תנ״ך · ראשונים · אברבנאל · נביאים

אברבנאל על מלכים א

רבנו יצחק אברבנאל

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אברבנאל על מלכים א

רבנו יצחק אברבנאל

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אברבנאל-על-מלכים-א/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 10
פרק א 28
פסוק א 28
פסוק ג 34
פסוק ד 34
פסוק ה 34
פסוק ו 35
פסוק ז 35
פסוק ח 36
פסוק ט 36
פסוק טו 37
פסוק יז 38
פסוק יט 39
פסוק כב 40
פסוק כד 40
פסוק כו 40
פסוק כז 40
פסוק לג 41
פסוק לה 42
פסוק לו 42
פסוק לח 43
פסוק מ 43
פסוק מא 43
פסוק נ 44
פרק ב 56
פסוק א 56
פסוק ב 59
פסוק ה 61
פסוק ו 63
פסוק ז 64
פסוק ח 64
פסוק ט 65
פסוק י 66
פסוק יא 67
פסוק יב 67
פסוק יג 67
פסוק יד 72
פסוק יז 72
פסוק יח 72
פסוק כה 74
פסוק כו 75
פסוק כז 75
פסוק כט 76
פסוק לא 78
פסוק לב 79
פסוק לג 79
פסוק לד 82
פסוק לו 83
פסוק לז 83
פסוק לח 84
פסוק לט 84
פסוק מד 84
פסוק מה 85
פרק ג 85
פסוק א 85
פסוק ב 91
פסוק ג 91
פסוק ד 91
פסוק ה 92
פסוק ו 99
פסוק ז 100
פסוק יא 132

פסוק יב 133
פסוק טו 133
פסוק טז 134
פסוק יח 134
פסוק יט 134
פסוק כ 134
פסוק כא 134
פסוק כב 135
פסוק כג 135
פסוק כד 135
פסוק כו 136
פסוק כח 136
פרק ד 137
פסוק א 137
פסוק ב 137
פסוק ד 138
פסוק ה 138
פסוק ו 139
פסוק ז 139
פסוק ח 140
פסוק יט 140
פסוק כ 141
פרק ה 141
פסוק ב 141
פסוק ג 142
פסוק ד 142
פסוק ה 143
פסוק ח 144
פסוק ט 146
פסוק טו 146
פסוק טז 150
פסוק יח 150
פסוק כ 150
פסוק כא 151
פסוק כב 151
פסוק כה 151
פסוק כו 151
פסוק כז 157
פסוק לא 159
פרק ו 160
פסוק א 160
פסוק ב 163
פסוק ד 165
פסוק ה 166
פסוק ו 168
פסוק ז 168
פסוק ט 169
פסוק י 170
פסוק יא 170
פסוק יב 171
פסוק יד 171
פסוק טו 172
פסוק טז 173
פסוק יז 174
פסוק כא 175
פסוק כב 176
פסוק כג 177
פסוק כד 178
פסוק כט 178
פסוק ל 178
פסוק לא 179
פסוק לב 179
פסוק לג 180
פסוק לד 180

פסוק לז 182
פרק ז 183
פסוק א 183
פסוק ב 184
פסוק ג 185
פסוק ד 185
פסוק ה 185
פסוק ו 185
פסוק ז 186
פסוק ט 186
פסוק יב 187
פסוק יג 187
פסוק יד 188
פסוק טו 188
פסוק טז 190
פסוק יז 190
פסוק יט 191
פסוק כ 191
פסוק כא 192
פסוק כב 192
פסוק כג 193
פסוק כד 193
פסוק כו 194
פסוק כז 194
פסוק ל 195
פסוק לא 195
פסוק לב 195
פסוק לג 196
פסוק לד 196
פסוק לה 196
פסוק לח 197
פסוק לט 197
פסוק מ 197
פסוק מב 197
פסוק מז 198
פסוק מח 198
פסוק נ 200
פסוק נא 200
פרק ח 200
פסוק א 200
פסוק ב 201
פסוק ג 201
פסוק ד 202
פסוק ה 202
פסוק ח 203
פסוק ט 203
פסוק י 205
פסוק יב 230
פסוק יד 232
פסוק טו 232
פסוק טז 233
פסוק יז 233
פסוק כ 233
פסוק כג 234
פסוק כה 234
פסוק לא 236
פסוק לג 237
פסוק לה 237
פסוק לז 238
פסוק מד 239
פסוק נד 240
פסוק נט 241
פסוק ס 241
פסוק סב 241

פסוק סג 241
פסוק סד 241
פסוק סה 242
פרק ט 247
פסוק ב 247
פסוק ג 248
פסוק ח 248
פסוק י 249
פסוק יב 252
פסוק יד 252
פסוק טו 252
פסוק כב 253
פסוק כג 253
פסוק כד 254
פרק י 256
פסוק א 256
פסוק ב 256
פסוק ד 256
פסוק ו 258
פסוק ט 258
פסוק י 258
פסוק יא 258
פסוק יד 259
פסוק טו 259
פסוק טז 260
פסוק יח 260
פסוק כא 261
פסוק כב 261
פסוק כג 264
פסוק כד 264
פסוק כח 265
פרק יא 267
פסוק א 267
פסוק ב 270
פסוק ג 270
פסוק ז 271
פסוק ח 272
פסוק ט 272
פסוק יג 273
פסוק יד 273
פסוק יט 274
פסוק כא 274
פסוק כב 274
פסוק כג 274
פסוק כו 275
פסוק כח 276
פסוק כט 276
פסוק לג 276
פסוק לד 277
פסוק לז 277
פסוק מא 278
פסוק מב 279
פרק יב 283
פסוק א 283
פסוק ב 286
פסוק ג 286
פסוק ה 287
פסוק ח 287
פסוק י 288
פסוק יג 289
פסוק טו 290
פסוק יח 291
פסוק כ 291
פסוק כא 291

פסוק כה 291
פסוק כו 292
פסוק כח 292
פסוק ל 294
פסוק לא 295
פסוק לב 295
פרק יג 297
פסוק א 297
פסוק ב 297
פסוק ג 298
פסוק ד 298
פסוק ו 298
פסוק ז 299
פסוק ח 299
פסוק יא 300
פסוק יב 300
פסוק יט 300
פסוק כג 302
פסוק כח 303
פסוק כט 303
פסוק לג 304
פסוק לד 304
פרק יד 304
פסוק א 304
פסוק ב 304
פסוק ג 305
פסוק ד 305
פסוק ה 305
פסוק ז 305
פסוק י 306
פסוק יב 306
פסוק יד 306
פסוק טז 307
פסוק יז 307
פסוק כא 307
פסוק כב 308
פסוק כה 308
פסוק כו 309
פסוק כז 309
פסוק כט 309
פסוק ל 309
פסוק לא 309
פרק טו 314
פסוק א 314
פסוק ג 315
פסוק ה 316
פסוק ו 316
פסוק ט 318
פסוק יד 319
פסוק כא 319
פסוק כב 320
פסוק כה 322
פסוק כט 323
פסוק לב 323
פרק טז 323
פסוק א 323
פסוק ז 323
פסוק ח 324
פסוק ט 325
פסוק י 325
פסוק יא 325
פסוק יב 325
פסוק טז 325
פסוק יט 325

פסוק כא 325
פסוק כג 326
פסוק כד 326
פסוק כט 326
פסוק לב 326
פסוק לג 327
פסוק לד 327
פרק יז 327
פסוק א 327
פסוק ו 332
פסוק ט 332
פסוק יא 333
פסוק יג 333
פסוק יד 333
פסוק יז 333
פסוק יח 334
פסוק כ 334
פסוק כא 334
פסוק כד 334
פרק יח 335
פסוק א 335
פסוק ב 335
פסוק ז 336
פסוק יז 336
פסוק יח 336
פסוק יט 336
פסוק כו 340
פסוק כח 340
פסוק כט 341
פסוק ל 341
פסוק לא 341
פסוק לב 341
פסוק לד 341
פסוק לח 342
פסוק מ 342
פסוק מו 343
פרק יט 344
פסוק א 344
פסוק ב 344
פסוק ג 344
פסוק ח 346
פסוק ט 347
פסוק יב 351
פסוק טו 352
פסוק יט 354
פסוק כ 355
פרק כ 364
פסוק א 364
פסוק ז 367
פסוק ח 367
פסוק ט 367
פסוק יא 367
פסוק יב 367
פסוק יג 367
פסוק טו 368
פסוק טז 368
פסוק יט 369
פסוק כב 369
פסוק כג 369
פסוק כד 370
פסוק כו 370
פסוק כט 370
פסוק לא 370
פסוק לב 371

פסוק לג 371
פסוק לה 372
פסוק לז 372
פרק כא 373
פסוק א 373
פסוק ד 373
פסוק ז 374
פסוק ח 374
פסוק טו 374
פסוק יז 375
פסוק כב 376
פסוק כג 376
פסוק כז 376
פסוק כח 376
פרק כב 377
פסוק א 377
פסוק ב 377
פסוק ד 377
פסוק ה 377
פסוק יא 378
פסוק טו 378
פסוק יח 379
פסוק כד 380
פסוק כט 380
פסוק ל 381
פסוק לד 382
פסוק לז 382
פסוק לט 383
פסוק מא 383
פסוק מב 384
פסוק מג 385
פסוק מה 385
פסוק מז 385
פסוק מח 385
פסוק מט 385
פסוק נב 386
פסוק נג 387

הקדמה

אמר יצחק בן לאדני שר וגדול בישראל אדון יהודה אברבנאל, משרש ישי בית הלחמי, מזרע דוד נגיד ומצוה לאומי, מעם מפוזר ומפורד גלות ירושלם אשר בספרד:

הנה קרה לי בפירוש הספרים, ר"ל יהושע ושופטים שמואל ומלכים, הפך מה שקרה לחיאל בית האלי (מלכים א' י"ז ל"ד) בבנותו יריחו שבבכורו יסדה ובצעירו הציב דלתיה, ואני פציתי פה לה' בימים הראשונים (היו טובים מאלה) בהיותי שקט על שמרי במלכות פורטוגא"ל ארץ מולדתי לפרש הספרים האלה ארבעתם בראותי קוצר המפרשים בהם, וממשא מלך ושרים השתרגו עלו על צוארי לא יכולתי עשוהו, עד אשר נגעה בי יד ה' ומלך פורטוגא"ל יחשבני לאויב לו על לא חמס בכפי, נצב ימינו כצר לבלעני חנם ויבוז את כל אשר לי הון עתק וצדקה ואמלטה רק אני בורח אל מלכות קשטילייא"א מפני חרב היונה, ובבואי שמה בהיותי כגר בארץ כאורח נטה ללון, דרשתי מעל ספר ה' לשלם את נשיי ופירשתי שלשת הספרים הראשונים, יהושע, כי הושיעני אלקים ויצילני מחרב פרעה, ושופטים, כי יש אלקים שופטי' בארץ לשפוט משפטי ולריב ריבי מאיש חמסים, ושמואל, כי מיי' שאלתיו, והיה כל זה בתחלת שנת רמ"ד מהאלף הששי ליצירה, וברצותי להתחיל בפירוש ספר מלכים, נקראתי לבוא אל בית המלך הוא מלך ספרד עליון למלכי ארץ, הוא המושל במלכיות קשטלייא"א וארגון"ן וקטאלונייא"א וסיצילייא"א ושאר איי הים, ובאתי אל חצר בית המלך והשגל והייתי קרוב אליהם ימים רבים ויתן ה' אותי לחן בעיניהם ובעיני השרים היושבים ראשונה במלכות, ונתעסקתי בעבודתם שמנה שנים, גם עושר גם כבוד אשר יעשה אותם האדם וחי בהם קניתי לי בחצריהם ובטירותם, על כן תפוג תורה והמלאכה נעצרה, ומפני עבודת מלכי הגוים אשר לא מבני ישראל המה נטשתי את נחלתי מלכות יהודה וישראל ופירוש ספוריהם.

ובשנה התשיעית שנת (ירמיהו ל"א י') מזר"ה ישראל, לכד מלך ספרד כל מלכו' גרנט"ה והעיר הגדולה גרנט"ה רבתי עם שרתי במדינות, ובחזקתו וגובה לבו חלף רוח ויאשם זו כחו לאלקיו, ויאמר עשו בלבו במה אתרצה לאלקי המאזרני חיל למלחמה? במה אקדם לקוני אשר נתן את העיר הזאת בידי? אם לא בהכניס תחת כנפיו העם ההולכים בחשך שה פזורה ישראל ולהשיב לדתו ואמונתו הבת השובבה, או להשליכם אל ארץ אחרת מעל פני לא ישבו עוד בארצי ולא יכונו לנגד עיני, ולכן יצא דבר המלך ודתו כדת מדי ופרס וכרוזא קורא בחיל, לכון אמרין כל משפחות בית ישראל כי תעברו במים תפלחון ותסגדון לאלקי הגוים טוב הארץ תאכלו כמונו היום ותשבו בארץ ותסחרוה, ואם תמאנו ומריתם ושם אלקי לא תזכירו ולאלקי לא איתיכון פלחין, קומו צאו מתוך

עמי מארצות ספרד ומסיצילי"א מיוריק"א וסרדינייי"א אשר תחת ממשלתי, ובמשלש חדשים לא תשאר פרסה מכל אשר יקרא בשם יעקב ובשם ישראל יכונה בכל מדינות מלכותי. בעת היותי שם אני בחצר בית המלך יגעתי בקראי נחר גרוני דברתי אל המלך פעמים שלש במו פי אתחנן לו לאמר הושיעה המלך? למה תעשה כה לעבדיך? הרבה עלינו מהר ומתן זהב וכסף וכל אשר לאיש איש מבית ישראל יתן בעד ארצו, קראתי למאהבי רואי פני המלך לבקש על עמי ורוזנים נוסדו יחד לדבר אל המלך בכל עוז להשיב ספרי האף והחמה ואת מחשבתו אשר חשב על היהודים לאבדם, וכמו פתן חרש יאטם אזנו לא ישיב מפני כל, והמלכה עומדת על ימינו לשטנו הטתו ברוב לקחה לעשות מעשהו החל וגמור, יגענו ולא הונח לנו לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז, וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו, ובכל מקום אשר דבר המלך ודתו מגיע אבל גדול ליהודים, ותהי חרדה גדולה צרה כמכבירה אשר כמוה לא נהייתה מיום גלות יהודה מעל אדמתו על אדמת נכר, ויאמרו איש אל אחיו חזק ונתחזק בעד דתינו ובעד תורת אלקינו, מקול מחרף ומגדף מפני אויב ומתנקם, אם יחיונו נחיה ואם ימיתונו ומתנו לא נחלל בריתנו ולא נסוג אחור לבנו ואנחנו נלך בשם ה' אלוקינו, וילכו בלא כח שלש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי בקרבו מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד מכל מדינות המלך אל אשר היה שמה הרוח ללכת ילכו ויצא מלכם לפניהם וייי' בראשם, זה יאמר ליי' אני וזה יכתוב ידו לה', מהם הלכו למלכות פורטוגא"ל ולמלכות נבאר"ה הקרובים אליהם, והנה צרה וחשכה ואפלה מנודח ומצאום צרות רבות ורעות השוד והשבר והרעב והדבר, ומהם שמו בים דרך ונתיבה במים עזים, וגם יד ה' היתה בם להמם ולאבדם, כי רבים בני שוממה לעבדים ולשפחות נמכרו בכל גלילות הגוים, ורבים טובעו בים סוף צללו כעופרת במים אדירים, וגם מהם באו באש ובמים כי נשרפו האניות ותבער בם אש ה'. סוף דבר כל משפטיו הרעים איש לא נעדר אשר לחרב לחרב ואשר לשבי לשבי, והדביק ה' בהם את הדבר והיו לזעוה לכל ממלכות הארץ עד כי ספו תמו מן בלהות וישארו מעט מהרבה, וכמאמר אבותינו (במדבר י"ז כ"ח) הן גוענו אבדנו כלנו אבדנו, יהי שם ה' מבורך. גם אני אבחר דרכם דרך אניה בלב ים, ואני בתוך הגולה באתי עם כל ביתי הבנים בני והצאן צאני פה העירה נאפול"י ההוללה אשר מלכיה מלכי חסד הם, השנה הזאת שנת גרי"ם הייתם (שמות כ"ב כ'), ודברתי אל לבי אשר נדרתי אשלמה לפרש ספר מלכים אשר לא עשיתי עד כה, גם כי עת לעשות לה' לזכרון חרבן בית קדשנו ותפארתנו והגליות אשר עברו על אומתנו הכתובים בספר הזה, וכמו שאפרש בג"ה. הנה אם כן חיאל בית האלי בבנין יריחו בבכורו יסדה ובצעירו הציב דלתיה, ואני הגבר

ראה עניי בצעיר הגליות והגרושים אשר עברו עלי, והוא הגלות הפרטי אשר לי ממלכות פורטוגא"ל יסדתי והתחלתי פירוש ארבעת הספרים האלה, ובבכור הגליות והעצום שבהם, הוא הגרוש המר והנמהר והשמד הגדול והנורא אכלנו הממנו גרשנו מהסתפח בספרד אשר כל שמעו תצלנה שתי אזניו, הצבתי דלתי הפירוש הזה והשלמתיו. וראיתי להקדים אל פירוש הספר הזה שתי הקדמות כוללות ומקיפות בעניני ספוריו:

ההקדמה הראשונה בעניני המלכים הנזכרים בספר זה, וראוי שנדבר בהם עשרת הדברות: הדבור הראשון בחלופי מלכותם כפי זמניהם. כי הנה היו מהמלכים הנזכרים בספרים האלה קצתם מלכים כוללים לכל האומה, כשאול ודוד ושלמה שמלכו על כל השבטים יחד, ואתה תראה ששלשתם היו אנשי חיל יראי אלקים אנשי אמת, וכפי מה שפירשתי בספר שמואל בשנות שאול הנה התמידה מלכותם מאה שנה, והסימן למזכרת זה יהיה בידך (בספ' כ' ל"א) מלכ"י חסד הם, כי הנה מלכ"י עולה למאה. ומהם היו מלכים מיוחדים לקצת השבטים מבלתי קצתם, לפי שכאשר נחלקה המלכות בימי רחבעם וירבעם, מלך רחבעם וכל יוצאי ירכו מבית דוד על שבטי יהודה ובנימן ורוב שבט לוי וקצת שבט שמעון שהיה נחלתם עם נחלת בני יהודה, ואתה תראה בספוריהם שמהם הלכו בשלום ובמישור בדרכי דוד אביהם, ומהם כחשו ביי' וילכו ויעבדו אלקים אחרים, והתמידה מלכות מלכי יהודה אלה הטובים והרעים שצ"ג שנה, והסימן בהם הוא (משלי ט"ו ג') עיני ה' צופות רעי"ם וטובי"ם, כי הנה רעי"ם וטובי"ם עולה אל זה המנין שצ"ג. ובחלוקת המלכות ההוא מלך ירבעם על כל שאר השבטים וכן המלכים שקמו אחריו, ואתה תראה בספוריהם שכלם היו עובדי ע"ז איש לא נעדר ולא נמלט מהצרעת הממארת ההיא, והתמידה מלכותם מאתים וארבעים ואחת שנה מן ירבעם עד סוף הושע בן אלה, וסימן שנותיהם (תהלים נ' י"ו) ולרשע אמ"ר אלקים, כי אמ"ר עולה לרמ"א שנים. ואמנם המלכים אשר מלכו בבית שני אינם מזה הספר, ולכן לא עלה זכרונם במקום הזה: הדבור השני במעלת מלכי יהודה על מלכי ישראל. כי עם היות שנקראו אלו ואלו מלכים, לא היו שוים במעלה ושלמות מלכי ישראל למלכי יהודה, וזה מפנים. מהם שמלכי יהודה קדמו במלכותם מאה שנה למלכי ישר', והקדימה הזמנית במלכות היא מעלה רמה וגדולה מאד. ומהם כי מלכי יהודה היו כלם בני איש אחד מגזע ישי ונצר משרשיו, והיו נמשכים בטבע וסדר ישר מהאב אל הבן ולא עבר זר בתוכם, ולא היו כן מלכי ישראל, כי היו מכל השבטים כפי מה שהזדמן, וכבר ידעת שכתר המלכות ככתר הכהונה בששניהם יבואו משרש אחד בהסתעפות ישר, ר"ל הכהנים מזרע אהרן והמלכים מזרע דוד, ואולי שמפני זה עשה ירבעם כהנים מקצת

העם ומאיזה שבט ולא מזרע אהרן, להודיע שכמו שנעקרה המלכות מזרע דוד ומשבט יהודה, כך נעקרה הכהונה מזרע אהרן ומשבט לוי. ומהם שמלכי יהודה היו נמשחים בשמן המשחה, אמנם מלכי ישראל לא היו נמשחים כלל, ולכן לא משח אחיה השלוני את ירבעם. אמרו בפרק כהן משוח (הוריות פ"ג דף י"א ע"ב) אין מושחין אלא מלכי בית דוד, דכתיב (שמואל א' י"ו י"ב) קום משחהו כי זהו, זה טעון משיחה ואין אחר טעון משיחה, ושם אמרו ואף יהוא בן נמשי לא נמשח כי אם מפני מחלוקתו של יהורם בן אחאב, אמר רב פפא בשמן אפרסמון הוה. הנה ביארו שמעלת המשיחה מיוחדת למלכי בית דוד בלבד, ואם הביא ההכרח למשוח מלך ממלכי ישראל מפני המחלוקת, היתה המשיחה בשמן אפרסמון לא בשמן המשחה המקודש, כי זה יוחד למלכי בית דוד בלבד. ומהם שמלכי יהודה היתה להם ישיבה בעזרה אצל העמוד, ואם היה אחד ממלכי ישראל הולך אל בית ה' היה כפי הדין עומד על רגליו ולא יושב. אמרו בפ' חלק, (סנהדרין פי"א ק"א ע"ב) אמר רב נחמן גסות הרוח שהיה לו לירבעם טרדתו מן העולם, אמר גמירי דאין ישיב' בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד, כיון דחזו לרחבעם דיתיב ואנא קאימנא אמרי הא עבדא והא מלכא, אי יתיבנא סברי מורד במלכות הואי וקטלין לי, מיד (בספ' י"ב כ"ח) ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב וגו'. ומהם שמלכי יהודה היתה מלכותם נמשך ומתחבר עם בית ה' ודבר מצרן היה זה לזה, ולכן עשה שלמה יחד בית ה' ובית המלך, ונתן הנביא כשייעד לדוד שבנו יבנה את הבית, כמו שאמר (שמואל ב' ז' י"ג) הוא יבנה בית לשמי. מיד ייעדו גם כן על ביתו כמו שאמר (שם י"א) כי בית יעשה לך ה', ומפני ההצטרפות וההתיחסות הזה אמר דוד בתפלתו (שם כ"ט) ומברכתך יבורך בית עבדך לעולם, ומפני זה השתדל דוד להכין הדברים הצריכים לבנין בית ה', ושלמה בנה את הבית, ויואש חזק את בדק הבית מאה וחמשים ושבע שנה אחרי בנינו, ויאשיהו החזיק פעם שנית את בדק הבית שלש מאות ושמונים ושבע שנה אחר הבנין, קנצי למילין בבנין נבנה בית המלך עם בית ה', וכן בחרבן ובשרפה ביום אחד שרף נבוזראדן את בית ה' ואת בית המלך, וכל זה ממה שיורה שהיתה בבית מלכי יהודה קדושה ואלהות מקדושת המקדש ואלהותו, ולא היה דבר מזה למלכי ישראל: הדבור השלישי בצדקת המלכים ורשעתם. ואתה תראה בספורי מלכי יהודה שמהם היו רעים וחטאים ליי' מאד, ומהם היו טובים וישרים בלבותיהם, כי הנה אסא ויהושפט בנו עשו הישר בעיני ה' והלכו בדרכי דוד, ויואש גם כן עשה הישר בעיני השם כל הימים אשר הורהו יהוידע הכהן, ועם היות שכתוב בדברי הימים (ד"ה ב' כ"ד) שבזקנתו שרי יהודה עבדו ע"ז והרגו בבית ה' את זכריה הנביא בן יהוידע הכהן על שהיה מוכיחם, הנה

לא העיד הכתוב שיואש עבד ע"ז חלילה, ואמנם נאשם במיתת הנביא זכריה ועל זה קבל ענשו בשפיכת דמו, אבל אין ראוי למנותו בכלל עובדי ע"ז, ועוזיהו היה צדיק ירא אלקים עם היות שחטא בקרבו על המזבח להקטיר ועליו נצטרע, ויותם בנו וחזקיהו ויאשיהו היו קדושי עליון. הנה אם כן שבעת המלכים האלה ממלכי יהודה הלכו בדרכי דוד ובצדקתו, והנשארים בהם נמקו בעונם כי היו כלם עובדי ע"ז. אמנם מלכי ישראל כלם כקטן כגדול חטאו והחטיאו את ישראל ועבדו אלקים אחרים, וגם יהוא בן נמשי שנקם נקמת השם בבית אחאב והשמיד הבעל מישראל וכל כהניו ועבדיו הנה נאמר בו (מלכים ב' י' כ"ט) רק חטאי ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל לא סר יהוא מאחריהם עגלי הזהב אשר ביתאל ואשר בדן וגומר, ואמר עוד (שם ל"א) ויהוא לא שמר ללכת בתורת ה' אלקי ישראל בכל לבבו לא סר מעל חטאות ירבעם אשר החטיא את ישראל. הדבור הרביעי במספר מלכי יהודה ומלכי ישראל. ודבר מתמיה אומר לך, כי כפי מה שזכרתי מלכי בית דוד התמידו במלכותם שצ"ג שנה מרחבעם עד צדקיהו כמו שזכרתי למעלה, ומלכו בזמן הזה כלו תשע עשרה מלכים, ולא זכרתי ביניהם מלכות עתליה לפי שהיתה מלכותה שלא כדת, וכפי האמת שנות מלכותה היה ראוי שיוחסו ליואש כי הוא נשאר מלך תחת אביו על פי הדין, אך אמנם בלוח המלכות אשר אעשה אזכור ענינה כדי להמשיך הדברים כפי הספור, ומלכי ישראל התמידו במלכותם מאתים וארבעים ואחד שנה מירבעם עד הושע בן אלה, ומלכו בזמן ההוא גם כן תשע עשרה מלכים לא פחות ולא יותר, ומי יתן ואדע סבת השווי וההדמות הגדול הזה, שאחרי חלוקת המלכות היו מספר המלכים ביהודה ובישראל שוה בלא חלוף, בהיות שמלכו מלכי יהודה מאה וחמשים ושתים שנה יותר ממה שמלכו מלכי ישראל, ואין ספק שהשווי וההדמות הזה לא נפל במקרה ובהזדמן כי מהשם היתה מסבה, והוא המורה שיראת השם תוסיף חיים ושנות רשעים תקצורנה, ולכן בזמן הרבה היו מלכים מועטים בבית יהודה ובזמן מועט היו מלכים רבים במלכות ישראל, לפי שהם לא האריכו ימים על מלכותם. ואם תעיין בספורי המלכים כלם תמצא שכל המלכים יראי אלקים וחושבי שמו אשר היו במלכות יהודה האריכו ימים הם ובניהם, לקיים מה שנאמר (דברים י"ז כ') למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל. ואמנם למה היה המספר הזה במלכים האלה מבית יהודה ובית ישראל שוה בלא תוספת ולא חסרון כלל, הנה הוא מפלאות תמים דעים: הדבור החמישי במספר הגליות שבאו על יהודה וישראל. וראוי שתדע ששבעה גליות גלו ישראל ויהודה. הראשון מהם היה כמו שכתוב בדברי הימים (ד"ה א' ה' כ"ו) לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשי שהגלם פול מלך אשור וביאם

לחלח ולחבור והרה ונהר גוזן עד היום הזה, ואז לקחו העגל שהיה בדן שעשה ירבעם והוליכוהו בגולה, והיה זה בימי פקח בן רמליהו מלך ישראל כמו שבא בסדר עולם (פרק כ"ב): הגלות השני היה לישראל גם כן אחרי זה שמנה שנים בימי פקח בן רמליהו גם כן, (מלכים ב' ט"ו כ"ט) שעלה תגלת פלאסר מלך אשור ויקח את עיון ואת אבל ואת בית מעכה ואת ינוח ואת חצור ואת הגלעד ואת הגלילה כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה, ועל הגלות זה ניבא ישעי' (ישעיה ח' כ"ג) בעת ההיא הקל ארצה זבולון וארצה נפתלי וגומר, ובזה הגלות נטל העגל השני שעשה ירבעם ששמו בבית אל, לקיים מה שנאמר (הושע י' ו') גם אותו לאשור יובל: הגלות השלישי היה לישראל גם כן אחרי זה תשעה שנים בימי הושע בן אלה מלך ישראל, (מלכים ב' י"ח ט') ובשנת ארבע למלכות חזקיהו מלך יהודה עלה שלמנסאר מלך אשור על שמרון ויצר עליה שלש שנים ויאסר את המלך בית כלא ויגל ישראל אשורה וישב אותם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי: הגלות הרביעי היה לבני יהודה אחרי זה שמנה שנים, שעלה סנחריב ועמו כות ועוא וחמת וספרוים ולקח מארץ יהודה מאה וחמשים מדינות שהיו בהם מבני יהודה ושמעון ובקש להוליכן לחלח וחבור, עד שמרד בו מלך כוש וגנזן הקב"ה מלפניו בהרי חשך, כמו שנזכר בסדר עולם (סוף דברי מלכי ישראל בבית שני שם): הגלות החמישי בימי יהויכין מלך יהודה, שבא נבוכדנאצר מלך בבל והגלה אותו ירושלם ואת כל השרים ואת כל גבורי החיל עשרת אלפים והחרש והמסגר והביאם בבלה, ובסדר עולם (שם) כתוב שהיו חמשים אלף מיהודה ובנימן ומשאר השבטים ומלבדם השאר שזכר: הגלות הששי הוא גם כן לבני יהודה בימי צדקיהו המלך, שעלה נבוכדנאצר על ירושלם ובנה עליה דיק ובאה העיר במצור ובמצוק והובקעה העיר, ובא נבוזראדן רב טבחים ירושלם וישרוף את בית ה' ואת בית המלך ואת חומת ירושלם נתץ וירב בבת יהודה מכת חרב והרג ואבדן חמשים ואחד רבוא והגלה עם רב ויביאם בבלה והשאיר בירושלם מדלת העם לכורמים וליוגבים ששת אלפים, והגלה מהלויים מזרעו של משה ששים רבוא, והגלה מבני יהודה ובנימן שמונה מאות ושלשים ושנים אלף כל אלה בחורי חמד: הגלות השביעי היה גם כן לבני יהודה באותה שנה עצמה, בהיות גדליה בן אחיקם פקיד נגיד ומצוה שארית הפלטה אשר נשארה בירושלם ובערי יהודה, בא ישמעאל בן נתניה מזרע המלוכה מבית דוד ובמצות מלך בני עמון הרג את גדליה בן אחיקם ורבים מהעם אשר אתו והוליכם בשבי אל ארץ בני עמון, והנשארים בכל הארץ באו וגלו מצרימה להשגב שם: אלה הם שבעת הגליות אשר הגלו בני ישראל ובני יהודה בזמן בית ראשון, ומבלעדי אלה עוד היו אליהם גליות אחרים בהיותם בגלות ובבנין בית שני כמו שבא בסדר עולם, שאחרי זה

חמש עשרה שנה בא נבוכדנצר ולכד מצרים וצר ושטף את היהודים ששבו שמה מעמון ומואב ומסביבות ארץ ישראל וירמיהו וברוך שהוליכו עמהם למצרים לקחום עמהם. ואחרי כן ישראל שנשארו במצרים הלכו לאלכסנדרי"א של מצרים והיו בה עד שפרו ורבו והעמידו אלפים ורבבות. וכל מי שלא ראה בכבודם לא ראה כבוד כל ימיו, והיה להם שם מקדש ומזבח ומפטמי הקטורת ומערכת לחם הפנים ובתי מדרשות לאין מספר, והיו בעלי ממון ובעלי כח והתאחזו כל כך בארץ ההיא עד שלא רצו לעלות לא"י בבנין בית שני, וכן עשו רבים מהיהודים שהיו בעמון ומואב ובארצות היונים, וגם כל גלות ספרד לא רצו לעלות לבית שני. ואחרי שנבנה בית שני ועמד ארבע מאות ועשרים שנה, עלה איספסיאנו"ס קיסר וטיטו"ס בנו והחריבו ירושלם ושרפו בית ה' והגלו את ישראל לרומי. ולפי שהרבה מהעם התקבצו בעיר הגדולה ביתר אחרי חרבן הבית וישבו שמה חמשים ושתים שנה, והיה העם ההוא רב ועצום מאד, עלה עליהם הקיסר אדרי"אנוס הרשע והחריב את העיר והגלה את ישראל משם ושלח את העם לאספמי"ה היא ספרד. ועם אלה השלשה גליות נשלם מספר העשרה גליות שזכרו חז"ל בסדר עולם (שם). וכן טרגינו"ס הקיסר הארבעה עשר למנין קיסרי רומי עלה אלכסנדריא והרג מהיהודים אשר היו שם כפלים כיוצאי מצרים, ועם כל זה נשארו שם עם רב, עד שאחרי כן אליכסנדרו"ס קיסר רומי הוא הקיסר הכ"ד, עלה פעם אחרת על אליכסנד"ריאה והשמיד כל היהודים אשר בה שהיה עם רב ועצום במאד מאד. ולא היה זה אליכסנדרו"ס מוקדון, כי הוא היה מלך יון ובתחלת בנין בית שני היה, והוא אשר בנה אליכסנד"ריאה וקראה על שמו, אבל היה אליכסנדרו"ס אחר קיסר ברומי שהיה ק"נ שנה בקרוב אחר הבית. וראיתי לבאר זה לפי שבמסכת סוכה (פ"ה נ"א ע"ב) אמרו, שאלכסנדרו"ס הרג את היהודים אשר באליכסנד"ריאה, ונפל טעות בגמרות שכתוב שם אליכסנדרו"ס מוקדון. ובירושלמי לא גריס כן, אלא שהחריבה טרגינו"ש הרשע. והקשו בתוספות על התלמוד שלנו באמרם שהיה אליכסנדרו"ס מלך יון ושמלכות יון פסקה בפני הבית, ומעשה אליכסנדרי"א היה אחר חרבן? והשבו מפני זה להכריע כדברי הירושלמי ולא כדברי התלמוד שלנו. וקרה להם כל זה לפי שלא ראו ספרי דברי הימים אשר למלכי רומי, כי שני התלמודים נתכוונו ואין בהם נפתל ועקש, לפי ששני פעמים נחרבה אליכסנדריא"ה ע"י הרומיים, אחת ע"י טרגינוס הקיסר הי"ד מרומי, ואחת אחרי כן ע"י אליכסנדרו"ס קיסר כ"ד, ומה שכתוב בגמרות שלנו מוקדון, הוא טעות סופר וראוי למוחקו. וכמה שמדות אחרים נעשו בגלות, אבל אני לא אחוש לזכור בכאן השמדות והגליות שבאו עליהם בהיותם בגלות, ולא אותם אשר היו בזמן בית שני, לפי שהשמדות והגרושים והגליות אשר באו

עליהם בהיותם בגלות לא יכילם ספר כי רבו מארבה ואין להם מספר, ואין כוונתי פה כי אם לזכור שבעת הגליות אשר בהם ספו תמו מן בלהות כל שבטי ישראל ובני יהודה מעל אדמתם, כפי מה שבאו מפורשים בכתובים בספר הזה ובסוף דברי הימים: הדבור הששי הוא בסדר הגליות וקדימתם. וראוי שתדע כי כמו שבהפסד הכחות הטבעיות חיוניות ונפשיות יפסדו ראשונה מן האברים היותר רחוקים מן הלב, ואחר כן מהיותר קרובים אליו, והאחרון אשר יפסד הוא הכח אשר בלב, ככה בגליות האלה הוגלו ראשונה מלכי ישראל, ואחר כן מלכות יהודה, וגלו ראשונה ממלכות ישראל אותם השבטים אשר היו מעבר לירדן ראובן וגד וחצי שבט מנשה, שהיו בערך האברים היותר רחוקים מן הלב שהוא בית המקדש, ואחריהם עיון ואבל בית מעכה ושאר הערים וכל ארץ נפתלי שהיו יותר קרובים אליו, ואחריהם שומרון ובנותיה שהיו יותר קרובים ללב הקדושה, ואחריהם גבורי ירשלם היושבים בתוכה, ובסוף הגליות בית קדשנו ותפארתנו שהיה בערך הלב היה לשרפת אש, כי שם היה מקור החיים וההצלה. ואמנם גלות גדליה בן אחיקם היה כדמות החום הנשאר אחר המות באברים זמן מועט שיפסד אחר כך, וכמו שיקרה כשיחתכו יד האדם ותפול ארצה שתתנועע זמן מזער, עד שתצא ממנה הרוח החיוני כלו ואז יפסקו תנועותיה ותמות, ככה היה ענין העם אשר נשאר עם גדליה בן אחיקם בקיומם זמן מזער עד שנתפזרו: הדבור השביעי בדברים אשר השתוו בהם מלכות יהודה ומלכות ישראל במלכותם ובגלותם. ואתה תראה שכמו שהיו י"ט מלכים במלכות יהודה ככה היו י"ט מלכים במלכות ישראל כמו שבארתי. וכמו שמלך אשור בהיותו מולך בבבל הגלה מלכות ישראל, כמו שאמר (מלכים כ' י"ז כ"ד) ויבא מלך אשור מבבל, ככה בני יהודה הוגלו ג"כ ע"י מלך בבל והכשדים. וכמו שבגלות שומרון הוגלה הושע בן אלה מלך ישראל לבבל אסור ברהטים, ככה בגלות ירושלם נבוכדנצר מלך בבל אסר את צדקיהו מלך יהודה בנחשתים ויביאהו בבלה, לקיים מה שנאמר (דברי' כ"ח ל"ו) יולך השם אותך ואת מלכך. וכמו שמלכות ישראל הוגלה בשלש' פעמים כמו שזכרתי, ב' מהם בימי פקח בן רמליהו ואחד בימי הושע בן אלה, ככה מלכות יהודה הוגלה ג"כ בשלשה גליות, אחד בימי יהויכין ושנים בימי צדקיהו, כי ענין הגלות הזה שנעשה במיתת גדליה בן אחיקם שירים היה מהגליות הקודמים, אלה הם הדברים אשר השתתפו מלכות יהודה ומלכות ישראל בגלותם: הדבור השמיני הוא במה שיובדלו גלות יהודה מגלות ישראל. ראשונה שישראל בשלש הגליות אשר הגלם מלך אשור הוליך כלם אל לחלח וחבור נהר גוזן וערי מדי, אמנם בני יהודה בכל גליותיו לא כלם ולא אחד מהם לא הביאום שמה. שנית בני ישראל הלכו בגולה דרך רחוקה, אבל בני יהודה הלכו

אל בבל ואל עמון ואל מצרים ולשאר הארצות שהיו קרובים אליהם. שלשית בני ישראל גלו ראשונה מבני יהודה מאה ושלשים וארבעה שנה ובני יהודה גלו אחריהם אותם שנים. רביעית בני יהודה חזרו מהם לבית שני, ובני ישראל לא שבו עוד לארצם וכמו שאמר (שם כ"ט כ"ח) וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה, ודרשו חכמינו ז"ל שעליהם נאמר: הדבור התשיעי בנביאים שנבאו למלכי יהודה ומלכי ישראל מהנביאים אשר העירו הכתובים עליהם ונכתבו נבואותיהם. וראוי שתדע שמרחבעם עד צדקיהו נבאו בירושלם, אחיה השלוני, שמעיה הנביא ועדו החוזה, ועזריהו בן עודד, וחנני הרואה, ויהוא בן חנני, ועובדיה, ויחזיאל בן זכריהו מבני אסף, ומיכיהו בן ימלא, ואלעזר בן דודיהו, וזכריה בן יהוידע, ואמוץ אחי אמציהו אביו של ישעיהו, הושע ועמוס וישעיהו, מיכה המורשתי, עודד, יואל ונחום וחבקוק וירמיהו וצפניהו וחולדה הנביאה ואוריהו ושריהו ויחזקאל שהם כלם ששה ועשרים נביאים. ואמנם למלכי ישראל נבאו, אחיה השלוני ועדו החוזה, יהוא בן חנני הרואה, אליהו התשבי, מיכיהו בן ימלא ועובדיה, אלישע בן שפט, יונה בן אמתי, הושע, עמוס, שהם כלם עשרה נביאים. הנה אם כן היו במלכות ישראל רשעים רבים ונביאים מועטים, ובמלכות יהודה היה הדבר בהפך, שלא היו הפושעים כל כך והיו ביניהם נביאים רבים, והיה זה להיות בתוכם ירושלם ומקדש ה' אשר שמה מקור הנבואה והשפע, וכמו שאמר (ישעיה ב' ג') כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם, ולכן היה שזכו בני יהודה עוד לשלש' נביאים אחרי', חגי זכריהו מלאכי שנבאו בירושלם בשובם מבבל לבנות את הבית, ולהיו' התורה מורשה לבני יהודה העמידו להם ישיבות אחר החרבן בירושלם ובבבל ובנהרדעא ובסורא ובפומבדיתא ובמקומות אחרים בזמן התנאים והאמוראים ורבנן סבוראי והגאונים שקמו אחריהם דור אחר דור, עד שבאה החכמה והתורה בספרד, ונתישבה שמה בשלמות ומעלה רמה עד כה שאבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר עם הגולה אשר הגלתה: הדבור העשירי הוא, שייעד הנביא ע"ה שהנה ימים באים בזמן ביאת משיחנו וקבוץ הגליות שתתחבר כנסת ישראל כלם, ותהיה לגוי אחד בארץ ומלך אחד יהיה עליהם, ויהיה מזרע דוד ולא מזרע ושבט אחר, וכמו שאמר יחזקאל ע"ה (יחזקאל ל"ז כ"ב) ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל ומלך אחד יהיה לכלם למלך ולא יהיו עוד לשני גוים ולא יחצו עוד לשתי ממלכות עוד, ואמר (שם כ"ד) ועבדי דוד מלך עליהם ורועה אחד יהיה לכלם וישבו עליה המה ובניהם ובני בניהם עד עולם ודוד עבדי נשיא להם לעולם. וכדי שתדע בנקלה כל המלכים אשר מלכו בישראל ויהודה, ובאיזה זמן מלכו משנות יצירת העולם, וכמה היו ימי המלכתם, והכהנים הגדולים שהיו בימיהם,

והנביאים אשר נבאו בזמניהם, ראיתי לכתבם פה בלוח אחד בזה האופן אשר תראה, כפי מה שלקטתי מספורי הכתובים בזה הספר ובספר דברי הימים, וכפי מה שקבלו חז"ל בסדר עולם באותם הדברים שהיו מקובלים אצלם, כי אין ספק שהיו ביניהם ספרי דברי הימים למלכי יהודה ולמלכי ישראל שמהם לקחו קבלתם:

מלכים כוללים:

שאול בן קיש כפי מה שפירשתי בספר שמואל משנו' מלכותו, היתה המלכתו בשנת אלפים ושמונה מאות וששים וארבע' לבריאת העולם, והיו ימי מלכותו עשרים שנה, בימיו היה פנחס הכהן הגדול ונבא שמואל הרואה:

דוד בן ישי מלך בשנת אלפים ושמונה מאות ושמונים וארבע שנים לבריאת העולם, והיו ימי מלכותו ארבעים שנה, בימיו היה כהן גדול אביתר הכהן ונבאו בזמנו שמואל הרואה וגד החוזה ונתן הנביא:

שלמה בנו מלך בשנת אלפים ותשע מאות ועשרים וארבע לבריאת העולם, והיו ימי מלכותו ארבעים שנה כאביו, בימיו היה צדוק כהן גדול ונתן הנביא ואחיה השלוני ועדו החוזה נביאים:

מלכי יהודה:

רחבעם בן שלמה מלך בשנת אלפים ותשע מאות ששים וארבע ליצירת העולם, והיו ימי מלכותו שבע עשרה שנה, בימיו היה אחימעץ כהן גדול ושמעיה הנביא ועדו החוזה נביאים:

אביה בנו מלך בשנת אלפים ותשע מאות ושמונים ואחד ליצירה, וימלוך שלש שנים, בימיו היה עזריה כהן גדול ועדו נביא:

אסא בנו מלך בשנ' אלפים ותשע מאו' שמונים וארבעה ליצירה, וימלוך אחד וארבעים שנה, בימיו היה יהורם כהן גדול ועזריהו בן עודד וחנני הרואה ויהוא בן חנני נביאים:

יהושפט בנו מלך בשנת שלשת אלפים וחמשה ועשרים ליצירה, וימלוך חמש ועשרים שנה, בימיו היה יואחז כהן גדול ועובדיה ויחזיאל בן זכריהו מבני אסף ומיכיהו בן ימלא ויהוא בן חנני נביאים:

יהורם בנו מלך בשנת שלשת אלפים וחמשים שנה ליצירה, וימלוך שמונה שנים, בימיו היה יהוידע כהן גדול ואליהו נביא:

אחזיהו בנו מלך בשנת שלשת אלפים שמונה וחמשים שנה ליצירה, וימלוך בירושלם שנה אחת, בימיו היו יהושע כהן גדול ואלישע נביא:

עתליה אמו של אחזיהו החזיקה במלכות בשנת שלש אלף תשעה וחמשים ליצירה, ותאבד כל זרע הממלכה ותמלוך ששה שנים, בימיה היה יהוידע חתנה כהן גדול ואלישע נביא, ומלכותה היתה ממלכות יואש:

יואש בן אחזיהו מלך בשנת שלשת אלפים חמשה וששים שנה ליצירת העולם, וימלוך ארבעים שנה, בימיו היה יהוידע. ואחריו פדיה כהנים גדולים וזכריה בן יהוידע כהן ונביא:

אמציה בנו מלך בשנת שלשת אלפים מאה וחמש ליצירה, וימלוך עשרים ותשע שנה, בימיו היה צדקיהו כהן גדול ואמוץ אחי אמציהו אביו של ישעיה נביא:

עוזיהו בנו מלך בשנת שלשת אלפים מאה ושלשים וארבע שנה ליצירה, וימלוך שש עשרה שנה, והיו בימיו יואל כהן גדול הושע ועמוס וישעיה נביאים:

יותם בנו מלך בשנת שלשת אלפים מאה שמונים ושש ליצירה, וימלוך שש עשרה שנה, בימיו היו יואל כהן גדול הושע ועמוס וישעיהו ומיכה המורשתי נביאים:

אחז בנו מלך בשנת שלשת אלפים מאתים ושנים שנה ליצירה, וימלוך שש עשרה שנה כאביו, בימיו היו אוריהו כהן גדול הושע ועמוס וישעיה ועודד ומיכה נביאים:

חזקיהו בנו מלך בשנת שלשת אלפים ומאתים ושמונה עשר ליצירה, וימלוך תשע ועשרים שנה, בימיו היו נריה כהן גדול הושע ועמוס וישעיה ומיכה נביאים:

מנשה בנו מלך בשנת שלשת אלפים ומאתים וארבעים ושבעה שנים ליצירה, וימלוך חמשים וחמש שנה, בימיו היו הושעיה כהן גדול יואל ונחום וחבקוק וחוזאי נביאים:

אמון בנו מלך בשנת שלשת אלפים שלש מאות ושנים ליצירה, וימלוך שנתים שנה, בימיו היו שלום כהן גדול נחום וחבקוק וחוזאי נביאים:

יאשיהו בנו מלך בשנת שלשת אלפים שלש מאות וארבע ליצירה, וימלוך שלשים ואחד שנה, בימיו היו חלקיהו כהן גדול וירמיה וצפניה וחולדה הנביאה נביאים:

יואחז בנו מלך בשנת שלשת אלפים ושלש מאות ושלשים וחמשה ליצירה, וימלוך שלשה חדשים, בימיו היו חלקיהו כהן גדול וירמיהו נביא:

יהויקים אחיו מלך בשנת שלשת אלפים ושלש מאות ושלשים וחמשה ליצירה, וימלוך אחד עשרה שנה, בימיו היו עזריהו כהן גדול ירמיהו ואוריהו נביאים: ובשנת שלש למלכותו עלה נבוכדנאצר פעם ראשונה על ירושלם ולקח את כלי בית השם והגלה קצת העם ומזרע המלוכה מן הפרתמים ויאסור את יהויקים ויוליכהו בבלה ונשתעבד אליו והשיבו למלכותו, ויש מן החכמים שקראו לפעם הזאת שנלכדה ירושלם על ידי נבכדנצר חרבן הבית:

יהויכין בנו מלך בשנת שלשת אלפים ושלש מאות ארבעים וששה ליצירה וימלוך שלשה חדשים, בימיו היה שריהו כהן גדול וירמיהו נביא:
צדקיהו אחיו מלך בשנת שלשת אלפים ושלש מאות ארבעים וששה ליצירה, וימלוך אחד עשרה שנה, בימיו היו יהוצדוק אחי עזרא הסופר כהן גדול והיו ירמיהו ויחזקאל נביאים ובזמנו נחרב ירושלם: וראוי שתדע שממלכי בית יהודה אלה מתו בחרב חמשה מהם, אחזיהו ויואש בנו ואמציהו בן בנו ואמון בן מנשה ויאשיהו בנו, ושלשה ממלכי בית יהודה אלה הלכו בשבי, יהואחז שאסרו מלך מצרים והוליכו מצרימה, ויהויכין וצדקיהו שהוליך אותם נבוכד נצר בבלה והשאר מתו בכבודם. וראוי שתדע עוד שהלוח הזה סדרתי אותו פה בשנות המלכים כפי פשוטי הכתובים, ויתחייב ממנו שהיה חורבן ירושלם ושרפת הבית בשנת ג' אלפי' ושנ"ח לבריאת העולם, וכן מנאן ר' אברהם ן' דאוד בסדר הקבלה, וחכמים מהאחרונים נמשכו אחריו, אך אמנם כפי בעל סדר עולם אותו החורבן ההחלטי מירושלם ושרפת בית הש"י לא היה כי אם בשנת ג' אלפים ושל"ח, והיה זה לפי שהם פחתו משנות יהורם בן יהושפט ומשנות עזיהו עשרים שנה, וא"כ אחקור עליו אם יזכני השם יתברך בספר ימות עולם שיש עם לבבי לעשות:
מלכי ישראל:
ירבעם בן נבט מלך בשנת אלפים ותשע מאות ששים וארבעה ליצירת העולם, וימלוך שנים ועשרים שנה, בימיו נבאו אחיה השלוני ועדו החוזה:
נדב בנו מלך בשנת אלפים ותשע מאות שמונים וששה ליצירה, וימלוך שנתים, בימיו נבא יהוא בן חנני הרואה:
בעשא בן אחיה מלך בשנת אלפים ותשע מאות שמונים ושמונה ליצירה, וימלוך ארבעה ועשרים שנה, בימיו נבא יהוא בן חנני הרואה:
אלה בנו מלך בשנת שלשת אלפים ושנים עשר ליצירה, וימלוך שנתים, בימיו נבא יהוא בן חנני הרואה:
זמרי מלך בשנת שלשת אלפים וארבעה עשר ליצירה, וימלוך שבעה ימים, בימיו נבא יהוא בן חנני הרואה:
עמרי מלך בשנת שלשת אלפים וארבעה עשר ליצירה, וימלוך שתים עשרה שנה, בימיו נבא יהוא בן חנני הרואה:
אחאב בנו מלך בשנת שלשת אלפים ועשרים וששה שנים ליצירה, וימלוך עשרים ושתים שנה, בימיו נבאו אליהו התשבי ומיכיהו בן ימלא ועובדיה:

אחזיהו בנו מלך בשנת שלשת אלפים וארבעים ושמונה ליצירה, וימלוך שנתים, בימיו נבא אליהו התשבי:
יהורם אחיו מלך בשנת שלשת אלפים וחמשים ליצירה, וימלוך שתים עשרה שנה, בימיו נבאו אליהו התשבי ואלישע בן שפט:
יהוא בן נמשי מלך בשנת שלשת אלפים וששים ושנים ליצירה, וימלוך עשרים ושמונה שנה, בימיו נבאו אלישע בן שפט ויונה בן אמתי:
יהואחז בנו מלך בשנת שלשת אלפים ותשעים שנים ליצירה, וימלוך שבע עשרה שנה, בימיו נבאו אלישע בן שפט ויונה בן אמתי:
יהואש בנו מלך בשנת שלשת אלפים ומאה ושבעה ליצירה, וימלוך שש עשרה שנה, בימיו נבאו אלישע בן שפט ויונה בן אמתי:
ירבעם בנו מלך בשנת שלשת אלפים מאה ועשרים ושלש ליצירה, וימלוך ארבעים ואחד שנה, בימיו נבאו יונה בן אמתי הושע ועמוס:
זכריהו בנו מלך בשנת שלשת אלפים מאה ששים וארבעה ליצירה, וימלוך ששה חדשים, בימיו היו יונה בן אמתי הושע ועמוס:
שלום בן יבש בשנת שלשת אלפים מאה ששים וחמשה ליצירה וימלוך ירח ימים, בימיו היו הושע ועמוס ומיכה המורשתי:
מנחם בן גדי מתרצה מלך בשנת שלשת אלפים מאה ששים וחמשה ליצירה, וימלוך עשר שנים, בימיו היו הושע ועמוס ישעיהו ומיכה המורשתי:
פקחיה בנו מלך בשנת שלשת אלפים מאה ושבעים וחמשה ליצירה, וימלוך שנתים, בימיו היו הושע ועמוס ישעיהו ומיכה המורשתי:
פקח בן רמליהו מלך בשנת שלשת אלפים מאה ושבעים ושבעה ליצירה, וימלוך עשרים שנה, בימיו היו הושע ועמוס ישעיהו ומיכה המורשתי:
הושע בן אלה מלך בשנת שלשת אלפים מאה ותשעים ושבעה ליצירה, וימלוך תשעה שנים, בימיו נפלג' הארץ ונלכד שומרון והיו הנביאי' הנזכרי' למעל'. וידוע תדע שממלכי ישראל אלה אשר זכרתי נפלו בחרב תשע', והם נדב בן ירבעם אלה בן בעשא וזמרי ואחאב ויהורם בן אחאב וזכריהו ושלום ופקחיה בן מנחם ופקח בן רמליהו, והלך בשבי הושע בן אלה אחרון המלכים ההם. וזהו שראיתי להודיעך דרך כלל בעניני מלכי יהודה וישראל, והיא ההקדמה הראשונה:
ההקדמה השנית בתשובת השאלה האחרונה מאותם החמש עשרה שאלות אשר שאלתי בהקדמה הכוללת אשר עשיתי בתחלת פירוש ספר יהושע והיא תכלול שתי ספקות.

האחד אם היה שכוון הנביא ירמיהו ע"ה במצוה האלקית לספר כל עניני המלכים וקורותיהם בספר הזה, רוצה לומר ספר מלכים, למה אם כן לא ספר עניניהם בשלמות כלם ונסתפק בספור קצתם והשמטת קצתם? הלא תראה שבספור כל מלך ומלך בין ממלכי יהודה ובין ממלכי ישראל אומר הכתוב שיתר דברי המלך ההוא וכל אשר עשה וגבורותיו הלא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי ישראל או למלכי יהודה, וזה יורה שהיו ביניהם ספרי דברי הימים אשר נכתבו עליהם עניני המלכים כלם אם למלכי ישראל ואם למלכי יהודה, ושהנביא כאשר כתב ספר מלכים לקח משם קצת הדברים ועזב קצתם, ולכן באחרית הספור יאמר הכתוב ששאר עניני אותו מלך שלא כתבם הנביא הנם כתובים על ספר דברי הימים, ועל כן יספק המספק אם היו הדברי' כלם נכתבי' בספר דברי הימי', מה ראה הנביא אם כן לכתוב ספר מלכים במה שאין בו צורך? ואם ראתה החכמ' העליונה שהיה ראוי לכתוב עניני המלכים על ספר מפי נביא, למה לא נכתבו כלם ונכתבו קצתם זולת קצתם? והספק השני בעזרא הסופר שכתב בספר דברי הימים אשר עשה ספורי המלכים אשר באו בספר זה, ובקצתם לא הוסיף ולא חסר ולא שנה כלל, והיתה אם כן מלאכתו בחלק הזה מותר ודבר בטל בזכרו מה שכבר ספר הנביא בספר הזה מבלי תוספת וחסרון, ובקצת המלכים השמיט דברים רבים ממה שכתב הנביא הנה, ובקצתם הוסיף ספורי' שלא נזכרו בזה הספר, ולא ידענו אם נאמין לדברי הנביא אשר כתב בספורי המלכים ונחשוב שמה שהוסיף עזרא לכתוב בהם אינו אמת, או אם נחשוב שחסר הנביא מלכתוב מה שהיה ראוי לכתוב ושהשלימו עזרא? ואני כשהעירותי השאלה ההיא נשבעתי ואקיימה להתירה ולהשיב עליה במקום הזה. ומה שראוי שאומר בהתרה הוא, שאין ספק שהיה המנהג בישראל (כמו שהוא גם היום בקרב האומות) לכתוב בספר כל עניני המלכים ומעשיהם, והספרים ההם היו נקראים דברי הימים, לפי שהיו נכתבים עליהם קורות הזמן וילידי הימים אשר לכל מלך ומלך, והיו בכלל הספורים וההגדות ההם דברים הכרחיים ודברים מיותרים כי אם לתכלית הספור בלבד לכתוב על ספר כל מעשה המלכי' דבר יום בימו, והיו גם כן בהם דברים נכתבים כפי הרצון כדרך הסופרים מגידי הדברים לשבח ולגנות יותר מהראוי כפי אהבתם ושנאתם, והנה כשרצה הקב"ה לצוות לנביא לכתוב על ספר עניני המלכים, לא היה לתכלית הספור כענין הגדת דברי הימים, אבל היה בלבד להודיע הסתעפות הדורות והשתלשלות המלכים זה מזה, וגם כן להודיע צדקתם או רשעתם והשכר שקבלו מהשם על מעשיהם או העונש שנענשו עליהם, וכל זה כפי האמת הנבואיי וההתודעות האלקיי, ולהיות זאת כוונת הנביא בזה הספר, היה שהשמיט דברים רבים מאותם אשר

היו בספרי דברי הימים מהגדות ומעשה המלכים וגבורתם ובנין ערים, לפי שזה כלו היותו מתיחס לספר דברי הימים, לא היה נאות ולא הכרחי לספר הזה שהיה מכוון בעצם וראשונה להודיע השתלשלות המלכים צדקתם ורשעתם שכרם ועונשם לא דבר אחר כמו שאמרתי, וזהו אמרו באסא (בסימן ט"ו כ"ג) ויתר כל דברי אסא וכל גבורתו וכל אשר עשה והערים אשר בנה הלא המה כתובים על ספר דברי הימים למלכי יהודה, וכן בשאר המלכים, ובזה יותר הספק הראשון אשר זכרתי מהשאלה הזאת: ואמנם לספק השני ממה שכתב עזרא בספורי המלכים בספר דברי הימים, כבר כתבתי בהקדמתי לספר שמואל שהיתה כוונת עזרא לספר יחוסו של זרובבל בן שאלתיאל בן בנו של יהויכין שהיה מזרע בית דוד והיה נגיד ומצוה עליהם בבית שני, וחשב לעשות שני ספרים, הראשון מהם הוא ספר דברי הימים לספר יחוסו, והתחיל מאדם הראשון דור אחר דור עד דוד, וממנו השתלשלות זרעו מלך אחר מלך ממלכי יהודה עד צדקיהו המלך האחרון מהם, ולכן לא זכר שמה דבר ממלכי ישראל כי אם ממלכי יהודה בלבד, והספר השני והוא ספר עזרא, ספר בו השבים מגלות בבל אל ירושלם וייחוסם ונשיאות זרובבל ובנין הבית השני ומה שקרה להם שמה בימי עזרא, והיה דעתו שיהיו שני הספרים האלה, ר"ל דברי הימים ועזרא, מחוברים ומדובקים, וששני הספרים האלה אשר עשה היה די לאנשי דורו לדעת יחוסם ויחוס דוד מלכם והמלכים יוצאי חלציו גבורותיהם ומעלותיהם והסתעפותם והשתלשלותם עד זרובבל נשיאם, ומפני זה אותם הפסוקים אשר באו בסוף ספר דברי הימים ובשנת אחת לכורש מלך פרס לכלות דבר ה' מפי ירמיהו העיר ה' את רוח כורש מלך פרס וגו', באותם הפסוקים עצמם התחיל ספר עזרא להורות על דבקות שני הספרים וחבורם, ולהיות כוונת עזרא בספר דברי הימים לשבח ולפאר עניני מלכי יהודה, האריך בספורי מלחמותיהם וכל עניני כבודם, ולא היה התוספת הזה מותר ודבר בטל, לפי שהיה הכרחי כפי כוונתו שהיא להגיד שלמיות מלכי יהודה ומעלותיהם, ולא הוצרך הנביא ירמיהו לכתוב הדברים ההם בספר הזה, לפי שהיתה כוונתו מתחלפת לכוונת עזרא כמו שאמרתי, ובמקומות אחרים קצר עזרא ממה שכתב הנביא, לפי שהנביא כוון לבאר השתלשלות המלכים והסתעפותם, ועזרא לא כוון לדבר מזה, כי אם לספר מעלות מלכי יהודה, ולכן בספור שלא היה ספור מעלה קצר בו. הלא תראה שכתב עזרא (ד"ה ב' י"ז) שיהושפט בשנת שלש למלכו שלח שריו ועמהם הלויים בכל ערי יהודה ללמד את העם התורה והמצות, וזכר שם מגדולתו ועשרו ושהיה פחדו על כל ממלכות הארצות אשר סביבות יהודה ולא נלחמו עם יהושפט, ושמן הפלשתים היו מביאים לו מנחה וכסף משא, גם הערביים מביאים לו צאן ותישים מדי

שנה בשנה, וזכר (שם כ') שבאו בני עמון ומואב על יהושפט למלחמה ושמלכי צבאות ידודון וידודון וינגפו עמון ומואב ויבא יהושפט ועמו לשלול שלל ולבוז בז, ודברים אחרים רבים זכר שמה, והנה לא ראה הנביא לספר התשועה הזאת בספר זה, לפי שהוא לא יגיד מהמלחמות רק מה שיצטרך כפי כוונת הספר להגיד מה שנעשה על צד ההשגחה להעניש את הרשעים, כענין מלחמת רמות גלעד (מלכי' א' כ"ב), או לסבב דבר גזור מלפניו ית' כמלחמות בן הדד (שם כ'), ואחרי שהודיע הנביא שיהושפט היה ישר עם ה' ושעשה גבורות רבות לא ראה לפרט יותר ממעשיו, אמנם עזרא שכוון להגדיל עניני מלכי יהודה, ספר הענינים כלם בארוכה ולקח אותם מספרי דברי הימים. הנה אם כן מה שהוסיף עזרא בספורים היה כפי כוונתו להגדיל בשבח מלכי יהודה, ומה שחסר היה בדברים שלא מצא בהם ענין מעלה ושלמות, ומה שכתב באותו דרך עצמו שכתב הנביא בכאן בלי תוספת וחסרון היה להכרח ספורו. ואני אעיר בע"ה בכל מקום מה שהוסיף או חסר עזרא בדברי הימים ואתן הסבה עליו, ויספיק עתה ראשי דברים האלו בדרך כלל, ועם זה הותר הספק השני מהשאלה הזאת ונשלמה זאת ההקדמה השנית, ואחרי שתי ההקדמות האלה אבוא בגבורות ה' אלקים ובעזרתו לפרש הספר הזה:

והנה שערתי בספר הזה כדי הספורים וסדר ענייניהם שבע עשרה פרשיות:

הפרשה הראשונה תספר שדוד המליך בחייו את שלמה בנו בעבור ענין אדניהו, ומה שצוה אותו לפני מותו וענין קבורתו. תחלת הפרש' והמלך דוד זקן וגו', עד ויבא אדוני' בן חגית אל בת שבע וגו':

הפרשה השנית תספר הדברים אשר בהם היתה הממלכה נכונה ביד שלמה, אם במה שהרג את אדוניהו ויואב ושמעי, ואם במה שקנה אוהב ורע את פרעה מלך מצרים במה שהתחתן עמו, ואם במה שנשלם בחכמה עליונה ובאהבת השם ובגדולת המשרתים וכבוד ביתו וגודל מעלתו. תחלת הפרשה ויבא אדוניה בן חגית וגו', עד וישלח חירם וגומר:

הפרשה השלישית תספר בנין הבית המקודש אשר בנה שלמה ובית המלך ובית יער הלבנון ואולם המשפט והבית אשר עשה לבת פרעה וכל כלי בית האלקים, ואיך הביאו ארון העדות אל קדש הקדשים וששרתה השכינה שמה. תחלת הפרשה וישלח חירם מלך צור וגומר, עד אז אמר שלמה ה' אמר לשכון בערפל:

הפרשה הרביעית תספר התפלה והתחנה אשר עשה שלמה בחנוכת הבית והברכה אשר ברך את העם והזבחים אשר בחנוכת המזבח וחג הסוכות אשר עשה, והנבואה

אשר באה לו על תפלתו. תחלת הפרשה אז אמר שלמה ה' אמר לשכון וגו', עד ויהי מקץ עשרים שנה וגו':

הפרשה החמישית תספר שאר הדברים הרשומים שעשה שלמה, וספור מלכת שבא ועושר המלך ומעשיו, ומה שנטה מהדרך האמתי בזקנתו עם נשיו, ומה שקרהו עם אויביו והנבואות שבאו עליו ומיתתו. תחלת הפרשה ויהי מקצה עשרים שנה וגומר, עד וילך ירבעם וגומר:

הפרשה הששית תספר איך נחלקה המלכות אחרי מות שלמה, ומלך רחבעם בנו על יהודה ובנימן בלבד וירבעם מלך על עשרת השבטים, והעגלים והבמות אשר עשה, ומה שקרא הנביא שבא מיהודה על המזבח לפניו, ועניין הנביא הזקן אשר בבית אל, ומיתת אביה בן ירבעם ומה שנבא עליו אחיה השלוני, ועלית שישק מלך מצרים על ירושלים. תחלת הפרשה וילך ירבעם שכם וגו', עד ובשנת שמנה עשרה למלך ירבעם וגו':

הפרשה השביעית תספר עניני אביה בן רחבעם ועניני אסא מלכי יהודה ועניני מלכי ישראל שמלכו בימיהם, רוצה לומר נדב בן ירבעם ובעשא ואלה בנו וזמרי ועמרי ואחאב בנו ששה מלכי ישראל אלה שמלכו בימי אסא מלך יהודה, ומה שנבא יהוא בן חנני על בעשא. תחלת הפרשה ובשנת שמנה עשרה שנה למלך ירבעם וגו', עד ויאמר אליהו התשבי וגומר:

הפרשה השמינית תספר עצירת הגשמים אשר עשה אליהו, ומה שקרהו בהיותו מתחבא בנחל כרית, ואחר כן בצרפת בבית האשה האלמנה, והנסיון אשר עשה עם נביאי הבעל בהר הכרמל, ואיך ברח מיראת איזבל אשת אחאב אל הר האלקים חרבה, והמראה אשר ראה שמה, ואיך משח לאלישע תחתיו לנביא. תחלת הפרשה ויאמר אליהו הנביא וגו' עד ובן הדד מלך ארם קבץ וגומר:

הפרשה התשיעית תספר שתי המלחמות אשר נלחם בן הדד מלך ארם עם אחאב וההצלחה והתשועה אשר היה לישראל בהם, ושאחאב רחם וחמל על בן הדד בהיותו אויבו ולא חמל על נבות היזרעאלי כדי לירש את כרמו, והנבואה שבאהו עליו, ואיך עלו מלך יהודה ומלך ישראל להלחם במלך ארם לקחת את רמות גלעד, ומה שנבא אליהם מיכיהו בן ימלא על זה, ושנהרג שם אחאב. תחלת הפרשה ובן הדד מלך ארם קבץ את כל חילו וגומר, עד ויהושפט בן אסא מלך יהודה וגו':

הפרשה העשירית תספר מלכות יהושפט בן אסא מלך יהודה ומלכות אחזיהו בן אחאב מלך ישראל, ומה שקרהו בחליו עם אליהו הנביא, ואופן עליית אליהו בסערה

השמימה, והנסים אשר עשה אלישע אחרי הפרדו מאליהו בירדן וביריחו ובביתאל.
תחילת הפרשה ויהושפט בן אסא וגו', עד ויהורם בן אחאב מלך על ישראל וגומר:
הפרשה הי"א תספר נסים אחרים שעשה אלישע אחרי שנפרד מאליהו רבו, ומלחמת מלך ישראל ומלך יהודה ומלך אדום עם מלך מואב ותשועתם כדבר הנביא, ושאר הספורים שנעשו הנסים בהם. תחלת הפרשה ויהורם בן אחאב מלך על ישראל וגומר, עד ויבא אלישע דמשק ובן הדד וגומר:
הפרשה הי"ב תספר שאלישע משח את חזאל למלך על ארם ואת יהוא בן נמשי למלך על ישראל, ומלחמות חזאל שעשה בישראל, ומכת חרב והרג ואבדן שעשה יהוא בבית אחאב ובכהני הבעל והאשרה ובעובדיהם. תחלת הפרשה ויבא אלישע דמשק וגומר, עד ועתליה אם אחזיהו וגומר:
הפרשה הי"ג תספר המשכות מלכי יהודה אחרי מות עזריהו, ושעתליה אמו החזיקה במלכות ותאבד את כל זרע המלוכה, ושנמלט יהואש יונק שהחביאו יהוידע הכהן והמליכו אחרי כן והמית את עתליהו בחרב, ושיהואש חזק את בדק בית ה', ומה שקרה ליהואש עם חזאל מלך ארם, ושמת יהואש בידי עבדיו שהרגוהו. תחלת הפרשה ועתליהו אם אחזיהו ראתה וגומר, עד בשנת עשרים ושלש ליואש וגומר:
הפרשה הי"ד תספר ארבעה מלכים שמלכו בישראל יוצאי חלצי יהוא בן נמשי, כמו שייעדו הנביא (מלכי' ב' י' ל') בני רבעים ישבו לך על כסא ישראל, והם יהואחז בנו ויואש בן יהואחז וירבעם בן יואש (שבימיו מת אלישע) וזכריהו בן ירבעם, והמלכים שמלכו ביהודה בימיהם, והמלחמה שהיה בין אמציה מלך יהודה ובין יואש מלך ישראל הנזכר. תחלת הפרשה בשנת עשרים ושלש ליואש בן אחזיהו וגומר, עד שלום בן יבש מלך וגומר:
הפרשה הט"ו תספר המלכים אשר מלכו בישראל אחרי שתמו מלכי בית יהוא, שהם שלום ומנחם ופקחיהו ופקח בן רמליהו והושע בן אלה, ושבימיו הגלה מלך אשור שבטי ישראל ויוליכם בחלח וחבור נהרי גוזן והרי מדי עם היום הזה, ותספר עם זה ממלכי יהודה יותם בן עזריהו ואחז בנו. תחלת הפרשה שלום בן יבש מלך וגו', עד ויהי בשנת שלש להושע בן אלה:
הפרשה הט"ז תספר מלכות חזקיהו מלך יהודה, וענין סנחריב והדברים אשר שלח ביד עבדיו לחרף את חזקיהו ולהמס אל לבב העם, ומה שקר' לסנחריב על זה מהעונש, ותספר עם זה החולי שחלה חזקיהו, ומה שנבא ישעיהו עליו, ונס צל המעלות ושאר

הדברים שקרו בימיו. תחלת הפרשה ויהי בשנת שלש להושע וגו', עד בן שתים עשרה שנה מנשה במלכו וגומר:

הפרשה הי"ז תספר מלכות מנשה ואמון בנו ויאשיהו צדיק מושל ביראת אלקים, ושחזק את בדק בית ה' ושחלקיה הכהן מצא את ספר התורה ומה שנבאה חולדה הנביא' עליו, והפסח אשר נעשה אחרי טהרת המקדש ושביתת הע"ז מן הארץ, ותספר מלכות יהואחז ויהויקים בני יאשיהו ויהויכין בן יהויקים ומלכות צדקיהו, ושבימיו נחרבה ירושלם ונשרפ' בית קדשנו ותפארתנו. תחלת הפרש' בן שתים עשרה שנה מנשה במלכו וגומר, עד סוף הספר:

פרק א

פסוק א

פרשה ראשונה תספר שדוד המליך בחייו את שלמ' בנו בעבור ענין אדוניהו, ומה שצוה אותו לפני מותו וענין קבורתו. תחלת הפרשה והמלך דוד זקן וגומר, עד ויבא אדוניה בן חגית אל בת שבע וגו', והנה שאלתי בפרשה הזאת ששת השאלות כדרכי:

השאלה הראשונה היא מה ששאלתי בהקדמה הכוללת אשר עשיתי לפירוש הספרים האלה בתחלת ספר יהושע, והיא למה התחיל הספר הזה מעניני דוד בזקנתו וצואתו אל שלמה בנו לפני מותו? והיה ראוי שיהיה ספור הדברים האלה בספר שמואל אשר יוחד לעניני דוד וישלים שם ספוריו כלם עד מותו ויתחיל ספר מלכים מעניני שלמה וספוריו, כי זה ממה שראוי שנאמר אותו בזה המקום:

השאלה השנית למה נכתב בתחלת זה הספר ענין אבישג השונמית ושהיה דוד זקן ויכסוהו בבגדים ולא יחם לו ויתר דברי הספור ההוא? והנה כפי הנראה אין בספור הזה תועלת להודיעו אותנו, האם נחשוב שנכתבו על ספר כל הענינים הפרטיים אשר עשה דוד כל ימיו, הנה זה בלי ספק בלתי אפשר הוא, כי רבו מארבה ואין להם מספר, ולא נכתבו כי אם הדברים הרשומים, ואין ענין אבישג רשום וגדול לשיצטרך הנביא להודיעו, ואולי מפני זה כתב גרונימ"ו חכם מחכמי הנוצרים שהיה ענין אבישג שקראה הכתוב נערה בתולה משל לחכמה שהיתה משרתת את המלך דוד בזקנותו, כי כמו שנזכר בסוף ספר שמואל שבאחרית ימיו זכה למעלת הנבואה, דכתיב (שמואל ב' כ"ג ג') אמר אלקי ישראל לי דבר צור ישראל, ככה זכר הנה שבעת אפיסת כחותיו הגשמיות נתוספה בו חכמה עליונה, וכמו שאמר (איוב י"ב י"ב) בישישים חכמה, אבל הדברים האלה הבל המה מעשה תעתועים, כי הדברים כפשוטם היו, והנערה היתה אבישג השונמית,

והיא אשר שאלה אדוניהו לאשה ונהרג עליה כמו שיזכור אחרי זה, האם נפרש כל זה על החכמה? השאלה השלישית בדברי בת שבע ונתן הנביא שדברו אל המלך בענין אדוניהו, שנתרעמו על אשר לא קרא את שלמה אל משתה היין, ויורה שאם היה קורא אותו כמו שקרא לשאר בני המלך לא היו מתרעמים ממנו והיה הענין טוב בעיניהם, וזה ג"כ יקשה במה שעשו אותה תלונה עצמה בעבור שלא קרה לנתן הנביא ולצדוק הכהן ולבניהו בן יהוידע, והנה עצם התרעומת ואמתתו היה בענין המלכות אשר היה מולך אדוניהו בהיות שנשבע דוד להמליך את שלמה, לא במה שהיו מקנאים בקרואים אשר הזמין והקדים לזבחו:

השאלה הרביעית היא מה שהערותי גם כן בהקדמה הכוללת הנזכרת, והשלמתי החקירה בה בהקדמת ספר שמואל, וראיתי לזכרה הנה לפי שזהו המקום הנאות אל ידיעתה, והוא למה לא כתב הנביא במקום הזה הדברים היקרים אשר דבר דוד לשלמה בנו אחרי המלכתו על בנין בית ה', ומה שהכין דוד להתנדב למלאכת הקדש ומספר הלויים אשר מנה לעבודת הבית, ומה שדבר לשרי ישראל על עסקי הבנין האלקי ההוא, ואיך נתן תבנית המלאכה לשלמה ואיך בירך את ה' ואת הקהל? ויותר קשה מזה שלא זכר כאן שהמליכו את שלמה פעם שנית בקרב כל ישראל וכל זה זכר עזרא בדברי הימים, והם הדברים היקרים והגדולים שקרו בין המלכת שלמה הראשונה למיתת דוד אביו ולמה לא נזכרו בכאן? וזאת באמת היתה חקירה הכרחית ראוי לחקור עליה ולא קדמני אדם לדבר בה דבר קטן או גדול:

השאלה החמשית במה שצוה דוד לשלמה בנו על יואב שלא יוריד שיבתו בשלום שאולה, ויקשה זה מאד מצדדים. אם למה שיואב היה לדוד עבד נאמן ועצם מעצמיו ובשר מבשרו ועשה על דבר כבוד שמו מעשים גדולי המעלה, ולמה גמלהו רעה תחת טובה? וכ"ש לפני מותו שהיה יותר ראוי שיהיה מוחל וסולח למי אשר חטא לו ושלא ינקום וינטור את שריו ועבדיו, ואם נאמר שהיה יואב בן מות כפי הדין על אשר הרג את אבנר ואת עמשא כמו שיזכור, הנה יקשה מאד למה לא הענישו דוד בשעת המעשה או אח"כ בהיותו מלך זקן וחכם וה' הניח לו מכל אויביו מסביב? והנה דוד עצמו נמנע מהענישו באמרו כאשר מת אבנר (שמו' ב' ג' ל"ט) ואנכי היום רך ומשוח מלך והאנשים האלה בני צרויה קשים ממני ישלם ה' לעושה הרעה כרעתו, וכמו שפירשתי באותו מקום אמר זה לפי שיואב לא הרגם בעדים והתראה ולכן לא היה בן מות כפי הדין, ועם היות שהמלך היה יכול להרגו בלי עדים והתראה בהיות הדבר ידוע אצלו, הנה אם ימנע מזה וישים לאלקים משפטו לא היה חוטא בזה, ואם זה היה כך בחק דוד כל שכן שהיה

ראוי שיהיה כן בחק שלמה שהיה יותר נער בן י"ב שנה לדעת המפרשים ורך ומשוח מלך ואדוניהו עומד על ימינו לשטנו, ואיך א"כ צונו דוד שיהרוג את יואב והיה בזה נותן לפניו מכשול? ולמה לא חשש על בנו מה שחשש על עצמו? השאלה הששית היא במה שצוהו גם כן שימית את שמעי בן גרא, כמו שאמר והורדת את שיבתו בדם שאולה, והנה היה דוד בזה עובר על השבועה אשר נשבע לו כאשר ירד שמעי לפניו הירדן, ואין לנו שנאמר שנשבע דוד שלא ימיתהו בעצמו ולא נשבע שלא יצוה לשלמה שיהרגהו, כי בידוע היה שדוד לא יהרוג אותו בידו, ובצואתו להמיתו היה כאלו הוא בעצמו הרגו, והוא אמר בביאור והורדת את שיבתו בדם שאול, כל שכן שהשבועה כללה כל זה שאמר שם (שם י"ט כ"ד) ויאמר המלך אל שמעי לא תמות וישבע לו המלך, והמאמר הזה כולל שלא ימות על זה בשום צד ובשום זמן לא על ידו ולא על ידי אחרים, ועתה בהיותו מצוה אל שלמה בנו שיהרגהו עליו היה בלא ספק עובר על שבועתו, ואם כל ישראל מחוייב לכפר פשעי חברו ובפרט בשעת מיתתו, כל שכן שהיה ראוי לצדיק יסוד עולם דוד עבד ה' שיכפר לאשר חטאו נגדו ולפושעים יפגיע, וכל שכן כנגד שבועתו:

והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כלם:

והמלך דוד זקן וגומר. כבר כתבתי בזולת זה המקום (בהקדמה) שראה הנביא ירמיהו ע"ה אשר כתב הספר הזה לעשות תחלתו מזה המקום, לפי שכוון לכלול בספר הזה כל עניני שלמה והמשחתו ומה שנמשך אחריו להיותם ענינים מתיחסים אל ספורי שלמה, ולכן לא באו הדברים האלה בספר שמואל, לפי ששם נכתבו כל עניני דוד במה שהוא מלך ישראל, אמנם המשחת שלמה ומה שנמשך אחריה כבר היו מסיפורי שלמה ועניניו ונכללו בזמנו ודוד לא היה כבר מלך, (תענית פ"א ה' ע"ב) ואין מלכות אחת נוגעת בחברתה ואפילו כמלא נימא, ומפני זה היה ראוי שיתיחסו כל הדברים האלה לשלמה ויבואו בספרו, ובזה הותרה השאלה הראשונה: והנה נכתב כאן ענין אבישג השונמית לשלשה סבות. האחת כדי להודיע שדוד היה זקן וחלש מאד ונתקרר דמו כ"כ שעם היות שיכסוהו בבגדים לא היה מתחמם, עד שהוצרכו עבדיו לבקש נערה שתשכב בחיקו לחממו, ועם היות המלך דוד בטבעו אוהב הנשים ונרדף אחר המשגל, הנה היה כבר בחסרון הכחות כל כך שלא ידעה ולא קרב אליה לשכב עמה, ועם כל זה המורה על חולשתו וחסרון כחותיו ולבו, כאשר אמרו לו שמלך אדוניהו התעורר באומץ גדול וחם לבו בקרבו וכאיש מלחמה העיר קנאה להמליך את שלמה באותו יום, והוא ממה שיעיד שהיה חפץ מאד בדבר הזה, אחרי אשר עם כל חולשתו קרוב למות התעורר אליו בכח גדול ואמוץ רב כזה. והסבה השנית היא, שהודיענו הכתוב כל זה להקדמת

ידיעה, להגיד שבת שבע ושאר נשי המלך לא היו באות לפניו לא לשרתו ולא לשכב בחיקו וגם לא לראותו, כי אבישג השונמית היתה המסודרת לפניו לשרתו ולחממו, ולכן נתבהל דוד כשראה את בת שבע ושאלה מה לך כמו שאזכור, כי היה בלתי מוטל עליה דבר מחדר המלך ועבודתו. והיוצא מזה שלא המליך דוד את שלמה מפני חשקו לבת שבע, כי כבר היה נפרד מכל זה כפי חולשתו וקורו, וגם היא לא היתה עמו, כי אבישג היתה אז משרתת את המלך, אבל עשה המלכתו להיות כך מסודר מהש"י והוא אשר העיר את לבבו בזה. והסבה השלישית היא, שספר הכותב זה בעבור מה שיזכור אחריו שאדוניהו בן חגית שאל שינתן לו את אבישג השונמית לאשה, ולפי ששלמה הרגו על זה הוצרך הכתוב להודיע כאן מה היה ענין האשה הזאת, ואמר שהיתה סוכנת את המלך ושוכבת בחיקו כאשתו, ולכן היה אדוניהו בן מות על אשר בקש להשתמש בה, וכמו שאמר שלמה לאמו על זה ושאלי לו את המלוכה כמו שאזכור. הנה עם מה שאמרתי בזה הותרה השאלה השנית: ואמנם אמר הכתוב והמלך דוד זקן בא בימים, לפי שהזקנה בלבד תאמר בלשוננו על הזקן המוחש והנראה באדם מלובן השער וצורתו, ופעמים תבא בלא עתה ליתרון הלחות או לרוב העמל ושאר הסבות, אמנם בא בימים לא נאמר כי אם על הישיש בשנים, ולזה אמר בדוד שהיה זקן בא בימים, להגיד שהיה זקן במראהו ותכונתו, ובא בימים לפי רוב השנים, כי היה בן שבעים שנה, שהרי בן שלשים שנה היה במלכו וארבעים שנה מלך, ובאברהם נאמר גם כן (בראשי' כ"ד א') זקן בא בימים לזאת הסבה בעצמה, והנה הודיע הכתוב בכאן שהמלך דוד היה זקן מאד במראהו בפניו ובשערו ובחולשת אבריו וכבדותם, ולא היה זה במקרה או לסבה מחוץ לבד, כי אם גם לפי שהיה בן שבעים שנה, ומפני זה היה החום הטבעי הולך וחסר בו כל כך שעם היות שיכסוהו בבגדים לא היה מתחמם. ואמרו המפרשים שפירוש לא יחם לו, הוא שלא יחם בשרו לו, ויותר נכון שנאמר שהחום הטבעי אשר באדם הוא אשר יחממהו בעצם, וכדי שהאויר המקיף לא יקרר אותו יכסוהו בבגדים, שמצד הצמר שבהם הם מעט חמים, ומצד הקפתם באדם שומרים אותו מהאויר המקיף שלא יקררהו, וזכר הכתוב שעם היות שהבגדים היו שומרים לדוד, הנה החום שהיה ראוי שיחמם הוא לעצמו, ר"ל בחומו הטבעי, היה כל כך חלש שלא היה מחמם אותו, וזהו ולא יחם לו, שדוד לא היה מחמם לעצמו, (ב) ומפני זה אמרו עבדיו יבקשו לאדוני המלך נערה יפה, ר"ל שאחרי שהדברים שאינם כל כך חמים בעצמם והם שומרים מהקור לא היה המלך מתחמם בהם, היה יותר טוב שיבקשו דבר מה שהוא חם מפאת עצמו מאד כדי שיתחמם עמו. ובענין הזה ראוי שנדע שני דברים. האחד הוא איך נעדר דוד כל כך מהחום הטבעי בהיותו בן שבעים

שנה? והנה עינינו הרואות רוב האנשים עם היותם באים בימים והגיעם לשבעים שנה לא יתקרר טבעם ולא יצטנן דמם והמה בריאים וחזקים, הלא תראה שנאמ' באברהם (שם) זקן בא בימי' והיה בן מאה וארבעים שנה, ואחרי כן לקח אשה ושמה קטורה והוליד בנים? והנה חז"ל נתנו בזה שני טעמים, כי הם אמרו בפרק הרואה (ברכות ס"ב ע"ב) שכל המבזה את הבגדים לסוף אינו נהנה מהם, ולפי שכרת דוד את כנף מעיל שאול במערה חטא בזה והיה כאלו מרד במלכות, ולכן על דרך נס באותו עון היה שכסוהו בבגדים ולא יחם לו, ואמרו שזהו הנרצה במה שאמר שם ויך לב דוד אתו על אשר כרת את כנף אשר לשאול, רצה לומר ששם ספר הכתוב מה שהיה בסוף ימיו שלבו הוכה בקרירות הזה באותו חטא שכרת כנף מעילו. וגם אמרו בו חכמים ז"ל טעם שני, והוא שבראות דוד את מלאך האלקים וחרבו שלופה בידו נטויה על ירושלם בעת המגפה נבעת מפניו, ומאותו פחד נדעך חומו ונצטנן דמו, ולכן קרה לו זה שכסוהו בבגדים ולא יחם לו, ושני הטעמים האלה דרך דרש הם. וראיתי מחכמי הנוצרים מי שאמר שברוב מלחמותיו קבל מכות הרבה בגופו ונשפך דמו מאד, עד שלהעדר הדם נתקרר גופו, ולזה לא היה מתחמם מהבגדים. אבל איננו שוה לי, שהכתוב לא זכר שהוכה דוד במלחמה מה ושנשפך דמו, והוא ממה שיורה שהיה חונה מלאך ה' סביבו ויחלצהו, וכמ"ש (תלים ק"ה ט"ו) אל תגעו במשחי, והכתוב ספר (שמו' ב' כ"א ט"ו) שפעם אחת בא דוד במלחמ' עם פלשתים ויעף דוד וישבי בנוב שהיה מילידי הרפה אמר להכות את דוד ויעזור לו אבישי בן צרויה ויך את הפלשתי וימיתהו, וכמו שזכר שם הכתוב זה ג"כ יזכיר שהוכה ברגליו או על זרועותיו או בגופו אם היה הדב' כן, ועם היות שלא יספר הכתוב הנגעים והמכות אשר יתנו לאנשים במלחמות, הנה אם היה הענין במלך היה הדבר נרשם וראוי לכתבו, כ"ש אם היו המכות האלה כ"כ עצומות שנשפך דמו לרוב עד שמפני זה נדעך חומו הטבעי שהיה ראוי שיספר הכתוב זה עכ"פ. ולכן היותר נכון אצלי הוא, שהתחברו בדוד סבות מקררות ומחלישו' גופו, אם רוב צרותיו ומלחמותיו שלא עזבוהו כל ימי חייו, והיה ביום אכלהו חורב וקרח בלילה ותדד שינתו מעיניו כדרך הלוחמים, והוא מה שיתיך הכח וימית הרוח החיוני, ומזה היה לו נמשך הקור העצום ההוא, ואם יגונותיו ואבלו על ענין אמנון ותמר ועל ענין אבשלום כי נגע עד נפש, שגם זה החליש לבבו ורוחו, וכמ"ש (משלי י"ב כ"ה) דאגה בלב איש ישחנה, ואם ענין בת שבע ואוריה ומה שחטא בזה שהתחרט ממנו ושב בתשובה שלימה, והיה בוכה על עונותיו ודואג עליהם הרבה כל היום וכל הלילה, כאמרו (תלים ק"א כ"ד) ברכי כשלו מצום ובשרי כחש משמן, וכמ"ש (שם נ"א ד') וחטאתי נגדי תמיד, ואם העיון וההתבודדות, שבלא ספק

בהחיות האדם נפשו ימית כחותיו הגופיות, וכמ"ש חז"ל (סנהדרין פ"ג כ"ו ע"ב) למה נקרא שמה תושיה? לפי שמתשת כחו של אדם, והוא היה מתבודד תמיד וחצות לילה היה קם להודות ליי', וכל זה באמת החליש לבו, כמ"ש על עצמו (תלים נ"א י"ט) לב נשבר ונדכה וגו', מחובר לזה שהיה טבעו אדומיי דמיי, כמו שהעיד הכתוב עליו (שמו' א' י"ז י"ב) שהיה אדמוני עם יפה עינים וטוב רואי, והיה מפני זה בבחרותו שטוף במשגל ואוהב הנשים ומרבה לשכב עמהן, וכמ"ש שאול עליו (שם כ' כ"ו) כי לא טהור, כמו שפיר' שם, ומרוב המשגל בבחרותו קפצה עליו זקנה ונתך לחותו השרשיי ונחסר חומו הטבעי הנשוא בו, ולכן נתקרר בזקנתו יותר מדאי ויכסוהו בבגדים ולא יחם לו, ועל כדומה לזה אמר שלמה בחכמתו (משלי ל"א ב') אל תתן לנשים חילך וגו'. וכבר נודע בספר חכמת הרפואה שהרבות המשגל יביא לזה בטבע, הנה א"כ נתתי בדבר הזה ד' סבות, ואתה המעיין תבחר ותקרב: ואמנם הדבר השני שראוי שנדע בזה הוא, למה בחרו עבדי דוד נערה בתולה יפה לחממו? ואין ספק שזכרו הרופאים שהדבר החי הוא יחמם יותר לפי שיחמם בחום הטבעי אשר בו, אבל זה יכלול איזה חי שיהיה, וכ"ש בהיותו ממין האדם להשוות מזגו עם המתחמם יפעל יותר החום בו, ולכן אמר שלמה (קהלת ד' י"א) גם אם ישכבו שנים וחם להם ולאחד איך יחם, וא"כ מה היה התועלת בשתהיה נערה ולא נער? ושתהיה בתולה ולא בעולה? ושתהיה יפה ולא כעורה? ונראה שאומרו כאן ויאמרו לו עבדיו, המה היו הרופאי' שהיו עובדים אותו בחליו כפי דרכי חכמתם, ואולי היה דוד חולה מהפלאג"א ולכן היה מתקרר הרבה בסבת החומר הלבניי הגובר שם וסתום הנקבים המסבב אותו חולי, שכל זה יעזור אל הקור המופלג, ולן התחכמו שיבקשו למלך כדי לחממו דבר חי וממין האדם שהוא החי הגובר בו יותר החום, ולפי שהיו צריכים שישכב בחיקו הוצרכו לבקש נערה, כי לא היה ראוי שישכב אדם גדול או קטן עם המלך, וגם שבהיות' נערה תתחמם יותר בהיותה עם הזכר ותתעורר אל המשגל, ובזה תוסיף חום על חומה, וגם דוד אולי יתעורר טבעו לקראתה ליופיה ויתחמם יותר בזה, והתנו שתהיה יפה לפי שהיופי באשה מורה על היותה דמיית ואדומיית בטבעה ומזה הצד תחממהו יותר, והתנו גם כן שתהיה בתולה, לפי שהמלך לא יוכל לשכב עמה לחולשתו, וגם היא לא תשתדל מאד לבקשת המשגל אחרי שלא נסתה ללכת באלה. ולפי שהרופאים אמרו זה על צד הרפואה הודה המלך בדבר ולא היה חטא אצלו ולא דבר מגונה כפי זקנתו, אחרי היותו על צד הרפואה, ולזה העיד הכתוב שהמלך לא ידעה, כאלו אמר שנמנע מזה ברצונו פן יחלישהו יותר, לא לפי שלא יוכל עשותו כפי הכנת

טבעו ומנהגו בזה, וכן אמרו חז"ל בדרש (סנהדרין פ"ב כ"ב ע"א) שנמנע דוד מזה משום לא ירבה לו נשים וכבר היו לו י"ח:

פסוק ג

והנה בעצה תמצא שאמרו יבקשו לאדוני המלך נערה בתולה, ובמעשה אמר ויבקשו נערה יפה, ושני הענינים מתאחדים שהיתה בתולה ויפה והכתוב יגלה במקום אחד מה שלא יפרש במקום אחר, גם שהם בעצתם התנו מה שהיה צריך לו והוא נערה בתולה, ובמעשה מצאוה נערה ויפה וחשק שתהיה בתולה, ולפי שהם לא עשו נסיון לדעת בתולותיה, לא העיד הכתוב שהיתה בתולה ונסתפק באמרו יפה:

פסוק ד

ואמר ותהי למלך סוכנת, פירושו שהיתה מחממת אותו ושוכבת בחיקו כאשתו, והוא מגזרת (קהלת י' ט') ובקע עצים יסכן בם, והמתרגם תרגם בו קריבה. והחכם רד"ק פירש מועילה, ע"ד (איוב ט"ו ג') הוכח בדבר לא יסכון, (שם ל"ה ג') מה יסכון לך, שהם כלם לשון תועלת. אמנם מה שפירש החכם רלב"ג סוכנת שומרת האוצרות, מגזרת (ישעיה כ"ב ט"ו) לך בא אל הסוכן, ושאמרו זה כדי לתת תחבולה לשתבוא אבישג פעמים רבות לפני המלך ותשכב בחיקו ואיש לא ירגיש בזה, כי לפי שהיתה שומרת אוצרותיו תכנס עם המלך בכל עת ולא תבוש, הוא באמת בלתי נכון, והכתוב שאמר לך בוא אל הסוכן, הוא גם מגזרת תועלת, שהוא המועיל בגנזי המלך, ואם היתה אבישג שומרת האוצרות לבד, לא היה נהרג אדוניהו על אשר שאלה לאשה:

פסוק ה

ואדוניה בן חגית וגומר. אחרי אשר ספר הכתוב ענין אבישג בסבות שזכרתי, זכר עוד שאדוניהו בן חגית היה מתנשא בעצמו ועושה מעשה נשיאות והיה אומר לכל אדם אני אמלוך, וזה פירוש לאמר אני אמלוך, שהיה אומר זה לאחרים בפרסום. וזכר ההתנשאות שהיה עושה, באמרו ויעשה לו רכב ופרשים וחמשי' איש רצים לפניו, ר"ל רכב שהיה הוא רוכב עליו, ופרשים שהיו הולכים סביבו, וחמשים איש רצים לפניו בכלי זיין, כמו שהוא גם היום המנהג במלכי ישמעאל שהולכים לפניהם אנשים רגליים וכלי זיין בידיהם. וחז"ל אמרו בפרק כ"ג (סנהדרין דף כ"א ע"ב), מאי מעליותא? אלא שהיו נטולי טחול וחקוקי כפות הרגלים. וספר הכתוב זה להודיע שאדוניה בתחלת נשיאותו היה עובר (דברים י"ז:ט"ז) בלא ירבה לו סוסים ובבלתי רום לבבו מאחיו, כי הוא היה מתנשא וגס רוח: וזכר הכתוב מה הניעו לזה, ונתן בו שלש סבות.

פסוק ו

האחת באמרו ולא עצבו אביו מימיו לאמר מדוע ככה עשית, ר"ל שדוד לא הכעיסו ולא גער בו כל ימיו כשהיה עושה שום דבר רע, ולא היה מיסרו לאמר מדוע ככה עשית? ולכן חשב אדוניה שהיה לב אביו להמליכו ושהיו מעשיו כלם נאים אצלו, וחכמים (עיין רש"י) ז"ל אמרו למדך שכל המונע תוכחת מבנו מביאו למיתה. וראוי שנדע אם חטא דוד בזה? ויראה בתחלת המחשבה שהיה חטאו שוה לחטא עלי הכהן שלא מיחה בידי בניו, אבל אינו כן, כי בני עלי היו רעים וחטאים ליי' מאד, אמנם אדוניהו לא היה חוטא נגד ה' כי הוא לא כוון כ"א למלוך תחת אביו. נוכל לומר שדוד לא היה יודע שהיה מתנשא לאמר אני אמלוך, וחשב שהיה עושה מעשיו להתגאות בהיותו בן המלך לא להיותו מולך, ולכן מיד כשידעו מיחה בידו. והסבה הב' היא אמרו וגם הוא טוב תאר מאד, ר"ל וגם היה לו סבה אחרת לגסות לבו והוא היותו טוב תואר, וחשב שהיה נאה לאדנות, והוא מפני יופיו היה ראוי שימלוך. וחז"ל (עיי' רש"י ורד"ק) פירשו וגם לרבות את אבשלום, שנא' (שמו' ב' י"ד ל"ה) וכאבשלום לא היה איש יפה, היא גרמה להם שנתגאו. והסבה הג' היא ואותו ילדה אחרי אבשלום, ר"ל שחגית אמו ילדה אותו אחרי שמעכה ילדה את אבשלום, ובערך דוד כפי זמני תולדותם היה אמנון הבן הבכור ואחריו היה דניאל ואחריו היה אבשלום ואחריו אדוניהו, כמ"ש הכתוב בד"ה (דברי הימים א' ג' ב') הג' אבשלום הד' אדוניהו, ולפי שאמנון ודניאל ואבשלום היו מתים חשב אדוניהו שלו היה משפט המלוכה. ופירש רש"י ואותו ילדה, ואותו גדלה בתרבות שגדלה אם אבשלום את בנה והנהיגתו במדותיו, ומה שכתבתי אני הוא היותר נכון. וחז"ל דרשו (מזמור ב') ואותו ילדה אחרי אבשלום, מה זה עשה לו רכב ופרשים, מה זה בעל מחלוקת, מה זה חמשים איש רצים לפניו, אף זה כן, העירו בזה שתלה עינינו אחרי אבשלום לפני שנהג כמנהגיו:

פסוק ז

וספר הכתוב שהיו דבריו עם יואב בן צרויה ועם אביתר הכהן, כי הוא נתיעץ בזה עמהם והם עזרו אחריו. והנה ראה אדוניהו להתיעץ ולדבר עמהם, בחשבו כי בזה יגיע אל התכלית המכוון, כי היה יואב שר צבא ישר' וכל העם ילכו אחריו בהמלכתו, ושאביתר היה כהן גדול לאלקים וכל ישראל יעשו כמעשיו, וכאלו בזה לקח את יואב במה שבינו לעם, ואת אביתר הכהן במה שבינו למקום. גם ראה אדוניהו ששני אלה, ר"ל יואב ואביתר היו בהמלכת דוד אביו ועל כן צלחה מלכותו, וחשב שכן תצלח המלכתו על ידיהם. אמנם יואב ואביתר עזרו אחרי אדוניהו, לפי שהיה יודע יואב שדוד היה בלבו

עליו שנאה גדולה ואיבה רבה וחשש שיצוה את שלמה עליו כמו שצוה, ולכן השתדל להמליך את אדוניהו כדי שיהיה סר למשמעתו ולא יסירהו מעל הצבא, ואביתר ג"כ עזר בדבר לפי שראה שהיה נותן דוד יותר כבוד ומעלה לצדוק הכהן, והיה תמיד מקדים אותו בדבריו, וידע מה שנגז' על בית עלי וחשב להנצל מזה בהמלכת אדוניהו ע"י, וכן אחז"ל (סדר עולם פרק י"ד) שהסתלק אביתר מן הכהונה משברח דוד מפני אבשלום, לפי ששאל באורים ובתומים ולא נענה, כמו שפי' בספר שמואל:

פסוק ח

אמנם צדוק הכהן לפי שבחר בו דוד, ובניהו בן יהוידע שהיה גם כן קרוב אליו, ונתן הנביא בעבור שנבא ששלמה ימלוך, כמו שנאמר בד"ה (דברי הימים א' כ"ב ט') ושלמה יהיה שמו, ושמעי, והוא בן גרא, לפי שמרד בדוד בברחו מפני אבשלום בנו פחד פן ישוב לכסלה, ורעי, ואחשוב שהיה זה חושי הארכי רעה המלך, והגבורים אשר לדוד, והם אצלי הכרתי והפלתי הסרים אל משמעתו, אלה כלם לא היו אחרי אדוניהו, לפי שהיה אצלם מרד במלכות בהמליכם את אדוניהו בזולת מאמר המלך דוד בחייו, ואין ספק שהיה נודע אצלם שנשבע דוד להמליך את שלמה, ולכן החרדים אל דברו לא היו אחרי אדוניהו, כי היה זה מרד בדוד מלכם:

פסוק ט

וספר הכתוב עוד ממרד אדוניהו ופשעו, שלא נסתפק בכל מה שעשה בזה, אבל גם בחיי אביו זבח צאן ובקר ומריא, ר"ל צאן ובקר ממרעה השדה, ומריא, שהוא צאן ובקר המפוטמים בבית על האבוס, ועשה הזבח והמשתה הזה אצל האבן הזוחלת, שהיה מקום יפה להתעלס שם. ואמרו רבים שהיה מקום ששם היו עושים האנשים גבורותיהם, והיו שם שוחקים בכדור ובדבקות הידים, וגם עשאו שם לפי שהאבן ההיא היתה אצל עין רוגל, והוא הנקרא בספר ישעיהו (ישעיה ז' ג') שדה כובס, כי היה אותו מקום על המי' שהיו זוחלין אצל האבן, ובעין הזה היו הנשים מכבסים את הבגדים ולכן נקרא עין רוגל, לפי ששפשוף הבגדים היא ברגל, ובעבור שהנערים יחפצו ללכת אל המקום הזה לראות רגלי הנערות הבאות אל העין, הלך שם אדוניהו להתעלס שמה באהבים. מצורף לזה שבחר אדוניהו לעשות אותו המשתה על העין לפי שהיה נמלך שמה, והיה מקום המי' הוא המקום הנאות להמליך המלכים כמו שאזכור אחרי זה (בעיקר הי"א דף קצ"ו ע"ב). ולפי שהיה תכלית הזבח ועניני למלוך, זכר שקרא לכל אחיו בני המלך ולכל אנשי יהודה ועבדי המלך, רוצה לומר לכל אנשי יהודה ועבדי המלך שהיו נוטים אחריו, כי רבים היו מהם שלא הלכו שם ובאו להמליך את שלמ' ויהיה א"כ הכוונה

הכוללת על אשר היו בעצתו ונוטים אחריו בהמלכתו, לא על כל אנשי יהודה ועל כל עבדי המלך בהחלט:
והנה לא קרא אדוניהו לשלמה, לפי שהיה יודע שהוא היה המעותד למלוך ושנשבע לו אביו על זה, ולא קרא ג"כ אל נתן הנביא ואל בניהו ואל הגבורים, לפי שכבר היה ידוע שהם לא היו רוצים בהמלכתו, וכל זה ממה שיורה שהיה אותו הזבח והמשת' למלו' שם ואם לא נזכר בכתוב. ולפי שנתן הנביא נבא על המלכת שלמה וראה שיואב ואביתר ושאר האנשי' הפושעים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו, היה הדבר הזה בלבו כאש בוערת, וחשב מחשבו' לגלות אזן דוד, ולא הודיע הדבר לדוד בעצמו כדי שלא יחשדהו דוד שהיה נוגע בדבר ואולי יספק בנבואתו אשר נבא על זה בראשונה, (יא) ולכן יעץ לבת שבע שתלך אל דוד ותדבר אליו על אותה השבועה ולשאול אם מלך אדוניהו במצותו או לא? ולפי שבת שבע לא תתיאש מהתקון ולא ירפו ידיה בזה, הקדי' נתן לומר אליה ואדונינו דוד לא ידע, ר"ל וכאשר ידע כל זה מיד ימליך שלמה. ועוד אמר לה שראוי אליה שתשתדל על זה, לפי שאם ימלוך אדוניהו ימית אותה ואת בנה, וז"ש ומלטי את נפשך וגומר, כאלו אמר שבענין הזה היו חייהם תלויים. והמפרשים אמרו ומלטי את נפשך מהבזיון שאל תהיו כעבדים. ורש"י כתב מהמחלוקת שירצה כל אחד למלוך, ומה שכתבתי אני הוא היותר נכון ואמתי, לפי שמבואר הוא שהיה אדוניהו יודע מענין בת שבע עם אביו ומהשבועה שנשבע דוד להמלי' את שלמה, ולכן היה מתנחם להרגו ולא קראו אל המשתה, ואם כן לא יהיו חוששים אל הבזיון ואל המחלוקת כי אם אל פקוח נפשם. ולשואל שישאל איך נתן הנביא לא האמין בנבואתו ששלמה ימלוך ונצטרך לכל ההשתדלות הזה? והנה הנביא המספק על נבואתו עובר על דת וחייב מיתה, נשיבה ונאמר שהייעודים האלקיים הם על תנאי, כמו שנתבאר בזולת זה המקום, (עיין בפי' יונה) ולכן היה אפשר שהיה הייעוד ההוא חוזר לחטא דוד או שלמה או בת שבע ושנחם השם מהטובה, ולתאותו שיקים השם דברו כמו שהיה תמיד כוסף הנביאים, השתדל עליו ביעצו את בת שבע את כל אשר תעשה ובדברו בעצמו לדוד לקיים ממלכות שלמה אשר דבר עליו. גם אפשר שנאמר שהסבות האמצעיות אי אפשר שימלטו בדברים האלקיי', וראה נתן הנביא שהיה ההשתדלות הזה סבה אמצעיית לשיגיע הייעוד האלקי אשר דבר עליו, ושאר הדברים אמרם נתן כדי להביא הדבר לתכליתו:

פסוק טו

ותבא בת שבע. ספר הכתוב ששמעה בת שבע בדברי נתן הנביא ובאה אל המלך דוד בהיותו זקן מאד וחלש הכחות, ואבישג השונמית היתה משרתת אותו שהוא המורה

עוד על חולשתו, ואמר זה כדי להעיר על שתי הסבות הראשונות אשר זכרתי למה שספר הכתוב כאן ענין אבישג, והם שעם היותו כל כך חלש ונעדר הכח התעורר כאיש מלחמה לענין המלכת שלמה, ושלא היו באות נשי המלך לפניו לא לשרתו ולא לראותו, ושלא עשה אז דוד מה שעשה מפני שנזקק אל בת שבע, כי הנה לא קרב אליה לפי שהיה זקן מאד ואבישג היתה שמה בבוא' לפני המלך, אבל עשאו מלבו ומפי הגבורה, (טז) ולכן שאל את בת שבע כשבאה החדרה לפניו מה לך, ר"ל מי הביאך עד הלום ומה הצורך אשר הביאך הנה? וראה נועם דברי האשה החכמה הזאת, ואיך היא תקנה הדברי' יותר בשלמות מאשר צוה לה הנביא, כי הנה כללה בדבריה חמשה דברים נאותים להגיע אל מבוקשה.

פסוק יז

הראשון התחנונים אשר התחננה לפניו כמו שאמרה אדוני. והשני חיוב השבועה אשר זכרה באמרה אתה נשבעת וכו', ובזה העירה על כי השבועה היתה בהזכר' השם המיוחד, וזהו ביי' אלקיך, ושהיתה השבועה על דעתה ולכן לא יוכל לומר שהתירו לו שבועתו, וזהו הנרמז באמרה אתה נשבעת לאמתך, ר"ל שהיתה השבו' לדעתה, ואמרה עוד שלא היתה השבועה על דבר האיסור לשיאמר שלא שלא חלה עליו, אבל היה בדבר ראוי והגון, וזהו כי שלמה בנך ימלוך אחרי, ר"ל שלמה ימלוך שהוא בנך והמלכות ראוי מפני זה אליו, והנה אמרה ימלוך אחרי והוא ישב על כסאי, והיה ראוי שתאמר ימלוך אחריך והוא ישב על כסאך, בהיות' מדברת אליו לנכח, לפי שרצתה לזכור השבועה במלות עצמם אשר אמרם דוד. וכבר אמרו חכמים ז"ל (עיין רד"ק שמו' ב' י"ב כ"ד) שנשבע לה זה כשמת הילד, שאמרה אז בת שבע אפי' יהיה לי בן של קיימא יבזו אותו אחיו ולא ימלוך, ולא היתה רוצה להזקק לו עד שנשבע לה שהבן אשר תלד ימלוך אחריו, ועל פי גבוה עשה אותה שבוע'. ומאמר והוא ישב על כסאי אינו כפול, אבל היא הודעה שהוא ישב על כסאו בשובה ונחת וימלוך על כל השבטים, כי הוא הנרמז בישיבה על כסאו, וכמו שאמרו לו עבדיו ויגדל את כסאו מכסא אדוני וגומר. והדבר השלישי אשר כללה בדבריה הוא ספור זדון אדוניהו בהמליכו עצמו בפעל בחיי אביו בזולת מצותו, (יח) וזהו ועתה הנה אדוניהו מלך, ר"ל שלא לבד הוא מתנשא לאמר אני אמלוך אבל גם בפעל מלך בלי מצותיך, והוא אמרה ואתה (גרסת המחבר ואתה באלף) אדוני המלך לא ידעת, ר"ל אינני חוששת שעברת על השבועה חלילה, כי אם שלא ידעת מזה דבר, והוא א"כ מרד גדול בהמליכו עצמו בחייך מבלי מאמרך:

פסוק יט

וזכרה עוד מזדונו בהמלכה ממה שזבח שור ומריא וצאן לרוב, ועשה משתה שמנים, והוא דבר בלתי ראוי ובלתי הגון בהיות אביו קרוב למות שיהיה אדוניהו עושה שמחו' כאלו לא יחוש לצערו, גם כי היה זה מרד בעשותו משתה כדרך כל המלכים והיותו נמלך בו בחיי אביו. ואמנם מה שאמרה ולשלמה עבדך לא קרא, לא אמר' זה להיותה דואגת על שלא אכל בנה מן הזבח ולא בעבור כבוד הקריאה, אבל הוא לתת ראיה שהיה אותו משתה ענין המלכה, אחרי שלא קרא שם את שלמה ואת נתן הנביא וצדוק הכהן ושאר אוהבי דוד שהיו רוצים בהמלכת שלמה, וא"כ לא קרא את שלמה מפני שהיה יודע שהיה דעת אביו להמליכו ולא קרא שאר השרים המחזיקים עמו, והוא המורה באמת שהיה המשתה ההוא לענין המלכות. וג"כ אמרה זה להעיר את דוד שהיה אדוניהו אויב שלמה ושונא לו והיה בלי ספק מתנחם להרגו, אחרי שבזבחו לא קראו כאשר קרא לאחיו ובזה הורה המשטמה שהיה בלבו עליו. וג"כ אמרה זה כדי להודיע לדוד רשעת אדוניהו שקרא לזבחו את יואב ואת אביתר כל אויבי המלך, ולא קרא את שלמה בהיות עבדו ובנו אהובו ולא לנתן הנביא ולשאר השרים והגבורים אוהבי המלך, ובזה הורה שהיה אדוניהו שונא את אביו וחפץ ברעתו ורוצה במיתתו, אחר שהיה שונא את אוהביו ואוהב את שונאיו. הדבר הד' אשר כללו דבריה הוא הבטחון, ועליו אמרה (כ) עיני כל ישראל עליך וגו', ר"ל אל תירא ואל תחת מאדוניהו בחשבך שיהיה ענינו כענין אבשלום בקומו עליך לרודף וכל ישראל נמשכו אחריו, כי עתה לא יהיה ולא יקום כדבר הזה, לפי שעיני כל ישראל עליך להגיד להם מי ישב על כסא אדוני המלך אחריו ולא ירום איש את ידו ואת רגלו על דבריך, ואמרה זה כדי להבטיחו ולעוררו שימליך את שלמה ולא יפחד מהעם, ומפני זה תמצא שעם היות שספר הכתוב שאדוניה קרא לכל אנשי יהודה עבדי המלך, הנה בת שבע לא אמרה זה לדוד כ"א שקרא לכל בני המלך ולאביתר וליואב לבד, כדי שדוד לא ייירא ולא ייחת לבבו בשמעו שהיו כל עבדיו וכל אנשי יהודה אחרי אדוניהו ויחשוב שכן ימשך כל ישראל אחריו: הדבר הה' אשר כללו דבריה הוא הפחד והיראה ממה שימשך לשלמה ולאמו מהסכנה העצומה אם ימלוך אדוניהו, ועל זה אמרה (כא) והיה בשכב אדוני המלך וגו', ואין פירושו אצלי חסרים מן הגדולה, כמו שת"י ופרש"י, ולא שהיו חטאים במה שלא גלו את אזנו ושתקו כל זה כדברי רלב"ג, אבל פירושו הוא שבשכב המלך עם אבותיו אדוניה יבקש תואנה להמית את בת שבע ואת שלמה, ורמזה בזה כי אז יזכור ענין בת שבע ואוריה ויאמר שזנתה תחת בעלה בחייו וידון אותה למות על זה, גם יאמר ששלמה בחטא יחמתהו אמו ובזה ימית האם

והבן ויתפרסם בעולם החטא ההוא שהיה מכוסה ונעלם, כמו שפירשתי בספר שמואל, ואמנם אם ימלוך שלמה יהיה גלוי לכל העמים שמהשם היתה מסבה, ושראויה היתה בת שבע לדוד ולא היתה אסורה עליו אחרי מות אוריה. והחכם רד"ק כתב שברור הוא אצלו כפי מה שמצא בספרים המדוייקים, כי ואתה אדוני המלך לא ידעת הוא טעות, וכי הוא בעי"ן ועתה אדוני המלך לא ידעת, ושהשני הוא באל"ף ואתה אדוני המלך עיני כל ישראל עליך, ואני חפשתי בספרים המדוייקים מכתיבת החכם ר' ישראל ז"ל ומצאתי שניהם באל"ף ואתה ואתה, והוא הברור אצלי ולא מה שכתב החכם. הנה התבאר מזה כלו למה זכרה בת שבע שלא קרא אדוניהו את שלמה אל המשתה אשר עשה והותרה השאלה השלישית:

פסוק כב

והנה עודנה מדברת וגומר. הנה נתן הנביא בהיות בת שבע מדברת אל המלך בא, ולא שאלו המלך מה לך כמו ששאל את בת שבע, לפי שהיה רגיל לבא לפניו יום ליום ולילה ללילה:

פסוק כד

ומה שאמר נתן אדוני המלך אתה אמרת אדוניהו ימלוך אחרי, הוא מאמר נאמר בתמיהה, כאלו אמר וכי אתה אמרת אדוניהו ימלוך אחרי? באמת לא אמרת כזה, והתולדה היוצאת מזה היא, איך מלאו לבו של אדוניהו לעשות כן בלי מצותך? (כה) כי ירד היום, רוצה לומר מירושלים שהיתה גבוה אל אבן הזוחלת שהיתה למטה בגיא, ויזבח זבחים, כמנהג המלכים בעת המלכתם, ויקרא אנשי עצתו. ולפי שלא יחשוב דוד שלא עשה זה למלוך כי אם לשמוח עם חבריו, לכן פירש הנביא ששם במשתה אמרו יחי המלך אדוניהו, והנה לא נזכר בכתוב שכן היה, לפי שדרך הכתוב לגלות במקום אחד מה שאינו מפורש במקום אחר, ומיתת אדוניהו ויואב מורים על שהוא כן, רוצה לומר שנמלך אדוניהו בפעל כמו שאבאר:

פסוק כו

והודיעו עוד שלא קרא לנתן ולצדוק ולבניהו ולשלמה, לפי שהיה יודע שלא יסכימו עמו במרד ההוא, וגם מה שלא קראם מורה שלענין ההמלכה היה הזבח לא לתכלית אחר.

פסוק כז

והיה סוף דבריו אם מאת אדוני המלך נהיה הדבר הזה ולא הודעת וגומר, רוצה לומר ואם היה כל זה שעשה אדוניהו במצותיך ועל פי דבריך, תמה אני מאד איך לא הודעת לי מי ישב וגומר? ואפשר עוד אצלי לפרשו על שלמה, אם מאת אדוני המלך היה הדבר הזה

אשר עשה אדוניהו, אשאלך האם לא הודעת אתה את עבדך בימים הראשונים מי ישב על כסאך שהוא שלמה? באמת אתה הודעתני זה, ואם כן איך חזרת ממנו כי אתה דברת זה באזני. וכבר פירשתי כן בספר עטרת זקנים אשר חברתי, פסוק (שמות ל"ג י"א) ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי וגומר, והוא פירוש נאה מאד: וכאשר שמע המלך דברי הנביא שהיו מסכימים עם דברי בת שבע, האמין שאדוניהו מרד בו ושנמלך שלא במצותו, (כח) וצוה שיקראו לו את בת שבע. ונראה כי היא יצאה מן החדר בבוא הנביא לדבר אל המלך, או נתרחקה מן המטה, ולזה הוצרך לקראה ורצה לתת לה התשובה ולא לנתן הנביא שדבריה היו יותר עצמיים כמו שפירשתי והיא היתה הנוגעת בדבר באמת, וכמו שזכרה שעשה השבועה על דעתה, (כט) ולכן אמר לה בשבועה רבה חי ה' אשר פדה את נפשי מכל צרה, ר"ל מצרות הפלשתים וצרות שאול ואבשלום, (ל) כי כאשר נשבעתי בענין המלכות כן אעשה היום הזה. וההתפעלות הגדול הזה אשר התפעל דוד כאיש גבור חיל היה מתוקף לבבו לתקן את אשר עותו אדוניהו ויואב ואביתר, (לא) ובת שבע השתחוה אפים ארצה ואמרה יחי אדוני המלך דוד לעולם, והמאמר הזה אין ראוי שיובן על החיים הגשמיים, כי איך תתפלל בת שבע תפלת שוא שיחיה דוד לעולם בהיותו בן שבעים שנה? אבל התפללה על החיים האמתיים הנפשיים, כי זה היותר נכסף אצלו באשר הוא שם. והמתרגם תרגמו יתקיים, וכל שאר יחי תרגם יצלח, להעיר על מה שאמרתי. ואם נפרש החיים האלה על הגופיים, יהיה פירושו שלא יחשוב דוד שלפי שהיה ממליך את שלמה בנה יקצרו ימיו, ושהיא בעבור בנה תחפוץ במיתתו אינו כן, כי היתה מתפללת אל השם שיחיה המלך דוד לעולם, כאלו אמרה שיותר תחפוץ בחייו מבהמלכת שלמה, ולפי שלא יחשוב שהיא היתה מתפללת על שלמה והיתה קוראת אותו מלך, לכן פירשה המלך דוד:

פסוק לג

וספר הכתוב שצוה המלך לצדוק ולנתן ולבניהו שיקחו מיד עמהם עבדי אדוניהם, ואמר זה על הכרתי ועל הפלתי שהיו עבדי המלך וגבוריו שלא היו עם אדוניהו, ושירכיבו את שלמה על הפרדה, ר"ל המיוחדת למלך אשר ירכב עליה, שהוא אות עצמי על ההמלכה, (סנהדרין פ"ב כ"ב ע"א) לפי שאין הדיוט רוכב על סוסו של מלך. והנה צוה שירכבו אותו על הפרדה ולא על הסוס, לפי שהסוס מורה על המלחמה, כמו שאמר (משלי כ"א ל"א) סוס מוכן ליום מלחמה, והפרדה תרמוז על השלום השקט ובטח עד עולם. ולפי שאדוניהו עשה לו רכב גם פרשים והיה רוכב על הסוס, צוה דוד שירכב שלמה על הפרדה, כאלו לא יחוש לסוסיו ולפרשיו ושאין לערער נגדו, והיה זה בזיון לאדוניהו,

שבהיותו בשמחת המלכתו ילך שלמה למלוך וילך על הפרדה ולא על הסוס, לפי שלא יירא ממנו. ולרמוז על העתיד, ר"ל על שלמה שיהיה שלום ואמת בימיו, צוה שירכיבוהו על הפרדה ולא על הסוס. וצוה עוד שיורידו אותו אל גיחון, והוא שילוח, ונקרא אם כן בשני שמות, והמשחתו שמה היה לסימן שתמשך מלכותו כמעין כדבריהם ז"ל (הוריות פ"ג י"ב ע"א) וכמו שאזכור. וגם אחשוב שצוה על זה כדי להשיב על מה שעשה אדוניהו, כי הוא עשה לו רכב לרמוז על המלחמה, ושלמה רכב על הפרדה כי תמיד ישב בשלוה, הוא הלך לעין רוגל, ושלמה הלך לגיחון שהיה נהר גדול, (לד) ואם לאדוניהו המליך אביתר שנסתלק מן הכהונה, את שלמה ימלוך צדוק הוא כהן לאל עליון, ואם אדוניהו נמלך על ידי יואב איש רע מעללים, שלמה יהיה נמשך על ידי נתן הנביא כי קדוש הוא לאלקיו, ואם לאדוניהו אמרו בינם לבין עצמם יחי המלך אדוניה, לשלמה יתקעו בשופר גדול וישמיעו בקול עצום יחי המלך שלמה:

פסוק לה

וצוה עוד דוד שיעלו אחריו בשובו מגיחון, ורמז בזה שהוא יבא לפניהם כמלך בגדוד והם יבואו אחריו ויושיבוהו על כסאו, ובישיבה ההיא רמז שיהיה יורש כבוד המלכות ומעלתו. והנה צוה דוד לעשות כל המעשים האלה, כדי שיסור המחלוקת מעל שלמה וימלך בפומבי בפרסום גדול. ומה שאמר דוד עוד והוא ימלוך אחרי ואותו צויתי להיות נגיד על ישראל ויהודה, ענינו אצלי שמה שהיה עושה בזה היה ברשות גבוה ושמן השמים המליכוהו, ועל כן אמר כמגיד העתיד והוא ימלוך אחרי, ר"ל גזור הוא בגזרת עירין ובמימר קדישין שהוא ימלוך אחרי. ולפי שלא יחשוב אדם לעשות מיצוע בדבר ששלמה ימלוך על ישראל ואדוניהו על יהודה או בהפך, אמר דוד שלא היה רוצה בזה, אבל הוא היה מצוה ששלמה לבד יהיה נגיד ומלך יחד על ישראל ויהודה:

פסוק לו

והגיד הכתוב שבניהו מבין העומדים שמה ענה את המלך ואמר לו אמן כן יאמר ה' אלקי אדוני כאשר היה וגומר, ופירוש דבריו אצלי שאמר דוד ששלמה ישב על כסאו, השיבו בניהו אמן כן יאמר ה' אלקיך, (לז) והאמירה אשר יאמר היא, כאשר היה ה' עם אדוני המלך כן יהיה עם שלמה, שזהו הנרמז בישיבת כסאו, ובזה הסכים עם דברי המלך דוד. ועוד הוסיף בניהו על דבריו באמרו ויגדל את כסאו מכסא אדוני המלך, ר"ל ועוד אני אומר שגם יגדל כסא שלמה מכסאך במעלה וכבוד. וכבר אמרו חכמים ז"ל (סנהדרין פי"א ק"ה ע"ב) שאין אדם מתקנא בבנו, ולכן הוסיף בניהו לומר זה על הברכה אשר בירך דוד לשלמה בנו:

פסוק לח
וירד צדוק הכהן וגומר. ספר הכתוב שעבדי דוד קיימו מצותו, ושצדוק הכהן בראש הקרואים להיותו כהן לאל עליון, ונתן הנביא ובניהו בן יהוידע והכרתי והפלתי שהם הגבורים אשר לדוד שזכר למעלה, וגם לדעת חז"ל (מדרש תלים מזמור ג') הם היו סנהדרי גדולה אשר להם בחירת המלך, כלם ירדו מציון עיר דוד שהיה שם בגבוה העיר אל גיחון שהיה בשפל ההר, והרכיבו את שלמה על פרדת המלך ומשחו אותו בגיחון. וכתב ההחכם רד"ק שצדוק הכהן לקח את קרן השמן מן אהל העדות שהיה בגבעון, כי הלך או שלח בעדו ואין כן דעתי, כי אם שצלוחית השמן היתה נתונה לפני הארון, להיותה דבר מקודש מיוחסת אליו ולכן נגנזה עמו כמו שקבלו חז"ל (שקלים ט' ע"א), וכמו שאזכור אחרי זה בעקרי המשיחה, ומפני זה כאשר הוליך דוד את ארן האלקים אל עירו הוליך ג"כ עמו שמה צלוחית שמן המשחה, (לט) ועליו אמר ויקח צדוק הכהן את קרן השמן מן האהל, כי לקחו מן האהל אשר נטה דוד בעירו לארון האלקים, ועם היות שאמר הכתוב וימשח אותו, שיורה שצדוק משח את שלמה, ראוי שיובן שעל פי נתן הנביא נמשח, כי אליו היתה הצואה והוא היה הראוי למשוח המלך, עם היות שהכהן הגדול להיות השמן תחת רשותו יעשה המעשה עמו, וכן תמצא שכאשר ספר יהונתן בן אביתר המעשה הזה כלו לאדוניהו, אמר וימשחו אותו צדוק הכהן ונתן הנביא בגיחון, לפי ששניהם משחוהו:

פסוק מ
ואחרי המשיחה עלו אחריו העם מחללים בחלילים, רוצה לומר מזמרים בכלי זמר ששמו חליל, והוא חלול ונקוב נקבים קטנים, והיתה שמחתם כל כך כאלו תבקע הארץ מקול המייתם:

פסוק מא
וספר ששמע אדוניהו (באותו משתה שהיה עם קרואיו) את הקול אשר היה אחרי שלמה, אבל לא זכר הכתוב שאדוניהו שאל דבר ממנו, לפי שלא הרגיש בו אם לסכלותו או לשכרות המשתה אשר היה בו, אבל יואב חכם חרשים הוא לבד (זכר שמיד כששמע קול השופר) התפעל מהדבר ואמר מה קול הקריה הומה? רוצה לומר מה הוא זה הקול שהקריה הומה? (מב) ובבוא יהונתן בן אביתר אז שאלו אדוניהו על הדבר ואמר איש חיל אתה וטוב תבשר, כאלו היה מדרך איש המעלה שיתן תמיד בשורות טובות, (מג) והוא השיבו אבל אדונינו המלך דוד, ר"ל אינו כמו שאתה חושב שאבשר לך טובות, אבל הוא בהפך שאדונינו המלך דוד המליך את שלמה. ואין ספק שאינו מהגנות לאיש המעלה

שיספר מה שידע, אעפ"י שתהיה בשורה רעה כשיתכן לקחת עצה עליה, כי מזה הצד תהיה פעולתו פעל טוב, ולזה בשרם זה יהונתן בן אביתר כדי שימלטו את נפשם ואל ישעו בדברי שקר. ולפי שאדוניהו לא יבטח לבדו בעבדי המלך שיהיו עמו, (מז) אמר עוד וגם באו עבדי המלך, ר"ל שהוא המורה היותם מסכימים בדבר, וגם המלך השתחוה על המטה לאל יתברך, וכל זה מורה על השלמת המלכת שלמה בשמים ובארץ:

פסוק נ

וזכר הכתוב שאדוניהו בשמעו הדבר הזה לא המתין כלל ולא נתעסק עוד בדבר המלוכה, ולא הלך אל דוד אביו לבקש עליה, אבל ברח מיד אל בית האלקים ויחזק בקרנות המזבח אשר היה בירושלים לפני הארון, (נא) ודרש משלמה שישבע לו שלא ימיתהו, ובדבריו אלא קראו מלך וקרא את עצמו עבדו כמודה במלכותו. אבל שלמה לא נשבע לו כלל, (נב) ומבלי שבועה אמר אם יהיה לבן חיל לא יפול משערת ראשו ארצה, ר"ל שאם אדוניהו יהיה כבן חיל לפני אדוניו לעבוד עבודתו כשאר השרים ולהטות שכמו לסבול, לא יגיעהו נזק כלל על מה שחטא בזה, ואם רעה תמצא בו עוד ומת, ר"ל שאם יהיה ככלב שב על קיאו בהחזיקו עוד בדבר מהמלכות יענש מיתה, (נג) ועם זה נחה דעתו של אדוניהו ובא והשתחוה לפני המלך שלמה, כי חשב שמאמר אם יהיה לבן חיל, שהיה רצון שלמה שאדוניהו ילך לפניו כאיש חיל וישרתהו, ולזה בא לעמוד לפניו לשרתו, והמלך אמר לו לך לביתך, ר"ל אינני רוצה שתשרתני ותעמוד לפני תמיד, כ"א שתלך לביתך ואל תחטא בדבר רע. הנה התבאר מזה הספור שברצות השם דרכי איש כל אשר יעשו אויביו נגדו ישוב בעזרתו, וכמאמר יוסף לאחיו (בראשית נ' כ') ואתם חשבתם עלי רעה אלקים חשבה לטובה, הלא תראה שמה שעשה אדוניהו לחלוק על מלכות שלמה ומה שקרב אל משמעתו יואב ואביתר, זה עצמו סבב שדוד המליך שלמה בחייו ברצון כל הראשים הכוללים שהיו שם והושיבו על כסאו, באופן שאחרי כן לא נשאר ספק במלכותו, ואלו לא עשה אדוניהו מה שעשה, לא היה דוד בחייו ממליך את שלמה, ואחרי מותו היתה נשארה בין האחים קטטה רבה באמור כל אחד מהם אני אמלוך, ואולי אדוניהו להיותו גדול מאחיו ובעזרת יואב שר הצבא היה מולך בחזקה, ומחשבות האל עמקו להביא כל זה כדי שדוד בחייו ימליך את שלמה בנו בשובה ונחת ושלום ואמת יהיה בימיו אחרי כן. ואחרי פירוש דברי הפרשה אודיעך להשלמת חקירתה שתי הודעות:

האחת שהספור הזה מהמלכת שלמה בא במקום הזה בקוצר רב, לפי שהיתה הכוונה הנה בלבד להודיע סדר המלכים שמלכו בישראל, ושאחרי דוד מלך שלמה בנו

ושהמליכו בחייו בסבת מה שעשה אדוניהו, אמנם בספר דברי הימים בא הספור הזה בראשי דברים, אמר שם (דברי הימים א' כ"ג א') ודוד זקן ושבע ימים וימליך את שלמה בנו על ישראל וגומר, ולא זכר שמה עזרא הסופר עוד מההמלכה הזאת ואיך היתה על דבר אדוניהו, לפי שנסמך על מה שנכתב בכאן, אבל ספר שם דבר אחר שלא כתבו הנביא בספר הזה, והוא ששלמה נמשח פעם שנית, ולפי זה שני פעמים נמשח ושני פעמים נמלך שלמה על ישראל. והנני מודיעך הפסוקים אשר באו שמה מורים על זה, כי אחרי שזכר ההמלכה הראשונה בפסוק הנזכר ודוד זקן ושבע ימים וימליך וגומר, ספר שאסף דוד את כל שרי ישראל והכהנים והלויים ויספרו הלויים וחלק אותם למשמרות, ואחרי כל זה אמר ויקהל דוד את כל שרי ישראל שרי השבטים ושרי המחלקות המשרתים את המלך ושרי המאות ושרי כל רכוש ומקנה המלך וגומר, ואז ספר שקם דוד על רגליו ודבר לשרים על בנין בית האלקים, ודבר בפניהם לשלמה מה שיצטרך לענין הבית ובירך את ה' לעיני כל הקהל והתנדבו המלך והשרים מה שהתנדבו לבנין הבית, ואחרי כל הספור הגדול הזה אמר שם (שם כ"ט כ' כ"א כ"ב כ"ג) ויאמר דוד לכל הקהל ויברכו כל הקהל לה' וגומר ויזבחו ליי' זבחים ויעלו עולות ליי' למחרת היום ההוא וגומר ויאכלו וישתו לפי ה' ביום ההוא בשמחה גדולה וימליכו שנית לשלמה בן דוד ומשחו ליי' לנגיד ולצדוק הכהן וישב שלמה על כסא ה' וגומר. הנה התבאר מסדור הפרשיות האלה ואופן הפסוקים כלם ששלמה במצות דוד אביו נמלך ראשונה ביד אנשי ירושלם לבד, והיה זה על ענין אדוניהו, ואחרי כן כדי שתהיה המלכתו כללית צוה עוד דוד לאסוף כל השרים ואז עם כל חולשתו ובחמלת ה' עליו ובשמחת המלכת שלמה נתחזק ותחי רוחו ועשה כל המעשים היקרים ההמה, כי הוא בעצמו קם על רגליו ודבר דבריו על בנין הבית וזכר נדבתו ושאר הדברים, ואז כל ישראל באותו קבוץ אשר נאספו שמה קיימו וקבלו עליהם המלכת שלמה ובפעל המליכוהו עליהם ומשחו אותו שנית והשיבוהו על כסא דוד אביו, ואז בפעם השנית הזאת משחו גם כן צדוק לכהן גדול. האמנם קצר הנביא כאן מזכרון הדברים האלה שזכר עזרא שם מההמלכה השנית, לפי שלענין המלכת שלמה היה די במה שנזכר כאן שהמליכו אביו בחייו, כדי שנדע מזה המלכים אשר מלכו בישראל שהוא המכוון בספר הזה, ואמנם ההמלכה השנית לא היתה הכרחית לענין הסתעפות המלכים ולזה לא זכרה כאן, ואולי שכוון להמלכה השנית הזאת במה שאמר (בסימן הנמשך פסוק י"ב) ושלמה ישב על כסא דוד אביו ותכון מלכותו מאד, ומה שצוה והתנדב דוד ומה שדבר על ענין הבית ומספר הלויים ומחלקות' למשמרות לעבודת הקודש לא ראה הנביא גם כן לזכרו במקום הזה, לפי

שראה ליחס כל בנין הבית וענינו לשלמה ולא לדוד, והיה זה (כמו שכתבתי בהקדמתי לספר שמואל ויבא אחרי זה בביאור יותר גדול בפרשה השלישית, בעבור שגזר האל יתברך שדוד לא יבנה את הבית, כמו שאמר (שמואל ב' ז' ה') האתה תבנה לי בית וגומר, ורצה ית' ששלמה הוא יבנה את הבית, כמו שאמר עליו הוא יבנה הבית לשמי, והיה מבואר שדוד ושלמה לא היו בונים את הבית בידיהם, אבל יצוו לבנות ויתנדבו לבנינו, וכפי המצוה בבנינו והמתנה וההכנה אשר יעשה כל אחד מהם יוחס אליו הבנין והפעל, ולזה ראה הנביא (שהיה יודע הכוונה האלקית) שלא יספר במקום הזה דבר ממה שדבר והכין דוד לבנין הבית וייחס המלאכה כלה אל שלמה, והותרה השאלה הרביעית. וזאת היא ההודעה הראשונה אשר ראיתי להודיעך פה:

ההודעה השנית היא בענין משיחת המלכים, יען וביען סמכו חכמים ז"ל רוב דיני משיחת המלכים על מה שנזכר במשיחת שלמה. והנה בהקדמתי לספר שופטים זכרתי ראשי דברים בדרוש הזה, אבל לפי שהונחו שם הדברים על צד הספור וההודעה ולא נשלמה שמה הידיעה והחקירה הזאת, וגם לא נתתי שם סבות הדברים ההם, והיה הדרוש הזה יקר מאד ונושאו מעולה ונכבד, ולא מצאתי בו למי שקדמני דבר כי אם לחכמים ז"ל מאמרים מפורדים מפה ומפה בלי סדר ומבלי שיתנו סבה בהם, לכן ראיתי להשלים כאן המאמר בזה הדרוש. ויהיה המאמר הזה כולל במשיחה, לא לבד במשיחת המלכים כי אם גם בכל שאר המשיחות, ואנתח אותה לנתחיה כפי דיניה ותנאיה, ואחקור על סבותיהם כפי הסברה הפשוטה ושרשי הענין. ולפי שענין המשיחה צוה עליו יתברך בפרשת כי תשא אמר (שמות ל' כ"ג) ואתה קח לך בשמים ראש מר דרור חמש מאות וגומר, וחכמים ז"ל הרבו עליו הדברים במסכת הוריות בפר' כהן משיח (דף י"א ע"ב) ובמסכת כריתות, (רפ"א ד"ז ע"ב) אבל היה שם הדבור בדרך המשך בדרכם, לכן ראיתי אחרי העיון הטוב בפסוקים ובדבריהם ז"ל ללקוט בדרוש הזה שלש עשרה עקרים, ואזכור אותם אחד לאחד ואתן סבותיהם ואומר:

העיקר הראשון הוא במציאות המשיחה, ר"ל שצוה האל יתברך שהכהנים וכל כלי המקדש יהיו נמשחים, אמרה תורה (שמות שם כ"ו) ומשחת בו את אהל מועד ואת ארון העדות ואת השלחן ואת כל כליו וגומר, וגם כן צוה במשיחת המלכים, כמו שאמר על שאול לשמואל (שמואל א' ט' י"ו) ומשחתו לנגיד על עמי ישראל, וכן צוהו על דוד (שם י"ו ג') וקראת לישי בזבח ואנכי אודיעך את אשר תעשה ומשחת לי שם את אשר אומר אליך וגומר. וראוי שנחקור כפי הסברה הגוברת מה היה התועלת במשיחה הזאת? והיה די בדברים האלקיים שיובדלו ויוחדו לשמו על פי נביא, אם כלי המקדש

ומשרתיו לעבוד את עבודת הקדש, ואם המלכים להנהיג את העם, כמו שאמר (דברים י"ז ט"ו) שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלקיך בו, ולא זכר שימשחו אותו. ואומר אני בתשובת זה שהיתה המשיחה לשתי תכליות. האחד להיותה אות הבחירה האלקית, לפי שהדבר או האיש אשר יבחר ה' בו כדי להבדילו משאר הדברים ומאחיו, היה ראוי שיעשה בו פעל בו יוחד ויובדל, והוא יהיה המורה על היותו נבחר, ולכן נמשח, כאלו אותה המשיחה היא אות וסימן על הבדלתו לגבוה, והמלך ג"כ להיות בחירתו על פי ה', היה ראוי שנדע היותו נבחר ולזה היה נמשח. התכלית השני הוא כדי להכין הנמשח לקבל השפע האלקי, ועל ידי אותה משיחה תדבק בו ההשגחה העליונה, הלא תראה שאמרו במשנה (יומא ע"ג ע"ב) שהכהן הגדול הנשאל באורים והתומים היתה השכינה שורה עליו והיה מדבר ברוח הקדש, וראינו זה גם כן במלכים, כי שאול מיד שנמשח צלחה עליו רוח ה' והתנבא ונהפך לאיש אחר והיה זה בסבת המשיחה, ובדוד נאמר (שמואל א' י"ו י"ג) וימשח אותו בקרב אחיו ותצלח רוח ה' אל דוד מהיום ההוא ומעלה, מורה שהמשיחה הכינתו וקדשתו לקבל הרוח האלקי והשפע העליון. הנה אם כן נתתי במשיחה שתי תכליות מעולים, והוא העקר הראשון אשר בזה הדרוש, ובעיקר השביעי אעורר עוד על זה שתי תכליות אחרים:

העיקר השני הוא שהמשיחה הנזכרת תהיה בשמן ולא במים ולא ביין ולא באחד משאר המשקי', אמרה תורה (שמות ל' ל"א) שמן משחת קדש וגומר, ובהמשחת המלכים גם כן נזכר שהיו נמשחים בשמן, כמו שנאמר במשיחת שאול (שמואל א' י' א') ויקח שמואל את פך השמן ויצוק על ראשו וגומר, ועל דוד נאמר לשמואל גם כן (שם י"ו א') מלא קרנך שמן וגומר, לפי שבשמן היו מושחים ולא בדבר אחר. וראוי אם כן שנחקור למה אותה המשיחה צוה האל ית' שתהיה בשמן ולא ביין (שאמרו עליו הברכות והמשמח אלקים) ולא במשקה אחר? והסבה בזה אצלי הוא, לפי שהשמן הוא מבין שאר המשקים המורה יותר על הכבוד ומעלה, ולזה תמצא בספר שופטים בדברי יותם בן ירובעל אשר דבר לאנשי שכם על עניני ההמלכה כשנשא משלו ואמר (שופטים ט' א') הלוך הלכו העצים למשוח עליהם מלך וגומר, זכר ראשונה הזית ואמר עליה החדלתי את דשני אשר בי יכבדו אלקים ואנשים וגומר, הנה יחס הכתוב הכבוד לשמן ולא לדבר אחר, ולכן זכרו ראשונה, כי היה השמן מבין שאר הדברים הטבעיים יותר נאות למלוכה והוא היותר נכבד, ולכן היה הוא העולה על כל שאר המשקים, ומפני זה אמר המשורר (תלים קל"ג ב') כשמן הטוב על הראש יורד על הזקן וגומר, ואמר שלמה (קהלת ט' ח') בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר, ולפי שכלי המקדש מבין שאר הכלים,

והכהנים מבין שאר העם, והמלכים מקרב ישראל היו מיוחדים במעלה וכבוד, לכן היה אות בחירתם ויחודם המשיחה בשמן המורה עליו. ויש לי עוד בזה סבה שנית והוא שהשמן הוא היותר מתמיד זמן ארוך משאר המשקי' ולפי שהקדושה בדברים ובכהני ה' היא עד עולם, והמלוכה היא למלכים ולזרעם אחריהם לעד אם ילכו בדרכי ה', מפני זה היתה משיחתם בשמן להורות על נצחיות כבודם ומעלתם ושנבחרו לזה עד עולמי עד. הנה נתתי בזה גם כן שתי סבות על היות המשיחה בשמן והוא העקר השני:

העיקר השלישי הוא שאותו שמן לא יספיק למשיחה כי אם בהיותו מרוקח בבשמים וכל אחד בשיעור ידוע ומוגבל עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, אמרה תורה (שמות ל' כ"ג) ואתה קח לך בשמים ראש מר דרור חמש מאות וקנמן בשם מחציתו חמשים ומאתים וגומר בשקל הקדש ושמן זית הין ועשית אותו שמן משחת קדש רקח מרקחת וגומר. ובגמרא אמרו (הוריות י"א ע"ב) ת"ר שמן המשחה שעשה משה במדבר שולקין בו את העקרין וגומר. וראוי גם כן שנדע הסבה בזה, ולמה הספיק השמן לבדו להדלקת המנורה ולא הספיק כן למשיחה כי אם עם ערוב הבשמים ובערך מוגבל? והסבה בזה לדעתי הוא, לפי שהבשמים מורים על השם הטוב ועל הפעולות המעולות אשר יצא טבעם בעולם, כי כמו שהבשמים ריחם הולך למרחוק כך הוא השם הטוב, ועל המשל הזה אמר (שיר א' ג') לריח שמניך טובים שמן תורק שמך וגומר, ולפי שהשמן הוא המורה על הכבוד כמו שאמרתי, היה ראוי שיתבשם להעיר על שהשם הטוב הוא הנמשך אחרי הכבוד והמעלה, ועליו אמר המשורר (תלים קמ"א ה') יהלמני צדיק חסד ויוכיחני שמן ראש אל יניא ראשי וגו', ואמר שלמה מסכים לזה (קהלת ז' א') טוב שם משמן טוב, כי הוא המשל הדומה אליו ושמן טוב הוא המבושם. וכבר כת' הפילוסוף שראוי לאדם שיעשה פעולות המעלה כדי שיקנה השם טוב, אבל לא שישים כל תכליתו וכוונתו על קניית השם, ולפי שזה ראוי שיעשה אותו האדם במצוע וכפי השכל והמעלה, לכן להעיר על זה צוה יתברך שיהיו הבשמים בערך ידוע ומוגבל, עליו אין להוסיף (לשישתדל יותר מדאי על קנין השם) וממנו אין לגרוע (בחדול מעשות פעולות המעלה לקנותו) אבל יהיו בשיעור הראוי. ולפי שהמעלה יותר ראויה למלכים ושיצא שמם בעולם, כמו שאמר (תלים ע"ב י"ז) לפני שמש ינון שמו, לכן היה ראוי שיהיה מבושם שמן משיחתם, וזהו העקר השלישי:

העיקר הרביעי הוא שהמשיחה תהיה לכהנים ולמלכים על הראש ולכל כלי המקדש תהיה המשיחה באיזה מקום מגופם, אמרה תורה (ויקרא ח' י"ב) ויצוק משמן המשחה על ראש אהרן וגומר, וכן נאמר במשיחת המלכים (מלכים ב' כ"ז ו') ויצוק השמן על

ראשו. ובגמרא אמרו (הוריות י"ב ע"א) תני חדא מציקין לו שמן על ראשו וכו'. ואמנם כלי המקדש לא הגביל הכתוב ולא זכרו חכמים ז"ל המשיחה במקום ידוע, כי אם בכל מקום שירצו. וראוי אם כן שנשאל גם כן הסבה בזה, ולמה לא יהיו הכהנים והמלכים נמשחים באיזה אבר מגופם כשאר הדברים וכלי המקדש? אבל הטעם בזה הוא מבואר, לפי שהאנשים יסוד כחותיהם הוא במוח ומשם יפרדו וימשכו הכחות והחושים פנימיים וחצוניים והעצביים לכל הגוף, ולכן נקרא ראש, כי הוא ראשית האברים והיותר מעולה מהם, ומפני זה נהגו חכמי האומות כשהיו נותנים על ראשיהם בית ראש הנקרא אצלם בוניט"י, לרמוז שהיה ראוי שישימו נזר על ראשו לכבוד החכמה אשר בו, ולהיות אותו המקום נשמר נהגו המלכים לתת נזר זהב על ראשם, ואמר הנביא (זכריה ג' ה') ישימו צניף טהור על ראשו, ולזה הושם על אותו מקום הציץ, ונאמר בו (שמות כ"ח ל"ו) קדש לה', ולהיות הראש הוא המורה על החכמה ועל המעלה ועל שלמות האדם, היה ראוי שימשחו הנמשחים על הראש, והמלכים להורות שהם ראשי שבטי ישראל ושהם הראויים לתת נזר זהב על ראשם נמשחו באותו מקום, אמנם שאר הכלים שאין בהם ראש היתה המשיחה בכל מקום מהם, והוא על דרך מה שכתב הפילוסוף (אריסטו) שהב"ח שיש להם לב החיות תלוי בו, והשרצים שאין בהם לב החיות מתפשט בכל גופם, וזה טעם העקר הרביעי הזה:

העיקר החמשי הוא שבכהנים ובמלכים יתחברו משיחה ויציקה, אמרו בגמרא (הוריות שם) בתחלה מציקין לו על ראשו ואחר כך נותנין לו שמן בן ריסי עיניו, ותניא אידך בתחלה נותנין לו שמן בן ריסי עיניו ואחר כך מציקין לו שמן על ראשו, תנאי היא, איכא דאמרי משיחה עדיפא, ואיכא דאמר יציקה בכלי עדיפא, מאי טעמא דמאן דאמר יציקה עדיפא? דכתיב (ויקרא ח' י"ב) ויצוק משמן המשחה על ראש אהרן וימשח אותו לקדשו, ומאן דאמר משיחה עדיפא סבר שכן נתרבית אצל כלי שרת, והא כתיב (ויצוק משמן המשחה על ראש אהרן וימשח אותו לקדשו) בתחלה ויצוק ולבסוף וימשח? ה"ק מאי טעמא דויצוק? משום דוימשח וכו'. וראוי שנדע למה הוצרכו יציקה ומשיחה בכהנים ובמלכים, ולא נסתפקו באחת מהם כמו שהיה הענין בשאר כלי המקדש שהיו לבד ביציקה או במשיחה? ובסבת זה אומר שהיציקה והמשיחה יתחלפו לדעת חז"ל (הוריות שם) במה שהיציקה היא נתינת השמן לבד על הראש ויציקתו מהכלי אשר הוא בו, והמשיחה היא בצורת הנזר אשר היה עושים מאותו שמן בין עיני הנמשח כמו שיבא בעיקר הששי, ואתה תדע שהתורה בצואה לא זכרה כי אם המשיחה ולא דבר מהיציקה כלל, אמר' (שמות ל' כ"ה ל') ומשחת בו את אהל מועד וגומר ואת אהרן ואת בניו תמשח

וגומר, ולא זכרה בהם יציקה כי אם במעשה, שנאמר (ויקרא שם) ויצוק משמן המשחה על ראש אהרן וימשח אותו לקדשו, ובמלכים פעמים יזכור משיחה ופעמים יזכור יציקה, ויראה כפי פשט הכתובים שהיה היציקה והמשיחה דבר אחד, ולכן לא נזכר בצווי כי אם אחד מהם, ויהיה אמרו וימשח אותו לקדשו פירוש ויצוק משמן המשחה, ושנוי השמות יהיה כפי הבחינות, כי כשנעריך אותו הפעל לכלי אשר ממנו יתנו השמן על ראש הנמשח מבלי התבוננות אחר יקרא יציקה, וכשנבחין אותו הפעל מצד צורתו, ר"ל צורת המשיחה אשר יעשו מהשמן ההוא בנמשח יקרא אותו הפעל משיחה, ולפי זה לא יהיה מקום לעיקר החמשי הזה, ואין לנו לטרוח בבקשת סבתו, אמנם כפי קבלתם ז"ל שהיתה היציקה זולת המשיחה תתבאר סבתו בעיקר הששי שיבא אחר זה:

העיקר הששי הוא שצורת המשיחה בכהן גדול אינה כצורתה במלכים, עם היות שהיציקה היתה שוה בשניהם, אמרו בגמרא ת"ר כיצד מושחין? את המלכים כמין נזר ואת הכהנים כמין כי, אמר רב מנשיא בר גדא כמין כ"ף יונית. וראוי לחקור אם היו הכהנים הגדולים והמלכים משתוים ביציקה ומשתתפים במשיחה ובאותו שמן עצמו ושניהם ימשחו על הראש, למה אם כן יובדלו ויתחלפו בצורת המשיחה? ועם היות צורת הנזר נאותה במלכים הנה צורת הכ"ף היונית לא יאות לכהן. ואומר אני שסבת זה הוא, כי במשיחה כמו שאמרתי יתחברו ב' תכליות, האחד היות הנמשח מיוחד ונבדל לגבוה, והשני היותו מוכן לקבל רוח הקדש, ולהיות שניהם הכרחיים בכהן הגדול השואל באורים ובתומים ובמלך אשר יצלח עליו רוח אלקין קדישין, הוצרכו שתיהן לשתי פעולות היציקה והמשיחה, אחת מהם תורה על הייחוד, ואחת על ההכנה לקבל השפע, אמנם בכלי המקדש אשר לא נצטרך בהם כי אם ההבדלה והייחוד לבד היה מספיק בהם אחת מהפעולות, אם המשיחה או היציקה ולא יעשו בהם הפעל השני, לפי שהכלים לא יקבלו רוח הקדש ולא יוכנו אליו, והנה היתה המשיחה בכהן ובמלך מתחלפת, לפי שענינם מתחלף, כי המלך היו מושחין בין עיניו כמין נזר, לרמוז על עטרת מלכותו, והיו עושין בין עיני הכהן כמין כ"ף, לרמוז שהוא כהן, כי הכ"ף ירמוז לשם כהן שהוא התחלת שמו, והנה ראה רב מנשיא לומר שהיה כמין כ"ף יונית להיותה יותר נרשמת ויפה בצורתה. ואפשר לומר גם כן שהיה צורת המשיחה במלך כמין נזר לרמוז על עטרת מלכותו כמו שאמרתי, והיה בכהנים כמין כ"ף להעיר שיעבוד בידיו ובכפיו לפני המזבח, כי המלך יצוה בדבריו והכהן יעבוד בידיו, ולהורות על זה באה צורת הכ"ף בין ריסי עיניו, כאלו יעידהו שבכפיו יעבוד ולא יתגאה. הנה ביארתי בזה סבת העיקר החמשי וסבת העיקר הששי הזה:

העיקר השביעי הוא שהכהנים ההדיוטים נמשחו לפי שעה במדבר בקדושתם, ובניהם אשר קמו אחריהם לא היו נמשחים, כי כבר נתקדשו מאותה משיחה ראשונה שנמשחו אבותיהם, ולא כן הכהנים הגדולים, שאפילו היה כ"ג בן כ"ג היה טעון משיחה, אמרה תורה (ויקרא כ"א י') והכהן הגדול מאחיו אשר יוצק על ראשו שמן המשחה. ובגמרת הוריות אמרו (דף י"א ע"ב), אמר מר אפילו כהן גדול בן כהן גדול טעון משיחה. ובמסכת כריתות אמרו (דף ע"ז ע"ב), (ויקרא ו' ט"ו) והכהן המשיח תחתיו, מאי המשיח? הקמ"ל דאפי' מבניו ההוא דמשח הוי כהן גדול, ואי לא משח לא הוי כהן גדול וכו'. ואמנם במנהיגי ישראל לא היו מושחים השופטים ולא הסנהדרין שרי אלפים ושרי מאות כי אם המלכים לבד, וכמו שאמרו במסכת הוריות (שם). נמשחו ארון משכן וכל כליו ואהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים והכהנים גדולים והמלכים וכו' ולא זכרו אדם אחר, וכבר זכרתי בהקדמתי לפירוש ספר שופטים, שהמשיחה היא הבדל עצמי בן המלכים לשופטים ולשאר האנשים. וראוי אם כן שנחקור בעקר הזה שני דברים. הראשון למה לא היו נמשחים הכהנים ההדיוטים כל אחד בעצמו כמו שימשחו הכהנים הגדולים? או יהיה הכהן הגדול נסמך על משיחת אביו כשאר הכהנים ההדיוטים? והשני הוא למה בהנהגת ישראל בממשלה לא היה הענין דומה להנהגת המקדש? רוצה לומר שכמו שימשחו הכהנים ההדיוטים בהיותם תחת ידי הכהנים הגדולים, ככה היה ראוי שימשחו השופטים והשרים אשר הם תחת ידי המלכים? וסבת כל זה אצלי הוא, שהמשיחה אין ספק שתעשה ליחוד והבדלה בדבר, ובהיות הכהן נמשח לשרת לפני ה' והמלך גם כן היו בניהם נסמכים על זה והיו נמשחים מאותה משיחה ראשונה, אבל בהיות הכהן הגדול מיוחד במעלתו מבין שאר הכהנים היה מההכרח שימשח, כדי שבאותה משיחה ייוחד ויובדל לעבוד עבודתו ולהיות יותר מוכן לקבל השפע ההוא האלקי משאר הכהנים, ולכן לא היו מושחים את הכהנים ההדיוטים לפי שלא היה בהם ייחוד והבדלה מבין שאר אחיהם או יותר ממה שנולדו בה, והיו מושחים הכהן הגדול בן הכהן הגדול לפי שהיותו גדול לא הורישו מאביו ולא נולד עמו אבל מנוהו אחיו הכהנים לשלמותו, והיה אם כן ראוי שימשח לאות היותו גדול מאחיו. ואמנם למה שופטי ישראל ושאר השרים לא היו נמשחים, הסבה בו אצלי הוא שהמשיחה בשמן מלבד מה שבה מההבדלה והייחוד וההכנה לקבול הרוח האלקי, כמו שזכרתי בעקר הראשון, הנה היו עוד בה ב' דברים אחרים. האחד ההתמדה והנצחיות, כי היו הכהנים הנמשחים מיוחדים לעבוד את עבודת הקדש עוד כל ימי הארץ הם ובניהם וזרעם אחריהם, והמלכים ג"כ כאשר יזכו לכתר המלכות היה המלכות ירושה עולמית אליהם כמו שאמר (דברים י"ז

כ') למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל, ולכן זכרו במסכת הוריות (דף י"א ע"ב) שהמל' ירושה לבנים, והכתוב מעיד עליו שאמר שמואל לשאול (שמואל א' י"ג י"ד) כי עתה הכין ה' את ממלכתך אל ישראל עד עולם, הנה א"כ המשיחה תורה על נצחיות אותה המעלה. ועוד תורה המשיחה בכהנים מעלת ציץ הזהב שהיה על מצח אהרן, ובמלכים מעלת עטרת המלכות אשר על ראשו, וכאלו אותה המשיחה אשר יעשו בראש הנמשח תורה על הנזר בראש הכהנים הגדולים ועל העטרה במלכים, ולזה נעשתה כדמיון הנזר, ולהיות המשיחה מורה על הנצחיות ועל הציץ או העטרה, לכן לא היו נמשחים השופטים והשרים לפי שממשלתם לא היה נצחיית לבניהם כמלכים, ולא היו בעלי הציץ ועטרת זהב כהם. הנה אם כן למלכים ולכהנים תאות המשיחה ולא לאדם אחר:

העיקר השמיני הוא שעם היות שהמשיחה שוה בכהנים ובמלכים, והיה הכהן הגדול בן הכהן הגדול נמשח ולא יסמך על משיחת אביו, הנה המלך אינו כן, כי המלך שימלוך תחת אביו לא ימשח, אמרו בגמרא (הוריות שם), כהן גדול בן כהן גדול טעון משיחה ואין מושחין מלך בן מלך, ומפני מה משחו שלמה? מפני מחלוקת אדוניהו, ויהואש מפני מחלוקת עתליהו, ואת יהואחז מפני יהויקים אחיו שהיה גדול ממנו שתי שנים. וראוי אם כן שנחקור למה לא היה בן הכהן הגדול בזה שוה למלך? ויהיו שניהם מלך וכהן גדול נמשחים עם היות שירשו מעלת אבותי', או לא יהיה אחד מהם נמשח לא מלך ולא כהן גדול, ויהיו משתוים שניהם בזה כמו שישתוו בשאר הדברים הנכללים במשיחה, ר"ל ששניהם נמשחים ובשמן המרוקח ועל הראש ועם יציקה, אבל הסבה בזה מבוארת שהמלכות למה שהיא כפי הדין ירושה לבן הבכור (אם היה ראוי אליו ולא יהיה בו מונע עצמי) לכן כאשר ימלוך הבן הגדול תחת אביו מבלי קטטה ומחלוקת לא היה צריך למשיחה אחרת, ויהיה נסמך על משיחת אביו אחרי היותו יורש מלכותו כפי הדין הישר, ולזה בהיות במלכות מחלוקת וקטטה או מונע יצטרך המולך למשיחה, למה שהיא תורה על שהוא הנבחר והנבדל מבין אחיו לאותו מלכות ולא שאר האחים החולקים עליו, אמנם הכהן הגדול שלא היה יורש הכהונה הגדולה להיותו הבן הבכור כי אם להיותו יותר הגון לכהן מצד עצמו, כמו שדרשו (תנחומא פרשת אמור ובהוריות דף ט' ע"א) והכהן הגדול מאחיו (ויקרא כ"א י'), גדול בנוי גדול בעושר גדול בכח, היה ראוי שיהיה נמשח תמיד, כדי שבאותה משיחה יודע שהוא הממונה לכהן גדול מבין אחיו, לפי שלא היתה הכהונה הגדולה ירושה לבנים למלכות. הנה התבאר מזה שלא

היתה המשיחה שוה במלכים ובכהנים הגדולים לפי שלא היתה ירושת כתריהם שוה בהם אצל אביהם:

העיקר התשיעי שאין המשיחה כוללת ושוה בכל המלכים, אמרו בגמרא (שם י"א ע"ב) מלכי בית דוד נמשחין מלכי בית ישראל אין נמשחין, מנא לן? אמר רבא (שמואל א' י"ו י"ב) קום משחהו כי זה הוא, זה טעון משיחה ואין אחר טעון משיחה. והקשו שם מיהוא בן נמשי שנמשח? והשיבו שהיה זה מפני מחלוקת יורם בן אחאב. והקשו עוד וכי מפני מחלוקתו של יורם נמעול בשמן המשחה? והשיבו שהאמת הוא כדעת רב פפא שנמשח בשמן אפרסמון. הנה אם כן סברו חז"ל שכפי הדין אין נמשחין מלכי ישראל, ואם יביא ההכרח אליו מפני המחלוקת אז לא ימשח בשמן המשחה כי אם בשמן אפרסמון. וראוי שנחקור בסבת זה, אם היתה המשיחה מצרנית למלכות למה לא ימשחו המלכים כלם מיהודה ומישראל? ואם היה שימשחו לסבה מה מלכי בית ישראל למה יהיה בשמן אפרסמון ולא במשן המשחה? ומה לנו להבדיל הענין בשמן אם היה שלא תבדל ותתחלף במשיחה? ואני אחשוב ששאול נמשח ע"י שמואל הנביא משמן המשחה, לפי שהיתה משיחתו ישרה ונכונה לו ולזרעו עדי עד אם לא היה חוטא, כמו שפירשתי בספר שמואל בפרשה הרביעית ולפי שחטא שאול לפני ה' הוסרה ממנו המלכות ונתנו הקדוש ברוך הוא לרעו הטוב ממנו לדוד, ואמר יתברך לשמואל קום משחהו כי זה הוא, וכפי מדרשם ז"ל רצה במאמר הזה כי דוד וזרעו יהיה נמשח למלוכה ולא אדם מזרע אחר, וזהו שדרשו זה טעון משיחה ואין אחר טעון משיחה, והיה זה לפי שהיה המשיחה אות הבחירה האלקית, והיה הוא יתברך בוחר בדוד ובזרעו למלכות ישראל עד עולם, ולכן אליו ולזרעו תאות המשיחה ולא לאדם אחר. ולפי שהמשיחה גזר יתברך שתהיה בשמן המשחה המקודש שנעשה במדבר כמו שאזכיר בעיקר השנים עשר, נמשח בו דוד להעיר על שנתן לו ולזרעו המלכות כמו שנתנה הכהונה לאהרן ולבניו אחריו ברית כהונת עולם, ולכן השוה ענין משיחת המלכים למשיחת הכהנים, להגיד שהם נצחיים במלכותם ככהנים בכהונתם, ושהם מקודשים וחייבים בשמירת התורה והמצות ככהן שהתורה יבקשו מפיהו, וזהו מה שאמר (תלים פ"ט כ"א) מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו, ר"ל בשמן המשחה שימשחו בו הכהנים שהוא השמן המקודש. ולפי ששאר המלכים שמלכו בישראל לא היתה המלכתם ישרה וראויה ולא מלכו כי אם בפשעי בית דוד, לכן לא היו הם נמשחים, להעיר שלא היו הם נבחרים למלכות, ולא היתה המלכתם מאת ה' מן השמים כי אם להעניש את זרע בית דוד, וכאשר הביא ההכרח למשוח את יהוא בן נמשי לא נמשח בשמן המשחה, לפי שלא תהיה נצחיי מלכותו ולא

יתקדש לשם ה' שהם הדברים אשר תורה עליהם שמן המשחה, ונמשח בשמן אפרסמון להעיר שמלכותו בלתי אמתי ונאות עם היותו מלכות, כמו ששמן אפרסמון עם היותו שמן מעולה הנה הוא פחות ובלתי אמתי בערך שמן המשחה. הנה התבאר מזה טעם העיקר התשיעי הזה:

העיקר העשירי הוא במושח שלא יהיה כי אם נביא, התבאר זה בתורה שמשה רבן הנביאים משח בעצמו הכהנים וכלי המקדש, כמו שאמר (ויקרא ח' י"ב) ויצוק שמן המשחה על ראש אהרן וגומר, ובמלכים מצינו ששמואל הרואה משח בידיו את שאול והוא גם כן משח את דוד, ושלמה נמשח ע"י נתן הנביא כפי שפירשתי, ויהוא ע"י נביא נמשח, וזכרו חז"ל (עיין סדר עולם פי"ט) שהיה יונה בן אמתי. וראוי שנדע סבתו שאם היתה הקדושה לבד מפאת המשיחה, למה לא תהיה גם כן ע"י חכם או כהן? אבל הסבה בזה כבר תתבאר ממה שזכרתי, שאחרי היות המשיחה אות על הבחירה האלקית מחוייב שתהיה ע"י נביא, כי מי הוא זה ואיזה הוא יודע ויבאר האיש אשר יבחר ה' למלך על עמו? ומי יעמוד בסוד ה' וישמיע את דברו ורצונו במלוכה כ"א הנביא? והכהן הגדול מזה הצד היה ראוי גם כן שיהיה נבחר ע"י נביא, עם היות שפעמים היו הכהנים הגדולים ממונים במאמר המלכים בזמן בית שני אשר לא כדת:

העיקר האחד עשר במקום אשר בו ימשחו שמה המלכים, אמרו בגמרא (הורי' שם) תנו רבנן אין מושחין את המלכים אלא על המעין כדי שתמשך מלכותם, שנאמר ויאמר המלך להם קחו עמכם את עבדי אדוניכם והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לי והורדתם אותו אל גיחון ומשח אותו שם וגומר. והנה הסבה למה התנו שימשחום על המעין כבר באה בדבריהם ז"ל, באמרם כדי שתמשך מלכותם, אבל נשאר בזה לחקור שני דברים. האחד למה לא התנו כזה במשיחת הכהנים הגדולים שתהיה ג"כ על המעין? והשני איך עשו בנין אב בזה מענין שלמה כיון שלא מצאנו כן בשאול ולא בדוד ולא בשאר המלכים, שלא נזכר בכתוב שנמשחו על המעין? ואומר בראשון שחז"ל לא התנו שימשחו הכהנים הגדולים על המעין, לפי שלא היתה נמשכת כהונתם לזרעם אחריהם ואינה ירושה ונצחיית לבניהם כמו שאמרתי, ואחרי שהמשיחה על המעין אינה כי אם לסימן שתמשך אל הבנים ולא תחדל, לא נעשתה בכהנים הגדולים שאין זה בהם, והיתה משיחת המלכים על המעין לנצחיותה ולהיותה ירושה לבניו אחריו, ומפני התמדתה והמשכתה תמיד היתה נעשית שם. ולשני אומר שכפי מה שדרשו ז"ל בזה צוה המלך דוד שימשחו את שלמה בנו על המעין, כדי לתת סימן ואות שתמשך מלכותו לעד, ולפי שהיה הסימן הזה לקוח לשם ברכה, ראו חז"ל לסמוך אליו המנהג לשאר המלכים

שימשחום תמיד על המעין, להעיר שתהיה מלכותם שלם כמלכות שלמה, ושלום ואמת יהיה בימיהם כאשר היה בימי שלמה שנמצא בו העושר והכבוד והחכמה מכל אשר היו לפניו ולאחריו מהמלכים וכמו שיבא, ולתת סימן שכן תהיה מלכות שאר המלכים אמרו שתהיה על המעין. הנה אם כן לא אמרו חכמים ז"ל שתהיה התנאי הזה מחקי המלוכה, כי אם שלמדוהו ממה שנעשה לשלמה שיעשו כן למלכי ביתו לסימן ברכה:
העיקר השנים עשר בזמן המשיחה שתהיה ביום ולא בלילה, וכמו שמצינו במשיחת הכהנים ובמשיחת המלכים כלם שהיו עושים אותה ביום. וסבת זה מבוארת, והיא דומה לסבת העיקר האחד עשר הקודם, שהמשיחה תהיה על המעין כדי שתמשך מלכותו, ותהיה ביום כדי שתהיה מלכותו בהיר וזך ומאיר לעולם כלו, מסכים למה שאמר דוד בדבריו האחרונים (שמואל ב' כ"ג ד') וכאור בקר יזרח שמש בקר לא עבות מנוגה וממטר דשא מארץ וגומר:
העיקר השלשה עשר שלא נעשה שמן המשחה כי אם פעם אחת בימי משה אדוננו ע"ה ולא יעשה עוד בעתיד, אמרו במסכת הוריות (דף י"א ע"ב), ר' יהודה אומר אותו שמן המשחה שעשה משה במדבר כמה נסין נעשו בו מתחלה ועד סוף, בתחלה לא היה אלא שנים עשר לוג, ראה כמה יורה בולעת וכמה עיקרין בולעין וכמה האור שורף, ובו נמשחו משכן וכל כליו ואהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים וכהנים גדולים ומלכים, ואפילו כהן גדול בן כהן גדול וכו'. ועוד אמרו שם ואתו שמן קיים לעתיד לבא שנאמר (ויקרא ל' ל"א) שמן משחת קדש יהיה זה לי לדורותיכם, ז"ה בגימטריא תריסר הוו. ועוד אמרו שם (דף י"ב ע"א), משנגנז ארון נגנז עמו צלוחית שמן המשחה וצנצנת המן ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה וארגז ששלחו פלשתים דורון לאלקי ישראל וגומר. ועם היות שהראב"ע (בפרשת כי תשא) חלק על העיקר הזה, כבר הכה הרמב"ן ז"ל על קדקדו, והוכיח אמתת העיקר הזה מאשר לא אמר הכתוב שמן משחת קודש יהיה זה לאהרן ולבניו לדורותם, כמו שאמר בבגדים, אבל אמר זה יהיה לי לדורותיכם, והוא מה שיורה שיהיה השמן מתמיד למשוח בו דוד משיח אלקי יעקב וכל זרעו, וכבר יורה עליו אמרו (תלים פ"ט כ"א) מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו, כמו שזכרתי בעיקר התשיעי, כי שמן קדשו לא היה כי אם הנעשה במדבר בקדושה ובטהרה, ולזה דוד קרא עצמו משיח אלקי יעקב, להיותו נמשח באותו שמן המקודש והאלקי. ואמנם הסבה בזה, רוצה לומר למה רצה הקב"ה שיהיה אותו שמן המשחה נצחיי ועומד לעד ולא עשה כן לקטורת שנעשה במדבר, הנה הוא אצלי לפי שביציאת ישראל ממצרים ראה יתברך לתת לפניהם שתי הנהגות, הנהגה אנושית כפי המעלה, והנהגה אלקית כפי

האמונה האמתית והעבודה השלמה, והראשונה תאות למלכים שהם המנהיגים היותר עליונים שבעם, והשנית תאות לכהנים משרתי ה'. ולפי ששני מיני המנהיגים האלה ראוי שיעשו מעשיהם על פי התורה והמצוה, כמ"ש (מלאכי ב' ז') כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו וגומר, ואמר במלך (דברים י"ז כ') ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל וגומר, לכן צוה יתברך למשה שיעשה שמן המשחה מרוקח כראוי, ושהוא בעצמו ימשח הכהנים ושאותו שמן ישאר לדורות לשימשחו בו המלכים, כדי שכלם יהיו נמשחים ע"י משה אחרי שנמשחו כלם בשמן אשר הוא עשה, ולכן היה משה הוא אשר התחיל לכהן בבית ה' ראשונה שבעת ימי המלואים והוא היה המלך הראשון אשר מלך על ישראל, כמ"ש (שם ל"ג ה') ויהי בישורון מלך, והיו א"כ הכהנים והמלכים דוגמתו וכלם נמשכים ממנו והולכים אחריו, וכאלו היה השמן הזה טבעת משה אדוננו לחתום בו כל כהן ומלך, באופן שיהיו כלם מעשה ידיו להתפאר, ולכן היתה המשיחה ע"י נביא שהוא מתלמידיו של משה אדוננו, כאלו המשיחה והמושח אמרו לכל מלך בהמשחו (מלאכי ד') זכרו תורת משה ועשו כמעשהו, אחרי שאתם נמשחים בשמן אשר הוא עשה ואתם כלכם במקומו. הנה מפני זאת הסבה היה הרצון האלקי שיהיה השמן ההוא נצחיי לעד ושלא יכלה באורך זמן על דרך פלא, וגם ממנו לעתיד לבא ימשחו המלכים בימות המשיח, להורות על נצחיות התורה מהישרת כהנים ומלכים, ולזה היה צלוחית השמן הזה האלקי הולך תמיד אצל ארון האלקים כמו שזכרתי למעלה, ונגנזה עמו בעת החרבן כמו שהעירו חז"ל (שקלים ט' ע"א) בקבלתם, להיות השמן ההוא דבר מצרני לתורת השם. הנה ביארתי בדרוש היקר הזה י"ג עיקרים מיוסדים על הפסוקים ומאמריהם ז"ל, ונתתי בהם כפי הסברא הגוברת מחובר לשרשים התוריים סבות נאותות כאשר עם לבבי, והארכתי בזה למעלת הענין בעיני ולמה שלא ראיתי בו למחברים דבר, ואחרי דברי אלה ישמע חכם ויוסיף לקח:

פרק ב

פסוק א

ויקרבו ימי דוד וגומר. חז"ל התעוררו לחקור למה נאמר קריבה למות בדוד? ואמרו בפרק גיד הנשה, (אמר המגיה חפשתי בכל פרק גיד הנשה ולא מצאתי שום דבר מזה המדרש שם, אבל בב"ר ריש פר' צ"ז דף ק"ז ע"ד מצאתיו בביאור ודוק:) שכל מי שנאמר בו קריבה למות לא הגיע לימי אבותיו, בועז עובד ישי מארבע מאות שנים היו, ודוד לא היה אלא בן שבעים שנה, לפיכך כתב בו קריבה, עמרם היה בן קל"ג שנים ומשה לא היה

אלא בן מאה ועשרים שנה, לפיכך כתב בו קריבה, שנאמר (דברים ל"א י"ד) הן קרבו ימיך למות, אברהם היה מאה שנה ושבעים שנה וחמש שנים, יצחק מאה ושמונים שנה, יעקב לא היה אלא שבע שנים וארבעים ומאת שנה, לפיכך נאמר בו קריבה (בראשית מ"ז כ"ט) ויקרבו ימי ישראל למות. בזה דקדקו מלת קריבה שראוי שתאמר בערך אל זמן גדול ממנו, לא שהיה ההבדל בין שניהם עצום, כי לא יאמר שהבחור שימות בן שלשים שנה קרבו ימיו לימי הזקן שבא בגבורות שמונים שנה, אבל תאמר הקורבה כאשר יהיה ההפרש בלתי גדול כ"א שלא הגיעו לימי אבותיו. ועוד אמרו בפרק מי שמתו, (ברכות דף י"ח ע"א) ויקרבו ימי דוד למות, וכי ימים מתים? א"ר שמואל בר נחמני צדיקים שמתים ימיהם בטלים והם קיימים, וכן הוא אומר (תלים קמ"ט) יעלזו חסידים בכבוד וגומר, הא למדת שאפילו במיתתן מרוממים הקב"ה, וכן הוא אומר והחיים יודעים שימותו (קהלת ט' ה') אלו הצדיקים שאפילו במיתתם קרויים חיים, וכן הוא אומר (שמואל ב' כ"ג כ') ובניהו בן איש חי, וכי כולי עלמא בני מיתי ננהו? אלא בן איש חי שאפילו במיתתו קרוי חי. דקדקו בזה שזמן האדם וימיו כלים עם הגוף ונשמתו נשארת אחרי המות נצחית, ואז לא ישלוט עליה הזמן להיותו מספר התנועה אשר לגשם, והיא נפרדת מהגשמות ומשיגיה ולכן אין לה ימים. ועוד אמרו בבראשית רבא (ריש פר' צ"ו דף ק"ז ע"ד), ויקרבו ימי המלך דוד אין כתיב כאן, אלא ימי דוד, לקיים מה שנאמר (קהלת ח' ח') אין שלטון ביום המות, ואף יעקב שנטה למות השפיל עצמו לפני יוסף, שנאמר (בראשית מ"ז כ"ט) אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תקברני במצרים. העירו בזה שדוד בשעת מותו השפיל הכתוב מעלתו הגשמית במה שלא קראו מלך עולם, כפי מה שכתבתי למעלה אחרי אשר נמשח שלמה והומלך על ישראל כבר דוד לא היה מלך, כי אין מלכות חדא נוגעת בחברתה, ולזה קודם המשיחה אמר והמלך דוד זקן ויאמר המלך ויחי המלך דוד, ואחרי המלכת שלמה ומשיחתו לא נקרא עוד מלך, ואמר ויקרבו ימי דוד למות, ואמר וישכב דוד עם אבותיו. וכתב הרמב"ן בפירוש התורה בפסוק ויקרבו ימי ישראל למות וגומר, שהרגיש בעצמו אפיסת הכחות ויתרון החולשה, ואיננו חולה אבל ידע כי לא יאריך ימים, ולכן קרא לבנו יוסף וגומר וכן ויקרבו ימי דוד למות, ושם נאמר אנכי הולך בדרך כל הארץ, כי ידע בנפשו כן עכ"ל. ואין צורך לומר שהרגישו בעצמם יעקב ולא דוד אפיסת הכחות ויתרון החולשה ושלכן ראו לצוות לבניהם, כ"א שהיו חכמים ונבונים וראו שהיו זקנים מאד ושבאו ימי הפקודה ובאו ימי השלום, וחשבו שלא יחיו עוד ימים רבים ופחדו שמא יטרף דעתם, כמו שיקרה פעמים רבות לזקנים, ומפני זה היו מצווים את הבנים קדום חליים, וכאלו הכתוב יעיד על זה באמרו ויקרבו ימי דוד למות, שלא

נחלש יותר ולא אפסו כחותיו אפיסה מורגשת, כי אם שקרבו ימיו למות ובחשבו שהיו ימי שנותיו שבעים שנה התעורר אל הצוואה, לא בעבור כאב או חולשה מתחדשת עליו. ולפי שאחרי המלכת שלמה התאמץ דוד אביו בהכינו הלויים ושאר הדברים הצריכים לבנין הבית כמו שנזכר בדברי הימים (דברי הימים א' כ"ג), וכמו שכתבתי, לכן אמר כאן ויקרבו ימי דוד למות, ר"ל שאחר שעשה שאר הדברים ההמה ראה שנתקרבו ימיו למות ויצו את שלמה בנו. ולמדנו מזה שאין ראוי לאדם שיצוה את בניו בהיותו חולה, כי בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל בשעת פרידתה ולא יהיה שכלו מיושב עליו לצוות מה שצריך לצוותו, אבל בהיותו בריא אולם מימים והשנים אשר עברו עליו הם יעוררו אותו לעשות צוואתו, לא מתוך חולשה ואפיסת הכחות. והנה מנהג הצואה מהזקנים לפני מותם היה תמיד ממנהגי האבות הקדושים, כמו שמצינו ביצחק שרצה לברך את עשו לפני מותו, ויעקב גם כן שצוה את בניו בסוף ימיו, ומשה אדוננו שברך את ישראל בשעת מותו, ויהושע שהוכיח את ישראל קודם מותו. והסבה בזה אצלי הוא מפאת המת המצוה ומפאת החי המצווה. אם מפאת המת המצוה, לפי שבעת מותו ימצא עצמו זך השכל ובהיר התבונה, כי כמו שזכר החוקר (אריסטו) במאמר השלישי מספר הנפש, כל עוד שיחלשו הכחות הגופניים יתחזקו הכחות השכלי', להיות הכח הדברי בלתי מתערב בגוף, וכבר זכר זה גם כן הרב המורה בפרק נ"א חלק ג', ואמר שזהו מה שאחז"ל (ב"ב פ' א' י"ז ע"א) במשה ואהרן שמתו בנשיקה, ולהיות האבות הקדושים בזמן מיתתם יותר דבקים בייי' אלקיהם ונפשם צרורה בצרור החיים והאמת, היו בוחרים אותו העת לצוות ענייניהם ולברך את מעשה ידיהם, לפי שבעת ההפרד היו בשלמות יותר גדול ממה שהיו בחיים, וכמו שאמר אליהו לאלישע (מלכים ב' י') אם תראה אותי לוקח מאתך יהיה לך כן, כמו שאבאר בהגיעי לשם בע"ה. הלא תראה שרבקה כאשר ספרה ליעקב הדברים שאמר יצחק לעשו (בראשית כ"ז ד') בעבור תברכך נפשי בטרם אמות, הוסיפה היא מאותו מאמר על צד הפי' ואמרה ואברכך לפני ה' לפני מותי, הנה הוסיפה ואמרה לפני ה', להעיר על אותו דבוק, שבעת ההוא נפשו לפני ה' תעמוד ובו תדבק, ולזה תהיה הברכה יותר עצמיית ומועילה והצוואה יותר שלמה ואמתית, הנה זה התועלת היא מצד המת המצוה. ואמנם מפאת החי המצווה, הוא לפי שהדברים אשר יצווה האדם את בנו מחמת מיתה הבן מחוייב כפי הדין יותר לעשותם, הלא תראה שבני יעקב כאשר מת אביהם אמרו אל יוסף (שם נ' י"ז) אביך צוה לפני מותו לאמר אנא שא נא פשע אחיך וגומר, הנה אמרו לפני מותו, לחייבו ולהכריחו עוד בדבר, ומשתי אלה הבחינות צוה דוד את שלמה בנו לפני מותו. והעיד הכתוב בזה שדוד בשעת מותו לא צוה דבר את

אדוניהו, כאלו לא היה בנו ולא יצא מחלציו, ולשלמה לבד צוה כל מה שצוה, כי הוא היה בנו אשר אהב ועליו תלה כל דברי צואתו:

פסוק ב

ואמנם אמרו אנכי הולך בדרך כל הארץ וגומר, אפשר לפרשו אצלי באופנים מתחלפים. האחד הוא שיהיה אמרו אנכי הולך בדרך כל הארץ לנחם את שלמה בנו ולדבר על לבו שלא יתאבל יותר מדאי על מיתתו, לפי שאין ראוי לעשותו לא מפאת דוד, אחרי שהיה הולך בדרך כל הארץ, והיא המות שהיא טבעית באדם ודרך ישר לפניו עובר עליו על כל פנים בהיותו מורכב מהפכים ובעל הכחות הגשמיות אשר ישיגם הלחות וההפסק בהכרח, וכל שכן בהיות דוד בן שבעים שנה שהוא בפרט דרך כל הארץ שימות האדם בהגיעו לאותו גבול, ולכן מצד דוד ובחינתו לא היה ראוי שיהיה שלמה מתאבל מאד ולפי שלא יאמר שלמה שלא יהיה צערו וכאבו בעבור אביו כי אם בעבור עצמו שישאר יחידי באין משען ומשענה בסבת מיתתו, להשיב לזה אמר לו וחזקת והיית לאיש, ר"ל עד עתה היית נער ורך ועתה התחזק והיית לאיש שלם ולא תצטרך להנהגתי, כל שכן שיש לך עזר אחר יותר עליון ממני והוא מתמיד עדי עד, אחריו תלך ובו תדבק ועמו לא יחסר לך דבר, והוא העזר האלקי הנקנה והמושג באמצעות התורה והמצות, (ג) ועל זה אמר ושמרת את משמרת ה' אלקיך וגומר, ר"ל שישמור משמרת האלקים כעבד נאמן שומר אדוניו ללכת בדרכיו במדות האלקיות, כמו שדרשו חז"ל (סוטה י"ד ע"א) מה הוא רחום אף אתה היה רחום וכו'. ומלבד המדות האלה אשר יגזרם השכל האנושי עוד צוהו לשמור חקותיו, והם המצות שלא נתגלו טעמיהם, ומצותיו, והם אשר נזכרו בתורה עם טעמיהם במה שבין אדם למקום, כתפילה ותשובה והאמונה ודומיהם, ומשפטיו, והם הדינין שבין אדם לחבירו, ועדותיו, הם המצות שטעמם להעיד על עדות הנסים והנפלאות שנעשו לאבותינו, כגון שבת ומועדי ה' שהם כלם לזכרון נפלאותיו ודומיהם. ואמר ככתוב בתורת משה, לומר שלא יחשוב שלהיותו מלך יהיה פטור מהמצות ומקל בהם ויפעל מה שירצה כפי הרצון והיכולת המוחלט, אבל ישמור המצות כלם ככתוב בתורת משה לא יסור ממנה, וכמו שצוה עליו המלך, באמרו (דברים י"ז כ') ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל, ואמר דוד משבח עצמו על זה (תלים י"ט י"ב) גם עבדך נזהר בהם וגומר. ונתן בשמירת המצות ב' תכליות, האחד אמרו למען תשכיל את כל אשר תעשה וגומר, והשני אמרו למען יקים השם וגומר, ועניני שהמצות יש בהם שני תועלות, אחד מעצם המצוה שהיא בעצמותה ומהותה תועיל מאד, ואחד מצד המצווה יתברך שיתן שכר טוב לאוהביו ולשומרי מצותיו. ועל התכלית הראשון שהוא בבחינת עצם

המצוה, אמר למען תשכיל את כל אשר תעשה ואת כל אשר תפנה שם, ר"ל שבעשיית המצות יקנה חכמה ודעת וישכיל בשכל טוב כל אשר יעשה, כי התורה ילמדהו הדעות האמתיות והמדות המשובחות והמעשים הנאים כלם, ויהיה תשכיל מושך עצמו ואחר עמו, למען תשכיל את כל אשר תעשה ותשכיל את כל אשר תפנה שם, כלומר כל אשר תבקש שם בתורה תשכיל. ואפשר לפרש מלת שם, שהיא תהיה גזרת המאמר, יאמר למען תשכיל את כל אשר תעשה, ואל תחשוב שיש מדות שלא ימצאו ולא תוכל ללמדם בתורת האלקים אינו כן, כי כל אשר תפנה ותבקש תמצאהו שם לא יחסר כל בה ולא תצטרך לחכמה פילוסופית ולא לחקירה אחרת חוץ ממנה, הנה זהו התועלת המגיע מעצם המצוה ומהותה. עוד זכר התועלת אשר בה מפאת האלוה יתברך אשר צוה אותה, (ד) באמרו למען יקים השם את דברו וגומר, אם ישמרו בניך את דרכם ללכת לפני באמת וגומר. והבן אמרו אשר דבר עלי, והוא להעיד ששכר המצות אינו דבר נמשך מהן בטבע, כמו שחשבו קצת חכמי אומתנו, שאם היה הדבר כן היה השכר שוה ומתדמה בכל אחד שישמור אותם ואינו כן, כי היה השכר לדוד אם ישמרו בניו את התורה שימלכו תמיד על ישראל, והשכר הזה אינו מגיע לאיש אחר וגם לא למלך אחר ממלכי בית ישראל, שאעפ"י שיהיה שומר המצות לא יהיה לו המלכות ירושה לעד, כי היה זה השכר מיוחד לדוד ולזרעו, וזהו אמרו אשר דבר עלי וגומר, אם ישמרו בניך וגומר לא יכרת לך איש וגומר, ר"ל שאליו ולבניו בפרט היה זה. והנה בא בפסוק הזה מלת לאמר ב' פעמים, לפי שהכוונה בו היתה לאמר לא יכרת לך איש ועליו אמר בראשונה אשר דבר עלי לאמר, ולפי שארכו הדברים באמרו אם ישמרו בניך וגומר, הוצרך לומר פעם שנית לאמר לא יכרת לך איש וגומר. ונכללו בשכר הזה שני דברים, האחד שתמיד יהיה מזרעו יורש עצר ויצאו מלכים מחלציו, והשני שלא יכלה זרעו בנקבה כבנות צלפחד, אבל תמיד יהיה מזרעו בן זכר מולך על ישראל, וז"ש לא יכרת לך איש, ר"ל איש זכר ומעל כסא ישראל שימלוך עליו, זהו האופן הראשון בפירוש הפסוקים האלה: והאופן הב' מפירושם הוא, שדוד ראה לצוות את שלמה בנו על ענין יואב ושמעי כמו שיזכור, ולפי ששלמה היה נער ורך ומשוח מלך, חשש אולי ימשך אליו מזה תערומת עם העם או קטטה או מחלוקת עם יואב ועם שמעי, ולכן קודם שיצוה אותו עליהם הקדים להזהירו שיאמר לכל העם אנכי הולך בדרך כל הארץ, והמאמר הזה על שלמה אמרו לא על דוד כמו שפירשתי באופן הראשון מהפירוש, ויהיה לאמר במקום הזה לאמר לאחרים, וענינו שיאמר שלמה לכל אדם אני בהיותי מקיים צוואת אבי אשר צוני לפני מותו בענין יואב ושמעי אין עלי חטא ואשם הטוב הוא אם רע, כי אני הולך בדרך כל הארץ, שחייב הבן לקיים דברי אביו אשר

יצוה מחמת מיתה. ואחר שצוהו על מה שיאמר לעם צוהו על שבינו ליואב ולשמעי, ועל זה אמר וחזקת והיית לאיש, ר"ל אם ימשך על מה שאני עתיד לצוותך מחלוקת ומריבה אל תירא מפניהם, אבל התחזק והיה לאיש, לא כנער בשנים ובפעולות. וצוהו עוד איך יתנהג עם הבורא יתברך באמרו ושמרת את משמרת השם אלקיך וגומר, רוצה לומר עם האנשים אמרתי שתתחזק, אבל עם האלוה יתברך לא תעשה כן, אבל ביראה ורתת תשמור מצותיו כלם, וגם רמז בזה כי בקיימו מה שיצווהו עליהם הנה ישתבח בעיני העם ויבורך מהם, שיאמרו שהוא הולך בדרך כל הארץ ומקיים מצות אביו ויעשה עם זה חוזק וגבורה רבה, ובזה גם כן ישמור את משמרת השם ויעשה מצותיו, ונתן לו אם כן בזה הנהגה וצווי במה שיהיה בינו לבין העם ובינו לבין יואב ושמעי ובינו למקום. ואפשר עוד אצלי לפרש אנכי הולך בדרך כל הארץ באופן שלישי, והוא שצוה דוד לשלמה שלא ידבר לעמו בתחלת מלכותו דברים קשים בגאה וגאון ודרך רע, לפי שהעם מתפעלים מאד מזדון המלכים ומדבריהם הרעים, כמו שתראה אחרי זה מה שקרה אל רחבעם, אבל ידבר אליהם תמיד רכות ושפת חלקות, באמור אליהם תמיד אנכי הולך בדרך כל הארץ, רוצה לומר איני רוצה להתנהג עמכם כמלך עם עבדיו כי אם כאנשים אחים ושוים, וזהו בדרך כל הארץ כרע כאח, ועם היות שיהיו רכים דבריו משמן, הנה צוהו שבמעשים לא יהיה כן, אבל יתחזק ויגבר כאדם שלם וכאיש חיל רב פעלים, באופן שיעשה תמיד פעולות המעלה, וזהו וחזקת והיית לאיש. ולפי שרכות הדברים וחוזק הפעולות ראוי שלא יהיה בקצוות כי אם באמצעי כפי המעלה, והוא היה נער ולא נסה ללכת באלה, אמר ושמרת את משמרת ה' אלקיך וגומר, וסוף הדברים למען תשכיל כל אשר תעשה וגו', ר"ל שישים עיניו בתורת השם ושם ימצא מוסר השכל צדק ומשפט ומישרים, ומשם ילמד הדברים אשר ידבר והמעשים אשר יעשה. ולפי שהיה הלמוד הזה מרכות הדברים וגבורת המעשים והתחזקותם כלי להתמדת מלכותם, לזה אמר שהכלי לזה והמביא אליו בעצם ואמת הוא שמירת התורה, וזה שאמר למען יקים ה' את דברו אשר דבר וגומר לא יכרת לך איש מעל כסא ישראל. והנה המפרשים פירשו הפסוקים באופנים אחרים, וכל דרך איש ישר בעיניו:

פסוק ה

וגם אתה ידעת וגומר. הנה החכם רבי דוד קמחי הקשה בפסוק הזה מה היה הרבוי אשר יורה עליו מלת וגם? ואמר שהיה ענין יואב מכלל המצות אשר הזהירו שישמרם, כאלו אמר וגם זאת דרכי ה' וממצותיו לבער אנשי הרשע, והוא בלתי נכון בכתוב. ופירשו בתנחומא (סוף פרשת מסעי) אשר עשה לי שהראה הספר אשר שלח לו ביד אוריה.

והחכם רבי לוי בן גרשם פירש אשר עשה לי, שהרג את אבשלום ואמר על זה דברים קשים אליו. והחכם ר' יוסף קמחי פירש, כי אשר עשה לשני שרי צבאות ישראל הוא פירוש אשר עשה לי, כי מה שעשה לאבנר ולעמשא אחרי שבאו במצות דוד והבטחתו ושניהם היו הולכים בשליחותו, היה לדוד חרפה רבה, ולכן מה שעשה להם לדוד עשאו. ופירש וישם דמי מלחמה, דמי עשאל שהיה רודף לאבנר שם אותם כאלו היו דמי שלום שהיה אבנר הורג את עשאל בשלום. ופירש ובנעלו אשר ברגליו, שנפלו מתים לרגליו. וחכמים ז"ל (סנהדרין דף מ"ט ע"א ועיין שם רש"י) דרשוהו לענין אבנר שהרגו יואב בערמה, לפי ששאל אותו יבמה גדמת האיך חולצת? והיה שוחה ומראה לו ואז הכהו, שנאמר ויטהו אל תוך השער לדבר אתו בשלי, מלשון (יהושע ה' ט"ו) של נעליך, ולכן אמר דוד כאן ובנעלו אשר ברגליו. ועל דרך הפשט פירשו גם כן בחגורתו אשר במתניו ובנעלו אשר ברגליו ששם יואב חרבו מצומדת בחגורתו ופיה למטה כדי שתפול, שלא כדרך החוגרים, וכאשר ראה את עמשא שחה יואב לתקן נעלו אשר ברגליו ואז בשחותו נפל החרב מתערו לארץ ולקחו יואב משם, ולכן לא נשמר עמשא מן החרב שהיה ביד יואב. ופירשו ועשית כחכמתך ולא תורד שיבתו בשלום וגומר, שיבקש עליו להרגו באופן שלא ימות מיתת עצמו. ופירשו והנה עמך שמעי שהיה רבו ומלמדו תורה. והחכם ר' לוי בן גרשום פירש שהיה שמעי דירתו בירושלם ושלמה הוציאו משם והיה מוליכו עמו תמיד. והרד"ק פירש בו דרכים זרים, אלה הם דרכי המפרשים בפירוש הכתובים האלה. והנראה אלי בהם הוא, שאדוננו דוד לא צוה את שלמה שיהרוג את יואב ולא את שמעי על העונות הראשונים אשר הוא לא הרגם עליהם, ולא נתן אל בנו נער ורך משוח מלך עצה מסוכנת כזאת להמית אנשי חיל בתחלת מלכותו, אבל היה דעתו וכוונתו לספר לשלמה מה שעשה יואב ושמעי נגדו, כדי שישמר הוא מהם ולא ימשילם בביתו פן יגברו עליו ויעשו לו דומה מה שעשו נגדו, והיה תכלית הצוואה עצה ולמוד אליו שישמר מהם ושיעניש מכה רבה אם יחטאו אליו כמו שחטאו לדוד, עם היות שדוד לא הענישם על מה שעשו נגדו לפי שהוא נמנע מזה מפאת ההכרחי, ולכן אם יקרהו בימיו כמו שקרה לאביו לא יעשה כמעשיו ולא ילך בדרכיו לכפר בעד חטאתם, אבל יתחזק ויהיה לאיש בהענישו אותם. והתחיל בענין יואב ואמר וגם אתה ידעת וגומר, והיה רבוי וגם, לשלמה, ר"ל עם היותך נער ולא היית נולד עדיין בימים הראשונים ולא ראית דברי יואב, הנה גם אתה ידעת אותם כמוני, כי שמעת מפי מגידים כל מה שעשה. ואפשר לפרש גם כן רבוי וגם, על מעשה יואב, כי לפי שהיה חם לבו של שלמה בקרבו על יואב בעבור מה שנתקשר עם אדוניהו להמליכו, אמר לו דוד אביו כמו שידעת מה

שעשה לך יואב ג"כ ידעת מה שעשה לי, ויהיה מה שעשה לי, הדברים כלם אשר עשה נגד דוד מהריגת אבשלום וענין אדוניהו ושאר הדברים עמל וכעס אשר עשה לו, וידעת ג"כ מה שעשה לשני שרי צבאו' ישראל, והיתה הידיעה אם כן מה שעשה יואב נגדך ומה שעשה נגדי ומה שעשה נגדם, ואין להקשות מוי"ו השמוש שיחסר בכתוב הזה, כי רבים ככה (שמות א' ב') ראובן שמעון לוי ויהודה, (חבקוק ג' י"א) שמש ירח עמד זבולה ודומיהם. והנה זכר במיתת האנשים ההם אשר הרג יואב שלשה פשעים גדולים שנכללו בהם. האחד שהרגם בחרב על לא חמס בכפם, והוא עון פלילי להרוג אנשים נקיים, ולזה אמר ויהרגם, כי זה פי' מה שאמר בכלל אשר עשה לשני שרי צבאות ישראל. השני הערמה אשר עשה בהריגתם, כי לא הרגם ביד רמה כגבורים אשר מעולם, ולכן לא נשמרו ממנו כמו שנזכר שם, אבל שפך דמם בהיותם בשלום עמו, והוא דבר מגונה מאד בחק הגבורים, שהיה ראוי לו שיתרה בהם קודם שימיתם, וזהו וישם דמי מלחמה בשלום, ר"ל הדמים אשר לא היה ראוי שישפוך כי אם במלחמה שפך אותם בהיותם עמו בשלום. הפשע השלישי הוא, שבאותו פעל המגונה אשר עשה יואב התפאר והתהלל בו כאיש המתפאר בפעל נכבד ומעולה שעשה, והיה בזה אם כן מתהלל במתת שקר, ועל זה אמר ויתן דמי מלחמה בחגורתו אשר במתניו ובנעלו אשר ברגליו, כי נתן יואב בידיו מאותם הדמים אשר שפך על חגורתו ועל נעלו, להראות העמים והשרים שהוא הרג את אבנר ואת עמשא ושחגורתו ונעליו מגוללו בדמים, וכדי בזיון וקצף שיעשה העול ויתפאר בו, והיה יותר טוב שיבוש ויכלם ממעשהו ואחרי ששפך את דמם יכסם בעפר ויאמר לא פעלתי און. והנה קרא דמי אבנר ועמשא דמי מלחמה, לפי שהיו הם הדמים שהיה ראוי שישפכו במלחמה ולא בשלום. ואולי קראם דמי מלחמה על דרך סגיא נהור, לפי שהרגם, ועל זה הדרך קרא משה אדוננו לדור המדבר (דברים ב' י"ד) אנשי המלחמה, לפי שהיו רכי הלבב ופחדו ממלחמת הארץ. ואפשר לפרש אשר עשה לי, על העבודה אשר עבד יואב את דוד כל ימיו, ואמר שעם כל זה יזכור מה שעשה לשני שרי צבאות ישראל וגומר, שמכריע את כל מעשיו הטובים אשר עשה.

פסוק 1

ואחרי שספר דוד כל המעשה הזה אשר עשה יואב נגדו, אמר לשלמה בנו ועשית בחכמתך, רוצה לומר אל תתנהג בעצתו ואל תחשוב שהוא חכם חרשים ושהיה שר צבאי ואתה נער ורך ושתצדק בהיותך נמשך אחריו, לא תעשה כן, אבל התחזק והיית לאיש ועשית הדברים כלם כחכמתך ולא כחכמתו, וכדי להשמר ממנו איעצך ויהי אלקים עמך שלא יהיה עמך בשלום, ולהיותו גם שב גם ישיש הרחק מעליו דרכך ולא תשב

עמו בשלום אבל תגרשהו, ואז לא ימשול בך כאשר משל בי, ולפי זה לו צוה דוד את שלמה שיהרגהו כי אם שלא ישב עמו בשלום, וגם זה לא צוה עליו להענישו כי אם לתת עצה לשלמה שישמר ממנו, והותרה עם זה השאלה החמשית: והנוצרים פירשו שאולה הנזכר בכאן על הגיהנום ועולם העונש הנפשיי, ואמרו שצוה לשלמה שיהרוג את יואב ויענש על חטאיו אשר עשה בזה העולם, באופן שלהיותו נענש בעולם הזה לא יענש בעולם הבא, וזהו ולא תורד שיבתו בסבת השלום אשר לו בכאן לשאול תחתית, ומה שזכרתי אני הוא הנכון:

פסוק ז

וסותר למה שצוה על יואב צוהו על בני ברזלי הגלעדי שיעשה עמהם חסד ויבטח בהם ויהיו באכלי שלחנו כדי לכבדם, כי כן קרבו אליו בברחו מפני אבשלום בנו. ואמר כן קרבו אלי, ר"ל בזה האופן עצמו קרבו אלי שהייתי אוכל על שלחן אביהם הזקן ובמה שהקריבו לפניו מאכל ומשתה, כמו שכתוב (שמו' ב' י"ז כ"א) משכב וספות וחטים ושעורים, ואם כן צוה שיבטח בהם ויקרבם אליו, כי הם הראויים לאהבתו, אחרי שבעת הצורך עשו עמו ברכה כדרך האוהבים האמתים ולא כיואב:

פסוק ח

והנה עמך שמעי בן גרא וגומר. גם זה מכלל הצוואה, וענינו אצלי כי למה שראה דוד שהיה שלמה בנו אוהב לשמעי בן גרא והיה הולך עמו ויועצו והיה נוטה אחריו, לפי שהוא לא נטה אחרי אדוניהו, כמו שאמר ושמעי ורעי והגבורים אשר לדוד לא היו אחרי אדוניהו, חשש שמא יהיה שלמה נמשך אחרי עצתו ויהיה נוטה מאד אחריו וישימהו על ביתו, כמו שיקרה לנערים שימשכו אחרי מי שיסביר להם פנים, ולפי ששלמה לא היה מכיר את שמעי כפי מדותיו ולא היה יודע רוע תכונותיו, פחד דוד אביו אולי שמעי ירע אל שלמה בבטחו בו, ולזה צוהו עליו לא להענישו על מה שקללו כי אם להזהיר את שלמה שלא יטה אחריו, וזהו שאמר והנה עמך שמעי בן גרא וגומר, ר"ל הנה ראיתי אוהב ויועץ אותך שמעי בן גרא, וכמאמרם ז"ל (ברכות ח' ע"א) שהיה מלמדו תורה, אבל ידעתי בני ידעתי שאין ראוי לך שתבטח בו ואל תתחר במרעים, כי אני ידעתיו שעם היותו עמי בימים הראשו' בשלום ובמישור הוא קללני קללה נמרצת, ר"ל חזקה, והוא מגזרת (איוב ו' כ"ה) מה נמרצו אמרי יושר, וחז"ל (שבת פ' י"ב דף ק"ה ע"א) דרשו בו נוטריקון "נואף "מואבי "רשע "צורר "תועבה. ואמר שהיה זה ביום לכתו מחנים, והוא כאשר יצא דוד בורח מפני אבשלום שיצא שמעי לקראתו וקללו (שמו' ב' י"ו כ"ז) צא צא איש הדמים וגו' כמו שנזכר שם, וזכר שמלבד הפחיתות הזה הנה עוד עשה לו עלבון

אחר גדול, והוא שירד לקראתו הירדן להכריחו שימחול לו על מה שקללו, וכמו שאמר לו שם (שם י"ט כ"א) והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף, ר"ל שאם לא ימחול לו יעשה שלא ישובו ישראל אליו וכמו שפירשתי שם, וא"כ מפחד דבריו על צד ההכרח כפי צורך השעה נשבע לו בה' אם ימתהו בחרב, ובזה התנצל דוד משלמה בנו למה לא העניש על קללתו ואמר שהיה זה מפאת ההכרח. והיה תכלית הספור הזה לא להוליד ממנו ששלמה יהרוג עתה את שמעי על אותה קללה שקללו, כי אם ליעצו ולהזהירו שלא יבטח בו ולא יתחבר אליו, ובמה שאמר והנה עמך וגומר, ואמר והוא ירד לקראתי וגומר. רמז לו שני דברים, האחד שלא ילך עמו ולא יהיה בחברתו, והשני שלא יתן לו רשות להלוך מזן אל זן, כי עם היותו עתה עמו באהבה רבה הנה בעת הצורך ירע וירשיע עמו מאד, וכמו שאמר על כיוצא בזה בספר תהלים (תהלים ק"א ז') לא ישב בקרב ביתי עושה רמיה דובר שקרים לא יכון לנגד עיני:

פסוק ט

ואמנם אמרו ועתה תנקהו, ראוי שיפורש כפי זאת הכוונה, ואם יקרה לך עתה עמו כאשר קרה לי עמו אל תכפר בעד חטאתו כאשר עשיתי אני, אחרי אשר מפאת ההכרח עשיתיו ולא ברצוני ולא כפי הדין, אבל אתה אל תנקהו אם יחטא לך כאשר חטא לי, כי איש חכם אתה וידעת את אשר תעשה לו אם יחטא לך, באופן שאז תוריד שיבתו בדם שאולה, ר"ל עם היותו ישיש לא תהדר פני זקן כמוהו ולא תחמול עליו, אבל הורד שיבתו בדם לקבר. או יהיה פירוש כי איש חכם אתה ולא תצטרך ללמודו ולחכמת תורתו אשר בפיו. הנה אם כן לא צוה דוד לשלמה שיהרוג עתה את שמעי על מה שקללו בעבר, והותרה עם זה השאלה הששית: והנה נטיתי מדרכי המפרשים כלם בצואת דוד על יואב ושמעי מפאת הספקות אשר העירותי בשאלתו חמשית וששית מזאת הפרשה, ולמה שאעיר עוד בפרשה השנית כמו שאוכיח שם. ואמנם לדעתם שיאמרו שצוה דוד להרוג את שמעי, נראה לפי לפרש ועתה אל תנקהו מלשון (ישעיה ג' כ"ו) ונקתה לארץ תשב, שהוא לשון כריתה, יצוה אותו של ימיתהו עתה כי חכם הוא וידע לבקש תואנה באופן שאחרי כן יהרגהו על פי הדין, ויהיה הצווי הזה כדי שלא יעבור דוד על שבועתו, אבל מה שכתבתי ראשונה הוא היותר מתישב להנצל מהספקות. וראוי שתדע שעזרא בדברי הימים לא ספר דבר מהצואה הזאת ולא מהריגת אדוניהו ויואב ושמעי וגרוש אביתר, לפי שכמו שכתבתי בהקדמת ספר שמואל היה כוונת עזרא לספר בשבחיהם של דוד ושלמה כפי כוונת ספרו, ולכן לא זכר דבר מזה לפי שנדמה לו שלא היה בזה פעל מעלה:

פסוק י

וישכב דוד עם אבותיו וגומר. זכר הכתוב שמיד אחר הצוואה (עוד מילתא בפומיה דדוד) מת ונקבר בעירו אשר לכד שהוא ציון, והוא על דרך מה שאמרה תורה (בראשית מ"ט ל"ג) ויכל יעקב לצוות את בניו ויאסוף רגליו אל המטה ויגוע ויאסף אל עמיו. והשכיבה עם האבות אצל המפרשים נאמרה על המיתה. והנראה אלי שלא אמר כאן וישכב דוד עם אבותיו להודיע מיתתו, כי אם להעיר על שנחה נפשו והיה חלקו בעולם הנשמות עם אבותיו שהיו צדיקים וטובים, ואמר שלא קרה לו מה שקרה לשאול שאחרי מותו נקבר עם אבותיו, לפי שנמחה מלכותו ונשאר הדיוט כמוהם, וכמו שכתבתי בסוף ספר שמואל, אבל דוד מאשר היה יתד המלכים ופנתם, לא נקבר בבית לחם עם אבותיו שהיו רועי צאן ונקבר בעירו ציון, כי שמה ישבו כסאות למשפט כסאות לבית דוד, ולכן הודיענו הכתוב בכאן שעם היות ששכב דוד עם אבותיו במנוחת הנפשות כאמרו (איוב ג' י"ח) קטן וגדול שם הוא, הנה קבורת גופו לא היה עם גופיהם, כי הוא נקבר בעיר דוד והם נקברו בבית לחם, והיה אם כן נפשו דבק עם נפשם, וגופו נפרד מגופם. וכבר פירשתי אני כדומה לזה ביעקב, שאמר אל יוסף בנו (בראשית מ"ז כ"ט) אל נא תקברני במצרים ושכבתי עם אבותי ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם וגומר, ואין נא שם לשון בקשה כי אם לשון עתה, יאמר יעקב אל יוסף לא תקברני עתה במצרים לחשבך שבזמן הגאולה תעלו עצמותי מזה אתכם, ואמר זה מנבא על מה שהיה כן הענין ביוסף עצמו, וצוה שלא יהיה הענין כן בגופו, וזהו אל נא תקברני במצרים, ר"ל לא תקברני עתה במצרים אחרי מותי, כי מאחר שאני אשכב עם אבותי, כלומר בעולם הנשמות שתהיה נפשי עם נפשותיהם ואהיה במחיצתם, ראוי הוא אם כן שהגוף עתה ישכב מיד עם גופם, וזהו ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם, בענין שיהיה גופו עם גופם כמו שנפשו תהיה עם נפשותיהם. הנה אם כן השכיבה עם האבות נאמר' על דבוק הנשמות והקבורה נאמרה על הגוף, ולכן זכר כאן בדוד שלא שכב' נפשו כמו ששכב גופו, כי היא שכבה עם אבותיו במחיצתם וגופו נפרד מהם ונקבר בציון שהיה עיר דוד. וכבר ספר יוסף ן' גוריון בספרים הקדמוניים שכתב לרומיי"ם, כי דוד המלך ע"ה צוה לעשות במקום קבורתו מחבוא גדול וטמן בו ממון הרבה בשיעור מופלג, ובנה עליו בנין בחכמה רבה באופן שלא יוכלו להוציאו משם אלא היודע צורת המלאכה, וכשבא אנט"יוכוס על ירושלם בזמן הבית השני הוציאו משם היהודים ממון רב לתת לו כדי שיעלה מעליהם, וכן המלך הורדוס הוציא משם ככרי זהב לצורך בנין הבית אשר בנה ליי' וכאשר ארכו הימים ומתו היודעים צורת הבנין ותכונתו לא יוכלו להוציא משם ממון עוד:

פסוק יא

עוד זכר הימים אשר מלך דוד על ישראל שהיו כלם ארבעים שנה, כי בחברון מלך על יהודה לבד שבע שנים, ובירושלם מלך על כל ישראל ויהודה שלשים ושלש שנים, ועם היות שכבר נזכר בספר שמואל השנים האלה אשר מלך דוד, הנה היה זה שם בתחלת מלכותו, וכאן זכרו בסוף ימיו, ועל הדרך הזה נשנו השנים בכתוב פעמים הרבה, והנה שם נאמר (שמו' ב' ה' ד' ה') בן שלשים שנה דוד במלכו וארבעים שנה מלך, בחברון מלך על יהודה שבע שנים וששה חדשים, ובירושלים מלך שלשים ושלש שנה על כל ישראל ויהודה, ולא נזכרו אם כן בכאן הששה חדשים שזכר עוד שם, אבל היה זה לפי שהכתוב לא ימנה כי אם השלמים, וכאמרם ז"ל (מדר' שמואל פרש' כ"ז) חשבון גדול בולע את המועט: ובמסכת ברכות [א"ה לא תמצא זה במסכת ברכות אבל במדרש שמואל פ' כ"ז וברושלמי דר"ה כ"ו ע"ב תמצאנו] אמרו אותם ששה חדשים שהיה דוד בורח מפני אבשלום לא עלו מן המנין. ובדרש (סנהדרין פי"א ק"ז ע"ב) אמרו שאותם ששה חדשים נצטרע על עון בת שבע ואוריה ולכן לא נמנן כאן בתוך שנותיו, אבל זה רחוק הוא ולא נגזר עליו כן:

פסוק יב

ואמנם מה שאמר אחר זה ושלמה ישב על כסא דוד אביו ותכון מלכותו מאד, הוא להודיע ששלמה ירש את כסא דוד אביו במעלה ובכבוד המלכתו, אבל לא היה טרוד הצרות כאביו אשר לא שלו ולא שקט ולא נח והלך מדחי אל דחי, אם נרדף משאול, ואם במלחמות אישבשת, ואם בברחו מפני אבשלום בנו, ואם במרד שבע בן בכרי, שכלם היו מערערים במלכותו, ושלמה לא היה כן כי היה מלכותו נכון מאד אין שטן ואין פגע רע, הנה אם כן ושלמה ישב על כסא דוד אביו הוא סוג כולל לשניהם, ואמרו ותכון מלכותו מאד הוא הבדל יבדילהו מאביו. ואמנם אם היו כל ימי שלמה בהשקט או לא, הנה יתבאר אחרי זה. ובדרש (שם כ' ע"ב) אמר ותכון מלכותו מאד, אף על העליונים, ירמוז בזה שמלבד כתר המלכות אשר זכה אליו הנה עוד זכה לכתר חכמה המיוחסת לנבדלים, ושהיה בחכמתו רוכב שמים ובגאותו שחקים. הנה בכאן חתם הספור כל עניני המלך דוד ומיתתו וקבורתו, ואיך שלמה בנו ירש את ארצו וישב על כסא מלכותו, ועליו נאמר (תלים כ"ה י"ג) נפשו בטוב תלין וזרעו יירש ארץ:

פסוק יג

פרשה שנית תספר הדברים אשר בהם היתה הממלכה נכונה ביד שלמה לבאר מה שאמר ותכון מלכותו מאד, וזה אם במה שהרג את אויביו אדוניהו ויואב ושמעי, ואם

במה שקנה לו אוהב ורע את פרעה מלך מצרים במה שהתחתן עמו, ואם במה שנשלם בחכמה עליונה, ואם באהבתו את השם הגדול ית' ובגדולת המשרתים וכבוד ביתו וגודל מעלתו. תחלת הפרשה ויבא אדוניהו בן חגית וגו', עד וישלח חירם וגומר. והנה שאלתי בפרשה הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה למה צוה שלמה להרוג את אדוניהו אחיו? והנה לא צוהו דוד אביו על זה, ואם נאמר שהרגו לפי שהתנשא לאמר אני אמלוך בחיי אביו, הנה כבר אמר לו אם יהיה לבן חיל לא יפול משערת ראשו ארצה, ואם הרגו לפי ששאל את אבישג כמו שיראה מפשט הכתוב וכמו שהסכימו עליו המפרשים כלם? יקשה מאד כי אבישג לא היתה אשת דוד ולא שכב עמה, וכמו שאמר והמלך לא ידעה, ואעפ"י שהיתה סוכנת ומשרתת את המלך לא היה ראוי שתמנע מפני זה מהנשא לאחר, והנה שרביטו של מלך הוא אסור להשתמש בו, אבל האסור הוא באותו שרות שהיה משתמש בו המלך ואבישג היתה משרתת את המלך בזקנותו, ולא היה זה אופן ההשתמשות שהיה מבקש ממנה אדוניהו כי אם להיות לו לאשה, וגם שנודה שהיתה אסורה לאדוניהו, הנה אחרי שלא שכב עמה עדיין והוא בקש משלמה בהכנעה רבה שיתנה לו לאשה, היה די לשלמה בשימנענה ממנו ולא יודה לו ולא ישמע אליו, לא שיהרגהו על השאלה בלבד, ומה היה ענין מאמרו ושאלי לו המלוכה וגו'? ואם אמרנו שחטא שלמה בזה איך לא הוכיחו הקב"ה עליו ולא נתיחס לו בכתוב עון בזה? השאלה השנית למה צוה שלמה להרוג את יואב בן צרויה? אם נאמר שהרגו לקיים מצות אביו, הנה דוד לא צוהו שישפוך דמו כי אם שלא יוריד שיבתו בשלום שאולה, והמאמר הזה יורה על הגרוש לא על המיתה, והיה לו לגרשו כמו שגרש את אביתר ואת שמעי, ואתה תראה גם כן שכאשר הרגו שלמה לא אמר שהיתה מיתתו מפאת צואת אביו אבל אמר והשיב ה' את דמו על ראשו וגומ', ולא זכר מהצואה כלל לפי שלא הרגו עליה? ואם נאמר שלא המיתו מצד הצואה, כי אם להיותו כפי הדין חייב מיתה על דמי אבנר ועמשא שהרגם בערמה, והתורה אמרה (שמות כ"א י"ד) וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה מעם מזבחי תקחנו למות, הנה יואב לא הרגם בעדים והתראה, ולכן כפי הדין לא היה חייב מיתה ולא הרגו דוד עליהם בעבור זה כמו שכתבתי שם, והיה אם כן בלתי ראוי לשלמה שיתעורר בתחלת מלכותו לבער הדם ההוא שלא היה מוטל עליו לבערו ולא נעשה בימיו, כ"ש שהכתוב מעיד שלא נהרג כי אם על שנטה אחרי אדוניהו, כמו שאמר והשמועה באה עד יואב כי יואב נטה אחרי אדוניהו וגומר. ואין לומר גם כן שעל ענין אדוניהו הרגו שהיה עמו להמליכו בחיי דוד, כי אם שלמה כבר מחל לאדוניהו, כמו שאמר לא יפול משערת ראשו ארצה,

איך נענש יואב עליו למה שיעצו בהיות שלא נענש אז החוטא עצמו? השאלה השלישית למה אמר שלמה לשמעי בנה לך בית בירושלם וישבת שם ולא תצא משם אנה ואנה וגו'? והנה היה עובר בזה על מצות אביו שצוהו והורדת את שיבתו בדם שאולה כפי דעת רבים, והוא לא הרגו אבל גרש אותו למבחר המקומו' שרתי במדינות ירושלם הבנויה, ומה העונש אשר יענישהו בזה? ואלו היו שמעי שומר מצות המלך בשבת בירושלם לא היה נהרג, ואם כן עשה שלמה הכל בהפך מה שצוהו אביו, כי הוא צוה לו שיגרש את יואב ויהרוג את שמעי והוא גרש שמעי והרג יואב, והוא מה שיורה שלא הרג את יואב כי אם לנקום ולנטור אותו על אשר היה אחרי אדוניהו, ולכן לא גרשו כמו שצוהו אביו אבל הרגו ובלי שום עלילה ותואנה כלל, ולשמעי לפי שלא היה עם אדוניהו והיה אוהב לשלמה הקל בענשו ולא הרגו כמו שצוה עליו אבל גרשו לירושלם, ומה שאמרו המפרשים שהיה זה תואנה כדי להרגו אינה טענה, כי למה יבקש תואנה לשמעי ולא ליואב, והכתוב אומר שישב שמעי שלש שנים בירושלם ואיך נתאחר שלמה כל אותו הזמן בהריגתו ולא בקש לו תואנה אחרת, והוא המורה שמעולם לא היה הורג אותו אלו לא היה יוצא מירושלם אשר זה אפשר אליו וקרוב לעשותו מבלי עמל כלל, והיה אם כן משוא פנים בדבר:

השאלה הרביעית במה שאמר ויתחתן שלמה את פרעה וגומ', והוא שלא ימלט הדבר מחלוקה, אם שנאמר שחטא שלמה בהתחתנו עם פרעה מלך מצרים או לא חטא בזה כלל? ואם נאמר שחטא, יקשה אמרו אחריו ויאהב שלמה את ה' ללכת בחקות דוד אביו רק בבמות הוא מזבח ומקטיר וגו'? ואם עבר על התורה במה שבעל בת אל נכר, איך אמר אחריו שאהב את ה' ושהלך בחקות דוד אביו? ואיך אמר עוד רק בבמות הוא מזבח ומקטיר יורה שלא חטא בדבר אחר? ויותר היה ראוי שיאמר רק שלקח את בת פרעה לאשה שהוא יותר רע מהיותו מזבח ומקטיר בבמות בזמן שהיו מותרות בכל מקום, ואיך אחרי העון הפלילי הזה נראה השם אל שלמה בגבעון פעמים ודבר עמו ולא הוכיחו כלל על החטא הזה? גם יקשה אמרו אחרי זה ויתאנף ה' בשלמה כי נטה לבבו מעם ה' אלוקי ישראל וגומר, והיה ראוי שיאמר כי התחתן את פרעה ונשא את בתו. הנה מכל הצדדים האלה יראה הפסד דעת האומר ששלמה חטא בזה. ואם אמרנו שלא חטא, יקשה מאד מה שאמרה תורה (דברים ז' ג') ולא תתחתן בם בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך כי יסיר את בנך מאחרי וגו', שאסרה החיתון לגוים בפירוש, ואמר' עוד שנית (שם כ"ג ח') לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו בנים אשר יולדו להם דור שלישי יבא להם בקהל ה', וזה מורה שקודם הדור השלישי אסור להנשא למצרית ואסור להביאה בקהל ה'.

וגם יקשה לזה שלישית מה שגנה הכתוב ענין שלמה, באמרו אחרי זה (בסי' י"א א', ב') והמלך שלמה אהב נשי' נכריות רבות ואת בת פרעה מואביות עמוניו' צדוניות חתיות, מן הגוים אשר אמר ה' אל בני ישראל לא תבאו בהם והם לא יבאו בכם אכן יטו את לבבכם אחרי אלקיהם בהם דבק שלמה לאהבה וגו', וזה מורה שחטא מאד בלקחו את בת פרעה. ויקשה גם כן רביעית מה שכתו' בספר עזרא (עזר' ט' א' ב') על אשר נשאו בנות נכריות לכנעני החתי הפריזי היבוסי העמוני המואבי המצרי האמורי ולא נתכפר להם העון עד אשר הוציאו אותם והנולד מהם, ואיך אם כן נאמר שלא חטא שלמה. וקשה גם כן חמשית מה שאמר הנביא מלאכי על כדומה לזה (מלאכי ב' י"א), כי חלל יהודה קדש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר, הנה קרא זה חלול השם, ואמר (שם ב' י"ב) יכרת ה' לאיש אשר יעשנה וגומר. וחכמינו ז"ל אמרו בזה (יבמות ע"ו ע"א), כי לא תתחתן בם בגיותן נאמר, אבל אם נתגיירו מותרין. ומהם אמרו כי בגיותן לית להו חתנות, וכי לא תתחתן בם כי מתגיירי הוא, ושלמה עבר בלא תתחתן, והנה לדעת הראשון עם היות שיוסר ספק לא תתחתן בם, הנה לא הוסר ספק דור שלישי יבא להם בקהל ה' ולא הותר הספק אשר הערותי ממה שאמר הכתו' בשלמה ושאר הספקות אשר זכרתי כלם, ולדעת השני יקשה כל הספקות אשר העירותי למאן דאמר חטא:

השאלה החמשית במה שאמר ית' לשלמה בחלום הלילה בתשובת שאלתו הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך, ויקשה זה מאד מפאת החכמים ומפאת הנביאים. אם מהחכמים, לפי שהוא דבר זר מאד ויוצא מההקש המושכל שלא ימצא בעת מהעתים חכם כשלמה, אחרי שהיה שלמות החכמה באישי האדם יתוסף למה שיתוסף תמיד, כי רוחב לב נבון אין חקר, ולכן אי אפשר שיוסר האפשרות הטבעי מכללות המין ושימנע בדור מהדורות שיחכם אדם יותר משלמה, כי הנה השם ית' לא ימנע טוב מבעליו, וכבר נתפרסמה חכמת אריסט"ו ורבוי ספריו בכל החכמות מכל בני קדם. ואם מהנביאים, לפי שאחרי היות החכמה תנאי עצמי והכרחי בנבואה ונקנת עמה, כמו שאמרו חז"ל במסכת נדרים (פ"ד ל"ח ע"א), מחוייב הוא שהשפע אשר ישים הנביא גדול בנבואה ישימהו גם כן גדול בחכמה, ואם נאמר שהיה שלמה גדול בחכמה מכל הנביאים, יתחייב שיהיה ג"כ גדול בנבואה מכלם, כיון שהחכמה נמשכת אחרי הנבואה, וכמו שאמר (תלים צ' י"ב) ונביא לבב חכמה. וכתב ה"ר דוד קמחי בהתר זה שהיתה חכמת שלמה המופלגת בטבעיות שלא קם כמוהו בהם, אבל באלקיות היו מדרגות הנביאים וכל שכן מדרגת משה רע"ה גדולה מאד ממדרגת שלמה, וגם כן כתב שהמעלה והיתרון הזה אשר לשלמה בחכמה הוא

בערך שאר המלכים שהיו לפניו ולאחריו לבד, לא על אשר בני אדם כלם והנביאים, והוא מבואר היות דבריו בלתי מסכימים עם אמתת הכתובים. וה"ר לוי בן גרשום כתב שרמז בזה שתהיה חכמת שלמה גדולה מחכמת דוד שהוא המלך שהיה לפניו, ומחכמת המלך שבא אחריו, ושעם היות לשון הכתוב כולל, ראוי שיובן פרטי עם המלכים בלבד, וכאשר יובן כללי יהיה על כל אנשי דורו שהיו לפניו ולאחריו לא בכל הדורות, ולזה רשם באנשים רמוזים והם איתן האזרחי והימן וכלכל ודרדע בני מחול שהיו בזמנו חכמים רשומים. והדעת הזה מכחיש פשטי הכתובים ואמתתם ומקטין מעלת חכמת שלמה המפורסמת. וחכמי הנוצרים אמרו שהיתה מעלת שלמה בקבוץ שלשת הדברים יחד, שהם חכמה ועושר וכבוד במדרגה עליונה שלא היה לפניו ולאחריו מלך ולא שום אדם שנתעלה בשלשתם יחד כמוהו, ועם היות שנמצא אדם חכם ממנו לא היה עשיר ונכבד כמוהו, ואם היו אלכסנדרו"ס מוקדון ויוליא"ו קיסר רומ"י גדולים משלמה בעושר וכבוד המלכות והשלטנות, הנה לא היתה להם עם זה החכמה באותה המדרגה שהיתה לשלמה. וגם זה בלתי נכון, לפי שמה שיעדו השם ית' בחכמה הוא בפני עצמו על כל אדם לפניו ולאחריו, ומה שיעדו בעושר והכבוד היה בפני עצמו גם כן מיוחד במלכים ובימיו בלבד לא לפניו ולאחריו כמו שאמר בחכמה, והאנשים האלה רצו לחבר ולקבץ הדברים הנבדלים בעצמם כפי סגנון הפסוקים:

השאלה הששית במה שאמר כאן ויהי לשלמה ארבעים אלף ארות סוסים ובדברי הימים (דברי הימים ב' ט' כ"ה) נאמר תמורת זה ארבעת אלפים ארות סוסים, וחכמים ז"ל (סנהדרין פ"ב כ"א ע"ב) השתדלו לישב הכתובים האלה, ומהם אמרו ארבעים אלף ארות היו, ובכל אחת מהן ארבעת אלפים אצטבליאו"ת, ומהם אמרו ארבעים אלף אצטבליאו"ת היו ובכל אחת מהן ארבעת אלפים סוסים, ואל זה נמשכו רש"י ורבי דוד קמחי. אבל אצלי היו באמת שני הדעות האלה רחוקים מאד מדרך המושכל, לפי שיתחייב אליהם שהיו לשלמה תמיד מאה ושש אלף אלפים סוסים, וזה עם היות שלא ימנה מכת הנמנעות אשר להם טבע קיים, הנה הוא בלא ספק אפשר רחוק מאד קרוב לנמנע לא יסבלהו השכל האנושי בשום צד.

והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות האלה כלם:

ויבא אדוניהו בן חגית וגומר. ספר הכתוב שמיד אחת מות דוד ימים מעטים בא אדוניהו אל בת שבע אם שלמה, ולפי שהיה הוא שונא לה מתמול שלשום על ענין המלוכה נתבהלה כאשר ראתה אותו בביתה, ולזה אמרה לו השלום בואך, ר"ל אם היה ביאתו

אצלה לשלום או להרע עמה? והוא השיבה שלום, כלומר שלא היה דעתו לחרחר ריב ומדון, כי אם לדבר שלום.

פסוק יד

ואז על הבטחתו זאת אמר עוד אליה דבר לי אליך, והכוונה בזה המאמר היא שהיה לו דבר לדבר לה בסתר לא ישמעהו אדם. ואחרי שנתנה לו רשות לדבר, (טו) אמר לה את ידעת כי לי היתה המלוכה ועלי שמו כל ישראל פניהם, ר"ל שהיה הוא ראוי למלכות משני צדדים, אם להיותו הגדול מאחיו, וזה כי לי היתה המלוכה, כלומר על פי הדין, ואם להיות רצון כל ישראל וכוונתם להמליכו, וזהו ועלי שמו כל ישראל פניהם, ועכ"ז ותהי לאחי כי מיי' היתה לו, ר"ל שלא הועילו רוב השנים וכוונת העם, לפי שהיה הרצון האלקי בהפך, (משלי י"ט כ"א) ורבות מחשבות בלב איש ועצת השם היא תקום.

פסוק יז

ואחר הנחת ההקדמה הזאת בקש ממנה שתאמר לשלמה המלך שיתן לו את אבישג השונמית לאשה, ונתן הסבה למה יבקש זה מבת שבע, ואמר כי לא ישיב את פניך, ר"ל ששלמה יעשה שאלתה ובקשתה ולכן ראה לשאול זה על ידה: וראוי שנדע מה היה ענין זאת ההקדמה לענין השאלה? והנראה אלי הוא שאדוניהו חשש למה שנפל שלמה עליו אחרי כן, ר"ל שהיה אדוניהו שואל את אבישג להיותה קרובה למלכות ומתשמישי דוד אביו, וכאלו היה בזה מחזיק במלכות עובר ומתעבר על ריב לא לו כסיל שונה באולתו, ולהתיר הספק והחשש הזה הקדים שהיה כבר מתיאש מן המלכות ומודה ששלמה מן השמים המליכוהו, ושאחר שזהו כן לא יהיה ראוי שיפחד שלמה מענין אבישג אם תהיה אשה לאדוני', כיון שהוא מלך מיד האלקים.

פסוק יח

והנה בת שבע לא הרגישה בדבר כראוי והשיבתו טוב אנכי אדבר עליך אל המלך, ר"ל טוב הדבר אשר דברת ולכן אנכי אבקש אותו, (יט) וכן עשתה שמיד באה אל המלך לביתו והוא קם לקראתה כבן יכבד אם ושב לשבת על כסאו מיד לכבוד המלכות ויצו לעבדיו לשום כסא לאמו לשבת לימינו. והנה בת שבע אם לתמימות לבה או על צד הצחות לראות מה ידבר שלמה ומה ישיב על תוכחתה, (כ) אמרה שאלה אחת קטנה אנכי שואלת מאתך, הנה הוסיפה מעצמה לומר שהיתה השאלה קטנה וזה לא אמר אדוניהו כן, כי יודע היה שהיתה שאלתו גדולה ולכן נצטרך להקדים אליה כל מה שהקדים, (כא) ולא נזכר בכתוב שספרה לו אמו כל הדברים אשר דבר אדוניה בהקדמת דבריו, כי אם לבד יותן את אבישג השונמית לאדוניהו אחיך לאשה, אולי כל הדברים

כלם ספרה לו ולא העלימה ממנו דבר ואם לא נזכר בכתוב, כי כן דרך הספורים לקצר בכאן מה שנזכר במקום אחר. ואם נאמר שהשמיטה בת שבע הדברים ההם ולא אמרתם אל שלמה, הנה אם כן אמרה מה שלא נאמר לה במלת קטנה, ולא אמרה מה שנאמר לה בהקדמת השאלה, וכל זה יהיה אם לתמימותה ואם לכוונה טובה, לפי שלא יזכור שלמה עניני ההמלכה ולא יחם לבבו. אבל שלמה עכ"ז נתרעם מאד בשמעו שאלתה ובקשתה, (כב) ואמר בדרך לעג לאמו ולמה את שואלת את אבישג השונמית לאדוניהו? ושאלי לו את המלוכה, כי הוא אחי הגדול ממני, ולו ולאביתר הכהן וליואב בן צרויה. והנה הדברים האלה מורים שבת שבע אמרה לשלמה כל דברי אדוניהו, ולזה השיב שלמה עליהם בדבריו, כי באמרו ושאלי לו את המלוכה כי הוא אחי הגדול ממני, רמז למה שאמר לה אדוניהו את ידעת כי לי היתה המלוכה וגו', ר"ל אמת דבר אחי אשר דבר שלו תאות המלוכה להיותו גדול בשנים, ובאמרו ולו ולאביתר הכהן וליואב בן צרויה, רמז למה שאמר ועלי שמו כל ישראל פניהם למלך, כאלו פירש שלמה שאביתר ויואב הם היו לבד אשר שמו פניהם עליו למלך ולא כל ישראל כמו שהוא היה אומר. והנה שלמה ראה שהיתה שאלת אדוניהו רעה, לפי שהיתה אבישג שוכבת בחיק דוד אביו והוא בחיקה והיו מתיחדים כאיש ואשתו, ומי מישראל היה יודע עם שכב עמה אם לא? כי מה שאמר הכתוב והמלך לא ידעה הוא מה שהעיד רוח הקדש אחרי כן, ולזה אחרי מות דוד לא הלכה ולא שבה אבישג אל בית אביה כנעוריה, והיתה תמיד ברשות שלמה, עד שמפני זה שאלה אדוניהו מאתו ולא שאל אותה לקרוביה או לה בפני עצמה, לפי שנשארה אבישג בכבוד המלכות כשאר המלכות ונקרא בשם אשת דוד, ואדניהו עצמו היה יודע זה ולכן הקדים הדברים אשר נזכרו בדבריו לבת שבע, כי היה הוא יודע שהיתה אבישג מתכשיטיו של דוד וכאשתו לכל דבר והיתה אסורה עליו, כי אשת המלך אסורה להדיוט, וגם בבחינת אשת אביו שהיה אסור עליו לגלות את ערותה, וכראות שלמה רוע השאלה הזאת, ושאדוניהו היה יודע גנות השאלה ופשעה והיה דעתו בזה לבקש תואנה בדבר המלכות ומכוון למרוד בו, וכי לא שאל את אבישג מפני יופיה ולא מפני כבוד משפחתה כי אם להיותה אשת מלך כדי שתהיה אליו עזר והכנה להתנשא פעם אחרת לומר אני אמלוך, חשב שלמה שבאמת אביתר ויואב היו באותה עצה עמו, ולזה אמר לבת שבע אמו בלעג שאם היתה כוספת שישתמש אדוניהו בעניני המלכות למה תבקש תואנות לזה? והיה יותר טוב שתשאל לו את המלוכה בעבור היותו אחיו הגדול, וזכר בזה אביתר ויואב בחשבו שהם יעצוהו לשאול זה, ולא אמר שתהיה המלוכה גם כן להם כי אם שתשאל בת שבע אותה לאדוניהו בעבורו ובעבורם, ויהיה למ"ד לאביתר וליואב

למ"ד הסבה, כמו (בראשית י"ז ב') ולישמעאל שמעתיך, (דברים ל"ג י"ג) וליוסף אמר, ויהיה פירושו ושאלי לו את המלוכה בעבור שהוא אחי הגדול ממני, ובעבור אביתר הכהן ובעבור יואב בן צרויה שהם חפצים בהמלכתו ויועצים אותו עליו. ויונתן תרגם הלא בעצה הוו אביתר כהנא ויואב בר צרויה, נטה למה שפירשתי בכוונת המאמר, ולא כפירוש הכתוב על פשוטו ויושרו. וה"ר לוי בן גרשום פירש בו שתשאל את המלוכה לאדוניהו כי הוא הראוי אליה כפי שניו, וכן היה ראוי אביתר לכהונה ויואב שיהיה שר הצבא מזולתו, כי כל זה יעזור להשיב את המלוכה לאדוניהו:

פסוק כה

והנה צוה שלמה את בניהו להרוג לאדוניהו אחיו, לא לבד על אשר שאל את אבישג לאשה כמו שחשבו המפרשים כלם, כי אם על אשר בחיי דוד אביו מרד במלכות ונמלך בחייו שלא במצותו והיה חולק על השכינה אשר צותה על יד נתן הנביא שימלוך שלמה על כסא דוד אביו והיה אם כן חייב מיתה בעבור היותו מורד וחולק על אביו ועל השכינה, והנה אדוניהו ידע שהיה מפני זה בן מות והלך כאשר נמשח שלמה אל אהל השם ואחז בקרנות המזבח לאמר ישבע לי כיום המלך שלמה אם ימית את עבדו בחרב, להיותו יודע את ענשו, אבל שלמה לא נשבע לו עליו ומבלי שבועה כלל בדבור פשוט כמו שפירשתי למעלה אמר אם יהיה לבן חיל לא יפול משערתו ארצה ואם רעה ימצא בו ומת, ר"ל שהיה מכפר בעד חטאתו בתנאי שלא ישוב עוד לכסלה, כי אם ימצא בו עוד רעה, ר"ל אם יעשה עוד דבר שיורה על היות עדיין המרד והמחשבה הרעה בלבו (כי היא הרעה אשר כוון אליה ושהיו מדברים בה שמה) תשאר הסליחה ההיא והכפרה מבוטלת למפרע ויהיה בן מות, לפי שבוטל התנאי ובוטלה הכפרה ונשאר המרד במקומו, ולפי שעתה בשאלו את אבישג לא היה שואל אותה כאשה מה כי אם כשואל אשת מלך, ולכן שאלה משלמה שהיתה מהדברים המיוחסים אליו כיושב על כסא דוד אביו, וכמו שהורה בדבריו שאמר לבת שבע שהיה שואל דבר מכתר המלכות, לכן ראה שלמה שעדיין אדוניהו היה חם לבו בקרבו על דבר המלוכה והיה ככלב שב על קיאו והרעה והמרד זרחה במצחו, ולכן על העון הזה ועל הפשע הקודם גם כן אשר מרד באביו ועל פי הדין ומפני תקונו של עולם שלא יהיה עוד אדוניהו לפוקה ולאבן נגף לפני בית ישראל צוה להרגו. הנה התבאר מזה שאדוניה היה בן מות על המרד הראשון ולא נתכפר לו כ"א בתנאי שלא ימצא בו רעה, ולפי שהוא בטל התנאי בשאלתו הרעה הזאת בוטלה הכפרה ונשאר חייב מיתה ונהרג על העון הראשון ההוא, והותרה בזה השאלה הראשונה:

פסוק כו

ולאביתר הכהן וגומר. אחרי שהעניש שלמה את אדוניהו על מרדו הראשון ועל התואנה אשר היה מבקש עתה להחזיק באותו מרד עצמו, ראה להעניש גם כן אביתר ויואב שהיו העוזרים אותו ואשר יעצוהו למרוד באביו והמה ג"כ היו במורדי אור. והנה כל עוד שלא היה שלמה מעניש את אדוניה והיה עובר על פשעו, היה גם כן מוחל וסולח את אנשי עצתו, אבל כאשר באו ימי השלום וראה את אדוניהו מחזיק ברשעתו בעצתם, כאשר העניש אותו ראה להעניש אותם גם כן, ולהיות אביתר כהן גדול לא רצה להרגו פן יהיה ביתו כבית שאול על כהני השם אשר הרג בנוב, ומפני זה ראה לגרשו מפניו וצוהו שילך אל מקומו ואל ארצו, וזהו ענתות לך על שדיך, רוצה לומר איש ענתות לך על שדיך, והוא על דרך (תהלים ק"ט ד') ואני תפלה, כך פירשו המפרשים ואין צורך, כי שעור הכתוב הוא אביתר לך אל ענתות על שדיך, כי היו הכהנים ההם מעיר ענתות, כאמרו (ירמיה א' א') מן הכהנים אשר בענתות, וצוהו שילך אל עירו ענתות וישב על שדהו ולא ילך עוד בחצר המלך. ובאמרו על שדך, אין הכוונה שהיה לו שדה נחלה, כי הנה לא היו שדות לכהנים, אבל היה השדה המיוחד למרעה מקנהו. ובמה שאמר והיום הזה לא אמיתך וגומר, הודיעו שהיה כפי הדין בן מות, להיותו מכלל המורדים בהמלכת אדוניהו ובשאלת אבישג לאותו תכלית בעצמו, אבל בעבור שנשא ארון השם לפני דוד אביו והתענה עמו, והיה זה בברחו מפני שאול ומפני אבשלום בנו העביר על פשעו ולא שפך דמו:

פסוק כז

והנה גרשהו עוד מהיות כהן לה', רוצה לומר מהיות כהן גדול, כי נמשח צדוק במקומו. והודיענו הכתוב שבזה נתקיים מה שנגזר על בית עלי בשילה, ואין הכוונה בזה המאמר שעשה שלמה לאביתר כל זה בעבור היותו מבני עלי, כ"א להגיד שבמה שעשה בזה בעבור ענין אדוניהו נתקיימה בזה הגזרה האלקית, כי היה אביתר מבני עלי, ונגזר עליו (שמואל א' ב' ל"ב) והבטת צר מעון בכל הטוב אשר וגומר, וזה מורה על שתתקיים הגזרה בזמן בנין הבית, והיה מכללה שיהיו בניו משוללים מן הכהונה הגדולה, כמו שאמר שם (שם ל"ו) ספחני נא אל אחת הכהונות וגומר, כי לא יהיה להם שום שררה ומנוי בכהונה. והבן אמרו וביום הזה לא אמיתך, והוא המורה אצלי שגרש שלמה את אביתר הכהן ושצוה עליו שלא יצא מענתות ואם יצא משם אנה ואנה יהיה דמו בראשו כמו שאמר לשמעי בן גרא, וזהו וביום הזה לא אמיתך, כלומר אבל אמיתך ביום אשר תצא משם, ולפי שהיה גרושו על אותו תנאי, הוצרך לפרש ענתות לך על שדך שהרשהו

שיוכל לצאת מעיר ענתות על שדהו ולא עוד, ולפי ששמר מצותו כראוי לא נענש באותה מיתה, ומפני כן קצר הכתוב בספור הזה ולא ביאר ממנו עוד כמו שהאריך בביאור ענין שמעי מפני תכליתו:

פסוק כט

וספר הכתוב שהשמועה באה עד יואב, ואינה ששמע מצות דוד שצוה להרגו כדברי רש"י ז"ל, כי אם ששמע שנהרג אדוניהו על ענין ההמלכה ועל שאלת אבישג השונמית, ולפי שיואב נטה אחרי אדוניהו, וזה אם בענין המלכתו ואם בשאלת אבישג, כי בשניהם נטה אחריו והיה הוא נכלל עמו בעונותיו ונכשל בהם, ראה בעצמו שהיה חייב מיתה כמוהו, ולכן נס אל אהל השם ויחזק בקרנות המזבח. והנה אמרו ואחרי אבשלום לא נטה, יראה שאין ענין לו, וחז"ל (סנהדרין פ"ו מ"ט ע"א) דרשו בקש לנטות ולא נטה, אמר עדיין לחלוחית של בית דוד קיימת, ר"ל שלא נמנע יואב מלנטות אחרי אבשלום כי אם ביראתו מגבורת דוד שהיה עדיין גבור ואיש מלחמה, ולכן עתה כשראה אותו זקן בא בימים ויכסוהו בבגדים ולא יחם לו נטה אחרי אדוניהו. וה"ר דוד קמחי פירש בו שאלו היה נוטה אחרי אבשלום ולא אחרי אדוניהו לא היה בן מות, לפי שכל ישראל נטו אחרי אבשלום ודוד העביר על פשעם בכלל. וה"ר לוי בן גרשום פירש בו שהרגיש יואב בעצמו היותו חייב מיתה משני צדדים, האחד מצד שנטה אחרי אדוניהו להמליכו בחיי דוד אביו בלי מצותו שזה היה מרד גדול, והשני שאחרי אבשלום לא נטה להצילו מן המות, כמו שצוהו דוד (שמואל ב' י"ח ה') לאט לי לנער לאבשלום. וגם זה בלתי נכון הוא, כי שתי הנטיות שנזכרו בכתוב הם מטבע אחד. ויותר נכון לפרשו שיואב היה כל ימיו נוטה אחרי אדוניהו להמליכו תחת אביו, עד שמפני זה לא נטה אחרי אבשלום והרגו כשמצא מקום אליו כדי שימלוך אדוניהו שהיה אחריו בשנים, ויהיה אמרו ואחרי אבשלום לא נטה, מסובב מנטותו אחרי אדוניהו, כי כבר בימי אבשלום היה יואב נוטה אחרי אדוניהו, ועם היות שלא נזכר זה שם הנה הנביא ביארו הנה. והיותר נראה אצלי הוא, שהכתוב רצה להאשים את יואב על אשר נטה אחרי אדוניהו ומרד במלכו' דוד בהיותו כל ימיו עבד נאמן, וגם אחרי אבשלום לא נטה עם היותו הבן הגדול ושנטו כל ישראל אחריו, ולכן הוקשה מאד איך בסוף נעשה צדוקי? ואיך נטה אחרי אדוניהו שלא היו עמו כי אם מתי מעט? כאלו עונותיו פתוהו ויפת לעשות בזקנתו מה שלא עשה כל ימיו בהיות לאל ידו לעשות, גם כי מפנ"ז היתה משטמה רבה בלב שלמה עליו, באמרו הנה יואב היה שר הצבא ואחרי אבשלום לא נטה ומה ראה עתה על ככה ומה הגיע אליו לנטות אחרי אדוניהו? אין זה כי אם לשנאתו אותי ולכן החזיק ידו לקחת

המלכות ממני. ואין ספק שיואב חכם היה ונתחרט מאשר סכל את ידיו במה שנטה אחרי אדוניהו, בהיות שלא נסה ללכת באלה, שאחרי אבשלום עם כל ישראל לא נטה, ובעמדו עומד מרעיד משתאה לעבר נבהל להווה ירא לעתיד, חשב בלבו שהיה בן מות כפי הדין, וששלמה אחר שלא חמל על אדוניהו אחיו לא יחמול ולא יכסה עליו, ולכן נס אל אהל ה' ויחזק בקרנות המזבח שהיה אצל הארון אשר בירושלם, כי שם העלה דוד עולות ושלמים, ועשה זה בחשבו להמלט שמה. ואמרו ז"ל במסכת סנהדרין (צ"ל מכות י"ב ע"א:) אמר רב יהודה אמר רב, שתי טעיות טעה יואב, טעה שאין המזבח קולט אלא גגו והוא תפש בקרנותיו, טעה שלא היה קולט אלא מזבח עולמים והוא תפש בקרנות המזבח אשר בשילה, אמר אביי בהא נמי מיטעא טעה, שאינו קולט אלא כהן ועבודה בידו והוא זר היה:

ושלמה צוה מיד אל בניהו בן יהוידע שיהרגהו. וידעת היום והשבות אל לבבך שלא היתה מיתת יואב מפני מה שצוה עליו דוד אל שלמה בנו לפני מותו, כי אם בעבור שמרד בדוד מלכו בהמליכו את אדוניהו בחייו מבלי מצותו, בהיותו שר הצבא וגם בהיותו יודע שדבר הנביא בשם ה' ששלמה ימלוך ושנשבע דוד לבת שבע להמליכו תחתיו, ועכ"ז התעורר יואב לחלוק על ה' ועל שלמה משיחו והסית והדיח את אדוניהו למרוד באביו, וגם היה מסיתו שנית לשאול את אבישג לאשה לבקש תואנה על דבר המלכות, ואמת כל זה עוד אצל שלמה מאשר נס אל אהל ה', כאיש אשר היה יודע בעצמו היותו יועץ בליעל בדבר הרע הזה ולכן צוה להרגו, כי עם היות שעד עתה לא הרגו היה מפני היותו מוחל וסולח לעון אדוניהו ואיך יעניש המחזיקים בבריתו? אבל כאשר באו ימי הפקודה ונענש אדוניהו על המרד הראשון והשני, ראה שלמה להעניש גם כן עמו המסיתים והמדיחים אותו בו אחרי שהמה עזרו לרעה. והסתכל ששלמה לא צוה את בניהו שיוציא את יואב מאהל השם ולא שיסירהו מקרנות המזבח אבל צוה לבד פגע בו, רוצה לומר בכל מקום אשר יהיה שם, והיה זה לפי שהמזבח ליואב לא היה קולט מהסבות שזכרתי כמו שאחז"ל (בסנהדרין) (צ"ל מכות שם.) או לפי שהיה בעון יואב חלול כבוד המלכות ומפני זה לא היה המזבח קולט אליו, כמו שגם כן לא תקלוט במה שיש בו חלול השם, (ל) אבל בניהו מעצמו אמר אל יואב כה אמר המלך צא, ואולי היה דעת בניהו וכוונתו כדי להביאו לפני שלמה להתנפל עליו ולבקש על עצמו באופן שיהמו מעיו לו ויכמרו רחמיו עליו ויגרשהו כאשר גרש את אביתר, אחרי היות שניהם, ר"ל יואב ואביתר שוים באותו חטא, והיה כל זה משלמות בניהו, כי לפי שידע שהיה עתיד להיות שר צבא בישראל במקום יואב, היה מבקש להצילו ולא הרגו מיד כמו

שצוהו שלמה, פן יאמרו שהיה חפץ להרגו כדי לקחת כבודו ומעלתו, ולכן שלא יאמרו השומעים הרצחת וגם ירשת שררתו השתדל כל מה שאפשר להצילו. אמנם יואב לא האמין בדברי בניהו, וחשב ששלמה לא יחמול עליו ויהרגהו עכ"פ, לכן לא רצה לצאת משם ואמר לא כי פה אמות, ועשה זה להחטיא את שלמה שיצוהו להרגו שמה וידרוש השם את דמו וכבוד בית השם ומזבחו אחרי שצוה לשפוך את דמו במקדש השם, וחשב גם כן שבעבור זה תהיה מיתתו יותר מגונה בעיני העם. וחז"ל בפרק נגמר הדין (סנהדרין דף מ"ח ע"ב) נתנו טעמים אחרים בזה, מהם אמרו שהרוגי מלכות נכסיהם למלך, ולכן לא רצה לצאת כדי שלא יהיה נדון כהרוגי המלכות בעבור נכסיו, ושאמר על זה שלמה וכי לממונו אני צריך? עשה כאשר דבר ויהיה ממונו לבניו. ומהם אמרו (עיין תנחומא סוף פ' מסעי) הרוגי מלכות אינם נבקרים בקברי אבותיהם, אמר יואב מוטב שאמות פה ואקבר בקבורת אבותי, השיב שלמה פגע בו וקברתו, רוצה לומר בקבורת אבותיו. והנה אמרו כה דבר יואב וכה ענני, אינו כפל ענין במלות שונות הדבור והענייה כמו שחשבו המפרשים, אבל בניהו לדעתי השיב בדברי יואב שני דברים, האחד תשובתו שאמר לו, רוצה לומר איני רוצה לצאת מכאן, והשני שהוא עצמו גזר אומר ופה אמות, כאלו פיו ענה בו ששלמה לא יחמול עליו אבל ימיתהו על כל פנים ולא יהיה המזבח קולט אותו, ולכן אמר כה דבר יואב, על המיתה שחרץ משפטו, וכה ענני, ר"ל שלא יצא משם:

פסוק לא

ואז שלמה אמר אל בניהו עשה כאשר דבר, ר"ל הנה אתה לא עשית כאשר דברתי במה שצויתיך פגע בו וחשבת להצילו ממות, אבל עתה שהוא בעצמו גזר משפטו אין ראוי שתשתדל יותר על חייו כי אם שתעשה כאשר דבר בהמיתך אותו שם לפני המזבח. ואמר וקברתו, להגיד שיקברוהו כפי כבודו וכבוד יעשה לו במותו אחרי שהיה שר צבא ישראל. והנה לא צוה כזה באדוניהו אחיו, כי היה בן מלך וידוע היה שיקבר בכבוד. וחז"ל (סנהדרין פ"ו מ"ח ע"ב) דרשו לא כי פה אמות, לא אקבל עלי שני עונשין, אם ירצה שלמה להמיתני יקבל על עצמו הקללות שקללני אביו על מיתת אבנר, ושלמה אמר אל בניהו עשה כאשר דבר ופגע בו ואני אקבל עלי הקללות, וז"ש רב יהודה משמיה דרב, כל הקללות שקלל דוד את יואב נתקיימו בזרעו של דוד, (שמואל ב' ג' כ"ט) אל יכרת מבית יואב זב ומצורע. זב, מרחבעם, דכתיב (בסי' י"ב י"ח) והמלך רחבעם התאמץ לעלות במרכבה, וכתיב (ויקרא ט"ו ט') וכל המרכב אשר ירכב עליו הזב. מצורע, מעוזיהו, דכתיב (דברי הימים ב' כ"ו י"ט) והצרעת זרחה במצחו. מחזיק בפלך, מאסא, דכתיב (מלכים א' ט"ו כ"ג) רק לעת זקנתו חלה את רגליו, אמר רב יהודה זהו שאחזו פוד"אגרה,

אמר מר זוטרא בריה דרב נחמן היכי דמי? אמר ליה כמחט בבשר החי. נופל בחרב, מיאשיהו, דכתיב (דברי הימים ב' ל"ה כ"ג) ויורו המורים למלך יאשיהו, אמר רב יהודה אמר רב מלמד שעשו כל גופו ככברה. וחסר לחם, מיכניה, דכתיב (מלכים ב' כ"ה ל') וארוחתו ארוחת תמיד מאת המלך. ויראה מדבריהם ז"ל שחשבו לשלמה עון על מיתת יואב, כי אחרי שלא נהרג בימי דוד על מיתת אבנר ועמשא לא היה ראוי שימות עתה, גם על ענין אדוניהו לא היה בן מות, ומפני זה אמרו שנתקיימו בזרעו של דוד כל הקללות אשר קלל את יואב. ואמרו ששלמה קבלם על עצמו לפי שהוא צוה להרוג את יואב, ואין ספק שהיה על ענין אדוניהו, ומה שאמר שלמה אל בניהו והסירות דמי חנם אשר שפך יואב וגומר, אין פירשו שהיה מצוה להרגו על זה, כי אם לדבר אל בניהו על לבו, כאלו אמר אל תחשוב שבמה שצויתיך להרוג את יואב באהל השם יחשב לך עון ותהיה רוצח ושופך דמים אינו כן, אבל יהיה לך על זה שכר טוב לפני השם, כי מלבד מה שנתחייב מיתה על ענין אדוניהו, הנה עוד תסיר דמי חנם אשר שפך יואב מעלי ומעל בית אבי, כי הוא הרג את אבנר ואת עמשא בערמה ולכן היה ראוי להרגו באותו מקום, כמו שאמרה תורה (שמות כ"א י"ד) וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה מעם מזבחי תקחנו למות, וכמו שאמרו במסכת סנהדרין אין המזבח קולט למי שנתחייב מיתה בב"ד. הנה אם כן לא הביא שלמה הנה ענין אבנר ועמשא להיותו התכלית העצמיי במיתת יואב עתה כי אם להגיד שהיה סבה מאת השם לגלגל עליו גמולו, לפי שכבר היה בידו עון אחר יחוייב עליו שיהרג אצל המזבח, והיה אם כן ענין אדוניהו תכלית ראשון ודמי אבנר ועמשא תכלית שני שזכר כדי לתת היתר לבניהו להרגו אצל המזבח. והנה אמר מעלי ומעל בית אבי, לפי שעונש יואב לא היה מוטל על ב"ד לפי שלא הרג את אבנר ואת עמשא בעדים והתראה, אבל היה מוטל על המלך להענישו מבלתם כפי צורך השעה, ולכן במנעו ממנו העונש היה הדם ההוא על בית דוד אביו מצד שהוא מלך, ועתה שנהרג יואב עם היותו בעצם וראשונה על ענין אדוניהו הוסרו אותם הדמים מעל זרע דוד ושבו על ראש יואב:

פסוק לב

והנה אמר ואבי דוד לא ידע, לפי שהיו אנשים רבים מגמגמים שלא הרג יואב את אבנר כי אם במצות דוד, עד שבעבור זה נתעצב דוד מאד, כמו שאמר שם (שמואל ב' ג' ל"ז) וידעו כל העם וכל ישראל ביום ההוא כי לא היתה מהמלך להמית את אבנר בן נר וגומר:

פסוק לג

ואמנם למה אמר שלמה שנית ושבו דמיהם בראש יואב ובראש זרעו וגומר, אחרי שכבר אמר והשיב השם את דמו על ראשו, המפרשים לא נתעסקו בביאורו, והנראה אלי הוא,

שדוד קלל את יואב ואת זרעו על מיתת אבנר כמו שזכרתי, ואין ספק שג"כ קללהו על מות עמשא ואם לא נזכר, ולפי שבמותו אמר שלמה והשיב ה' דמו על ראשו אשר פגע בשני אנשים וגומר, אמר עוד שמלבד זה העונש שיקבל יואב במיתתו ושפיכת דמו הנה עוד ישובו דמיהם בראשו ובראש זרעו עד עולם באותם הקללות שקללו דוד, וכאלו אמר שלא תהיה שפיכת דמו כפרת עונותיו כי על כל פנים יחולו הקללות על זרעו, והיה זה לפי שנהרג בעצם וראשונה על ענין אדוניהו, ולכן נשארו במקומם הקללות שהיו בעבור אבנר ועמשא. ולפי שעדיין נשאר האשם על דוד למה לא הרגו עליהם בחייו, לכן התפלל שלמה אל האלקים עליו ואמר ולדוד ולזרעו ולביתו ולכסאו שלום, ואין לך שתאמר שזה שאמר שלמה ולדוד ולזרעו ולביתו ולכסאו שלום מכחיש למה שאחז"ל שקבל שלמה על עצמו הקללות שקלל דוד את יואב, לפי שאין כוונתם ששלמה רצה בהם ושקבל אותם מדעתו ורצונו, כי אם שבעשותו פעל הריגת יואב אצל מזבח ה' באותו פעל נתחייבו על זרעו של שלמה אותם הקללות כלם, ולפי שדוד בצואתו לא צוה על הריגת יואב כ"א על גרושו כמו שפירשתי בפסוקים, ושלמה עצמו הרגו על ענין אדוניהו, לכן אמרו ששלמה קבל הקללות על עצמו לפי שהוא צוה על הריגת יואב בביאור, ולא אמרו על דוד שקבל אותם לפי שלא צוה על הריגתו. ואמנם ענין הקללות ההמה בזרע יואב ובזרע שלמה ראוי שיפורש במקום הזה. וראשונה מה ראה דוד להעניש את יואב ולקללו באותם החמשה קללות זב ומצורע ומחזיק בפלך ונופל בחרב וחסר לחם? והנה נופל בחרב הוא מדה כנגד מדה על מה שהרג את אבנר בחרב, אבל שאר החליים והצרות יראה שאין להם יחס בענינו, וחז"ל (עי' ילקוט שמואל ריש רמז קמ"ב ועיין מזה ג"כ דף קמ"ב ע"ד) אמרו בזה שבחמשה דברים אדם זוכה לבניו, בנוי שנאמר והדרך על בניהם, בכח, שנאמר גבור בארץ יהיה זרעו, בעושר, שנאמר ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם, בחכמה, שנאמר ולמדתם אותם את בניכם, בשנים, שנאמר למען ירבו ימיכם וימי בניכם. ודוד קלל את בני יואב בכלם, זב כנגד הכח, מצורע כנגד הנוי, שנאמר ושפח ה' קדקוד בנו' ציון וגומר, כי תחת יופי, זה הדור וזה כעור, מחזיק בפלך כנגד החכם, כי המחזיק בפלך הוא הטפש, ונופל בחרב כנגד השנים, זה מאריך ימים וזה מקצר ימים, וחסר לחם כנגד העושר. ובאמת יש טעם בטעם הזה אשר נתנו, כי הנה הזב הוא בחולשת הכח ביציאת הלחות תמיד ממנו, והצרעת מסיר הנוי ויופי הפנים בהשחתת התבנית הטבעי הטוב, ומחזיק בפלך אמרו על הטפש בדרך השאלה ומליצת השיר, לפי שהטפש אינו מחזיק דעתו ודבריו על משענת השכל הישר כי אם על משענת קנה רצוץ הדמיון ועץ יבש שהוא הפלך, ונופל בחרב וחסר לחם הם כפי פשוטם, וכאלו קלל דוד

את זרע יואב שלא יזכה באחד מחמשת הדברים האלה שהאדם זוכה לבניו. וה"ר לוי בן גרשום כת' שקללם באלה החמשה קללות, לפי שכל המקולל בהם כאלו מת ובטל מן העולם, ולזה הביא בהם המצורע שהוא כמת, כמו שאמר (במדבר י"ב י"ב) אל נא תהי כמת, ומבואר הוא חולשת טעמו בזה. ואני אחשוב כפי הפשט שדוד קלל את זרע יואב בקללות האלה להיותם מתיחסות אל עון אביהם המרצח. אם זב, מפני שיואב כאשר הרג את אבנר הטיף והזה מדמו על רגליו ועל בגדיו כדי להתהלל בהריגתו, וכמו שאמר דוד בספר זה ויתן דמי מלחמה בחגורתו אשר במתניו ובנעלו אשר ברגליו, ולכן קללו שלא יכרת מביתו זב, שיצא דם ממנו ויוטף על נעלו ובגדיו, כמו שהוא עשה מדמי אבנר. ואם מצורע, לפי שיואב נתכוון להרוג את אבנר מפחדו שהתחבר לדוד אם יבא אליו ויאהבהו, ובקנאתו לזה הרגו כדי להרחיקו ולהפרידו מדוד, ולכן קלל את זרעו שלא יכרת ממנו מצורע שבדד ישב מחוץ למחנה מושבו ולא יתחברו בני אדם אליו. ואם מחזיק בפלך, לפי שיואב עשה זה כבוטח בגבורתו ולהיות חרב גאותו ולא היה מסיר החרב מידו, לכן קלל את זרעו שיהיה מחזיק בפלך, כלומר שלא יקחו בידם חרב ולא יבטחו עליו ולא יחזיקו כ"א על משענת קנה רצוץ ועל עץ יבש שהוא הפלך. ואם נופל בחרב, לפי שיואב במה שהרג את אבנר בקש לנקום נקמת עשאל אחיו שהרגו אבנר בחרב, לכן קללו שיהיה מזרעו תמיד נופל בחרב כמו שנפל עשאל, מצורף להיותו מכוון בזה מדה כנגד מדה שאחרי שהרג את אבנר בערמה יהרגו גם כן את בניו. ואם חסר לחם, לפי שיואב כוון גם כן בהרגו את אבנר מפחדו שאבנר יעשה שלום בארץ ובאפס המלחמה לא ירויח יואב ולא יתעשר בשלל אויביו כמו שהיה בזמן המלחמה, כמו שאמר בספור מיתת אבנר (שמואל ב' ג' כ"ב) ויואב בא מהגדוד ושלל רב עמם וגומר, לכן קללו שאחרי שהיה חפץ במלחמה כדי להעשיר את בניו ואת זרעו, יהיה מענשו שיהו בני ביתו וכל זרעו חסרי לחם. הנה אם כן היו הקללות האלה ליואב וזרעו מתיחסות ונערכות כפי חטאתו אשר חטא בהריגת אבנר, עם היות שבפרק נגמר הדין אחז"ל שדוד קלל את יואב שלא כדין (סנהדרין דף מ"ח ע"ב), ולכן נתקיימו הקללות ההם כולם בזרעו של דוד, אמנם שלמה אמרו שקבלם על עצמו, רוצה לומר שנתחייבו לו הקללות ההם על אשר צוה להרוג את יואב אצל מזבח ה', לפי שאחרי אשר לא שמר למזבח ה' ומשכן מקדשו הכבוד הראוי, היה מן הדין שזרעו של שלמה יהיה מגורש מבית ה' כזב וכמצורע שמפני טומאתו לא יובא בית ה', כי אעפ"י שיואב הרג את אבנר בערמה לא היה בימי שלמה ולכן לא היה מוטל עליו לבערו, וגם לא המיתו עתה כי אם על ענין אדוניה ומזה הצד לא היה ראוי שיהרג במקדש ה'. ולפי ששלמה עשה זה מפאת

יכלתו המוחלט כפי שבט המלכות אשר בידו, לכן יהיה זרעו מחזיק בפלך במקום שבט המלכות ויהיה נופל בחרב כאשר נפל יואב. וכמו שנשארו בני יואב אחרי מותו עם עני ודל וחסר לחם, ככה יהיה זרע שלמה חסר לחם כיון שהרגו על ענין אדוניה שלא היה בן מות עליו כפי הדין. הנה אם כן הקללות ההם התחייבו לזרע שלמה בבחינות מתחלפות מאשר התחייבו לזרע יואב. הנה כל זה אשר פירשתי בענין שלמה הוא כפי שרשי חז"ל, ואמנם כפי פשט הכתובים כבר זכרתי דעתי וכל דרך איש ישר בעיניו:

פסוק לד

וספר הכתוב שבניהו הלך לקיים מצות שלמה ועלה אל אהל השם, ואמר ויעל, לפי שהיה האהל בהר ציון אשר שם הארון והמזבח לפניו ועלה שם בניהו והרג את יואב ויקבר בביתו במדבר, כלומר בביתו שהיה במדבר שהיה צאנו רועה שמה כך פירש הרב דוד קמחי. וחכמים ז"ל אמרו (מדרש שמואל סוף פרשה כ"ה) וכי במדבר היה יואב קבור? אלא כיון שנהרג נעשו ישראל כמדבר. וה"ר לוי בן גרשום פירש שנקבר במדבר חוץ מהיישוב. שהוא היה הבית הראוי לו, כי לא תאות לאיש כמוהו שיהיה מדיני, כיון שהיה הורג האנשים בערמה, כי אם שיהיה מדברי. והנכון אצלי הוא מה שאמרו גם כן חכמים ז"ל (סנהדרין סוף מ"ט ע"א) שהיה ביתו הפקר לעניים כמדבר. וענין זה אצלי הוא, שיואב עשה בית אכסניא במדבר להכניס שם אורחים ועניים מרודים יביא בית, ולהיות הבית ההוא בית צדקה נקבר שם כדי שההולכים ובאים יתפללו על נפשו, אחרי אשר הכין לפניהם שם מטה ושלחן וכסא ומנורה. ואפשר עוד לומר שהיה בית יואב חוץ לחומה ואחרי שנהרג הוליכוהו שם, ולפי שלא נחשוב שנקבר בתוך הבית, אמר הכתוב במדבר, רוצה לומר אצל ביתו לצד המדבר. ואמנם מי הרגו ומי קברו, הכתוב אומר שבניהו הוא הרג את אדוניהו ואת יואב, וכן יאמר אחרי זה שהרג את שמעי, וכתבו המפרשים שעם היותו כהן והיה לו אסור להטמא למתים היה פוגע בהם ומסלק ידיו מהם קודם שימותו. ומהם אמרו שבמקום מצוה היה מותר לכהן להטמא למתים ולעשות מצות המלך, וכל זה איננו שוה לי. ולכן אחשוב שלא היה בניהו הורג את האנשים האלה בידיו, אבל היה מצוה את שליח ב"ד שיהרגם או אנשיו ההולכים לפניו, ולפי שהיו מתים במצותו ייחס הכתוב אליו מיתתם, כי הוא שר הצבא ואדם גדול ולא היה שליח ב"ד שיעשה המיתות בידיו, והנה שלמה היה אומר לך ופגע בו והכתוב מעיד ויפגע בו, להגיד שנתן לו צוואה שיהרגהו ושהוא הרגו, אבל היה על ידי אמצעי איזה שיהיה, וכמוהו (בסימן ו' י"ד) ויבן שלמה את הבית, ורבים אחרים, והעד המורה על זה הוא ששלמה צוה את בניהו בענין יואב פגע בו וקברתו, וידוע שהכהן לא יקבור את

המת בידיו אבל היה מצוה לקברו, כמו שאמר בפעל ויקבר בביתו, וכן היה המיתה גם כן על ידי אחרים, אבל למה שהפגיעה היתה לפניו והקבורה צוה שיעשו אותה בלתו, ייחס הכתוב בפעל אליו הפגיעה ולא הקבורה באמרו ויפגע בו וימיתהו ויקבר בביתו במדבר. ולפי שהיה יואב שר צבא דוד כאשר הרגו שלמה נתן אותה שררה אל בניהו, וכן מנה את צדוק לכהן גדול תחת אביתר, ובו נתקיים מאמר איש האלקים אשר אמר לעלי (שמואל א' ב' ל"ה) והקמותי לי כהן נאמן כאשר כלבבי וכנפשי יעשה ובניתי לו בית נאמן והתהלך לפני משיחי כל הימים וגומר, ושלמה היה המשיח אשר הלך צדוק לפניו תמיד. הנה עם מה שפירשתי בענין יואב הותרה השאלה השנית:

פסוק לו

וישלח המלך וגומר. לפי ששלמה הרג את אדוניהו אחיו ואת יואב שר הצבא וגרש את אביתר על אשר היו אחרי אדוניהו עם היותם עבדים נאמנים אל דוד, חשש אולי יאשימוהו בני ישראל בהיותו שונא את אוהבי אביו יואב ואביתר אשר הרגם בחרב, ושהיה אוהב את שונאו שמעי בן גרא אשר קללו שהיה עמו תמיד, וכדי בזיון וקצף שיהיה שלמה שונא את אוהבי אביו ואוהב את אויביו, לכן התעורר אחרי שהרג את יואב לגרש את שמעי, לא לבקש תואנה להמיתו בעבור צוואת דוד כמו שחשבו המפרשים, כי אם להסירו מעל ימינו בעבור מה שהודיעו אביו שהיה איש קשה ורע מעללים ולפי שאביו רמז לו בדבריו שלא יוליכהו עמו, כמו שאמר והנה עמך, ושלא יתן לו רשות לצאת אנה ואנה בכל שבטי ישראל פן יהיה לו למוקש, כמו שאמר והוא ירד לקראתי הירדן וגומר, ולכן שלמה צוהו שלא ילך עמו וגם לא ישוטט בכל הארץ אבל ישב בירושלם תמיד:

פסוק לז

והודיעו שאם יעבור פיו ולא יקיים מצותו יומת, כי כן היה הדין, כמו שאמר (יהושע א' י"ח) כל איש אשר ימרה את פיך ולא ישמע את דבריך לכל אשר תצונו יומת. ולהיות כוונת שלמה לבד להסיר את שמעי מחברתו, לא שלחו למקום רחוק ולארץ מאפליה כי אם לירושלם, וכדי שישב שם בטח ואין מחריד צוהו בנה לך בית בירושלם, ואמר זה לפי ששמעי לא היה משם כי אם מבחורים והושיבו בירושלם הבנויה עיר ואם בישראל ולא יחסר כל בה, וצוהו שלא יצא משם אנה ואנה פן ילך מזן אל זן להסית ולהדיח ישראל נגדו, כי היה תכלית כוונתו להשמר עצמו מרשעת לבבו ושישראל ישמעו ויראו וידעו שעם היות שמעי אוהב את שלמה ושלא נטה אחרי אדוניהו, הנה לא נמנע מלגרשו

ומהסירו מחברתו להיותו איש רע ואיש תוככים, וכאלו היה המלך שלמה שונא כל איש רע בטבעו בין שיהיה אוהבו או שונאו, להסכימו עם דעת אביו ולקיים דבריו:

פסוק לח

והנה שמעי קבל הגזרה בספר פנים יפות, ואמר טוב הדבר כאשר דבר אדוני המלך כן יעשה עבדך, ר"ל הדבר הזה הוא נאות מצד עצמו שתושיבני בירושלם פה אשב כי אויתיה וזהו טוב הדבר. ועוד אמר שהוא ראוי מפאת המצוה שצוהו המלך, וזהו כאשר דבר אדוני המלך כן יעשה עבדך, ומה שיורה שלא עשה שלמה זה לבקש תואנה להמיתו הוא, ששמעי בנה ביתו בירושלם וישב שם ג' שנים ולא בקש שלמה עליו תואנה אחרת, לפי שלא היה מכוון כי אם להרחיקו ממנו לבד, ואלו ישב שם שמעי כל ימיו בירושלם לא היה שלמה הורג אותו ולא לבקש תואנה אחרת להתעלל עליו:

פסוק לט

אך אמנם קרה מקרהו שברחו שני עבדיו אל אכיש מלך גת והלך שמעי שם להביאם אליו, בבזותו את דבר המלך ומצותו, (מא-מב) ויוגד הדבר לשלמה ויקראהו לפניו והוכיחו עליו לומר הלא השבעתיך ביי' ואעד בך, ר"ל הלא צויתיך בדרך שבועה ובפני עדים שלא תצא מירוש' ולמה עברת מצותי בהיותך חייב מיתה עליה? והשבועה עם היות שלא זכרה הכתוב הנה מהדברים האלה ידענו שהשביעו. ורד"ק כתב בשם אביו ז"ל כי מצות המלך היא שבועה, שנאמר (קהלת ח' ב') אני פי מלך שמור ועל דברת שבועת אלקים. והנה שמעי לא כחש השבועה אבל אמר טוב הדבר שמעתי, ר"ל טוב היה הדבר לשבתי בירושלם ואנכי שמעתיו ואין לי עוד פה להשיב, (מג) ואז הוכיחו ומדוע לא שמרת את שבועת ה' ואת המצוה אשר צויתי? ר"ל איני חושש על היות הדבר טוב ומועיל אליך כי על זה אם תעזבהו אינך ראוי לעונש מיתה, אבל אני חושש על שבועת האלקים אשר עברת ועל מצותי אשר לא שמרת.

פסוק מד

ולפי ששמעי שתק ולא השיב לשלמה כלל, דבר שלמה עוד ואמר ואתה ידעת את כל הרעה אשר ידע לבך אשר עשית לדוד אבי, ואין הכוונה שהיה רוצה להרגו על מה שעשה לדוד אביו, כ"א להודיעו ולומר לו איך סכלת בדבר הזה? באמת עונותיך הכשילוך והרעה שעשית לדוד אבי היא הכשילך לעבור שבועת ה' ומצות המלך כדי שתתחייב מיתה עליה, והיה זה סבה אלקית לשתקבל ענשך על עונות הראשונים, וזהו והשיב ה' את רעתך בראשך, כלומר עם היות שדוד אבי לא השיב רעתך בראשך, הנה הקב"ה לא העביר על פשעך והאריך אפיה וגבי דיליה והוא אשר הענישך:

פסוק מה

ואמר שבהעניש אותו עם היותו אוהבו יהיה המלך שלמה ברוך, כי יבורך מבני אדם על אשר לא נשא פנים לאהבתו, ולפי שבאמת לא המיתו על ענין דוד אביו יהיה כסא דוד נכון לפני ה' עד עולם, לפי שלא עבר על השבועה אשר נשבע לשמעי שלא ימיתהו, ובשמרו את השבועה ואת החסד יהיה כסאו נכון. והנה אמר הכתוב אחרי מות שמעי והממלכה נכונה ביד שלמה להודיע שעם היות סכנה עצומה למלכים בתחלת מלכותם אם ימיתו השרים והסגנים, הנה לא היה שלמה כן שכאשר הרג את אדוניהו ואת יואב ואת שמעי אז היתה ממלכתו נכונה וקיימת, כי הודו כלם במעשיו וברכוהו. הנה התבאר ממה שאמרתי שדוד המלך ע"ה לא צוה את שלמה בנו שיהרוג את שמעי על הקללה אשר קללו, כי אם שלא יתחבר אליו וירחיקהו מביתו ומעצתו, ושכן עשה שלמה בהושיבו אותו בירושלם וגזרו עליו שלא יצא משם אנה ואנה, ומאשר לא שמר שבועת השם ומצות המלך נהרג, ולזה לא זכר ולא טען על עצמו שמעי שבועת דוד אשר נשבע שלא ימות, לפי שהיה יודע שלא היה נהרג על הקללה כי אם על שעבר מצות המלך שלמה, ולא זכר שלמה עתה מה שעשה שמעי לאביו כי אם להודיעו שכל זה מאת השם היתה מסבה, אחרי שבהיותו חכם חרשים הוכה בסנורים ולא שמר מצות המלך, ועם זה הותרה השאלה השלישית:

פרק ג

פסוק א

ויתחתן שלמה. אחרי שזכר ששלמה הסיר את המונעים שהיו לו במלכותו מפאת אויביו אשר בארץ, זכר שעשה עוד עזר שני להתמיד ולהכין מלכותו בהשלימו ובהתחתנו עם פרעה מלך מצרים שהיה מלך גדול והיה קרוב אליו, ועשה זה כדי שיהיה עמו בשלום ואהבה רבה, ולזה אמר ויתחתן שלמה את פרעה מלך מצרים, כי מפאת מעלתו וגדולתו להיותו מלך מצרים התחתן עמו לא לאהבת בתו ויפיה. ואמנם אם חטא שלמה בזה אם לא, והיא השאלה הרביעית אשר שאלתי בפרשה, אם הייתי נמשך בזה כפי הסברא הישרה בפשט הכתובים, הייתי אומר ששלמה לא חטא כלל בזה ושלא היה אותו החתון אסור, והייתי משיב לחמשת הספקות אשר העירותי על הדעת הזה בזה הדרך אשר אומר. אם לראשון הוא ממה שאמר הכתוב (דברים ז' ג') ולא תתחתן בם, הייתי אומר שהפסוק ההוא לא נאמר על המצריים ולא על הגויים בכלל כי אם על שבעת העממים לבד, ראה הכתוב מפורש בפרשת ואתחנן בסופה (שם ז' א') כי יביאך ה' אלקיך אל הארץ

אשר אתה בה שמה לרשתה ונשל גוים רבים מפניך החתי והגרגשי והאמורי והכנעני והפריזי והחוי והיבוסי שבעה גוים רבים ועצומים ממך ונתנם השם אלקיך לפניך והכיתם החרם תחרים אותם לא תכרות להם ברית ולא תחנם, לא תתחתן בם בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך וגומר, הרי לך שלא תתחתן בם בשבעת העממים לבדו נזכר ולא במצריים שאינם מהם, ולפי זה לא נצטרך לדרשו במצריים בגיותן או בכי מתגיירי כדבריהם ז"ל (יבמות פ"ח דף ע"ו ע"א), ולא עבר שלמה אם כן על הלאו הזה בלקחו את בת פרעה. ולספק השני שהוא מפסוק (דברים כ"ג ח') בנים אשר יולדו להם דור שלישי יבא להם בקהל ה', שיורה שקודם זה לא יבאו בקהל שהוא כולל החתון, כבר דרשו בו מחכמים ז"ל בנים ולא בנות (יבמות ע"ז ע"ב) על דרך מה שדרשו בלא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' עמוני ולא עמונית, ואע"פ שלא נקבעה ההלכה כזה הדעת, הנה החכם הזה העיד שהיה זה קבלה בידו ולא היה אם כן לשלמה בזה צד עון. גם היה מכלל החכמים ז"ל מי שפירש שהדור השלישי שאמרה תורה היה מימות משה, ויש אמתלאה לדבריו, לפי שההרחקה מהמצריים לא צוה הקב"ה עליה מהטעם שצוה בשבעת העממים שהוא (שמות כ"ג ל"ג) פן יחטיאו אותך לי, כי אם מפני שהרעו עם ישראל בהיותם בתוכם, ולפי זה היה ראוי שיענש עליו אותו דור, ויהיה השם פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים, ומהדור השלישי והלאה ירצו לקרבן להשם, ולזה אמר (דברים כ"ג ח') לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו, ר"ל שלא היו המצריים בעון עמון ומואב שהרעו אותנו ולא עשו עמנו טובה כלל, ולכן לא נדרוש שלומם וטובתם כל ימינו עד עולם ועד דור עשירי לא יבא להם בקהל ה', אבל המצריים עם כל רשעתם קבלנו מהם טובות, וכאמרם ז"ל (עיין רש"י שם) שהיו לנו אכסניא בעת הדחק, וכתב הרמב"ן בפירוש התורה (פר' כי תצא), שאמר לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו להגיד שעם היות שהמצריים הרשיעו עמנו לעשות הנה הם גם כן חומה היו עלינו ונמלטנו עמהם מפני זלעפות רעב, וכבוד עשו ליעקב אבינו הזקן והמליכו עליהם מזרעינו קצין ומושל, ולכן היה מצוה שלא נתעב אותו והגביל עונשו שהוא כפי הדעת הזה עד הדור השלישי ליוצאי מצרים, הנה הדעת הזה כבר נפלו עליו אנשים, אבל חכמינו ז"ל הרחיקו זה ואמרו שהדור השלישי הוא לכל מתגייר (יבמות שם). ומלבד כל זה שהתעוררו כבר עליו, הנה אני הייתי אומר עוד כפי מה שיורה פשט הכתוב, שהתורה לא אסרה למצרי ולאדומי הביאה בקהל ה' בהכניסם תחת כנפי השכינה, ולא אמר בהם לא יבא אדומי ומצרי בקהל השם בנים אשר יולדו להם וגומר, כמו שאמר לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' ולא אסר דרישת שלומם וטובתם אבל צוה שלא נתעב לבניהם אחר שישבנו גרים בארצות אבותם, ועם היות שאמר בנים

אשר יולדו להם דור שלישי יבא להם בקהל השם, לא יתחייב מזה שהדור הראשון והשני לא יבואו בקהל, כי אם שהדור ההוא השלישי יבא בקהל בחיוב ומדרך מצוה, והדורות הקוד' יהיה הדבר רשות ולא מצוה ולא אסור, ואם על כל פנים יורה שההקדמה הזאת נמשכת בחיוב הדור השלישי יבוא והדורות הקודמים לא יבואו בקהל ה', מי הגיד לנו שהחתון הוא הביאה בקהל? ואמר אני שאינו כי אם שלא יהיה כישראל לכל דבר כבוד ומעלה, והוא שלא יהיו מהם שרי אלפים ושרי מאות סנהדרין ובתי דינין, ובהתאסף ראשי עם לא יבאו עמהם לעניני צבור שהוא באמת המכוון באמרו יבא להם בקהל ה', ואמר זה לפי שהיה הרצון האלהי שהדור השלישי לא יקרא עוד גר כי אם אזרח בישראל לכל דבר. ואיך לא נאמר כן? והנה מצינו רבים מאדום ומצרים שנתגיירו ונשאו נשים בישראל ולא עברו על דת, כי לא נמנעו עם זה מהקרא גרים, כמה מצריים יצאו ממצרים עם ישראל והתגיירו ונשאו בנות ישראל, וכן ראוי שנחשוב שעשו בני ישראל שלקחו נשים מצריות, והנביא עובדיהו מאדום היה, ודוד המלך קדוש ה' נשא את מעכה בת מלך גשור, והתורה התירה בכלל במלחמה אשת יפת תואר, ולא התנה היות זה במלחמה. כי אם להתיר הבעילה הראשונה בגיותה, כי אחרי היותה מתגיירת עת מלחמה ועת שלום שוים בהתרה. הנה מכל זה אלו הייתי נמשך אחרי פשט הכתובים, הייתי מכריע שלא חטא שלמה המלך כלל בלקחו את בת פרעה לאשה. ואמנם לספק השלישי אשר העירותי ממה שאמר אחרי זה והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות ואת בת פרעה וגומר, לא האשימו הכתוב שמה על התחתנו בהם כי אם על אשר אהב אותן בחשק נמרץ, לא כאדם לאשתו כי עם באהבה מופלגת כדרך הנערים לבתולות, וזהו אמרו אהב נשים נכריות ואת בת פרעה מואביות עמוניות וגומר, ומה שאמר מן הגוים אשר אמר ה' לא תבאו בהם לא אמרו על המצריות, אבל הוא חוזר אל העמים אשר סמך בסמוך עמוניות מואביות חתיות מן הגוים אשר אמר ה', ולא נכללה אם כן בזה בת פרעה, ולכן אמר עוד בהם דבק שלמה לאהבה, רוצה לומר שלא היה הפשע והחטא כי אם בדבקות האהבה הנמרצת שאהבן, כי זה הוא מה שהביאו להטות לבבו ומעשות הרע בעיני השם, מה שלא היה עושה אלו לא היה הדבקות והאהבה בהפלגה רבה. ויורה עוד על שבזה היה החטא ולא בחתון, ממה שאמר שם עוד ויתאנף ה' בשלמה כי נטה לבבו מעם ה' אלקי ישראל וגומר, וצוה אליו על הדבר הזה לבלתי לכת אחרי אלקים אחרים וגומר, ולא אמר כי התחתן את בת פרעה שלא היה בו חטא על פי התורה. ואמנם לספק הרביעי אשר העירותי מדברי הנביא מלאכי (מלאכי ב' י"א) שאמר על הבועל בת אל נכר, אין התרו ממה שיקשה, כי שם הנביא מוכיח את ישראל שלא יבעלו נשים נכריות בגיותן,

ובעבור עלבון נשותיהן שהיו עוזבות אותן ועם הזונות הגויות יפרדו, וכמו שאמר שם וזאת שנית תעשו כסות דמעה וגומר, ואמרתם על מה על כי ה' העיד בינך ובין אשת נעוריך אשר בגדת בה וגומר, וכל הפרשה על עלבון הנשים הישראליות תדבר עם אסור העבודה זרה שהיו עובדות הנכריות ולא היו מתגיירות, ולזה התחילה הפרשה הלא אב אחד לכלנו הלא אל אחד בראנו מדוע נבגוד איש באחיו לחלל ברית אלקינו. ואמנם לספק החמישי אשר העירותי מדברי עזרא הסופר (עזרא ט' א' ב') כבר אמרו בו חכמינו ז"ל שהיו ישראל בימי עזרא נושאים נשים נכריות ולא היו מתגיירות אבל היו תמיד עובדות אלקיהן, וכבר יורה הכתוב עליו באמרו שמה (שם ט' א') וככלות אלה נגשו אלי השרים לאמר לא נבדלו העם ישראל והכהנים מעמי הארצות בתועבותיהם לכנעני וגו', הנה באמרו בתועבותיהם העיד על העבודה זרה שהיו עובדים תמיד, ראה דברי עזרא בסוף ספרו (נחמיה י"ג כ"ג כ"ה כ"ו) גם בימים ההם ראיתי את היהודים הושיבו נשים אשדודיות עמוניות ומואביות וגומר, ואריב עמהם ואקללם וגומר, הלא על אלה חטא שלמה מלך ישראל גם אותו החטיאו הנשים הנכריות וגומר, הנך רואה שלא זכר שם מצריות לפי שלא היה חטא שלמה בנשאו את פרעה כי אם בנשי שאר העמים, ולא היה צועק עזרא מהנשים האלה להיותו הנושא אותן עובר בלאו כי אם ליראתו שיטו בעליהן אחריהן לעבוד אלקים אחרים, ומזה הצד הביא ענין שלמה והיה סוף הדברים גם אותו החטיאו הנשים הנכריות כי זה היה תכלית המאמר וכוונתו. הנה התבאר מכל זה כפי פשט הכתובים ששלמה לא עבר על דת ולא חטא כלל בלקחו את בת פרעה, לפי שגיירה וטבלה והכניסה תחת כנפי השכינה, כל שכן שלקחה כדי להשלים עם פרעה אביה, ולהיות כשלקחה כוונתו רצויה ומעשיו לשם שמים אמר אחרי זה ויאהב שלמה את ה' ללכת בחקות דוד אביו, כי עם היות שאחרי כן נשיו הטו את לבבו וחטא, הנה בזמן ההוא לא יחס אליו חטא כלל, והוא מה שיורה ויוכיח השכל הישר בפשט הכתובים מבלי התבוננות לדבר אחר. אבל חכמינו ז"ל קבלו אמתת המצות התוריות אשר זכרתי באופן אחר, אמרו ישראל שבא על הגויה דרך אישות, או ישראלית שנבעלה לגוי דרך אישות לוקין מן התורה, שנאמר (דברים ז' ג') ולא תתחתן בם בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנך, אחד שבעה עממין ואחד כל שאר האומות באיסור זה, וכן מפורש על ידי עזרא (נחמיה י' ל"א) ואשר לא נתן בנותינו לעמי הארץ ואת בנותיהם לא נקח לבנינו, כמו שבא זה מפורש בגמרא (ע"ז פ"ב ל"ו) והביאו הרמב"ם ז"ל בספר קדושה הלכות איסורי ביאה פרק שנים עשר, ולפי זה קבלו לא תתחתן בם בכל האומות והמצריים בכללם, והבינו שהחתון הוא הנשואין והתיחדות איש ואשתו, ולכן אמרו שהבא על הגויה דרך

זנות מכין אותו מכת מרדות מדברי סופרים (מיימוני שם), גזרה שמא יבא להתחתן כי אין הזנות בכלל חתון. ועוד נאמר שם (שם מ"ה) ישראל הבא על בת גר תושב אין הקנאין פוגעין בו אלא מכין אותו מכת מרדות, לא פגעו בו קנאין ולא הלקוהו, הרי עונשו מפורש בקבלה שהוא בכרת, שנאמר (מלאכי ב' י"א) כי חלל יהודה את קדש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר, יכרת ה' לאיש אשר יעשנה ער ועונה. ועוד אמרו שם הגוים כלם כשיתגיירו והעבדים כשישתחררו ויקבלו עליהם כל המצות והתורה הרי הן כישראל לכל דבר, שנאמר (במדבר ט"ו ט"ו) הקהל חקה אחת לכם ולגר הגר וגומר, ומותרין ליכנס בקהל מיד, והוא שישא הגר או המשוחרר בת ישראל ושישא הישראל גיורת או משוחררת, חוץ מארבעה עממים בלבד, והם עמון ומואב ומצרים ואדום, שאומות האלו כשיתגייר מהם איש או אשה אינם כישראל לכל דבר לענין ביאה בקהל. וכיצד דינם? עמון ומואב אסורין אסור עולם זכרים ולא נקבות, שנאמר (דברים כ"ג ד'), לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה', והלכה למשה מסיני (יבמות פ"ח ע"ו) שהעמוני הזכר הוא שאסור לעולם לישא בת ישראל ואפילו בן בנו עד סוף העולם, אבל עמונית ומואבית מותרת מיד כשאר האומות, מצרי ואדומי אחד זכרים ואחד נקבות הדור הראשון והדור השני אסורים לבא בקהל ודור שלישי מותר, שנאמר (דברים כ"ג ט') בנים אשר יולדו להם דור שלישי יבא להם בקהל ה' ע"כ. הנה אם כן קבלו ז"ל שהדור הראשון והשני מהמצריים אסורים לבא בקהל, ושהביאה בקהל תאמר על הנשואין והחתון, ושהדור השלישי נמנה לכל מתגייר לא ליוצאי מצרים, ושבמצריים נאמר בנים אשר יולדו להם כולל לזכרים ולנקבות. ועוד כתב הרמב"ם דל בפרק שלשה עשר מן אותו ספר והלכות אשר זכרתי, אל יעלה בדעתך ששמשון המושיע את ישראל, או שלמה מלך ישראל ידיד ה' נשאו נשים נכריות בגיותן וכו', אלא הם גיירו אותן ונשאו אותן, ולפי שלא נתגיירו אלא בשביל דבר (להנשא אליהם) ולא על פי ב"ד גיירום, חשבן הכתוב כאלו הן עומדות גויות ובאיסורן עומדות, ועוד שסופן הוכיח על תחילתן שהיו עובדות ע"ז שלהן ובנה להם במות, והעלה עליו הכתוב כאלו בנאן הוא שנאמר (בסימן י"א ז') אז יבנה שלמה במה ע"כ. הנה הראיתיך דרך חכמינו דל בענין הזה והוא המקובל והאמתי, ולכן ראוי שנבחר דרך תשובות הספקות אשר העירותי מסכים לקבלתם, כי הם לא העירו על הספקות ולא השתדלו בהתרם. ואומר ששלמה במה שהתחתן את פרעה מלך מצרים חטא, כי עם היות שגייר את אשתו קודם שלקחה, הנה להיותה מצרית קודם הדור השלישי היתה אסורה לבא בקהל ולהתחתן עמה, וכבר אמרו חכמים דל (ברכות פ"א דף ח' ע"א) שלכך נסמך ספור שמעי לחתון בת פרעה, ללמד שכל זמן שהיה שמעי קיים לא התחתן שלמה

את בת פרעה, וא"כ לדעתם חוטא היה, אבל לדעתי בחטאו זה שוגג היה בדבר הלכה, שחשב שאחרי שגיירה לא היה עליו אשם והיתה מותרת לו, מצורף לזה שלא נתחתן עמה כ"א להשלים מלכותו בעבור פרעה מלך מצרים שהיה קרוב אליו כמו שאמרתי לא מאהבת בתו, ולהיות כוונתו רצויה כאשר לקחה אמר הכתוב ויאהב שלמה את ה' ללכת בחקות דוד אביו, ולא נסמך אותו פסוק אחרי ספור החתון כ"א להודיע שמחשבת שלמה היתה זכה וברורה ושעשה זה בתום לבבו, כי הוא אוהב היה את ה' וכוסף ללכת בחקות דוד אביו ולא נתכוון בזה לחטא חלילה ולזה אמר רק בבמות הוא מזבח, כי בזה לבד היה יודע שהיה עושה שלא כהוגן ולא בלקיחת בת פרעה שלא היה חוטא בעיניו, ולכן לא הוכיחו השם עליו לפי שכבר לקחה והיה דעתו בזה ישר ובריא אולם. ועם היות שבדומה לזה אמרו שגגת תלמוד עולה זדון (פרקי אבות פ"ד מש' י"ג), הנה להיות שלמה נער ורך והיה עושה זה בנקיון כפיו לא נענש עליו, ומפני זה אמר הכתוב אחר זה ויתאנף ה' בשלמה כי נטה לבבו מעם ה' וגומר, ר"ל שעם היות תחלתו בנשוא בת פרעה בלבב שלם ונקי, הנה אחרי כן נטה לבבו מעם השם, ולכן התאנף השם עליו בזקנתו ולא התאנף בנעוריו כאשר נשאה, יען וביען היה עצם החטא ומהותו כפי הכוונה והמחשבה בעשייתו, ומפני שהיה הדבר נקרא כפי מחשבת הפועל אותו היה שלמה חוטא בסוף ימיו ולא בתחלתה. ויורה עוד היות כוונת שלמה טובה בלקחו את בת פרעה, מה שכתוב כאן שהביאה אל עיר דוד עד כלותו לבנות את ביתו ואת בית ה' ואת חומות ירושלם סביב, ובדברי הימים נאמר על זה (ד"ה א' ח' י"א) כי אמר לא תשב לי אשה בבית דוד מלך ישראל כי קדש המה אשר בא אליהם ארון ה', והדברים האלה מורים שכאשר לקח שלמה את בת פרעה, היה לבו שלם עם ה' ולא נתכוון לחטא, ולכן זכה למעלת הנבואה באותו זמן. ודע כי עם היות שאמר כאן ראשונה לבנות את ביתו ואחריו אמר ואת בית ה', הנה לא היה במעשה כן, כי בית ה' נבנה ראשונה בשבע שנים ואחר כך בנה את ביתו וכמו שיבא. וזכר הכתוב שלשה בנינים גדולים שעשה שלמה, האחד בית האלקים המקודש, והשני בית המלך אשר כמוהו לא היה, והשלישי חומת ירושלם שעשה, לפי שהיה כפי התורה מחוייב שיהיה חומה סביב ירושלם לקדש מה שבתוכה, כי הרבה מן הקדשים לא היו נאכלין כי אם לפנים מן החומה אחר שנבנה בית ה', כמעשר שני ובכורים ופסח ובכורות ודומיהם, ולזה סמך בנין החומה לבית ה', ועם היות שהכתוב קראו חומה בלשון יחיד, הנני מודיעך דבר כתבו יוסף בן גוריון בספרו (ספר ששי פרק ע"ט), והוא שהיו שלשה חומות בירושלם, בתיכונה מהם היה בית ה' ובית המלך הנקרא הר הבית, ובאמצעית היו בתי הנביאים ואנשי המעלה והכבוד, ובחיצונה היו דרים כל

העם ובעלי מלאכות, וכשתדע זה תבין מה שנאמר בחולדה הנביאה אשת שלום (מלכים ב' כ"ב י"ד) והיא יושבת במשנה, רוצה לומר שהיה דירתה וביתה בחומה האמצעית שהיא השנית מהן, וכמו שאפרש שם בע"ה. הנה אם כן חומת ירושלם בנין גדול ומעולה היה, ועם מה שזכרתי בזה הותרה השאלה הרביעית:

פסוק ב

רק העם מזבחים וגומר. לא התעוררו המפרשים לתת טעם על מה שאמר רק העם, שיראה שאין לו קשור עם חתון שלמה אשר זכר. והנראה בזה הוא, כי בעבור שאמר למעלה עד כלותו לבנות את ביתו ואת בית ה' ואת חומת ירושלם, ראה כותב הספר להודיע כאן שבעבור שעדין לא היה נבנה בית השם ולא חומת ירושלם הצריכה לענין הקדשים כמו שאמרתי, הנה העם כלם היו מזבחים בבמות, ולזה אמר עד הימים ההם, ר"ל בין זמן המנוחה והנחלה בין משכן שילה ובית עולמם שהותרו הבמות, והיה כל אחד מישראל עושה מזבח בראש גגו או בחצרו כרצונו וזובח שם לשם שמים. וכחוזר על מה שאמר למעלה שלא נבנה עדיין בית ה' אמר רק העם וגומר, כי אחרי בנין הבית נאסרו הבמות:

פסוק ג

וספר גם כן זה ההקדמה למה שאמר שאהב שלמה את ה' ללכת בחקות דוד אביו רק בבמות הוא מזבח כשאר העם. והאהבה לשם כבר כתבו החכמים שהיא תכלול שלשה דברים, אמונת אמתית בו יתברך, ובטחון שלם בחסדיו, ואהבת בריותיו להטיב עמהם, וכל זה הוא בלב, ועליו נאמר הנה ויאהב שלמה את ה' שהוא בדברים אשר בלב, עוד אמר ללכת בחקות דוד אביו וזהו בפעולות התוריות הישרות שהיה עושה כראוי. והנה אמר רק בבמות הוא מזבח, להגיד שהיה עושה כשאר העם המזבחים בבמות ולא נתיחד לזבוח תמיד בבמה אשר לפני ארון האלקים בירושלם או בבמה אשר בגבעון כדוד אביו שלא היה זובח כל ימיו בבמה אחרת, ונראה מזה כי נשתבח דוד בו, לפי שהיה הרבות הבמות מביא האדם לחטוא להיותו כמשפט הגוים שבונים במה בכל עיר ועיר ותחת כל עץ רענן, ולפי שהיה שלמה בזה יוצא מדרכי דוד אמר רק בבמות הוא מזבח ומקטיר.

פסוק ד

וגם הודיע הכתוב זה בשלמה בעבור מה שיאמר אחריו שהלך גבעונה לזבוח שם כי היא היתה הבמה הגדולה, וקראה גדולה למעלת קדושתה, והיא היתה מזבח הנחשת אשר עשה משה במדבר, ועליו היתה תמיד האש האלקי שירד מן השמים ביום השמיני למלואים, ולהיותה מקודשת לגבוה היתה גדולה בעיני כל ישראל ויותר מקודשת משאר

הבמות הנעשות על יד הדיוט איש כל הישר בעיניו יעשה. ואולי עם זה היתה יותר גדולה מהן בכמותה, כי היו שאר הבמות קטנות ממנה, והמזבח הזה שעשה בצלאל במדבר במצות משה הוקבע בשילה, וכשנחרב שילה בימי עלי הובא לנוב, חרבה נוב בימי שאול קבעוהו בגבעון, ושם הלך שלמה והעלה על אותה במה אלף עולות, והיה זה בפעם אחת כדברי חכמים דל (זבחים פ"ו דף מ"ו ע"ב), או בימים אשר ישב שם קודם החזרתו לירושלם, כדי להתבודד ולהכין לבו למעלת הנבואה, כי היו הזבחים מכין גדול לזה, כמו שהתבאר מהזבחים אשר עשה נח (בראשית ח' כ') בצאתו מן התיבה ומן העולות אשר צוה בלעם (במדבר כ"ג א') להעלות כדי שתגיע לו הנבואה. ולפי ששלמה נתיחד אז לזבוח באותה במה הגדולה אשר בגבעון כדוד אביו להיותה מקודשת מאד, אחרי שהכין לבו וקרא אל ה' בעולותיו ושלמיו נראה לו שמה האלקים, והוא ממה שיורה שהיה יותר טוב לזבוח בבמה הגדולה אשר בגבעון, אחרי ששמה נראה השם אל שלמה, ולא נראה אליו בהיותו זובח בשאר הבמות שלא היו באותה קדושה, ולא היה דוד אביו זובח בהם:

פסוק ה

בגבעון נראה ה' וגומר. הנה הרב המורה בפרק מ"ה חלק שני אמר, ששלמה לא הגיע למעלת הנבואה הגמורה כי אם למעלת רוח הקדש, ושאמרו הנה בגבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה אינה נבואה גמורה, לא כמו (בראשית ט"ו א') היה הדבר ה' אל אברם במחזה, ולא כמו (שם מ"ו ב') ויאמר אלקים אל ישראל במראות הלילה, ולא כנבואת ישעיהו וירמיהו, כי כל אחד מהם אעפ"י שבאתהו הנבואה בחלום, הנבואה ההיא תודיעהו שהיא נבואה ושבאה לו הנבואה, ובזה הענין של שלמה אמר בסופו וייקץ שלמה והנה חלום, וכן בענין השני אומר כי וירא ה' אל שלמה שנית כאשר נראה אליו בגבעון, אשר התבאר שהוא חלום, וזו מעלה למטה מהמעל' הנאמר עליה (במדבר י"ב ו') בחלום אדבר בו, כי כאשר ינבאו בחלום לא יקראוהו חלום בשום פנים, אחרי שהגיע אליו הנבואה בחלום, אלא יפסקו לגמרי שהיא נבואה, כמו שאמר יעקב אבינו כאשר התעורר מחלום הנבואה, שלא אמר שהיה חלום, אבל פסק ואמר (בראשית כ"ח ט"ז) אכן יש ה' במקום הזה, ואמר (שם מ"ח ד') אל שדי נראה אלי בלוז ופסק שהיא נבואה, אמנם בשלמה אמר וייקץ שלמה והנה חלום וגומר. ואמר עוד שכן היה ענין דניאל ודוד, ובסוף דבריו אמר זה לשונו. ולזה העירותיך שזה המין מן הנבואה אשר בא בדניאל ושלמה, אע"פ שראו המלאך בחלום לא מצאו בעצמם שהיה נבואה גמורה אבל חלום יודעו בו אמתת ענינים, והוא מכת מי שידבר ברוח הקודש וזאת היא המדרגה השנית.

וכן בכתבי הקדש לא שמו הפרש בין משלי וקהלת ודניאל ותהילים ומגלת רות או מגלת אסתר הכל ברוח הקדש נכתבו, ואולי גם כן יקראו נביאים בכלל ע"כ לשונו: ואני בעיני בדברי הרב אלה ראיתי בהם חולשה רבה, לפי שפשט הפסוקים ואמתתם מוכיח ששלמה הגיע אל מעלת הנבואה ארבעה פעמים. האחד במקום הזה שאמר בגבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה, והלשון הזה מורה היות מדרגתו נבואה בחלום ממין מה שאמרה תורה (במדבר י"ב ו') אם יהיה נביאכם ה' וגומר בחלום אדבר בו, ומצינו בזה דבור השם לו ויאמר אלקים שאל מה אתן לך, ותשובת שלמה אל האלקים, ותשובת השם לו יען אשר שאלת את הדבר הזה, וזה עצמו סגנון נבואת הנביאים ודברי השם אליהם ודבריהם אל האלקים. הנבואה השנית שבאה לשלמה היא על ענין הבית, והוא אמרו ויהי דבר ה' אל שלמה לאמר הבית הזה אשר אתה בונה וגומר, ובה לא נאמר חלום ולא נאמר בה כאשר נראה אליו האלקים בגבעון, לשנאמר שהשווהו בהיותו חלום, אבל אמר ויהי דבר ה' אל שלמה, והוא הלשון הנהוג הנאמר בנבואת הנביאים, והרב עצמו אמר באותו פרק אשר זכרתי, המדרגה השלישית והיא תחלת מדרגות במי שיאמר בו ויהי דבר ה' אלי וגו'. הנה מנה הלשון הזה ממדרגות הנבואה הגמורה, והתימה מהרב איך לא זכר הפסוק הזה בענין שלמה כדי להשיב עליו שאינה נבואה? כמו שעשה לשאר הפסוקים שהביאם, ונראה שהסתיר פנים ממנו להיותו קשה ההתר. הנבואה השלישית היא אחרי תפלת שלמה, אמרו וירא ה' אל שלמה שנית כאשר נראה אליו בגבעון ויאמר אליו שמעתי את תפלתך וגו', והמאמר הזה יורה היותו נבואה גמורה, אחרי שאמר וירא ה' אל שלמה, על דרך (בראשית י"ז א') וירא ה' אל אברם וגו' ודומיהם.

והנה קרא הנבואה הזאת שנית בהיותה נבואה שלישית כפי סדר הספור, למה שהיתה בחלום, ולכן היתה שנית בערך הראשונה שהיתה גם כן בחלום, ולזה אמר בה גם כן כאשר נראה אליו בגבעון, להעיד על היותה במין החלום ולא במין המראה, אמנם ויהי דבר ה' אל שלמה שהיא הנבואה שבאה באמצע אלו, יראה שהיא במראה ולא בחלום. הנבואה הרביעית שהגיע אליו היא בסוף הספור, אמר (בסי' י"א ט' י') ויתאנף ה' בשלמה כי נטה לבבו מעם ה' אלקי ישראל הנראה אליו פעמים וצוה אליו על הדבר הזה וגו', ויאמר ה' לשלמה יען אשר היתה זאת עמך וגו', והמאמר הזה מוכיח שהדבורים הראשונים היו נבואה גמורה, אחרי שאמר עליהם הנראה אליו פעמים, ר"ל שפעמים נראה ה' אליו האלקים בנבואה גמורה, והוא גם כן המוכיח שאמרו הנה ויאמר ה' לשלמה יען אשר היתה זאת עמך היא נבואה הגיעה לשלמה ג"כ, ושלא נאמר לו זה על ידי נביא אחיה השילוני או זולתו כמו שחשב הרב המורה ונמשכו המפרשים אחריו,

והביא ראיה ממה שנאמר ברבקה (בראשית כ"ה) ויאמר ה' לה שני גוים בבטנך, שאמרו חכמים דל (בב"ר ריש פ' תולדות יצחק) על ידי נביא, ואין הנדון דומה לראיה, כי עם היות שמצינו בה ויאמר ה' לה שני גויס בבטנך, ואמרו חכמים דל שנאמר לה זה על ידי נביא, לא יתחייב שיפורש כן מה שנאמר בשלמה, לפי שרבקה לא מצינו בה דבור אחר, ולא זכר הכתוב אם בא הדבור הזה בחלום או במראה, ולא שהתעוררה היא לדבר מה מפני התבהלותה למה שראה, ולכן ראו חכמים ז"ל לפרשו על ידי נביא, אבל שלמה שנאמר בו ארבעה פעמים דבור אלקי ומאמר השם אליו ומאמרו אל האלקים, ונאמר בו ויאמר ה' אל שלמה, ויאמר ה' אל שלמה, נראה ה' אל שלמה, וספר שאחרי הנבואה בא אל אהל האלקים ויעמוד לפני ארון ה' ויעל עולות והיה כל זה לאל הנראה אליו, אין ראוי שנאמר כי אם שהיתה נבואה גמורה. ואף שנאמר כי מה שנאמר לו הבית הזה אשר אתה בונה היה על ידי נביא, וכך הדבור הרביעי ויאמר ה' לשלמה יען אשר היתה זאת עמך, ששניהם נאמרו לו על ידי אחיה השלוני כדברי המפרשים, הנה לא ימלטו משבאו לשלמה שתי נבואות הראשונה והשלישי' אשר זכרתי פה, ולזה אמר בכל אחת מהם וירא ה' אל שלמה ובאחרונה אמר שנית, ואמר על שניהם הנראה אליו פעמים, והוא המורה על היות שלמה נביא בשתי הנבואות ההם. ואיך לא נאמר כן? והנה חז"ל במסכת מגלה (פ"א י"ד ע"א סדר עולם פ"כ) זכרו דוד ושלמה מכלל הנביאים עם ישעיהו וירמיהו ושאר הנביאים, ולא היה מאמרם זה על צד ההעברה והכללות כמו שחשב הרב, כי אם על צד האמות והדיוק והסברא הישרה תורה שהוא האמת, לפי שהחלום הנאמר בשלמה ובדניאל אי אפשר שיפורש כ"א באחד משני פנים, אם על החלום הפשוט הנהוג שאין בו נבואה כלל ולא רוח אלקי, ואם על הנבואה הגמורה הבאה בחלום, ושקר שיהיה חלום פשוט צודק, לפי שהכתוב ייחס הדברים כלם לשם ית', ואמר שנראה אליהם ושדבר עמהם על הדרך עצמו ובאותם הדברים שבאו בנבואות הנביאים הגמורים, ולא יתיחסו הדברים האלה לו ית' אם היו כלם הרכבות מהכת המדמה בחלום הלילה מבלי שפע אלקי מגיע בכת הדברי כמו שיבא בנבואות, ואם היה בידנו לומר זה בשלמה, היינו אומרים כן בשאר הנביאים שבאו בהם זכרון הנבואה באלה המלות בעצמם, נשאר אם כן בהכרח שנאמר שהיה החלום הזה נבואה גמורה, ושהוא ממין מה שבא ליעקב אבינו במראות הלילה והוא הפך מה שאמר הרב המורה. והנה החכם הנרבוני בפירושו לספר המורה באותו פרק חמשה וארבעים חלק שני אשר זכרתי, נראה שהרגיש בספק הזה אשר הערותי בדברי הרב, והשתדל להתירו באמת שיש למדרגת רוח הקדש מרחב, כי יש ממנו בהקיץ שישים האדם לדבר בחכמות ותושבחות ובדברי אזהרה, וזה כלו

בעת היקיצה והשתמשות החושים, וממנה שהיא בשינה בחלום כממוצע בין החלום הפשוט והנבואיי, ונסתייע החכם בזה ממה שאמר הרב שם זה לשונו. ואין ספק שזאת מדרגה למטה ממדרגת בחלום אדבר בו, ואמר עוד שאינה נבואה גמורה אבל חלום יודיע אמתת הענינים, והוא מכת מי שידבר ברוח הקדש וכו'. ולדעתו זה לא יהיה חלום שלמה פשוט ואינו גם כן נבואה גמורה, אבל הוא ממדרגת רוח הקדש הממוצע ביניהם, אבל זה באמת הוא אצלי מחשבה כוזבת כדברי הרב המורה, לפי שהוא באותו פרק הביא ענין רוח הקדש ורשמו בדברים המיוחדים אליו ואמר ז"ל. המדרגה השנית והיא מדרגת רוח הקדש הוא, שימצא האדם כאלו ענין אחד חל עליו וכח אחד התחדש עליו וישימהו לדבר וידבר בחכמו' או בתושבחות או בדברי אזהרה מועילים או בענינים הנהגיים אלקיים, וזה כלו בעת היקיצה והשתמש החושים על מנהגיהם וכו'. הנך רואה בעיניך שענין רוח הקדש במדרגה השנית אינו לראות בחלום משלים ומלאך כדניאל, ולא לשמוע דברי השם ית' כשלמה, כי אם לבד לדבר דברי חכמה ותושבחות ואזהרה כמו שזכר, ומפני זה נראה שבמדרג' הראשונה אשר זכר הרב מההתעוררות לפעל משובח אמר, וכיוצא (ברוח ה') הזאת לא הביאה אחד מאלה לדבר, אבל תכלית זה הכח להעיר זה המאמץ (נ"א המחוזק) לפעל אחר עד כאן לשונו. יורה בדבריו אלה שהמדרגה השנית אין ענינה כי אם לדבר לבד לא לחלום ולא לראות מראה כלל ולא לשמוע דברים. גם תראה ששם הרב הבדל עצמיי ברוח הקדש, באמרו וזה כלו בעת היקיצה והשתמשות החושים על מנהגיהם, ואם כן החלום אינו מין ממיני רוח הקדש, אחרי שמתנאיו העצמיים הוא שיהיה תמיד בהקיץ לא בשינה, והשכל יורה על זה, כי אם היה החלום הזה בשפע אלקי מהשכל הפועל על הכח הדברי תחלה ואחר כן על הכח המדמה, כמו שגדר הרב הנבואה, היה זה בהכרח נבואה גמורה, אחרי שיצדק עליו גדרה, ואם הוא שפע לבד על המדמה הנה הוא חלום פשוט, וכמו שכתב הרב בפרק שמנה ושלשים חלק שני, שכאשר יחול השפע על המדמה לבד מבלי הדברי הוא מכת מנהיגי המדינות מניחי הנמוסים והקוסמים והמנחשים ובעלי החלומות הצודקים, וכאשר יחול השפע על הדברי ועל המדמה אז תהיה נבואה גמורה. הנה אם כן הרב לא עלה על לבו לעשות חלום ממוצע, ואינו אפשר כפי שרשיו שיהיה חלום רוח הקדש נבדל מחלום הנבואה הגמורה ומהחלום הפשוט, ומה שזכר הרב בכלל במדרגת רוח הקדש אי אפשר שיפורש לבד על אחד ממיניה כמו שחשב הנרבוני. ועוד אומר אני שאם אמרנו שהיה חלום שלמה מסוג רוח הקדש, היה ראוי שיהיה יחסו אל הרוח אשר בהקיץ כיחס החלום הנבואיי למראה הנבואיית, ר'ל שיהיה הרוח ההוא הקדוש בחלום

למטה מאשר יהיה בהקיץ, ויקשה אם כן למה בדבור אשר ידבר האדם ברוח הקדש בהקיץ ובהשתמשות החושים יהיה מדבר בעדו ולא יהיה מיחס הדברים לו ית', ומה שיהיה בחלום רוח הקדש ייחסהו אל השם ית' ויאמר שדבר השם אליו ושאמר לו ושהוא השיבו? והיה ראוי שאחרי היות החלום ברוח הקדש מהמדרגה עצמה אשר היא בהקיץ שיהיה הדבור בשניהם ממין אחד מתדמה, ולא יהיו הדברים בחלום מיוחסים לו ית', אם לא שנאמר שההתיחסות ההוא הוא דמיון טוב והחלומות שוא ידברו, והדבר הזה אסור לשמעו כל שכן להאמין בו, וכל זה ממה שיוכיח שלא כוון הרב מעולם שיהיה חלום שלמה ממוצע בין הנבואיי והפשוט. ואמנם מה שנסתייע בו החכם הנרבוני ממה שאמר הרב שאינה נבואה גמורה ושהיא למטה ממדרגת בחלום אדבר בו, אינו לעשות אמצעי בין הדברים שאין אמצעי ביניהם, כי אם למה שכתב הרב עצמו בפרק ששה ושלשים מאותו חלק שני, שהיה הסבה בחלומות הצודקים הוא עצמה הסבה בנבואה וששניהם ממין אחד, ולא יתחלפו כי אם בפחות ויתר, וכמו שהביאו מדברי חכמים דל שאמרו (ברכות פ"ט דף נ"ז ע"ב) חלום אחד מששים בנבואה, ואמר שלא יפול השעור בין שני דברים מתחלפים, ואמרם גם כן דל נובלת הנבואה חלום, לפי שהנובלת הוא הפרי עצמו ואישו אלא שנפל קודם שלמות וקודם שיתבשל, וכן פעל הכח המדמה בעת השינה הוא פעולתה בעת הנבואה אלא שיש בו קצור ולא הגיע אל תכליתו וכו'. וכל זה יורה שהרב קורא החלום הפשוט נבואה קצרה, ובעבור זה אמר כאן שחלום שלמה לא היה נבואה גמורה, לפי שהיה חלום פשוט שהוא נבואה מה ולזה היה למטה ממדרגת בחלו' אדבר בו, כמו שהחלום הפשוט הוא למטה מהחלום הנבואיי, ואם היו שניהם ממין אחד ויתחלפו בפחות ויתר, זו היא כוונת הרב באמת, לפי שהיה נמשך במהות הנבואה ועניניה לדעת הפילוסוף, כמו שאמר בפרק ל'ב מאותו חלק הנזכר, ואחרי שהפילוסוף יעשה החלום והקסם והנבואה ממין אחד חוייב אצל הרב שיהיה כן, ואם תבין זה תדע למה אמר הרב ברוח הקדש כאלו ענין אחר חל עליו וכו'. ואיני רוצה להאריך דברים עוד בזה כי אינו ממה שיאות לזה המקום, ואני הנה הרחבתי הדבור בו בשרשיו העצמיים בספר מחזה שדי אשר אני עושה. ואמנם מה שאמר הרב עוד שהיה חלום שלמה מודיע אמתת ענינים והם מכת מי שידבר ברוח הקדש, אין פירושו שהיה החלום ההוא ממיני רוח הקדש כמו שחשב הנרבוני, אבל רצה לומר בזה שהמדבר ברוח הקדש פעמים יחלו' חלום פשוט וידבר בו ממין הדברים אשר הוא ידבר בהם בהקיץ ברוח הקדש, ויהיה ההדמות הזה בדברים אשר ידבר המדבר ברוח הקודש בהקיץ ובחלום לא במה שישמע ובמה שיראה, לפי שרעיוניו על משכמו סליקו וידבר בחלום ממין מה שידבר

בהקיץ, אבל החלום ההוא על כל פנים הוא פשוט: ואחרי אשר הראיתיך אמתת דעת הרב בשחלום שלמה היה פשוט ולא נבואיי כלל, והוכחתי מהכתובים שאינו כן, אבל הוא נבואה גמורה זכה שלמה אליה, נשאר עלי להשיב לטענות אשר טען הרב המורה בדבריו להוכיח שלא היה שלמה נביא. ואומר שמה שטען הרב מפסוק וייקץ שלמה והנה חלום היא ראיה חלושה, כי לא יתחייב לפי שקראה חלום שאינה נבואה, אחרי שהחלום הוא מין ממיניה, כמו שאמר (במדבר י"ב ו') במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו, והנה ביעקב נאמר (בראשית כ"ח ט"ז) ויחלום והנה סולם מוצב ארצה וגומר, ואמר וייקץ יעקב משנתו, וכפי דרך הרב יחוייב שנאמר שלא היה זה נבואה גמורה, אחר שיקרא חלום ויקיצה משנתו כמו שנאמר בשלמה, ואם ביעקב אחרי היקיצה אמר אכן יש ה' במקום הזה שפסק הדין היותה נבואה גמורה, ויקח את האבן אשר שם מראשותיו וישם אותה מצבה וגו', הנה נאמר בשלמה גם כן אחרי היקיצה ויבא ירושלם ויעמוד לפני ארון ברית ה' והעלה עולות, וכל זה ליחס אליו ית' הנבואה ההיא, וכמו שאמר הנראה אליו פעמים, והיה זה על דרך מה שיאמר באברהם (בראשית י"ב ז') ויבן שם מזבח ליי' הנראה אליו, הנה אם כן לא בא הכתוב לשלול היות הענין נבואה גמורה, אבל פירוש הפסוק לדעתי כך הוא, ששלמה ראה ושמע בחלומו הדברים ההם כל כך ברורים וזכים שהיה נדמה לו היותו בהקיץ, כאלו היה הש"י מדבר עמו ואזניו שומעות, וכאלו היה הוא משיבו בפעל ושפתיו נעות וקולו מוחש, והיה כל זה לזכות חלומו הנבואיי ומעלתו, באופן ששלמה לא ידע ולא הבין היותו חלום כי אם אחרי היקיצה, כי אז הכיר וידע שהיה כל מה שראה ושמע ודבר חלום, ר"ל נבואיי, ולפי שאחרי שהקיץ הרגיש באמתת נבואתו בא אל ירושלם ויעמוד לפני הארון להודות ליי' על אשר נגלה אליו ועל כל מה שאמר לו בה, ואין להפלא מהיותו בלתי מרגיש בנבואתו וחושב שהיה בהקיץ, כי עם היות שהנבואה תודיע לנביא שהיא נבואה כמו שזכר הרב, הנה בתחלת הנבואות פעמים לא יהיה הדבר כן, הלא תראה מה שקרה לשמואל הנביא בתחלת נבואתו, והרב המורה עצמו הודה בדבר הזה בפ' מ"ד חלק שני הנזכר באמרו שם זה לשונו. ופעמים ישמע הנביא הדבר ההוא אשר ישמעהו במראה הנבואה בדבר הרגיל הנודע עד שלא ירחיק ממנו דבר, וידע לך זה מענין שמואל הנביא כאשר קראו השם בענין הנבואה חשב שעלי הכהן קראו פעם אחרי פעם שלשה פעמים והלך אליו, אח"כ ביאר הכתוב עלת זה ואמר שכאשר חוייבה לו זה והיותו חושב שעלי קראו, הוא היות הדבר בתחלת נבואתו שלא היה יודע עדיין שדבר השם לנביאים היה בזאת הצורה ולא נגלה לו זה היסוד עדיין, והוא אמרו (שמו' א' ג' ז') ושמואל טרם ידע את ה' וטרם יגלה אליו דבר ה'

וגומר, ואם הרב סובל זה בשמואל הנביא, מי המונע שנאמר זה כן בשלמה שהיה גם כן נער ורך בנבואה? שלהיותו עדיין בלתי יודע אופן ההראות היה חושב שהיה בהקיץ כל מה שהיה שומע ומדבר, וכאשר הקיץ אז הרגיש והכיר באמת שכל הענין היה באותו חלום הנבואי, והמורה על זה הוא שבשאר הפעמים לא אמר וייקץ שלמה והנה חלום כ"א בראשונה, לפי שהיה עדיין נער בנבואה, וכמו שהיה בשמואל, ואחר שהבין ענינה לא אמר זה עוד. ובפירוש הפסוק אזכור עוד מה שכתב הרמב"ן (בראשית מ"א ז') בויקץ פרעה והנה חלום, שממנו נקח גם כן פירוש אחר בפסוק צודק ומסכים לדעת האמתי הזה אשר זכרתי מהיות שלמה נביא בעצם ואמת. ואנמם מה שטען הרב עוד ממה שבאו ספרי שלמה בתוך הכתובים ולא סדרום חכמים ז"ל עם ספרי הנביאים, אין זו טענה מתחייבת, כי עם היות הספרי' ההם חברם שלם' ברוח הקדש ולא חוברו בנבואה כספרי הנביאים, ולכן היה שסדרום חכמים ז"ל מכלל הכתובים ולא מכלל הנביאים, לא יתחייב מזה ששלמה לא זכה למעלת הנבואה הגמורה פעם או פעמים, לא שנאמרו לו בנבואה אותם הספרים כי אם דברים אחרים ששמע מפי הגבורה, כי הנה מגלת רות חברה שמואל ומגלת קינות חברה ירמיהו והושמו המגלות ההם בתוך הכתובים, לפי שקבלו חכמים ז"ל שנכתבו ברוח הקדש ולא בנבואה כמו שזכרתי בהקדמת ספר יהושע (דף ג' ע"ד), ולא נאמר מפני זה ששמואל וירמיהו לא הגיעו למעלת הנבואה הגמורה, ולא נכחיש הכתובים המעידים שדבר השם עמהם, וכן ראוי שנאמר בשלמה שחוברו ספריו ברוח הקדש, ומאשר חכמים ז"ל השיגו אמתת מעלתם סדרום מכלל הכתובים, ועכ"ז הנה שלמה באותם החלומות והמראות אשר ראה הגיע להנבא באמת ודבר השם עמו כמו שדבר לשאר הנביאים, ולכן הושמו ונכתבו המראות ההם כאן בזה הספר שהוא מכלל ספרי הנביאים והיה שלמה מכללם כמו שקבלו חכמים ז"ל, כי הם אמרו והם הם עצמם אשר סדרו ספריו בתוך הכתובים המה שמוהו מכלל הנביאים. וכבר כתב הרב המורה בתחלת אותו פרק מ"ה חלק ב' הנזכר זה לשונו. ואל יטעך באלו המדרגות היותך מוצא בספרי הנבואה נביא באתהו הנבואה בצורה אחת מהמדרגות האלה ויתבאר בנביא ההוא בעצמו שבאתהו הנבואה בצורת מדרגה אחרת, וזה שאלו המדרגות אשר אזכרם, אפשר שיבוא קצת נבואת הנביא ההוא אליו לפי צורה אחת מהם ותבואהו נבואה אחרת בעת אחרת לפי מדרגה למטה ממנה, כי כמו שהנביא לא יתנבא כל ימיו בהדבקות אבל יתנבא עת ותפרד ממנו הנבואה עתים, כן ינבא פעם אחת בצורת מדרגה עליונה ואחר כן ינבא עת אחרת בצורת מדרגה למטה ממנה, או אולי לא יגיע למדרגה העליונה ההיא אלא פעם אחת בכל ימיו ואחר כך תשולל ממנו, ואולי ישאר

על מדרגה למטה ממנה עד כאן לשונו. והוא מסכים למה שאמר בהקדמת ספרו מענין הבריקות (עיין בפתיח' דף ד' ע"ב), וכן נאמר שיקרה בין הנבואה ורוח הקדש בכלל, ומזה נלמוד שעם היות שלמה המלך נביא במדרגה עליונה הארבעה פעמים או שתי הפעמים שנזכרו בזה הספר כפי כל אחת מהדעות, הנה לא עלה אליה עוד, וכל שאר ימיו היה מדבר ברוח הקדש שהיה מדרגה שפלה ובו חבר ספריו אשר הושמו בתוך הכתובים. ואמנם ענין דניאל אינו מזה המקום, ולזה לא אזכרהו כאן והתבאר במחזה שדי אשר עשיתי. והנה הארכתי בזה להיותו דרוש יקר מאד ולמה שראיתי מעדו בו רגלי הרב המורה ונמשכו אחריו אנשים צדיקים וטובים מחכמי אומתנו:

פסוק ו

ויאמר שלמה וגומר. ספר הכתוב שנעזר עוד שלמה להכנת מלכותו ולקיומה עם ההשגחה האלקית וההשפעה העליונה הנבואיית ועם שלמות החכמה אשר נשפעה עליו, וזה כי בהיות שלמה אוהב את ה' וכוסף ללכת בחקות דוד אביו ובהכינו עצמו עם הקרבנות אשר העלה אל האלקים זכה למעלת הנבואה שבאה אליו בחלום הלילה להיותו אז בלתי טרוד המחשבות ולהיות מין הנבואה בחלום מין פחות מהמראה. והיתה נבואתו בדרך שאלה ששאלו הבורא יתברך מה אתן לך? כאלו אמר אחרי אשר הרבית בזבחים ועולות ואהבת השלמות והדבקות וקיום המצות מה השכר אשר תבקש עליו? ולא שאלו זה הקב"ה מפני שלא היה יודע מצפוני לבבו, כי אם לעוררו על התשובה כדי להרבות שכרו עליה. ושלמה השיב אתה עשית עם עבדך דוד אבי חסד גדול כאשר הלך לפניך וגומר ותשמור לו את החסד הגדול וגומר, ובפסוק הזה יראה כפל מלות וכפל דברים, אם כפל מלות שהיה די באומרו כאשר הלך לפניך באמת ובצדקה ובישרת לבב, ומה שאמר עוד עמך הוא כפל, גם אמרו ותשמור לו את החסד הוא כפל דברים, כי זהו עצמו הנרצה במה שאמר אתה עשית עם עבדך דוד אבי חסד גדול, וזה החסד כלו היה כפי הנראה בתתו לו בן יושב על כסאו, ובאו א"כ ג' דברים בענין אחד, והם אתה עשית עם עבדך דוד אבי וגומר, והשני ותשמור לו את החסד הזה, והשלישי ותתן לו בן יושב על כסאו. והנראה אלי בפירושו הוא, ששלמה אמר שהאל יתברך עשה עם דוד אביו שלשה חסדים גדולים. האחד בשהמליכו על ישראל בהיותו רועה צאן, ועל זה אמר אתה עשית עם עבדך דוד אבי חסד גדול והיא המלוכה שנתנה אליו בעצם. ואמר שהיה אביו ראוי אליה, אם מפני שהלך לפניו באמת ובצדקה, וזה אמר על מה שבינו לבין העם, שהיה עושה משפט וצדקה לכל עמו ודובר שלום לכל זרעו, וגם להיותו שלם בשלמות שני, והוא במה שבין אדם למקום, ועליו אמר ובישרת לבב עמך, ר'ל עם היות שחטא

בתאות יצרו הנה לבו היה שלם עמך, ולזה אמר בזה עמך, שישרות הלב הוא הגלוי לפניו יתברך, ועל עניני העם שהם גלוים לכל אמר לפניך. וזכר עוד החסד השני אשר הפליא הקב"ה לעשות לדוד, והוא אמרו ותשמור לו את החסד הגדול הזה, ר'ל ששמרת לו החסד הגדול ההוא, כי מלבד שהמלכת אותו הנה עוד בקום עליו בנו אבשלום ושבע בן בכרי ובשאר צרותיו שהיה אפשר קרוב שתפסד מלכותו שמרת אותו במה שהצלת אותו מכל אויביו, ולא מעדו קרסוליו מהממלכה, והוא על דרך אמרו (במדבר ו' כ"ד) יברכך השם וישמרך, שאחרי הברכה והחסד המושפע צריכה סבה שומרת ומתמדת אותו. וזכר עוד חסד שלישי, והוא אמרו ותתן לו בן יושב על כסאו כיום הזה, שהוא ירושת המלכות לבניו.

פסוק ז

ואחרי שהקדים לבאר שלשת החסדים האלה אשר עשה להפליא עם דוד אביו, הוליד מהם שאלתו ואמר **ועתה ה, אלקי אתה המלכת את עבדך תחת דוד אבי ואנכי נער קטן לא אדע צאת ובוא, ועבדך בתוך עמך**, ר'ל הנה במה שזכרתי נגלו ויודעו שלשה מניעיות אשר ראיתי בהמלכתי. האחד בבחינת אבי שהמלכת אותי תחתיו, והוא היה חכם חרשים ונבון לחש ובערכו יבזוני בני אדם ולא יחשבוני לכלום. השני בבחינת עצמי שאני נער קטן לא אדע צא ובוא, ולא אמר זה לענין המלחמות בלבד כי אם גם כן לדבר המשפט, שלא אדע לבא עד תכונתו ולצאת מהוראת דבר הבעלי ריבות. והמניעה השלישית בבחינת ישראל שהוא עם חכם ונבון, ועליו אמר ועבדך בתוך עמך אשר בחרת עם רב אשר לא ימנה וגומר, הנה באמת אשר בחרת רמז על איכות שלמותם, ובאמרו אשר לא ימנה רמז על כמותם הרב, (ט). ומכל זה הוליד שאלתו ובקשתו שהיא **ונתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך להבין בין טוב לרע**, ר'ל שיתן לו חן ושכל טוב לדעת דבר המשפט לשפוט את העם. ואפשר לפרש ששאל שלמה במאמר הזה שני דברים, האחד לענין המשפט והנהגת העם, וזהו לב שומע לשפוט את עמך, והשני להשלמת עצמו במדות והנהגתו בדברים המדיניים, ועליו אמר להבין בין טוב לרע, שזה נאמר על המפורסמות הגיעות לשלמות המתנהג כפי השכל המעשי. ולפי שהטוב הכללי הוא יותר נבחר מהפרטי, לכן רצה להכריחו עוד ואמר כי מי יוכל לשפוט את עמך הכבד הזה ל רוצה לומר הרב והגדול בכמותו והכבד באיכותו. וחכמים ז"ל דרשו משפטן כבד (ספרי פר' דברים דף ל' עמוד קי"ח), אם יבא דין שני גוים לפני ואטול מזה ואתן לזה שלא כדין לא נתחייבתי, אבל ישראל עונש נפשות נענשתי עליו, שנאמר (משלי כ"ב כ"ג) וקבע את קובעיהם נפש. והנה כפי דעת המפרשים אמר שלמה על עצמו שהיה נער

קטן, לפי שהיה אז בן שתים עשרה שנה, והכיחו זה מאשר באותו פרק שנולד שלמה ספר הכתוב ענין אמנון ותמר, ומשם עד שתי שנים נהרג אמנון, שנאמר (שמואל ב' י"ג כ"ג) ויהי לשנתים ימים ויהיו גוזזים לאבשלום וגומר, ואבשלום כשהרג את אמנון ברח אל גשור וישב שם שלש שנים, הרי לך כששב אבשלום אל ירושלם היה שלמה בן חמש שנים, והוא ישב בירושלם שתי שנים קודם מרדו הרי שבע, ומרד באביו ונהרג ואחריו ויהי רעב בימי דוד ג' שנים הרי עשרה, ובשנה שאחריו מנה דוד את ישראל וכתיב (שם כ"ד ח') וישוטו בארץ תשעה חדשים, הרי אחד עשרה, ובשנת מותו היה שנת הארבעים למלכות דוד ובו תקן את המשמרות, הרי לך שהיה שלמה בן י"ב שנה באותו פרק, זהו חשבונם. והוא אצלי בלתי מדויק, לפי שעם היות שסמך הכתוב ענין אמנון ותמר ללידת שלמה, לא יתחייב מזה שהיו שניהם בזמן אחד, ואולי נולד שלמה קודם לכן שנה או שנתים או יותר ולא ראה כותב הספר לכתוב ביניהם דבר לפי שלא נעשה דבר רשום באותם השנים שעברו ביניהם יצטרך לכתבו, וגם כן אינו מחוייב שיהיה הרעב בימי דוד מיד אחרי שנהרג אבשלום ואולי עברו ביניהם שנים, והכתוב שאמר ויהי רעב בימי דוד שלש שנים, יורה שלא נסמכו הדברים ההם, כי איך יאמר אם כן בימי דוד? והיה ראוי שיאמר בימים ההם. ובפרקי רבי אליעזר (פרק י"ז) אמר רבי פנחס לאחר שלשים שנה שנהרג שאול ובניו בא רעב בימי דוד וגומר. ולפי דעתו קדם הרעב למיתת אבשלום, והוא המורה שאין הדבר מחוייב לדעת אחד ולא לדעת אחר, וגם כן אינו מחוייב ולא אמתי שסמוך לשני הרעב בשנה האחרת מנה דוד את ישראל, כי הנה מצאנו ביניהם מלחמות אשר עשה עם בני הרפה, ואין ספק שעבר זמן מה ביניהם. ועוד שכאשר נראה השם לשלמה וקרא עצמו נער קטן, כבר עברו לפחות שלשה שנים או ארבעה למלכותו שישב שמעי בירושלם במצותו קודם שנהרג, ואולי עברו יותר בזמן שנתחתן עם בת פרעה והביאה לירושלם, ואיך לא נכנסו אליה בחשבון הזה? אלא אם נאמר שהיה שלמה בן שתים עשרה שנה בעת החלום הזה, והיה אם כן כשמלך בן תשעה שנים או בן שמונה שנים, ואם היה כן לא היה הוא מתחזק להרוג את אדוניה ואת יואב שר הצבא, ולא היו ישראל עושים כל המעשים הגדולים האלה במצות נער קטן ולא היה מצוה אותו אביו כל מה שצוה, ולא יאמר לו כי איש חכם אתה ועשית כחכמתך וגם אתה ידעת וגומר, אם היה בן שמונה או תשעה שנים. וספק אחר גדול מכלם שאתה תמצא ששלמה מלך ארבעים שנה כמו שהעיד עליו הכתוב אחרי זה, והיה אם כן לדעתם ימי שני חייו חמשים ושתים שנה, והנה רחבעם בנו היה בן ארבעים ואחד שנה במלכו, ואין ספק שתשעה חדשים היתה אמו מעוברת, ויתחייב מזה שהוליד שלמה את רחבעם בהיותו

בן י' שנה והוא זר מאד בחק המנהג הטבעי, וגם ימשך מזה שאמר הכתוב ויהי לעת זקנת שלמה בהיותו בן חמשה וארבעים או ששה וארבעים שנה, כי מה שספר מנטיית לבבו אחרי הנשים אין ספק שהיה ששה או שבע שנים קודם מותו, ואיך יקראהו הכתוב זקן ויאמר שנשיו מפני הזוקן הטו את לבבו בהיותו בן ששה וארבעים שנה? וכל זה ממה שיורה שלא היה שלמה בעת המלכתו בן שתים עשרה שנה כדברי המפרשים, ושלא היה פחות מבן עשרים שנה, ואומץ לבבו וידיעתו בדברים הצריכים להתמדת מלכותו מורה עליו. והנה קרא עצמו נער קטן בערך משא המלכות וטורח המשפט ולהקטין עצמו, הלא תראה שבני יעקב קראו את בנימן (בראשית מ"ד כ') ילד זקונים קטן, ומשה ע"ה קרא את יהושע (שמות ל"ג י') נער, בהיות כל אחד מהם גדול משלשים שנה. ובדברי הימים כתוב הדברים אשר דבר המלך אביה לעם ישראל בהלחמו עם ירבעם ואמר על אביו (ד"ה ב' י"ג ז') ורחבעם היה נער ורך לבב ולא התחזק לפניהם, והכתוב אומר שהיה רחבעם בן ארבעים ואחת שנה במלכו, ואם אביה קראו נער בהיותו בן ארבעים ואחת שנה, איך יספק אדם במה ששלמה קרא את עצמו נער בהיותו בן עשרים שנה? הנה התבאר מזה שאין ראוי שנאמר שהיה שלמה במלכו פחות מבן עשרים שנה, ובמותו היה אם כן בן ששים שנה והוא המעט מהשנים שהיה ראוי שיכונה בשם הזקנה: **וספר** הכתוב עוד שהטיב שלמה לשאול בעיני אלקים, (יא) ויען וביען היתה כונתו רצויה, השיבו השם יען אשר שאלת את הדבר הזה, ר"ל ידיעה והשכל, ולא שאלת חיים ועושר ונפש אויביך, שהם הדברים הנאהבים לכל אדם וכל שכן לנערים, (יב) הנה בשכר זה **עשיתי כדבריך. הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך וגם אשר לא שאלת נתתי לך גם עושר גם כבוד אשר לא היה כמוך איש במלכים כל ימיך**. וכבר הערותי בשאלה החמשית משאלות הפרשה מה שיש במאמר הזה מן הספק מפאת החכמים ומפאת הנביאים. אם מהחכמים, לפי שהוא דבר זר ויוצא מן המושכל שלא ימצא בעת מן העתים חכם כשלמה ע"ה, בהיות שלמות החכמה באישי האדם יתוסף למה שיתוסף תמיד, כי רוחב לב נבון אין חקר והש"י לא ימנע טוב מבעליו, רצוני תוספת החכמה בהיותה אפשרית בטבע. ואם מהנביאים לפי שהשפע אשר ישים הנביא גדול בנבואה ישימהו גם כן גדול בחכמה, כמו שנאמר (תלים צ' י"ב) ונביא לבב חכמה, ואמרו חז"ל (נדרים פ"ד דף ל"ח ע"א) שאין הנבואה שורה אלא על חכם וגו', ואם כן בהיות שלמה גדול בחכמה מכל הנביאים יתחייב גם כן שיהיה גדול בנבואה מהם וגם ממרע"ה, והוא הפך מה שהעידה התורה עליו (דברי' ל"ד י'), וכבר זכרתי בשאלה חולשת דברי המפרשים בהתר הספק הזה:

ומה שנראה לי באמתת זה הדרוש ובענין מעלת חכמת שלמה ראיתי לבארו בשלשה שערים. השער הראשון בביאור מעלת חכמת שלמה על כל החכמים מפאת הבדל אופן השגתו ודרך ידיעתו מאופן השגתם ודרך חקירתם: השער השני בביאור מעלת חכמתו עליהם מפאת הדברים הידועים והמושגים אצלו, שלא הגיעו אליהם החכמים בחקירותיהם ועיונם: השער השלישי בהבדל חכמתו מחכמת הנביאים ובהתר הספק הנופל בענינם:

השער הראשון אין ספק שאופן השגת שלמה ודרך ידיעתו נבדל מאופן השגת חכמי המחקר ודרך ידיעתם, בשהשגתם היא בטבע כפי העיון וחקירה האנושית, והשגת שלמה היתה ע"ד הפלא כיד אלקיו הטובה עליו. ולביאור זה ראוי שתדע שהדרכים אשר בהם תגיע הידיעה בדברים המדעיי' הם שנים, הדרך האחד הוא מן המאוחר אל הקודם ומהמסובב אל סבתו, והדרך השני הוא מהסבה אל המסובב ומהקוד' אל המאוחר:

והנה הדרך הראשון הוא דרך המחקר האנושי, כי בעבור היות שכל האדם מחובר לגופו והיותו שלמות לגשם טבעי כליי, היה אופן הגעת המושכלות אליו בדרך החושים והדמיון, עד שמפני זה גזר החוקר (אריסטו) שאין דבר בשכל שלא יהיה ראשונה בחוש, ואמר שהשכל יוציא מושכליו שהם הצורו' הכוללות בהפשיטו אותם מן הצורות הפרטיות אשר בדמיון הבאים אליו מן החוש, והדרך הזה כשיבחן היטב לא ימלט מחסרונים רבים: החסרון הראשון הוא מפני יגיעת העיון ועמל החקירה, כי להיות הידיעה בדרך הזה נקנית מדרך החוש ועל פי הנסיון הרב והחקירה הנמרצת, היה קנין החכמה קשה מאד על האדם, ויצטרך להשתדלות רב בנסיונות הדברים ובחינתם ובקריאת הספרים ולמידתם והכרעת הדעות בעמל נמרץ ובשקידה מתמדת, וכ"ש אם יתעסק בחכמות מתחלפות שטרדתו בקנין המושכלו' האחת תעיקהו ותמנעהו מהשיג חכמות אחרות, עד שלזה צוו חז"ל (שבת פ"א דף ג' ע"ב), כי קאי רבי במסכתא חדא לא תשאיל ליה במסכתא אחריתי, כי כמו שההשגות החושיות מעיקות אלו לאלו, כן הוא הענין במושכלות להיות הנפש אחת. ולרוב העמל והטורח הנמצא בעיון, אמרו חז"ל (סנהדרין פ"ג כ"ו ע"ב) למה נקרא שמה תושיה מפני שמתשת כחו של אדם, וכאשר תצרף לזה צרת השכחה ויגון ההשמט אחרי הקנין, אשר אי אפשר מבלעדיו, להיות הזכרון כח גשמי ויקרהו השנוי והלאות, ויצטרך האדם לחפש כל חדרי בטן להזכר כל מה ששכח, תדע ותשכיל גרעון המדע האנושי, שהכח המדעי שהשמחה במעונו, והפעל השכלי שהמנוחה בנעימותו ישימם הגוף הנגוף והחוש הכחוש ליגון ואנחה ולעמל מכאיב כמו שנאמר על זה (קהלת א' י"ח) כי ברוב חכמה רוב כעס ויוסיף דעת יוסיף

מכאוב, וכבר גלה היות סבת זה קניית הידיעות מדרך החושים ועל זה אמר (שם שם ח') כל הדברים יגעים לא תשבע עין לראות ולא תמלא אוזן משמוע: החסרון השני הוא האיחור והעכוב הזמניי אשר ימצא בקניית החכמה בזה הדרך, כי להיות שכל האדם יוצא מן הכח אל הפעל באמצעות ההשגות החושיות אשר הוא השתנות ותנועה מה, וכל תנועה היא בזמן, יתחייב שלא יצא שכלנו מן הכח אל הפעל בדברים רבים יחד אבל בבוא זה אחרי זה, ולכן אמר (אריסט"ו החוקר שהידיעה נקרה (לפ"ד ז"ל נקנית) בדברים רבים, אמנם ההשכלה תהיה בדבר אחד בלבד להיות יציאת השכל מן הכח אל הפעל, ובעבור זה (בזה הדרך הטבעי) א"א שילין האדם בלתי חכם וישכים חכם, ויצטרך מפני זה האדם אל מלמד יוציא שכלו מן הכת אל הפעל בזמן רב, עד שתמצא אדם יפליג עיונו בחכמה אחת רבים מהשנים ובאחריתו יהיה נבל ולא חכם, כל שכן אם יתעסק בחכמות רבות שכל ימי האדם הם כימים אחדים בערך הזמן הרב הצריך אליהם, ועל זה אמרו במשנה (פרקי אבות סוף פרק ב') היום קצר והמלאכה מרובה, ואמר איוב מדבר בזה (איוב י"ב י'א) הלא אוזן מלין תבחן וחיך אוכל יטעם לו, ר'ל שבחכמו' יצטרכו השגות החושים, ומפני זה אמר שם בישישים חכמה ואורך ימים תבונה, ר'ל שבאורך הזמן תקנה החכמה, ודוד אמר (תהלים קי"ט צ"ט) מזקנים אתבונן, עד שמפני זה כינו חז"ל החכמה בשם זקנה, באמרם (קדושין פ"א דף ל"ב ע"ב) אין זקן אלא שקנה חכמה: החסרון השלישי הוא, שהדברים היותר פחותים ושפלים כפי הטבע והמציאות הם יותר מושגים אצלנו, ואשר הם יותר יקרים ועליונים במציאותם וטבעם הם יותר נעלמים ממנו, והיה זה לפי ששכל האדם להיותו היולאנו ומשיג המושכלות בצאתו מן הכח אל הפעל, הנה ישיג ראשונה ויותר בשלמות הדברים ההיולנים והגשמיים אשר מציאותם מעורב עם הכח, מהדברים העליונים הנבדלים מחומר והמופשטים מן הכח, וכל מה שהם יותר רוחניים תהיה ההשגה בהם פחות, וגם בזמן תקדם השגת הדברים החמריים והשפלים אל הרוחניים, לפי שמההיולנים יקח השכל הקדמות להשגת העליונים, ויהיה אם כן ענין ההשכלה האנושית בהפך הטבע והמציאות, כי הדברים הרוחניים שהם יותר נמצאים בטבעיהם נמצאים פחות בשכלנו, והדברים החמריים שהם פחות נמצאים אצל הטבע, מפני מדרגת מציאותם והתערבם עם הכח וההעדר, הם יותר נמצאים בשכלנו, וימשך מזה שהרוחניים שהם בטבע סבות אל מציאות הדברים החמריים יהיו בידיעתנו מסובבים מהם, לפי שהשכלתנו הדברים החמריים השפלים הוא סבה שנבא להכרת העליונים הרוחניים כיד האפשר, וכאלו הם הקדמות אליהם, ומפני זה נתפרסם מאמר החוקר (אריסט"ו) שהשגתנו היא מהמסובב אל הסבה בהפך הטבע, וכבר המשיל

הפלוסוף תוקף השגתנו בדברים השפלים וחולשתו בענינים העליונים לעיני העטלף, שבהיותו באישון לילה ואפלה אל אשר יהיה שמה הרוח ילך לראות במו אופל, וכאשר השמש יצא על הארץ הנה הוא נחבא אל הכלים כי לו יוכל לראותו לחוזק בהירותו, ועל זה אמר אליהו בדברו בענינים האלקיים (איוב ל"ז י"ט-כ"א) הודיענו מה נאמר לו לא נערוך מפני חשך, היספר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבולע, ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים וגו', ואמר זה להוכיח את איוב על דברו מהענינים האלקיים כפי החקירה האנושית, ואמר הודיענו מה נאמר לו, רוצה לומר מה התארים שניחם אליו ית'? כי הנה בענינים האלקיים לא נוכל לערוך דבר מפני שהם עם בהירותם הנמרץ חשוכים אלינו לחולשת שכלנו, כמו שיחשך השמש לעיני העטלף, וקרא לדברים האלקיים חשך, ע"ד אמרו (תלים י"ח י"ג) ישת חושך סתרו, מפני שהם נסתרים אלינו, ואמר עוד היסופר לו כי אדבר, להגיד שאפילו ירצה האדם לדבר מהאל ית' לא יסכים כלל למה שהוא בעצמו, ור'ל היסופר לו, באיזה מספר יסופר מה שנדבר ממנו בערך אליו ית'? כל שכן שיש בזה מהסכנה אם יאמר איש דברים באלהות שיבולע וישחת עליהם. ובפרק אין דורשין (א"ה צ"ל פרק היה קורא, והוא במסכת מגילה פ"ב דף י"ח ע"א:) אמרו, כל המספר בשבחו של מקום יותר מדאי נעקר מן העולם, שנאמר (איוב ל"ז כ') היסופר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבולע, הנה פירשו כי אדבר, מגזרת (תלים מ"ז ד') ידבר עמים תחתינו. ולפי שאמר על הענינים האלקיים לא נערוך מפני חשך, פירש שאין החשך בערכו ית' חלילה, כי הוא האור הבהיר אשר לא תשוער, אבל הוא חשך בערך אלינו לקצור שכלנו, וזהו אמרו (איוב שם כ"א) ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים, והוא על דרך מאמר הנביא (חבקוק ג' ג') קרנים מידו לו ושם חביון עוזו, ר'ל שהזוהר והבהירות הוא לו ית' מעצמו ולא מסבה אחרת כמו לשאר המחנים, ומפי תוקף קרון אורו יתחבא ויסתר ממנו עוזו ותפארתו, וסיים דבריו באמרו (איוב שם כ"ד) לא יראה כל חכמי לב, להודיע מעוט השגת חכמי המחקר שהם חכמים מלבם בענינים האלקיים: החסרון הרביעי הוא קצור שכלנו בהשגת סבות הדברים בשלמותם. וזה אם הסבות הצוריות, שהוא מבואר שהצורות האחרונות מהדברים הן בלתי מושגות אצלנו, לפי שלהיות ההשגה האנושית נקנת מן החוש והדמיון והנה החוש לא ישיג בעצם כי אם מקרי הדברים, הנה השכל לא ישיג בשלמות כי אם טבעי אותם המקרים אשר נגלו אליו מהחושים, ואמנם הצורות העצמיות אשר בהם יבדלו מיני הנמצאי', עם היות שכבר יגיעו מציאותם באופן מה אל השכל באמצעות המקרים המיוחדים, הנה הם אינם מושגים בעצמם ובראשונה כמו טבעי המקרים אבל בחידות

ובשניות, והיו אם כן המקרים הבאים מהצורות העצמיות והמתחייבות מהם מושגים בעצם ובראשונה ובשלמות, וצורות הדברים אשר הם סבותיה' בלתי מושגים אצלנו באותו האופן מהשלמות, שהנה מפני זה אמר החוקר (אריסט"ו) שמצודות הב"ח ול"ש מהצמחים כמעט שלא נדע דבר מהן, לפי שהבדלי המינים אינם נכרים אצלנו, ואנחנו עם היות שנכיר סגולותיהם כמו היות הסוס צוהל והחמור נוער והכלב נובח, הנה לא נשיג צורותיה' העצמיות אשר מהם ימשכו הסגולות ההמה, כי לא נדע סבת הרקת האשקמוני"א את הליחה האדומיית, ולמה ימשוך האבן המגניטא את הברזל, עד שמפני זה קראו החכמים אותם טבעים נסתרים, ואליהו קראם (איוב שם ט"ז) מפלאות תמים רעים, לפי שהאדם יפלא מהם לסכלות סבותיהם. ולא בלבד יקרא זה, רצוני סכלותנו, במהות הדברים וצורותיהם העצמיות במורכבים, כי גם ביסודות הפשוטים יקרה לנו זה הסכלות עצמו, כי בהיותנו משיגים מציאותם ומספרם ואימותיהם המיוחדים, הנה לא ידענו צורותיהם העצמיות אשר מהם ימשכו אותם האיכיות, עד שיש מהפילוסופים מי שחשב שאותם האימות הם צורותיהם, ר"ל החום והקור והלחות והיובש. ומהם אמרו שהכובד והקלות ובכלל הנטיה הם צורותיהם העצמיות, ומאשר יתחייבו לדעות האלה ספקות עצומות נמנו וגמרו שצורות היסודות טבעים אחרים נעלמים ממנו ימשכו מהם כל אלו האימות ואחרים זולתם, ולא נרגיש עצמות אותם הצורות ולא אופן המשכות המקרים ההפכים מהם, וכמו כן יקרה בצורה הגשמית הכוללת אשר תחול בחמר הראשון ראשונה, שלא הגיעו החכמים לדעת ענינה ומהותה. ומהם שמוה השלשה מרחקים המוגבלים. ומהם שמוה המרחקים השלשה הבלתי מוגבלים, והסכימו היותה טבע אחד תחול בהיולי ימשכו ממנו שעור הגשמים ומרחקיהם, וטבע הצורה ההיא בעצמה בלתי מושגת אצלנו, ולא התחלפו החכמים בענינה חלוף מעט, כי מהם שמוה מטבע העצמים, ומהם מטבע המקרים, וטוב משניהם מי שהניחה טבע נסתר. ואם יקרה כל כך מהסכלות והקצור בהשגת צורות הדברים החמריים השפלים אשר תחת השמש בהיותם מושגים אצלנו בחושים, כל שכן שיקרה זה בצורות הגשמים השמימיים והכוכבים והבדליהם אלו מאלו, כי כבר הודה הפילוסוף שכל מה שדבר מגלגל הלבנה ולמעלה הוא בדמות אומד ומחשב' ורחוק רחוק מי ימצאנו הצורות הנבדלות מחמר, שתכלית מה שנשיג מהם הוא היותם נמצאות מפאת תנועת הגלגלים המתנעעים מהם. הנה התבאר מזה קצור שכלנו בכלל בצורות הצוריות. וכבר גלה קהלת קצור השגתנו ואפילו בדברים השפלים באמרו (קהלת ח' י"ז) כי לא יוכל האדם למצוא את המעשה אשר נעשה תחת השמש בשל אשר יעמל האדם לבקש ולא ימצא וגם אם יאמר החכם

לדעת לא יוכל למצוא, גלה בזה שהאדם המדיני קודם התעמלו בחכמה לא יוכל להשיג טבעי הדברים אפילו השפלים, ועליו אמר כי לא יוכל האדם למצוא את המעשה אשר נעשה תחת השמש, ושגם האדם המתעמל בעיון שהוא התלמיד קודם שיחכם לא יוכל להשיגם גם כן, ועליו אמר בשל אשר יעמל האדם לבקש ולא ימצא, ושגם החכם אשר כבר הגיע לתכלית עיונו ועמלו לא יוכל למצא אמתת מהותם, ועל זה אמר עוד וגם אם יאמר החכם לדעת לא יוכל למצוא: ואם הסבות החומריות, לפי שעם היות שנשיג המורכבים בכללותם, הנה לא נדע באמת הפשוטים אשר מהם הורכבו, וזה אם בגשמים השפלים, כי החמר הראשון הוא מבואר מענינו היותו בלתי מושג כפי מה שהוא, ואם יש שום הכרה ממנו הוא מפאת ההוייה וההפסד ובערך אל הצורות החלות בו אשר הוא בנושא לכלן, אבל כפי עצמותו הוא מוסכל בהחלט. ואמנם היסודות הפשוטות אשר מהם הורכבו המורכבים, כבר התחלפו דעות האנשים בהם מה הם וכמה הם? כי יש מי שחשב היות ההתחלה היסודיית מהדברים אחת, ומאלה קצתם שמוה אש וקצתם אויר וקצתם מים, ויש מי שהניח היסודות רבים, ומהם שמום שנים, ומהם שלשה, ומהם שמום ארבעה, והוא דעת אריסט"ו ואפלטו"ן רבו, והוא הדעת המפורסם בזמננו זה. וכבר היה מי ששם היסודות בבת וקראום העצמים הנפרדים, ובכלל אמתת הדרוש הזה בלי פקפוק לא הגיע אלינו עדיין, שעוד היום יש אנשים יחשבו שיסוד האש אינו נמצא ולא נכנס במורכבים, ויש אנשים שיחשבו שהארץ אינו יסוד פשוט. ואמנם בהרכבת הגשמים השמימיים, מה רב נבוכו החוקרים בענינם! כי (אפלטון) חשב היות כלם מורכבים מארבעה יסודות כמורכבים השפלים, ואריסט"ו ימאן זה, ויש מהנמשכים אחריו שיחשבו היותם מורכבים מחמר וצורה שמימיית, וקצתם שמו זה החמר חמר ההוים עצמו וקצתם שמוהו מטבע אחר, ומהם אמרו היותו בלתי מורכב מחמר וצורה כלל ושהם גשמים פשוטים בלתי מורכבים כפי מציאותם כלל, ובכלל חלוף הדעות בענינים האלה והספקות המתחייבים לדעת דעת מהם יורה על קצור השגת השכל האנושי בהם, ומבואר הוא שאלו ואלו לא הגיעו לידיעת שעורי היסודות בכל אחד מהמורכבים אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת, ואופני הרכבתם ואיזה אופן הם סבות חומריות לכל אחד מהמורכבים בייחוד. ועל שני מיני המורכבים עליונים ושפלים, רצוני על סכלותנו בהרכבתם, אמר השם ית' לאיוב (איוב ל"ח ל"ז) מי יספר שחקים בחכמה ונבלי שמים מי ישכיב בצקת עפר למוצק ורגבים ידבקו: ואם הסבות הפועלות, הנה עם היות שכבר השיגו חכמי המחקר בכלל היות העולם השממיי סבה מניעה ופועלת אל העולם השפל, ועולם השפל סבה לעולם השממיי והאל ית' סבה לכל, הנה

בסבות הפועלות לכל אחד מהדברים בייחוד ואופן פעלם, מה מאד נחלקו הקדמונים באמתתו! הלא תראה שאפלטון הניח הצורות הנבדלות הנקראות בלשונם אידיא"ש היותם פועלים המהיות, אמנם אריסט"ו ימאן זה, ומהנמשכים אחריו קצתם הניחו שכל הפועל נותן כל הצורות והמהיות, וקצתם יניחו הגשם השמימיי מוציא הצורות מן הכח אל הפעל בהניעו היסודות ובערכו אותם, והניחו מסייע לפעולתו הפועל הפרטי הקרוב ממינו כמו האב אל הבן, ועל שני אלה אמר אריסט"ו שהאדם יולידהו האדם והשמש, אמנם באיזה אופן תגיע מהן פעולתם, רצוני אם יפעל הגרם השמימיי בתנועתו או בהארתו או בהשפעות אחרות נמצאות בטבע לכל אחד מהכוכבים, ואם האדם הוא מכלל הסבות הפועלות העצמיות או המקריות, ואם הכח המצייר העובר בבטן האשה יבא מהאב נשוא בזרע או יבא אליו חוץ מסבה אחרת גשמיית או רוחניית, ואם יפעל בכלי כמו שהיה מן הראוי או זולת כלי כמו שנראה בעובר, הנה אמתת הדברים האלה כלם ואחרים זולתם נעלמו מעיני כל חי, ועל כיוצא בזה אמר (איוב ל"ח ל' ל"א ל'ז) היש למטר אב או מי הוליד אגלי טל מבטן, מי יצא הקרח וכפור שמים מי ילדו, מי שת בטוחות חכמה או מי נתן לשכוי בינה: ואם הסבות התכליתיות מבואר הוא מועט השגתנו בהם בכל הדברים אשר נדע מציאותם, כי גם מתועלות אברי האדם ותכלית מציאותם עדיין לא נשלמה כללות הקפתם ולא מחציתם, כל שכן במיני הב"ח והצמחים והמתכות, והחלוף בגלגלים ושעוריהם ורבוי תנועותיהם והפכיותם ורבוי הכוכבים בגלגל אחד והעדרם לגמרי מגלגל אחר ומעוטם בשאר הגלגלים, אשר א"א שיהיה דבר מזה בהזדמן ומפאת עצמו, (משלי י"ז ד') כי כל פעל ה' למענהו, ר"ל לתכליתו המיוחד, וכל הדברים הם ממחשבת פועל חכם ולתכליות נאותים ומיוחדים הכרחיים לשלמות העולם, אלא שילאה שכל האדם מלהשיגם, ואל זה כוון קהלת באמת (קהלת ג' י"א) את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם נתן בלבם מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלקים מראש ועד סוף, ד"ל שכל הדברים הם שלמים וטובים כפי התכליות אשר בעבורם נבראו, ושהאל ית' נתן את העולם בלב בני אדם, ר"ל השגת מציאותו בכלל, מבלי שישיג ראשית הדברים שהוא עצמותם או פועלם ומבלי שישיג גם כן תכליתם וסופם אשר בעבורם נבראו, וזהו אמרו מבלי אשר ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלקים מראש ועד סוף, ר"ל מהתחלתם הצוריית והפועלת עד סבתם התכליתיית אשר תבא בסוף. הנה התבאר מזה שהסבות העצמיות כלם כמו שאמרנו הם בלתי מושגות לשכל האנושי בשלמות, עד שמפני קצור השגתנו בהם נסתפקו חכמי המחקר בהכרת סבות הדברים הרחוקות והכוללות ובהשגת מהותם בכללות בלתי נבדלת, וכאלו קרה

להם בזה כמו שיקרה למי שעיניו כהות, או למי שיראה הדבר מרחוק שלא יוכל לגזור ממנו מהו, ויסתפק באמרו שהוא גשם מפני שהשיג שעורו, או שהוא חי מפני שראהו מתנועע, האמנם לא ישיג איזה גשם או איזה חי הוא: החסרון החמישי הוא הטעות והשגייה אשר יקרה בהשגה האנושית, כי להיותה נקנת מהחוש הנה לא תפול האמת בגזרותיה כי אם במקרה ועל המעט. וזה אם מפני שהחושים עצמם פעמים רבות יכזבו במוחשיהם ובפרט במוחשים השניי' כמו שיקרה להולך בספינה שיראה הארץ והבתים אשר בה מתנועעים ואינו כן, ויראה תמונת אדם או ישמע קולו ויגזור שהוא שהוא דוד והוא שאול, ומההכרח הוא שממה שישיג השכל מהמוחשות הכוזבות האלה יצא משפט מעוקל. ואם מפני שדרך השכלתנו היא מהמסובב אל סבתו, ופעמים רבות יהיה דבר אחד במין מסובב משתי סבות מתחלפות וגם הפכיות, ויגזור השכל האנושי היות האחת מהן סבתו ויטעה בזה לפי שאין זו סבתו כי אם האחרת, כמו שיקרה לרופא שיראה שתן החולה אדום המראה ועב העצם, ויגזור שסבתו תגבורת הדם והוא משפט כוזב, לפי שלא היה זה סבתו כי אם חולשת הכת הבורר אשר בכליות שהיא סבה אחרת. או כשיראה כאב חזק בפי האצטומכ"א בזמן הסתו, ויגזור אומר היות סבתו ליחה קרה לבניית עד שיתעסק ברפואתה עם הדברים המחממים ויטעה בזה, להיותו מסבה אחרת הפכי', רצוני מליחה חמה אדומיית נשפכת שמה ויצטרך אל המקררים, ומזה המין הוא רוב הטעות הנופל במלאכת הרפואה, רצוני להיות האותות אשר מהם יקחו ראיה בסבות החולים משותפים לסבות מתחלפות וגם הפכיות, וישער הרופא היות האחת סבתו והיתה האחרת. ומפני זה אמר איוב לרעיו בראותו שהסבות אשר היו נותנים ליסוריו היו בלתי אמתיות, (איוב י"ג ד') ואולם אתם טופלי שקר רופאי אליל כלכם, ר"ל שבמה שהיו טופלים ומיחסים אותם הסבות לרעותיו, היו משקרים כמו רופאי ההבל שאינם מכירים סבת החליים ולכן יטעו ברפואתם, ולזה היתה העדר החקירה להם יותר טובה ממציאותה הכוזבת וזהו אמרו מיד (שם שם ה') מי יתן החרש תחרישון ותהי לכם לחכמה, וכן הוא הענין בכל דרושי המחקר האנושי, ומפני זה תראה שבכל דור ודור התחלפו דעות בני אדם ואופני חקירותיהם ויחלקו תמיד האחרונים על הראשונים, עד שמה שחשבו הקדמונים שהביאו מופת על מציאותו שערו האחרונים שיש מופת על סותרו. הנה התבאר מכל זה שבזה הדרך הראשון מהגעת הידיעה בדברים המדעיים שהוא כפי העיון השכלי והחקירה האנושית מדרך החוש ומהמאוחר אל הקודם, תקרנה חמשת החסרונות אשר זכרתי שהם העמל והאיחור והשפלות והקצור והשגייה:

ואמנם הדרך השני אשר הוא מהסיבה אל המסובב ומהקודם אל המאוחר, הוא דרך השכלת השכלים הנבדלים רואי פני המלך, כי הם להיותם שכל פשוט נבדל מחמר ומפאת השפעה נשפע אליהם מאת השם יתברך, ישיגו הדברים כפי אופן מציאותם, רצוני שישיגו המסובבים מפאת סבותיהם הקודמות והעליונות, לא שיקדם הכרתם באותם הסבות קדימה זמנית להכרתם המסובבים מהם כי אם קדימ' טבעית בלבד, האמנם בזמן אחד יחדו יראו סבות הדברים והדברים המסובבים מהם ויכירו היותם סבות אליהם, ויקרה להם בהשגתם כמו שיקרה לאדם הרואה אילן אחד שהנה יראה אותו כלו משרשיו עד ענפיו עד עליו בבת אחת ובראייה אחת, ובה ישיג שהשרש' קודמי' לענפים והענפי' לעלים, ושהם התחלות וסבות אליהם מבלי שתקדם ראייתו השרשים לראותו הענפים והעלים בזמן אבל בלבד בסדר ובטבע, ככה המלאכים ישכילו סבות הדברים ומהם ישכילו מסובביהם, אך לא בסדר זמני כי אם יחד בסדר טבעי בלבד, ולהיות השגת הנביאים מושפעת מהאל ית' ובאמצעות המלאכים, היתה הגעת ידיעתם בדרך הזה השני לא בדרך הראשון, כי טבע המקור ראוי שיהיה נמצא במה שיחצב ממנו, ולכן לא יקרם מהחסרונות מה שיקרה למתחכמים בדרך הראשון, כי בהשגתם הנבואיית לא ימצא העמל והטורח ולא אורך הזמן בלמידה והעיון ולא שפלות הדברים המושגים ולא קצור וטעות בהשגתם, לפי שדרך השגתם אינו ממטה למעלה כדרך העיון האנושי, אבל בהפך מלמעלה למטה ומהעליונים אל התחתונים והשפלים ומהסבות אל המסובבים, ולכן יגיע אליהם ידיעת הדברים האפשריים קודם היותם, למה שיקנו אותה מסבותיהם הקיימות הקודמות אליהם ולא יצטרכו אל מלמד, כמאמר עמוס (עמוס ז' י"ד) לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי כי בוקר אנכי ובולס שקמים ויקחני ה' וגו', רוצה לומר שמצד טבעו האנושי לא הגיע למעלת הנבואה, וזהו אמרו לא נביא אנכי, כלומר מצד טבעו והכנתו, ולא גם כן מפאת הלמוד, והוא אמרו ולא בן נביא אנכי, כי התלמידים נקראים בני הנביאים, ואמר זה להורות שאין ההשגה הנבואיית מטבע ההשגה אנושית נקנת מהחוש ומאדם אחר מלמד אותה, אבל מהשם יתברך לבד באמצעות מלאכיו, והוא אמרו (שם שם י"ד) ויקחני ה' מאחרי הצאן ויאמר ה' אלי לך הנבא אל עמי ישראל. ולהיות הדרך השני הזה מההשגה בתכלית השלמות והאמות והעלוי משולל מכל טעות ושגייה, כשרצה השם יתברך לתתנו לשלמים, הודיענו בתורתו ועל ידי עבדיו הנביאי' האמתיות כלם בשלמות אשר ילאה השכל האנושי להשיגם מתוך חקירתו, וליתרון זה הדרך מההשגה אמר המשורר (תלים קי"ט ל') דרך אמונה בחרתי וגו', ואומר (שם שם נ"ט וקי"ג) חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך, ואומר סעפים שנאתי ותורתך

אהבתי, קרא סעפים למחשבות האנושיות בעיון, והחכם אמר על זה כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה, ואמר (משלי ב' י' י"א) כי תבא חכמה בלבך וגו', להצילך מדרך רע מאיש מדבר תהפוכות, שהוא דרך האיש החוקר המתהפך בדעותיו כל היום, ועליו צוה (שם ג' ד' ה') בטח בה' בכל לבך ואל בינתך אל תשען בכל דרכיך דעהו וגו' אל תהי חכם בעיניך, ועל הדרך הראשון אמר (שם י"ד י"ב) יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות, לפי שהמושכל האמתי הוא השם נפשנו בחיים, והנטייה ממנו הוא באמת דרכי מות לשכל האנושי, ולכן אמר מיד (שם שם י"ד) מדרכיו ישבע סוג לב ומעליו איש טוב, ר'ל שהאדם סוג לב שהוא הסומך על חקירת שכלו ועיון לבו ישבע מדרכיו המחקרות ולא יבקש יותר מזה, אמנם האיש הטוב והשלם לא ישבע בזה כי אם בהשגה הנאצלת מן העליונים והנקנה מהסבה אל המסובב, וזהו אמרו ומעליו איש טוב, מסכים עם מה שאמר אחרי כן (שם ט"ו כ"ד) ארח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה, ר"ל שדרך הידיעה אשר בו יקנה האדם החיים אשר אין אחריהם מות, הם למשכיל למעלה, ר'ל מלמעלה למטה, כי בזה יסור מהדרך הראשון שהוא ממטה למעלה אשר עמה השאול והמות, או יהיה שאול מגזרת שאלה, לפי שהחוקר בעיונו יצטרך אל השאלה והתשובה והמשא והמתן בדברים להוציא מהם מושכליו. וכבר התרעמו הנביאים על אנשי אומתנו העוזבים זה הדרך השני מהתורה האלקית והנבו' העליונה ונוטים אחרי שרירות לבם הרע ועיון שכלם המוטעה, אמר ישעיהו (ישעיה ב' ו') ובילדי נכרים יספיקו, וירמיהו אמר (ירמי' ב' י"ג) אותי עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בורות נשברים אשר לא יכילו המים, ואמר עוד בעדם (שם ח' ט') הובישו חכמים חתו וילכדו הנה בדבר ה' מאסו וחכמת מה להם, ר'ל שכל חכמתם הוא בחקור ושאול מהו זה ומה טבעו? מבלי שידעו אמתת שום דבר, ולכן כאשר יעד בשלמות משיח צדקנו מהרה יגלה, אמר (ישעיה י"א ב' ג') ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה וגו' והריחו ביראת ה' לא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח, רצה שלא תהיה חכמתו מן דרך החוש כענין החוקרים, כי אם בשינוח עליו רוח השם להודיעו הדברים על דרך הפלא מלמעלה למטה בדרך השני הזה. ומזה הדרך השני היתה חכמת שלמה, כי כאשר שאל מאת האלקים לב שומע, ר'ל שכל מוכן להבין אמרי בינה ולהשיג האמת מתוך עיונו וחקירתו בדרך הראשון, השיבו ית' יען אשר שאלת את הדבר הזה והוא הבן לשמוע משפט, ר'ל חן ושכל טוב להבין עניני המשפט, הנה עשיתי כדברך לתת לך לב שומע ושכל מוכן להבין דבר המשפט, ונוסף על זה הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך, ר"ל שכל נקנה וחכם מקיף בכל המושכלות, לא מפאת חקירתו

כי אם במתנה מיד האלקי' ובחסד עליון, ולהיות קנין חכמתו בזה הדרך השני על דרך הפליאה באמצעות השפע האלקי שחל עליו פתאום, אמר אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך, לפי שכל החכמים שהיו לפניו ולאחריו נתחכמו בדרך הראשון מהעיון והחקירה, ולא נמלטו מהחסרונות החמשה אשר יקרו בהשגה האנושית אשר הגיע בדרך החוש והדמיון ומהמאוחר אל הקודם, אמנם שלמה נתחכם בדרך השני על דרך הפלא, ולזה נתעלה על כל החכמים שהיו לפניו ולאחריו ולא מצאוהו החסרונות אשר מצאו להם, כי הוא לא קנה חכמתו בעמל הלמידה וטורח החקירה ושקידת העיון ולא באורך הזמן ואחור הנסיונות, אבל בחלום חזיון לילה היתה עליו יד ה' וימלא אותו בחכמה בתבונה ובדעת ובכל מלאכה, וישכב בלילה אחת איש בער לא ידע ויקץ משנתו חכם כמלאך האלקים. וכבר העידו חז"ל על זה (פסיקתא רבתי ועיין ריש מדרש קהלת) באמרם כשהקיץ שלמה משנתו שמע עוף מצפצף והבין צפצופו ושמע כלב נובח והבין לשונו, רמז בזה שמיד כשהקיץ בלי למוד ועיון השיג טבעי הדברים וצורותיהם המיניות אשר בהם יובדלו, והשיג סגולותיהם וקולותיהם המיוחדות מצד ההברה שכבר קדם במהות כל אחד מהם. וכתב ה"ר לוי בן גרשום שהיה זר מאד שלא ימצא בעת מהעתים חכם כשלמה המלך, אם לא שנתן השם יתברך לו מהחכמה ע"ד המופת מה שלא יתכן השגתו לאחר, ולא אשער איך יתכן שישוער זה? והתימה מזה החכם איך לא סבל לבו שע"ד הנס יוכל שלמה להתחכם יותר ממנו? ואם היה הוא מאמין ענין הנסים והיכולת האלקי כראוי לא היה אומר זה. ואשוב למה שהיינו בו, ואומר שגם לא באו בהשגתו השפלות והקצור והטעות, כי להיות מדעו מאת האלקים היתה השכלתו מלמעלה למטה, והשיג המסובבים בסבותיהם והרוחניים והשממיים והחמריים כלם יחד, והשיג הצורות הגשמיות הנעלמות בשלמות כמו המקרים המוחשים, ובכלל הנה השיג כל דבר כפי אמתת מציאותו מבלי טעות ושתוף ומבלי קדימה ואיחור זמניי, כי כל הדברים יחד נטבעו בשכלו כאשר הם במציאות ובאותו הסדר והמדרגה אשר הם בעצמם. ולהיות השגת החכמה בזה הדרך השני לשוכני בתי חמר אשר בעפר יסודם דבר יוצא מההקש הטבעי, ושנעשה בעת אחד אדם ילוד אשה דמי לבר אלקין, אמר יתברך הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך, להיות מן הנמנע שהאדם במה שהוא אדם ישיג החכמות באותו אופן מההשגה שהשיגם שלמה ע"ה, ולהיות ידיעותיו מושפעות מאת האל יתברך על דרך נס בזולת למוד אדם, אמר הכתוב ויתן אלקים חכמה לשלמה, וה' נתן חכמה לשלמה, וישראל אמרו כי חכמת אלקים בקרבו, ומלכת שבא שמעה את שמע שלמה לשם ה', ר"ל שהיתה חכמתו נסיית מאת השם

יתברך, והגוים אשר באו לשמוע חכמתו אשר נתן אלקים בלבו. וכבר העידו חז"ל על היות חכמת שלמה מטבע חכמת הנביאים ומאופן ידיעתם ידיעתו, באמרם במדרש (עיין רד'ק בסימן ז' ל"ג) ומעשה האופנים כמעשה אופן המרכבה שנאמר במעשה המכונות, מלמד שראה שלמה בחכמתו מה שראה יחזקאל בנבואתו, ולכן עשה פני שור ופני אריה ופני כרוב. וכבר העיד הוא על עצמו בספר משלי היות אופן השגתו וידיעתו מזה הדרך השני בגזרת עירין ובמאמר קדישין, באמרו (משלי ל' א' וכוי) דברי אגור בן יקה המשא נאם הגבר לאיתיאל לאיתיאל ואוכל, כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי, ולא למדתי חכמה ודעת קדושים אדע, מי עלה שמים וירד מי אסף רוח בחפניו מי צרר מים בשמלה מי הקים כל אפסי ארץ מה שמו ומה שם בנו כי תדע? כל אמרת אלוה צרופה מגן הוא לחוסים בו, אל תוסף על דבריו פן יוכיחך ונכזבת. והנה קרא שלמה את עצמו אגור, וכן קרא את עצמו קהלת, לפי שנתקבצו בו החכמות והידיעות כלם, ולפי שהוא לא קבצם בעיונו וחקירתו לא נקרא אוגר שהוא שם הפועל, כי אם אגור שהוא שם הפעול, להיותו מקובץ הידיעות כלם כיד האלקים, ולזה בעצמו לא נקרא מקהיל, כי אם קהלת, רוצה לומר קבוץ, ונקרא בן יקה, לפי שדוד אביו היה המלך הראשון משבט יהודה שנתקבצו עמים והשבטים כלם להמליכו כמו שנזכר בספר שמואל (שמואל ב' הי), ועליו אמר יעקב בברכותיו (בראשית מ"ט י'), עד כי יבא שילה ולא יקהת עמים, כי כשבא ונאסף משכן שילה נקהלו השבטים להמליך את דוד על ישראל, וכמו שאמר מפרש לזה (תלים ע"ח ס') ויטוש משכן שילה אהל שכן באדם, ויבחר את שבט יהודה ויבחר בדוד עבדו, וכאלו אמר כאן אל תחשבו בני אדם שדברי אגור (שהוא שלמה בן יקה שהיה דוד) דברם מעצמו והשיגם מפאת חקירתו אינו כן, כי הדברים ההם הם המשא האלקית והשפע הנשפע עליו, כי לכן נקרא אגור, ועם היות שאני שלמה גבר בעלמא אומר כל אלה הדברים ופי המדבר אליהם אותם, הנה היה זה לאיתיאל, רי"ל מפני שאתי האל יתברך והשפעתו, ומאותו הצד שאתי האל יתברך אוכל לדבר כל זה, כי קודם זה השפע האלקי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי ולא למדתי חכמה, ר'ל מצד יצירתי וטבעי הייתי בער מכל איש, ומצד שתוף בני אדם והבינה אשר יקנו אלו מאלו במדות ובהנהגה המדינית לא בינת אדם לי, וכל שכן בלמוד החכמות העיוניות שלא למדתי חכמה, ועכ"ז שהייתי חסר מצד יצירתי ומעוט שתופי עם בני אדם ומעוט למודי החכמות, אעפ"י כן דעת קדושים אדע, ר"ל שאשיג ואדע עניני המציאות ומהיות הדברים באותו האופן שהמלאכים הקדושים יודעים אותם שהוא מלמעלה למטה. והוכיח היות ידיעתו יותר שלם מדרך החקירה והעיון הנקנה מדרך החוש, באמרו (משלי שם) מי עלה שמים וירד,

ר"ל בענינים השמימיים מי הוא זה מהחכמים שעלה שמים וירד להודיע אלינו אותם הצורות אשר זכרו בגלגל המזלות ושאר הכוכבים ומספר הגלגלים ושעורם ותנועותיהם והגלגלים יוצאי המרכז וגלגלי ההקפה וקוטבי כל אחד מהם? כי אחרי שאלה הענינים לא יושגו מפאת החושים ולא בא אליהם מופת, הנה נצטרך לומר שעלה שם אדם וראה אותם וירד והעיד עליהם מפי הראיה, ואחרי שזה לא יתכן אם כן הוא מבואר שאין ידיעתנו בהם דבר אמתי וקיים זולתי מפי הנבואה, ואמר מי אסף רוח בחפניו, על השגתנו הרוחניים הנבדלים מחמר, כמו שאמר דוד (תלים ק"ד ד') עושה מלאכיו רוחות, והעיר בזה שאחרי שאין החוש שולט בהם איך יתכן שיגיעו אליהם החכמים בחקירותיהם? וכבר התבאר בחכמה שהפילוסופים לא הגיעו למציאות הנבדלים כי אם מפאת התנועות השמימיות הבאות מאתם, וכמו שיתבאר עוד בשער השני, ולזה אמר מי אסף רוח בחפניו, מי השיג אותם בחוש המשוש? שהוא היותר עב מהחושים בהיותם נבדלים מכל חומר. ואמר מי צרר מים בשמלה, על המים אשר מעל השמים, ירמוז בזה לעולם הספירות כפי חכמי הקבלה, שעליהם אמר המשורר (שם שם ב') עוטה אור כשלמה, שהוא יותר פשוט ונעלם ממנו מעולם המלאכים, ואמנם בעולם השפל אמר מי הקים כל אפסי ארץ, לומר שעם היותו מושג לחושים יש בו ענינים מפורסמים מציאותם שלא נדע סבתם, וזכר היותר מפורסם שהוא הגלות היבשה, להיותו בהפך הסדור הטבעי ושאין דרך לחכם לעמוד על סבת זה באמת כפי השרשים הטבעיים, אם לא ביחסו אותו להשגחה אלקית, ולהיות כל מיני הידיעות האלה בלתי אפשר שיושגו בעיון כי אם מפאת השפע הנבואיי, אמר מה שמו ומה שם בנו כי תדע, ר"ל מה הוא שם החכם שהשיג זה או מה הוא שם תלמידו? אבל האמת הוא שכל זה יושב בדרך השני ברוח אלקים, וזהו אמרו כל אמרת אלוה צרופה, ר"ל שאין בה סיג ולא טעות ושגייה, ולהיותה ידיעה קיימת בלתי משתנה, אמר מגן הוא לחוסים בו: וצוה שלא נחשוב לחבר שני דרכי ההשגה, ר"ל העיונית והנבואיית, כמו שעשו רבים מחכמי אומתנו, כי הנה יהיו ראויים על זה לתוכחה רבה ויבאו לידי טעות וכזב, והוא אמרו (משלי ל' ו') אל תוסף על דבריו פן יוכיחך ונכזבת. הנה התבאר מכל זה מעלת שלמה על כל חכמי המחקר מפאת אופן ההשגה ודרך הידיעה והוא השער הראשון:

השער השני הנה כמו שנבדלה חכמת שלמה מחכמת חכמי המחקר מפאת אופן השגתו ודרך ידיעתו, ככה נבדלה מפאת הדברים הידועים אליו והמושגים אצלו אשר לא הגיעו אליהם כל חכמי העיון אשר היו לפניו ולאחריו. וכפי מה שהעידו עליו הכתובים וקבלו חכמינו ז"ל הנה היה זה בחמשת מיני ידיעות:

המין הראשון מהידיעה והוא בעולם השפל, רצוני בדברים ההווים והנפסדים, וכבר ביארתי בשער הראשון קוצר השגות חכמי המחקר בדברים ההם ובסבותיהם וסגולותיה' ופעולותיהם ורוב הטעות והשגייה הנופל במה שיתפלספו בהם, ושלא הגיעה ידיעתם להשיג אופני ההרכבות וההתמזגיות ושעורי הפשוטים הנכנסים בכל אחד מהמורכבים וכתות הדברים ותועלותיהם, אמנם שלמה לפי שהיתה חכמתו על דרך הפלא בלתי מושגת מפאת החושים ומלמטה למעלה כי אם מאת האלקים מלמעלה למטה, לכן נתעלה בידיעת הדברים ההוים והנפסדים מארבע בחינות. הראשונה בשהוא השיג טבעי הדברים ההווים והנפסדים ומהיותיהם, לא לבד מפאת התחלותיהם הכוללות וסבותיהם הרחוקות וחמרם המשוטף ומקריהם ותנועותיהם, אבל גם בהשגת עצמותם ומהותם כפי מה שהם בעצמם וצורותיהם הקרובות והאחרונות המבדילות אותם, אשר לא הגיע החוקר לידיעת אמתתם, ועל זה נאמר (בסימן ד' ל'ב) וידבר על העצים וגומר וידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש ועל הדגים, שהשיג הבדלי מיני הצמחים והב"ח, ומהם ההולך על ארבע והמעופף והשח השלמים והבלתי שלמים וצורותיהם המיוחדו' ומהיותיה' כפי מה שהם בעצמם. והבחינה השנית היא מפאת הקפת ידיעתו בכל מיני ההווים והנפסדים כלם עם היותם רבוי בלתי משוער ולזה אמר (שם) וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון עד האזוב אשר יצא בקיר, ר"ל מן הגדול והנכבד שבצמחים עד הפחות מהם, ואמר הארז אשר בלבנון והאזוב אשר יצא בקיר להודיע שלא בלבד הגיעה חכמתו לדעת הבדלי המינים אבל גם הבדלי הפרטיים מפני חלוף המקומות אשר בהם יתהוו, והיה יודע מה ההבדל אשר בין הארז אשר בלבנון לשאר הארזים ובין האזוב אשר יצא בקיר לשאר האזובים, וכן השיג טבעי הב"ח כפי צורותיהם עד הרמש שהוא ב"ח בלתי שלם, לפי שידיעתו היתה מקפת בכל מיני ההוים והנפסדים, מקרני ראמים עד ביצי כנים איש לא נעדר מידיעתו, ולהעיד על הרבוי המופלג מהידועים אשר היו בשכלו ורוחב לבבו השלם המקיף בכלם על דרך הפלא, אמר הכתוב (שם שם כ"ח) ויתן אלקים חכמה לשלמה ותבונה הרבה מאד ורוחב לב כחול אשר על שפת הים, ודמוי החול נאה במשל הזה, כי הוא מהיסוד השפל הארציי והוא בהפלגת הרבוי כמעט שאין לו תכלית, והוא עם רבויו מתאחד בקבוצו עם היות שכל אחד מגרעיניו נבדל בעצמו, והוא נמשך אחרי המים ועומד על שפת הים, ככה היו הידיעות האלה אשר קנה שלמה מזה המין, כי אם מהדברים היותר שפלים וארציים, רצוני ההווים והנפסדים, והיו ידיעות רבות עד אין מספר כפי רבוי המינים מהדוממים והצומחים והב"ח כלם, והיה צורת כל אחד מהם נבדל בנפשו של שלמה וכלם עם הבדליהם מתאחדות ומתקבצות בנפשו,

והיה כל זה מפעל השפע האלקי אשר המשילוהו הנביאים למים, שנאמר (ישעיה נ"ה א') הוי כל צמא לכו למים, (ירמי' ב' י"ג) אותי עזבו מקור מים חיים. ואולי המשיל ידיעתו זאת בחול מפני שתוף השם, להיות מין הידיעה מהדברים השפלים חולין בערך אל שאר הידיעות העליונות שהן קדש: והבחינה השלישית היא מפאת ידיעתו אופני הרכבות הדברים והתמזגותם והמקום והזמן ושאר הדברים המתחייבים בהוייה כפי מה שיאות לכל מין ומין, וג"כ הפועלים הצריכים לכל הויה והויה ואופני ההתהוות ושעורי היסודות הנכנסים בכל מורכב ומורכב כפי הראוי למינו, מה שמעולם לא הגיע אליו שום חוקר בעיונו, והיו כל אלו הדברים ידועים אצלו באותו האופן שהם ידועים אצל הטבע, עד שהיה אפשר לו לפעול בריאות טבעיות בדברים הטבעיים לשעתם, על דרך מה שזכרו חכמי התלמוד (סנהדרין פ"ז ס"ה ע"ב) מהאי גברא דעבד רבא, והיה זה בדעתו מלאכת ההוייה הטבעית לעשות לרוח משקל ומים תכן במדה. וכבר נמצאו באומות ישמעאל ספרים מיוחסים ביניהם למלך שלמה מדברים שהם מהמין הזה, ועל זה אמר הכתוב (בסימן ד' כ"ט) ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם ומכל חכמת מצרים, לפי שחרטומי מצרים היו כ"כ בקיאים בידיעת טבעי הדברים שהיו יודעים לעשות בריאות חדשות, כמו שנראה מספורי התורה (שמו' ז - ח') ושלמה הגדיל לעשות מהם, להיותו מכיר הדברים השפלים כמו שיכירם הטבע הפועל אותם, וכבר העיד על הבחינה השלישית הזאת הנביא ישעיה ע"ה, באמרו (ישעיה מ' י"ב) מי מדד בשעלו מים וגומר, שספר שמה קוצר ידיעת המעיינים בשעורי היסודות בעצמם ובשעור הנכנסים מהם בהרכבת מורכב מן המורכבים, ועל יסוד המים אמר מי מדד בשעלו מים, ועל יסוד האש אמר ושמים בזרת תכן, כי להיות יסוד האש סמוך לגלגל ודבק בו יכנה אותו הכתוב פעמים בשם שמים, ועל יסוד הארץ אמר וכל בשליש עפר הארץ, ועל יסוד האויר אמר מי תכן את רוח ה', והיתה גזרת הכתוב שאין מי שידע ויעשה אותו כי אם הש"י, ואם ידע אותו אדם יהיה איש עצתו שהוא הנביא אשר עמד בסוד ה' ושלמה המלך שהיה איש עצתו, ועליו המשיך ואמר (שם שם י"ד) את מי נועץ ויבינהו וילמדהו דעת, ר"ל שהש"י למד לאיש עצתו שהיה שלמה דעת ותבונה וחכמה, אמנם שאר האומות בעיונם וחקירתם לא ידעו ולא יבינו דבר מזה, ועליהם אמר (שם ט"ו) הן גוים כמר מדלי, ר"ל ידיעותיהם הם מעטים כמר מדלי, והם דברים בלתי מאמתים ואין להם הכרעה, כשחק מאזנים יחשבו וכדק יטול אותם אל אשר יהיה שמה הרוח יוליכהו. ואמר אחר זה (שם ט"ז) ולבנון אין די בער וחיתו אין די עולה, לומר שמפני החסד הזה שעשה הש"י לשלמה להודיעו כל זה אין די בלבנון להיות עצי עולה ואין די בחיתו להיות עולה

לשם יתברך על זה: והבחינה הרביעית הוא במה שכללה ידיעת שלמה תועלות הדברים השפלים כלם וסגולותיהם, שהם הטבעיים הנסתרים אצל בעלי העיון, ואופן התחייבם והמשכם מהצורות העצמיות, ובכלל היה יודע ערכי טבעי הדברים אלו לאלו, רצוני להתנגדותם והפכיותם והדמותם ואופני התחלפותם ומדרגות קצתם על קצתם וסדורם בכללות העולם השפל כל דבר לא יכחד מן המלך, ולזה עשה ספר הרפואות שזכרו חכמים ז"ל (ברכות פ"א דף י' ע"ב) מכל הדברים המתיחסים כפי טבעם לבריאות האדם ושוויו. ולהיות ידיעת שלמה מארבעת הבחינות האלה שלם בידיעת העולם השפל הזה בדברים לא הגיע אליהם העיון האנושי והדרך הפלא ויוצא מן המנהג הטבעי, נאמר לו הנה נתתי לך לב נבון וחכם אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך:

והמין השני מהידיעה אשר הקיפה חכמת שלמה היתה בעולם האמצעי, רצוני בגרמים השמימיים, והוא מבואר קצור העיון האנושי בהם, אם בטבעם ובעצמותם, ואם בתכונותיהם ותנועותיהם, ואם בכחם ואופן פועלם בתחתונים. אמנם קצורם בהשגת טבעיהם כבר יוכר מחלוף דעות המתפלספים וממעוט המופת והקיום הנופל בהם, כי הנה היו מהם שחשבו היותם הווים ונפסדים מפאת עצמם ומורכבים מהפכיים, רצוני מהיסודות הארבעה, וזהו דעת אפלטון והנמשכים אחריו, וארסטו יחשוב היותם פשוטים ונצחיים מפאת עצמם, ומהם שמום חדשים ומהם קדומים, ומהם מנו הכדורים תשעה ומהם שמנה, ומהם עשרה ומהם חמשים, ומהם שמום מתחלפים במין ומהם חשבו היותם נבדלים באיש וכלם ממין אחד, וכן בשאר הדברים הנמשכים לטבעם קצרה דעתם, כמו לתת סבה למה היה גלגל אחד רב הכוכבים ואחר אליו נעדר מכלם, והשאר כל גלגל בעל כוכב אחד, ולא ידעו ולא יבינו הבדלי הכדוריים אלו מאלו והבדלי הכוכבים אלו מאלו, וההבדל שיש בן טבע הכדור לטבע הכוכב. ואמנם קצורם בהכרת תכונותיהם כבר ראית הדמויים והסברות החלושות אשר דמו חכמי חכמת התכונה בתמונות השמים והמזלות ובמצביהם וסבוביה', ויציירו בזה דברים יוצאים מההקש השכלי ומהאמת בעצמו, כמו התנועות ההפכיות והנוטות והמתחלפות כפי המהירות בגלגל אחד ובעתה אחת, וכמו גלגלי ההקפה וגלגלי יוצאי המרכז ותנועת הקוטבים והמרכזים הנחים בטבעם, וכבר העיד הרב המורה בפרק חמשה ועשרים חלק שני על זרות הדעות האלה, והביא מאמר הפילוסוף שכל מה שדבר מגלגל הירח ולמעלה הוא בדמות אומד ומחשבה, ואמר עליו מליצת השיר (תלים קט"ו ט"ז) השמים שמים לה' והארץ נתן לבני האדם, ר"ל שהדברים השמימיים לא ישיגם האדם בעיונו. ואמנם קצורם בידיעת כחותיהם ואופן פעולותם הוא, לפי שעם היות מוסכם

אצל הפילוסופים שהנהגת זה העולם התחתון, ר"ל עולם ההוייה וההפסד, הוא בכתות השופעות מהגלגלים, וכמו שאמרו חז"ל אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל ברקיע מכה אותו ואומר לו גדל (ב"ר פרש' י' דף י"ב ע"א) הנה קצרה יד המעיינים להשיג כתות הכוכבים וכת כל אחד מהם בפרט ואופן פעולתו בשפלים ודרך הורדת השפעתו בהם, ואמנם אמרם שהשמש יניע יסוד המים אלו הם ענינים כוללים, אמנם ההוראות הפרטיות לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו, כי הספרים אשר כתבו בזה בעלי המשפט הבל המה מעשה תעתועים בעת פקודתם יאבדו: וכבר התאמצו אנשים לדעת עשיית הטלסמאות, והם הצורות הנעשות בשעות ידועות כדי להוריד שפע הכוכבים על דברים ידועים ולא עלה בידם. וראוי היה להיות כן, שאחרי היותם בלתי משיגים טבעי הגרמים השממיים ותכונותיהם, אי אפשר שיכירו כחם ופעולותיהם הנמשכות מהם, ועל כן בכל מה שישפטו יצא משפט מעוקל וכאמרו (איוב ל"ח ל"ג) הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ, אמנם שלמה לפי שהגיע אל אמתת החכמה ההיא ע"ד הפלא ומפאת סבות', השיג מה למעלה מה למטה בטבעים השממיים ובמספרם והנחותיהם ובסדור תנועותיהם, והשיג עם זה אמתת כחותיהם בהנהגת הדברים השפלים איך היא. ובמלאכה המעשית עשה כרצונו והצליח, וכמו שזכרו חכמים ז"ל מהפעולות שעשה בכסא והצורות אשר עשה מאריות ונמרים ושאר הצורות שעשה לפעולות המיוחדות שהיו כלם מזה המין, ועל השגת חכמת התכונה הזאת והקפת אמתתה וכללות ענינ', אמר הכתוב ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם, ואחז"ל (במ"ר פ' י"ט דף רע"ג ע"ב) מה היתה חכמתם של בני קדם? שהיו יודעים במזלות, שנאמר (ישעיה ב' ו') כי מלאו מקדם וענני וגומר. ואמנם למה נקראו בעלי זאת החכמה בעלי קדם, חשבו רבים שהיה לפי שבארץ המזרח התחכמו באותה החכמה יותר משאר הארצות ושלכן יוחסה אליהם. ואחשוב אני שמלת קדם לא נאמר בכאן על המזרח, כי אם על הזמן הקודם מראשית הבריאה, ע"ד אמרו (משלי ח' כ"ג) מעולם נסכתי מראש מקדמי ארץ, וענין זה הוא כפי מה שאמרו חז"ל בבראשית רבה (פר' כ"ו כ"ט ע"ב) על פסוק (בראשית ו' ב') ויראו בני האלקים, למה קורא אותם בני האלקים? ר' חנינא ור' שמעון בן לקיש תרוייהו אמרין שהאריכו ימים בלא צער ובלא יסורין, ר' תנאי בשם ר' יוסי אומר כדי לעמוד על התקופות ועל החשבונות ועל המזלות. והנה רב תנאי נתן הסבה התכליתית במה שאמרו ר' חנינא ורבי שמעון, באמרו שהיה אורך הימים ההם כדי להשלים המין האנושי בחכמת התכונה, מפי שרובה נלקחה מן החוש ואי אפשר שתושג ראשונה אלא למי שהיו חייהם מתמידים אורך נפלא יוצא מן המנהג הטבעי, ולכן האריך האל ית'

חיי אותם הקדמוני' שזכרה תורה, כי בזולת זה לא היה אפשר שיושגו עניני החכמה ההיא, ולזה יחסו בעלי התכונה הרבה מדבריהם לאלה הקדמונים, ומפני זה נקראו בני קדם אותם האנשי' הראשונים שהשיגו חכמת התכונה בנסיון הארוך ההוא. והגיד הכתוב שגדלה חכמת שלמה בתכונה מחכמת אותם הקדומים מאריכי הימים, מפני שהם השיגו עניניה בנסיון לקוח מן החוש ומהמאוחר אל הקודם באורך נפלא מן הזמן, ושלמה השיג אותה מפאת השפע האלקי ומהקודם אל המאוחר בלילה אחד בחלום מבלי השתמשות החושים יותר בשלמות ממה שהם השיגוה באלפים מהשנים, ולהיות זה דבר פלא יוצא מההקש הטבעי, אמר לו ית' הנה נתתי לך לב נבון וחכם אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך: **והמין השלישי** מהידיעה אשר הקיפה חכמת שלמה היתה בעולם העליון הרוחני, רצוני בשכלים הנבדלים. וכבר ידעת שהפילוסופים לא הגיעו להשגת השכלים הנבדלים מחמר, כי אם מפאת התנועה השמימיית המושגת לחוש, ולזה קצרה חקירתם והשגתם בזה בשלשה ענינים. הראשון בהשגת אמתת מה שהם, כי יש מהם שחשבו היותם מורכבים מחמר וצורה אלא שחמרם הוא משולל מההוייה וההפסד וההשתנות והתנועה והגשמות, והוא דעת ר' שלמה בן גבירול בספרו מקור חיים, ומהפילוסופים הקדומים, אמנם אריסטו יחשוב היותם משוללים מחומר לגמרי, אלא שמפרשי דבריו מהם אמרו היותם מורכבים ממציאות ומהות, ומהם שמום פשוטים בהחלט, ואמרו היות המציאות והמהות בהם דבר אחד כמו באל יתברך. ואמנם בהשגת מהותם בעצמם לא השיגו דבר אחר כי אם היותם שכל, אמנם במה יבדל האחד מהאחד בעצמו בייחוד אחרי היותם כלם מטבע השכל, קצרה בזה השגתם מאד, כי מהם שמו ההבדל ביניהם בדרך העלה והעלול, ומהם במדרגת השגותיהם והשכלתם לבד, ואלו הם דברים כוללים מורים על קצור ידיעתם בזה וימשכו לכל דעותיהם ספקות עצומות. והענין השני אשר קצרה דעתם בו הוא במספרם. לפי שאחרי שהפילוסוף לא הגיע למציאות השכלים הנבדלים כי אם מפאת התנועות השממיות, פסק הדין שהשכלים הם כמספר הגלגלים כל גלגל יתנועע משכל מיוחד יניעהו, וכר כתב הרב המורה (חלק ב' פ"ד) שלא גזר אריסטו ולא זולתו שמספר השכלים עשרה או מאה, כי אם שהם כפי מספר הגלגלים, עד שמי שהיו חושבים בזמנו שהיו הגלגלים חמשים הניחו השכלים הנפרדים ג"כ חמשים, ואחרוני הפילוסופים אמרו שהם עשרה מפני שהם מנו הכדורים תשעה ושאר הכדורים ותנועותיהם מתחייבים מהם ונכללים בהם, ולזה היו הנבדלים המניעים אותם תשעה, והשכל העשירי הורה עליו צאת שכלנו מן הכח אל הפועל והוא השכל הפועל. והדעת הזה רחוק הוא מדרך המושכל וממה שיורו

עליו כתבי הקדש, אם מן המושכל, לפי שאין ראוי שנחשוב היות תכלית השכלים הנבדלים הנעת השמים לשיהיה מספרם כמספר התנועות, ושאם יונחו יותר מהם היו מציאותם לבטלה, ושנתפשטה נדיבותו יתברך בבריאת הדברים השפלים כ"כ שהמציא רבוי המינים ואישיהם וגם בשמים ממעל רבוי הגלגלים וכוכביהם, ושבעולם הרוחני העליון היותר נכבד מכלם קצרה יד השם מהמציא רבוי השכלים הנבדלים בעבור העשר', והנה המשורר אמר (תלים פ"ט ח') אל נערץ בסוד קדושים רבה, ואמר (שם ס"ח י"ח) רכב אלקים רבותי' אלפי שנאן ה' בם וגומר, ודניאל אמר (דניאל ז' י') אלף אלפין ישמשוניה ורבוא רבבן קדמוהי יקומון, וזה כלו מורה על רבוי השכלים הנבדלי', וכמו שבא בהרבה מקומות מדבריהם ז"ל: והענין השלישי אשר קצרה השגתם בו הוא בפעולתם בנמצאות אשר למטה מהם. וכבר זכרתי שהפילוסופים לא השיגו מפעולות השכלים הנבדלים בכל מה שזולתם כי אם ההנעה בלבד, אמנם כפי המאמתים הם שלוחי ההשגחה, כמלאכים אשר באו לאברהם וללוט וליעקב ואשר הצילו את חנניה ועזריה מכבשן האש ואת דניאל מגובא דאריותא, ומהם ג"כ ממונים על בני אדם ומנהיגים את האומות, כמו שאמר (שם י') שר מלכות יון שר מלכות פרס, והם המשגיחים על כל עניני העולם השפל והנהגותיו והויותיו, כמו שאמרו (פסחים פ"י דף קי"ח ע"א) שרו של אש שרו של ברד מלאך ממונה על כך וכך, עד שגזרו אומר (ב"ר ריש פ' נ') שאין מלאך אחד עושה שתי שליחיות, ומפעולותם גם כן הוא היותם נראים לעיני הנביאים ומודיעים אליהם העתידות במצות האל יתברך. הנה התבאר אם כן שקצרה יד חקירת הפילוסופ' מאד בעניני השכלים הנבדלים, אמנם שלמה השיג מציאות הנבדלים ואמתת מה שהם כפי מה שאפשר, והבדליהם זה מזה וסדרם ומדרגתם בשלמות, והרוחניות זה על זה ומספרם ומספר מדרגותיהם, והגיע מעלת ידיעתו לדעת ענינם וכחם והנהגתם בשפלים, ועל זה אמר ויחכם מכל האדם מאיתן האזרחי והימן וכלכל ודרדע בני מחול, שהיו האנשים המפורסמים בזמנם בחכמת האלהיות. ובחכמת הנבדלים עשה שלמה שירים רבים, כמו שאמר ויהי שירו חמש ואלף, שפירושו חמשת אלפים, לפי שהיה מנהג הקדמונים לדבר בענינים האלקיים על דרך השיר, וידמה שעשה זה המספר הגדול מהשירים לשרים העליונים לכל אחד בפני עצמו כפי הנהגתו לאומה מהאומות וכפי המנוי ושרות המיוחד אליו, ועשה ספר שיר השירים מיוחד בהנהגה האלקית על כנסת ישראל, ולזה אמרו כל השירים קדש ושיר השירים קדש קדשים, (ידים פ"ו דף קנ"ז ע"א) לפי ששאר השירים אשר עשה היו כלם למלאכים הקדושים, ושיר השירים היה מיוחד אליו יתברך שהוא קדש קדשים, ולהיות ידיעת שלמה מקפת

בעניינים הנבדלים ואופני הנהגותיהם, היה שהגיע לדעת הדרכים והאמצעיים וההכנות הצריכות להוריד שפע כל שר ושר מהנבדלים על עמו ועל נחלתו. וכבר העירו חז"ל על זה במדרש משלי, (משלי ל' א') אמרו נאם הגבר לאיתיאל, גבר ששרת עליו רוח הקדש, לאיתיאל, שהבין אותותיהם של מלאכי השרת, ואכל, שהיה יכול לעמוד בדין, הא כיצד? מלך על העליונים ועל התחתונים, שנאמר (ד"ה א' כ"ט כ"ג) וישב שלמה על כסא ה'. ורצו בהבנת אותיות מלאכי השרת השגת ענייניהם ופעולותיהם המיוחדות הנמשכות למהות אחד מהם, והמלכות והיכולת הוא שהיה יכול להוריד השפע מהעליונים על התחתונים, ואולי שזה היה ענין אותם השירים אשר חבר אליהם, ועם היות ששלמה השיג כל זה על דרך הפלא בימי בחרותו כשנראה השם אליו בגבעון, הנה לא נשתמש מזה, רצוני מהורדת השפע מהשכלים הנבדלים על אומותם כי אם בזקנתו, שנשיו שהיו מצריות ומואביות ומשאר האומות באהבתו אתהן הטו את לבבו, לא לעבוד עבודה זרה חלילה כי אם ללמדו אופן עבודת אלהיהן, ובהניחו אותן לעבוד עבודתן בארץ הנבחרת על פני ירושלם להוריד כל אחת מהן שפע אלקי ארצה על עצמה וביתה, וזה הוא באמת חטא שלמה, ועליו אמר (בסימן י"א ה') וילך שלמה אחרי עשרות אלקי צידונים ואחרי מלכום שקוץ עמונים, ואמר (שם ז') אז יבנה שלמה במה לכמוש שקוץ מואב בהר אשר על פני ירושלם ולמולך שקוץ בני עמון, וכן עשה לכל נשיו הנכריות מקטירות ומזבחות לאלהיהן, כלומר שהיה החטא אם להיותם נשיו, ואחרי שגיירם היו כבנות ישראל לכל דבר ולא היה ראוי להניחם לעבוד את אלהיהן, כל שכן בארץ הנבחרת ועל פני ירושלם אשר בחר ה' לשום שמו שם והיה מכל הארצות מיוחדת לשפע האלקי, כמו שאמר (ז*'ה ב' ו' ו') ואבחר בירושלם להיות שמי שם כל הימים, וכל שכן בהיות שלמה מלמד אותן משפט אלקי ארצם, והיה עם זה מפריד בחינתו מהש"י בהיותו פונה לבבו מעם ה' ועוסק בענינים זרים יוצאים מדרכי התורה האלקית, ועל זה אמר (בסימן י"א ד') ולא היה לבבו שלם עם ה' אלקיו כלבב דוד אביו, ואמר (שם ט') ויתאנף ה' בשלמה כי נטה לבבו מעם ה' אלקי ישראל וגומר, ר"ל להיותו מלך ישראל היה זה יותר מגונה אצלו, כי המעשה הזה היה ראוי לחכמי האומות ולמלכיהם לא לשלמה בחיר השם, והיה ראוי אליו להתעסק תמיד בתפלותיו וקרבנותיו להוריד השפע האלקי על עמו ועל הארץ הקדושה לא בשאר העבודות הנכריות, ואולי שמפני זה היו באים מהאומות לשמוע חכמתו ומביאים אליו מנחה כדי שילמדם איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם שרי מעלה באופן שיורידו השפע מהם על ארצם, אבל לא היה בזה מהחטא כאשר היה במה שלמד את נשיו לעשותו פתח שערי ירושלם כמו שזכרתי, למה שהאומות היו ראויים

אליו, וכמו שאמר (דברים ד' י"ט) אשר חלק ה' אלקיך אותם לכל העמים וגומר ואתכם לקח ה', ועל זה אמר כמתחרט בספר משלי (משלי ה' כ') ולמה תשגה בני בזרה ותחבק חק נכריה, ואמר (שם ל"א ג') אל תתן לנשים חילך, שמלבד הנגלה מפשוטו ירמוז לזה גם כן. וכבר התנצל מזה בספר שיר השירים באמרו (שיר ו' ז' ח') ששים המה מלכות ושמנים פלגשים ועלמות אין מספר אחת היא יונתי תמתי וגומר, ר"ל שהנהגות העליונים הם רבות ובמדרגות רבות ומסתעפות אלו מאלו, והעליונות מהם קרא מלכות ואחרות פלגשים ואחרות עלמות כפי מיני המנויים וההנהגים, ואמר שעם היות שהוא ע"ה הגיע לידיעת כלם ולהוריד השפע מהן על אומותן, הנה לבבו לא היה שלם ותמים כי אם עם ההנהגה האלקית, ועל זה אמר אחת היא יונתי תמתי, ואולי שמפני זה לא נמצאו אצלנו מכל אותם השירים אשר עשה שלמה כי אם ספר שיר השירים שנתחבר לכתבי הקדש, להיותו מדבר בהנהגה המיוחדת לאל יתברך על האומה ישראלית שאין בו כי אם קי"ז פסוקים, וכל שאר השירים שעשה בהנהגות השרים העליונים לאומותם לא נתחברו בכתבי הקדש ולא נמצאו, וידמה שחזקיהו ואנשי דורו גנזום לבל יכשל בהם אדם לעשות מעשהו ולעבוד עבודתו נכריה עבודתו. ולהיות חכמת שלמה בזה המין הג' מהידיעה ע"ד הפלא למעלה מההקש הטבעי, אמר לו יתברך הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך: **המין הרביעי** מהידיעה אשר הקיפה חכמת שלמה היה בעניני השכל המעשי והנהגתו, כי עם היות שעל המעט ישתלם בעניני השכל המעשי מי שהוא שלם בעיוני, מפני שהתעסקו בעיוניות לא יוכל להתעסק בעניני המעשיים ההנהגיים, כי להיות הנפש אחת יעיקו פעולותיה המתחלפות אלו לאלו, הנה שלמה להיות חכמתו על דרך הפלא היה נשלם בעיוני ובמעשי יחד במדרגה היותר עליונה שאפשר, וזה אם בהנהיגו עצמו כפי השכל והמעלה במדותיו ופעוליו שהיא חכמת המרות, ועם בהנהגת האדם את בני ביתו האשה והבנים והעבדים שהיא ידיעת הנהגת הבית, ואם הנהגתו למדינה או למלכים כפי הצדק והמשפט וטוב הסדור והיא ידיעת הנהגת המדינה. ואמנם שלמות שלמה ע"ה בהנהגת המרות, יראה מספר משלי אשר חבר, אשר כפי הפשט הנגלה ממנו הגדיל בו לדבר בעניני המרות, כמו שאמר בתחלתו (משלי א' ד') לתת לפתאים ערמה לנער דעת ומזמה לקחת מוסר השכל וגומר, וכבר יראה שחבר ספרים אחרים בזאת החכמה, ועל זה אמר (בסימן ד' ל'א) וידבר שלשת אלפים משל, כי עשיית המשלים היא מבעלי המוסר המדותי. אמנם בתנחומא (פרשת חקת) אמרו על הפסוק הזה, חזרנו על כל המקראות ולא מצאנו שנתנבא שלמה אלא קרוב לשמונה מאות פסוקים, אלא מלמד שבכל פסוק ופסוק שאמר יש בה שנים

ושלשה טעמים. העירו בזה שהיו בדברי שלמה נגלה ונסתר, והנה א"כ הנגלה המוסר המדותיי כמו שיורה עליו פשוטי הכתובי', והנסתר הם החכמות העיוניות הנרמזות בהן בשנים או שלשה פנים, כמו שאמר על זה (משלי כ"ב כ') הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת, ואולי שגם ללמוד ממנו החכמה המדותיית הזאת היו באים כל גויי הארץ לשמוע חכמתו ומביאים אליו מנחה. ואמנם שלמותו בהנהגת הבית, יראה בסדור ביתו ומאכל שלחנו והנהגת עבדיו בני הבית, והנציבים אשר שם בכל הארץ לכלכל כל הקרב לשלחנו איש חדשו ולא יעדרו דבר, באופן שלא יהיה בארץ רעב ללחם ובשאר הדברים אשר יאכלו, ולא יעיק מאכל ביתו לפרנסת עמי הארץ אשר הוא יושב בה, כמו שאפרש בפסוקים, ועם זה רבוי הסוסים והפרשים אשר היו תמיד בביתו, לא לצורך המלחמה כי שלום והשקט היה בימיו, אבל לכבוד ולתפארת, כי ברוב עם הדרת מלך, וגודל זה הענין והפלגתו מתמיה מאד לא נעשה כזה בכל ממלכות הגויים אשר היו לפניו ולאחריו, מי שמע כזאת או ראה כאלה? שמלך אחד שכל ימיו לא היתה לו מלחמה עם שום אדם אין שטן ואין פגע רע יהיו לו תמיד בביתו ארבעים אלף אורות סוסים למרכבו ושנים עשר אלף פרשים? ולהיות הפלגת הנהגת ביתו בהפלגה ובמעלה נפלאת ועם סדור גדול, אמר הכתוב (בסימן י' ד') ותרא מלכת שבא את כל חכמת שלמה והבית אשר בנה ומאכל שלחנו ומושב עבדיו ומעמד משרתיו ומלבושיהם ומשקיו ועלתו אשר יעלה בית ה' ולא היה בה רוח וגומר, אשר בזה רשם הכתוב דברים נכבדים ונאים בסדור ביתו של שלמה כמו שאפר' אחרי כן בפירוש הפסוק. וגם יראה רוב הנהגתו בעניני המדינה, במה שהמציא דרכים חדשים מקרוב באו לעשות עושר ולאסוף ממון רב מבלי שיוציא אותו מעמו ונחלתו בדרך מה או גזל כמו שעושים מהמלכים העריצים כדי להתעשר, אבל בשלחו אניות לאופירה אל הזהב ותרשיש לסחורות רבות, והיה רבוי הזהב בביתו כל כך שעשה מאתים צנה ושלש מאות מגינים זהב וכל כלי משקיו וכל כלי בית יער הלבנון נעשה זהב סגור. ואמנם שלמותו בהנהגת המדינה והמלכות ודבר המשפט, שהוא הענין המיוחד למלך במה שהוא מלך, כמו שאמר הנביא (ישעיה ל"ב א'), הן לצדק ימלוך מלך, ואמר החכם (משלי כ"ט ד') מלך במשפט יעמיד ארץ, הוא מבואר, שלהיות שלמה נשלם גם בזה ע"ד נס היה מכיר ויודע לבות בני אדם הבאים לפניו לדין ומחשבותיהם, ומהכרת פניהם היה משיג אמיתת הדבר והיה יודע מי הוא הצדיק בדינו ומי הוא הרשע במשפטו, והיה חופש כל חדרי בטן ומגלה מצפוני לב האדם בראיית פרצופו. ואין ספק שהשכל האנושי בחכמתו בלבד לא יספיק לזה, ואולי שגם מפני זה הזהירה התורה (דברים א' י"ז) לא תכירו פנים במשפט, רוצה לומר שלא יאמר הדיין

מכיר אני בפני זה הבעל דין שהוא משקר בדבריו, לפי שהדבר הזה, רצוני ידיעת מצפוני הלבבות יוחד אליו יתברך, כמאמר ירמיה ע"ה (ירמיה י"ז ט') עקוב הלב מכל ואנוש הוא מי ידענו אני ה' חוקר לב בוחן כליות וגומר, אבל שלמה חלק השם יתברך עליו גם בזה מחכמתו להשיג ולדעת מה שהיה בלב האדם הבא לפניו בדין ודבר לא נכחד מן המלך, והיה זה בהכירו אותות רבים בפני האדם הבא לפניו ותנועותיו מורים בעצם ובאמת על ההפעליות הנפשיות אשר לו המגלים אליו כל מה שבלבו, כי כמו שאנחנו נכיר בפני האדם פחדו וכעסו שמחתו ויגונו חריצותו ועצלתו כפי האותות המפורסמי' והנגלים המורים על כל אחד מאלה ההפעליות, ככה שלמה היה מכיר גם כן כל שאר הפעליות הנפש ומחשבותיה מפאת אותות אחרים יותר דקים לאין שעור שלא הגיע שום אדם אליהם. וכמו שהרופא החכם המובהק יכיר בדפק ובשתן ובנשימה דברים נעלמים ונסתרים יפלאו שאר הרופאים ממנו, כך היה ענין שלמה בדבר משפט אצל כל חכמי לב, ומפני זה כאשר באו השתים נשים זונות לפניו מיד כשראה אותן ושמע טעונתיהם הגיע אל אמתת הדבר וידע בבירור למי הילד החי, והנה עשה הנסיון והבחינה ההיא, בעבור שהרואים היושבים לפניו יכירו וידעו שהיה משפטו ישר כמו שאפרש בפסוקים, וזהו שאמר (בסימן פסוק כ"ח) וישמעו כל ישראל את המשפט אשר שפט המלך וייראו מפני המלך כי ראו כי חכמת אלקים בקרבו לעשות משפט, ר"ל שחכמת האל יתברך המיוחדת אליו שהיא לחקור לב ולבחון כליות אותה עצמה היה בלב שלמה שנתנה אליו, ומפני זה היו יראים ממנו בחשבם שלא יבצר ממנו כל אשר יזמו לעשות, וזה היה גם כן ענין מלכת שבא שבאה לנסותו בחדות, שהם הדברים הנסתרים שיחשוב אדם בלבו שלא יוכל אדם אחר להשיגם כי הם כמוסים בלב השואל חתומים באוצרות מחשבותיו, והעיד הכתוב ששלמה הגיד לה את כל אשר בלבבה ולא היה דבר נעלם שלא הגיד לה המלך, שיורה זה על שלמות ידיעתו בדברים האלה הצריכים לענין המשפט והנהגת המלכות. והנה העיד עוד על שלמותו בהנהגת המלכות שמזולת חרב וחנית היה מושל בכל ממלכות הארץ וכל הגוים היו מגישים מנחה ועובדים את שלמה כל ימי חייו, עד שמפני זה אמר הכתוב (בסי' ד' כ"ד) וישב יהודה וישראל לבטח איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו מדן ועד באר שבע כל ימי שלמה, שזהו תכלית ההצלחה בהנהגת המלכות, והיה שלמה אם כן צדיק יסוד עולם, (פרקי אבות סוף פ"א) כי על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום, וכלם נמצאו בו על השלמות הנפלא. ויורה ג"כ שלמותו בהנהגת מלכותו במה שהעשיר מלכותו והרבה בו כסף וזהב לבלי חק, כמו שאמר הכתוב (בסי' י' כ"א) כסף לא נחשב בימי שלמה למאומה, ואמר (שם

כ"ז) ויתן המלך את הכסף בירושלם כאבנים ואת הארזים נתן כשקמים אשר בשפלה לרוב. וגם יורה שלמותו הגדול בשכל המעשי, הבנין הנפלא והאלקי אשר עשה בבית ה' כולל הידיעות העיונית האלהיות והשממיות וטבעיות ושלמות הציור והסדור וההשגחה בדברים המעשיים כמו שיתבאר אחר זה, ובנין בית המלך הגדול והנורא והעלייה אשר עשה מביתו אל בית השם מעצי אלמוגים הנקראים קוראלי"ש, ובית יער הלבנון ואולם הכסא אשר ישפוט שם והבית אשר עשה לבת פרעה ואת המלוא ואת חומת ירושלם שהיו שלש חומות זו בתוך זו, ובנין רבוי המדינות והערים שזכר הכתוב שבנה כל אלו בנינים גדולים ונפלאים כיד המלך, מורים על נדיבותו וגודל לבבו וטוב שכלו גם כן בדברים המעשיים. ולהיות שלמות ההנהגות האלו בלתי אפשר שיתקבצו וימצאו על השלמות באדם אחר אמר לו ית' הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך, כי החכמה תאמר על הידיעה העיונית והתבונה על המעשית:

והמין החמשי מהידיעה אשר הקיפה חכמת שלמה הוא בתורה האלקית, וזה בשני פנים. האחד כפי אמתת פשוטה, אם בספורים שבאו בה מעניני הבריאה והסתעפות הדורות ומאורעות האבות ושאר הספורים כלם שבאו בתורה בקצור שהוא הבין וידע עניניהם כמו שהיו, ואם במצות שידע כללותם והיקף פרטיהם ודקדוקיהם ודקדוקי דקדוקיהם כפי מה שקבלם משה רבנו ע"ה מפי הגבורה מבלי ספק ופקפוק ולא מחלוקת כלל, אז"ל (שיר רבא דף ג' ע"ב) למה היו דומים דברי תורה עד שלא בא שלמה? לבאר שהיו מימיו עמוקים ולא היה אדם יכול לשתות מהם, מה עשה פקח אחד? ספק חבל לחבל ומשיחה למשיחה ודלה ושתה, כך היה שלמה ממשל למשל ומדבר לדבר עד שעמד על דברי תורה, העידו בזה ששלמה המציא הדרכים והמדות שהתורה נדרשת בהם לישר החכמים ולהדריכם בתבונתה, שהם משל לחבלים והמשיחות בהוצאת המים העמוקים. והפן השני הוא בידיעת סתרי התורה וסודותיה הנקראים בלשונם ז"ל מעשה בראשית ומעשה מרכבה, וזה בהיותו יודע איך יוכללו ויורמזו בתורה כל החכמות והידיעות האמתיות אשר בנמצאים, אם בסודות הספורים והנרמז בהם, ואם בטעמי המצות והנרמז בהם ואופני עשייתם, ואין רצוני בטעמים מדרך הסברא והדמיון כמו שעשה הרב המורה, שחשב שהגיע אל ידיעת טעמי המצות ממה שמצא בספרי הצבה, אבל שלמה השיג טעמיהם כפי מה שכוונה החכמה האלקית באמת אשר זה נעלם מאד מהחכמים, וגם החקים אשר יצר הרע ואומות העולם מקטרגות עליהם להיות השכל לואה מהגיע לידיעת סבותיהם גלה הש"י לשלמה, ולא היה דבר שנעלם ממנו כי

אם טעם פרה אדומה בלבד, לקיים מה שנאמר (תלים ח' ו') ותחסרהו מעט מאלקים, כמו שדרשו חז"ל.

וכבר גלו חכמינו ז"ל בפסיקתא רבתי ובתנחומא גם כן (פרשת חקת), אמרו וידבר על העצים, וכי אפשר לאדם לדבר על העצים? אלא שאמר שלמה מפני מה מצורע נטהר בגבוה שבגבוהים ובנמוך שבנמוכים כמין ארז ואזוב? מפני שהגביה עצמו כארז לקה בצרעת, וכשהשפיל את עצמו נתרפא על ידי אזוב. מפני מה בהמה מותרת בשני סמנים ועוף בסימן אחד? לפי שהבהמה נבראת מן היבשה, שנאמר (בראשית א' כ"ג) תוצא הארץ נפש חיה וגומר. מפני מה שמנה שרצים בתורה הצדן והחובל בהם חייב ושאר השרצים פטור? מפני שיש להם עורות. מפני מה בהמה חיה ועוף טעונה שחיטה ודגים אינם טעונין שחיטה וכו'? אמר שלמה על כל אלה עמדתי ועל פרה אדומה אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני. ולהיות המין הזה מהידיעה, ר"ל השגת חכמת התורה וסודותיה והדברים הנרמזים בה תכלית האדם והצלחתו הנפשיית, למה שהיא כוללת אמתת הידיעות כלם לא יחסר כל בה, אמר דוד (תלים י"ט ו') תורת ה' תמימה משיבת נפש וגומר, וצוה אל שלמה בנו ושמרת את משמרת השם אלקיך ללכת בדרכיו לשמור חקותיו ומצותיו ומשפטיו ועדותיו ככתוב בתורת משה למען תשכיל את כל אשר תעשה ואת כל אשר תפנה שם, שרצה בזה כמו שפירשתי שכל המושכלות והידיעות אשר יפנה האדם אליהן ויבקש אותן ימצאו בה, ולכן צוה בספר קהלת (קהלת י"ב י"ז) סוף דבר הכל נשמע את האלקים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם, ר"ל שהוא תכליתו האחרון: הנה התבאר מכל מה שאמרתי בשער הזה ששלמה המלך עליו השלום נשלם בחמשת מיני הידיעות האלה טבעיות למודיות אלהיות מדותיות תורניות. והנה מצאתי לחז"ל מאמר כולל ומקיף כל מה שאמרתי, (תחומא פר' חקת) אמרו ויחכם מכל האדם, מאדם הראשון, ומה היתה חכמתו? שהעביר הקב"ה לפניו כל בהמה חיה ועוף ואמר ליה מה שמותם של אלוי השיבו לזה נאה לקרוא סוס ולזה נאה לקרוא שור וכן לכלם, שנאמר (בראשית ב' כ') ויקרא האדם שמות, אמר ליה מה שמך? אמר ליה אדם, שנבראתי מן האדמה, ואני מה שמי? אמר ליה אדוני, שאתה אדון לכל הבריות, היינו דכתיב (ישעיה מ"ב ח') אני השם הוא שמי שקרא לי אדם הראשון. מאיתן האזרחי, זה אברהם, שנאמר (תלים פ"ט א') משכיל לאיתן האזרחי. מהימן, זה משה שנאמר (במדבר י"ב ז') בכל ביתי נאמן הוא. מכלכל, זה יוסף, שנאמר, (בראשית מ"ז י"ב) ויכלכל יוסף. דרדע, זה דור המדבר, שהיו כלם מלאים דעה. בני מחול, בנים שמחלה להם שכינה במעשה העגל וכו'. הנה העירו שלמות חכמת שלמה בטבעיות ממה שנתעלה על אדם

הראשון ששם שמות לכל הב"ח כפי הראוי לטבעיהם ומהיותיהם, כמו שאמר הכתוב (שם ב' י"ט) וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, ר"ל הראוי לו כפי טבעו, וזהו אמרם לזה נאה לקרא ולא לזה יקרא, לפי שלא היו אותם השמות מוסכמים כפי הרצון בלבד אבל מונחי' ונגזרים באופן נאות לטבעיהם ולצורותיהם. והעידו על שלמותו בחכמ' התכונה במה שאמרו שנתעלה על אברהם וכבר התפרסם אצל האומות כפי מה שנמצא בספריהם הקדומים, שהיה אברהם, שלם מאד בחכמת המזלות, ונתוכח עליה עם נמרוד שהיה חכם מפורס' בה, ושאברהם למד החכמה ההיא במצרים, ומסכים לזה דרשו חז"ל (שבת פכ"ד דף קנ"ו ע"א בראשית ט"ו ה') ויוצא אותו החוצה, שאמר לו ית' צא מאצטגנינות שלך, ר"ל שלא יסמך על מה שתגזור אותה המלאכה בעקרותו, כי הוא ית' היה שודד המערכות בעזרו. והעידו על שלמותו בחכמת האלהות בעניני השכלים הנבדלים ובפעולותיהם, למה ששבחו אותו ממשה, שהוא להפשטתו מהחמריות השיג יותר מכל השאר בעניני הנבדלים ובפעולותיהם, ועליו אמר (במדבר י"ב ז') בכל ביתי נאמן הוא, כי בית האלקים בדרך האמת הוא מעון השכלים הנבדלים, ואמנם איך היה זה שנתעלה שלמה בהשגת הענינים האלקיים ממרע"ה, הנה יתבאר אחר זה. והעידו על שלמותו בחכמה המדינית, במה שגדלו מעלתו מיוסף שכלכל והנהיג את מצרים בשני השבע ובשנות הרעב לשלמותו בהנהגת המדינה והמלכות, ולזה אמרו עליו שהיה יודע כל הלשונות, ר"ל הנהגות האומות כלן לסדריהם. והעידו על מעלת שלמה בחכמת התורה ובמצותיה, במה ששבחו אותו על דור המדבר שקבלו את התורה ולמדו אותה מפי משה, והתבונן מאמרם שלא יחסו מעלת שלמה בחכמת התורה עם מעלת משה, כי אם עם דור המדבר שלמדו אותה מפיו. ומה הפליגו במשל הזה! כי כמו שדור המדבר היה דור דעה וקבלו את התורה מפי השם ועם כל זה עשו העגל להורדת השפע במקום משה, ועם היות אליהם בזה מהחטא מחל להם הקב"ה, שלזה קראם כאן בני מחול, ככה שלמה קבל חכמת התורה מהאל יתברך והיה גדול הדעת, וחטא בנסותו אחרי שרי מעלה להוריד רוחניותם על אומתם ומחל לו הקב"ה לפי שעשה תשובה, כמו שדרשו ז"ל (בסי' י"א מ"ג) וישכב שלמה עם אבותיו, במחיצת אבותיו. הנה אם כן הסכימו שנשתלם שלמה בחמשת מיני הידיעות אשר זכרתי מן הגבורי' אשר מעולם אנשי השם, ולהיות אם כן שלמותו מפאת הדברים הידועי' ההם יוצא מן המנהג הטבעי על דרך הפלא, אמר לו ית' הנה נתתי לך לב נבון וחכם אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך: ואמנם יוסף בן גוריון בספר הקדמוניות שכתב לרומיים, הגיד גודל חכמת שלמה ושהיה יודע בעניני השדים ומעשיהם וההשבעות הראויות אליהם שעור מופלג, והעיד שכאשר

לכד טיטוס את ירוש' ראה איש אחד מבני הרומיים שאחזהו שד והיה עושה מעשים זרים ותמהים, ובא כהן אחד שמו אלעזר משתבח עצמו שהיה יודע קצת מחכמת שלמה בעניין השדים והשביע את השד באוזן הנכפה, וביד הכהן טבעת אחת בחותמו ומיד יצא השד מגוף הרומיי ונשאר חזק ובריא אולם, והכהן אמר לטיטוס אם תחפוץ אני אכריח את השד להכניס בגוף אחר, אז טיטוס לנסותו צוהו שיכניסהו בפלוני אחד מאנשיו, והשביע הכהן את השד שיבא בגוף האיש ההוא, ויבקשו את האיש ומצאוהו קורץ בעיניו מולל ברגליו רירו על זקנו והדבר אין בו, וידע טיטוס כי שפתי כהן ישמרו דעת ומעלת חכמת שלמה אשר כמוהו לא היה במלכים ולא יהיה. והותר עם מה שאמרתי בשני השערים האלה הספק הנופל במעלת חכמת שלמה מפאת שאר החכמים:

השער השלישי וראוי שאשתדל עתה בהתרת הספק אשר יקרה מפאת הנביאים במעלת חכמת שלמה, ואומר ראשונה שיסוד הספק הזה, רוצה לומר מציאות החכמה בנביאים הוא ממה שאמרו במסכת נדרים (פ"ד ל"ח ע"א) א"ר יוחנן אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על חכם גבור ועשיר וענו, וכלם ממשה וכו'. ובמסכת שבת (פ"י צ"ב ע"א) הביאו גם כן זה המאמר עצמו, אלא שלא זכרו שם ענו וזכרו במקומו בעל קומה. והרב המורה (פ' ל"ב ח"ב) כתב שהחכמה העיונית המחקרית היא מכלל ההכנות ההכרחיות בנבואה שאי אפשר שתמצא בלתם, והוכיח דעתו מזה המאמר, וכבר כתבתי במאמר השני מספר מחזה שדי אשר לי, שדעתו בזה בלתי אמתי, ושחז"ל לא כוונו באמרם אין הקב"ה משרה שכינתו על הנבואה בכלל, ושהחכמה אשר זכרו אינה הידיעה המחקרית שזכר הרב ז"ל, שלא רצו חז"ל שתהיה החכמה ושאר השלמיות אשר זכרו הכנות הכרחיות קודמות מביאות לשרות השכינה או הנבואה כמו שחשב. כי עם היות שיסבול זה ענין החכמה והענוה להיותם שלמות השכל במדות ובדעות, הנה העושר והגבורה והקומה שהם (כפי מה שפירשו באותו המאמר) אסיפת הממונות וחוזק האברים וחוזק הכת וגודל הקומה, איך יאמר אדם שיהיו הדברים ההם תנאים הכרחיים בנבואה ומביאים אליה? בהיותם ענינים גופנים בלתי מתיחסים אל השכל ולא לנבואה, וכמה מהנביאים היו דלים ונחלשים רפי המזג תלושי ההרכבה, ועוד שאותם השלמיות שביארו חז"ל במשה ובשאר הנביאים זכרו שנמצאו בהם אחרי נבואתם, והוא המורה שאינם הכנות ולא דברים מביאים אל הנבואה, כי אם דברים נמשכים אחריה בהשגחת השם על הנביא שיברך ה' חילו ופעל ידיו ירצה וקווי ה' יחליפו כת כפי רצונו יתברך. ומפני זה כתב הר"ן שהשלמיות האלו שזכרו חז"ל אינם תנאים בנבואה ומביאים אליה לשימצאו עמה תמיד וכפי מדרגתה, אבל הם דברים צריכים לנביא השלוח אל העם כדי שיועיל בשליחותו,

שאם היה הוא מנבא לעצמו בלבד לא היה צריך לדברים האלה כלל, אבל להיותו מנבא לעם כדי להנחותם במעגלי צדק היו החכמה העושר והגבורה והענוה ויופי הפרצוף דברים מועלים לשיהיה הנביא מכובד ונחשב בעיני העם, כי חכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים, עם היות שהש"י פעמים ירצה לזולת זה לסבה מן הסבות כפי מה שתגזור חכמתו העליונה ואז לא ימצאו אלו התנאים בנביא. וה"ר חסדאי כתב שהנביא יצטרך בגבורה, כדי שיהיה לבו אמיץ להוכיח את העם, ויצטרך אל העושר, כדי שלא יטריד עצמו בבקשת צרכי מחייתו ודעתו בזה קרוב לדעת הר"ן בשלא היו הדברים ההם תנאים הכרחיים במציאות הנבואה ומביאים אליה, כי אם נמשכים אליה בצורך העם והישרתו, ולכן לא הוכיחו בגמרא מציאות אלו הדברים האלה בנביאים כי אם אחרי נבואתם. ואחרי שהקדמנו זה כפי המאמר, הנה אנכי בא אליך להתיר הספק בד' דרכים. הראשון הוא שהחכמה אינה הכנה הכרחית מביאה אל הנבואה כמו שזכרתי, ולא דבר עצמי נמשך אחריה באופן שיתחייב שתהיה מדרגת החכמה כפי מדרגת הנבואה ושהנביא היותר רוחני בדבוק האלקי יהיה בהכרח יותר חכם, לפי שהחכמה הוא מחסדי השם ומתנותיו על הנביאים כפי צורך שליחותם, ומי המונע שיהיה הדבוק גדול והשפע הנבואיי חזק ורב ויתרון החכמה מעט או הרבה, כי הנה ענין החכמה הוא כענין העושר והגבורה והקומה שזכרו באותו המאמר, ואין ספק שהיה שלמה עשיר מירמיהו שהיה עני ודל וחסר לחם, והיה יואב בן צרויה גבור ממנו, והיה שאול בן קיש גדול הקומה ממנו, שנאמר בו (שמוא' א' ט' ב') משכמו ומעלה גבוה מכל העם, וכמו שלא נאמר שלהיות ירמיהו נביא יתחייב שיהיה עשיר משלמה וגבור מיואב וגדול הקומה משאול, ככה בענין החכמה לא יתחייב שיהיה יותר חכם משלמה, כיון שאלו השלמיות עם היותם צריכים לנביאים לענין שליחותם לא היו מתיחסים לענין הנבואה אבל פעמים יתרבו משאר בני אדם ופעמים ימעטו מהם, כפי מה שתראה ההשגחה אלקית בענין כל נביא ואין בזה בטול כלל. והדרך השני הוא שאף שנודה שהשפע האלקי אשר יחול על הנביא לשיתנבא הוא בעצמו ישימהו בהכרח חכם להיותו משלים כחו הדברי ושכלו העיוני, הנה שלמה המלך ע"ה היה נביא כמו שביארתי ובגבעון נראה השם אליו, וכאשר חל עליו השפע הנבואיי אז באותו מעמד נתחכם מכל האדם ונתן לו מאת השם לב חכם ונבון, האמנם לא יתחייב שתהיה מדרגת החכמה בנביאים כפי מדרגתם בהגדת העתידות, לפי שמדרגת הנביאים כפי שהתבאר בזולת זה המקום הם מתחלפות, מהם שירבה בהם השפע להנהיגם ולהשלימם בעצמם בלבד ולא לדבר דבר השם יתברך כעניני האבות הקדושים, ומהם שירבה בהם השפע כדי ללמוד בני אדם ולהנהיגם, ומהם

שירבה בהם השפע להוכיח החטאים בנפשותם, ומהם שירבה בהם להגיד מה יהיה באחרי' הימי', ומהם שירבה בהם השפע לעשות נסים ונפלאות, ומהם שירבה בהם השפע להלל ולשבח לאל יתברך במיני תושבחות רבות וקדושים מבלי שיפנה לזולת זה כענין דוד המלך ע"ה, וכמו כן היה מי שהרבה בו השפע להשיג שעור גדול בחכמה והמדע והכרת הנמצאים כפי מה שהם וימעט ענייניו בשאר הדברים, וזה היה ענין שלמה אשר חל עליו הרוח הנבואיי להשלימו בחכמה ובתבונה כל מה שאפשר ולא בדבר אחר, ולזה לא שבחו הכתוב בהגדת העתידות ולא במעשה הנסים ולא בשאר הדברים, וכמו שלא שוערה מהגדת נבואת הנביאים זה על זה כפי רבוי התוכחות שהוכיח את עמו, שאם היה זה כן היה ירמיהו וישעיהו גדולים מכל הנביאים, ולא כפי ההלול והשבח שהרבה לאל יתברך, שאם כן היה דוד גדול הנביאים, וגם לא בהגדת העתידות, שאם כן היו בלעם ודניאל גדולים מכלם, וגם לא בעשיית הנפלאות, שאם כן היה מדרגת אלישע גדולה מכלם, ככה לא תשוער מדרגת הנבואה כפי מעלת החכמה ומדרגתה, לפי שכל אלו הם מיני שלמיות נמשכים מהשפע האלקי בנביא נביא כפי הזמן והצורך וכפי מה שראתה החכמה האלקית. ואמנם עלוי מדרגת הנבואה ומעלתה אינה כפי דבר מזה כי אם כפי רוב הדבוק האלקי ורוחניות השפע וכפי מעוט האמצעים באותו השפע בין האל יתברך והנביא, ולהיות נבואת משה מהאל יתברך מבלי אמצעי כלל לא שכל נבדל ולא כח גשמי, היתה מדרגתו בנבואה גדולה מכלם, כמו שהעידה התורה (דברים ל"ד י') ולא קם נביא עוד בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים וגומר, וזהו מה שדרשו חז"ל באמרם שהתנבא באספקלריא המאירה (יבמות פ"ד דף מ"ט ע"ב). והנה אם כן שלמה השפע האלקי אשר חל עליו בעת נבואתו החכימו בכל מיני הידיעות אשר זכרתי, יותר ממה שהחכים בהם לאדם שלפניו ולאחריו וגם מכל הנביאים כמו שהעידו חכמים ז'ל, עם היות מדרגת נבואתם כפי הדבקות גדולה ממדרגת נבואתו. והדרך השלישי הוא שאף שנודה שהיתה החכמה בנביאים כפי מדרגתם בנבואה, הנה אין ראוי שיובן זה על אותם הידיעות אשר נשתלם בהם שלמה, ר'ל ידיעת הנהגת הבית והמדינה, שכל זה היה רחוק מעסק הנבואה, הלא תראה שיתרו תפש את משה בענין הנהגת המשפט, עד שלמדו מנהג מנוי השרים והנהגת העם, והיה זה להיות משה ושאר הנביאים בלתי מתעסקים ומטרידים את נפשם בדברים השפלים האלה, ולא גם כן בידיעת הדברים ההווים ונפסדים והשגת צורותיהם ומהיותיהם, כי זה אינו ממה שיצטרך אליו הנביא במה שהוא נביא, ולא בידיעת טבעי הגלגלים והכוכבים ומספרם ותנועותיהם וכחותיהם בדברים השפלים ואיך יפעלו בהם, ומעשה הטלסמאות אשר

כל זה כללה חכמת שלמה, לפי שאין הידיעה באלה הדברים מצרנית ומתיחסת לנבואה, וגם לא בידיעת חכמת הנבדלים באותו האופן שהשיגם שלמה, לפי שהוא השיג מהם כמו שזכרתי התחלפות פעולתם ומנויים על האומות ועל שאר הדברי', ואופני הנהגת כל אחד ואחד מהם ואופן שתתו ועבדתו כדי להוריד השפע ממנו על אומתו, והדברים האלה כלם אינם ממה שתצטרך ידיעתם אל הנביא אשר לבד היתה ידיעתו בדברים המיוחדים אליו יתברך, ואופן הנהגתו לברואיו ובפרט לאומה ישראלית, ואופן הורדת השפע ממנו יתברך על האומה באמצעות הספירות הקדושות, והידיעה הנאותה אליהם בנבדלים היא מאותה הצד שהיו שלוחי ההשגחה ומיוחסים לענין האומה הישראלית, ואמצעיים בנבואה ובנסים, אשר בכל זה היתה חכמת הנביאים כפי מדרגת נבואותיהם, ועל זה נאמר באמנו משה (במדבר י"ב ו') בכל ביתי נאמן הוא, ולכן כאשר שבחו חכמים ז"ל חכמת משה ולמדו ממנה בשאר הנביאים, אמרו (נדרים פ"ד דף ל"ח ע"א) חמשים שערי בינה נבראו בעולם, וכלם נתנו למשה חוץ מאחד, שנאמר (תלים ח' ו') ותחסרהו מעט מאלקים, וידוע שהחמשים שערי בינה שזכרו הם מההשגות היותר עליונות שיש בחכמת הספירות, כמו שזכרו חכמי הקבלה, ועל החכמה הזאת המצרנית לנבואה אמר הנביא (ירמיה ט' כ"ג) כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי כי אני ה' וגומר, כי על שאר החכמות והעושר והגבורה אמר אל יתהלל חכם וגומר, לפי שאינם הכרחיות בנבואה. ואמנם אמרו (תלים צ' י"ב) ונביא לבב חכמה, מבואר מפשט הכתובים שלא ידבר מתארי הנביא, כי אם מענין האדם בזה העולם, שהיה המשורר מתפלל לשם למנות ימינו כן הודע ואז נביא לבב חכמה, ר'ל נביא ונמשיך אל לבנו החכמה, ויהיה תיבת נביא בזה המקום פעל, לא שם התאר כמו שחשבו, וכאשר נפרש על כל פנים נביא, על נביא השם, יהיה פירוש לבב חכמה שהוא פרי החכמה והלב שבה, והיא הידיעה העליונה שזכרתי. הנה אם כן בחכמת הדברים האלקיים ובחכמת התורה ראוי שנאמר שגדלה מעלת הנביאים על מדרגת שלמה כפי מדרגותם בנבואה על מדרגתו, אמנם בשאר מיני החכמות והתבונות גדלה חכמת שלמה עליהם, ועל אותם הידיעות כוונו חכמים ז"ל באמרם בדרש, (תנחומא פר' חקת) ויחכם מכל האדם, מאדם הראשון מאברהם ממשה מיוסף מדור המדבר שהיו דור דעה, לפי שעל הידיעות האלה נאמר אליו הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך: הדרך הרביעי הוא שאמר ית', אשר כמוך לא היה לפניך וגומר, לא יכלול כי אם מעלת חכמתו על כל החכמים שהיו לפניו ולאחריו, לפי שעליהם יצדק שם נבון וחכם, כמו שנאמר ביוסף (ברא' מ"א ל"ט) אין נבון חכם כמוך אבל הנביאי' לא היו נקראי' בשם חכם ונבון כי אם

בשם נביא, לפי שעם היותם חכמים לא היה ראוי לכנותם בתאר החכמה כי אם בתאר הנבואה, שהיא המעלה היותר עליונה וההבדל האחרון אשר בהם, וכבר ידעת שהדבר יקנה השם מפאת הבדלו האחרון אשר לא ישתתף בו עם זולתו, לא מהענין הכולל המשותף, כי אין ראוי שיקרא האדם חי כי אם מדבר, כי בזה יבדל משאר מיני החיים, והיה אם כן כח המאמר שנאמר לשלמה שתגדל חכמתו על כל אשר היו לפניו ולאחריו מהחכמים המכונים בזה השם, אבל לא מהנביאים שאינם נקראים בשם חכמים. ועם זה הותר הספק הנופל בחכמת שלמה מפאת הנביאים, והותרה בכלל השאלה החמשית, והתבארה מעלת חכמת שלמה מאופן השגתו ומפאת הדברים הידועים אצלו בשלשת השערים האלה:

פסוק יא

ואשוב אל פירוש הפסוקים, ואמר **וגם אשר לא שאלת נתתי לך**, ובאו בפסוק הזה שלשה פעמים מלת גם, גם אשר לא שאלת נתתי לך, גם עושר גם כבוד, כנגד שלשת המתנות שנתן הש"י לשלמה מלבד מה ששאל. האחת היא החכמה, כי לפי שהוא שאל בלבד לב נבון לשמוע את דבר המשפט, השיבו השם ית' עליו הנה עשיתי כדבריך, והוסיף לאמר לו הנה נתתי לך לב נבון וחכם אשר כמוך וגו', ולפי שהחכמה הזאת המופלגת שנתן לו היתה נכללת, לכן אמר לו על זה גם אשר לא שאלת נתתי לך, והוא במה שאמר נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך וגו'. והמתנה השנית הוא העושר, לפי שברוב הפעמים החכמה לא תתחבר עם העושר, לפי שהרודף אחר הממון לא יוכל להתחכם כאמרם במשנ'(פרקי אבות פ"ב מ"ה) ולא כל המרבה בסחורה מחכים, ולכן היה מהחסד האלקי שנתן לו עם החכמה רוב העושר. והמתנה השלישית הוא הכבוד, לפי שכמו שזכר המדיני העושר על המעט יתמיד עם הכבוד, כי אוהב הכבוד ומבקש אותו יבזבז את העושר בעבורו, וכמאמר קהלת (קהלת ה', ט') ומי אוהב בהמון לא תבואה, ולזה הודיעו ית' שעם גדולת כבודו יתמיד הפלגת עשרו, ושלשתם, ר"ל החכמה העושר והכבוד, שלשה דברים קשי החבור וההמצא יחד, ובחמלת ה' על שלמה זכהו לכלם. ובדברי הימים כתב עזרא במקום הדברים האלה (ד"ה א' א' י"ב) החכמה והמדע נתון לך ועושר וכבוד אתן לך אשר לא היה כן למלכים אשר היו לפניך ואחריך לא יהיה כן, וראוי שנפרש שנתן לו החכמה והמדע בהחלט ושאר הדברים על כל המלכים, או אמר דברים שיהיו על כל המלכים וכ"ש על כל שאר האנשים. והנה לא זכר נפש אויביו לפי ששלום והשקט יהיה בימיו, וגם רמז לו בזה שאם יחטא יקים ה' שטן לשלמה, כמו שעשה באחרית ימיו. והנה בעושר ובכבוד לא אמר אשר לא היה לפניך ואחריך לא

יקום כמו שאמר בחכמה, אבל אמר אשר לא היה איש במלכים כל ימיך, להגיד שעם היות שבחכמה לא היה לפניו ולאחריו כמוהו, הנה בעושר היה לפניו כמוהו, וגם לא היה בימיו אבל אחריו כבר יהיה אפשר זה, ולזה אמר אשר לא היה מורה על העבר, ובאמרו כל ימיך מורה על ההווה בזמנו:

פסוק יב

והנה אמר לו ית' עוד **ואם תלך בדרכי לשמור חקי ומצותי כאשר הלך דוד אביך והארכתי את ימיך**, לפי שלמעלה אמר יען אשר שאלת את הדבר הזה ולא שאלת לך ימים רבים וגר, וכיון שאמר לו עתה שהעושר והכבוד יתן לו ולא זכר אריכות הימים, אולי יחשוב שלמה מתוך זה שקרוב יום אידו, אחרי שלא יעדו האל יתברך על החיים, מפני זה הודיעו שאריכות ימיו הוא דבר תנאי תלוי בקיום המצות, וכן אמרו בספרי (פרשת שופטים מ"ה) על מה שלא התניתי בתורה נתתי לך בין שומר בין לא שומר בין זכאי בין חייב, אבל על מה שהתניתי בתורה לא אשנה, שנאמר (דברים י"ז כ') ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל למען יאריך ימים על ממלכתו וגר, ולא זכר בשכר הזה שיירשו בניו את כסאו לפי שכבר הובטח עליו דוד אביו. וחכמינו דל דרשו והארכתי את ימיך, במלכות דורות אחרים:

פסוק טו

וייקץ שלמה וגו'. כבר כתבתי שהיה שלמה בחלומו כל כך עסוק שהיה נדמה לו כאלו כל הדברים ההם היו בהקיץ ולא ידע ולא הכיר היותם בחלו' כי אם בהקיצו. והרמב"ן פי'(בראשית מ"א ז') בויקץ פרעה והנה חלום, שעמד על מטתו מקיץ מחשב במה שראה ולא חלם עוד, ואמר זה להעיר על מה שנכתב בספר השינה, כי חלום שיחלום אחריו חלום אחר מענין אחר בתוך שנתו אינו מתקיים, ולכן אמר כי כאשר הקיץ נהיה החלום ועמד עד הבקר משתאה מחריש על מה שראה, לפי שלא היה עדיין יודע אופן הנבואה, כמו שנזכר בשמואל הנביא. או שהגיד הכתוב שלא שכח דבר מכל מה שראה, אבל כאשר הקיץ היה החלום הנבואיי לפניו בשלמותו ותמותו, ואז בדעתו שהוא חלום נבואיי בא אל אהל ה' ויעמוד לפני ארון הברית ויעל עולות ויעש שלמים להודות ולשבח למהולל בתושבחות על אשר הגדיל לעשות עמו מהחסר בהשפיעו עליו רוח נבואתו והשלימו בכל מיני הידיעות והחכמות, ועשה משתה לכל עבדיו בשמחה ובטוב לבב מה שלא עשה בעת המלכתו, לפי שהיתה מעלת החכמה אשר קנה בעיניו דבר גדול מהמלכו' אשר ירש מאביו.

פסוק טז

ולהעיר על שפע חכמתו, ספר הכתוב שמיד באותו היום קרה שבאו שתי נשים זונות אל המלך, לפי שהקרה השם לפניו הנסיון הזה להורות על חכמתו, כי הן היו נשים זונות אשר אין בהם בושה וכלימה ומצח אשה זונה היה לכל אחת מהן, והיו מעזות פניהן באמור כל אחת מהן בני החי ובנך המת, ועכ"ז ירד המלך לתוכן הענין והכיר אמתת הדבר מתוך דבריהן ולאמת הוציא משפט. וספר הכתוב שהמה באו אל המלך ותעמודנה לפניו, ר"ל שעם היות שהיה ראוי אליהן שתלכנה לפני בתי בית דין שרי האלף אשר להן, והם אחר החקירה יביאו הדבר הקשה לפני המלך או לפני בית דין הגדול, כמו שצותה התורה (דברים י"ז), הנה הנשים האלה לא עשו כן, אבל מיד בתחלה באו לפני המלך ותעמודנה לפניו ולא בפני בית דין אחר, שבעבור זה היה יותר נקל למלך להכשל בדבר המשפט לפי שלא נעשה עדיין עליו חקירה ודרישה, ואעפ"כ הכיר תעלומות לבהן.

פסוק יח

והנה האשה אם הילד החי תבעה ראשונה ואמרה לפני המלך **בי אדני אני והאשה וגומר**, ואין פירוש בי אדוני מלשון תחנה כמו שפירשו המפרשים, אבל ענינו בי ראוי שתשמע לב לשמוע טענותי אדוני, כי נפשי מרה לי על בני שזאת רוצה ללקחו בערמה. והנה אמרה שהיו שתיהן בבית אחד ושילדה היא ראשונה בבית שלשה ימים, (עז). ואז ילדה האשה האחרת ולא היו שם עדים כי אין זר עמהן בבית, לפי שחשבה שאולי המלך בחכמתו יכיר בפני הילדים מי הוא אשר נולד ראשונה שלש הימים ובזה יתגלה האמת, אחר שלא היו שם עדים להגידו.

פסוק יט

גם אמרה שמת בן האשה האחרת לילה, לומר שאמו מכובד שנתה שכבה עליו והמיתתו בלילה פתאום ולא קדמו חולי, כי אלו קדמהו חולי מה, יהיו באות הנשים לבקרו והיו מכירות אותו, וזהו שאמר' אשר שכבה עליו, ר'ל מפני שהאשה ההיא מכובד השינה השקועה אשר היה בה שכבה על הילד בנה והעמיסה עליו והמיתתו,

פסוק כ

וכאשר הרגישה במיתת ילדה קמה בעוד לילה אם הילד המת ולקחה את הילד החי מאצל אמו בהיותה ישנה ולא הרגישה בדבר והשכיבה הבן המת בחיקה,

פסוק כא

וכאשר התעוררה להניק את בנה מצאתו מת, וכאשר התבוננה בצורתו הכירה שלא היה בנה ולכן היתה שאלתה ובקשתה מאת המלך שית' לה את הבן החי שהוא בנה.

פסוק כב

וספר הכתוב שהאשה הנתבעת לא רצתה להרבות בדברים פן תכשל בדבריה ויהיו מחתה לה, ואמרה בלבד לא כי בני החי ובנך המת, ולא חששה לספר ספורים אחרים כמו שעשתה האחרת כי אם לטעון בעצם הדין בלבד, ובזה דברו שתיהן לפני המלך ושנו ושלשו טענותיהן כמנהג הבעלי דינין:

פסוק כג

והמלך אמר זאת אומרת בני החי ובנך המת וזאת אומרת לא כי בנך המת ובני החי, ובזה לא חדש דבר עליהן. וחז"ל (דב"ר פר' שופטי' דף רצ"ה ע"ד) מכאן שצריך לדיין שישנה טענות הבעלי דינין כדי שיראו אם הבין טענותיהם ועליהם ישפוט. ולפי זה שנה המלך הדברים לא לחדש דבר כי אם כדי שיראו שהבין דבריהן. ואפשר לומר שלפי שהאשה אשר דברה ראשונה ספר' דברים הרבה, באמרה שהאשה האחרת שכבה על הילד ותמיתהו ותקם בעוד לילה ותקח החי, והספורים האלה לא היו לה עדים לאמתם, לכן אמר המלך לאשה מה לנו בכל הדברים אשר ספרת אחרי שלא תביא עליהם עדי', לא נשאר בזה אם כן כי אם שאת תאמר שבנך החי ולא המת, והאשה האחרת אומרת שבנה החי ובנך המת וכל שאר הדברים יפלו. כי אין ראיה ולא הכרח לזאת על זאת כלל ושתיהן שוות בדינן:

פסוק כד

ואז צוה קחו לי חרב, וכתבו המפרשים שעשה זה לראות מי משתיהן תחמול על הילד, כי בזה יודע באמת שהיא אמו כאשר יכמרו רחמיה עליו כפי האהבה הטבעית אשר לנקבה עם ולדה, וכן היה שאם הילד החי נכמרו רחמיה על הילד ואמרה בי אדני תנו לה את הילד החי והמת לא תמיתוהו והאחרת אמרה באכזריות גזורו, ושמזה הכיר שלמה למי היה הילד החי. ואם היה כדבריהם היה הדבר מבואר ולא היה לשלמה בזה חכמה רבה, ולא לישראל שיראו ממנו מפני זה כמו שיזכיר הכתוב אחר זה. ואחרים אמרו ששלמה כאשר שמע שהאשה האחת שכבה על בנה והמיתתו, חשב שתהיה האשה ההיא מטבע מאדים אשר יעשה מכת חרב והרג ואבדן, ולכן אמר קחו לי חרב (כה) ואמר **גזרו את הילד החי**, ובראותו שהאשה החשודה אמרה גם לי גם לך לא יהיה גזורו התאמת אצלו שהיא היתה מטבע מאדים, ולכן תחפוץ בחרב ובגזרת הילד, והוא המורה שהיא המיתה את הנער בשכבה עליו, כי הדברי' כלם ממין אחד מורים זה על זה, ומכאן התבאר אצלו מי היתה אם הילד החי וצוה לתתו לה. וכבר כתבתי למעלה בשער השני אמתת הענין הזה לדעתי, והוא ששלמה השיג אמתת הדבר הזה קודם הנסיון והבחינה

הזאת, כי מהכרת פני הנשים הזונות ומפרצופיהן כשעיין בהן ואופן דבריהם כששמע אותן השיג מצפוני לבותן וירד לאמת הענין, וגל' ליושבים לפניו תוכן הענין ואמותו כפי מה שהשיג בחכמתו מפרצופי הנשים ואותות דבריהן ותנועותיהן, האמנם עשה הבחיל ההיא בהם שהרואים היושבים ראשונה במלכות לפניו יכירו חכמתו ויתאמתו אליהם דבריו וגזרתו וידעו שהוא עושה משפט וצדקה בזה:

פסוק כו

והנה אמרה אם הילד החי **בי אדוני תנו לה הילוד החי וגומר**, כלומר אדוני בי העון והכזב או בי יהיה העונש ותנו לה את הילוד החי, אמנם האשה האחרת אמרה באכזריות גדול כנגדה גם לי גם לך לא יהיה, ואמרה כנגד שליח בית דין האוחז בילד גזורו, ר"ל גזרו אותו כמצות המלך. והנה לא רצתה עוד שיתנו לה הילד החי, אחרי אשר אמו היתה חפצה בשיתנו אותו אליה ואמרה שיגזרו אותו, לפי שחשבה שהמלך לא יתן אותו אליה, וגם הילד אחרי כן תמיד יספק בהיותו בנה מפני זה המחלוקת אשר התפרסם, ולא היתה חפצה לגדלו ואחרי כן ילך לו ותהיה (ירמיה י"ז י"א) קורא דגר ולא ילד בחצי ימיו יעזבנו ובאחריתו יהיה נבל, וגם אין ספק שלא היתה לה אהבה עמו כי לא היה בנה, ומפני זה לא רצתה בו ותחפוץ יותר שימות להנקם מחברתה. וחז"ל (מכות פ"ג דף כ"ג ע"ב) אמרו שיצאת בת קול ואמרה היא אמו, והסכים הבית דין העליון עם משפט שלמה. והנה לא יהיו ישראל כלם תמהים כל כך מהמשפט הזה, אם היה כפי פשוטו שמתוך הבחינה השיג שלמה אמתת הדבר, ולא יאמרו על זה כי חכמת אלקים בקרבו, אבל הוא כמו שזכרתי ששלמ' מיד כשראה הנשי' השאננות ועיין בפניהן ושמע דבריהן השיג והכיר אמתת הענין, ואמר ליושבים לפניו תוכן הענין, וכדי לאמתו להם עשה הבחינה והנסיון ההוא עד שהם כלם הסכימו עליו,

פסוק כח

ועל זה אמר **וישמעו כל ישראל את המשפט אשר שפט המלך ויראו מפני המלך כי ראו כי חכמת אלקים בקרבו**, רוצה לומר שחכמת האלקים המיוחדת אליו יתברך והיא לבחון לבות לחקור כליות היתה בקרב שלמה, ולזה היו יראים ממנו בחשבם שלא יוכל אדם לחשוב מחשבה בלבו שיסתר מן המלך:

פרק ד

פסוק א

והנה אמר אחרי זה ויהי המלך שלמה מלך על כל ישראל, עם היות שכבר אמר ושלמה ישב על כסא דוד אביו ותכון מלכותו מאד, ואמר גם כן והממלכה נכונה ביד שלמה, כדי להודיע ששלשה סבות עצומות התחברו בהמלכתו. האחת רצון דוד אביו שהמליכו בחייו, ועליה אמר אחרי זכרון המשיחה וההמלכה ושלמה ישב על כסא דוד אביו ותכון מלכותו מאד. והשנית מה שהרג את אויביו אדוניהו ויואב בן צרויה וגרש אביתר ושמעי, ועליה אמר אחרי זכרונם והממלכה נכונה ביד שלמה. והסבה השלישית היתה חכמתו האלקית אשר נתן לו אלקים, כי במה שהכיר העם והתפרסם אצלם מחכמתו המופלגת רצה העם כלו במלכותו, ועל הסבה הזאת אמר כאן ויהי המלך שלמה מלך על כל ישראל. ולמדנו מזה שלא היה ענינו כשאול שבתחלת מלכותו אנשי בליעל בזוהו בלבבם ואמרו מה יושיענו זה, וגם לא היה כדוד אביו שאחרי מות שאול מלך שבעה שנים על שבט יהודה בלבד ולא על ישראל, אמנם שלמה לא היה כן, כי בתחלת מלכותו מיד מלך על כל ישראל ולא הרים איש את ידו ואת רגלו נגדו. והנה עזרא לא זכר דבר מזה בדברי הימים, לפי שראה שהנסיון הזה היה הקטן שבדברים שעשה שלמה מורים על חכמתו וידיעתו האלקית. הנה אם כן באו שלשת הפסוקים במקומות ההם בזכרון מלכות שלמה של שלשת הסבות אשר זכרתי, שהם מירושת אביו ובכח זרועו ומפאת חכמתו:

פסוק ב

(ב-ג) ואלה השרים וגומר. ספר הכתוב שעשה שלמה הכנה אחרת להתמדת מלכותו וקיומו, במה שסדר ביתו ומשרתיו באופן שלם להקל מעליו עול ההנהגה. וזכר ראשונה השרים אשר היו לו, והם היו הממונים על הענינים התמידיים להנהגתו והנהגת עמו וכבוד המלכות, כי היה בלתי אפשר שיעשה המלך בעצמו הדברים החלקיים ההם כלם. ואמר עזריהו בן צדוק הכהן, והקשה ה"ר דוד קמחי שלא זכר כאן הכתוב על מה מנה אותו? והקשה עוד באמרו בן צדוק? כי אם היה צדוק זה בן אחיטוב שמשחוהו עם שלמה לכהן גדול, כמו שנזכר בדברי הימים (ד"ה כ"ט כ"ב), והנה עזריהו בן בנו היה, כי עזריהו היה בן אחימעץ שהיה בן צדוק, ולא השיב החכם לשתי הספקות האלה כלל ושאר המפרשים לא התעוררו אליהם. והנראה אלי שהיה עזרי' בן אחימעץ בן צדוק הנזכר, וקראו בן צדוק לפי שבני הבנים הרי הם כבנים, כמו שכתב רש"י ז"ל בפי' התורה, (בראשית כ' י"ב) ואולי צדוק הזקן גדל את עזריהו בביתו והיה לו לבן, ובעבור זה יחסו

אליו ולא אל אחימעץ אביו, והוא היה בחור וטוב ומנה אותו המלך בתוך השרים. ומנויו אחשוב שהיה סופר המלך עם אליחרף ואחיה בני שישא, והיו שלשתם סופרים, ויהיה אם כן שעור הכתוב עזריהו בן צדוק ואליחרף ואחיה בני שישא כלם שלשה היו סופרים, ויחסר וי"ו השמוש שהיה ראוי שיאמר ואליחרף, כי כן דרך הכתוב בשמות (שמות א' ב') ראובן שמעון לוי, (חבקוק ג' י"א) שמש ירח, ודומיהם. וידמה שהיה אחד מהם סופר בענין המשפט והדינים והאחר היה סופר המס וממון המלך ועניני נכסיו, והשלישי היה סופר דברי הימים וכתבי המלך. ורש"י כתב שהיו הסופרים כלם כותבים דברי הימים, ואשר כתבתי אני הוא יותר נכון, לפי ששלשת מיני הסופרים אשר זכרתי היו צריכים שמה, כ"ש בהיות העם כבד מאד יצטרך לסופרים רבים. עוד ספר שיהושפט בן אחילוד היה המזכיר, ורש"י פירש שהיה מזכיר איזה משפט בא ראשון לפני המלך כדי שיפסוק אותו ראשון, וגם זה מורה שמהסופרים אשר זכר היו קצתם בדבר המשפט, ויותר נכון הוא שיהיה כותב הוא דברי הימים וזכרונם ולכן יקרא מזכיר. ולדעתי היה המזכיר הוא הממונה לזכור לפני המלך והשופטים עניני המלך ונכסיו והדברים הראויים אליו כפי הדין, והיה דורש תמיד זכותו להרויח ממונו, וגם היום הזה נמשך המנהג שיהיה תמיד בבית המלכים איש אחד ממונה על זה ויקראוהו בלשון אדום פרוקוראטו"ר פישקא"ל:

פסוק ד

עוד זכר שהיה בניהו בן יהוידע על הצבא, ירצה שהיה ממונה על הצבא, והם הגבורים אשר למלך להיותו להם קצין שוטר ומושל כמו שהיה יואב שר הצבא בימי דוד. ואמרו עוד וצדוק ואביתר כהנים, פירוש שהיו שניהם שרי כהונה והם כהנים גדולים. וכתב ה"ר דוד קמחי שהיה זה אביתר אחר, כי הנזכר למעלה כבר ספר ששלמה גרשו מהיות כהן לייי'. וה"ר לוי בן גרשום כתב שהיה זה אביתר עצמו הנזכר, כי עם היותו מגורש מהכהונה הגדולה, הנה היה מוכן לעבוד בעת הצורך כשימצא צדוק בלתי ראוי לעבודה, כי אחר שאביתר שימש ימים רבים בכהונה גדולה היה בלתי אפשר שתסור ממנו כל ימיו, ולזה היו שניהם אביתר וצדוק כהנים גדולים והיה המלך נותן מתנותיו למי שירצה מהם, ומזאת הבחינה היו שניהם נקראים כהני המלך וכהנים גדולים והוא הנכון:

פסוק ה

ואמרו ועזריהו בן נתן על הנצבים, ר"ל שהיה ממונה על השנים עשר נציבים שיזכור אחר זה שהיו מכלכלים את המלך, והיה מנויו של זה להכריחם כלם שכל אחד מהם יעבוד עבודתו המוטלת עליו בזמן מוגבל. ואמרו וזבוד בן נתן כהן רעה המלך, רצה בשם כהן נכבד וגדול, כמו (שמו' ב' ח' י"א) ובני דוד כהנים היו, ואולי היה הוא כהן במשפחתו

ובית אביו והיה רעה המלך לפי שהיה תמיד עמו, וכמו שתרגם יונתן שושבינא דמלכא, כי היה מנהג המלכים כן לשבת אצלם תמיד איש ישתעשעו עמו ויאכל עמהם כדי לשמחם ולדבר על לבם ולגלות אליהם המלכים בטח מצפוני לבותם, וגם היום הזה ינהגו כן מלכי צרפת ונקרא בלשונם רעה המלך מיניו"ן:

פסוק ו

ואמר ואחישר על הבית, ירצה שהיה ממונה לשרת את המלך בכל עניני ביתו ולהנהיגם כפי הראוי לעבודת המלך, מטה ושלחן וכסא ומנורה ושאר הדברים, וגם היום יש המנוי הזה בבתי מלכי אדום, ונקרא בלשונם בארץ ספרד מאיו"ר דומ"ו. עוד ספר שהיה אדונירם בן עבדא על המס, ר"ל שהיה גובה המס שהיה מעלה המלך על הנכנעים אל משמעתו, ונכלל בזה המס האנשים אשר העלה לבנין הבית, כמו שאמר שם ויהי המס שלשים אלף איש. או אולי היה אדונירם המחלק המס על הארצות ומודיע כמה יפרע כל אחד מהם, הנה אם כן זכר בזה הממונים על עבודת המלך והנהגת ביתו ועמו:

פסוק ז

עוד ספר שהיו לו ממוני' אחרים בכל הארץ לכלכל בית המלך וקראם הכתוב נציבים, לפי שהיו מתיצבים תמיד בארצות מנוים לעשו' מלאכתם, כי ראה להטיל פרנסת בית המלכות חדש אחד לשבט כדי שיהיה סובב כל השבטים בשנה אחת, כמו שהחמה סובבת כל י"ב מזלות בזה האופן עצמו, והממונים לזה קרא נציבים. והמפרשים כתבו שהיו אלו גובים המס בארצות ומכלכלים את המלך ואת ביתו, ואין הכתוב מעיד על זה. והיה ענין הנציבים האלה וצורכם, לפי ששלמה הגדיל כבוד המלכות עד למעלה, והיו לו כמו שיזכור פרשים רבים וסוסים הרבה, והיו האנשים כלם אוכלים על שלחנו והסוסים באורותיו, ומלבד זה להיותו מושל בעמים רבים אליו גוים יבואו מאפסי ארץ, מהם מגישים מנחה לפניו ומהם לשמוע את חכמתו, ובעבור זה היה תמיד רבוי אנשים ועם כלשונו הולכים אחרי המלך, וכדי שלא יכבדו מזונותיו על הארץ אשר ישב בה ולא יתיקרו המזונות בשער ולא יחסר דבר לכל מי שיצטרך אליו ולבאים ושבים, התחכם שלמה לסדר בכל הארץ נציבים שהיו קונים מממון המלך המזונות והדברים הצריכים לבית המלך בכמות גדול מספיק, והיו שולחים אותם המזונות אל המקום אשר היה המלך יושב בו, והיה כל נציב מהם מכלכל אותו בחדש ידוע מהשנה, באופן שהמלך לא היה חסר דבר בכל מקום אשר יזכיר שמו מבלי יוקר השער איש לפי אכלו לקטו, וכמו שאמר והשעורים והתבן לסוסים ולרכש יבאו אל המקום אשר יהיה שם איש כמשפטו. והיו הנציבים האלה ממונים על מחוזות ידועים מהארץ, באופן שלא תכבד העבודה

כלה על ארץ אחת, אבל מכל מחוז יוקח מזון לחדש אחד ולא עוד. ואולי שלמה היה מנהגו תמיד לשבת זמן הקיץ במחוז אחד נאות אליו ובחורף במחוז אחר ראוי לשבת בו, וכן באביב ובסתיו, וכפי המחוז אשר היה יושב עליו היה כל אחד מהנציבים מביאים המזונות לבית המלך, ואם שלמה היה יושב תמיד בירושלם שמה היו מביאים המזונות. סוף דבר שכל נציב מהם היה יודע החדש המוטל עליו מזונותיו, והיה קונה אותם בחדשי השנה בזמן התבואות והיו מביאים אותם בזמן היותר נאות ועם מעוט ההוצאה כל מה שאפשר, באופן שבחדשו ימצא המלך המזונות כלם סביבו, והיה כל זה כדי שהמלך ועבדיו לא יהיו אוכלים ושותים משער העיר אשר המלך יושב בה, כי אם מאשר היו מביאים אליהם מחוץ, ועם זה הסדור היו המזונות תמיד בזול גדול במקום ישיבת המלך למאכל האנשים הבאים אליו והולכים אחריו שאינם עבדיו ולא אנשי ביתו, לפי שהמלך וביתו היו אוכלים מחוץ. והודיע הכתוב שלא היה כל אחד מהנציבים האלה ממונה על שבט אחד, אבל כפי עלוי וטוב הנחלות ורוב תבואותיהם עשו שנים עשר חלקים בכל ארץ ישראל והיו הנציבים ממונים עליהם:

פסוק ח

(ח-יח) והנה ייחס קצתם בשמם וקצתם בשם אביהם, להיותם נכרים מפאת אבותיהם יותר מפאת עצמם וזכר בכל אחד מהם הארץ הנפקדת אצלו. והנה אמר בשנים מהם שנשאו בנות שלמה לנשים, ואין הכוונה שהיו כבר נשואות עמהם בשעת המנוי הזה, כי הנה זה היה בתחלת מלכות שלמה ולא היו לו עדיין בנים ולא בנות להנשא, אבל זכרו הכתוב כאן לפי שנשאו אותן אחרי כן:

פסוק יט

ואמנם אמרו אחרי זכרון הנציבים כלם ונציב אחד אשר בארץ, חלקו בו רב ושמואל במסכת סנהדרין (פ"א י"ב ע"א), חד אמר ממונה היה על כלם, והוא עזריהו בן נתן שזכר למעלה, וחד אמר ממונה היה לחדש העבור בלבד. ולפי הפשט אחשוב שהמלך שלמה עשה בדבר המזונות שתי חלוקים, כי הוא סדר לתת מזון מספיק לשלחנו ועבדיו פרשיו וסוסיו השנים עשר נציבים שהיו מביאים המזון הצריך כלו לבית המלך מן הארצות שהיו ממונים עליהם איש חדשו, כדי שהמלך וכל עבדיו לא יאכלו ממזון העיר אשר הוא יושב בה, ולפי שהיה צריך מזון אחר לעוברים ושבים ולבאים אל המלך שלא היו עבדיו ולא היו אוכלים משלו, נצטרך לעשות מזונותם מן הארץ אשר היה המלך יושב עליה, ולזה היה הנציב האחד אשר היה בארץ, שהוא היה ממונה מיד אנשי העיר בבוא המלך שמה כדי שיצוה למכור בשוק המזונות אשר בארץ ויעריך אותם בערך ראוי כפי

השנה, והיה זה הנציב מאנשי העיר, לפי שהוא ידע כל אחד מאנשי העיר המזון אשר לו מתבואותיו להכריחו שימכור מהם בשוק, ולכן לא נזכר כאן בשמו לפי שלא היה ממונה מהמלך ולא היה תמיד אדם אחד ידוע בזה המנוי, אבל אנשי העיר היו ממנים אותו מזמן אל זמן, ולפי שלא היה מנויו לתת מזון בבית המלך ולהביאו משאר הארצות כיתר הנציבים כי אם להנהיג מזון הארץ אשר הוא בה שימכרו אותו בערך ראוי בשוק לכל עובר ושב, לכן אמר ונציב אחד אשר בארץ. וגם היום יש בכל ממלכות ארץ אדום המנהג הזה, כי מלבד נציבי המלך ההולכים עמו הממונים על המזונות, הנה עוד ימנה העיר ממונה מתחת ידה ונקרא בלשונם אלמוטאסי"ן:

פסוק כ

וכבר פירש הכתוב צורך הנציב הזה שהיה כמו שפירשתי, באמרו יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרוב אוכלים ושותים ושמחים, (א) ושלמה היה מושל בכל הממלכות וגו', רוצה לומר שהוצרך הנציב האחד אשר בארץ אשר זכר, אם מפני בני ישראל שהיו רבים והיו שמחים בהצלחתם עושים סעודות ושמחות אוכלים ושותים, ומפני זה הוצרכו אנשי הארץ למנות נציב על המזונות כדי שלא יתיקרו בשער העיר, וגם כן היה צריך הנציב ההוא מפני הנכרים, שמפני שהיה שלמה מושל בכל הממלכות מן הנהר (רוצה לומר נהר פרת כמו שתרגם יונתן) עד ארץ פלשתים ועד גבול מצרים, היו באים אנשים רבים, מהם מגישים מנחה ומהם לעבוד את שלמה בעבודות אחרות, וכדי שלא יתיקרו עליהם המזונות בשער העיר הוצרכו אנשי הארץ למנות הנציב ההוא על זה:

פרק ה

פסוק ב

ויהי לחם שלמה וגומר. בפסוקים האלה ראה הכתוב להתיר שלשה ספקות אפשר שיסופקו על מה שספר מענין הנציבים: האחד למה נצטרך שלמה להביא מזונותיו מארץ אחרת ולא היה לוקח אותם ממקום מושבו? ולהתיר זה אמר ויהי לחם שלמה וגומר עשרה בקר וגומר, רוצה לומר שהיה שלמה צריך אל מזון הרבה בכל יום ויום, ומפני שלא יוכל הארץ שאתו הוכרח למנות נציבים שיביאוהו אליו משאר הארצות איש חדשו. והנה זכר דבר מופלג מהמזון הצריך אליו דבר יום ביומו, באמרו שלשים כור סולת, רוצה לומר סולת נקי לעלות על שלחנו למאכלו ולמאכל השרים, ולשאר עבדיו היו שלשים כור קמח שאינו נקי כל כך. והכור כתבו בו חכמי הנוצרים שהוא שלשים איפה, שכל אחד מהם היה איפה וחצי מהנהוגות במלכות קשטילייי"א הנקראות אצלם

פאניגא"ש, והיו אם כן בכל כור חמשה וארבעים פאניגא"ש, ונראה מזה שהיה מאכל שלמה בכל יום אלפים ושבע מאות פאניגא"ש לחם, שהם מאתים ועשרים וחמשה קאפיזי"ש ממדות קשטילייא, שהקאפי"ז כעין המוי"ו הנהוג במלכות פורטוגא"ל ארץ מולדתי, שהם ממדת מלכות נאפולי"ש (אשר אנחנו יושבים פה היום) שלשת אלפים ומאתים טונבאלו"ש.

פסוק ג

ועשרה בקר בריאים, הם שמנים ומפוטמים על האבוס, כמו שת"י, ועשרים בקר רעי, הם ההולכים על המרעה בלתי מפוטמים בבית, ומאה צאן, הם הכבשים השמנים שבארץ ישראל, ואיל וצבי, הם ממרעה השדה הבלתי ביתיים, ויחמור הם בופאלו"ש, וברבורים אבוסים, הם העופות השמנים המפוטמים על ידי בני אדם בבית, וחז"ל (בבא מציעא פ"ז פ"ו ע"ב) אמרו שהם התרנגולים הנפרדים מן הנקבות הפטומים שהם שמנים מאד הנקראים קאפוני"ש. והמזון הזה כפי הערך הנכון הנתן לאכול לכל איש היה מספיק לששים אלף איש בכל יום, וזה מורה על גדולת שלמה ומעלת מלכותו, שהיו בני ביתו התמידיים ששים אלף איש בזמן שלום והשקט, מה שלא נשמע ממלך גדול מכל מלכי הגוים אשר שמענו את שמעו שיהיו להם עם רב ועצום כזה תמיד כל היום לאכול ולשתות משלו, ולהיות השעור הזה מהמזון עצום מאד, היה מתפלל שלמה עליו (משלי ל' ח') הטריפני לחם חקי. והנה לא זכר הכתוב שעור היין והפירות ושאר הדברים הבאים על שלחן המלך, לפי שהיה מהם בארץ ישראל כל כך שלא היה צריך לזכרו, כמו שאמר (בראשית מ"ט י"א) אוסרי לגפן עירה ולשורקה בני אתונו כבס ביין לבושו ובדם ענבים סותה, חכלילי עינים מיין ולבן שנים מחלב, שהוא משל לרבוי היין והחלב והגבינה, וכן נשתבחה ארץ ישראל בענין הפירות (דברים ח' ח') גפן ותאנה ורמון זית שמן ודבש, עד שהיה מכנה אותה הכתוב תמיד (שם) ארץ זית שמן ודבש, ולכן הודיע הכתוב בכאן ענין הלחם והבשר בלבד, ומזה ישוערו שאר המזונות שהיו מביאים גם כן אותם הנציבים, ולקח בזה הכתוב הדרך האלקי שזכר במזון דור מדבר הבשר והלחם בלבד, דכתיב (שמות ט"ז ח') בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע:

פסוק ד

והספק השני הוא מאין היה לשלמה המזון העצום הזה? הנה לא יוכל הארץ שאתו כפי רבויו, ולהתיר זה אמר הכתוב כי הוא רדה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה, ואמר שלא לבד היה מושל בעמי הארץ כי אם גם בכל מלכי עבר הנהר היה מושל, ולא בכח מלחמה

כי שלום היה לו מכל עבריו מסביב, ומארצות העמים ההם אשר תחת ממשלתו היו מביאים לו מזון הרבה.

פסוק ה

ומלבד זה היה יהודה וישראל לבטח בסבת השלום אשר להם עם סביבותיהם והיו מרבים בעבודת ארצם ומוסיפים בתבואותיהם, ולכן היה בר ולחם ומזון בכל הארץ כעפר האדמה, ועל זה אמר וישב יהודה וישראל לבטח איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו. וגם אמר זה כדי לבאר שהיו הפירות והיין הרבה בכל הארץ ולא היו צריכים להביאם מארצות אחרות, כי היה כל אחד תחת גפנו ותחת תאנתו לרוב מאד. ומה שאמר כל ימי שלמה, אינו סותר למה שיאמר אחר זה (בסי' י"א י"ד כ"ה) ויקם ה' שטן לשלמה את הדד האדומי וגו' ויהי שטן לישראל כל ימי שלמה, לפי שהכוונה שמה היא שלעת זקנתו קמו השטנים שזכר נגדו ואחרי הקמתם היו שטן לישראל כל ימי שלמה עד שמת, הנה אם כן אמרו שמה כל ימי שלמה ראוי שיפורש משהתחילו לקום עד מותו לא כל ימיו בהחלט, ולפי שהיה זה בזקנתו, מבואר הוא שימי המלחמה ההם היו ימים מועטים, והיו רוב ימי שלמה אם כן בשלוה והשקט, כמו שיעד עליו באמרו (דברי הימים א' כ"ב ט') כי שלום והשקט יהיה בימיו, וכבר ידעת שהגזרות האלה הם רוביות לא כלליות: והספק השלישי הוא למה הוצרך שלמה הרבוי המופלג ההיא מהמזונות? אחרי ששאול ודוד שמלכו גם כן על ישראל ויהודה לא היו צריכים אליו כל כך, (ו) ולמה הוצרך לתת נציבים בארץ שלא שמו שאר המלכים? ולהשיב לזה אמר ויהיה לשלמה ארבעים אלף אורות סוסים למרכבו ושנים עשר אלף פרשים, כלומר שהיו לו פרשים רבים אוכלים תמיד על שלחנו וסוסים רבים יצטרכו אליהם אנשים רבים לשרת', ולזה היה צריך אל מזון הרבה, כי היו בני בית המלך ועבדיו ומשרתיו יותר מששים אלף איש, ועל כן היה צריך אל הכמות המופלג מהמזון הנזכר, (ז) ומפני זה הוצרך המלך להעמיד אותם הנציבים אשר זכר בכל הארץ כדי שיכלכלו את המלך שלמה ואת כל הקרב לשלחנו, כי כל אחד מהנציבים היה מכלכל אותו חדש אחד ולא יעדרו דבר שלא היו מביאים אותו מכל הדברים הצריכים אל בית המלך, עם היות שלא זכר למעלה כי אם לחם ובשר בלבד, כי הנה היו מביאים גם כן הנציבים ההם כל הדברים אשר יאכל לכל נפש, וכמו שאמרו באלה הדברים רבה (ריש פרש' אלה הדברים דף רפ"ו ע"א) מאי לא יעדרו דבר? אמר ר' חמא בר חנינא שהיו מביאים לו תרדין בימות החמה וקשואים בימות הגשמי':

פסוק ח

וזכר הכתוב שאפילו השעורים והתבן לסוסים ולרכש היו גם כן מביאים אותם הנציבים איש כמשפטו, ר"ל איש חדשו המוטל עליו, והרכש הם הסוסים קלי המרוץ מאד, כמו שאמר (אסתר ח' י"ד) הרצים רוכבי הרכש, ואחרים פירשו שהם הפרדים בני הסוסים והאתונות. וכפי המנהג הנהוג לתת בכל יום מהשעורה לכל סוס, יתחייב שיהיה צריך שלמה לארבעים אלף סוסים שהיו לו מאתים אלף טונבאלו"ס שעורים ממדת איטאלייא ונאפול"י, שהם מקרוב למאתים אלף איפה ממדת קאשטילייה, מלבד השעורה אשר היה המלך צריך אליה לתת לבאים אליו מארצות הגוים, אם לבקרו או להביא מנחה או לשלחיות אחרים, שהמלכות נותנים להם ולבהמתם משאת כיד המלך כל ימי היותם עמו, ואמנם שעור התבן לא ידעתי ספורות כי אין מספר. ומה שאמר ואת כל הקרב אל שלחן המלך, אין פירושו שהיו כלם עם המלך יחד על שלחנו, כי הוא לכבוד המלכות היה אוכל בשלחן יחידים, אבל אמר שלחן המלך על שלחנות כלם שהיו עושים בבית המלכות אוכלים עליהם מפת בג המלך ומיין משתיו פרשיו ועבדיו כלם בבקר ובערב. או קראו שלחן המלך, לפי שכל עבדיו ואנשי ביתו עם היותם אוכלים איש בביתו היו נושאים משאת המלך ואוכלים משלו, כאלו אוכלים על שלחנו. ואולי אמר כל הקרב אל שלחן המלך, על שלוחי המלכים שהיו באים אליו משאר הארצות והיו באים לאכול בחצר המלך עם פרשיו. ומה שאמר כאן ארבעים אלף ארות סוסים ואמר בדברי הימים ארבעת אלפים, כבר הודעתיך בשאלות דעות חכמינו ז"ל (סנהדרין פ"ב כ"א ע"ב) בזה, ואחריהם נמשכו המפרשים, והערותיך כמה הם רחוקים מדרך המושכל. ומפרשי הנוצרים אמרו שהיו ארבעת אלפים לשלמה משלו, כמו שנזכר בדברי הימים (דברי הימים ב' ט' כ"ה), והארבעים אלף ארות סוסים היו לכל ישראל אשר בארץ. וגם זה בלתי נכון אצלי, לפי שהיה הדבר אם כן הדבר בלתי מתיחס שנים עשר אלף פרש' וארבעת אלפים סוסים, כי אם היו הסוסים האלה כדי שירכב עליהם שלמה בלבד היו מיותרים הרבה מאד, ואם היו לפרשיו היו מעטים ויתחייב שרובם יהיו הולכים כעבדים על הארץ, ואיך יהיו הפרשים שנים עשר אלף והסוסים ארבעת אלפים? ועוד שאם הארבעים אלף סוסים אשר זכר הכתוב בכאן לא היו של שלמה, למה יתעסק בכלכלתם? ולמה יביאו הנציבים השעורים והתבן אליהם? ולכן היותר נכון בזה הוא, שבדברי הימים מנה האבוסים שהיו בו סוסי שלמה, כי ארות הם אבוסים, וכן תרגם יונתן (ישעיה א' ד') אבוס בעליו, אוריה דמריה, והוא הבית אשר הסוסים עומדים בו הנקרא בלעז קאבלירייא"ה, ובלשון חז"ל (סנהדרין שם) נקראו אצטבלאות, וזכר אם כן

בדברי הימים שהיה לשלמה ארבעת אלפים אבוסים, ר"ל בתים של סוסים, וכאן מנה הסוסים שהיו לו שהיו ארבעים אלף, לפי שעשרה סוסים היו עומדים בכל אבוס ובית, וכאלו אמר ויהי לשלמה ארבעים אלף סוסים שהיו עומדים באורות, כי המספר הזה מהארבעים אלף הוא לסוסים ולא לאורות, וכן כתב ה"ר לוי בן גרשום. ובאמרו למרכבו הוא שם כולל, כי היו מהם לרכוב הוא ופרשיו, ומהם היו לנשוא המרכבות עליהם, ומהם היו לעבוד ולמשא בשאר הדברים, ובאמת המספר הזה מהסוסים הוא עצום מאד, ולא שמעתי למלך ממלכי העמים ולא ראיתי בספר ספורי מלכיהם הקדומים שהיה מלך תחת השמש שיהיו בביתו תמיד, בהיותו בשלום אין מלחמה אין שטן ואין פגע רע, ארבעים אלף סוסים מבלי הכרח כי אם לכבוד ולתפארת כדי שילכו עמו ממקום למקום וירוצו לפניו. וכבר אחז"ל (סנהדרין שם) שעבר שלמה בזה על (דברים י"ז ט"ז) ולא ירבה לו סוסים, אחרי שלא היו לצורך המלחמה. ואני אחשוב שלא ראה שלמה להרבות בסוסים ובפרשים האלה לגסות הרוח ולגאוה וגאון ודרך רע, כי אם בעצה הגונה, שבעבור זה היו המלכים אשר סביביו יראים אותו והיו נכנעים לפניו ומגישים אליו מנחה, מה שלא היו עושים אם לא היו יודעים שהיו לו כל כך רכב ופרשים וסוסים שיוכל לכבשם כאשר ירצה, ויותר ראוי היה לעשות זה מפני השלום מלעשות מלחמות, הנה אם כן קנה שלמה שלום מלכות והכנעת אויביו בסוסיו ובפרשיו ולכן החזיק בהם. גם מה שזכר שהיו לו שנים עשר אלף פרשים, להיותם תמידיים בביתו ובחצרותיו היה זה באמת דבר גדול ועצום מאד ולא עשה כן מלך לפניו ולאחריו בהיותו בביתו בטח בדד בלי מלחמה, ואין לנו שנאמר שהיו הפרשים האלה משרתים לפניו חדש בחדשו אלף בכל חדש, כי הנה זה לא זכרו הכתוב כן, כי אם שהיו לו תמיד שנים עשר אלף פרשים, ולכן היו לו כל כך מהסוסים לעצמו ולפרשיו, ולכן היה מאכל שלחנו כל מה שזכר, והותרה עם זה השאלה הששית: וממה שפירשתי בפסוקים תדע למה חזר הכתוב לומר וכלכלו הנציבים האלה אל המלך, אחרי שכבר אמרו למעלה, וחשבו המפרשים שנכתב פעם שנית בעבור הסוסים ואינו נכון, וכפי מה שפירשתי היא תולדה מכל אשר ספר למעלה, כי אחרי שהשיב לשלשת הספקות, אמר כותב הספר הנה בעבור זה כלו הוצרך שלמה לשום אותם הנציבים שיכלכלו את שלחן המלך ואת ביתו. ואחרי זה בסוף ספור שלמה יזכור הכתוב (בסי' י' כ"ו) ויאסוף שלמה רכב ופרשים ויהי לו אלף וארבע מאות רכב ושנים עשר אלף פרשים ויניחם בערי הרכב ועם המלך בירושלם, ואין פירושו שהיו הפרשים בערי הרכב אבל שהאלף וארבע מאות רכב היו בערי הרכב, שהם הערים שבנה המלך מיוחדים לזה והפרשים היו תמיד עם המלך, ולזה אמר ויניחם בערי הרכב חוזר

לרכב שזכר, ואמרו ועם המלך בירושלם חוזר לפרשים שהיו עמו תמיד. וזכר הכתוב בכאן שהנציבים היה גם כן מוטל עליהם להוליך השעורים והתבן לסוסים ולרכש אל המקום אשר היו בו הסוסים, רוצה לומר לירושלם לסוסים שהיו שם שהיו רוכבים עליהם הפרשים ועבדי המלך, והיו תמיד עמו להראות העמים והשרים את עושר כבוד מלכותו ואת יקר תפארת גדולתו, ולסוסי המרכבות שהם הנקראים רכב, היו מוליכים הנציבים השעורים והתבן אל המקום אשר היו שם שהם ערי הרכב כמו שזכרתי:

פסוק ט

ויתן אלקים וגומר. לפי שזכר למעלה שנתן השם לשלמה חכמה ועושר וכבוד, וספר הכתוב שזכה לשתי המעלות המדומות, זכר עתה איך זכה החכמה, להודיענו שעם היות שהרב' לו סוסים ופרשים ואנשי ביתו לא נמנע מפני זה מהתחכם, לפי שהיתה חכמתו ע"ד הפלא, וכבר פירשתי הפסוקים האלה בשערים אשר קדמו: וספר הכתוב שהיתה חכמת שלמה מפורסמת לא לבד בתוך עמו כי אם גם בכל ממלכות הארץ, עד שהיו באים אנשים רבים מכל העמים לשמוע את חכמתו. ומה שאמר הכתוב עוד מאת כל מלכי הארץ אשר שמעו את חכמתו, יראה מיותר וכפול, וה"ר דוד קמחי פירש בו שמלכי הארץ היו באים לשמוע את חכמת שלמה, והעמים היו באים אצל מלכיהם בשובם מבית שלמה לשמוע ממלכיהם כמו שלמדו הם משלמה. וזה באמת בלתי מתישב כפי פשט הכתובים, וגם הוא רחוק אצל השכל שנאמר שבאו מלכים הרבה לשמוע את חכמת שלמה ולא זכרו הכתוב, והנה זכר ביאת מלכת שבא בביאור רב, ואיך לא יזכור ביאת שאר המלכים? ולכן היותר נכון לפרש הוא, שהיו באים מכל העמים אנשים לשמוע את חכמת שלמה והם היו שלוחים מאת מלכי הארץ אשר שמעו שמעתו של שלמה, כי היו אותם המלכים שולחים אנשים נבונים מעמיהם לשמוע את חכמתו. הנה התבאר מכל זה הספור שהמלך שלמה בחמלת ה' עליו זכה לכתרים הרבה, כתר תורה וחכמה רבתא וכתר מלכות העושר והכבוד, ושקנה כל זה לתום לבבו ולנקיון כפיו, כמאמר המשורר (תלים פ"ד י"ב) חן וכבוד יתן ה' לא ימנע טוב להולכים בתמים:

פסוק טו

הפרשה השלישית תספר בענין הבית המקודש אשר בנה שלמה ובית המלך ובית יער הלבנון ואולם המשפט והבית אשר עשה לבת פרעה וכל כלי בית, ואיך הביאו ארון האלקים העדות אל קדש הקדשים וששרתה השכינה בבית האלקים, ותזכור הפרשה הנבואה אשר באה אל שלמה באמצע הבנין. תחלת הפרשה וישלח חירם מלך צור

וגומר, עד אז אמר שלמה ה' אמר לשכון בערפל וגומר. והנה שאלתי בפרשה הזאת ששת השאלות כדרכי:

השאלה הראשונה מה ראה כותב הספר הזה להכניס בתוך ספור הבנין אותה הנבואה אשר באה לשלמה, הבית הזה אשר אתה בונה וגומר? והיה ראוי שיזכור אותה אם בתחלת הספור וראשו ואם בסופו, ולא יפסיק הדבור ממלאכת הבנין שהיה בו ויביא הנבואה הזאת ופסוקי בנין הבית מפה ומפה הם כתובים והנבואה באמצעו, ואמנם בדברי הימים כשספר הבנין הזה לא זכר דבר מזאת הנבואה לא בראש ולא בסוף ולא באמצע הדברים:

השאלה השנית במה שהכניס בתוך ספור מלאכת הבית האלקי וכליו זכרון הבית אשר בנה שלמה לעצמו, והבית אשר בנה ביער הלבנון ומעשה הכסא ואולם המשפט והבית אשר בנה לבת פרעה, ואלה כלם היו דברי חולין וגסות הרוח, והיה ראוי שיספר אותם הכתוב אחרי תשלום מלאכת הבית והכלים האלקיים וקדוש הבית ושאר הדברים המיוחסים לגבוה, ולא שיכניס ספור הדברים הזרים שאין בהם קדושה ואינם מתיחסים לבית השם בתוך ספור בנין הבית ומלאכתו המקודש, ואמנם בדברי הימים ספר עזרא בנין הבית וכליו אבל לא הביא שמה בתוכו דבר משאר הדברים שאינם מאותה מלאכה:

השאלה השלישית למה לא עשה שלמה מלאכת הבית וכליו כתבנית אשר נתן לו אביו? כמו שנזכר בדברי הימים (דברי הימים א' כ"ח י"א) שנתן המלך דוד לשלמה בנו תבנית כל המלאכה, והעיד שמה שהיה אותו התבנית מוסכם ומסודר מהאל יתברך, שנאמר (שם י"ט) הכל בכתב כיד ה' עלי השכיל כל מלאכת התבנית, ואתה תראה שדוד צוהו שיעשה מנורת כסף ושלחנות כסף וכפורי כסף, מלבד המנורות והשלחנות הכפורים שצוה לעשות זהב טהור, ושלמה לא עשה בכל מלאכת הבית דבר מכסף לא שלחן ולא מנורה ולא כפור, ועבר אם כן על מצות דוד אביו שהיה עליו מפי נביא מאת ה' מן השמים:

השאלה הרביעית למה לא עשה שלמה בנין הבית כתבנית מלאכת המשכן, לא בכמות ואורך הבתים ורחבם וגבהם ולא בגודל הכלים ומשקלם? כי הנה המשכן היה כלו שלשים אמה אורך ועשר ברחב ועשר בגובה, ובבנין שלמה היה הבית ששים אמה אורך ועשרים רחב ושלשים אמה קומתו, במשכן היה קדש הקדשים עשר אמות ארכו ועשר רחבו ועשר גבהו, ובבנין שלמה היה הדביר (שהוא לפני לפנים והוא קדש הקדשים) עשרים אמה באורך ועשרים ברוחב ושלשים בגובה, ויקשה אם כן למה לא נעשו מרחקי הבית אשר בנה שלמה כמרחקי המשכן שוה בשוה? ויקשה עוד למה כמו שנעשה

האורך והרחב בבית שלמה הכפל ממה שהיה המשכן לא שמר בגובה זה הערך עצמו? רוצה לומר שיהיה הכפל ממה שהיה במשכן, והיה שלש פעמים גבוה ממנו, והיה ראוי שיהיה מתיחסים שלשת המרחקים אם בתוספת ואם בחסרון, כל שכן שהתורה אמרה (שמות כ"ה ט') ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו כן תעשו, ואחז"ל (שבועות י"ד ע"ב) מצוה לדורות שיעשו בית עולמים כתבנית המשכן, ואתה תראה שבמרחק הבית בארך ורוחב וגובה ובשאר הדברים והכלים לא עשה שלמה (בבית אשר בנה לשם השם) באותם השעורים שעשה משה במשכן:

השאלה החמשית מה היה שמכלי בית השם אשר עשה משה קצתם עשה שלמה בבית עולמים וקצתם לא עשה, ונסתפק עם אשר היו באהל מועד שעשה משה? כי אתה תראה שלא עשה ארון העדות ונסתפק עם אותו שנעשה במדבר, אבל עשה כרובים ולא נסתפק עם הכרובים שעשה משה עם הארון, גם לא מצינו כן שעשה פרוכת ולא מסך ולא בגדי הכהנים ולא שמן המשחה, ונסתפק עם אותם שעשה משה, בהיות הפרוכת והמסך ובגדי הכהנים ישנים שעברו עליהם חמש מאות שנה, ועשה המנורה והשלחן וכיור וכנו, ויקשה אם כן איך לא עשה כלם מחדש? והיה ראוי שיהיה דינם שוה, או יעשה כלם או לא יעשה אחד מהם ויסתפק עם הראשונים:

השאלה הששית למה במלאכת הכלים אשר עשה שלמה בקצתם לא הוסיף ולא החסיר ממה שצוה האל יתברך למשה במדבר ובקצתם הוסיף? כי הוא עשה הכרובים שנים כמו שצוה משה במספרם, ומזבח הזהב אחת ומזבח העולה אחת כמו שנזכר בספר דברי הימים, ובכל זה הסכים עם מצות השם למשה, ואמנם במנורות ובשלחנות ובכיורות וכנותיהם הוסיף כהנה וכהנה, כי במקום שצוה משה שלחן אחד עשה שלמה עשרה שלחנות, ובמקום שצוה משה על מנורה אחת וכיור אחד וכנו אחד עשה שלמה עשרה מנורות ועשרה כיורות ועשרה מכונות, וכן צוה דוד אביו, רוצה לומר שיעשה עשרה מנורות ועשרה שלחנות והוא זר מאד, כי מה ראו שני המלכים האלה להוסיף בכלים האלה על מה שצוה בתורה מזולת שאר הכלים כלם? ולמה עשו התוספת בזה המספר מעשרה תמיד ולא במספר אחר? ועוד תראה שעשה שלמה דברים אחרים מלבו שלא עשה משה ולא צוהו דוד אביו על עשייתם, והם שני העמודים יכין ובועז מבלי צורך ושמוש נראה בהם, כי לא היה עליהם בנוי בית ולא בנין אחר כלל ולא היו משתמשים מאותם העמודים בדבר מה, והים אשר עשה גם כן מעצמו, וראוי לתת סבה בדברים האלה כלם, ואפלא מהמפרשים איך לא הרגישו במקום הספק בדברים האלה ולא השתדלו לתת בו טענה חזקה או חלושה ולא טעם קטן או גדול? וכבר ראיתי בפסוקי

הפרשה דברים זרים, וגם כן ראיתי בהם חלופים ממה שנזכר בספר דברי הימים ולא העירותי עליהם בכאן ואעיר עליהם בפירוש הפסוקים, ואחר פירושם אשתדל להתיר הספקות האלה כפי יכולתי. ולמה שהיו (כמו שזכר החוקר אריסט"ו בספר המופת) בכל פעל מלאכותיי ארבעה סבות, הפועלת והחומריית והצוריית והתכליתיית, תמצא הפרשה הזאת נחלקת לנתחים. הנתח הראשון מן וישלח חירם עד ויהי בשמנים שנה וגומר, ושם יספר מי הם הפועלים בבנין הזה. הנתח השני מויהי בשמנים שנה וגומר עד ותשלם כל המלאכה וגומר, ובו ספר החומר והצורה, רוצה לומר הדברים שהיו חמר ונושא לבנין ותבנית הבית ותמונתו. והנתח השלישי מותשלם כל המלאכה עד סוף הפרשה וכו', הגיד הסבה התכליתית בבנין וכמו שאפרש בפסוקים:

וישלח חירם וגו'. בפסוקים האלה ראוי שנעיר על ארבעה דברים. האחד שכאן נאמר שחירם שלח אל שלמה ראשונה וששלמה שלח אליו אחר כך ושחירם השיב לדבריו, והיו א"כ בכאן שלשה שליחיות מחירם לשלמה ומשלמה לחירם ומחירם לשלמה פעם אחרת, ואמנם בדברי הימים (דברי הימים ב' ב') לא נזכרו כי אם שתי שליחיות, האחד משלמה לחירם והשני מחירם לשלמה לא עוד, וזהו החלוף הראשון. והחלוף השני הוא, שכאן נזכר ששלמה לא שלח לשאול לחירם כי אם הארזים בלבד, ואמנם בדברי הימים (שם) נזכר ששלח לשאול ממנו גם כן איש חכם לעשות בזהב ובכסף ובנחשת ובברזל ובארגון וכרמיל ותכלת ויודע לפתח פתוחים, ועם זה עצי ארזים וברושים ואלמוגים, ועל הדברים האלה כלם השיב חירם לשלמה בדבריו הנזכרים שמה שנעשה בהם כל חפצו, וזהו החלוף השני. והחלוף השלישי הוא ששם נזכר שהיה נותן לעבדי חירם חטים ושעורים ויין ושמן, וכאן לא נאמר דבר מזה שהיה נותן לעבדיו, אבל נזכר לבד שהיה נותן לחירם חטים ושמן מדי שנה בשנה מאכולת לביתו. וכדי לתת סבה בשלשת החלופים האלה ראוי לפרש הפסוקים שבאו כאן, ר"ל בספר מלכים, ונפרש אחריהם הפסוקים שבאו בספר דברי הימים בזה הענין ויתישבו אז הדברים מבלי חלוף כלל. ואומר שחירם כאשר שמע מיתת דוד והמלכת שלמה בנו שלח אליו מלאכיו לדבר על לבו דברי שלום ואמת, כמנהג המלכים לעשות עם שאר המלכים אוהביהם כשימליכו, ר"ל לנחמם על מות אביהם ולהקים ולחזק עמהם הברית והאהבה אשר היה עם אבותיהם, ולאמר אליהם שאם ירצו דבר מה מארצם שהנה כל הארץ לפניהם יגזרו אומר ויקם להם, והשליחות הזה הוא המכוון במה שאמר כאן וישלח חירם מלך צור את עבדיו לשלמה כי שמע כי אותו משחו למלך תחת אביהו כי אוהב היה חירם לדוד כל הימים,

ר"ל ששלח אליו שליחות על המלכתו ובענין האהבה אשר היה לו עם דוד אביו, ואין ספק ששלמה השיב לו דברים טובים על שליחותו כראוי ואם לא נזכר:

פסוק טז

(טז-יז) וספר הכתוב ששלח עוד לומר לחירם עם שלוחיו שהוא היה עתיד לבנות בית ליי', לפי שדוד אביו לא היה יכול לבנותו מפני טרדת המלחמה אשר נתעסק בה כל ימותיו. ואמנם אמרו מפני המלחמה אשר סבבוהו, ומלחמה הוא לשון יחיד ואשר סבבוהו הוא לשון רבים, ירמוז לאויבים אשר סבבוהו, אם מבניו ומעמו ואם מהגוים אשר סביבותיו, ועליהם אמר עד תת ה' אותם תחת כפות רגליו:

פסוק יח

ואמר שעתה שהניח ה' לו מסביב ואין לו שטן ואין פגע רע, ר"ל שטן מעמו ופגע רע מהגוים, היה רוצה לבנות בית לשם ה', כי היה המצוה בבנין בית הבחירה אחרי המנוחה והנחלה, כמו שבא בקבלתם ז"ל (סנהדרין פ"ב כ' ע"ב), ושהדבר הזה היה עליו חובה רבה והכרח גדול להיותו מסודר מאת ה' מן השמים, (יט) כי הוא דבר אל דוד עבדו שבנו אשר יתן לו יושב על כסאו יבנה הבית לשמו, ומפני זה יצטרך אל עצי ארזים הרבה:

פסוק כ

והיה מבקש ממנו שיצוה לעבדיו שיכרתו אותם מהלבנון והוא יתן את שכרם, ושיהיו עבדי שלמה עם עבדי חירם באותה מלאכה לעזרם וללמוד אותה, לפי שלא היו בישראל יודעים לכרות ארזים כצידונים שהיו ממלכות חירם, כמו שאמר (יואל ג' ט') מה אתם לי צור וצידון, כי היו קרובים זה לזה וממלכות אחת. ועם היות שדוד לא נמנע מלבנות הבית מפני טרדת המלחמה כי אם מהסבה אשר אמר לו יתברך כי דמים רבים שפכת, הנה שלמה אמר לחירם הטעם הנגלה והעלים ממנו הטעם האמתי מפני כבוד אביו. ואפשר לומר גם כן כי גם במה שאמר מפני המלחמה, כוון למה שאמר לו יתברך שלא יבנה הבית איש מלחמ' כי אם שר שלום ואיש מנוחה. והמפרשים אמרו שהיה הלבנון מארץ ישראל סמוך לירושלם, ושלא שאל שלמה כי אם עבדי חירם שהיו יודעים לכרות העצים. ואני אחשוב שיער הלבנון אשר היה סמוך לירושלם לא היו שם עצים הרבה יספיקו למלאכת הבנין, ושלכן השתדל שלמה עם חירם, שעבדיו יכרתו אותם מהלבנון אשר בארץ חירם, כי שם היה רבוי הארזים, וכמו שנזכר בדברי הימים (דברי הימים א' כ"ב ד') שהיו הצידונים מביאים לדוד, ואופן הפסוקים מורים על שזה הוא האמת כמו שאוכיח אחרי זה:

פסוק כא
וספר הכתוב ששמח חירם שמחה גדולה בשמעו את הדברים האלה ונתן שבח והודאה רבה לשם יתברך שנתן לדוד בן חכם, לפי שמתוך שאלתו ובקשתו לבנות בית ה' הכיר חירם שהיה שלמה חכם, עם יתר הדברים שהיו מלאכיו מספרים אליו ממה שראו בביתו ובמעשיו:

פסוק כב
ולענין השאלה השיבו אני אעשה כל חפציך בעצי ארזים ובעצי ברושים, וענין המאמר הזה הוא, שלא היה חפץ שעבדי שלמה ילכו עם עבדיו לכרות ארזים כמו שהוא אמר, כי הוא יעשה כל חפצו, (כג) ועבדיו המה בלבד יורידו העצים מן הלבנון ימה והם יעבירו אותם הים, ואם כן לענין הכריתה ולענין הירידה לים עבדיו יהיו מספיקים לעשותו. ודוברות פי' נהוגות שיעבירו העצים ההם בים קשורות הקורות זו בזו כמנהגם, ואחרי צאתם ליבשה יתירו הקשרים כדי להוליך כל אחת מהן בפני עצמה. ונראה שהיה הים בגבול חירם, ולזה ינהיגו עבדיו העצים בים וישימו אותם ביבשה שהוא מגבול ארץ ישראל, וזה מורה שהיה הלבנון בארץ חירם, אחר שעבדיו היו כורתים ומביאים העצים בים עד ארץ ישראל:

פסוק כה
ולפי שהיער היה מהמלך חירם ראה שלמה לתת לו בעד זה עשרים אלף כרים חטים ועשרים אלף כרים שמן מדי שנה בשנה למאכל ביתו, כי עם היות שלא שאל חירם כי אם חטה בלבד, ולא שאלו כי אם שיתנם לו בלבד פעם אחת ולא ישנה לו, הנה שלמה ברוחו הנדיבה נתן לו חטים ושמן הרבה מאד וזה מדי שנה בשנה. וה"ר דוד קמחי כתב מדי שנה בשנה בעוד שהתמיד כריתת העצים מהלבנון, ויותר נכון לומר שהיה נותן תמיד מדי שנה בשנה המאכל הזה כל ימי חירם, כמנהג המלכים לתת לאנשים הסרים אל משמעתם ומשרתים אותם, וזה היה לשלמה כבוד גדול שיהיה מלך חירם נושא ממנו משאת בכל שנה ושנה כעבד המקבל חסד מאדוניו:

פסוק כו
והנה זכר הכתוב אחרי זה וה' נתן חכמה לשלמה כאשר דבר לו ויהי שלום וגו', להגיד שעם היות חירם אוהב לדוד כל הימים ושמפני אהבתו שלח אל שלמה דברים טובים דברים ניחומים, הנה אחרי כן קיימו וקבלו השלום וברית אמת ביניהם לא בעבור אהבת דוד כי אם בעבור חכמת שלמה ומעלתו ומתנתו, כי רבים יחלו פני נדיב, זהו הנמצא מהספור הזה כאן בספר מלכים: ואמנם בספר דברי הימים כתוב הענין הזה בענין אחר

ודברים נאים וצחים נאמרו בו שמה, והנני מעתיקם פה ואפרש אותם: (דברי הימים ב' ב' ג' וכו') וישלח שלמה לחירם מלך צור לאמרו כאשר עשית עם דוד אבי ותשלח לו ארזים לבנות לו בית לשבת בו, הנה אני בונה בית לשם ה' אלקי להקדיש לו להקטיר לפניו קטורת סמים ומערכת תמיד ועולות לבקר וערב לשבתות ולחדשים ולמועדי ה' לעולם זאת על ישראל, והבית אשר אני בונה גדול כי גדול אדוננו מכל האלקים, ומי יעצור כח לבנות לו בית כי השמים ושמי השמים לא יכלכלוהו ומי אני אשר אבנה לו בית כי אם להקטיר לפניו, ועתה שלח לי איש חכם לעשות בזהב ובכסף ובנחשת ובברזל ובארגון ובכרמיל ותכלת ויודע לפתח פתוחים עם החכמים אשר עמי ביהודה ובירושלם אשר הכין דוד אבי, ושלח לי עצי ארזים ברושים ואלמוגים מהלבנון כי אני ידעתי אשר עבדיך יודעים לכרות עצי לבנון והנה עבדי עם עבדיך, ולהכין לי עצים לרוב כי הבית אשר אני בונה גדול והפלא, והנה לחוטבים לכורתי העצים לתתי חטים מכות לעבדיך כורים עשרים אלף ושעורים כורים עשרים אלף ויין בתים עשרים אלף ושמן בתים עשרים אלף: ויאמר חירם מלך צר בכתב וישלח אל שלמה באהבת ה' את עמו נתנך עליהם מלך, ויאמר חירם ברוך ה' אלקי ישראל אשר עשה את השמים ואת הארץ אשר נתן לדוד בן חכם יודע שכל ובינה אשר יבנה בית לה' ובית למלכותו, ועתה שלחתי איש חכם יודע בינה לחירם אבי, בן אשה מן בנות דן ואביו איש צורי יודע לעשות בזהב ובכסף ובנחשת בברזל באבנים ובעצים בארגמן בתכלת ובבוץ ובכרמיל ולפתח כל פתוח ולחשוב כל מחשבת אשר ינתן לו עם חכמיך וחכמי אדוני דוד אביך, ועתה החטים והשעורים השמן והיין אשר אמר אדוני ישלח לעבדו, ואנחנו נכרות עצים מן הלבנון ככל צרכך ונביאם לך רפסדות על ים יפו ואתה תעלה אותם ירושלם: ופי' הפסוקים האלה אצלי כך הוא, כבר נזכר בספר שמואל (שמו' ב' ה' י"א) שחירם שלח לדוד עצי ארזים לבנות בית לשבת בו, ולזה היה מה שאמר לנתן הנביא (שם ז' ב') ראה נא אנכי יושב בבי' ארזי' וארון השם בתוך היריעה, ואתה תמצא בדברי הימים (דברי הימים א' כ"ח י"א) שדוד קודם מותו נתן לשלמה בנו תבנית הבנין, ועשה נדבה רבה לבית האלקים, ושם נאמר (שם כ"ב ב') ויאמר דוד לכנוס את הגרים אשר בארץ ישראל ויעמד חוצבים לחצוב אבני גזית לבנות בית האלקים וברזל לרוב ולמסמרים לדלתות השעורים ולמעברות הכין דוד ונחשת לרוב אין משקל ועצי ארזים לאין מספר כי הביאו הצידונים והצורים עצי ארזים לרוב לדוד, ואמר עוד (שם י"ד ט"ו ט"ז) והנה בעניי הכינותי לבית השם זהב ככרים מאה אלף וכסף אלף אלפים ככרים ולנחשת ולברזל אין משקל כי לרוב היה ועצים ואבנים הכינותי ועליהם תוסיף ועמך לרוב עושי מלאכה

חוצבים וחרשי אבן ועץ וכל חכם בכל מלאכה לזהב ולכסף ולנחשת ולברזל אין מספר קום ועשה כי ה' עמך: וכל זה יורה שהיו לדוד עצי ארזים הרבה שהביאו לו הצורים והצידונים והיו אצלו מוכנים לבית ה', ולזה שלח שלמה לומר לו כאשר עשית עם דוד אבי, והכתוב הזה חסר הנשוא, ועינינו כמו שעשית עם דוד אבי ששלחת לו ארזים ולבנות בית לשבת בו, כן ראוי שתעשה עמדי בהיות תכלית שאלתי יותר טוב ונבחר מתכלית שאלת אבי, כי הוא שאל ממך הארזים לבנין ביתו ואני לבנין בית ה'. והגיד לו קדושת הבנין באמרו להקדיש לו להקטיר לפניו קטורת, ר"ל לקדשו בפני העמים, כי בביתו יתפרסם מעלתו וקדושתו מפאת נפלאותיו וליוקר העבודה אשר יעבדו שמה, אם ראשונה הקטורת וזה במזבח הזהב, ואם המערכת תמיד, ואמר זה על המנורה שיערוך אותה הכהן בבקר בבקר, והשלחן שהיה לחם הפנים נערך עליו, ואם העולות התמידות בבקר ובערב, ואם המוספים בשבתות ובחדשים ובמועדי ה'. ואמר שלא יחשוב חירם שיש בעבודה הזאת דבר בטל ומותר, אבל כלה חיוב גדול כפי מה שצותה תורה, וזהו אמרו לעולם זאת על ישראל והודיעו שיהיה הבית הזה גדול מאד כפי גודל השוכן בקרבו יתברך, כי גדול אדוננו מכל האלקים, רצה לומר כי הוא השליט והסבה וכלם עלולים ומושפעים ממנו. ואמנם אמרו ומי יעצור כח לבנות לו בית כי השמים ושמי השמים לא יכלכלוהו, אין ענינו על ההגבלה במקום, כי הוא יתברך אינו גשם ולא יוקף במקום לא מהעליונים ולא מהתחתונים, אבל ענינו שהבית המקודש היה מורה על מדרגות הנמצאים גשמיי' ורוחניים כמו שיבא אחר זה, ולזה יעיר על מעלתו יתברך וקדושתו שהוא נמוס כל הנמצאות וסדרם. ואמר שאין ראוי לחשוב שהיה שלמה מדמה בנפשו שהבית אשר יעשה יורה על מעלת האל יתברך ורוממותו מפני הוראתה על מעשיו ושיהיה זה בשלמות, כי הנה הנמצאי' עצמם עליונים ותחתונים עם היותם בטבעיהם מורים על הנימוס המושכל אצלו יתברך, לא יורו על אמתתו והנמצא וחלקיו רחוקים לאין שיעור משלמות הנמוס המושכל האלקי ההוא, עד שאין לו יחס אליו כלל, וכל שכן שלא יהיה לו ערך בזאת ההודאה לבית המורה עליהם, אך יהיה ענין הבית להורות דבקות העובד, וזהו להקטיר לפניו, כי היה הקטורת היותר רוחנית מהעבודות ומעידה על סודות המציאות הרוחני כמו שיבא. ואחרי שהודיעו על זה שאל ממנו איש חכם לעשות באותם המלאכות אשר זכר. וארגון הוא הארגמן, ושאל עליו בעבור הפרוכת, והפתוחים הם הציורים שעושים בולטים בזהב ובכסף ובנחשת ובעצים ובאבנים, ושאל עם זה עצי ארזים וברושים ואלמוגים, ומהפרשים אמרו שאלמוגים הם העצים האבניים הנולדים בים שקוראים קורא"ל, ושאמרו מהלבנון יחזור לארזים ולברושים שזכר, ולפי

שבתשובת חירם לא נמצא זכר לאלמוגים ולא נכנסו בכל מלאכת הבנין, לכן אמרתי שהארזים הם ממינים מתחלפים, ויש מהם ספוגיים שאינם כל כך טובים, ומהם מקשיים וזהו הברוש, והיותר טובים מהארזים הם האדומים, ומאלה כתבו הטבעיים שלא יבא בהם עפוש בזמן רב, והארזים שהם מזה המין היותר מובחר יקראו ארזים אלמוגים, אבל אינם כלם כי אם עצי הלבנון, והאלמוגים אשר נזכר אחרי כן (בסי' י' י"ב) שעשה שלמה מסעד לבית ה' ולבית המלך וכנורות ונבלים לשרים, כבר נזכר שבאו אליו מאופיר באניות שהיו מביאים הזהב, אבל לא היו האלמוגים מהלבנון ולא מהים ההוא אשר בארץ חירם, כמו שאפרש אחר זה במקומו. ואמר שיהיה כמות הארזים רב לפי שהבית יהיה גדול והפלא, ר"ל גדול ע"ד פלא ויצטרך לעצים הרבה. והנה היתה כוונת שלמה לבנות בית למלכותו עם בנין בית ה', ולזה שאל ארזים הרבה, וכמו שנאמר שמה בדברי הימים ויאמר שלמה לבנות בית לשם ה' ובית למלכותו, אבל לא שלח לדבר לחירם כי אם מבנין בית ה' לפי שהוא היה העקר, וחירם בחכמתו הבין אמתת כוונתו כמו שאזכור. והנה שלמה הגביל מיד השכר אשר יתן לעושי המלאכה מהחטים מכות (שפי' טחונים) והשעורים והיין והשמן, ואמרו המפרשים שהשכר הנזכר בכאן היה לעבדי חירם חלף עבודתם, והחטים והשמן הנזכר בספר מלכים היה מתנה לחירם שנה בשנה מלבד שכר עבדיו, ואם היה הלבנון מארץ חירם כמו שאמרתי, ואדם לא יוכל לכרות עצים שלא ברשות המלך, הנה היה מהראוי ששלמה יתן לחירם החטים והשמן לביתו בעד השדה, ר"ל בשכר הקרקע שהיה שלו והעצים, ויהיה עם זה נותן גם כן לעבדיו חטים אחרים ושעורים ויין ושמן חלף עבודתם בכריתת העצים והבאתם עד הים והעברתם בים עד הניחם בארץ ישראל. ואפשר לומר שבספר דברי הימים לא נאמר ולא העיד הכתוב שנתן שלמה זה לעבדי חירם, אבל אמר ששלח לומר לחירם שיתן זה לעבדיו חלף עמלם ועבודתם ולא זכר שום דבר שיתן אל המלך ושחירם הודה בדבר, האמנם אחרי כן ראה שלמה להרחיב מתנתו ולתת לחירם החטים והשמן מדי שנה בשנה שהיא מתנה יותר גדולה, ולא חשש ליין ולשעורים שהיה לחם ומזון מיוחס לעמלים ועובדי האדמה, והיה זה לפי שחירם קבל הדבר על עצמו ואמר אני אעשה כל חפציך בעצי הארזים, וחשב לעשות המלאכה כלה על יד עבדיו אנשי ביתו, ולכן שלמה לא חשש לתת דבר לעבדיו ונתן המתנה כפלי כפלים לפי רוב השנים למלך חירם עצמו, וזכר עזרא בדברי הימים מה ששלח שלמה לומר לחירם, לפי שזכר השליחות בשלמות, והנביא כתב בספר מלכים מה שנשאר באחרונה מוסכם ביניהם וכמה נשארה המתנה בכל שנה. וספר הכתוב שם שאמר חירם, ר"ל בביתו בקול רם, נגד כל עבדיו ואנשיו

ושלחו גם כן בכתב כדי שיראו אותו העמים כלם שמלכות שלמה לא היה חסד אליו ולא לדוד אביו, כי עם היותו כבוד גדול ומעלה רמה ונשאה, הנה כבוד חכמים ינחלו וראוי היה אליו המלכות והממשלה על חכמתו, אבל היה החסד לישראל, כי מאהבת השם אותם נתן את שלמה מלך עליהם מפני חכמתו, וישראל היו המרויחים יותר בהמלכתו, והחסד האמתי לדוד היה בתת לו בן חכם, ולכן נתן ההודאה לאלוה יתברך שנתן לדוד בן חכם יודע שכל ובינה, רוצה לומר יודע שכל בעיוניות ובינה במעשיות, ולא היה ההודאה אליו ית' על אשר נתן לו את המלכו' כי אם על אשר נתן לו החכמה והמדע, לפי שהיא היתה הסבה בכל הכבוד המעלה והשלטנות ההוא, וגם כן להיות חכמתו למעלה מהמנהג הטבעי כמו שזכרתי בשערים, וכאלו אמר שהחסד הנעשה לדוד היה חכמת שלמה, והמלכות הוא חסד נעשה לישראל, ולזה אמר ברוך ה' אלקי ישראל אשר עשה את השמים ואת הארץ, לומר שלהיותו אלקי ישראל השגיח עליהם לתת להם שלמה למלך, ולהיותו עושה השמים והארץ עשה שלמה בצלם דמות תבניתו ויפח באפיו נשמת חכמה שהיתה חכמתו על דרך הפלא כבריאת השמים והארץ. ולפי ששלמה אמר שאביו נתעסק בבנין ביתו והוא בבנין בית ה', השיבו חירם כאוהב דוד ומשיב בעד כבודו ואמר אשר יבנה בית לה' ובית למלכותו, ר"ל ועם היות שאתה שלמה אמרת שאין דעתך לבנות כי אם בית לשם ה', ידעתי בני ידעתי שג"כ תבנה בית למלכותך כי זהו הראוי למלכים לעשותו כאשר עשה אביך. והשיב לשאלתו שיעשה כל חפצו, ועל ענין השכר כי יעשה כדברו, כי לא רצה להשיבו על זה דבר קטן או גדול (ע"כ פי' הפסוקים מד"ה:) ואחרי פי' הכתובים אומר שאין חלוף וסתירה בשני הספורים האלה. אם בשלחיות שהיו בין שלמה לחירם שהוא החלוף הראשון, לפי שכבר כתבתי שחירם בתחלת מלכות שלמה שלח אליו דברי שלום ואמת כמנהג המלכים, ואז שלמה בתשובתו שלח אליו על דבר הארזים, וחירם השיבו עליהם כמו שנזכר כל זה כאן בספר מלכים, אמנם עזרא בדברי הימים לא חשש לזכור השליחות שלא היה בו ענין עצמי ולא מתיחס אל ענין הבית, כי אם שתי השליחיות האחרים שבהם תוכן הענין. ואמנם בחלוף השני אומר ששלמה לא היה צריך מחירם כי אם הארזים בלבד, והנה תראה זה מהתחלת הדברי' כאשר עשית עם דוד אבי ותשלח לו ארזים וגומר, ולא זכר שאר הדברים ששאל, ושלא הגביל שכר על דבר אחר כי אם על כריתת העצים, ושהיו לשלמה אנשים חכמים ביהודה וישראל לעשות כל אותם הדברים אשר שאל (כמו שאמר עצמו בדבריו) זולת הארזים, וגם כששלח בעד חירם מצור לא שאל עליו לחירם המלך אבל המלך שלמה מעצמו שלח בעדו, וגם הוא לא עשה כי אם מלאכת הנחשת בלבד, וכל זה יורה שכוונת שלמה

בשאלתו לחירם היה בלבד בארזים לא בדבר אחר, אבל ראה להטפל בשאלתו דברים אחרים, כדי שאעפ"י שחירם לא ימלא שאלתו בדבר הראשון שהוא איש חכם לפעול, להיותו מהקשה שימצא אדם יודע בכל הדברים האלה, כי הנה בצלאל אשר היה מלא רוח חכמה כולל בזה היה מאת השם כמו שנזכר שמה (שמות ל"א), ולזה הרבה שלמה לשאול דבר קשה המצאו כדי שחירם לא יוכל לעשות בזה שאלתו ולכן יתרצה בענין הארזים, ומנהג הוא בנבונים לשאול הרבה כדי שלמעט יתנו להם הקצת הנרצה אצלם, עם היות שחירם בטוב לבבו נתרצה לשאלת שלמה כלה ולא הפיל מכל דבריו ארצה, ומפני זה לא כתב הנביא בספר מלכים כי אם תכלית השאלה וכוונת שלמה שהיה בארזים בלבד, ועזרא בספר דברי הימים ראה לכתוב השאלה כלה מהצריך ומהבלתי צריך, להראו' חכמ' שלמה ואהב' חירם אותו בתשובתו. ואמנם אל החלוף השלישי מהשכר אשר נתן שלמה, אם היה שנודה לדברי המפרשים שנתן לחירם מה שזכר בכאן ולעבדיו מה שנזכר בדברי הימים, אין ספק שהנביא כאן ראה לכתוב מה שהיה נותן לחירם מדי שנה בשנה שהיא מתנה גדולה מאד ולא חשש לזכור מה שהיה נותן לעושי המלאכה, לפי שלא היה בזה שום מעלה, כי בידוע הוא שכל אדם יתן לאכול ולשתות לאנשים העמלים במלאכתו ובעניניו וכל שכן המלך, ועזרא בדברי הימים רצה לכתבו לבל נחשוב שחירם היה נותן המאכל לעבדיו, כי שלמה היה מאכיל המלך והעבדים כלם. והיותר מתישב אצלי הוא מה שכתבתי, ששלמה לא נתן כי אם לחירם בלבד והוא היה מאכיל עבדיו, כי הוסיף המלך במתנתו, ועזרא לא כתב כי אם דברי שלמה הראשונים. ואמנם החלוף הנמצא בסדר הדברים, שאין מה שכתב הנביא בכאן בספור הדברים ששלח שלמה לאמר לחירם וחירם לשלמה דומים ומסכים למה שכתב עזרא בדברי הימים, כבר כתבתי בהקדמת הספר הזה שהיו הענינים האלה נכתבים בקצור מאנשי הדור בקרב ישראל, והנביא קבל הדברים מהאל יתברך וכתב אותם בספר כפי הלשון והדברים היותר קרובים לאמתת הענין, אמנם עזרא ראה לכתוב הענינים האלה וסדר הדברים המתיחסים כפי הענין ביותר נאה ויפה שבדרכים לעיניו, כי כן הוא דרך כותבי ספרי דברי הימים, והוא היה מדבר ברוח הקדש וענינו לסדר הדברים באופן נאות מסכים לאמתת המאורע ואין כאן חלוף ואין כאן סתירה. והיוצא מכל הספור הזה הוא, להודיע השתדלות שלמה ונדיבות רוחו במה שהשתדל עם חירם מלך צור להביא עצי ארזים ועצי ברושים מארצו ועל יד עבדיו, והמתנה אשר נתן לו מדי שנה בשנה מהחטים והשמן למאכולת ביתו, והיה כל זה להקנות פועלים ראוים לאותה מלאכה כפי מה שצריך למעלת הבנין:

פסוק כז

ויעל המלך וגומר. בפסוקים האלה יש להתעורר על המס שנזכר בכאן שהעלה המלך שלמה מכל ישראל שלשים אלף איש וגומר, ואחרי זה בספור שלמה נאמר שמבני ישראל לא נתן שלמה עבד כי הגרים היו עובדים במלאכה כמו שיבאר. וחלוף שני שכאן נאמר שהיו שרי הנצבים אשר על המלאכה שלשת אלפים ושלש מאות, ובדברי הימים נאמר שהיו שרי הנצבים האלה המנצחים שלשת אלפים ושש מאות, והנה המפרשים כתבו שהעלה המלך שלמה מס מכל ישראל ושלא היה המס הזה כסף או זהב, אבל שהעם נתנו אנשים או הם התנדבו מעצמם לעזרת ה' ושהיו שלשים אלף איש, לא שיעבדו כלם יחד אבל כל אחד מהם היה יושב בלבנון עם עבדי חירם לכרות הארזים חדש אחד ושנים חדשים בביתו, ואם כן מהשלשים אלף אשר התנדבו או נתנו בדרך מס למלאכה לא היו כי אם עשרה אלף מתמידים בעבודה ובשירות ההוא. ולפי דעתי לא היו עם עבדי חירם עבדי שלמה לכרות העצים, כי חירם לא נתרצה בזה כי אם לכרות העצים ולהביאם על ידי עבדיו בלבד כמו שפירשתי למעלה, אבל ענין הכתוב הוא ששלמה הכין לזאת המלאכה פועלים הרבה ועצים רבים, מהם היו מהלבנון אשר לחירם שכרתו אותם עבדיו כמו שנזכר, ומהם היו מן יער הלבנון הסמוך אל ירושלם שהיה מארץ ישראל, ולכרות העצים האלה העלה המס מכל ישראל באופן אשר זכר, (כח) ועל יער הלבנון הזה הסמוך לירושלם אמר כאן וישלחם לבנונה עשרת אלפים בחדש חליפות וגומר. הנה אם כן ספר ראשונה הפועלים שהיו עבדי חירם בלבנון אשר לו, וזכר שנית הפועלים שהיו מבני ישראל ביער הלבנון אשר בארץ ישראל, (כט) וספר שלישית פועלים אחרים שלא היו מישראל ולא מעבדי חירם והם השמונים אלף שהיו חוצבים בהר, ר"ל חוצבים ועוקרים האבנים מההר, ושבעים אלף נושאי סבל, ר"ל שהיו נושאים אותם האבנים ומוליכים אותם. וספר בדברי הימים שאלה כלם החוצבים והנושאים היו גרים, וידמה שהיו מהגבעונים לא מגרי הצדק אשר בישראל, כי הגבעונים נתישבו בתוך בני ישראל ויתן אותם יהושע חוטבי עצים ושואבי מים לבית ה' כמו שנזכר בספרו (יהושע ט' כ"ז), ושאול המלך ע"ה השמידם מהתיצב בכל גבול ישראל ועל זה מתו שבעה בני שאול (שמו' ב' כ"א) ואז שבו הגבעונים להתישב בארץ ישראל, ולפי שהיו חייבים לחטוב עצים ולשאוב מים לבית ה', מפני זה ראו שהיה מוטל עליהם לעשות זאת המלאכה, ואין ספק שהסכימו הם לעשותה ברצונם. ולפי שהיה העם הזה רב מאד מאה וחמשים אלף איש עושים במלאכה, היה מעצת שלמה למנות עליהם אנשים לשיכריחום איש איש על עבודתו ועל משאו, (ל) והם שלשת אלפים ושלש מאות

הנזכרים בכאן, שהיו שרי הנצבים לשלמה והיו הרודים בעם העושים במלאכה, ר"ל שהם היו רודים בעם שהיו עושים במלאכה. ואמנם החלוף הנמצא בזה בספר דברי הימים, ששם נאמר שהיו אלה המנצחים ושרי הנצבים שלשת אלפים ושש מאות שהם שלש מאות יותר מהנזכרים כאן בספר מלכים, כתבו המפרשים שהמה היו מנצחים על המנצחים וממונים על הממונים ההם. ואפשר לומר שהיו המה שומרי המלאכה, והנכון אצלי שהשלש מאות הנשארים האלה המה היו הבונים, ר"ל הפועלים הדקים, ועליהם אמר בכאן (לב) ויפסלו בוני שלמה ובוני חירם והגבלים, כי היו בוני שלמה כורתים ופוסלים האבנים בכל ציור ודקות הראוי אליהם, ובוני חירם עושים כמו כן לעצים ועושים בהם הפתוחים שיזכור, והגבלים גם כן, או הם עם אחד יודעים באותה מלאכה, כמו שאמר הנביא (יחזקאל כ"ז ט') זקני גבל היו מחזיקי בדקך, או שיקראו גבלים, לפי שהיו עושים באבנים ובעצים הגבולים הראויים אליהם וכלם נסרקין בסריקה כדי שהפוסלים יפסלו באותו גבול שימצאו מוגבל ומצויין מהם, ומפני אופן פעולתם קראו כן. הנה א"כ ספר הכתוב בכאן כל מיני הפועלים שהיו במקדש, אם הישראלים שהיו ביער הלבנון, ואם הגרים שהיו חוצבים האבנים בהר ונושאים ומביאים אותם, ואם הצורים והצדונים עבדי חירם שהיו כורתים העצים בלבנון של חירם, ואם שרי הנצבים ושרי המלאכה והאומנים הגדולים, ואם הפוסלים בוני שלמה והגבלים, כל אלה היו מיני הפועלים העושים במלאכה. והנה ספר הכתוב שהיו בהר ובשאר המקומות המוכנים לאותו שירות פוסלים ומכינים העצים והאבנים למלאכת הבית, כדי להודיענו שבהר הבית במקום המקדש לא היה נעשה מלאכה כלל בברזל לא בעצים ולא באבנים ולא בדבר אחר, אבל היו עושים המלאכה כלה בהר ובמקומות אחרים, וכשהיו מביאים אותה למקדש היתה באה בשלמותה שלא תצטרך כי אם להנחתה, ולזה הודיע הכתוב כאן מרוממות שלמה הדבר הזה שהיו פוסלים ועושים כל מלאכת הבנין חוץ מאותו מקום, ומפני זה יאמר אחר זה והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו, לפי ששם לא היה נשמע אבל במקום אחר היה נשמע קול המלאכה כראוי, וכן פירשו ר' נחמיה בפרק עגלה ערופה (דף מ"ח ע"ב) שהיו מתקנים מבחוץ ומכניסים מבפנים, אמנם שאר החכמים אמרו (שם) שגם כן בהר לא היו פוסלים אותם בכלי ברזל אלא בתולע אחד שנקרא שמיר שכאשר היו נותנים אותו על גבי האבנים היו מתבקעות, ואמרו שהיה כמין שעורה והיה נתון לתוך קנה של עופרת מלאה סובין, ושבו היה פוסל משה כל אבני האפוד, ואמרו בענין השמיר דברים לא ראיתי להביאם הנה, לפי שהם דרך דרש, ועקר דבריהם בזה תמצא במסכת סוטה פרק

עגלה ערופה, ובמסכת גיטין פ' מי שאחזו (דף ס"ח ע"א). ומצאתי בפירוש חכם אחד מחכמי הנוצרים שכתב, שבימי שלמה היו פוסלים האבנים עם דם תולע אחד, שכל מה שהיו רושמים באותו דם היה נחתך ביושר, ושהיה כענין דם השעירים, שכאשר ישימו אותו על אבן הספיר הנקרא דימנט"ו יחתוך אותו, מה שלא יוכל לעשות שום ברזל, ושזה היה ענין השמיר אשר אמרו שהיה מחתך האבנים, ר"ל בדמו, ושבזה הדרך בעצמו פסל בצלאל אבני החשן הקשים בטבעם. והמאמר הזה יסייע מאד למה שאמרו חז"ל בשמיר, ברך שבחר בדבריהם, ואלי לזה רמזו באמרם שהיה השמיר כשעורה, לשתוף השם שהיה כמו דם השעיר בענינו, ושהיה בקנה של עופרת, לפי שעל העופרת עושים פתוח הספיר:

פסוק לא

וספר הכתוב בכאן שצוה המלך לפועלים הנזכרים שיסיעו אבנים גדולות אבנים יקרות ליסד הבית אבני גזית, וכתבו המפרשים שפירושו הוא שצוה המלך שיעקרו מההר ליסוד בית ה' אבנים גדולות ושיהיו כבדות, כי זהו הנרצה ביקרות, לפי שהאבן הכבד הוא היותר טוב ליסוד הבנין, ושמלבד זה צוה אותם שיסיעו גם כן אבני גזית, ר"ל אבנים ישרות השטחים ונצבות הזויות בתכלית מה שאפשר, ויהיה אם כן אמרו ויסיעו אבנים מושך עצמו ואחר עמו, ר"ל שהסיעו אבנים גדולות אבנים כבדות ויקרות ליסד הבית, ואם כן צוה אותם שיסיעו ויעקרו אבני גזית והם האבנים הקטנים השוות במלאכתן הצריכים לבנין הבית, לא ליסוד כי אם לכותלים ולעליוני הבית, ואמרו שאבנים גדולות הם (כמו שיאמר אחר זה) אבני עשר אמות ואבני שמנה אמות, ושאבני גזית היו אבנים קטנות ולא פירש הכתוב מדתן, ומה שפירשו בזה בלתי מתיישב אצלי מפנים. האחד כי איך יתכן שיצוה שלמה שיעקרו ליסוד הבית אבנים גדולות ולעליוני הבית אבי גזית שהם אבנים קטנות, והיה ראוי שיהיה הדבר בהפך, כי האבנים שישימו בבנין הם תחת הארץ ואיש לא יראה אותם, ואין צורך שיהיו גדולות כי אף שיהיו קטנות יספיקו להיותם יסוד, ויותר ראוי היה שיהיו האבנים הגדולות מושמים למעלה בקירות הבית במקום שיראו אותם בני אדם. ומהם שלא ראיתי צורך בספור הזה, כי בידוע שאותם האומנים הם מעצמם יבחרו האבנים היותר כבדות ליסוד הבית ושלא יהיו פסולות ולא נקיות. וששאר האבנים הצריכים למלאכה במקום הנראה יהיו אבני גזית ומה צורך שיצוה המלך על זה בהיותו דבר מבואר בעצמו, ואין ראוי שנפרש ויצו המלך כי אם שצוה לעשות דבר מעלה כיד המלך לפנים מן השורה, לא שיצוה הדבר הנהוג התמידי וההכרחי לעשות, הראית אם צוה שלמה על שאר הדברים שיעשו האומנים

מכח מלאכתם? ומפני זה אחשוב אני שלא בא הכתוב לספר כאן כי אם ששלמה בגובה לבו ונדיבותו צוה לעשות דבר זר ובלתי נהוג, והוא כי בידוע שכאשר יעשו בנין מה הנה ביסוד הבית ישימו כל האבנים בין הקטנים בין הגדולים איזה שיהיה, וגם היותר פחותים ונבזים, ולא יבנו אותם ולא יעשו בהם דבר מלאכה, לפי שיהיו תחת הארץ ואדם לא יראה אותם, ולכן כל המלאכה נמבזה ונמס מהאבנים הקטנים ופחותים ומהבלתי מלאכה ולא תבנית ישימו ביסוד להיותו בלתי נראה, והאבנים הגדולים והיפים ומעולים בעצמותם ופסולים כראוי בתבנית וצלם נכבד ישימו בקירות הבית במקומות היותר נראים, וספר הכתוב כאן ששלמה צוה שלא יעשו כן בבנין בית ה', אבל ליסד הבית ישימו אבנים גדולות בכמותן כמו שזכר אבני עשר אמות או שמונה אמות, ושיהיו יקרות, ואין פירוש כבדות, כי אם שיהיו בתכלית המעלה והיופי אבני שיש טהור, ומלבד כמותיהן ואיכותיהן הנה יעשו אותם האבנים אבני גזית, רוצה לומר שיהיו ישרות ומפותחות נצבות הזויות, והאבנים שיהיו בזה האופן מהמעלה והיופי ישימו אותם ליסוד הבית, כי האדם יראה לעינים ויי' יראה ללבב, והמלך היה בונה בית השם, ולכן צוה שלא די בקירות וכותלי הבית אבל גם ביסוד הבלתי נראה ישימו האבנים בזה השלמות. וכבר יורה אל אמתת מה שפירשתי בזה מה שאמר אחרי זה בסוף הבנין (בסי' ז' ט' י') כל אלה אבנים יקרות כמדות גזית מגוררות במגרה מבית ומחוץ וממסד עד הטפחות ומחוץ עד החצר הגדולה ומיוסד אבנים יקרות וכו', להגיד שאבני היסוד היו יקרות ואבני גזית כאבנים שהיו למעלה וכמו שאפרש שמה, (לב) ולכן זכר אחר זה שכן נעשה המלאכה, שהיו פוסלים בוני שלמה ובוני חירם והגבלים כל העצים והאבנים הצריכים לבנין הבית, ובזה מההוראה שכל האבנים היו פוסלים, בין שיהיו ליסוד הבית ובין שיהיו לקירות ולחלונות ולשאר הדברים, ואמנם איך היו פוסלים אותם יתבאר אחרי זה שהיה במגרה. הנה התבאר מזה כלו ענין הפועלים בזה הבנין האלקי, ושהיו רבים ומאומות רבות, ושהיה המלך שלמה נותן להם מתנות כידו הטובה, והוא הנתח הראשון מהפרשה הזאת ונתישבו החלופים אשר העירותי:

פרק ו

פסוק א

ויהי בשמונים שנה. ראוי שנעיין בפסוקים האלה דברים. ראשון מה ראה הנביא כותב הספר להודיע שהיה בנין הבית בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים? ולמה לא מנה לבריאת העולם ולא למעמד בין הבתרים? וכפי האמת

והנכון לא היה ראוי למנות כי אם למלכות שלמה על ישראל, כי בכל הספורים לא ימנו הדברים כי אם אל שנות המלכים לא ליציאת מצרים. ונעיין שנית למה לא בנה שלמה את הבית כי אם בשנה הרביעית למלכותו? האם נאמר שאז נתחדש לו הרצון לבנותו? והנה אביו קודם מותו צוהו על זה, או אם נאמר שלא היו לו הדברים הצריכים לבנין ונצטרך באותם הארבעה שנים להכין אותם? הנה דוד אביו נתן לו את תבנית הבית וגנזכיו ועליותיו וחדריו הפנימיים ובית הכפורת ותבנית כל הדברים כמו שנזכר בדברי הימים, ונתן לו הזהב והכסף והנחושת והברזל והעצים והאבנים לבנין ואבני השהם ומלואים, ואם הוא עליו השלום הניח לו תבנית המלאכה וכל הדברים הצריכים אליה, מה ראה שלמה שלא התחיל בה כי אם אחר ארבעה שנים? ונעיין שלישית במה שנזכר בכאן שהיה הבית שלשים אמה קומתו בין הדביר שהוא קדש הקדשים ובין ההיכל שהוא הקדש, ואחרי זה אמר ויבן את עשרים אמה מירכתי הבית בצלעות ארזים מן הקרקע עד הקירות, והוא המורה שהיה ההיכל קומתו עשרים אמה לא שלשים, ואמר עוד ולפני הדביר עשרים אמה אורך ועשרים אמה רוחב ועשרים אמה קומתו, יורה שהיה הגובה עשרים אמה לא שלשים, ובדברי הימים נאמר שהיה מאה ועשרים אמה, הנה אם כן יש בזה חלוף רב בענין צורת הגובה שפעמים אומר שהיה שלשים אמה ופעמים אומר עשרים אמה ופעמים אומר מאה ועשרים אמה. ואומר בפירוש הפסוקים ותשובת ההערות האלה, שהנה זכר הנביא שהתחיל בנין הבית בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים, לענין אחד עלה על לבו (אחשוב בלי ספק) שהעיר הנביא אליו, והוא היה סוד אלקי כמוס עמו יתברך חתום באוצרותיו, והנביא אשר עמד בסוד ה' העיר ורמז עליו הנה, והוא שכאשר יצאו בני ישראל ממצרים בנו המשכן ומשם עד בנין הבית אשר עשה שלמה עברו מהשנים שמונים שנה וארבע מאות שנה, ומשם גם כן עד שמונים שנה וארבע מאות שנה אחרות נבנה בית האלקים פעם אחרת על יד זרובבל, כי הנה הבית אשר בנה שלמה התמיד ארבע מאות ועשר שנים ושבעים שנה שישבו בבבל, הרי הם שמונים שנה וארבע מאות שנה, ולכן אמרו בסדר עולם שבשנת אלפים ותמ"ח לבריאת עולם נעשה המשכן, ובשנת אלפים ותתקכ"ח בנה שלמה הבית, ובשנת ג' אלפים ות"ח נבנה בית שני, הרי לך שמיציאת מצרים שנעשה המשכן היו שמונים שנה וארבע מאות שנה עד בנין הבית, ומשם עד בנין בית שני היו גם כן שמונים שנה וארבע מאות שנה לא פחות ולא יותר. וכמו שהבית אשר בנה שלמה מצד הפעל ומצד הפועל, ר"ל מצד קדושת הבית ומצד שלמות שלמה שהיה הבונה והפועל אותו, היו למטה בקדושה ובאלהות לאין שעור מהמשכן אשר עשה

משה מפאת קדושתו וקדושת משה רע"ה, ככה באותו ערך היה בנין בית שני וזרובבל הבונה אותו למטה בקדושה ובדבקות ורוח הקדש מהבנין אשר עשה שלמה. מה גדלו מעשיך השם מאד עמקו מחשבותיך, שהסכמת על מעשה שלשה בתים אשר עשה משה ושלמה וזרובבל, וזמן שוה ומתדמה היה מהאחד לאחד, והיו שלשתם בירידה מוחשת מהרוחניות והקדוש' והאלהות ובערך מתדמה זה מזה מהירידה, וכאלו היו בבית שני בני ישראל בזקנה ושיבה מופלגת, וממנה באו להפסד החיים והטוב והיינו מתים בהחלט יבשו עצמותנו נגזרנו לנו, עד אשר יעיר עלינו רוח ממרום ויחיו העצמות ויבא אלקינו ואל יחרש, וזהו בעצמו כמו שזכר יחזקאל (סוף ספרו) יבנה את הר ציון ויקים סכת דוד הנופלת, ואזי נכון יהיה בית ה' וגדול יהיה כבוד הבית האחרון מן הראשון. ונשוב לפירוש הפסוקי', הנה אמרו ויבן את הבית, ר"ל שהתחיל לבנותו, כמו שאמר אחרי זה בשנה הרביעית יוסד בית ה'. והנה מספר השמונים שנה וארבע מאות שנה שעברו מיציאת מצרים עד בנין הבית כבר נתחלפו בו המפרשים, ואני הלא כתבתי דעתי והוכחתי אמתתו בפירושי לספר שמואל בפרשה ששית על פסוק (שמו' א' י"ג א') בן שנה שאול במלכו. והנה לא התחיל שלמה בבנין הבית בתחלת מלכותו ונתאחר ארבעה שנים, לפי שלא רצה לעשות הבנין מאשר הכין והתנדב דוד אביו לסבה אשר אזכור אחרי זה, כי אם מממונו ועשרו, וכדי לאסוף ולכנוס זהב הרבה ושאר הדברים הצריכים לבנין מלבד מה שהניח דוד אביו נתאחר אותם הארבעה שנים, ועל זה נאמר (סוף סי' ז') ותשלם כל המלאכה אשר עשה המלך שלמה בית ה' ויבא שלמה את קדשי דוד אביו את הכסף ואת הזהב ואת הכלים נתן באוצרות בית ה', לפי שלא עשה מהם דבר כי אם משלו ונדבת אביו נתן באוצרות, וכמו שאפרש שמה. וחדש זיו הוא חדש אייר, שהוא שני לחדשים, כי ניסן הוא הראשון, כמו שאמר (שמות י"ב ב') ראשון הוא לכם לחדשי השנה, ונקרא זיו, כמו שפירשו חז"ל (ר"ה פ"א י"א ע"א), דאית ביה זיוא לאילני, ר"ל שאז נראין הפרחים והנצנים נראו בארץ. ואמרו למלוך שלמה על ישראל חוזר לשנה הרביעית. והנה התחיל ספור הבנין מהבית המקודש, להיותו נושא הבנין ועקרו, והעזרות ושאר הבתים היו סביבו ולשירותו. וראוי שתדע שבאו בזה הענין שמות מתחלפים, והם בית ודביר והיכל וקדש הקדשים וקדש בלבד ואולם, כי הנה נקרא בית, הבית הכולל שהיה בו הדביר שהוא קדש הקדשים, הנקרא דביר לפי ששם היה הדבור למשה, שנאמר (במדבר ז' כ"ט) וישמע את הקול מדבר אליו, ונקרא קדש הקדשים לפי שהיה בו הארון והכרובים, והיה בבית גם כן ההיכל, שהוא הקדש שהיו בו השלחן והמנורה ומזבח הזהב, ונקרא היכל על משל היכל האדם אשר בו שולחן ומנורה, ונקרא

קדש מפני קדושת אותם הכלים. ועוד זכר אחרי זה האולם שהיה על פני הבית, ר"ל סמוך לבית, וזה היה הנקרא בדברי חז"ל בית שער, והוא הבית שהיה קודם ההיכל, כמו שהוא בבית השרים להתקן אדם עצמו שמה קודם שיכנס להיכל לפני האדון, ובאולם היה מזבח העולה וכיור וכנו. ואמנם בדברי הימים נקרא כל הבית אולם בלשון כולל, והוא כמו שאומרים לכל דירת המלך ובית מלכותו היכל המלך, עם שיש בו היכלות ודבירים ואולמים ושאר הבתים, אמר שם (דברי הימים א' כ"ח י"א) ויתן דוד לשלמה בנו את תבנית האולם ואת בתיו וגנזכיו ועליותיו וחדריו הפנימיים ובית הכפורת, ואפלא מהמפרשים שחשבו שהיה האולם הנזכר בזה הפסוק הוא האולם הפרטי אשר לפני ההיכל, ואיך יאמר עליו הכתוב ואת בתיו וגנזכיו? אבל אמרו בלי ספק על כל הבית בכלל מבית ומחוץ, כי מכל זה נתן דוד לשלמה את התבנית לא מהאולם בלבד:

פסוק ב

(ב-ג) וספר כאן שהבית אשר עשה שלמה היה ששים אמות ארכו ועשרים רחבו ושלשים קומתו, והאולם שהיה דבק אם הבית (והוא אמרו על פני היכל הבית) היה ארכו עשרים אמה כרוחב הבית ועשרה אמות רחבו, והיו אם כן הדביר וההיכל והאולם שלשתם שבעים אמות בארך ועשרים ברוחב. ואתה תראה שהאורך והרוחב אשר זכר בזה הבית, היו הכפל מאשר עשה משה במשכן, כי המשכן היה שלשים אמה ארכו ועשר אמות רחבו, ואמנם בענין הגובה היה זה הבית יותר מהכפל, כי היה המשכן עשר אמות והבית היה שלשים אמות קומתו, וכמו שזכרתי בספקות, והסבה למה לא שמר בבית הזה בענין הגובה הערך אשר שמר באורך וברחב עם המשכן היא, לפי שלהיות המשכן נעשה לפי שעה והיה יריעות ולא היו עליו מלמעלה בית אחר ועליות, לא נעשה יותר גבוה והיה עשר אמות בלבד, אבל בית האלקים הזה שהיו עליו עליות זו למעלה מזו, כמו שאמר וגנזכיו ועליותיו, וכמו שאמרו חז"ל (במס' תמיד ומידות) וכתב יוסף ן' גוריון (ספר ו' פנ"ה) שהיה הבית כמו מגדל גבוה וראשו בשמי' והיו עליו שלשה עליות גבוהות הרבה זו על גב זו, הנה כדי לסדר הבית שיהיה גבוה מאד הוצרך לעשות בתקרה הראשונה שלשה פעמים יותר גבוה מאשר עשה משה המשכן, ולזה היה שלשים אמה, ואמנם מה שנזכר אחרי זה שהיה האורך עשרים אמות, אחשוב שכותלי הבית עד התקרה היה גבהם שלשים אמה כמו שנזכר, ואמנם הכותל אשר היה מבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים לא היה גבוה כי אם עשרים אמה, כי היו אותם עשר אמות אשר למעלה עד הספון פתוחות ומבלי מסך כלל, כדי שיכנס בו עשן הקטורת ממזבח הקטורת אשר היה בהיכל אל קדש הקדשים, ועל הכותל הזה המבדיל בין הדביר וההיכל אמר הכתוב

שהיה עשרים אמה, ואמנם המאה ועשרים אמה אשר נזכר בדברי הימים, כבר חשבו המפרשים שהיה גובה האולם בלבד לא ההיכל והדביר, והביאם לדעת הזה מה שנאמר שמה (דברי הימים ב' ג' ד') והאולם אשר על פני הארך על פני רחב הבית אמות עשרים והגובה מאה ועשרים ויצפהו מפנימה זהב טהור, שמורה שהגובה הזה יחזור בלבד לאולם, ואפלא מהם איך יפלו בדעת הנפסד הזה? כי הנה הגובה אשר זכר יחזור לכל הבית אשר נזכר בכתוב לא לאולם בלבד, ואעידה לי בזה שני עדים נאמנים. האחד אמרו למעלה ואלה הוסד שלמה לבנות את בית האלקי' הארך אמות במדה הראשונה אמות ששים ורוחב אמות עשרים והאולם אשר על פני האורך על פני רוחב הבית אמות עשרים והגובה מאה ועשרים ויצפהו מפנימה זהב טהור, ואם היה באמת הגובה הזה חוזר לאולם בלבד, הנה לא ידענו ולא נזכר גובה לדביר ולהיכל, אבל האמת הוא שזכר הבית הכולל דביר והיכל וארכו ורחבו והאולם אשר לפניו וארכו, וזכר הגובה אשר היה, ר"ל לכלם לדביר ולהיכל ולאולם יחד. והעד השני הוא אמרו ויצפהו מפנימה זהב טהור, וזה אי אפשר שיחזור לאולם אשר לפני הבית, כי לא היה בו זהב כלל כמו שיבא אחרי זה, אבל אמרו על הדביר וההיכל, והוא המורה שגם הגובה הנזכר הוא חוזר לבית בכלל כמו צפוי הזהב לא לאולם בלבד, אבל האמת הברור הוא שעל הדביר וההיכל והאולם היו עליות זו למעלה מזו כמו שאמרתי, והבית המקודש מן הקרקע ועד הספון שהיא התקרה הראשונה היה שלשים אמה קומתו, ומהספון למעלה היו תשעים אמה קומתו כגובה העליות השלשה אשר על הבית כלם, והיו אם כן הגובה מהבית עם העליות כלם מאה ועשרים אמה. הנה אם כן צדקו הפסוקים כלם, אם אמרו ושלשים אמה קומתו, שהוא מן הקרקע ועד הספון והתקרה הראשונה, ואם אמרו מאה ועשרים אמה, הוא מן הקרקע ועם העליות כלם אשר על הבית, ואם אמרו עשרים אמה, הוא בכותל המבדיל בין הדביר וההיכל, ואין אם כן בזה סתירה ולא חלוף. ואפשר לומר עוד שהיה הדביר שהוא קדש הקדשים מרובע, והיה עשרים ארכו ועשרים רחבו ועשרים קומתו כפשט הכתוב, דוגמת מה שעשה משה שהיה גם כן מרובע עשר על עשר, ולזה נאמר שהיה גבהו עשרים אמה, ר"ל בדביר לבד, והיה ההיכל שלשים אמות כמו שנזכר בכתוב, לפי שהיה יותר גבוה מהדביר עשר אמות, והיו העליות מלמעלה שוות בגג העליון שבהם, ואם כן אמרו שלשים אמות קומתו יובן על ההיכל בפרט, ועשרים אמות קומתו הוא הדביר לבד, ומאה ועשרים אמה הוא גובה הבית כלו והאולם עם העליות. ואמנם בספר יחזקאל (יחזקאל מ"א ד') בבנינה זכר אורך קדש הקדשים ורחבו ולא זכר גבהו כלל, אולי היה עקר המצוה בארך וברוחב בלבד. וה"ר דוד קמחי כתב שהדביר היה שלשים

אמות בגובה, ואמנם עשרים אמה מהם היו הכותלים כסוים בעצי ארז והיו מצופים זהב והעשרה אמות העליונות ממנו צפה מאבנים ומרגליות, וכמו שאמר בדברי הימים (דברי הימים ב' ג' ו') ויצף את הבית אבן יקרה לתפארת, ואחר כך אמר ויחף את הבית זהב, נראה שהיו בדביר שני צפויים, אחד מהם מזהב והאחר מאבני מרגליות, וכן כתבו הרלב"ג בפירושו לדברי הימים ונכון הוא. הראיתיך אם כן הדעות כלם בביאורו ואתה המעיין תבחר ותקרב.

פסוק ד

וספר הכתוב שעשה לבית חלוני שקופים אטומים, ומהמפרשים כתבו שחלוני הוא מוכרת, והוא כמו חלונות, ושהיו שקופים מבחוץ ואטומים מבפנים כדברי חכמינו ז"ל (מנחות פ"ו ע"ב), אמרו לא לאורה אני צריך, רוצה לומר שיהיו רחבים מבחוץ וצרים מבפנים הפך מנהג העולם, רוצה לומר שהקדוש ברוך הוא לא היה צריך אור מוחש בביתו, כי באורו נראה אור ודרך דרש הוא, כי כבר התבאר במופתי ההנדסה, כי מפני היות החלונות רחבות מבחוץ וצרות מבפנים הולכות בשפוע ירבה יותר האור בבית, וכמו שכתב הרלב"ג. ויותר נכון לפרש בזה שהם שמות הפכיים, ר"ל שקופים מלשון פתיחה והשקפה, כמו (בראשית כ"ו ח') וישקף אבימלך, (שופטים ה' כ"ח) בעד החלון נשקפה, ואטומים מלשון סתימה, כמו (משלי כ"א י"ג) אוטם אזנו (שם י"ז כ"ח) אוטם שפתיו, וענינו שהיו החלונות האלו עשויים בתקון מלאכה כמו אשנבים וחרכים, כדרך שעושים המלכים מענין שבכה דקה כסדקי' דקים, שהמלכים עומדים שמה בחלונות ההם והם רואים את הכל ואינם נראים, ולפי שהיה אם כן בחלונות ההם חלק מהפתוח וחלק מהסתום כאלו הם מורכבים משניהם, לכן קראם שקופים אטומים על דרך (בראשית כ"ג ד') גר ותושב. והנה עשה שלמה זה, לפי שיבא אור לבית מאותם החלונות ולא יוכל אדם מבחוץ לראות בהם דבר, ועל זה הדרך יפורש מה שאמר יחזקאל (יחזקאל מ' ט"ז) וחלונות אטומות אל התאים וגומר. ואפשר עוד לפרש חלוני שקופים אטומים, שהיו חלונות מעוקמים ולא היו הולכים על זוית ישר כי אם בעקום, כמו שעושים בחומה הרחבה מאד שעושים בה האשנב בזה הדרך, ולזה קראם שקופים אטומים להיותם פתוחים קצת ואטומים קצת. ומאשר אמר הכתוב ויעש לבית ולא אמר ויעש בבית, אדרוך אני דרך אחר מהפירוש, והוא ששקופים אינם פתוחים, כי אם מענין ההשקפה והיא הראייה, וידמה ששלמה צוה לעשות חלונים מזכוכית להשים בבית כדי שיכנס בהם האור ולא יראה אדם בהם דבר, וזהו אמרו ויעש לבית חלונים שהם שקופים, ר"ל נראים ובהירים בעצמם, והיו אטומי' כי לא היו פתוחים כי אם סתומים,

להיותם מזכוכית שהוא דבר מקשיי מדובק ומתאחד יחד ונקראים בלעז וידריאד"ש, וגם היום ינהגו בבנינים הגדולים לשום אותם בקירות הבתים:

פסוק ה

ויבן על קיר וגומר. ראוי שנעיין ביציעים האלה אשר עשה סביב הבית דברים. ראשונה למה היו שלשה יציעים ולא עוד? בהיות הכותל שהיו סמוכי' אליו שלשים אמה קומתו או עשרים אמות לפחות כפי הדעות, ואחרי שיהיה כל יציע חמש אמות קומתו, היו אם כן יכולים לעשות שם ארבעה יציעים זה למעלה מזה, או ששה כפי כל אחד מהדעות הנזכרים. ושנית למה לא היו היציעים שוים ברחבם, והיה אחד מהם חמש אמות רחבו והאחר שש אמות רחבו והעליון שבע אמות רחבו? והיה ראוי ויותר נאה ומיופה בהיותם שוים. שלישית אם היה שהביא הצורך להיותם מתחלפים ברחבם, היה ראוי שיהיה היציעה התחתון יותר רחב ואשר עליו יותר צר והעליון שבהם צר שבכלם, והנה נעשה בהפך, כי היה התחתון יותר צר לפי שהיה חמש אמות רחבו, והתיכונה יותר רחב שהיה שש אמות רחבו, והעליונה שבהם יותר רחב מכלם שהיה שבע אמות רחבו אשר לא כדת המלאכה. והנה בפי' היציעים האלה וענינם כתבו חכמי הנוצרים ומפרשיהם, שהיו נכנסים בכותלי בית המקדש קורות של עץ חזקות מאד ויוצאות מהכותלים לחוץ, והיו עליהם צלעות ארזים לקרקע וגם כן הושמו בהם צלעים, והיו הולכים האנשי' ביציעים ההם לראות ולצעד בהם והם נקראים בלעז קורידורי"ש, ולפי שלא יתחברו האנשים לכותלי בית האלקים מפני קדושתם, היו נבדלים צלעות הארזים מהכותלים מעט באופן שאדם לא יוכל לגעת בהם, והיו אם כן היציעים כלם מעץ. ופירשו ויעש צלעות סביב, הוא שאמרו על המעקה שהיה ביציעים שהיה עשוי מעצים גם כן, כדי שלא יפלו האנשים מהם, והיה אחד מהיציעים יותר רחב מחבירו כמו שזכר. ושאמרו כי מגרעות נתן לבית חוצה לבלתי אחוז בקירות הבית, הוא להודיע שאותם צלעות הארזים לא היו מגיעות לכותלי המקדש אבל היו מגרעות שמה, רוצה לומר מרוחקות מהכותלים כדי שלא יוכל האדם לאחוז בקירות הבית ולקרב אליהם. והמפרשים שלנו כבד עליהם פירוש הפסוקים האלה, ולא נראה מדבריהם מה היה אופן היציעים האלה, וגם אם היו כלם מעץ או היו גם כן מאבנים? והנראה אלי בזה הוא, שאחרי שזכר הכתוב התבנית הראשון מהבית בכללותו ומרחקיו, זכר שמיד עם בנין כותלי הבית בנה גם כן יציעים סביב הבית מבחוץ, והם בתים שהיו סמוכים לבית להשתמש בהם בדבר קדושה, ושהם היו סביב הבית משלש צדדיו, רוצה לומר מצד המערב ומצד הדרום ומצד הצפון, לפי שלא היה יציע מצד מזרח ששם היה האולם ומשם היו נכנסים הכהנים לבית המקדש,

הנה אם כן עשה משלשת הצדדים האלה כותלים סביב כותלי הבית, והיו מרוחקים כותל אותם היציעים מהבית חמש אמות, שזה היה רחבם של היציעים מלמטה והוא היה החלל שבהם, ולפי שהבתים ההם היו צריכים תקרה, הנה כדי שלא יאחזו קורות אותם היציעים בקירות הבית וכותליה, ולא יעשו חורים בכותלי בית המקדש להכניס בהם קורות היציעים ההם, החכים שלמה לעשות בכותלי המקדש מגרעות מבחוץ, ר"ל שהיה קיר הבית האלקי וכותלו רחב ביסוד ועולה ברחבו מלמטה כל מקום היסוד ומהכותל אשר על הארץ חמש אמות, שהוא היה המקום הראוי לשום בו תקרת היציע הראשונה, ושם נעשה הכותל צר אמה אחת, באופן שהיה שם בכותל מקום לשום עליו אותה התקרה, ועולה הכותל משם באותו צרות חמש אמות אחרות, ושם יעשו בכותל מגרעת אחרת שתהיה יותר צר אמה אחת אחרת לשום שמה תקרת היציע השנית, ויעלה הכותל כן באותו צרות השני עד חמש אמות אחרות, ואז יעשו צרות אחר בכותל כשעור אמה אחרת לשום שמה תקרת היציע העליונה. הנה אם כן כותלי הבית מבפנים היו ישרות ושוות אין בהם נפתל ועקש ולא תוספת ולא חסרון, אבל מצד החוץ מחמש אמות לחמש אמות היו בהם מגרעות, והיה הכותלים הולכים למעלה, ובגבול החמש אמות הראשונים נעשה המגרעת אמה אחת מאשר היה הכותל למטה ביסוד, ובחמשה אמות השניים נעשה מגרעת אחרת מאמה אחת, והיה אם כן הכותל שתי אמות באותו מקום צר ממקום התחלתה למטה, ואחרי עלות אל החמש אמות השלשיים נעשה מגרעת אחרת בכותל אמה אחרת, ומשם עד למעלה הלך הכותל באותו צרות, הנה אם כן היה הכותל מלמטה יותר רחב מאשר היה ביציע השלישי ומשם עד למעלה לגג שלשה אמות, לפי שביציע הראשונה נגרעה אמה אחת, וביציע השנית נגרעה אמה אחת שהיו אם כן שתי אמות בערך אל המטה, ובשלישית נגרעה אמה אחרת שהיו שלשה אמות חסרות מרוחב הכותל אשר מלמטה, ובאותם המגרעות היו נותנים תקרות היציעים מבלי שיעשו חורים בכותלי הבית, ולא יניפו עליהם ברזל ולא ישתמשו מכותלי הקדושה. ומזה תדע למה היו היציעים ברוחב כל כך, שהוא לפי שהיו בתים והיה החלל שבהם אותו הרחב מחמש אמות שזכר. ותדע למה היו שלשה יציעים ולא עוד, שהיה זה לפי שעד חמש עשרה אמות מהכותל עשה היציעים ומשם ומעלה לא נעשה דבר, בעבור שהיה פנוי לעשות שמה החלונים שקופים אטומים לבית שזכר. ותדע גם כן למה היה האחד חמש אמות רחבו והשני שש אמות והשלישי שבע אמות, לפי שבראשונה מהם היה רחבה וחלולה חמש אמות ולא עוד, אמנם ביציע השנית נצטרך אמה אחת יתרה שיקחו מהכותל לשום שמה התקרה באופן שישארו החמש אמות פנויים לבית, וביציע השלישית היו שבע

אמות לפי ששנים מהם היו במגרעות לצורך התקרה ונשאר חלל הבית בכל היציעים באותם החמש אמות שזכר. ותדע גם כן למה היה היותר צרה הוא התחתונה, לפי שכל עוד שהיה הכותל עולה היה צריך להרחיב אמה אחת בכותל לתקרת כל יציע. ופירוש הכתובים מבואר ממה שאמרתי, כי אמרו ויבן על קיר הבית, פירוש כמו עם קיר הבית, כמו (במדבר ב' כ') ועליו מטה מנשה, כאלו אמר ומלבד קיר הבית עוד בנה יציעים שבהם כותלים ממין כותלי הבית, ואמרו סביב להיכל ולדביר ולהגיד שמצד האולם לא היה יציע כי אם משלש צדדים מערב ודרום וצפון. ואמרו ויעש צלעות סביב, אמרו המפרשים והוא מחז"ל בפרק המוכר (ב"ב ס"א ע"א), שיציע וצלע ותא כלם דבר אחד, ואין כן דעתי כי כל אחד מהם הוא דבר אחר בפני עצמו, כי הנה יציע הוא הבית הנעשה סביב לדביר ולהיכל, וצלע הוא לוח עץ, וכמו שאמר (יחזקאל מ"א ה') ורוחב הצלע ארבע אמות צלע אל צלע שלש, והתא הוא כפי שפירש יחזקאל יציע, שהוא הבית הנקרא לשכה, ואם היה צלע נאמר על היציע והלשכה יהיה על כל פנים שם משותף, נאמר על הלשכה ונאמר על לוח העץ כמו שזכרתי. וזכר הכתוב הנה שאותם היציעים עם היותם סמוכים לבית האלקים, הנה היושב בהם לא היה נוגע ידו בכותל המקודש, לפי שהיו צלעות סביב, רוצה לומר לוחות עץ על הכותלים סביב הבית מצד החוץ, וכאלו היו נשמרים הכותלות מנגוע בהם:

פסוק ו

ואמרו היציע התחתונה, לפי שהיא הקרובה לקרקע הארץ, והתיכונה היא האמצעית, והשלישית היא העליונה שבהם. והנה קראם תחתונה ותיכונה ושלישית בלשון נקבה בהיות יציע זכר, כי כן דרך הלשון, ויחזקאל אמר (כ' י"ז) והנה לשכות ורצפה עשוי לחצר סביב וגומר, ואמר עשוי לשון זכר בהיות רצפה לשון נקבה, וכן החצר החצונה שהחצר הוא זכר וחצונה נקבה, והיה זה לפי שכל דבר שאין בו רוח חיים אפשר שיכונה בזכרות או בנקבות:

פסוק ז

והנה אמר אחר זה והבית בהבנותו אבן שלמה וגומר, להודיע למה עשה שלמה אותם המגרעות, והיה יותר טוב לעשות חורים בכותלי הבית להכניס שמה קורות היציעים, ואמר שהיה זה לפי שמקבות והגרזן וכל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו, ולזה נצטרכו לעשות אותם המגרעות שזכר בכותלים. ואמרו אבן שלמה מסע, ר"ל שכמו שהסיעם והביאם מההר כך היו מניחים אותם. ואמנם למה אסר שלמה מלאכת כל כלי ברזל בבנין בית האלקים, אחרי שהכתוב לא אסרו כי אם בבנין המזבח בלבד,

הוא למעלת הבית ושלמותה, שלא יבא לבנין אבן ולא עץ בלתי שלם שיצטרך לחקותו ולפתחו ולפסלו ולא דבר חסר יצטרך לתקנו שמה, אבל היו באים האבנים והעצים כלם בשלמותם ובמדותיהם הראויים בחכמה רבה, כדי שהרואים לא יראו דבר בלתי נשלם, וכאלו מן השמים היו באים הדברים ההם בצביונן ובקומתן לפאר מקום מקדשו יתברך, וכמו שדרשו בפסיקתא רבתי, והבית בהבנותו, כשהיה נבנה אין כתיב כאן, אלא בהבנותו, מאליה היתה המלאכה נבנת ופורחת ועולה, רמזו בזה למה שאמרתי. ואמנם במכילתא אמרו ז"ל (סוף פרשת יתרו), ומה מזבח הקל אסור לבנות בו גזית היכל וקדש הקדשים חמורים אינו דין שיהא אסור לבנות בהם גזית? ולכן דרש רבי שמעון בן אלעזר המקדש נברא להאריך ימיו של אדם, והברזל נברא לקצר ימיו של אדם, אינו דין שיניף המקצר על המאריך, (ח) ואחרי שספר בנין כותלי בית המקדש ושאר כותלי היציעים הסמוכים להם מצד חוץ, אמר פתח הצלע התיכונה אל כתף הבית הימנית ובלולים, ר"ל אל תחשוב שמהיציעים האלה שזכרתי היה נכנס אדם לבית, כי לא היה מהם פתח פתוח לבית פנימה, והפתח שהיה בין התחתונה לתכונה היה לרוח דרומי מהבית, וכן מה שבין התיכונה לעליונה הפתחים היו לאותו צד, וז"ש אל כתף הבית הימנית, ר"ל לרוח הדרומי מהבית מבחוץ, וא"ת אם לא היו נכנסים בבית האיך היו עולים מיציע אל יציע? לזה אמר ובלולים, ר"ל שלא היה שמה מעלות אבנים ולא מעלות עצים כי אם בלולים, והם עמודים חלולים עשויים מעלות סביב והעולה בהם עולה דרך הקף. ואחרים פירשו בלולים שהם מענין ארובה, כלומר דרך ארובה היו מזו לזו, וכן בדברי חז"ל לול הפתוח מבית לעלייה. והנה אמר פתח הצלע ולא אמר פתח היציע, לפי שאחרי שהיציע מצופה צלעים היה מכונה בלשון צלע, שהוא השטח הנראה:

פסוק ט

ואמנם אמרו ויבן את הבית ויכלהו ויספון את הבית גבים ושדרות בארזים, לא להגיד שנשלמה מלאכת הבית, כי עוד יוסיף לספר מהמלאכה ההיא כהנה וכהנה, אבל אמר שאחרי אשר כלה לבנות כותלי הבית (כי אליהם קרא בשם בית) הניח הקורות שהוא הספון. וגבים פירשו בו שתקרת הבית הראשונה נקראת גבים, ושהיה של ברושים, ושהיה על אותה התקרה שקרא גבים תקרה אחרת מעצי ארזים, וזהו שאמר ושדרות בארזים. ואחרים פירשו שהיו אותם הקורות מצוירות בהם גבים, ר"ל בחתוכים כדמות גבים. וה"ר דוד קמחי פי' גבים כמו צלעות מלשון חז"ל, ועניני שעשה את הבית צלעות ברושים, ואתה רואה שכל מה שאמרו בזה הוא בלתי מתישב. והיותר נכון אצלי הוא שהגבים הם העליות שהיו על המקדש ולגבהם נקראו גבים, וכן (תלים ס"ח י"ז) הרים

גבנונים, מלשון גובה, ומזה הענין אמרו (מלכים ב' ג' י"ו) עשה הנחל גבים, שהם מקומות חלולים גבוהים מלאים מים, והודיע הכתוב בכאן שאחרי בנין הכותלים ספן את הבית, והספון הוא התקרה אשר על הבית ועשה למעלה גבים, ר"ל עליות גבוהות, וליפוים היו מסודרות מעצי ארזים, וזהו ושדרות בארזים, כלומר שלא הניחו העצים כי אם בסדור מופלא, ושדרות הוא בסי"ן וענינו כמו סדורות:

פסוק י

ואמנם אמרו אחרי זה ויבן את היציע על כל הבית חמש אמות קומתו ויאחז הבית בעצי ארזים, הוא כי לפי שזכר למעלה ענין היציעים ורחבם ולא נזכר כמה היה קומתם והגובה אשר היה מיציע אל יציע, לזה הוצרך לומר שהיציע הנזכר למעלה אשר בנה עם הבית, ר"ל סמוך לבית כמו שפירשתי, היה חמש אמות קומתו, ובזה אחז היציע ההוא הנזכר את הבית בעצי ארזים שהם הקורות הסמוכות על קיר הבית המונחות על המגרעות, ולהתחברותם אמר שאחז היציע את הבית והתחבר עמו בעבור עצי הארזים שהם הקורות שהיו מהיציע עד כותלי הבית כמו שנזכר. והיותר מתיישב אצלי בפירוש היציעים האלה, הוא שנאמר שלא היו בתים לדור בהם כ"א מקומות נעשים סביב כותלי בית המקדש וסמוכות אליהם מעצים עשויים על קורות חזקות של עץ יוצאות מהכותלים לחוץ, והיה הקרקע גם כן מלוחות עץ, כדי שילכו הכהנים והלויים באותם היציעים לטייל ולראות למרחוק ולצעד בהם והם הנקראים בלע"ז קורידורי"ש, כמו שפירשו חכמי הנוצרים. ואמנם אמרו ויעש צלעות סביב, יראה שהיו עמודים של עץ מיציע אל יציע, כי היה היציע מצד אחד סמוך אל כותלי הבית ומצד חוץ היו לו הצלעות ההם, לפי שהיציעים היו תחתיים שניים ושלישים והיו צריכים לצלעות כדי שהיציע העליון יסמך עליהם מצד החוץ וגם כן המעקה שהיה להם, ולפי שקורות היציעים ההם לא יכנסו בכותלי בית השם, נתן מגרעות בכותלי בית מצד החוץ לבלתי אחוז בקירות הבית, ולכן מפאת המגרעות ההם היה היציע התחתונה חמש באמה והתיכונה שש באמה והשלישית שבע באמה, כי היו היתרונות ההם כפי מגרעות הכותלים והיציעים היו שוים מצד חוץ, ולא היה אחד מהם יוצא לחוץ יותר מהאחר, ובזה כלו יפורשו הכתובים באותו אופן אשר פירשתי, וכאלו הפירוש הזה הוא מורכב ממה שפירשו חכמי הנוצרים בפסוקים וממה שפירשתי אני:

פסוק יא

ויהי דבר ה' וגומר. ראוי שנתן הסבה למה באה הנבואה הזאת בזה המקום? שהיא השאלה הראשונה שהערותי בפרשה, וראוי שנעיר עוד על הפסוק שאמר ויבן שלמה את

הבית ויכלהו, שיראה בלתי צודק, לפי שעדיין לא נשלמה מלאכת הבית. והנראה אלי בכל זה הוא, שלפי ששלמה נתעצם מאד לעשות בנין הבית בקיום מופלא, אם מפאת האבנים שהיו אבנים גדולות ואבנים יקרות אבני גזית לעד בצור יחצבון, ואם מפאת העצים שהיו עץ ארז שלא יכנס בו עפוש בשום זמן, וכל זה היה למען יעמדו הדברים ההם כימי השמים על הארץ, לכן קודם שיעשה שאר ההוצאה מהצפוי מעצי ארזים ומהזהב בבית ובכרובים ובכלי הבית באה לו הנבואה הזאת, וכאלו עשה השם יתברך בו התראה:

פסוק יב

ואמר הבית הזה אשר אתה בונה אל תחשוב שלמה שהוא יעמוד לעד ולעולמי עולמים, ובעבור זה תעשה הבנין כל כך קיים וחזק כי הנה התמדתו תלוי בתנאי אם תלך אתה והבאים אחריך בחקותי אז אקים את דברי הטוב אשר דברתי לדוד, והוא שאשכון בתוך בני ישראל ולא אעזוב אותם, ומזה נמשך שאם לא יעשו כן יחרב הבית ולא ישכון בו הכבוד האלקי, ובזה היה לו מההערה והרמז על מה שיהיה באחרית הימים. וגם אמר כנגדו הדברים ההם כלם, ר"ל אם תלך בחקותי וגומר, להעירו שהוא עצמו עם היותו עתה דבק בעבודה האלקית ובבנין בית האלקים, הנה עוד מעט יסור לבבו מאחרי ה'. ובסדר עולם (פרק כ') אמרו שבאה לשלמה הנבואה הזאת על ידי אחיה השילוני, וכבר הוכחתי במה שעבר ששלמה נביא היה, אבל הנבואה הזאת אולי שבאה אליו על ידי נביא אחר אעפ"י שהוא היה נביא לה', כדי שיתבייש ויתפעל יותר מדבריו ויהיה הנביא ההוא עד באותה התראה. וכבר יראה שבאה הנבואה הזאת על יד נביא לשלמה, מאשר נאמר בספור אחרי זה וירא ה' אל שלמה שנית כאשר נראה אליו בגבעון, מורה שבגבעון נתנבא שלמה ראשונה, ושהנבואה שבאה אליו אחרי הבנין היתה אליו נבואה שנית כמו אותה שהיה בגבעון, ויתחייב מזה שהנבואה הזאת אשר ביניהן היתה על יד נביא אחר, ולכן לא היה מן המנין ולא היה כאשר נראה אליו בגבעון:

פסוק יד

ואמנם אמרו כאן עוד ויבן שלמה את הבית ויכלהו, אי אפשר לפרשו שכלה מלאכת הבית והשלימה, לפי שאחרי זה ספר מהמלאכה דברים רבים, וגם אין ראוי לפרש שאחרי שכלה לבנות כותלי הבית וכלה ספויו וקרויו באופן הנזכר בנה את קירות הבית מבפנים, לפי שזה עצמו כבר נאמר למעלה ויבן את הבית ויכלהו ויספון את הבית גבים ושדרות בארזים, ולכן נראה אלי לפרש שעם היות שבאה לשלמה הנבואה שזכר אשר רמז לו יתברך שלא תתמיד הבית זמן הרבה, לפי שהיה הייעוד הנאמר לדוד תנאיי

בקיום המצות, והיה ראוי שיחלשו בזה תאוותיו ורצונו בבנין וירפו ידיו, ויאמר מה לי בבנין הזה אחרי שנכרים יבאו שעריו, הנה עכ"ז להיות שלמה גדול הלב לא רפו ידיו מהבנין ולא נמנע ממנו, אבל על כל פנים בנה את הבית וכלה את כל מלאכתו, לפי שכמו שזכר החוקר (אריסטו) מטבע גדול הלב הוא שיעשה ההוצאה בדברים הגדולים כאלו לא ימות ויחיה עדי עד, וזה צורך המאמר הזה, ולמה נאמר בזה המקום:

פסוק טו

ויבן את קירות הבית מביתה וגומר. אחרי שבפסוקים אשר קדמו ספר בנין כותלי הבית המקודש ומה שעשה מחוץ לבית, אם מהיציעים והחלונות ואם מהעליות כמו שפירשתי, ספר עתה מה שעשה בבית מבפנים, וראוי לעיין בפסוקים האלה כי באו בהם דברים זרים. ראשון שאחרי שאמר ויבן את קירות הבית מביתה בצלעות ארזים מקרקע הבית ועד קירות הספון צפה עץ מבית ויצף קרקע הבית בצלעות ברושים, שהיה זה כולל הבית כלו הדביר וההיכל, יקשה מאד למה חזר לומר ויבן את עשרים אמה מירכתי הבית בצלעות ארזים מן הקרקע ועד הקירות? כי הנה כח המאמר הזה הוא עצמו המאמר הקודם, אם לא שאמרו ראשונה דרך כלל שכל הבית מן הקרקע ועד הספון צפה ארזים ושנה לאמרו בדביר בפרט. ושנית באמרו וארז אל הבית פנימה וגומר הכל ארז, כי ההודעה הזאת שהכל היה מצופה בארז כבר ידענוה פעמים מהפסוקים בכלל בבית ובפרט בדביר, ומה צורך היה בהשנותה? ושלישית באמרו ולפני הדביר עשרים אמה וגומר, ואם היה שכבר ידענו שהיה הדביר עשרים אמה ארכו ועשרים רחבו ועשרים קומתו, כמו שאמר ויבן את עשרים אמה מירכתי הבית בצלעות ארזים וגומר מבית לדביר לקדש הקדשים, מה ראה להודיעו כאן פעם אחרת ללא צורך? ורביעית באמרו כאן ויצף מזבח ארז, והנה בכאן היה מספר בבנין הבית מבפנים לא בנין הכלים, ולמה אם כן זכר בנין מזבח הזהב בזולת מקומו? והיה ראוי שיזכרהו אחר כך כשנזכר מעשה המנורה והשלחן בספור הכלים וכן נזכר שם עמהם, ובא א"כ כאן ללא צורך. וחמשית בצפוי הזהב שנזכר פעמים רבות אם באמרו ראשונה ויצפהו זהב טהור, ואמר אחרי כן ויצף שלמה את הבית מפנימה זהב סגור, ואם באמרו פעם אחרת ויצפהו זהב ואת כל הבית צפה זהב, וראוי שנשתדל בפירוש הפסוקים והסר מהם המותרות האלה אשר הערותי. ואומר שתכלית הספור הזה הוא להודיענו בבנין הבית המקודש ארבעה דברים. האחד שהבית האלקי הכולל הזה, ר"ל דביר והיכל כלו היה מלבד האבנים היקרות אשר נעשו מהם הכותלים, הנה עוד היה הבית מצופה עץ, אם הכותלים היו מצופים עץ ארז, ואם הקרקע היה מצופה עצי ברושים שהם יותר מקשיים ויותר כבדים

ויותר נאותים לצפוי הקרקע, באופן שלא היה בכל הבית אבן נראה כי כלו היה מצופה עץ, וזה היה עלוי גדול מאד, כי בהיות הכותלים כלם מאבנים גדולים אבנים יקרות אבני גזית במלאכה יפה מאד, כסה אותם מאותם עצים היקרים ומעולים. וראוי שתדע שאותם צלעות ארזים אשר צפה בהם כותלי הבית לא היו נאחזים בכותלים אבל היו להם במלאכתם מקומות להכנס צלע זו בצלע זו, באופן שהיו אחוזות בעצמם ולא היו נכנסות בקירות הבית, ולכן אמר יחזקאל בבנינה (יחזקאל מ"א ו') והצלעות צלע אל צלע ל"ג פעמים ובאות לקיר אשר לבית לצלעות סביב סביב להיות אחוזים ולא יהיו אחוזים בקירות הבית וגומר, ר"ל שהיו מסודרות לכל רוח שלשים ושלש צלעות, כמו שת"י, והיו אחוזות זו בזו ולא היו נכנסות בקירות הבית, כי זה מבפנים היה, והוא היה דוגמת מה שעשה שלמה, ולא היה זה ענין היציעים והמגרעות שזכר כאן כמו שחשב ה"ר דוד קמחי. השני הוא שהבית הכולל ההוא חלקו שלמה, והיה השלישית ממנו עשרים אמה ארכו לדביר שהוא קדש הקדשים, ושני השלישים היו בהיכל שהוא קדש. והודיענו שלישית שאותם לוחות ארזים אשר צפה בהם האבנים לא היו חלקות אבל היו מפותחות בכל מיני ציורים מפותחים בעובי הלחות, לא שיהיו הצורות ההם בולטות לחוץ ולא דבוקים על הלחות, כי אם מפותחות מבפנים בלחות בעבים. והודיענו רביעית שמלבד האבנים היקרות אשר היו בכותלים והעצים המפותחים אשר היו עליהם, הנה עוד צפה אותם העצים המפותחים מזהב טהור, ר"ל זהב מזוקק, והיה אם כן הזהב על העצים והעצים על האבנים, וכל זה מורה על מעלת שלמה ורוב עשרו זהו כללות הענין. ועתה ראה פירוש הפסוקים מסכים אליו, אמר ויבן את קירות הבית מביתה בצלעות ארזים וגומר, וכבר פירשתי שצלעות הם הלחות שעושים מהעצים, וספר בדרך כלל שהבית כלו מקרקע האדמה עד הספון (הוא התקרה הראשונה) כל הכותלים צפה וכסה מאותם הצלעות ולוחות ארזים, ואמנם קרקע הבית צפה וכסה אותם מצלעי ברושים, להיות הברוש יותר מקשיי וחזק מהארז, וכן ראוי שיהיה הקרקע יותר חזק מהכותלים, ולא אמר זה על ההיכל לבד כמו שחשב ה"ר לוי בן גרשום, אשר בעבור זה הוצרך לומר שהיה ההיכל מצופה עץ ארז ולא כן הדביר, כי הוא טעות בהבנת הכתוב שאמר ויבן את קירות הבית על ההיכל לבדו, אבל אמרו על הבית בכלל דביר והיכל, כי עדין לא זכר דבר מהחלוקה וההפרד אשר עשה מהקדש לקדש הקדשים:

פסוק טז

ואמנם אמרו אחרי זה ויבן את עשרים אמה מירכתי הבית בצלעות ארזים וגו', אין בו יתור, לפי שהוא להודיע שהתחלת הצפוי והכסוי לא היה מההיכל אבל התחיל

לכסות הכותלים באותם הצלעות מצד הדביר, שלהיותו המקום היותר מקודש היה בנינו בראשונה, וכן עשה משה במלאכת המשכן שראשונ' עשה הארון, ודוד בהתעוררו אל בנין הבית אמר הנה אנכי יושב בבית ארזים וארון ברית ה' בתוך היריעה, ולהיות הארון ראשית המחשבה בכל הבנין תקן את מקום מושבו ראשונה, וכאלו אמר בכאן ומהצפוי אשר זכר דע שהדבר אשר עשה ראשונה היה בעשרים אמה שהיו לצד אחד מירכתי הבית. ונתן הסבה למה עשה זה בראשונה, באמרו ויבן לו מבית לדביר לקדש הקדשים, רצונו לומר והנה נבנה לו זה מבית כדי להיות דביר ולהיות שם קדש הקדשים ולזה נבנה ראשונה:

פסוק יז

ואחר שזכר שעשה זה בדביר זכר שעשה כמוהו בהיכל, והוא אמרו מיד וארבעים באמה היה הבית הוא ההיכל לפני, ר"ל שההיכל שהיה ארבעי' אמה ארכו והוא לפנים מן האולם, שגם כן צפהו ארזים מבפנים. וכבר ידעת שמה שנזכר כאן שהיה הדביר עשרים אמה קומתו אפשר לפרשו על הכותל שהיה מבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים, ואפשר לפרשו על עצם הדביר שהיה מעשרים אמה בגובה לבד עם היות ההיכל שלשים אמה קומתו, או על חלוף הצפויים שהיו בו עשרים האמה מצופים זהב ועשרה אמות צפה אבנים ומרגליות כמו שזכרתי. ואמנם אמרו הוא ההיכל לפני, פירושו הוא ההיכל אשר לפנים מן מהאולם, כי היו נכנסים הכהנים ראשונה באולם, ולפנים מהאולם היה ההיכל, ולפני לפנים היה הדביר, או נאמר שנקרא ההיכל לפני לפי שהוא לפני הדביר וסמוך אליו, וכפי הפירוש הראשון יהיה מלת לפני כמו בתוך ובפנים, ושהיה ההיכל אחרי האולם, וכפי הפירוש השני יהיה מלשון קדימה, שהיה קודם הדביר, ומאשר מצאנו שנקרא קדש הקדשים לפני ולפנים, ראוי שנאמר שהוא מהפירוש הראשון ואינו מהשני. וחז"ל אמרו הוא ההיכל לפני, שכל הפונים היו פונים בו והא מובן שלישי, אמרו במסכת ברכות (פ"ד ל' ע"א) היה עומד בחוצה לארץ יכוון את לבו נגד ירושלם, שנאמר (בסי' ח' מ"ד) והתפללו אל ה' דרך העיר, היה עומד בירושלם יכוון את לבו נגד בית המקדש, שנאמר (שם) והתפללו אל הבית הזה וגומר. עוד ספר הכתוב ענין אותם לחות הארז והברוש אשר צפה בהם הקרקע והכותלים, (יח) ואמר שלא היו חלקות אבל היו מצויירות מפותחות, וז"ש וארז אל הבית פנימה מקלעת פקעים ופטורי צצים הכל ארז אין אבן נראה, ר"ל והארז אשר צפה בו הבית מבפנים כמו שזכר, היה מלאכתו וציורו מקלעת פקעים ופטורי צצים, וכפי תרגומו פקעים הם צורות ביצים, ומקלעת פירושו צורת, כמו (בסימן ו' ל"ה) וקלע כרובים, שפירושו צורת כרובים. וה"ר לוי בן גרשום

פירש מקלעת מלשון (שמו' א' כ"ה כ"ט) יקלענה בתוך כף הקלע, שהוא לשון הוצאה, והטעם שהיה מצויר באותם לוחות הארז הוצאת הצמחים אלו הפקעים בעת אשר הם מתחילים לציץ ציץ, כי בראשונה יהיו כמו פקעים והם דמות ביצים ששני ראשיהם חדים, ואחר זה יפריחו מהשרש כעין גביעים משוקדים ומתוכם יצא הפרח והם הציצים. והיותר מתישב הוא שקלעים הם היריעות, ושציירו בלוחות הארז קלעי המשכן לכבוד ולתפארת ולזכרון קדושה. וראה כותב הספר לתת סבה למה לא היה הבית כלו אחד ומה היה הצורך לחלק ולהבדיל הדביר מההיכל כמו שזכר, ולמה היה הדביר קדש הקדשים וההיכל היה קדש בלבד, ואמר שהיה סבת זה כדי לתת בדביר את ארון האלקים שהוא הקדושה היותר עליונה שבבית האלקים, וז"ש (יט) ודביר בתוך הבית פנימה הכין וגומר, ר"ל הנה הכין הדביר בתוך הבית פנימה, ר"ל לצד המערב כמו שכבר נזכר, הנה היה זה לתתן שם את ארון ברית ה', ומל' לתתן מקור, כמו לתת, והנון נוספת כמו (אסתר ח' י') באבדן מולדתי. וחז"ל אמרו (שקלים ט' ע"א ועיין מיימוני הלכות ב"ה ריש פ"ד) שבזה רמז אל הבנין אשר עשה שלמה תחת קרקע הדביר לגנוז שם את הארון, לפי שהיה נודע אליו שעתיד היה הבית ליחרב, ועשה אותו מקום במטמוניות עקומות ועקלקלות, והניח האבן על פי המקום ההוא ועל האבן ההוא היה הארון, ויאשיהו גנז שמה הארון וצנצנת המן ומטה אהרן ושמן המשחה. ואפשר לומר שמתוך הנבואה שבאה לו כמו שנזכר למעלה נתעורר לעשות זה. ואחרי שזכר שצפה הכותלים עץ ארז והקרקע גם כן, ספר איך צפה אותם העצים כלם זהב, (כ) וזכר שראשונה צפה הדביר זהב ואחר כך שאר הבית וההיכל, וזהו שאמר ולפני הדביר עשרים אמה וגומר ויצפהו זהב טהור, ר"ל ולפנים בדביר שהיה עשרים אמה ארכו ועשרים רחבו ועשרים קומתו צפה זהב טהור. והנה ראה לזכור כאן אורך ורוחב ועומק הדביר עם שכבר זכרו, להגיד שעם היותו מרחק רב לארכו ולרחבו ולקומתו עכ"ז צפהו כלו זהב טהור.

פסוק כא

ואחרי כן ספר שכן עשה להיכל, וז"ש ויצף שלמה את הבית מפנימה זהב סגור, שאמר זה על ההיכל שצפהו זהב גם כן כמו שעשה לדביר. והנה זכר כאן ויצף מזבח ארז, להודיע שנעשה מזבח הזהב אבנים שלמות כמו שצותה תורה (דברים כ"ז ו') והיה בנינו כאשר נבנו כותלי הבית ושצפהו עצי ארזים כאשר צפה הבית ארזים, וכן יזכור שצפה אותו המזבח זהב כאשר צפה הבית זהב, הנה אם כן לא נעשה מלאכת המזבח הזה עם מלאכת שאר הכלים ובזמנם, לפי שלא היה כלו זהב כמו הם ולא היה מנחשת כמזבח העולה ושאר הדברים שנעשו מנחשת, אבל היה מאבנים ומצופה עצים וזהב מלמעלה,

ולהיות חומרו כחמר הבית בכל משפטיו נעשה כאשר נעשה הבית ונזכר בספור הבית, וזהו הטעם הישר אצלי בזה. והמפרשים אמרו שלפי שהיה מכוון כנגד הדביר נזכר סמוך לזכרון הדביר, ולזה אמר וכל המזבח אשר לדביר צפה זהב, ירצה באמרו בכל קירותיו וגגו שהכל צפה זהב. ואמנם אמרו ויעבר ברתיקות זהב לפני הדביר, היה להגיד שעשה כותל מבדיל בין הדביר וההיכל, שהיה אותו כותל במקום הפרוכת שעשה משה להבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים, והיה באותו כותל פתח ודלתות והיו בהם בריחים בשלשלאות זהב כלפי ההיכל, והם הנקראים רתיקות. ואמנם אמרו עוד ויצפהו זהב, אינו חוזר לרתיקות, כי אם לכותל שהיו בו, שאותו כותל המבדיל הדביר מההיכל שהיה אמה רחבו צפה ארזים וצפה גם כן זהב משני עברותיו, ר"ל מצד הדביר ומצד ההיכל:

פסוק כב

והנה אמר עוד ואת כל הבית צפה זהב עד תום כל הבית, לפי שלמעלה זכר שצפה זהב כותלי הבית ולא אמר דבר מהתקרה, ולכן חזר לומר ואת כל הבית צפה זהב עד תום כל הבית, רוצה לומר כי מה שנחסר מצפוי הבית והוא התקרה כסהו גם כן זהב, באופן שהיו הכותלים והתקרה כלם מצופים זהב, ואחר כך יספר איך צפה וכסה הקרקע גם כן זהב, באופן שכל הארבעה כותלי הבית והכותל המבדיל והתקרה אשר למעלה מהבית והקרקע כלו היה זהב. וראוי שתדע שדוד ע"ה נתן לשלמה בנו שבעת אלפים ככר כסף מזוקק לטוח קירות הבתים, וכאן נאמר שטח אותם זהב טהור, וה"ר דוד קחמי כתב שהכסף היה לטוח שאר הבתים חוץ מההיכל והדביר. וחז"ל (שמות רבה פרק ל"ה דף קנ"ב ע"ב) אמרו לטוח קירות הבתים, וכי כסף היה? אלא למה קורין אותו כסף שהיה מכסיף כל בעלי זהבים. והרלב"ג כתב בפירושו לדברי הימים, שמה שאמר הכתוב (דברי הימים א' כ"ט ד') שלשת אלפים ככרי זהב מזהב אופיר ושבעת אלפים ככר כסף מוזקק לטוח קירות הבתים, שאמרו לטוח קירות הבתים חוזר לזהב שזכר לא לכסף. והנראה אלי בענין הזה הוא שדוד חשב שקירות הבתים יצפו כסף, ר"ל על האבנים שישימו הכסף עליהם, ושלמה כאשר נתעלה בגודל לבבו מכל אשר היו לפניו חדש בזה שני דברים, האחד שצפה האבנים בלחות ארזים, והשני שצפה הארזים ההם זהב טהור, ולא חשש לצפוי הכסף לפי שהיה מיוחס לצפותו על האבנים, והוא הניח הארזים עליהם וצפה אותם זהב והיה המלאכה יותר מתעשרת הרבה, ואמנם הכסף אשר הניח דוד שם אותו עם שאר הדברים אשר הניח באוצרות בית ה' כמו שיזכור, ולא עשה מהם מלאכה. וכבר נודע במלאכת הזהב שאין ראוי לצפותו על אבן, כי מפני לחות האבנים וקורם יחשך ויפסד קודם זמנו, וכאשר יהיה על העץ יתמיד זמן רב בזהבו ולא יפסד

ולא יחשך, ולזה היה זהב סגור, רוצה לומר מזוקק, שהסירו ממנו כל הפסולת ונשאר בתכלית שלמותו כדי שיעמוד זמן הרבה ולא יפסד, וכל זה הורה על מעלת שלמה וגודל לבבו ורוב עשרו ונדיבותו בהוצאה:

פסוק כג

ויעש בדביר וגומר. וראוי שנעיין בפסוקים האלה על דברים. ראשונה למה עשה את הכרובים עצי שמן ולא עשאם עצי ארזים? בהיות הארז הוא המובחר שבעצים. ושנית אם עשה הכרובים האלה במקום הכרובים אשר עשה משה בכפורת הארון, ולא היו בבית כי אם שני הכרובים האלה, או אם היו שמה הכרובים אשר עשה משה מדובקים בכפורת ואלה הכרובים היו עליהם זולתם, ושלישית אם כבר השלים ספור כותלי הבית מהאבנים והארזים והפתוחים והציורים אשר היו בהם והזהב אשר עליהם ונעתק אל ספור הכרובים אשר בדביר, למה אם כן חזר לדבר בקירות הבית? באמרו ואת כל קירות הבית, וחזר לדלתות הדביר בהיות שכבר זכר ברתיקות הזהב אשר בהם. ורביעית שזכר ענין הדלתות שתי פעמים, כי הוא אמר ואת פתח הדביר עשה דלתות שמן וגומר, ואמר אחר כך ושתי דלתות עצי שמן וגומר, והוא מאמר כפול. וחמשית באמרו וירד על הכרובים והתמרו' זהב, ואם אמר זה להגיד שצפה הכרובים זהב, הנה כבר נאמר ויצף את הכרובים זהב, ויקשה גם כן אמרו וירד, ואמרו את הזהב בה"א הידיעה. ואומר בפירוש הפסוקים ויישוב ההערות האלה אשר זכרתי, שספר הכתוב שעשה בדביר שני כרובים, והכרוב הוא הצעיר לימים מבני אדם, וכאלו הם היו שני ילדים גדולי הגופים עם כנפיהם שיזכור, וזכר שעשה אותם מעצי שמן, וראוי שתדע שאין זה עצי זית, כי אם מין מהארזים היותר משובח שבהם, והוא היוצא ממנו פרי, והוא הזפת הטוב שריחו משובח שהוא כשמן המרוקח, ולכן נקראו עצי שמן להבדילם מהארזים שאינם עושים פרי, ואמנם עצי זית הוא דבר אחר, ולכן תמצא בעזרא שאמר (נחמיה ח' ט"ו) צאו ההר והביאו עלי זית ועלי שמן, והוא המורה שעץ שמן אינו עץ זית. והנה הכרובים האלה אשר עשה שלמה לא היו במקום הכרובים אשר עשה משה, כי אות' של משה היו מחוברים ומהודקים בכפורת הארון לא יסורו ממנו, וכאשר הכניסו הארון לקה"ק כמו שיזכור אח"ז עמו היו נכנסים, אבל הכרובים אשר עשה שלמה היו גדולים סובבים בכנפיהם כל רוחב הבית ותחתיו היה הארון אשר עשה משה עם הכרובים אשר לו כמו שיזכור אח"ז:

פסוק כד

(כד-כח) והנה ספר בכאן שעשה בדביר שני כרובים ושהיה עשר אמות קומתו, רצונו לומר קומת כל אחד מהם בגובה, ושהיה זה קרוב לזה ושניהם לרחב הבית, והיה לכל אחד מהם שני כנפים פרושות ולכל כנף חמש אמות, והיו אם כן לכל אחד בשתי כנפיו עשר אמות ולשניהם בארבעת כנפיהם עשרים אמה, שהוא היה רחב הבית, והיו אם כן שניהם בכנפיהם נוגעים בקירות הבית מפה ומפה, והיו נוגעות כנפיהם אחת אל אחת ואותם הכרובים צפה זהב. הנה התבאר שהיו כנפיהם הקצויות נוגעות אל הקירות וכותלי הבית, כנף זו לדרום וכנף זו לצפון, והכנפים האחרות שהם תוכיות היו נוגעות זו לזו בתוך הבית, ולפי זה היו גופות הכרובים תחת הכנפים ואין צריך להיותם בנס כמו שאמרו חז"ל (ב"ב צ"ט ע"א), ואמנם פניהם היו כנגד ההיכל כמו שנזכר בדברי הימים (דברי הימים ב' ג' י"ג) כאלו היו מביטים אל הנכנס שמה, אמנם הכרובים שעשה משה בכפורת הארון, היו פניהם איש אל אחיו ולא אל הבית:

פסוק כט

והנה זכר אחרי זה מה שעשה בקירות הבית ובקרקע הבית מהפתוחים והציורים אשר כבר נזכר, לא לספר מחדש שהיו מפותחו' ומצויירו' כי אם להודיע שהיה בציורם ובפתוחם ציור כרובים, וענין זה שאחרי שזכר שעשה כרובים בדביר אמר שבעבור זה בכל קירות הבית מסב, ר"ל סביב היה קלע, ר"ל ציור וצורת פתוחי מקלעות כרובים, ר"ל שהיו צורות כרובים מפותחים בהם, והיו אם כן כרובי הדביר בולטים וכרובי הקירות היו מפותחים שמה לא בולטים לחוץ. ואמנם תמורות הם צורות תמרים שהיו גם כן מפותחים בהם. ואמרו מלפנים ולחיצון, רצה שהיה זה בקירות הדביר שהוא לפני ולפנים ובקירות ההיכל שהוא החיצון מהדביר. והנה זכר זה בזה המקום, לפי שהיה פתוח הכרובים בקירות הבית נמשך אחרי היותם בולטים בדביר כמו שזכר:

פסוק ל

והנה ספר אחרי זה שצפה קרקע הבית זהב לפנימה ולחיצון, ר"ל לדביר שהוא פנימה ולהיכל שהוא חיצון, להגיד שמלאכת הקרקע לא נעשתה כי אם אחר שעשה הכרובים בדביר ולא נשאר לעשות בו דבר ואז צפה הקרקע זהב, שאם לא היה כן והיה מצפה הקרקע זהב קודם עשיית הכרובים, היו משחיתים את הקרקע בהיותם הולכים עליה לעשות הכרובים.

פסוק לא

ואחרי שזכר שעשה הכרובים אשר בדביר מאותו עץ משובח ונבחר שבמינו, והא עץ ארז העושה שמן ופרי, זכר גם כן שעשה ממנו הדלתות, ר"ל דלתות הדביר ודלתות האולם, ועל דלתות הדביר אמר ואת פתח הדביר עשה דלתות עצי שמן האיל מזוזות חמשית, ואמרו ואת פתח, ענינו כמו שיאמר ולפתח הדביר, וכמוהו (ויקרא ט"ז ט"ו) ועשה את דמו, ר"ל לדמו. והאיל הוא הסף העליון, והמזוזות הם אשר מפה ומפה לפתח אשר הסף עליהם, ואמר כי אילי הפתח ומזוזותיו היו חמשית, ופירש ה"ר דוד קמחי שהוא כמו חמושים, ר"ל חמש צלעות זו לפנים מזו, ויותר נכון הוא מה שפירש ה"ר לוי בן גרשום, שהיו שמה במקדש חמשה פתחים, הראשונה לעזרה הגדולה, והשנית לחצר הכהנים שהוא אחרי העזרה הגדולה ההיא, כמו שנזכר בדברי הימים, (דברי הימים ב' ד' ט') והשלישית לאולם, והרביעית להיכל, והחמשית לדביר, ועליו אמר כאן חמשית, ר"ל פתח חמשית:

פסוק לב

ואמנם אמרו אחרי זה ושתי דלתות עצי שמן וקלע עליהם וגומר, אינו לומר דבר מחודש שעשה אותם הדלתות, אבל ענינו לומר שאותם שתי הדלתות עצי שמן שזכר למעלה שעשה אל פתח הדביר קלע עליהם מקלעות כרובים כמו שעשה לקירות, ר"ל שציירם ופתח עליהם בפתוחים הנזכרים שעשה בקירות הבית, והיה החדוש א"כ בהודעת הציור אשר עשה בדלתות לא במעשה הדלתות עצמם, ויהיה וי"ו וקלע נוספת, כמו (ברא' כ"ב ד') וישא אברהם את עיניו, (תלים פ"ו ו') נרדם ורכב וסוס. ואמרו וצפה זהב וירד על הכרובים ועל התמורות את הזהב, ענינו שלא נחשוב שכל אשר צפה זהב לא היה נראה הצורה והפתוח אשר בארז מפני הזהב אשר עליו אינו כן, כי עם היות שצפה הקירות והדלתות זהב, הנה היה באופן שהיה יורד הזהב על הפתוחים והציורים ההם והיו נראים בזהב כמו שיראו בעצים עצמם, בשהיה הזהב כל כך מתדבק בעצים ההם שכל הפתוחים והציורים אשר בהם היו נראים בזהב, ולכן אמר וירד על הכרובים והתמורות את הזהב, שאין ענינו הצפוי כי אם שרדה הזהב על הצורות באופן שהיו נראות ונגלות הצורות והציורים מעל הזהב. ואמנם חז"ל (מדות ריש פ"א) פירשו שהיו ארבעה דלתות לפתח הדביר וכן לפתח ההיכל, וכמו שנאמר ביחזקאל (יחז' מ"א כ"ג) ושתים דלתות להיכל ולקדש ושתי' דלתו' לדלתו', ואמרו שהחצונות נפתחות לתוך הפתח לכסות עביו של כותל והפנימיות נפתחות לתוך הבית אחורי הדלתות, שכל הבית היה טוח בזהב חוץ מאחורי הדלתות, ואעפ"י שהיו הדלתות פתוחות לפתח הדביר, היה שם פרוכת (כמו

שנזכר בדברי הימים (דברי הימים א' ג' י"ד) להיותו מסך פתח, לפי שלא היו הדלתות נסגרות, שהרי בדי הארון נתונים על פי הדביר כמו שיזכר אחרי זה, והיה אם כן הפרוכת מסך לשער הדביר:

פסוק לג

וספר אחרי זה שכמו שעשה דלתות לפתח הדביר ועשה עליהם צפוי הזהב ורדידתו על הציורים כמו שזכר, כן עשה דוגמתם דלתות שהיו מזוזותיו עצי שמן לפתח ההיכל, והיא הפתח הרביעית כמו שפירשתי.

פסוק לד

וזכר שאותם דלתות ההיכל היו עצי ברושים, כי המזוזות היו עצי שמן והלוחות אשר יתחברו עם המזוזות היו עצי ברושים, והיה זה לתת הבדל בין הקדש ובין קדש הקדשים, כי בקדש הקדשים כל הדלתות היו עצי שמן ובקדש היו הדלתות מעצים מתחלפים, ר"ל שהיו המזוזות עצי שמן ושאר הדלת עצי ברושים. וספר שהיה הדלת שני צלעים, ר"ל שתי לחות מחוברות זו לזו, והיה הדלת האחת גלילים ושני קלעים, ר"ל מצויירים כצורת עמודים שהם הגלילים, ומשני צורות אחרות שהם קלעים, או יאמר שהיו בדלת האחת צורת גלילים שהם עמודים, וצורת קלעים, שהם יריעות כמו שפירשתי, ויהיה אם כן שעור הכתוב כן, ושתי דלתות עצי ברושים שני צלעים, כלומר שהדלתות היו מעצי ברושי' והיה שני לחות מהם לכל דלת מלבד המזוזות שכבר זכר, ואמרו עוד הדלת האחת גלילים ושני קלעים, הם הצורות אשר היו בדלת האחת כמו שאמרתי, (לה) ואמרו הדלת השני גלילים וקלע כרובין ותמרות ופטורי ציצים, הם צורות הדלת השנית שהיו מצויירים בה גם כן גלילים וכרובים ותמורות ופטורי ציצים שהם הפרחים והנצנים כמו שזכרתי, ועל שתי הדלתות שבהיכל אמר וצפה זהב מיושר על המחוקה, ר"ל שצפה אותם הדלתות זהב, והיה הזהב יורד ביושר ובדבקות וחבור גדול על המחוקה בדלתות, באופן שהיו הצורות ההם נראות בזהב, על דרך מה שאמר למעלה ויורד על הכרובים וגומר. ואחרי שזכר חומר הבית המקודש שהיה אבנים גדולות ויקרות ועצי ארזים וברושים וזהב סגור עליהם, וזכר צורת הבית, ר"ל תבנית הדביר וההיכל והאולם, (לו) זכר אחרי זה שעשה החצר, והיא עזרת הכהנים. וקראה פנימית, לפי שהיתה פנימית להר הבית והיה חוץ ממנה העזרה הגדולה, ובערכה היתה זאת פנימית, ולא זכר כאן שעורה, לפי שלא היה בענין שעורה עלוי מתמיד והוצאה רבה ולא גודל לבב, אבל זכר שהיו לה שלשה טורי גזית זה למעלה מזה, ועל גביהם טור כרותות ארזים, ר"ל קורות ארזים כרותות בתקון במדה וביחס שמור מוגבל כראוי. ואל תחשוב שלא היה

במקדש כי אם עזרה אחת, כי עזרות אחרות היו שם, כמו שאבאר אחרי זה. הנה בזה השלים לספר בנין הבית המקודש ופועליו וחמרו וצורתו וחלקיו. ולפי שזכר הכתוב שצפה שלמה את קירות הבית והתקרה והקרקע זהב, ראוי שנדע כמה מהזהב נכנס באותו צפוי? ושלא היה באותו הצפוי כעין הזהב שעתה נוהגים לשום בבתים על העצים בבתי השרים, כי הוא דק מדוקדק, ויעשו מדוקא"טו אחד מאה שטחים, וישימו אותם על העצים ועל האבנים, כאלו הוא שטח שאין בו עובי וכמעט שאין בו ממש, לא כן עשה שלמה בבית האלקים, כי היה הזהב אשר היו מצפים אותו עב מאד, והנה יורה על זה אמרו בדברי הימים (דברי הימים ב' ג' ח') ויעש את בית קדש הקדשים על פני רחב הבית אמות עשרים ורחבו אמות עשרים ויחפהו זהב טוב לככרים שש מאות, ולא זכר משקל הזהב שנכנס בצפוי ההיכל, כי אחרי שידענו שהיה ההיכל כפל הדביר במרחקו בקרוב, יתחייב אם היה צפוי הדביר שש מאות ככר שיהיה צפוי ההיכל אלף ומאתים ככרי זהב בקרוב, ויהיה צפוי שניהם, רוצה לומר דביר והיכל אלף ושמנה מאות ככרי זהב טהור. ואמנם ענין הככר כבר התבאר בפרשת אלה פקודי שהיה אלף וחמש מאות שקל בשקל הקדש, וכמו שאמר (שמות ל"ח כ"ה) מאת ככר ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל בשקל הקדש לכל העובר על הפקודים מבן עשרים שנה ומעלה לשש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים, ושקל הקדש הוא כמו שכתב רש"י (שם כ"א ל"ב) חצי אונקי"א של קולוני"א, ועם היות שהרמב"ן תפשו בזה (פ' כי תשא בסוף פירושו), כבר כתב מארץ ישראל, שראה מחצית השקל בעכה ושקל אותו בחניות ושצדקו דברי רבינו שלמה ז"ל במשקלו שהיה חצי אונקי"ה. ואני תהלה לאל חיי גם כן ראיתי אותו, כי הקרה ה' אלקי לפני, והנה בידי שקל הקדש ההוא והוא בלי ספק כמשקל חצי אונקי"ה, וכפי זה יהיה הככר אלף וחמש מאות אונק"יות ממשקל קולונייא, שהם מאה ושמונים ושבעה מארקו"ש וחצי מאותו משקל הנזכר שהוא גם כן הנהוג בספרד, שהם ממשקל הליטרא"ש הנהוגים באיטאלייא בכל ככר מאה ושלשים וחמש ליטר"א, שהם שנים עשר אלפים ושלש מאות דוקאטו"ש ממטבע איטאלייא בקרוב, ויתחייב מזה שנכנס מהזהב בצפוי הדביר וההיכל באותם אלף ושמונה מאות ככרים אשר זכרתי, שנים ועשרים אלף אלפין ומאה וארבעים אלפי דוקאדו"ש זהב טהור מהמשקל הנהוג באיטאלייא, שעושים תשעים ואחד דוקאט"י ועוד מעט בכל ליטרא של זהב. ומלבד זה היה עוד בבי' צפוי למזבח אשר בהיכל ולרתיקות ודלתות ולכרובים ודברים אחרים הרבה מאד שהיו כלם מצופים זהב, מלבד כלי הבית שהיו כלם מזהב כמו שיזכור, וכמו שנאמר בדברי הימים (דברי הימים א' ג' ט') ומשקל למסמרות

לשקלים חמשים זהב והעליות צפה זהב: וכפי ההקדמות האלה תוכל לשער רבוי הזהב המופלג אשר נכנס במלאכת הבית, וכפי שעור הדביר לארכו ולרחבו ולגבהו אם היה צפויו שש מאות ככרים, יתחייב כפי המופת המספרי שהיה הזהב המצופה עב כעין עובי שלשה דוקאטו"ש מחוברים יחד, שעביים כעובי שקל הקדש, או כעובי המומו"ש שהיו עשים מזהב קסרי רומי. ואל יקשה עליך איך יהיו מצפים זהב עב וגם בשיעור הזה על הצלעות והארזים ויתראו עליו הצורות המפותחות בצלעות ובעצים, כי תמיד כל היום עושים ככה כאשר תהיה המלאכה הנושאת הזהב עבה ובעלת ממשות, ישימו הזהב עליה בהיותו מזוקק כי ישטחו אותו כרצונם, ואחרי שהנסיון מורה על זה אין ראוי שיספק עליו אדם. וכבר ראיתי מי שחשב בזה דעת אחר, והוא כי לא היה צפוי הזהב במקשיותו בהנחת שטח אחד מזהב על העצים, אבל היה אצלם שמה מלאכה מפוארה והיא להתיך הזהב ולעשותו נוזל, כמו שעושים את הסיד במים לטוח בו את הבתים, ולזה אמר הכתוב בזהב בדברי הימים (דברי הימים א' כ"ט ד') לטוח את הבתים, כי היה הצפוי הנזכר בכאן באותו האופן, והיה אם כן הזהב נוזל ונכנס בחללי הפתוחים, והם לא היו מלאכה דקה כי אם עבה בשיעור שיוכל הזהב לחול עליה בזה העובי מבלי שתפסד צורת הפתוח, וגם היום יש אנשים יודעים לעשות הזהב נוזל ויכתבו עמו כאלו היה דיו, ואחרים שעושים אותו כמים יאות לשתותו, ואמרו שהוא מאריך החיים ויקראו אותו אויר"ו פוטאבי"לי. ואין להפלא מרבוי הזהב המפולג הזה, אחרי שדוד המלך ע"ה הציב שלשת אלפים ככרי זהב ושבעת אלפים ככרי כסף לטוח את הבתים, ומפני גודל ההוצאות האלה שהיו עתידות להעשות בבית ה' הכין מהזהב מאה ככר אלף, שהם אלף ומאתים ושלשים אלפי אלפים דוק"אטי זהב, וכסף אלף אלפים ככרים ששוים קרוב לשווי הזהב הנזכר, וזה כלו ממה שיורה שמאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו:

פסוק לז

בשנה הרביעית וגומר. וראוי שנתעורר בפסוקים האלה גם כן על חמשה דברים. הראשון מהו הצורך בהודעה הזאת? ר"ל שבשנה הרביעית יוסד בית ה', אחרי שכבר נזכר זה למעלה בשנה הרביעית למלוך שלמה על ישראל ויבן את הבית לה', והיה המאמר הזה אם כן כפול. השני באמרו ויבנהו שבע שנים, ואחר שאמר ובשנת אחת עשרה כלה הבית, מה היה צריך לומר ויבנהו שבע שנים? כי בידוע כי משנת ארבע עד שנת אחת עשרה עברו שבע שנים. השלישי מה ראה להרחיב הספור בבנין בית יער הלבנון ולא בבנין בית המלך שקצר בו מאד? הרביעית באמרו ואת אולם העמודים עשה נ' אמה וגו', ואם היה זה בית יער הלבנון אשר זכר למעלה הנה יש סתירה בדבר, כי שם אמר שהיה

ארכו מאה אמה וחמשי' רחבו וכאן אמר חמשי' אמה ארכו ושלשים רחבו, ואם אמרנו שהיה האולם הזה בית אחר, יקשה אם כן אמרו ואת האולם העמודים, אחרי שלא נזכר עד הנה. החמשי באמרו וביתו אשר ישב שם, ואם היה זה הבית אשר זכר למעלה, יקשה אמרו חצר האחרת מבית לאול', ואם היה בית אחר שעשה, היה ראוי שיזכור אותו, ואין ספק שבאו הפסוקים בספור זה הבנין קשי הציור וההבנה מאד, ואני אשתדל לישבם כיד אלקי הטובה עלי ויותרו ספקות ההערות האלה כלם. ואומר שראה הנביא כותב הספר להגיד פה מתי יוסד הבית ומתי כלה מלאכתו, להודיע מעלת הבנין כפי הזמן אשר נעשה בו, ולהודיע חריצות שלמה במלאכת בית ה' שעשה בשבע שנים מלאכה רבה מאד וגדולה היא ממלאכת ביתיו ודירותיו אשר עשה בשלש עשר' שנה, וגם להודיע שברכת ה' היתה במלאכת הבית המקודש אחרי ששרה בה הצלחה ונועם בזמן מועט, ולהודיע הזמן אשר בו נבנה בית האלקים, הוצרך להקדים מה שכבר אמר שבשנת ד' למלכותו בחדש זיו והוא חדש אייר יוסד בית ה', רוצה לומר התחיל להבנות מן היסוד, (לח) ובשנה הי"א בירח בול שהוא מרחשון, ונקרא כן מפני שמתחילין בו הגשמי' באופן המבול, או מפני שבו הארץ עשויה כלה בולות בולות, והוא הירח שמאכל הבהמה כלה מן השדה ומאכילין אותה מן הבית כדברי חז"ל (תנחומא פרשת נח ועיין בירושלמי ר"ה פ"א נ"ו), אז כלה הבית לכל דבריו. ולפי שלא יחשוב אדם שנתעצל שלמה בנתים בבנין ולא התעסק בו כל אותם ז' שנים, לכן חזר לומר ויבנהו שבע שנים, ר"ל שכל שבעת השנים נתעסק בבנין בלי הפסק:

פרק ז

פסוק א

ואמר אחרי זה ואת ביתו בנה שלמה, להגיד שלא שם כ"כ חריצות בבנין ביתו, כי הנה עברו י"ג שנה בבנינו, בהיות בנין בית ה' גדול מאד ממנו וכליו לאין שעור. ומה שאמר כאן ויכל את כל ביתו, אין פירושו על הבית האחד אשר בנה לעצמו, כי אם על כל הבתים אשר עשה לעצמו ולבת פרעה, שעשה כל הבתים ההם בשלש עשרה שנה עד כלות אותם. והיוצא מזה גם כן הוא שנתעסק עשרים שנה בבנין הבתים האלה, רוצה לומר המקודש האלקי ואשר עשה לעצמו בירושלם וביער הלבנון ואשר עשה לבת פרעה, וכן יאמר אחרי זה ויהי מקץ עשרים שנה אשר בנה שלמה את שני הבתים וגומר, והוא דבר מפליא איך לא רפו ידיו ולא קץ לבו מהתמיד עשרים שנה בבנינים האלה? אבל היה זה מגובה לבבו וגדלו ולזה נזכר פה. וראוי שתדע ששלמה עשה ג' בתים למלכותו, הבית

האחד הוא בית המלכות אשר עשה בירושלם קרוב לבית ה', ועליה אמר כאן ואת ביתו בנה שלמה וגומר, ואחרי זה יספר עוד מהבית הזה דברים כמו שאפרש:

פסוק ב

והבית השני הוא הבית אשר בנה ביער הלבנון, כי היה מנהג המלכים בזמן ההוא לבנות בית ביער הלבנון להתקרר שם בימי הקיץ, ולזה היה שעשה בו פתחים הרבה להכנס בהם האויר, והיה יער הלבנון קרוב לירושלם, ולזה נקרא בית המקדש בדברי הנביאים (ישעיה י' ל"ד זכריה י"ח א') לבנון, ואפשר שלא נקרא כן כי אם להיותו מבית ומחוץ מצופה עצי ארזים, ולהיות בו ארזים הרבה נקרא לבנון אשר בו רבוי הארזים. וזכר הכתוב כאן שאותו הבית אשר עשה בלבנון היה מאה אמר ארכו וחמשים אמה רחבו ושלשים אמה קומתו, ואל יקשה עליך איך עשה שלמה אית ביתו גדול מבית ה' שהיה ששים אמה ארכו ועשרים רחבו וביתו היה מאה באמה ארכו וחמשים רחבו? גם אין ראוי להקשות למה לא שמר ערך המרחקים כראוי וכסדר בית האלקים, אשר שם היה הרוחב שליש מהאורך והגובה חצי מהאורך וכאן היה הרוחב חצי האורך והגובה לא היה שליש מהאורך? לפי שבית ה' לא היה צריך שיהיה גדול מאד, כי לא היו נכנסים בהיכל כי אם הכהנים ובדביר הכהן הגדול בלבד אחת בשנ' לא יותר, אמנם בבית המלך היו נכנסים כל העם ויצטרך להיותו באותו גודל גדול ועצום. ואין ספק שהבית ההוא שהיה מאה אמות ארכו היה מתחלק לדירו' זו אחר זו, וכפי גודלם היה הרוחב והגובה נערך ומתיחס בהם כראוי. וכתב יוסף ן' גוריון שהבית הזה היו בו שתי מיני וסדרי דירות, אחת למטה ואחת למעלה, ובכל דירה מהם היו חדרים הרבה, ובדירות של מטה היו הבשמים מכל מיני מאכל וריח יקרים ומשובחים בבית אחד, והיה בבית אחרת מהם כל כלי זין אם מברזל ואם מזהב ומכסף אשר עשה שלמה לכבוד ולתפארת, כמו שיזכור אחרי זה, שעשה מאתים צנה זהב שחוט ושלש מאות מגינים זהב, ובבית אחד מהם היו כל כלי משקה שעשה שלמה זהב, ואלה כלם קראם הכתוב כלי בית יער הלבנון, ובבית אחר מלבושי המלך, וכן בשאר הבתים היו שם ענינים מתחלפים. הנה אם כן בדירות התחתונות היו כל הכלים ועושר כבוד מלכות המלך ואוצרותיו בסדור מופלא. ובדירות העליונות היו ארבעה חלוקות כפי הטורים אשר זכר הכתוב, ובהם כפי הסדור היו מדור המלך וישיבתו וישיבת משרתיו ובית העצה, ושם יבאו השרים ורוזנים נוסדו יחד, ושם היו הבתים המתיחדים לאכול ולשתות ולשכב ולשבת בם, ולכן זכר כאן שהיה הבית בכללו על ארבעה טורי עמודי ארזים ומעמוד לעמוד היו כרותות ארזים, ר"ל קורות גדולות הנקראים מרישים בדברי חז"ל (תענית י"ו ע"א). והרלב"ג כתב

שעמודי הארזים היו לרוחב הבית והיה נחלק האורך בהם לשלשה חלקים, והיו כרותות ארזים על העמודים שיסבלו נסרי התקרה אשר עליהם והיו גדולים וחזקים:

פסוק ג

ואמרו וספון בארז ממעל על הצלעות, ר"ל שהיה ספון בנסרים של ארז ממעל על הצלעות שהם כרותות ארזים אשר על העמודים והוא התקרה. והגיד שהיו העמודים בשלשה טורים ארבעים וחמשה, שהם בכל טור חמש עשרה, ולזה היו קורות הארזים אשר עליהם ט"ו גם כן:

פסוק ד

וזכר עוד ושקופים ג' טורים ומחזה אל מחזה ג' פעמים, להגיד שעשה בבית חלונות להכנס שם הרוח, וקראם שקופים לפי שהאדם ישקיף מהם, ושאותם החלונות היו שלשה טורים כפי טורי העמודים, והיו החלונות מצד אחד מהבית וחלונות מהצד האחר, באופן שהיו מכוונים אלו נגד אלו, וזהו אמרו מחזה מול מחזה, שהם החלונות אשר יראו ויחזהו מהם, והיה זה ג' פעמים, ר"ל בשלשה הטורים אשר זכר. ואפשר לפרש ג' טורים, שהיו בין חלון לחלון ג' טורים נסרי ארז, ולפי שהיו החלונות בג' הכותלים מהבית, אמר בהם שלש פעמים. והרלב"ג פירש ושקופים, על הצלעות שזכר, כי הם כדמות משקוף עם העמודים ולא נתיישב אצלי:

פסוק ה

וכל הפתחים והמזוזות רבעים שקף ומול מחזה אל מחזה ג' פעמי', להגיד שהפתחי' והחלונו' כלם שקרא מזוזות היו בדמות מרובע לא עגול וכדורי, וההשקפה אשר היה לכל אחד מהם היתה מרובעת לא כדוריית, ובאותו רבוע היו מכוונים בנכח מחזה מול מחזה כל השלש פעמים, כי כלם היו נעשות בצורה שוה ומתדמה מהרבוע אשר זכר:

פסוק ו

וספר הכתוב שעוד עשה שמה בבית יער הלבנון אולם אחד, והוא הנקרא בית שער, והיה ארכו לרוחב הבית, ולכן היה חמשים אמה ארכו כרחב הבית אשר זכר, ושלשים אמה רחבו, וגבהו אין ספק שיהיה כגובה הבית ואם לא נזכר. ואמנם אמרו ואולם על פניהם ועמודים ועב על פניהם, הוא להודיע תבנית האולם הנזכר, כי לפי שאמר בו לבד ארכו ורחבו, ולא ידענו אם היה סמוך לבית אם לא ואם היה על עמודים בבית, ולזה אמר עליו ואולם על פניהם, רוצה לומר והאולם הנזכר היה על פני הפתחים שזכר מהבית הגדול, כי היה סמוך אליהם, ועמודים ועב, ר"ל והיה לאולם הנזכר עמודים ועב שהוא

עץ עב וגדול ונקרא בדברי חז"ל (תענית שם) מריש, העמודים והעב היו על פניהם, ר"ל על פני עמודי הבית ופתחיה:

פסוק ז

ואמנם אמרו ואולם הכסא אשר ישפט שם אולם המשפט עשה וגומר, כתבו המפרשים שסמך האולם לכסא, לפי שבאותו אולם לא היה כי אם כסא המשפט ששם היה שלמה יושב ודן את בני אדם הבאים לפניו למשפט, ויהיה אמרו ואולם הכסא וגו' כאלו אמר ואולם אחר שהיה בו הכסא אשר ישפט שם, והוא הנקרא אולם המשפט שעשה שלמה, והיה אם כן אולם אחד בלבד הנזכר בכתוב הזה. ואחרים אמרו ששני אולמים היו שמה, האחד אולם המשפט שהיה בו הכסא, ואולם אחר שהיה לפניו שהוא היה בית שער לאולם המשפט, וכן נראה מדעת המתרגם, שתרגם ואולמא לאתקנא תמן כורסיה בית דינא דדאין תמן פרוסדא לבית דינא עבד, והא על דרך מה שאחז"ל (פרקי אבות פ"ד ט"ז) התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין. ואמרו מהקרקע ועד הקרקע, פירשו מן יסוד כותל זה לכותל זה שכנגדו, כלומר שכל הרצפה היתה מכוסה בנסרים של ארז. והאולם או אולמים האלה נראה לי שלא היו בבית יער הלבנון כי אם בבית המלך אשר בציון, ואם כן אחרי שזכר בנין בית יער הלבנון חזר לספר ענין בית המלך, והתחיל מאולם המשפט לפי שהיה בבית המלך בתחלת הבית, כדי שהעם שיבאו למשפט לא יעברו בבית המלך אבל יכנסו מיד לאולם המשפט, (ח) ועליו אמר וביתו אשר ישב שם חצר האחרת מבית לאולם כמעשה הזה היה, רוצה לומר שכל בית המלך שהיה אחרי האולם הנזכר היה כלו ספון ארז כמעשה האולם, וגם כן הבית אשר עשה לבת פרעה היה כמעשה האולם הזה אשר זכר:

פסוק ט

וכל אלה, ר"ל בנין בית השם ובית המלך ובית יער הלבנון ואולם המשפט ובית בת פרעה, הם וחצרותיהן כלם היו בנויים באבנים יקרות, רוצה לומר משובחות ויפות אבני שיש טהור כמדות גזית, שהיה ידוע מדת האבן גזית אצלם, והיו מגוררות במגרה, והוא המישור שהוא חרב פגום מאד הנקרא בלע"ז שייר"א, והוא עשוי באופן שהיה חותך האבנים ומשאירם חלקות ושוות בשני צדדיהם, וזהו מבית ומחוץ, כלומר שלא היה לבד מן הצד הנראה מהאבן, אבל גם מן הצד המונח ואשר ישימו ביסודי הבית כלם היו באותו תקון ומעלה, וז"ש וממסד עד הטפחות, ר"ל מן היסוד עד שמי הקורה. ונקראו טפחות, לפי שבטור העליון מהכותל אשר עליו תושם התקרה יוציאו האבנים יותר מהשאר כמדת טפח לתפארת המלאכה, וישימו אותם נוספות מבפנים, וזה מבואר

בבנינים היפים והשלמים, וזכר אם כן שמחוץ לבית עד החצר הגדולה היו כל האבנים עשויות בזה האופן. ולפי שלא ידענו מדת האבנים, ואולי שהיו האבנים אשר ביסודי הבתים האלו אבנים קטנות והיותר פחותות בעצמם להיותם תחת הארץ במקום בלתי נראה, (י) לזה הוצרך לומר שהיו האבנים אשר ישימו ביסודות הבתים אבנים יקרות באיכותן וגדולות בכמותן, שהיה כל אחת מהן עשר אמות או שמונה אמות על המעט, ומלמעלה בכותל היו אבני גזית אשר מדתם ידועה, ואמר זה להודיע שלא היה הפרש בין אבני היסודות לאבני הכותלים, אם לא שאבני היסוד היו מהם מעשרה אמות ומהם משמונה אמות ולא היו כלם שוים בגודל, (יא) אמנם מלמעלה בכותלים היו כלם אבני גזית, ר"ל במדה אחת ידועה ולא היה אחת מהן גדולה מחברתה אפילו חוט השערה, ואולי אבני גזית לא היו כל כך גדולות אבל היו יותר מתוקנות ובמדה ידועה בלי חלוף כמו שאמרתי, והיה עליהם ארז, ר"ל ספון בארז בתקרה:

פסוק יב

וכן זכר שהיה לבית המלך חצר גדולה סביב, והיא החומה שהיתה מקפת בה שהיה בה שלשה טורים מאבן גזית ועליהם טור כרותות ארזים, ר"ל קורות ארזים, וכזה בעצמו היה לבית ה' הפנימית ר"ל הדביר וההיכל שהיה החצר סביבו, וכן היה ג"כ לאולם הבית, ר"ל לאולם אשר היה לפני ההיכל המקודש. וחז"ל (תמיד ס' ע"ב) אמרו כי אלו אבני עשר אמות ואבני שמנה אמות אשר זכר, היו אצטוואות יוצאות ומהם היו עולות לגדולות ששם היו ישנים זקני כהונה, שלא היו מכניסין מטות למקדש, ופרחי כהונה היו ישנים איש על כסותו בארץ. ואתה תראה שקצר הכתוב כאן בספור בית המלך ובספור הבית אשר בנה לבת פרעה, לפי שלא היה בהם מהמעלה והגדולה כי אם האבנים והארז שזכר, ואחרי זה יזכור שעשה מהאלמוגים מסעד לבית המלך וכמו שאפרש, אמנם בית יער הלבנון לסבת העמודים והחלונות אשר בו וגודל הבית, ראה להרחיב בה הספור, כי זה ממה שיורה עוד על מעלת הבונה ושלמותו וגדלו:

פסוק יג

וישלח המלך וגומר. וראוי שנעיר בפסוקים האלה, אם ראשונה שאמר כאן שהיה חירם בן אשה אלמנה ממטה נפתלי, ובדברי הימים (דברי הימים ב' ב' י"ד) נאמר מן בנות דן. ושנית שכאן נאמר שהיו שמנה עשרה אמה קומת העמוד האחד, ובדברי הימים (שם ג' ט"ו) נאמר שהיה קומתם שלשים וחמש אמות. שלישית באמרו וחוט שתים עשרה אמה יסוב את העמוד השני ולא זכר העמוד הראשון. רביעית באמרו וכותרות אשר על ראש העמודים, כי הנה כבר זכר שעשה הכותרות ומה ראה לזכרו כאן שנית? אף

שלמעלה אמר שהיה הכותרת חמש אמות וכאן אמר ארבע אמות. חמשית אמרו עוד פעם שלישית וכותרות על שני העמודים גם ממעל מלעמת הבטן, והיא אמירה כפולה ומכופלת. ששית אמרו אחרי ספור הקמת העמודים, ועל ראש העמודים מעשה שושן, וזה כבר נאמר למעלה, שנאמר וכותרת על ראש העמודי' מעשה שושן וגו'. ואומר בפי' הפסוקי' והתר הספקו', שהכתוב ספר ששלח שלמה ויקח את חירם מצור, וזה אינו חירם המלך כי חרש חכם שהיה נקרא כן והי' דר בצור.

פסוק יד

ונראה שהיה בחור ואמו היתה אלמנה והוא היה אצלה לנחמה ולכן היה עליו קשה הפרדו ממנה, וזה צורך אמרו בן אשה אלמנה. ואמרו המפרשים שהיא היתה מדן ובעלה היה מנפתלי, אבל היה גר ותושב בצור, ולכן נקרא צורי, עם היותו מבני ישראל, כמו שנקרא עובד הגתי (שמו' ב' ו' י') בהיותו לוי, בעבור שהיה דר בגת. ואפשר לומר שהוא היה צורי ממולדתו, כמו שהעיד הכתוב, ואשתו היתה יהודית ונשאה לו בסבה מן הסבות, אם מפני שביה שנשבית שמה או בסבה אחרת, והיתה משני שבטים כי אביה היה משבט נפתלי, ולכן אמר כאן ממטה נפתלי שיחסה אל אביה, ומפאת אמה היתה אותה אלמנה משבט דן, ולזה נאמר בדברי הימים מן בנות דן, ולא אמר ממטה דן לפי שמצד האם היתה מבנות דן. והגיד הכתוב שאביו של חירם זה שהיה צורי, היה חורש נחשת גדול וגם בכל מלאכה היה מלא דעת וחכמה, ר"ל בכסף ובזהב ובאבנים ובעצים, כמו ששלח המלך חירם לאמר לשלמה, ולזה היה הבקיאות לחירם זה הבחור יותר בזאת המלאכה, לפי שירש אותה מאביו. וחז"ל (ערכין ט"ז ע"א) למדו מזה שחייב אדם להתעסק באומנות אביו. ונראה ששלמה לא רצה שיעשה כי אם מלאכת הנחושת לא דבר מהזהב המיוחד לדביר ולהיכל, כי מפני קדושתו לא היה ראוי שיעשה על יד איש נכר. ואמר ויבא אל המלך, להגיד שעזב את אמו בהיותה אלמנה ובא אל המלך לעבדו:

פסוק טו

ויצר את שני העמודי', ר"ל שעשה צורתם בדפו' בחומר ובלבנים או בעצים או מצויירים על הנייר, כדי שיראה המלך אם ישרה צורתם בעיניו, או שעשה צורת העמודים בקרקע שהתיך הנחשת בו כדברי המפרשים. וזכר הכתוב שהיה קומת העמוד האחד שמנה עשרה אמות, ובדברי הימים נאמר אמות שלשים וחמש אורך, אבל שם זכר מדת שני העמודים יחד, וכאן זכר מדת כל אחד מהם בפני עצמו, והחצי אמה אשר יש בחלוף היה נכנס בכותרת כדברי המפרשים, או שהכתוב לא חשש לחצי האמה כמו שכתב ה"ר לוי בן גרשום והוא הנכון. וכבר ראיתי במדת העמודים האלה לחכמי הנוצרים מי

שאמר שהיה מדות כל עמוד שלשים וחמש אמות כמו שנזכר בדברי הימים, ושיהיו בזה האופן, העמוד עצמו היה שמנה עשרה אמות כמו שנזכר בכאן, והכותרת אשר היה על העמוד היה חמש' אמות שהיתה מונחת עליו, ומעשה השושן שהיה על הכותרת היה ארבעה אמות כמו שהעידו הפסוקים, הרי לך שבעה ועשרים אמות, ואמנם השמונה אמות הנשארים היו למטה בכן אשר היה עליו העמוד, כי בידוע שלא היה העמוד עומד על הקרקע בלי אמצעי, אבל היה שם מכון על הארץ גבוה שמונה אמות ועליו היה העמוד, ובזה האופן היה עולה הכל אל שלשים וחמש אמות. אבל מאשר בדברי הימים נאמר ויעש לפני הבית עמודים שנים אמות שלשים וחמש אורך והצפת אשר על ראשו אמות חמש, נראה שלא היו נכנסים אמות הכותרת במספר השלשים וחמש אמות, כי הצפת שזכר שמה הוא הכותרת, וזהו המורה על הפסד הפירוש הזה. והמפרשים שלנו חשבו שכל אמות הכותרת היו נכנסות בעמודים ולא היו נוספות עליהם, כי היה כל עמוד נכנס בתוך כותרתו. ויקשה לי לדעתם שיתחייב מזה שיהיה עגול העמוד קרוב לארכו מבלי הכותרת, כי אם היה ארכו שמנה עשר אמות ומהם היו חמש אמות מכונסות בכותרת, נשאר העמוד בלי כותרת י"ג אמות, והנה עגולו היו שנים עשר אמות כמו שאמר וחוט שנים עשר' אמה יסוב, הרי לך שהיה העמוד בלי כותרת עביו קרוב לארכו, והוא דבר מגונה מאד, גם כי יהיו העמודים קצרים מאד בערך גובה האולם. ומפני זה אחשוב אני שהכותרת לא היה כלה על העמוד כדברי מפרשי הנוצרים, ולא היה כלה נכנסת בעמוד כדעת המפרשים שלנו, אבל מאותם החמש אמות אשר היו בכותרת היו שנים מהם נכנסים בעמוד לחזוק הנחתו והשלשה אמות היה למעלה מהעמוד, והיה העמוד אם כן שמונה עשרה אמות, ומהכותרת היו עליו שלשה אמות ומעשה השושן אשר על הכותרת היה ארבע אמות, והיו כלם חמשה ועשרים אמות, והמכון אשר עליו היה העמוד יהיה שתי אמות או שלש, באופן שהיה העמוד כלו עם תכשיטיו שמונה ועשרים אמות, והאולם היה שלשים אמות נמצאו העמודים נמוכים ושפלים שתי אמות או שלשה מגובה האולם, והוא היה הנכון, כי אין ראוי שיעלה דבר על בית ה' וגם לא ישוה אליו במעלה וגובה, כי הבית האלקי יהיה עליון על כל הדברים הסמוכים אליו. וכבר יורה על אמיתת מה שאמרתי מה שנאמר בסוף זה הספר (מלכים ב כ"ה:י"ז) וקומת הכותרות שלש אמות. והקשו חכמינו זכרונם לברכה (עיין רש"י), וכי שלש אמות היו הכותרות, והלא חמש אמות היו? אלא ששתי אמות התחתונות של כותרת היו שוות לעמוד, במה שלא היה בהם שבכה, ושלש העליונות היה בהם שבכה, ולזה זכר שם שלשה. ויותר נכון ומתיישב הוא מה שפירשתי, שמחמשת אמות הכותרת היו נכנסים

שנים בעמוד ושלשה היו ממעל לעמוד, ולכן זכרם שמה בלבד להיותם על העמוד. והנה ירמיהו הנביא עליו השלום בסוף ספרו (ירמיהו נ"ב י"ז) ספר איך הכשדיים בחרבן בית קדשנו ותפארתנו שברו העמודים האלה והוליכו הנחשת בבלה, ומזה תדע שקרות האומרים שהביאו אותם הרומיים לרומי מחרבן בית שני, ומהם אמרו שאנשי פיז"ה הביאו אותם אל מדינתם, כי הנה העמודים לא היו בבית שני, כי בחרבן בית ראשון שברו אותם הכשדיים והוליכו הנחשת שבהם לבבל. והגיד ירמיה תבניתם ומדותיהם, באומרו (שם נ"ב כ"א) העמודים שמונה עשרה אמה קומה העמוד האחד, וחוט שתים עשרה אמה יסובנו, ועביו ארבע אצבעות נבוב, וכותרת עליו נחשת, וקומת הכותרת האחת חמש אמות, ושבכה ורמונים על הכותרת סביב הכל נחשת, וכאלה לעמוד השני ורמונים וגו'.

ולמדנו מדבריו דברים. אם אורך העמוד שהיה שמונה עשרה אמות כמו שנזכר כאן, וזה מבלתי הכותרת ומעשה השושן שיזכור. ואם בעגולם שהיה י"ב אמות להקף האחד וכן היה לשני, ולפי זה ראוי שיפורש אמרו בכאן וחוט שתים עשרה אמה יסוב את העמוד השני, שאם ישימו חוט אחד סביב העמוד כדי למדוד עביו ימצא במדת החוט הסובב שנים עשר אמות, ויודע מזה ששנים עשר אמות יסובו את העמוד האחד וכן השני, כי שניהם היו שוים בכל הדברים וכן ת"י, ויהי אמרו השני חסר הענין, והוא מקרא קצר, או כאילו אמר והשני, רצה לומר והשני גם כן היה במדה הזאת, ודרך הכתוב לחסר הווי"ם בשמות, על דרך (שמות א' ב') ראובן שמעון לוי ויהודה, (חבקוק ג' י"א) שמש ירח. ולמדנו עוד מדברי ירמיהו שהיו העמודים חלולים והיה עביו ארבע אצבעות וזה לא נזכר בכאן, לפי שכותב הספר הזה היה כוונתו להגיד הדברים המורים על מעלת שלמה וגדולתו לא זולת זה. ואמרו כאן מוצק, ר"ל שהתיך הנחשת ועשה כמין עטרה בנויה לתלפיות לשום על כל עמוד, שהיה שיעור העטרה ההיא חמשה אמות, מהם היו נכנסות בעמוד ומהן למעלה ממנו כמו שפירשתי:

פסוק טז

ואמרו ושתי כותרות עשה על ראשי העמודים, פירושו שהיו שני כותרות לשני העמודים, כותרת אחת לעמוד אחד, ולא כמו שחשב ה"ר לוי בן גרשום שהיו שתי כותרות לכל עמוד:

פסוק יז

וספר שהיו אותם הכותרות שבכים מעשה שבכה גדילים מעשה שרשרות, ר"ל שהיו הכותרות ההם מכוסים ממלאכה דקה ויפה מעשה רשת, והגדילים הם שרשרות, והיו

מוקפים מהם שבעה גדילים על כל אחת מהכותרות ההם, ואמרו המפרשים שהיו כעין לולבים של דקל. ואחרי שזכר שצייר או שהתיך חירם את כל המלאכה, זכר איך עשאה בפועל, (יח) וזהו ויעש את העמודים, ר"ל שעשה אותם כמו שזכר מהציור. וזכר עוד שעשה שני טורים, ר"ל לתלות בהם הרימונים סביב על השבכה האחת לכסות את הכותרת, ואין פירושו שהרמונים היו לכסות את הכותרת, כי אם שעשה שני טורים מהרמונים על כל שבכה סביבה טור אחד מלמעלה מהטור האחד אשר היתה השבכה מכסה את הכותרת, כי היה הכותרת מכוסה מרשת ועל אותו רשת היו שני טורים מהרמונים, ויהיה אמרו על ראש הרמונים חוזר למעלה, ושעורו ושני טורים סביב שהם על ראש הרמונים עשה על השבכה:

פסוק יט

ואמרו עוד וכותרת אשר על ראש העמודים מעשה שושן באולם ארבע אמות, הוא להגיד שעל הכותרת אשר היה על ראש העמודים היה עוד מעשה שושן ארבע אמות, ויחסר בכתוב מלת ועם או מלת ועל, וכאלו אמר ועם הכותרת או על הכותרת אשר על ראש העמודים היה מעשה שושן שהיה בו ארבע אמות. ואמרו באולם, פירשו המפרשים שהוא כמו למעלה, ויותר נכון הוא שנאמר ששם מעשה השושן על הכותרת אחרי שהיו העמודים מונחים באולם, וכמו שיזכור אחרי זה. או יהיה פירושו שלמעלה מהכותרת אשר היה על ראש העמודים עם מעשה השושן היו עדיין באולם ארבעה אמות, והיה זה לפי שהאולם היה גבהו שלשים אמה והעמודים עם הכותרות והשושן והמכונות אשר תחתיהם היו עולים ששה ועשרים אמות, ונשארו אם כן ארבעה אמות באולם פנויים שלא היו מגיעים שם העמודים, ולפי זה לא יהיו הארבעה אמות שזכר הכתוב במעשה השושן, כי אם בגובה האולם למעלה מהעמודים עם כל אשר בהם, וכן נראה מדברי ירמיהו, שבכותרת זכר שהיה חמשה אמות ובמעשה השושן שהיה השבכה שזכר שמה לא זכר שיעור, ולא אמר שהיה מארבע אמות, והוא המורה שהד' אמות שנזכרו כאן הם לאולם לא למעשה השושן:

פסוק כ

ואמנם מה שהוסיף לומר עוד וכותרות על שני עמודים גם ממעל מלעמת הבטן אשר מעבר השבכה וגו', כתב ה"ר דוד קמחי מלעמת הבטן כנגד העקום האמצעי אשר לעבר השבכה היו כותרות אחרות למעלה לאותו מקום. וה"ר לוי בן גרשום כתב שהיו בכל עמוד שני כותרות זו על זו, ושהפסוק הזה נאמר על הכותרת השנית אשר לעומת בטן העמוד. ודעת שני המפרשים האלה אחד הוא, ר"ל שהיו בכל עמוד שני כותרות, אם

מחוברו' ודבוקות זו עם זו בתחלת העמוד כדעת ר' לוי בן גרשום, ואם שהיתה אחת מהן למעלה בראש העמוד ואחרת באמצעיתו, והוא דעת זר כפי פשט הכתובים, כי לא נזכר כאן ולא בדברי הימים ולא בספר ירמיהו שהיו לעמודים, ולא שעשה חירם כי אם שני כותרות לשני העמודים, לא ארבעה כותרות כמו שפירשו האנשים החכמים האלה. ודעתי הוא שהכותרות אשר בפסוק הזה הם עצמם השני כותרות שזכר למעלה, ושבא הכתוב להודיענו שני דברים. האחד כי לפי שספר למעלה שהיו אותם הכותרות על העמודים נכנסים בהם, אולי יחשוב אדם שהיה הכותרת סביב העמוד על שפתו, אבל אמצע העמוד בעביו ובטנו לא היה עליו דבר והיה מגולה לאויר, לכן אמר שהכותרות היו על כל עובי שני העמודים, וזהו גם ממעל מלעמת הבטן, שהבטן הוא עובי העמוד כי הוא בטנו, ואמר שגם בזה היתה השבכה אשר היא היתה מכסה כל עובי העמוד ובטנו כמו שכסה שפתו. והשני הוא שלפי שזכר למעלה שהיו רימונים בשבכה אשר בראש העמודים ולא פירש כמה היו אותם הרמונים, לכן ביאר כאן מספרם, באמרו והרמונים מאתי', ר"ל בכל עמוד ועמוד היו מאתים רמונים, והיו טורים סביב, כלומר שהיו המאתים ההם בשני הטורים שזכר למעלה, כי היו מאה רמונים בכל טור וטור מהם, והיו אותם הרמונים תלויים בשרשרות כמו שזכר בתחלה, וז"ש טורים סביב על הכותרת. ומה שאמר עוד השנית, פירושו וכן השנית, רוצה לומר שזה כלו אשר אמרו על הכותרת האחת ראוי שיובן גם כן על הכותרת השנית, כי היה המשפט בכל הדברים אחד בהן, והוא על דרך מה שאמר במדת העמודים וחוט שנים עשר יסוב את העמוד השני כמו שפירשתי. ואמנם מה שנאמר בספר ירמיהו (ירמיהו נ"ב כ"ג) כל הרמונים מאה על השבכה סביב, פירושו על כל טור מהם, ומה שאמר שם ברמונים תשעים וששה, ענינו שהיו הרמונים בארבעה רוחות מהשבכה, והיה בכל רוח ארבעה ועשרים רמונים והם תשעים וששה, והארבעה החסרים היו בזויות הטורים, והיו אם כן מאה בכל טור:

פסוק כא

וספר הכתוב בכאן עוד שהקים את שני העמודים האלה באולם ההיכל, ואמר זה בכלל ואחרי זה זכר סדר הקמתם כפי הקדימה והאיחור, והודיענו שראשונה הקים את העמוד הימני וקרא שמו יכין, ואחר כך הקים השני וקראו בועז. ואמנם מה היה ענין העמודים האלה וצרכם ועל מה היה מורה שמם, הנה יתבאר אחרי זה:

פסוק כב

ולמה שאמר עוד ועל ראש העמודים מעשה שושן בהיותו כבר נאמר למעלה, אחשוב שלא בא הכתוב הזה להודיענו זה הענין, כי אם להודיע שאחרי שהוקמו העמודים עם

הכותרות אז נתן על ראש העמודים אותו מעשה השושן שעשה, כי לא הושם המעשה ההוא על העמודים כי אם אחרי הקמתם, וכמו שהעיד למעלה באמרו מעשה שושן באולם ארבע אמות. כפי מה שפירשתי, וכאלו אמר ועל ראש העמודים נתן מעשה השושן אשר זכר, ובזה נשלמה המלאכה, והיה אם כן מה שזכר בפסוק הזה מספור ההקמה ולא מספור המלאכה:

פסוק כג

ויעש את הים וגומר. ונתעורר בפסוקים האלה ראשונה שבמקום שנאמר כאן פקעים נאמר בדברי הימים (דברי הימים ב' ד' ג') ודמות בקרים. ושנית שהכתוב אומר שהיה הים הזה עגול, ובאמרו עומד על שנים עשר בקרים שלשה פונים צפונה וגומר, מורה שהיה מרובע ומכוון לארבעה רוחות. שלישית באמרו אלפים בת יכיל ובדברי הימים נאמר שלשת אלפים יכיל. ואומר בפירוש הפסוקים שכבר התבאר בדברי הימים (שם ו') שהיה הים משמש לרחצה הכהנים בו מטומאתם, וכבר אחז"ל (עיין רד"ק בד"ה ב' ד' ו') והלא כלי הוא ואין טבילה בכלים? אמר ר' יהושע בן לוי אמת המים היתה נמשכת וכו', ר"ל שלא היו המים שאובים אבל היו רגלי הבקרים נקובים מלמטה והיו המים באים שמה מהמעיין נובעים מן הקרקע ונכנסים שם. והנה זכר שהיה רחב הים משפתו אל שפתו עשר אמות, ר"ל בקוטר, והיה עגול סביב והיה חמש אמות קומתו. והנה אמרו שקו שלשים אמה יסוב אותו סביב, הוא על דרך קירוב, כי קוטר ההקף בעגול אינו השליש בדיוק, כמו שאמרו חז"ל על זה במסכת ערובין (פ"א י"ד ע"ב), אבל הוא מוסיף על שלשה כמו שביעית הקוטר בקרוב מועט, ואולי היה מדת הקו הסובב לקוחה בחלל הים, וזהו יותר קרוב אל האמת:

פסוק כד

ופקעים מתחת לשפתו סביב, הנה פקעים הם צורות ביצים כמו שזכרתי למעלה (סי' ו' י"ח), כי היו אלה גופם עגולים כביצים, והיה בכל פקע צורת ראש שור יצאו המים מפיו, ולכן קראם בדברי הימים בקרים מפאת צורת ראשיהם ופניהם, ובכל שעור אמה ואמה היו מונחים עשרה מאלה, ולפי זה היו בכל העגול שהם שלשים אמה מונחים שלש מאות פקעים, והיו מהם שני טורים, הטור האחד למעלה מהטור האחד, וכפי זה היו שש מאות פקעים בשני הטורים האלה, ובהם היו יוצאים המים אשר בים, והיו יצוקים ביציקתו, ר"ל שאותם הפקעים היו יצוקים ביציקת הים, כי בהתכת הנחשת לעשות הים הותכו גם כן עמו הצורות ההם, ולא נעשו אחרי כן במלאכה וחוברו שמה, כי אם בהתכת הים ויציקתו הותכו כלם. והנה אחז"ל (ערובין שם) שהים עגול היה

משפתו אך מתחת השפת היה מרובע, והתבאר זה להם מהשעור שהיה מחזיק אלפים בת, והבת היא של שלש סאין, כאמרו (יחזקאל מ"ה י"א) האיפה והבת תוכן אחד להן, ולפי שאמה על אמה ברום הוא שלש אמות היתה מחזקת ארבעים סאה, וכמו שחז"ל הרחיבו בזה באותה מסכתא פרק ראשון (דף י"ד ע"ב) וה"ר לוי בן גרשום הביאו גם כן בפירושו לזה המקום. וכן זכרו שהמכונה אשר עשה לים היתה גם כן מרובעת, (כה) והוא אמרו עומד על שנים עשר בקר שלשה פונים וגומר, שזה היה הכן והמכון שהיה הים עליהם, והיה מרובע והיו שלשה בקר פונים לכל צד מהארבעה צדדים, והיו פני הבקרים להרוחות ואחוריהם מבפנים, ומבואר הוא ההבדל אשר היה בין הבקרים ובין הפקעים, והוא שהפקעים, היו גופים עגולים והיו להם ראשי הבקר והיו דבקים בים ממעל תחת שפתו והיו המים יוצאים בהם מהים לחוץ, והשנים עשר בקרים היה גופם כלם כצורת בקר וגם כן ראשיהם והיו מונחים למטה על הארץ והים עומד עליהם והיו המים נכנסים בהם לים:

פסוק כו

וספר הכתוב שהיה עובי הים טפח אחד והיה שפת הים כמעשה שפת הכוס שמצוייר בו פרח שושן. ואמר כאן אלפים בת יכיל, ובדברי הימים אמר שלשת אלפים יכיל, ואמרו חז"ל בערובין (שם) שמה שנזכר בזה המקום הוא בלח, אך ביבש היה מחזיק יותר מפני הגודש ויהיה א"כ גודש הים מחזיק כמו חצי השעור שמחזיק הים, וזה אפשר כשהיה הדבר הנגדש עולה על הים שעור רב, וכמו שכתבו המפרשים:

פסוק כז

ויעש את המכונות וגומר. ציור ענין המכונות ומלאכתם קשה מאד, והפסוקים בלתי מתישבים בו, ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה ולרגל המפרשים ז"ל.

ואומר שהמכונות האלה היו משמשות למושב הכיורות, והכיורים ההם היו לרחצה, אם הכהן לקדש ידיו ורגליו כמו שנזכר בתורה (שמות ל' י"ט) ואם להדח' העולה כמו שנזכר בדברי הימים (דברי הימים ב' ד' ו') וספר הכתוב שהיה אורך המכונה האחת בחללה ארבע אמות, ורחבה ארבע אמות גם כן, וקומתה היה שלשה אמות, (כח) ושהיו למכונות מסגרות, כאותם המסגרות אשר היו סביב השלחן שהיו כמו כלי קבול, והיה זה כדי שיסגר הכיור בתוך המכונה. וגם כן היו מסגרות אחרות בין השלבים, והשלבים הם בדים כמו מעלות הסולם, (כט) ועליהם היו אריות ובקר וכרובים, ר"ל צורות אריות וצורות בקרים וצורות כרובים, ואלה הצורות היו בין השלבים ההם. ואמרו ועל השלבים כן ממעל, ר"ל שעל השלבים היה מושב, הכיור מלמעלה, כי כן, פירושו מושב וכמו

שנאמר (שם כ"ח) את הכיור ואת כנו, וידמה שהכן הוא קטן מהמכונה. וזכר שמתחת לאריות ולבקר ההם (והוא הדין לכרובים אלא שקצר הכתוב בזה) היו מתחת להם לויות מעשה מורד, ר"ל לויות נחשת בהם יהיה מושב הצורות ההם, ופירוש לויות מחוברות, כמו (בראשי' כ"ט) הפעם ילוה אישי אלי, והיה מעשה מורד לא שהיה מותך, ותרגום (שמות ל"ט ג') וירקעו ורדידו:

פסוק ל

והיו ארבעה אופנים נחשת למכונה האחת, כאלו ישאו אותה, ועל האופנים היו סרני נחשת, והם כמו לחות ונסרים של נחשת, ולארבע כתפות, ר"ל לארבע זויות המחובר מהנסרים ההם היו להם כתפות עולות עד מתחת לכיור, והיו יצקות ונתכות עמהם לא שיהיו נעשות במלאכה, ומקצה כל אחד מהנסרים היו מחוברות בעצמותם, וזהו מעבר איש לויות, ר"ל מעבר איש ואיש מהלויות היו אותם הכתפות, והאיש שזכר כאן הוא כמו כל אחד, וכמוהו (שמות כ"ה ב') ופניהם איש אל אחיו, (שם כ"ו ג') אשה אל אחות':

פסוק לא

ופיהו מבית לכותרת, רצה לומר שפי הכיור היה עולה אמה בגובה מבפנים מהמסגרת העליונה שהיא הכותרת, ומלמעלה מהאמה היה פיהו עגול. ופירוש מעשה כן, הוא הכיור, כי הכיור היה עגול והיה עולה בעגול עד שלמות אמה וחצי אמה, באופן שהיה שם חצי אמה עגול כמו שזכר אחרי זה. וזכר זה כדי להודיע שהיו אלה המכונות כתבנית הים מרובע מלמטה ועגול מלמעלה, וזכר שגם על פיה ושפתה היו מקלעות, רוצה לומר ציורים על שפת הכותרת והיא המסגרת העליונה, ובכלל הודיע שמסגרות המכונות היו מרובעות מלמטה לא עגולות:

פסוק לב

ואמנם אמרו וארבעת האופנים למתחת למסגרת וגומר, אחשוב שלא אמר זה על אופנים אחרים, ואם אמרו על האופנים שזכר, להגיד שעשה אותם, יהיה מותר ומאמר כפול, ולכן אחשוב שלא בא הפסוק הזה להודיענו שעשה שם אופנים מתחת למסגרת, כי כבר זכר זה למעלה, אבל בא להודיע קומת האופן וגבהו עם ידו, ויהיה שעור הכתוב כן, וארבעה האופנים שזכר שהיו מתחת למסגרות וידות האופנים גם כן, שהם בדמיון העץ התחוב באופן העגלה אשר סביבו יסובב האופן, וקומת האופן, הנה כל זה היה אמה וחצי האמה בגובה:

פסוק לג

ומעשה האופנים וגומר, ר"ל שהיה מלאכת האופנים כמעשה אופן המרכבה, כלומר כמעשה אופן מרכבות המלכי' שנושאים אותם ארבע בהמות. וחז"ל (עיין רד"ק) דרשו כמעשה אופן המרכבה אשר ראה יחזקאל, שראה שלמה בחכמתו מה שראה יחזקאל בנבואתו, ולכן עשה פני שור ופני אריה ופני אדם שהוא הכרוב, ולא זכר פני נשר, אולי לא הגביה עוף כל כך או לסבה אחרת, וספר אחר זה שמלאכ' הזאת עם רבוי חלקי' והתחלפותם הנה היה כלה מוצק, שכאשר נתכו המכונות נתכו עמהם הדברים כלם ואין בהם דבר נעשה במלאכה, וז"ש ידותם וגביהם וחשוקיהם וחשוריהם הכל מוצק, והידות הם אשר היו האופנים תחובים בהם, וגביהם הם העגלו' הגדולו' שסביב האופני' שהם על גביה' וחשוקיה' הם העגלות הקטנות שסביב ידות האופנים מדובקים ונקשרים בהם, וחשוריהם הם כמו עמודים וזרועות יבאו מהעגלה הקטנה אל העגלה הגדולה, שכל זה היה מוצק ומחובר בהתכה לא במלאכה:

פסוק לד

ואמרו עוד וארבע כתפות אל ארבע פנות וגומר, הוא להגיד שגם כן היה מוצק ומחובר בהתכה הארבע כתפות שהיו בארבע פנות המכונה, כי לא היו מחוברות בלחות הנחשת שהם סרני נחשת אשר זכר חבור מלאכותיי, אך היו יוצאים מהמכונה, וז"ש מן המכונה כתפיה, ר"ל שהיו מוצקות ממנה ולא מחוברות בה במלאכה:

פסוק לה

וכן זכר שמה שהיה על ראש המכונה חצי אמה עגול סביב ועל ראש המכונה ידותיה ומסגרותיה, כל זה שזכר היה ממנה, ר"ל מוצק עמה ולא נעשה וחובר במלאכה. וככה הגיד ג"כ שהאריות והכרובים ושאר הצורות אשר היו מונחים על המסגרות גם כן היו מוצקים ולא היו מחוברים חבור מלאכותיי, (לו) וז"ש ויפתח על הלחות, רצה לומר שכבר חקק ורקע סביב הלחות כדרך שעשה מהמכונה בעצמה, ידותיה שהם השלבים ומסגרותיה גם כן הכל היה מהמכונה עצמה מוצק ולא מחובר במלאכה. ואמר כמער איש לויות סביב, רוצה לומר כמער איש (כי היו יותר גבוהות מקומת אדם) רחבם מחוברות סביב למסגרות וכלם היו מלוות ודבקות ביציקה, (לז) ולזה חתם הדברים באמרו כזאת עשה את עשר המכונות מוצק אחד מדה אחת קצב אחד לכלהנה, ר"ל שכל מכונה עם אופניה ומסגרותיה ידיה וצורתיה היו מוצק אחד, והיה מדה אחת לכלם לא היה אחת נוספת ולא מגרעת מהאחרת:

פסוק לח

ואחרי שזכר מלאכת המכונות זכר מלאכת הכיורים אשר עליהם, ואמר שהיו עשרה, ושכל אחד מהם ארבעים בת יכיל, כי היה קוטר הכיור ארבע אמות, וידענו שהיה עגול בשפתו והיה גבהו כשעור שיחזיק הכיור האחד ארבעים בת שהם מאה ועשרים סאין, ולזה היה מבואר שלא היה שעור חלל הכיור כי אם תשע פעמים אמה על אמה ברום אמה:

פסוק לט

וספר שהונחו עשר המכונות ועשר הכיורות האלה חמש מהם על כתף הבית מימין וחמש על כתף הבית משמאלו ואת הים נתן מכתף הבית הימנית קדמה ממול נגב. והבית הנזכר בכאן הוא באמת עזרת הכהנים שבו היה מזבח העולה כמו שנזכר בדברי הימים, ושם נתן הים לפאת מזרחי דרומי שבחצר הכהנים, ולדעת חז"ל (מדר' תדשא ועיין ילקוט) שהיה שם הכיור שעשה משה, היו חמשה מאלה הכיורות לצד ימין מאותו כיור של משה וחמשה לשמאלו:

פסוק מ

ויעש חירם וגומר. המפרשים שאמרו הנה ויעש חירם את הכיורות לא נאמר על הכיורות אשר זכר למעלה שנעשו לרחצה, כי אם על הסירות, ושלכן סמך אליו ואת היעים, ואחרי זה אמר בספור הדברים אשר עשה ואת הסירות ואת היעים, הנה אם כן במקום כיורות אמר סירות, לפי שהסירות היו כתבנית כיורות עגולים, ובהם היו משתמשים לשים בהם דשן המזבח, והיעים הם מגרפות של נחשת לדשן בהם את המזבח, והמזרקות הם הכלים יקבלו בהם הדם להזות על מזבח העולה. וספר בכלל כל המלאכה אשר עשה כי רבה היא, העמודים שנים והם העמודים החלקים בעצמם, וגלות הכותרות אשר על ראש העמודים, ובמה שאמר כותרות שתים מורה שלא נעשו כי אם שתים כותרות לשני העמודי' לא ארבעה כותרו' לשניהם כמו שחשבו המפרשים.

פסוק מב

והרמונים ארבע מאות, ר"ל בשני העמודים, מאתים בכל עמוד בשני טורים, שהיו מאה רמונים בכל טור. ואמר בהם לכסות, לפי שהרמוני' להיות על השבכות היו מכסות אותם, (מה) ובכלל אמר ואת כל הכלים האהל, ואחז"ל (עיין רד"ק) שקרי האלה, וכתוב האהל, להגיד שהכלים האלו נעשו בצורה ובתבנית שעשאם משה לאהל מועד. ויונתן תרגמו כפי הכתב ולא כפי הקריאה, והענין הוא שעשה כל הכלים הצריכים לבית ה', ובזה נכלל מזבח העולה שהוא מהכלים היותר הכרחיים שבעזרה, והנה לא נזכר בביאור כאן

לפי שהיתה עשייתו כתבנית המזבח אשר עשה משה, והכתוב לא חשש לזכור בכאן כי אם הדברים אשר עשה שלמה מעצמו מגודל לבבו כמו שזכרתי פעמים. וספר שהיו הכלים האלה כלם נחשת ממורט, ואמרו המפרשים שפירוש ממורט צרוף ונקי מכל סיג, (מו) ושיצקם בככר הירדן, ר"ל במישור הירדן במעבה האדמה, שחפר בעובי האדמה צורת הדפוסי' להתיך בהם את כל הכלים האלה, וידמה שהיה אותו עפר כחמר היוצר שעושה ממנו הכלים שהוא עפר זך ונקי. אמנם אמרו יצקם המלך הוא זר מאד, כי הנה חירם יצקם והמלך לא היה חרש ליצקם, ולמה יחס זה למלך יותר משאר הדברים? ולזה אחשוב שהיה הכוונה בזה שהמלך חשש אם האומנים יערבו בתוך הנחשת הממורט הזה ברזל או דבר אחר יפחות מעלת הנחשת ההוא, ומפני זה רצה המלך שלא יצקו אותו כי אם בפניו כדי שיראה המלך בנקיותו, ולכן אמר יצקם המלך, ומפני זה אמר שיצקם בככר הירדן, לומר שלא נתערב עמו דבר, כי היה הנחשת הזה ממורט, והוא הנקרא נחשת קלל, והוא הספריי כחרב החדה, וכמוהו בדברי הנביא (יחזקאל כ"א י"ד) חרב הוחדה וגם מרוטה, ואמר שם (שם ט"ו) למען היה לה ברק מורטה. הנה אם כן היה כל הנחשת הזה זהיר וממורט ועושה להט החרב המתהפכת שהוא עלוי רב אליו, ולעלויו היה שוה מאד, ורצה המלך לראות יציקתו, ולא זכר זה בזהב לפי שהיו עושים אותו יהודים ובאמונה הם עושים:

פסוק מז

וספר הכתוב שהיה משקל הנחשת הזה הממורט כל כך גדול ועצום שהניח שלמה מלשקול אותם ומלחקור על משקלם כמה היה מפני רבויו כי אין לו מספר.

פסוק מח

ואחרי שזכר הכתוב מעשה כלי הנחשת אשר עשה חירם למלך, זכר כלי הזהב אשר צוה המלך לעשות על ידי חרשים אחרים מבני ישראל המה, והוא אמרו ויעש שלמה את כל הכלים, ר"ל שצוה לעשותם ולכן ייחסם אליו, לומר שלא עשאם חירם, אבל המלך צוה על עשייתם לאחרים, ולהיותם זהב סגור וטהור אולי ראה המלך ביציקתן ג"כ ולזה יוחס אליו, או שהמלך נתן צורת הכלים והוא צייר אותם בנייר. וזכר ראשונה מזבח הזהב, כי עם היות שזכרו למעלה בתוך ספור בנין הבית, ראה לזכרו כאן עם שאר הכלים להיותו ממינם ולהשתתפו עמהם בישיבת ההיכל. ואמרו ואת השלחן, כתבו המפרשים שהוא שם המין, כמו (בראשית ל"ב א') ויהי לי שור וחמור, כי עשרה שלחנות היו כמו שנזכר בדברי הימים (דברי הימים א' ד' ח'), ולפי שמצאתי בבנינה שזכר הנביא יחזקאל בסוף ספרו שלחנות הרבה, ואמר שם (יחזקאל מ' מ"א) ארבעה שלחנות מפה וארבעה

שלחנות מפה לכתף השער שמנה שלחנות אליהם ישחטו וארבעה שלחנות לעולה אבני גזית וגומר ויניחו את הכלים אשר ישחטו את העולה בם והזבח, אמרתי אולי יחשוב המעיין שהיו השלחנות אשר עשה שלמה עשרה לשחוט את העולות ולשום עליהם את כלי השחיטה, ושמה שנזכר בכאן מהשלחן האחד הוא היה שלחן לחם הפנים לבדו אשר היה בהיכל ושאר השלחנות היו בעזרה, אבל מוצא אני שאינו כן, שבדברי הימים כתוב ויעש שלחנות עשרה וינח בהיכל חמשה מימין וחמשה משמאל ויעש מזרקי זהב מאה, ואמר שם אחרי כן ויעש שלמה את כל הכלים אשר בית האלקים ואת מזבח הזהב ואת השלחנות ועליהם לחם הפנים ואת המנורות וגומר זהב סגור, הנה ביאר שהשלחנות האלה כלם היו זהב סגור, ושבכלם היה לחם הפנים ושכלם היו מונחות בהיכל כמו המנורות, והוא המורה שלא היו אלו השלחנות לשחיטת העולה ולא להניח כלי השחיטה עליהם כי אם לערוך בהם לחם הפנים. ומאשר הוקשה אצלי למה אם כן זכר הנה שלחן אחד בהיותם עשרה ולא עשה כן למנורות? אמרתי ששעור הכתוב כן הוא, ויעש שלמה את כל הכלים אשר בית ה', ר"ל הכלים אשר היה הצווי האלקי שיעשו בבית ה', והם השלחן אשר עליו היה הצווי לתת לחם הפנים, (מט) ואת המנורות, ר"ל ששת הנרות, אשר צוה משה לעשות במנורה, ולכן קראם מנורות, הנה כל זה, ר"ל השלחן והמנורות עשה שלמה חמשה מימין וחמש משמאל לפני הדביר, הנה א"כ אמרו כאן חמש מימין וחמש משמאל אינו חוזר לבד למנורות כי אם גם כן לשלחן שזכר, ועם זה הנה היו גם כן שלחנות עשויות מאבן לשחיטה כמו שזכרו חז"ל (תמיד ס"ה ע"ב), והיו מונחות במקומן. ועם היות שאמר כאן הכתוב חמש מימין וחמש משמאל, אין ראוי שתחשוב שהיו השלחנות מהם לימין ההיכל ומהם לשמאלו, ר"ל לדרום ולצפון וכן המנורות, כי כבר התבאר מדברי התורה (שמות כ"ו ל"ה) שמקום השלחן היה בצפון ומקום המנורה היה בדרום, אבל הרצון בזה שלפאת צפון שם השלחנות בשתי שורות, האחת לפאת ימין מהאחרת, ולפאת דרום היו המנורות בזה האופן עצמו, וחז"ל (מנחות פי"א דף צ"ה ע"ב) אמרו שהיו חמש מנורות מימין מנורת משה וחמש משמאלו, וכן הענין בשלחנות, כי היו הכלים האלה אשר עשה משה מונחים בבית מלבד אותם אשר הוסיף עליהם שלמה, ומה שאמרו שאהל מועד וכליו נתנו באוצרות בית ה', כוונו על שאר הכלים מזולת המנורה והשלחן והכיור וכנו. ויש מחלוקת בדברי חז"ל בפרק שתי הלחם (שם צ"ו ע"א), שיש מי שאמר שלא היו מסדרים הלחם כי אם בשלחנו של משה ולא היו מדליקין כי אם מנורת משה, ויש מי שאמר שעל כל השלחנות היו מסדרין לחם הפנים וכל המנורות היו מדליקים ובכל הכיורים היו רוחצים, והוא היותר נראה מפשט

הכתובים. ומלבד שלחנות הזהב האלה שהיו בהיכל, הנה עוד היה באולם שלחן אחד זהב בו היו מניחים לחם הפנים שמסלקים מההיכל כמו שזכרו חז"ל (שם). ומה שאמר והפרח והנרות והמלקחים זהב, אין הרצון בו ששאר הדברים לא היו זהב אבל שעד פרחה שהיה בסוף ירכה ועד הנרות שהיו בקצה המנורה הכל היה זהב מן הקצה אחד ועד הקצה האחר וכן המלקחים:

פסוק נ

והספות הם כלים וכדים עשויים לשום בהם יין, והמזמרות הם כלי זמר שהיו עשויים מזהב, והמזרקות היו כלים לקבל הדם להזאה, וידמה שהוא דם הקדשים אשר יובא אל הקדש פנימה, כי הדם שיזו ממנו על מזבח העולה היו מקבלים אותו במזרקו' אשר עשה חירם. והכפות הם לשום בהם מלא קומץ לבונה להקטיר, והמחתות הם לחתוך בהם גחלים להוליך ממזבח החיצון למזבח הזהב. והפותות הם מה שיכנס בציר הדלת שהוא מחובר לדלת. הנה כל זה שהיה בדביר ובבית שהוא ההיכל היה זהב סגור, ונקרא סגור לפי שהיו מזקקים אותו כשיסגרוהו תוך הכור באש כדי להוציא ממנו כל סיג וישאר נקי ומזוקק. ומזה תדע שכל אשר היה בדביר ובהיכל היה נעשה מזהב או מצופה מזהב, וכל מה שהיה באולם ובחצר היה מנחשת ולא היה בו זהב כלל, וסבת זה יתבאר אח"ז. ואמנם שלחן הזהב שהיה באולם להניח בו לחם הפנים שמסלקי' מההיכל כדבריהם ז"ל, עם היותו באולם לא היה מעבודת האולם, כי מיוחס היה לענין לחם הפנים אשר בהיכל.

פסוק נא

ואחרי שהשלים לספר כל המלאכה הגדולה הזאת ספר הכתוב שכל זה עשה שלמה משלו, ואולם ההקדשות אשר התנדב דוד אביו שם אותם באוצרות השם, וכאלו היה זה מכוון ממנו יתברך, כי כמו שלא רצה שדוד יבנה את הבית בימיו לפי שדמים רבים שפך, כן לא הסכים שיבנה אותו מהממון אשר אסף במלחמותיו משלל הגוים, אך שלמה שהיה איש שלום ומה שקבץ מהממון היה בשלום ובמישור הוא יבנה את הבית מזה הממון ולא מדבר אחר, כי ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום. ועוד ארחיב הדבור בזה בהתר השאלה השלישית אשר הערותי בפרשה:

פרק ח

פסוק א

אז יקהל שלמה וגומר. ספר הכתוב שאחר תשלום המלאכה ראה שלמה לתת בה התכלית הנכסף שהוא להביא ארון ברית ה' לקדש הקדשים כדי שישרה שם שכינה.

ושם מגמתו ראשונה בהבאת הארון, כי זה הוא מה שהתלונן עליו דוד (שמו' ב' ז' ב') וארון ברית ה' בתוך היריעה, ומפני כבודו צוה שיקהלו כל זקני ישראל והם השופטים והחכמים וכל ראשי המטות שהם הנשיאים, להעלו' את ארון ברית ה' מעיר דוד ולהביאו בכבוד גדול:

פסוק ב

וזכר הכתוב שעם היות ששלמה לא קרא ולא הקהיל כי אם לזקנים וראשי האבות הנה כל איש ישראל הם מעצמם נקהלו אל המלך, כי כאשר ידעו מהקהל הזקנים והאבות קמו כל העם והלכו אחריהם, לא לכבוד הזקנים בלבד כי אם לכבוד השם, וז"ש ויקהלו אל המלך שלמה כל איש ישראל. וזכר שהיה זה בירח האיתנים, שהוא חדש תשרי שבו אוספים הפירות. וידמה שנקרא החדש השביעי ירח האיתנים, לפי שבו המועדים היותר חזקים ומישרים אל השלמות, כי בו יום תרועה ויום הכפורים וחג הסוכות, ולפי שכל ישראל היו מחוייבים לבא לחוג לירושלם בחג הסכות, לזה התקבצו כלם ובאו שמה לראות בחנוכת הבית ולחוג את חג הסכות, וז"ש בירח האיתנים בחג הוא החדש השביעי, רוצה לומר שהיה הקבוץ בעבור החג שהיה באותו חדש השביעי, והיו שתי תכליו' בביאתם, אם חנוכת הבית ואם חובת הרגל בחג. וחז"ל (ראש השנה פ"א י"א ע"א) אמרו שבאותו החדש נולדו האבות, ולכן נקרא חדש האיתנים:

פסוק ג

וכמו שבאו כל העם מפני הסבה אשר זכר כן באו כל הזקנים אשר הקהיל שלמה. וכבר הרגישו חז"ל (עיין ילקוט ח"ב סוף רמז קפ"ד) בפסיקתא רבתי, אם היה שבחדש בול שהוא מרחשון נשלמה מלאכת הבית, למה לא הובא הארון מיד כי אם עד ירח האיתנים שהוא חדש תשרי? והנה לא ספר מה היה בי"א חדשים שעברו ביניהם, ולכן אמרו שהיה הבית נשלם י"א חדש והיו כל ישראל מגמגמים האיך בנה של בת שבע יבנה בית שישרה הקב"ה שכינתו עליו? והקב"ה חשב לעכב שמחת בית המקדש עד חודש שנולד בו אברהם שהוא ירח האיתנים, וכן אמרו שמלאכת המשכן נגמרה בכ"ה בכסלו ולא הוקם עד אחד בניסן, לפי שהקב"ה עכב שמחת הקמת המשכן עד החדש אשר נולד בו יצחק, זהו כלו כפי הדרש. וכפי הפשט הוצרכו אותם הי"א חדשים להקהיל שלמה את כל ישראל, ושיהיה אחרי אסיפת התבואות מפני שמחתם, ולתקן הענינים הצריכים לאותה שמחה וצהלה כפי העם הרב שיקהל שמה. וספר הכתוב שהכהנים נשאו את הארון, ואעפ"י שהיתה נשיאת הארון מעבודת בית המקדש המוטלת על הלויים, הנה בזה המקום לא הסכימו שישאו אותו הלויים, לפי שהיה הכוונה להביאו

בבית קדש הקדשים, והוא הדביר אשר לא הותר להכנס שמה כי אם הכהן הגדול ביום הכפורים, וכאשר לא היה אפשר שהכהן הגדול לבדו ישא הארון, היה יותר ראוי שיכנסו שם הכהנים משיכנסו שם הלויים. ואולם בדברי הימים (דברי הימים א' ה' ד') כתוב שהלויים נשאו אותו, אבל שם קרא הכהנים לויים לפי שכל כהן לוי ולא יתהפך, ומצינו שנקראו הכהנים לויים במקומות מה. ומזה המקום למדנו כי כשיביא ההכרח לתקן בית קדש הקדשים, שראוי שיתוקן על ידי כהן גדול אם ידע לתקנו, ואם לא נתיר זה תחלה לכהנים ההדיוטים, ואם אין אחד מהם יודע לתקנו נתיר זה ללויים, וכן ממדרגה אל מדרגה שפלה ממנה, וכמו שהביא כל זה הרמב"ם בספר עבודה הלכות בית הבחירה (סוף פ"ז). וחז"ל (סוטה ל"ג ע"ב) אמרו שבשלשה מקומות נשאו הכהנים את הארון, כשעברו ישראל את הירדן וכשסבבו את יריחו וכשהחזירוהו למקומו, והיה זה כשברח דוד מפני אבשלום שיצא הארון עמו עד מעלה הזיתים ושאל באורים ותומים והחזירוהו למקומו, כמו שמפורש בסדר עולם (פרק י"ד), כך הבינו זה המפרשים. ואני כבר כתבתי בפירושי לספר שמואל, שארון העדות לא הוליך דוד עמו כשברח מאבשלום, ולא נאמר עליו ששאל באורים ובתומים, כי לא היו האורים והתומים מונחים בארון ברית השם, אבל היה אותו ארון שהוליך עמו ארון אחר, שהיה בו האפוד עם האורים והתומים, ותהיה הכוונה אם כן באמרם ז"ל וכשהחזירוהו למקומו, על ההבאה הזאת שהזכיר כאן שהחזירו את ארון העדות לקדש הקדשים שהוא היה מקומו שהניחו משה שמה.

פסוק ד

וזכר כאן עוד שכאשר העלו את ארון ברית השם מציון היא עיר דוד, אז העלו גם כן את אהל מועד ואת כל כלי הקדש אשר באהל שהיה בגבעון, והיו הכהנים נושאים הארון והלויים נושאים אהל מועד, והכלים אשר עשה משה במדבר ואהל מועד גנזו באוצרות בית האלקים, והם העליות שהיו ממעל לדביר ולהיכל, והארון הכניסו לדביר למקומו, וכבר זכרתי שגם כן נתנו המנורה והשלחן וכיור וכנו שעשה משה במקומם הראוי:

פסוק ה

וספר שהמלך שלמה וכל העם אשר אתו, רוצה לומר הזקנים וראשי האבות היו מזבחים צאן ובקר לרוב לפני הארון בהיות הכהנים צועדים בהעלאת הארון למקומו, (ו-ז) ושהכהנים הביאו הארון אל דביר הבית שהוא קדש הקדשים תחת כנפי הכרובים הגדולים אשר עשה שם שלמה שהיו נוגעים בכנפיהם בכותלי הדביר ונוגעים כנפיהם זה בזה, באופן שתחת כנפיהם היה מקום הארון, בדרך שסככו אותם הכרובים הגדולים על הארון ועל בדיו מלמעלה, והכרובים אשר עשה משה היו בשני קצות הכפורת על

הארון, והיו אם כן למטה מכנפות הכרובים הגדולים אשר עשה שלמה, וכן היו הבדים אשר עשה משה תמיד בארון כמו שאמרה תורה (שמו' כ"ה ט"ו) לא יסורו ממנו:

פסוק ח

ואמנם אמרו ויאריכו הבדים מן הקדש על פני הדביר, פירושו שהאריכו ומשכו אותם כלפי חוץ, לפי שלא היה צריך עוד לשאת הארון בכתף, עד שנראו ראשי הבדים מפני המשכתם על פני הדביר, וכדי שיהיה שם נכנס כהן גדול ביום הכפורים להקטיר בין הבדים ולא יהיה פונה ומתרחק הנה והנה. ואם תאמר והלא אורך הבדים לא היה כי אם עשר אמות ולא נאמר בתורה שהיו נראים חוץ לפרוכת, והדביר היה רחבו עשרים אמה אם כן אעפ"י שמשכו אותם האיך נראו עד על פני הדביר? נאמר כי לא נתנו הארון סמוך לכותל מערבי, אלא הרחיקו אותו מן הכותל כדי שיראו הבדים על פני הדביר בהמשכו אותם כלפי חוץ, ויהיו שם עד היום הזה, ר"ל באותה הנחה ומצב, לפי שלא הסירו אותם הבדים מן הארון גם לא החזירו אותם לאחוריהם, אלא היו משוכים לפני הדביר לעולם ועד, ומפני זה לא היו נסגרות דלתות הדביר והוצרך לעשות פרוכת להבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים, זהו דעת המפרשים ז"ל. והרלב"ג כתב שהבדים האלה שזכר הכתוב לא היו הבדים אשר עשה משה לארון, אבל שלמה עשה בדים אחרים להוליכו בהם והיו יותר ארוכים כדי שישאו אותם כהנים רבים, ולזה אמר עליהם ויאריכו הבדים שעשו אותם ארוכים יותר ממה שהיו, והיה אורכם כל כך עד שנראו ראשי הבדים מן הקדש אצל פני הדביר והוא פתח קדש הקדשים, ולא היו נראים החוצה בהיכל אך היו מגיעים עד פני הדביר בעובי הכותל ושם היה הפרוכת להבדיל, כי אעפ"י שהיו שם דלתות לא היו נסגרות, לפי שהבדים היו מונעים מלסגרם והוא יותר נכון אצלי. וחז"ל (יומא נ"ג ע"ב) דרשו ויהיו שם עד היום, מלמד שכשגלו ישראל לא גלה הארון עמהם אלא הארון במקומו ננגז, שנאמר ויהיו שם עד היום הזה, והיו ננגזים עמו הבדים:

פסוק ט

והודיענו הכתוב שלא היו בארון כי אם שתי לחות האבנים אשר הניח שם משה בחורב אשר כרת השם עם בני ישראל בהוציאו אותם מארץ מצרים, וכתבו המפרשים שלא אמר הכתוב בזה לשלול שלא היה בו צנצת המן ומטה אהרן, כמו שבא בקבלתם (שקלים ט' ע"א) ז"ל, כי דברים האלה ר"ל צנצנת המן ומטה אהרן היו בארון משמרת לבני ישראל, ואמנם שלל בזה שלא היו בארון שברי הלחות ולא ספר התורה אשר כתב משה, לפי שזה כלו נתן באוצרות בית ה' עם אהל מועד והכלים, וכן נראה מדברי חלקיהו הכהן שאמר (מלכים ב' כ"ב ח') ספר התורה מצאתי בבית ה', כי מצאו אותו באותם האוצרות

אשר נתנוהו שמה עם שאר הדברים המקודשים. ואפלא מאד מדעתם זה, לפי שחז"ל קבלו שהארון היו בו לחות ושברי לחות ומשה צוה את הלויים נושאי ארון ברית השם (דברים ל"א כ"ו) לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' והיה שם בך לעד, ומי האיש הירא את דבר ה' יסירהו משם? ונחלקו חז"ל במסכ' בתרא (פ"א י"ד ע"ב), יש מהם אומרים דף היה בולט מן הארון מבחוץ ושם היה מונח ספר התורה, ויש שאמרו בתוך הארון היה מונח והוא היותר מתישב, כי היו הלחות וספר התורה דברים ממין אחד ומה שכתו' בזה כתוב בזה, ולכן היה ראוי שישבו יחד. ובאותה מסכתא פרק ראשון (שם ע"א) אמרו, אין בארון רק שני לחות האבנים, מאי אין בארון רק? הוי מעוט אחר מעוט, ואין מעוט אחר מעוט אלא לרבות ספר תורה שהיה בארון, ר' יהודה אומר לרבות שברי לחות שהיו מונחות גם כן בארון. א"ר יוחנן מאי דכתיב (שמו' ב' ו' ב') אשר נקרא שם שם ה' צבאות? מלמד שהשם וכל כנויו מונחי' בארון וכו'. הנה אם כן מה שאמרו המפרשים ששלל הכתוב באמרו אין בארון רק שני לחות האבנים, שלא היו בו לא שברי לחות ולא ספר תורה הוא הפך האמת, גם במה שאמרו שהיה בארון צנצת המן ומקלו של אהרן לא צדקו דבריהם כבודם במקומם מונח, לפי שלא צוה הש"י שישימו בתוך הארון עם הלחות הצנצת והמטה, כי לא היה ראוי לחברם עם כל קדושתם עם הלחות מעשה אלקים ועם התורה האלקית, וגם לא היה ענינם שוה ומתדמה באופן שיהיו כלם במקום אחד, אבל אמר בפרשת בשלח (שמות ט"ז ל"ג) קח צנצת אחת ותן שמה מלא העמר מן והנח אותו לפני השם למשמרת לדורותיכם, ונאמר (שם ל"ד) ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת, ובפרשת קרח נאמר (במדבר י"ז כ"ו) ויאמר ה' אל משה השב את מטה אהרן לפני העדות למשמרת לאות לבני מרי וגומר, והפסוקים האלה מורים שהיה צנצת המן ומטה אהרן באהל העדות לפני ארון העדות למשמרת לא בתוכו. וכן כתב הרמב"ם בספר עבודה הלכות בית הבחירה פרק רביעי, אבן היתה בקדש הקדשים במערבו שעליה היה הארון מונח ולפניו צנצנת המן ומטה אהרן עד כאן. הנה ביאר שהצנצנת והמטה לא היו בתוך הארון עם הלחות, אבל היו מונחים בדביר לפני הארון. ואמנם ענין ספר התורה אשר מצא חלקיהו הכהן, אני אפרש אותו במקומו. וכאשר הסתכלתי מי הביא האנשים האלה שלמים הם אתנו בדעת הזר הזה חשבתי (והוא האמת) שה"ר דוד קמחי מצא במסכת שקלים (פ"ו ט' ע"א) מחלוקת בין החכמים אם היו בישראל שני ארונות או היה ארון אחד בלבד? והיה דעת ר' יהודה בר אלעאי שהיו בישראל שני ארונות, באחד מהם היו הלחות השלמות בלבד ובאחד היו שברי לחות וספר התורה אשר הניח משה, ולדעת הזה נמשך רש"י בפירוש התורה, והיה

דעת רבנן כי לא היה בישראל אלא ארון אחד בלבד, ובו היו לחות ושברי לחות וספר התורה שכתב משה, ולדעת הזה נטה הרמב"ן בפרושי התורה בפרשת והיה עקב, ונראה שה"ר דוד קמחי נמשך אחרי רש"י ז"ל לדעת ר' יהודה בר אלעאי, וה"ר לוי בן גרשום נמשך אחריו גם כן, ולכן אמרו שלא היו בארון כי אם הלחות השלמות ולא שברי הלחות וספר התורה, כי חשבו שהיה כל זה בארון אחד. והתימה לדעתם אם שם ארון שני איך לא נזכר שהביאו אותו הכהנים ולא שעשו לו כבוד כלל בספור הזה? ואני בפירושי לספר שמואל בפרשה השלישית דרשתי בשלמות גדול בדרוש הזה, ועשיתי ששה טענות לכל אחד ואחד מהדעות, ושם הוכחתי שהיה האמת כדעת רבנן אשר נמשך אחריו הרמב"ן, ושדעת רבי יהודה בר אלעאי אינו אמתי ולא הכרחי בטענותיו יעויין שם, ולכן אסתפק עתה במה שכתבתי שם, שלא היה בישראל כי אם ארון אחד ושבו היו הלחות ושברי הלחות וספר תורת האלקים שכתב משה, כי היה כל זה תורה אחת, וכאלו אותו הארון היה מקום התורה ובית גנזיה, אם הכתובה באבנים ואם הכתובה בגוילים, ואותו הארון נשבה בימי עלי והשיבו אותו הפלשתים ובא וישב בקרית יערים ימים רבים, ומשם הוליכו דוד לבית עובד אדום הגתי ואחר כך הוליכו משם לציון, עם היות שאהל מועד כלו מזבח ומנורה ושאר הכלים היו בגבעון ולא יצא משם עוד עד עתה שהביאו שלמה לקדש הקדשים, וכפי קבלת חז"ל (שקלים ט' ע"א) הוא אשר גנזו המלך יאשיהו בחרבן בית קדשנו ותפארתנו, והוא העתיד להגלות בביאת משיחנו. ואחר הדברים והאמת האלה יהיה פירוש הכתוב כן, אין בארון רק שני לחות אבנים, ר"ל אין בארון דבר אחר לא צנצנת המן ולא מטה אהרן ולא דבר קדושה אחרת כי אם התורה האלקית, וזה אם הלחות השניים, ר"ל השלמות והנשברות, כי על כלם נאמר שני הלחות כפי מכתבם, ואם התורה והמצות אשר כרת השם עם בני ישראל בהוציאו אותם מארץ מצרים שהיו שם בספר התורה אשר כתב משה, ולזה כוון באמרו אשר כרת כי הלחות לא כרת עם ישראל כי אם התורה והמצות, ויחסר בכתוב הזה וי"ו אחד, כאלו אמר אין בארון רק שני לחות האבנים אשר הניח משה בחרב ואשר כרת עם בני ישראל שהוא ספר התורה, והיה אם כן מה ששלל הכתוב הוא מה שחשבו המפרשים שהיה בארון, והוא צנצנת המן ומטה אהרן, כי אלה היו שם לצד הארון לא בתוכו כמו שזכרתי:

פסוק י

(י-יא) וספר הכתוב שהתכלית הנכסף במלאכת הבנין, והוא השרות הקב"ה שכינתו בבית הזה, חל עליו פתאום אחרי הניח הארון במקומו, כי אחרי שהכניסו הכהנים אותו בקדש הקדשי' מיד בצאתם מהדביר ירד עמוד הענן ומלא את בית ה', באופן שלא יכלו

הכהנים לעמוד לשרת בהיכל במנורה ובשלחן ובמזבח הקטורת מפני תוקף הענן האלקי אשר בא לדביר. ואמנם ענין הענן הנזכר כאן ומהו כבוד ה' אשר אמר שמלא את בית ה', הנה אחקור עליו בהתר השאלה הששית מהפרשה הרביעית. הנה התבאר מכל זה הספור הפועלים אשר היו בבנין הבית, וחמר הבנין שהיה האבנים והארזים והזהב והנחשת, וצורת המלאכה כלה, ר"ל תבנית הבית ותמונת הכלים, ותכליתם והוא שרות השכינה שמה באמצעות הענן, ונשלמה עם זה פרישת פסוקי הפרשה וישובם. וראוי אחרי זה שנאמר בהתר הששה שאלות אשר העירותי בתחלת הפרשה:

תשובת השאלה הראשונה אשר שאלתי למה בא ספור הנבואה אשר נאמר לשלמה הבית הזה אשר אתה בונה וגומר באמצע ספור הבנין, כבר כתבתי בפירוש הפסוקים שהיה זה לפי ששלמה נתעצם מאד לעשות בנין הבית חזק ואמיץ בקיום מופלא כדי שתתמיד המלאכה ההיא אלפים שנה או יותר, במה שעשה יסודי הבנין רחבים וחזקים ומאבנים גדולות אבנים יקרות, שכל זה עשה לחזק הבנין, וכאלו התרה בו הקב"ה קודם שיעשה עוד דבר בחזוק הבית וקיומו וקודם שיעשה אותה ההוצאה העצומה שהיה דעתו לעשות בבית, ואמר לו אל תחשוב שלמה שהבית הזה ישב במקומו כימי השמים על הארץ, כי הנה התמדתו היא תנאיית כפי זכות העם והמלך אשר ימלוך בהם, ולזה אמר לו הבית הזה אשר אתה בונה אם תלך בחקותי וגומר, לא אמר אשר בנית בלשון עבר, לפי שעדיין לא נשלמה מלאכתו, ולא אשר תבנה בלשון עתיד, כי כבר התחיל בבנין, כי אם אשר אתה בונה בלשון הווה, שהוא יתמיד אם תלך בחקותי, רוצה לומר ואם לא (תלך בחקותי) יחרב, ובזה היה אליו הערה רבה שעתיד היה הבית ליחרב, והוא על דרך מה שאמר למשה בהיותו בשלוה (דברים ל"א ט"ז) הנך שוכב עם אבותיך וגומר, ולהיות זה כוונת הנבואה ההיא אמר הכתוב אחריה ויבן שלמה את הבית ויכלהו, רוצה לומר שלא נמנע מהבנין מפני הערת הנבואה הנזכרת, כי הוא כלה המלאכה על כל פנים בשלמותה, ואולי מפני זה עשה מיד מתחת לדביר המקום אשר זכרו חכמינו זכרונם לברכה לגנוז שם הארון ושאר הכלים בשעת החרבן לידיעתו שעתיד היה ליחרב הבית, וידע זה מכח אותה הנבואה, ולזה נזכרה אחרי בנין יסודות הבית והכותלים לרחבם ולחזקם:

תשובת השאלה השנית אשר שאלתי למה נזכר בית שלמה והבית אשר בנה ביער הלבנון והבית אשר עשה לבת פרעה בתוך ספור בנין הבית המקודש וכליו, והיה זה לארבעה סבות. מהם להודיע יחד ספור האבנים והעצים המופלא אשר הכין שלמה, אם לבית ה' ואם לבתים אשר בנה לעצמו, ולפי שהיה מלאכת האבנים והעצים אחת לכל הבתים האלה, לכן אחרי שזכר מה שעשה מהאבנים והעצים לבית המקדש זכר מיד מה שעשה

מהם גם כן לביתיו, לפי שהיתה המלאכה בכלם שוה ומתדמה, והתמידה ולא נפסקה מהתחלת בנין בית השם עד תשלום בנין ביתו, ולזה זכרה יחד, וכמו שאחרי ספורם אמר כל אלה אבנים יקרות כמדת גזית וגומר, שאמר גם כן על הבתים כלם להיות המלאכה אשר עשה מהאבנים והעצים ההם אחת. ומהם להודיע גודל לבב שלמה, שהתמיד עשרים שנה בבנין הבתים האלה ולא רפו ידיו בכל אותה מלאכה ולא קץ לבו בה כל כך מהזמן, ולכן כאשר זכר שבנה בית השם בשבע שנים ראה לזכור מיד שבנה ביתיו בשלש עשרה שנה שהם כלם עשרים שנה שהתמיד בבנין מבלי הפסק. ומהם להודיע שהיה נועם ה' אלקינו עלינו ועל מעשה ידינו בבנין בית המקדש, שנעשה כל המלאכה הרבה והגדולה ההיא בשבע שנים שהיה זמן מועט בהיות' מלאכ' עצומ' ורבה מאד מאד, וכמו שאזכור אחרי זה, ולא היה כן בבתים אשר עשה לעצמו, שעם היות שלא עשה בהם מלאכה רבה כל כך ולא מחציתה ממלאכת בית האלקים, הנה התמיד בבנינם שלש עשרה שנה. ומהם לרמוז שיהיה בית מלכותו נצחיי כבית השם, ולכן באותו זמן שהיה עת לעשות ליי' ושעה רצויה לבנין בית האלקים ראה גם כן לבנות ביתו, כדי שיהיה חוט החסד הנמשך על הבית המקודש ימשך גם כן על בית המלך, ולכן היה שכל עוד שהתמיד הבית התמיד מלכות בית דוד וכן נאבדו ונחרבו שניהם כמות זה כן מות זה, ולהדמות' בזה זכר בנינם יחד. הנה אם כן נכנס כאן בתוך ספור בנין הבית המקודש ספור בית המלך ושאר הבתים שזכר לארבעת הסבות האלה:

תשובת השאלה השלישית אשר שאלתי למה לא עשה שלמה כלי הבית ומלאכתו כתבנית אשר נתן לו דוד אביו בהיותו ע"י נביא, כמו שאמר בד"ה (דברי הימים א' כ"א י"ט) הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכת התבנית, והוא צוה לעשות מנורות כסף וכפורי כסף ושלחנות כסף ולא עשאם שלמה, הלא הוא ממין מה ששאלתי בהקדמתי לספר שמואל, למה שלמה עשה בנין הבית משלו, ר"ל מממונו ועשרו, ולא עשאו מאשר הכין והתנדב לזה דוד אביו? וזכר הכתוב ששלמה נתן את קדשי דוד אביו באוצרות בית ה' ולא עשה מהם הבנין. וחז"ל אמרו בפסיקתא שיש דורשים זה לשבח ויש דורשים זה לגנאי. והדורשים אותו לשבח, אמרו שראה שלמה שהיה עתיד הבית ליחרב, וכדי שלא יאמרו אומות העולם מפני שנבנה מן החמס והגזל שגזל אביו במלחמות נחרב הבית, לא רצה שלמה לבנותו כי אם משלו. והודרשים אותו לגנאי, אמרו רעב היה בימי דוד שלש שנים זה אחר זה והיה לו לבזבז ההקדשות האלה להחיות בהם עניי ישראל ולא בזבזן, אמר הקב"ה בני מתים ברעב ואתה צובר ממון לבנות בית, חייך אין שלמה מצטרך אליהם כלום. ולי נראה בזה טעם אחר יותר נכון ומספיק והוא, ששלמה

ראה שהיתה הכוונה האלקית שדוד לא יבנה את הבית כי אם בנו היושב על כסאו, וידוע היה שדוד ושלמה לא יהיו בונים הבית בידיהם, אבל ייוחס הבנין לאחד מהם, אם מפני שעשה אותו בציורו וצוה לעשותו באותו תבנית אשר צייר, ואם מפני שנתן הממון הצריך להוצאת אותו הבנין והדברים הצריכים אליו, כי מהבחינות האלה יוחסו הבנינים לבעליהן, והנה דוד ברצותו בבית ה' נתן לשלמה תבנית הבית בכלל ובפרט ונתן לו הזהב והכסף והנחושת העצים והאבנים וכל שאר הדברים הצריכים לאותה המלאכה, ואף האומנים והפועלים הכין לפעול אותה ושלמה ראה שאם יעשה הבית בתבנית אשר נתן לו אביו בלי הפרש וחלוף כלל ומאותם הדברים אשר הכין לו, יתחייב שיוחס הבית אליו ויהיה דוד הבונה לא שלמה, ויהיה זה אם כן הפך הכוונה האלקית, ומפני זה החליף דברים רבים בבנין, אם מאותם שצוה דוד לעשות מכסף והוא עשה אותם מזהב, ואם בתבנית הבתים שעשה אותם באופן אחר ממה שצוהו, ואם בעשותו הכרובים והעמודים והים והכיורות ומכונות ושאר הדברים אשר לא צוה עליהם, עם היות ששמר תבניתו בשעורים לפי שהיה זה על ידי נביא, כמ"ש הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל, שזה על השעורים בלבד נאמר, וזהו שאמר בדברי הימים (דברי הימים ב' ג' ג') ואלה הוסד שלמה לבנות את בית האלקים האורך אמות במדה הראשונה אמות ששים וגומר והנה אמרו במדה הראשונה רמז למדת דוד אביו, כי עשה הבית כמדתו עם היות שבשאר הדברים שנה הרבה, ועשה גם כן כל הוצאת הבנין משלו ולא מאשר הכין דוד אביו, כדי שיתייחס הבנין אליו כרצון הש"י ולא יתייחס לדוד אביו, ולכן נתעכב מלבנות הבית עד ארבע שנים למלכותו, כדי לאסוף ולכנוס הון עתק להוצאה ושאר הדברים הצריכים לבנין, ומה שהתנדב דוד נתן באוצרות בית ה', ובזה היה שכרו אתו ופעולתו לפניו לפני האלקים:

תשובת השאלה הרביעית אשר שאלתי למה לא עשה שלמה בנין הבית כתבנית מלאכת המשכן לארכו ולרחבו ולמשקל הכלים, ואם היה הגובה שלשים אמות למה לא שמר בו היחס אשר שמר באורך וברוחב וזו היא בזה האופן, ראוי שתדע שהמשכן אשר עשה משה היה לצורך שעה, וכמו שאמר (דברים י"ב ט') כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה, ולפי שהיה מטלטל וזז ממקומו ונוסע ממקום למקום על כתפות הלויים הוצרך להיות קטן והשעור שזכרה בו התורה ושעורי חלקיו לא היה כי אם לאותו משכן שנעשה במדבר, ומה שאמר יתברך (שמות כ"ה ט') ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו, היא אזהרה לדורות שיעשו בית עולמים באותו תבנית אבל לא באותו שעור, וכן מה שזכר שם שנעשה מעצי שטים היה לאותה

שעה, שלא היו יכולים לעשותו מאבנים מפני הטלטול, ולכן שלמה כשבנה בית המקדש עשה אותו כתבנית המשכן, כי הנה עשה בו הדביר שהוא קדש הקדשים וההיכל שהוא קדש, ועשה שלחן ומנורה ומזבח הזהב ומזבח העולה וכיור וכנו והחצר ושאר הדברים והכלים שהיו במשכן לא חסר מהם אחד, וכתבנית המשכן וכליו היו כלם, אבל לא היו כאותם השעורים כי אם גדולים מהם, להיותו בית קבוע לעולמים, והנה ראה שלמה לעשות אורך הבית כלו, ר"ל הדביר וההיכל ששים אמה ורחבו עשרים אמה, שהיה זה הכפל מאורך המשכן ורחבו, ובגובה היה שלשים אמה שהוא שלשה כפלים מהמשכן שהיה עשר אמה קומתו, לפי שהמשכן לא כוון משה לעשותו בגובה גדול ורב ורם, כי היה מיריעות ולא היו עליו עליות, אמנם בבית שעשה שלמה היו עליות זו למעלה מזו והיה הבית כלו כמו מגדל עוז, ומפני גובהו הוצרך לעשות התקרה הראשונה שלשים אמות, וכמו שזכרתי בפירוש הפסוקים. ורז"ל אמרו שאין עושין שיעור המקדש ושיעור חלקיו כי אם על פי נביא ומלך וכהן גדול וסנהדרין, כמו שהיו במעשה המשכן, כי משה מלך היה בישראל ונביא, וכהן גדול היה עד היום השמיני שכהן אהרן אחיו, והיה ראש הסנהדרין, ואין ספק ששלמה ג"כ על פי נביא עשה תבנית הבית, ודוד אביו אמר מיד ה' עלי השכיל כי היו התבניות אשר נתן לשלמה על פי נביא וכהן וסנהדרין, ובבית שני עשו הבית לפי השעורים שהיו בבית שלמה וכמו שנזכר כל זה פ"ב ממסכת שבועות (דף י"ד ע"א משנה א' ודף ט"ז ע"ב) ובראשון ממסכת סנהדרין:

תשובת השאלה החמשית אשר שאלתי למה מכלי בית השם עשה שלמה קצתם מחדש, כשלחן והמנורה ומזבח הזהב והכיורות, ולא עשה קצתם, כי הנה לא עשה הארון אבל עשה כרובים, ולא מצינו כאן שעשה מזבח העולה ולא פרוכת ומסך ובגדי הכהנים וקטורת ושמן המשחה, ונראה שנסתפק עם אותם שהיו באהל מועד אשר עשה משה במדבר היו בזה האופן, הנה שלמה לא ראה לעשות ארון העדות כי לא היה יכול לגעת בו, ואותו שעשה משה היה לעולם ולעולמי עולמים נצחי כנצחיות התורה אשר בתוכו, ומי ישלח ידו בארון האלקים להוציא משם הלחות ולתתם בארון אחר ונקה? הנה עוזה לפי ששלח ידו בארון כי שמטו הבקר מת, כמו שבא בספר שמואל (שמואל ב' ו' ו'), אף כי לפתוח הארון ולהוציא מה שבתוכו חלילה חלילה, זה לבד מכל כלי בית ה' נשאר שלא עשה שלמה דוגמתו, אבל עשה בבית כרובים גדולי' מלבד אותם הכרובים שהיו בכפורת הארון, והיה זה לתפארת ולכבוד הבית המקודש, ולזה היו פניהם אל הבית והכרובים אשר עשה משה היו פניהם איש אל אחיו, וכל שאר כלי בית ה' עשה שלמה דוגמתם, אם המנורה ואם השלחן ומזבח הזהב הדבר מבואר בהם וכן הכיורות

ומכונותיהם, ואמנם מזבח העולה כתוב בד"ה שעשאו שלמה, אמר שם (דברי הימים ב' ד' א') ויעש מזבח נחשת עשרים אמה ארכו וגומר, וכן נאמר שמה שעשה הפרוכת שנאמר (שם ג' י"ד) ויעש את הפרוכת תכלת וארגמן וגומר, ואין ספק שכן עשה בגדי הכהנים ושאר הדברים כלם נכללו במה שאמר הנה ויכל חירם לעשות את כל המלאכה וגומר, ואמר עוד ואת כל הכלים האהל, ואחז"ל שפירושו כל הכלים שהיו באהל משה (עיין רד"ק), ואמר עוד ויעש שלמה את כל הכלים אשר בית ה' וגומר. ואמנם למה כאן בספר מלכים לא זכר הנביא מזבח העולה והפרוכת ובגדי הכהנים בפרט בהיותם כלים הכרחיים ועצמיים בבית ה', כבר התבאר הסבה הזה ממה שזכרתי בפירוש הפסוקים, שלא בא הנביא כאן כי אם לספר הדברים הגדולים והמתמיהים והחדשים אשר עשה המלך שלמה לא הדברים הנהוגים אשר לא היה בהם גדולה והוצאה רבה ולא חדוש, ולזה זכר ענין הפועלים ומספרם וענין האבנים וגדולתם ויקרתם גם אשר היו ביסוד הבית, וענין הארזים ופתוחים שעשה סביב כותלי הבית ועל הקרקע, וענין היציעים וצפוי הזהב אשר בבית ושאר הדברים לחדושם להיותם גדולי ההוצאה המורים על גודל לבבו וחכמתו ונבואתו ועשרו, וקצר בבנין החצר וגדלו ומספר העזרות והלשכות אשר בבית, ומהמנורה והשלחנות והכיורות לא ספר שם כי אם מספרם, שאם עשה משה וכל ישראל עם כל תרומתם אשר הרימו בני ישראל מנורה אחת ושלחן אחד וכיור וכנו אחד, עשה שלמה משלו ומבלי נדבת אדם (ואפילו משל אביו לא לקח) עשרה שלחנות ועשרה מנורות ועשרה כיורות ועשה הים והעמודים שהיה דבר חדש וגדול אעפ"י שהיה מנחשת, אמנם מזבח העולה שהיתה אחד ומנחשת וכתבניתה אשר עשה משה, לא ראה לזכרו בפרט כי אין בה חדוש ולא גדולה ותפארת. ואמנם הפרוכת ובגדי הכהנים לא ראה לכתבם בפרט, לפי שבכל שנה ושנה היו עושים אותם ופרוכות הרבה היו לדביר ולהיכל ולשערים כלם, וזכרו חז"ל (יומא נ"ד ע"א) שהיו י"ג פרוכות, ומהם היה אחד במקום המסך אשר עשה משה, ומחמשה עשר ממונים שהיו בבית המקדש אחד מהם היה על מעשה הפרוכות שהיה ממונה על כל האורגים והרוקמים אותם, באופן שיהיו תמיד מוכנים להיכל ולשערים, וממונה אחר היה על מעשה בגדי כהונה שהיה עוסק באריגת בגדי הכהנים ההדיוטים והכהן הגדול ובאריגתן ולשכה היתה לו במקדש לזה, ומצות בגדי הכהנים היה שיהיו חדשים ונאים, ואף בהיות אהל העדות בגבעון היו שם אורגי פרוכות ואורגי בגדי הכהנים, ולזה לא חשש הנביא לזכרם בבנין שלמה כי לא היה דבר חדש בזה מיוחד אליו בלבד, ואמנם הקטורת היו עושים אותו בכל שנה ושנה, ומה היתה הגדולה לשלמה שיעשה ההכרחי והתמידי? ואמנם שמן המשחה הנה זה

לא עשאו שלמה ולא אדם אחר אלא משה אדוננו בלבד עשאו במדבר, והוא היה עצמו השמן אשר נמצא בבית אשר בנה שלמה, וזכרו חז"ל (שקלים ט' ע"א) שנגנז עם הארון ויגלה עמו במהרה בימינו, כמו שתראה כל זה בביאור רחב בדברי הרב רבינו משה בר מימון ז"ל בספר עבודה בהלכות כלי המקדש:

תשובת השאלה הששית אשר שאלתי למה בכלים אשר עשה שלמה לבית השם בקצתם לא הוסיף ולא גרע ממה שצוה הש"י למשה במלאכת המשכן, ובמנורות ובשלחנות ובכיורות וכניהם הוסיף, שעשה עשרה במקום אחד, והוסיף גם כן שני העמודים והים אשר עשה מדעתו ולא צוה עליו יתברך ולא עשאם משה ולא צוה עליהם דוד אביו, הנה התשובה הזאת תבנה ותכונן אחרי החקירה אם מלאכת המשכן האלקי ובנין הבית המקודש הזה שנעשה בתבניתו אם הם רמז ומשל והערה על ענינים אחרים מדעיים אלקיים, או לא היה נרמז בהם דבר והיו הדברים ההם נעשים בלבד מכוונים לעצמם או לכבוד ולתפארת? ורחוק הוא שנאמר שלא היה בזה רמז ולא משל והערה לדבר אחר, לפי שהיות על ארון העדות שני כרובים שהם צורות ילדים קטנים והיות להם כנפים בהיות שאינם בעלי חיים מעופפים ידמה פעל בטל, והיות בהיכל מנורת זהב כלה ושבעה נרותיה עליה היה פעל ריק הדלקתם ביום שלא היו צריכים אורה, גם היות שלחן אחד ועליו לחם ולבונה זכה שמונה ימים ואין שם מי שיאכל ממנו מה היה הצורך לכל הדברים האלה? הנה המדע השכלי מורה ומתחייב שיש בזה הוראה והערה ומשל לדברים אחרים, ושאלה הם דברים אינם מכוונים לעצמם כי אם להורות על דבר אחר חוץ מהם. והנה חז"ל (שמות רבה פר' תרומה) השתדלו לתת טעמים והערות בדרכים שונים בכלים האלה, אמרו מה למעלה שרפים עומדים, אף כאן עצי שטים עומדים, מה למעלה כוכבים, אף במשכן כוכבים, דא"ר חייא בר אבא מלמד שהיו קרסי זהב במשכן ככוכבים הנראים ברקיע. וגם כן אמרו שם מה התורה קדמה לעולם במעשה בראשית, כך הארון במעשה המשכן קדם לכל הכלים, מה האור קודם לכל במעשה בראשית, כך התורה שנקראת אור וכו', עד שאמרו (ב"ב כ"ה) הרוצה להתחכם ידרים, להתעשר יצפין, וסימנך שלחן בצפון ומנורה בדרום. ואמרו (שם פרשת תצוה) גם כן שהיה המנורה רמז לנפש האדם לזכך את עצמו בדעות התורה, אמרו ויקחו אליך שמן זית זך, אמר הקב"ה למשה לא שאני צריך לנר, אלא אליך בשביל שתהא רואה להיכן אתה נכנס ויוצא. ובמדרש (מדרש תדשא עיין ילקוט ח"ב רמז קפ"ה) ויעש את מנורת הזהב עשר, כנגד עשרת הדברות, וכל מנורה היו בה שבעה נרות הרי שבעים, כנגד שבעים אומות, שכל זמן שהנרות דולקו' אומות העולם מתכבשי', ומיום שכבו הנרות

נתגברו האומות. ואמרו כרובים שנים, כנגד שני לחות, ואורך כנפיהם עשרים אמות הרי שנים ועשרים, כנגד שנים ועשרים אותיות, והיו מגיעות בקירות הבית, לפי שהכרובים מגיעים מסוף העולם ועד סופו. ואמרו יכין ובועז, כנגד שמש וירח, יכין היה רמז לירח, שנאמר (תלים פ"ט ל"ח) כירח יכון עולם, ובועז לשמש שהוא יוצא בגבורה, שנאמר (שם י"ט ה') ישיש כגבור לרוץ אורח. כיורות עשרה, כנגד עשרת הדברות, ארבעים בת יכיל, כנגד ארבעים יום שבהם נתנה תורה. עשר מכונות, כנגד עשרה מאמרות, ועל כל מכונה אמירה ועל כל כיור דבור. ויעש את הים מוצק, הים זה העולם שהוא מוצק, שנאמר (איוב ל"ח ל"ח) בצקת עפר למוצק. ודרשו עגולו וארכו ורחבו ושפתו ופקעיו ובקריו כמו שתראה מדבריהם ז"ל. ואף בזמן בית שני היו החכמים שבישראל עושים רמזים במשכן וכליו, הלא תראה יוסף בן גוריון בספרו בקדמוניות שעשה לרומיים בפרק ה' מ"ג ממנו כתב ז"ל. הנה המחפש ימצא כי כל אשר נעשה במשכן היה על דמיון הדברים הטבעיים, כי אם ישקיף אל זה השקפת דעת מופרשת מהקנאה והתאוה, כי המשכן שהיה ארכו שלשים אמות היה נחלק לשלשה חלקים, והשני חלקים הראשונים החצוניים נתנה רשות לכהנים ללכת בו, רומז אל הים והיבשה שהם מקומות מיוחדים אל האנשים ללכת בהם, והחלק השני מן המשכן שהיה קדש הקדשים רומז אל השמים אשר לא תעבור בו רגל אדם, כי השמים שמים ליי', ושנים עשר לחמי הפנים הנתונים על השלחן, רומזים אל התחלק השנה לשנים עשר חדשים, והמנורה הכלולה משבעים חלקים והיותם נכללים בשבעה קנים, רומז אל שבע פעלות או כחות שופעות מכל אחד משבעת כוכבי לכת, ומשבעת הכוכבים האלה תתבאר תנועת הגלגלים. ואמנם היות הקלעים כלם בעלי ארבעה גוונים, ירמוז אל טבע ארבעת היסודות, כי שש רומז אל הארץ, למה שהפשתן צומח בה, ומראה הארגמן רומז לים, למה שהוא עשוי מדם דג מיוחד, והתכלת רומז אל יסוד האויר, כי הוא כמראה השעוה, ותולעת שני רומז אל יסוד האש, ומלבוש הכהן שהיה של שש, רומז אל כללות הארץ, והמלבוש של תכלת רומז אל השמים, והרמונים רומזים אל הברקים והלפידים השמימיים, והקול הנשמע מן הפעמוני' רומז אל הרעמי', ומעיל האפוד גם כן רומז אל כל הדברים הטבעיים, ולזה רצה האל שתהיה אריגתו מארבעה צבעים מעורבים עם זהב, להאיר אל הבריות המפוזרות בעולם. ואמנם הושם החשן באמצע האפוד לדמיון הארץ אשר היא מרכז השמים, והיא במקום האמצעי מכל הצדדים, וחשב האפוד אמנם ירמוז אל הים הגדול או ים אוקינוס אשר הוא סובב הכל, והנה השמש והירח נרמזים בשתי אבני השהם, ושתים עשרה אבנים הקבועות בחשן, אם שתהיינה רומזות אל שנים עשר חדשי הלבנה, או אל חגורת

שנים עשר מזלות הנקראות אצל היונים עגול צודי"אקו, והמגבעת או הכובע ירמוז אל השמים בכלל לפי דעתי, כי באופן אחר לא יצדק היות מחוקה אצלו שמו יתברך, רוצה לומר על הנזר, וזה בסבת האור אשר הוא באמת אצל האל יתברך, וזה מספיק בביאור אלה הדברים, כי אין הכוונה רק להורות מעלת נותן תורתנו יתברך עכ"ל. הנך רואה בעיניך שחכמינו הקדושים האמינו שהיה רמז ומשל בכלי המשכן ובית האלקים. והרב המורה בפרק מ"ה חלק ג' מספרו, השתדל לתת רמז והערה בכלי המשכן, ואמר שעשה הכרובים להעיר על מציאות השכלים הנבדלים מחומר, לפי שהקדמונים עובדי ע"ז לא היה עובר עיונם מהמורגש, והיו חושבים שהנמצא הקדמון אשר לא ישיגהו ההעדר הוא הגלגל וכוכביו, וכאלו בזה השריש ההמון להאמין במציאות הנמצא הנבדל מהחמר השכלי שהוא הדעת האמתי, ושצוה שיהיה שנים להורות על רבויים, כי אם היה אחד ידמו הרואים שהיה זה צורת האלוה יתברך, ושהושמה המנורה לכבוד ולתפארת הבית, כי הבית בהדלקת המנורה בה תמיד יש לה בנפש הרואה מעלה גדולה, ושמזבח הקטורת היה להסיר הריח המתילד מהבשר השחוט לקרבנות עם אותו קטורת המוקטר שמה, ואמנם השלחן והיות עליו לחם הפנים אמר הרב שלא ידע לו סבה עד היום ההוא, ושהיה הכיור לרחוץ הכהנים ומזבח העולה להקריב קרבן לגבוה, מפני שהיה זה מנהג עובדי ע"ז הקדומים. ואתה רואה כמה מהחולשה יש בדבריו, אם במה ששם תכלית הכרובים להשריש העם במציאות המלאכים, וזה ממה שאין להם הכרח רב בלתי ליי' לבדו, ואם שלא היה המנורה מורה על רמז כלל כי אם לכבוד ולתפארת, וידוע שהנרות הדלוקות ביום אינם כבוד ולא תפארת במקום שיש שם אור החמה, ואם במה שלא מצא טעם נרמז לשלחן ונאלם דומיה, ואם במה שאמר שלא היה תכלית הקטורת כי אם להסיר הריח רע שיתילד משחיטת הבשר, ולדבריו לא היה הקטורת אם כן עוצר המגפה, ולא היה צריך לתתו בקדש הקדשים ביום הכפורים אחרי שאין שם ריח בשר, והיה צרכו לעזרה אשר נעשו שמה הקרבנות לא בהיכל ובדביר, ולמה לא הושם בעזרה? כל שכן במה שאמר שהיה טעם הקרבנות להרחיקם מדרכי הע"ז ואינם מכוונות לעצמם. וכבר כתב על זה הרמב"ן. ואמנם הרלב"ג הרחיב המאמר בביאור הרמוז והנמשל במשכן וכליו ובבית שבנה שלמה, ואמר שהיו שני הכרובים מעידים על השכל ההיולאני ועל השכל הפועל, ושלזה היו פניהם איש אל אחיו להדבקם יחד, ושהיו פורשי כנפים למעלה, לפי שמגמתם להשיג ולעלות מזה המציאות אל מציאות יותר גבוה, ושהיו על ארון העדות, להעיר שהנבואה תבא באמצעותם. ושהיה פרוכת אחרי הארון, להורות ההבדל אשר בין הצורות האלו המשכילו' ובין שאר הצורות ההיולניות

שרומזים אליהם השלחן והמנורה, ר"ל שהשלחן מעיר על הנפש ההזנה, והמנורה היתה מורה על הנפש המרגשת, ולהיותה יותר נכבדת מההזנה היה מקום המנורה בדרום שהוא הימין, והשלחן בשמאל שהוא הצפון. ואמר שמזבח הקטורת ומזבח העול' היו מורים על ההפסד, אם לא שמזבח הזהב היה מורה על הפסד האדם, ומזבח העולה היו מורים על הפסד שאר המורכבים. ואמנם למה היו בשלחן שנים עשר חלות לחם, התעצם החכם לתת בו הסבה כפי התקופות באמצעות הגלגלים הנוטים והמזלות באופנים רחוקים והרבה עליו דברים. וכן אמר ששבעת הנרות אשר במנורה יורו על שבעת כוכבי לכת שומרים כח הנפש המרגשת, והשתדל הרב לבאר המשל ההוא בגביעיה כפתוריה ופרחיה, שהיו מעירים על הכחות והחושים פנימיים וחצוניים. וכן זכר ביריעות המשכן שהיו מארבעה מינים, להורות על ארבעת הצורות דומם וצומח וחי ומדבר, ושהיו עשרה להורות על מספר השכלים הנבדלים שהם עשרה. וכאשר מצא שהיו במשכן חמשים קרשים, אמר שהיו כן לפי שהיו בכאן ארבעים ושמונה גלגלים עם גלגלי ההקפה ויוצאי מרכז ולהם היו מניעים ועם השכל הפועל והשם יתברך היו חמשים, וכמו שהאריך בזה הרבה מאד בפירושו לתורה. ואמנם בפירושו לזה המקום מספר מלכים, הוסיף ואמר שעשה שלמה חלוני שקופים אטומים, להעיר על שמקום ההשקפה הוא בתחלה אטום, עד שידריך האדם עצמו בלקיחת ההקדמות הצריכות לפתיחת החלונות לראות האור הבהיר אור השכל. ושהיו היציעים שלשה זה על זה, לרמוז על שלשת ההשגות מהעולם השפל והאמצעי והעליון, ולזה היה העליון יותר רחב והיו עולים מהשפלה לאמצעית וממנה אל העליונה, ושצייר כרובים ותמורות שהם כדמות כפתורי המנורה, לפי שהכרובים הם משל לשכל ההיולאני, והתמורות ופטורי צצים היו השושנים אשר הכרוב רועה בהם כמו שהמשיל בשיר השירים, ושהיה זה בקדש ובקדש הקדשים, לפי שקדש מורה על ההכנה, וקדש הקדשים על היציאה מהכח אל הפעל, ושהיה קומת הכרוב אשר בדביר עשר אמות, להורות על עשר מדרגות בנבדלים שהעשירי הוא קדש ליי'. ושהיו דלתות ההיכל עצי שמן, להעיר ששם אור השכל, ושצייר בדלתות כרובים ותמורות, לפי שהם הפתחים לאלו ההשגות. ושהיו בחצר ארבעה טורים, להעיר על היסודות הארבעה, ושעשה עשר שלחנות ועשר מנורות, לפי שמספר העשרה מורה על השם יתברך שהוא העשירי לשכלים הנבדלים, ושקרא לפתח הדביר חמשית, לפי שחצר הכהנים היה מעיר על שלש צורות דוממית וצומחת וחיונית, ופתח ההיכל על הרביעית שהיא המדברת, ופתח הדביר על צורה חמשית, והוא השכל הנקנה. וששני העמודים יכין ובועז היו מעירים על שתי הצורות צומחת וחיונית, האחת מכינה לקבול הצורה

האחרת והאחרת היא המושלת ולה העוז והתוקף, והיה עובי העמודים ארבע אצבעות, להורות על קרבתם מטבע הארבע יסודות, ולזה היה גם כן מעשה השושן ארבע אמות. והיו הרמונים שני טורים, לפי שיש שני מינים מהצומחת, האחד בצמחים והשני בבעלי חיים, וכן המרגשת בב"ח ובאדם, והנה היו מאה, להורות רבוי הצמחים והב"ח. והיה הים עשר אמות קוטרו, להורות על מספר השכלים, וכמו שהאריך בזה יעויין משם:

ואתה עתה ברוך השם, המעיין בדברי אלה ראה מה שיש בדבריו מההכפל ומהדחק, והנה לא ראיתי להשיב על חלומותיו ועל דבריו פן תכבד המלאכה הזאת ויהיו דברי אלה עליך למשא כבד, והדברים בעצמם מורים שהבל המה מעשה תעתועים. ואמנם חכמי הנוצרים נמשכו בזה אחרי דעת האחרונים מחכמי עמינו, כי הם אמרו שהיה המשכן והבית המקודש מורה על המציאות בכללו, ולהיותו נחלק כפי מהות הנמצאים אל שלשה חלקים, היה שיתחלק הבית האלקי אליהם. והיה קדש הקדשים מורה על עולם המלאכים, ולזה היו שמה הכרובים, והיה שנים להורות על רבוים, והיו פורשי כנפים למעלה, להורות שאין להם קיום וחיוב המציאות והשפע מפאת עצמם כי אם מפאת עלתם יתעלה. והיה ההיכל והוא הקדש מעיר על עולם הגלגלים, ולזה היו שמה השלחן והמנורה, המנורה אשר בה שבעה כוכבי לכת, והשלחן אשר עליו שתים עשרה חלות רומז אל גלגל המזלות, והמזבח מעיר על הגלגל העליון, ולזה היו כל כלי הדביר וההיכל זהב להיותו עומד ובלתי נפסד, להורות על נצחיות השכלים הנבדלים והשמים. ושהיה החצר רמז לעולם השפל הזה, ולכן היה בו מזבח העולה המורה על ההויה וההפסד, וכיור וכנו המורה על טהרת מעשי האדם בעולם הזה, ושלזה לא היו בחצר זהב כלל כ"א נחשת, לפי שלא היה מורה על נצחיות כלל כי אם על ההפסד. ואמרו ששאר הדברים היו מהכרח המלאכה ומפאת הנוי, ובאמת רואה אני דבריהם בזה יותר מתיישבים מכל דברי שאר החכמים אשר זכרתי מבני עמנו: ואשר אאמינהו אני בזה הוא, שאין ראוי שנבקש רמז ונמשל בכל אחד מהדברים הפרטיים שנזכרו במעשה המשכן ובבנין בית שלמה, לא בשעורים ולא בפרחים ובגביעים ובשאר הדברים הפרטיים, כי מהם באו רבים לצורך המלאכה והכרח הבנין, וכל שכן שאין ראוי לבקש נמשל בדברים שהיו מחוץ לבית כיציעים והעליות והלשכות והעזרות והרצפה, שאלה היו לשמוש הבית ועובדיה, ולא באו לרמוז לדבר נעלם, ולזה לא זכרם הנביא בכתובים כי אם הדברים המורים ורומזים על הדברים הנעלמים וכבר זכר הרב המורה בהקדמת ספרו, שפעמים יבאו במשל דברים ליפות המשל שאין לבקש בהם דבר בנמשל, ואם כן היה הנמשל והרמז בבית המקודש בדביר ובהיכל ואולם וכליו ולא בדבר אחר. ואמנם הדבר אשר יעיר עליו הבנין הזה,

רחוק אצלי שיהיה דבר מן החכמות והדברים המושגים מתוך החקירה והעיון, כי לא היה צריך יתברך לעשות לו רמז והערה בבית משכנו ובבית מקדשו בדבר שהוא ידוע ומושג לחכמים, ויותר ראוי שנאמר שהיתה ההערה והרמז בו לדבר ראוי שנאמינהו בחוק התורה ולמה שנעשה במצותיה, באופן שיהיה המשל והרמז ההוא מדריך האדם למה שיעשה. וכבר גלה אמתת זה הנביא יחזקאל באמרו (יחזקאל מ"ג י"ח) אתה בן אדם הגד את בית ישראל את הבית ויכלמו מעונותיהם ומדדו את תבנית ואם נכלמו מכל אשר עשו צורת הבית ותכונתו ומוצאיו וכל צורותיו וכל תורותיו הודע אותם וכתוב לעיניהם וישמרו את כל צורתו ואת כל חקותיו ועשו אותם, ואמר זה לפי שבזמנו היו טועים בעבודת השמש והירח, ואמר שיתבודדו ויתבוננו בענין הבית וימדדו את תבניתו שהוא המשלייי, יורה להם טעותם כי ליי' המלוכה והוא המושל והמשגיח לא אחד מהמשרתים ולו חכמו בזה יכלמו מעונותיהם, בראותם כי לא מעבר לים הוא אבל בביתם ימצאו מה שילמדם להועיל אם יתבוננו בו. ואמר שמות רבים צורת הבית ותכונתו ומוצאיו ומובאיו, ואמר פעם שנית וכל צורותיו, ואמר בו לשון חקים ותורות, לפי שהדברים מושגים אצלנו באחד מארבעה אופנים, אם בחוש ואם במושכל ראשון ואם במופת ואם בקבלה, ואמר צורת הבית על הנראית בחוש, ותכונתו על התכונה הנרשמת בנפש שהיא ידיעת המושכלות הראשונות, ואמר מוצאיו על המופתים הנעשים מהם שהם היוצאים מהקדמות החושים ומהמושכלות הראשונות, ומובאיו הם המקובלות הבאות לאדם מהאבות בדרך קבלה, ולזה צוה יתברך לנביא וכל צורותיו וכל חקותיו וכל תורותיו הודע אותם, ואמר בזה צורותיו על המוחשות והמושכלות הראשונות, כי כלם צורות מושגות לאדם בלי עיון, וכל חקותיו הם המקובלות שאין להם טעם, וכל תורותיו הם המופתים הנודעים בהוראה ולמוד, ואמר שמתכונת הבית וסדורו וחלקיו יודיע להם כל זה כדי שישתלמו בכל מה שיבוקש באמונה, אם הדברים המתבארים על דרך הקש, ואם הנודעים מצד הקבלה לבד, ולהיות זאת כוונת הכתובים באמת אמר הגד לבני ישראל את הבית ואמר הודע אותם, ולא אמר הראה, להגיד שאין הדבר אליו בראיית העין כי אם בהבנת הנרמז והמכוון בבנינו. והנה הנרמז בבית האלקים וכליו והנלמד ממנו לדעתי הוא כפי מה שאומר. הנה היו כותלי בית המקדש מאבנים ועצים וזהב זה על גב זה, והיו האבנים גדולות ויקרות ואבני גזית ולא היה בהם פתוח כלל ולא זהב מונח על האבנים, ואמנם העצים היו בהם הפתוחים והיה הזהב מדובק בהם, וכל זה היה להעיד ולהיות זכרון לבני ישראל שהמלכים אשר מלכו בהם עד זמן הבנין ההוא (שהם המכונים בכותלי בית ה') היו שלשה, שאול ודוד ושלמה. והאבנים היו

רומזים לשאול, ולכן היו גדולות ויקרות כי כן היה שאול גדול וגבוה מכל העם, ולא היו עליהם פתוחים שהם רמז לידיעות ולחכמות, לפי שלא היו בשאול ידיעות וחכמות אלקיות, ולא היה זהב על האבנים, לפי שהזהב מורה על תפארת המלכות ורוממותו ועל נצחיותו בזרעו, ושאול היה משולל מכל זה, והיו אבני גזית, לפי שנכרת ממלכותו ולא נשאר לו בן יושב על כסאו, ואולי שעל זה נאמר (תלים קי"ח כ"ג) אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה, סוף דבר שלפי ששאול לא הוליד כדומה במלכותו ונעדר ממנו כח הצמיחה נמשל באבן. ואמנם עצי ארזים הם רמז לדוד, להיות הארז הנכבד שבעצים והיותר קיים ובלתי נפסד, וכמו שאמר עליו (שם צ"ב י"ד) צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה שתולים בבית ה' וגומר, ונמשל בצומח ובארז, לפי שהיה בו כח הצמח והוליד כדומה בן יושב על כסאו, והיה דוד עץ עושה פרי עושה פרי למינו, והיו עליו הפתוחים, לרמוז אל ידיעותיו וחכמתו. ואמנם הזהב היה רמז לשלמה, שנתעש' מכל המלכים והיה עליו תפארת המלכות במעלה עליונה מכל מלכי ישראל והנצחיות בכסא ממלכתו, ולא היו העצים נאחזים באבני הבית אבל היה הזהב מדובק ואחוז בארזים עד שהיו נראים בזהב כל הפתוחים שהיו בארזים, כך דוד לא נדבק בשאול כי לא היה מזרעו, אבל נדבק שלמה בדוד אביו והיו נראים עליו פתוחי ידיעות דוד אביו וחכמתו, כמו שאמר (משלי א' א') משלי שלמה בן דוד, (קהלת א' א') דברי קהלת בן דוד, כי היה מיוחס אליו להיותו דומה לו, ולפי שירש החכמה ממנו עם המלכות. הנה ביארתי הרמז בכותלי בית המקדש על מלכי בית ישראל שהיו עד זמן הבנין, וכבר המשילו חז"ל האנשים הגדולים בכותלים, כמו שאמרו (ב"מ נ"ט ע"ב) כותלי בית המדרש יוכיחו, שאמרו זה על חכמי הדור אשר היו עקר המדרש. ואפשר לומר עוד שהיה הרמז בכותלי הבית על העולמות השלשה, והיו האבנים רמז לעולם השפל הארציי, והיו העצים הצומחים למעלה כנגד עולם הגלגלים, ולזה היו עליהם הפתוחים לרמוז על הכוכבים, והיה הזהב רמז לעולם העליון שהוא היותר נכבד מכלם, ולמה שהיה הזהב יורד על הפתוחים ומדובק בהם כמו שידבק המתנועע השמימיי עם מניעו הנבדל בכוונה ובכוסף, וזה הרמז הוא כדי להודיע ששלשת עולמות הם מאת ה', והוא המשגיח בכלם וזהו הרמז בכללות הבית. ואמנם דביר הבית שהיה קדש הקדשים, היה לרמוז שתכלית האדם וטובו הוא העיון בתורת האלקים ושמירת מצותיו, וכמו שאמר (סוף קהלת) סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם, ולזה הושמו בארון העדות לוחות הברית וספר התורה אצלם, לפי שזה היה התכלית האדם, והושם זה בדביר לפני ולפנים, כי הוא התכלית האחרון, והונחו על הארון שני הכרובים, לרמוז שהתורה היא אלקית

נתנה באמצעות השכלים הנבדלים מהשם יתברך אשר עליהם, ולזה היו פורשי כנפים למעלה, כי מהגבוה על גבוה היה השפע התוריי המגיע באמצעותם, וכמו שאמר (דברים ל"ג ב') ה' מסיני בא וגומר ואתא מרבבות קדש מימינו אש דת למו, והיו פניהם איש אל אחיו, לרמוז על הסכמתם, כמו שאמרו מסדר התפלות (של שחרית), כלם אהובים כלם ברורים כלם עושים באימה וביראה רצון קוניהם. והנה עשה שלמה בדביר כרובים אחרים גדולים, והיו פניהם לבית, להעיר שבזכות התורה אשר שם יחנו מלאכי ה' וההשפעה העליונה על הבית ההוא ישרה בו השכינה האלקית, וזהו היות פניהם אל הבית. הנה אם כן הכרובים שעשה משה עליו השלום דבקים בכפורת היו מעירים על היות התורה אלקית, והכרובים אשר עשה שלמה בדביר שהיו ממלאים את הבית, היו מעירי' שהנה מלאכי אלקים באים ויחנו בתוכו. ולא אחדל מלומר בזה עוד רמז אחר כפי הנגלה, והוא שהיו הכרובים ההם על הארון כדמות שני ילדים קטנים, והיה כפי מה שאחז"ל (יומא נ"ד ע"א) אחד בצורת זכר ואחד בצורת נקבה, להעיר שכל איש ואשה אשר מבני ישראל המה מילדותם יתמידו ויכלו ימיהם על תורת אלקים ויהגו בה יומם ולילה, אם בקריאתה ואם בקיום מצותיה ושבזה יזכה נער את ארחו, ובזכות התורה אשר ילמדו מנערותם יהיו פורשי כנפים למעלה וידבקו בעליונים. והנה היה הפרוכת אחר זה וכותל היה בבית שלמה מבדיל המחיצה הזאת, לרמוז שהתורה האלקית ראוי שישמור האדם אותה לשמה ולא לקבל פרס כדברי אנטיגנוס (פרקי אבות פרק א'), וכאלו העובד האמתי אין ראוי שיביט אל דבר אחר כי אם אל עבודת הבורא יתברך ושמירת תורתו, ולא בתקות השכר הנמשך ממנו, ולזה היה הכותל והפרוכת מבדילים את הדביר מן ההיכל הרומז על השכר והטובות כמו שאבאר. והיה אחרי המחיצה הזאת הנקראת דביר וקדש הקדשים ולפני לפנים מחיצה אחרת שהוא ההיכל הנקרא קדש, והיו בו שלשה כלים אלקיים והם השלחן והמנורה ומזבח הקטורת, והיה הרמז בזה להודיע ששומר התורה והמצות ומקיים אותה לשמה אעפ"י שלא יעבוד על מנת לקבל פרס, הנה ראוי שידע ששלשה מיני השכר מושפעים מהש"י לאוהביו ולשומרי מצותיו. האחד מהם הוא השכר הגופני שנכלל בו העושר והכבוד, כי לא יעזוב את חסידיו, וכמו שאמר (תלים ל"ז כ"ה) ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם, ואמר שלמה (משלי ג' ט"ז) אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד. והשכר השני הוא החכמה והמדע, כי שומר מצוה אם בתורת ה' חפצו יחכם ויתבונן ויי' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה, ובשמירת האדם מצותיו חכמתו מתקיימת. והשכר השלישי האחרון הנמשך משמירת התורה הוא ההשארות הנפשיי הנצחיי הבא לאדם אחר המות לראות באור החיים, וכמו שאמרה

האשה החכמה (שמואל א' כ"ה כ"ט) והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלקיך וגומר, ועל שלשה מיני השכר האלה היה מתפלל הכהן כשהיה נושא כפיו לברך את העם, כי באמרו (במדבר ו' כ"ד) יברכך ה' וישמרך כוון לשכר הראשון, כי הברכה היא תוספת הטובות הגשמיות, ואמר יאר ה' פניו אליך ויחנך כנגד השכר השני, שהוא האור השכלי והמדעיי ולכן אמר ויחנך, כי הוא יתברך החונן לאדם דעת, ואמר ישא ה' פניו אליך על השכר השלישי, והוא ההשארות הנפשיי, ולזה אמר וישם לך שלום, כי ההשארות הנפשיי הוא השלום האמתי, כמו שאמר (ישעיה נ"ז ב') יבא שלום ינוחו על משכבותם. והנה השלחן אשר היה בהיכל ועליו לחם הפנים היה רמז למין הראשון מהשכר שהוא הגופני, וזה שאמר (שמות כ"ה ל') לחם פנים לפני תמיד, להעיר שלא יהיה צדיק נעזב וחסר לחם, וגם לא יהיה עשרו וכבודו במקרה ובטבע כי אם בהשגחה אלקית, וזהו לפני תמיד, והודיע גם כן בזה שאין כילות לפניו ית', כי הוא משפיע תמיד אם המקבלים יהיו מוכנים לקבלו, ולכן היה השלחן זהב טהור, ומנקיותיו שהיו מונחות בין החלות להורות על הכבוד, ולזה היו גם כן שם כפות הלבונה לרמוז על השם הטוב. והנה היו החלות שתים עשרה, להעיר כי ברצות ה' המזלות הי"ב יעירו בדבר הזה, או ירמוז לי"ב שבטי יה שיזכו לשכר הזה, או לשנים עשר חדשי השנה שיתמיד הטוב ההוא כדברי יוסיפון. והמנורה באה לרמוז המין השני מהשכר המתחייב משמירת התורה מושפע מאתו יתברך שהוא שכר נפשיי, ר"ל החכמה והמדע, והיה מורה על זה המנורה ונרותיה, לפי שנר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן, והיו שבעת הנרות רומזים אל שבע חכמות, לפי שכלם ימצאו בתורת האלקים, ולכן היו הנרות כלם פונות אל הנר האמצעי, ואותו נר שנקרא נר מערבי היה פונה אל קדש הקדשים, להעיר שהחכמה האמתית היא אשר תסכים עם שרשי התורה אשר שם, והיתה המנורה זהב טהור, להורות על מעלת החכמה וקיומה לעד, ושלא ימצאו בה דעות זרות ובלתי מסכימים אל הדת אבל היה כלה דעת טהור ובריא אולם, ולזה היה מעריך את הנרות אהרן ובניו מערב עד בקר לפני ה', לרמוז שילדו החכמות מפי אנשי חיל יראי אלקים כאהרן ובניו, כי הם ילמדו אותם ויערכו אותם לפני ה', ר"ל כפי הראוי להסכמת תורתו ואמתת עבודתו, והיו לה גביעים משוקדים כפתוריה ופרחיה, לרמוז על הסתעפות החכמות והידיעות כלם, והיתה המנורה מקשה כלה. לפי שהחכמות בצד מה יתאחדו כלם להיותם כפי הנמצא והנמצא כלו כאיש אחד. ואמנם מזבח הקטורת בא לרמוז על המין השלישי מהשכר הנמשך מהתורה ומושפע מאתו יתברך, והוא ההשארות הנפשיי הנצחיי הבא לאדם אחרי המות, ולזה היה ענינו העלאת העשן למעלה רמז לנפש העולה היא למעלה,

והיה המזבח הזה מכוון לנגד קדשי הקדשים, לפי שההשארות הנפשיי הוא באמצעות התורה, והוא ההתאחדות האמתי עם הכרובים הקדושים היושבים ראשונה במלכות עילאה, ולהיות זה השכר הוא היותר יקר ועליון ואמתי, היה הכהן הגדול ביום הצום הנבחר בבאו אל קדש הקדשים מוליך שמה הקטורת ומשים אותו לפני הארון והכרובים, כאלו היה אומר שובי נפשי למנוחייכי, והיה הקטורת עוצר המגפה, כי ההשארות נפשיי הנצחיי יבזה המיתה הגופניית ויעצור צערה, ולכן היה הכהן מקטיר בבקר ובערב במזבח הזה, ונאמר בו (שמות ל' ח' י') קטורת תמיד לפני ה' קדש קדשים הוא לה', כי הבקר והערב רומזים על החיים והמות, והיה ההשארות לפני ה' תמיד, ר"ל בנצחיות, ולהיות השכר הזה גדול מהמינים האחרים נאמר בו בלבד קדש קדשים לה', מה שלא אמר כן בשלחן ובמנורה, ולטהרתו ונצחיותו היה המזבח הזה זהב, אבל היה מצופה על עץ, לפי שבאמצעות הדברים הנפסדים כעץ יגיע האדם אל ההשארות הנצחיי הנרמז בזהב. וקודם ההיכל שהיא המחיצה השנית הזאת אשר בה הכלים אשר זכרתי, היה האולם והחצר, והיה בחצר מזבח העולה וכיור וכנו והים אשר עשה שלמה, והיה כל זה לרמוז, אם הכיור, שהנה יזכה האדם למעלת החכמה ומעלת העושר והכבוד הנרמזים בשלחן ובמנורה באמצעות השכל המעשי אשר יבואו ממנו המדות המשובחות, לפי שהם סולם ומעלות לתכליות, ובאמצעות המדות הטובות יזכה האדם לכבוד ועושר ולחכמה, ולהיות הכיור מורה על זה היתה הנחתו בין המזבח שהוא רמז לעולם ההויה וההפסד כמו שאבאר, ובין אהל מועד שהוא רמז לידיעת האמתיות, כמו שאמר (שם ל"ג ז') והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד, לפי שהשכל המעשי הוא האמצעי ביניהם, והיו נותנים בכיור מים שהם רמז לתורה, להגיד כי בלמוד התורה תשלם המעשי וירחץ ממנו כל טומאה וכל לכלוך, ולזה נעשה הכיור (שם ל"ח ח') במראות הצובאות אשר צבאו פתח אהל מועד בימי משה, שהם הפעולות המשובחות והשלמות אשר צבאו פתח אמתת התורה והחכמה אשר רמז אליה אהל מועד, כי הפעולות השלמות זה דרכם, ר"ל היותם נקשרות בשכל. ואמנם מכונות הכיורות היו לרמוז על התכונות והמזגים שהם מכונות למדות השלמות, ולכן עשה בהם מסגרות שהם הסייגים להדריך החמר ולהשוות המזג באופן הראוי. והאופנים שהיו במכונות היו רומזים למרוצת הימים והזמנים, והיו האופנים והמסגרות ארבעה, להיות החמר מורכב מד' יסודות, וכל שאר הדברים שזכר במכונות הולכים על הדרך הזה, הנה אם כן הכיורות מורים על המדות המשובחות, והמכונות על המזגים השוים והממוצעים. ואמנם מזבח העולה היה לרמוז על המות הגופני', אשר אפשר שימלט האדם ממנה, ותקדם בהכרח מזבח העולה הזה

למזבח הקטורת, לפי שאי אפשר שיזכה האדם אל ההשארות הנפשיי הנצחיי אם לא בהקדים אליו המות הגופיית, לפי שהדבקות הנפש בנבדל בעודה בחיים הגופנים אי אפשר, וכמו שאמר יתברך (שם ל"א כ') כי לא יראני האדם וחי, ולזה היה השכר ההוא מיועד אחר המות, ולכן היה מזבח העולה בחצר ומזבח הקטורת אחריו בהיכל, להודיע שאחרי המות תבא הדבקות הנפשיי, והיה מפני זה מזבח העולה מקום מוכן להפסד גופות הב"ח, והיה רבוע לרמוז על הרכבת הארבעה יסודות שהם סבת ההפסד, והיה נחשת ולא זהב לרמוז על ההפסד, והיה לו מכבר מעשה רשת, לפי שהמות היא רשת פרושה על כל החיים, והיה נבוב לחות, לפי שעניני העולם הזה הם כוזבים ויחשוב האדם שיש בהם קיום ואמת כפי הנראה מהם והם נבובים ריקים בוקים ומבולקים מבפנים, והיה לו כבש סמוך אליו, לפי שהמות יכבוש בני אדם כלם, ולא היו עולים במעלות על המזבח, לפי שאין שלטון ולא מעלה ביום המות. והנה עשה שלמה הים ושמו סמוך לכל זה, להעיר על זה העולם ההווה הנפסד, כי העולם הזה הוא ים זועף, וכמו שדרשוהו במדרש, והודיע בזה שענין הכיור והמזבח הוא מיוחס אל זה העולם, והיה הים עשר באמה משפתו אל שפתו, לפי שהנמצאים השפלים נכללים בעשרה, ר"ל החמר הראשון, והצורה הגשמית, והארבע יסודות, והדומם והצומח והחי והמדבר, והיה עגול סביב, לפי שהעולם הזה הוא כלו מתדמה ומה שהיה כבר היה, והנה לא היה רובע והיה מקבל המים מחוץ, לפי שזה העולם מקבל השפע מלמעלה, והיה עומד על י"ב בקר והיו המים באים מהם אל הים, לרמוז שהעולם הזה הוא מושפע מי"ב מזלות העליונים, והיו פונו' לארבע רוחות, לרמוז שעניניהם יהיו כפי הארבעה תקופות של כל שנה ושנה, ושאר הדברים היו לצורך המלאכה, ואולי שיש בהם נסתר ורמז ואני לא באתי עד תכונתו. ואמנם שני העמודים דעתי היא שלא עשאם שלמה לרמוז על דבר מסודות המציאות, אבל לפי שהבונים חרבות למו ועושים בנינים גדולים ומגדל וראשו בשמים קראו בשמותם עליהם ושמו את שמותיהם או סימניהם בבניניהם אשר יעשו זכרון ומשמרת לבאים אחריהם, לכן ראה שלמה לעשות סימן וזכרון משני המלכים אשר צוו בבנין הבית האלקי ההוא שהם דוד ושלמה, ולזכרונם עשה העמודים האלה, לפי שהם היו העמודים אשר הבית נכון עליהם, ולכן היו שנים ולא עוד כנגד דוד ושלמה, ולזה היו על ראשי העמודים כותרות, להגיד שהיו מלכים וכתר מלכות על ראשם, ולכן היו עליהם רמונים להעיר על חכמתם שהיו מלאים כרמון, ולזה לא שמו אותם בדביר ולא בהיכל כי אם פתח בית האלקים במקום אשר היו יושבים המלכים, ולזה לא עשאם מזהב כי אם מנחשת להעיר היותם נפסדים כשאר הדברים השפלים, ולזה היו חלולים

להעיר שהם כשאר עניני העולם הזה, שאתה תראה שכל הדברים שהיו בעזרה היו מנחשת וכלם היו חלולים, אם המזבח נבוב לחות, ואם הכיורות חלולים, וכן הים, וכן עשה את העמודים, ולזה קרא אחד מהם יכין, לרמוז אל דוד שהכין הדברים לבית ה', כמו שאמר (דברי הימים א' כ"ב י"ד) והנה בעניי הכינותי לבית וגומר, וקרא האחד בועז לרמוז אל שלמה שבו היה עוז הבנין ועקרו, וגם בחר בשם הזה, לפי שבועז היה אבי עובד, וכמו שנאמר בסוף ספר רות ובועז הוליד את עובד, וכן היה שלמה האב שהוליד כל הפועלים והעובדים במלאכת הבנין. ונקרא גם כן בועז, לפי שהיה שלום בימיו ועוז ותפארת במלכותו ועליו וכתרו נתקיים מה שאמר דוד אביו (תהלים כ"ט י"א) ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום, ולזה היה העמוד אשר קרא יכין לצד הימין, ובועז לצד שמאל, לפי שהיה יכין רומז לדוד אביו, ולכן נתן לו המקום היותר נכבד, ולזה היה אורך כל עמוד שמנה עשרה אמות שהם במספר האותיות ח"י, לרמוז ששניהם דוד ושלמה יהיו חיים עדי עד בזכרון הבאים אחריהם, כמו שדרשו חז"ל (יבמו' סוף פ"י) על פסוק (תלים ס"א ה') אגורה באהלך עולמים, והבנין הזה יחיה זכרונם ויתמיד שמם עוד כל ימי הארץ, וגם שהם בזה הפעל והבנין האלקי הודו ושבחו לשמו יתברך, וכאמרו (ישעיה ל"ח י"ט) ח"י ח"י הוא יודך, ולזה אמר וחוט שתים עשרה יסוב את העמוד השני, והוא מאמר ראוי שיובן עתה כפשוטו, שצוה שלמה לעשות בעמוד בועז הרומז עליו חוט אחד שהיו בו שתים עשרה אמה, להעיר שבשנת שתים עשרה שנה למלכותו שרה השכינה על בית ה', ואמות זה מבואר שבשנה הרביעית למלכותו יוסד בית ה' והתמיד הבנין שבע שנים ושנה אחת שעברה משכלתה המלאכה עד חנכת הבית כמו שנזכר קודם זה, הרי לך שהיו שתים עשרה שנה למלכות שלמה שכשעשו חנכת הבית, ואל זה הרמז המופלא רמז באמרו וחוט שתים עשרה אמה יסוב את העמוד השני מה שלא אמר בעמוד הראשון. הנה אם כן רשמתי בענין העמודים עשרה דברים מורים על זה הרמז הנכבד. והנה היה אורך הבית כלו דביר והיכל ואולם שבעים אמות בחלל הבתים כמו שנזכר, לרמוז (תלים צ' י') שימי שנותינו בהם שבעים שנה, ואמנם עם עובי כותלי הבתים היו שמונים אמות או יותר מזה, כנגד מה שאמר שם ואם בגבורות שמונים שנה ורהבם עמל ואון, ולכן היה בסוף זה השיעור כלו מזבח העולה המורה על המות שתבא בסוף החיים. ואמנם היה רחבו עשרים אמות, לרמוז על ימי הנערות שהם עשרים שנה, והיה קומתו שלשים אמה, להעיר על שנות העמדה שהיא קומת האדם וטובו ויופיו, כי היו השנים אשר אחרי זה ימי הירידה, אם עם השארות הכח, ואם עם הראות החולשה. זהו כללות הרמז והמשל אשר בא בבית האלקים כפי הנראה לעיני:

ואחרי הודיע אלקים אותך המעיין את כל זאת ההערה תוכל להשיב בנקלה לשאלה אשר אנחנו בהתירה, והוא שבארון העדות לא היה יכול שלמה להוסיף ולא לגרוע ממה שהיה, לפי שהיה התורה אחת, וכן במזבח הזהב להיותו מורה על ההשארות האישי והדבקת נפש האדם אחרי המות וזה לא יתרבה באדם אחד כי נפשו נשארת באיש, וגם לא ראה להוסיף ולהרבות במזבח העולה, לפי שהיה מורה על המות אשר היא אחת ושוה בכל האנשים וכמות זה כן מות זה, וגם לא ראה לעשות כי אם ים אחד, להיותו מורה ומעיד על העולם הזה שהוא אחד. הנה אם כן באלה הכלים כלם לא היה אפשר התוספות והרבוי כפי הנרמז בהם, אבל ראה להוסיף ולהרבות במנורות ובשלחנות ובכיורים ובמכונות, לפי שכבר יפול הרבוי והתוספת בדברים אשר ירמזו עליהם, אם במנורות להוראתם על החכמות, ולפי שהוא ע"ה נחכם מכל האדם והשיג חכמות רבות ומתחלפות כמו שנזכר, הרבה במנורות, ואם בשלחנות להוראתם על העושר והכבוד והיה זה באנשים באופנים רבים ומתחלפים ויתוסף למה שיתוסף תמיד, ויען שלמה נתעשר יותר מכל המלכים שהיו בישראל ויגדל כבודו עד למעלה, עד שאחז"ל שמלך בכפה (מגלה י"א ע"א), לזה עשה הרבה שלחנות, לרמוז על רבוי עשרו וכבודו ומעלתו, וגם כן בכיורות שרומזים למדות המשובחות, והמכונות שרומזות על המזגים השוים והנכנעים לתורה ולחכמה הרבה והוסיף שלמה, להיות השלמיות האלה מקבלי' התוספ' והחסרון, ולפי שהוא ע"ה ניתוסף גם בזה על כל אנשי דורו, וכמו שאמר וידבר שלשת אלפים משל וגומר, שמורה על ידיעתו והשלמות במדות ובתכונות הנפשיות, כמו שיורה על זה ספר משלי אשר עשה בזה. והעמודים היו במספר שנים ולא עוד, להוראתם על שני המלכים דוד ושלמה אשר התעסקו בבנין הבית ושעליהם נבנה בית האלקים, ואמנם למה היה תוספת המנורות עשרה ולא מספר אחר, וכאן תוספת השלחנות והכיורות והמכונות היו כלם בזה המספר עצמו ולא במספר אחר, נוכל לתת הסבה בזה ע"ד חז"ל (במדרש תדשא) שכוון בזה אל עשרת הדברות, ועניין זה הוא שהחכמות הנרמזות במנורות, והשלחן הרומז בעושר ובכבוד, והמדות המעשיות הרמוזות בכיורים, והמזגים הטובים והישרים בלבותם הנרמזים במכונות, הכל ראוי שיהיה כפי שרשי הדת ועקרי התורה שהם עשרת הדברות שנתנו בסיני, שהם סוגים כוללים לכל מצות התורה ואזהרותיה, ולהורות על הסכמתם באו במספרם. ונוכל גם כן לומר שעשה הרבוי בזה המספר, להעיר שהשפע המגיע אלינו, אם בחכמות, ואם בעושר והכבוד, ואם במדות המשובחות, ואם במזגים הטובים והישרים, כלו הוא מושפע מדרך השכלים הנבדלים שהם במספר עשרה, אם לדעת הפילוסופים שימנו אותם במנין הגלגלים המתנועעים

ההם, ואם כפי דעת התורני שיזכור רבוי גדול מהמלאכים שאין המלט מהיותם נכללים במדרגות עשרה, אם מהמאות או מהאלפי' או מהרבבות, כמו שאמר (דנאיל ז' י') אלף אלפין ישמשוניה וריבו רבבן קדמוהי יקומון, הנה אם כן הותרה בזה השאלה הששית האחרונה:

וכבר ראיתי אני אנשים מאומתנו ומאומות העולם משכילי עם יבינו לרבים, חשבו שלא היה בבנין שלמה כ"א אותם הבתים שנזכרו בכתוב, ר"ל הדביר וההיכל והאולם וחצר הכהנים אשר בו היו משרתים בהקרבת הקרבנות, וגזרו אומר מפני זה שהיה הבנין דבר קטן והיו בו בתים מעטים, ושיותר מהמה ימצאו בכל עיר ועיר מדינה ומדינה מארץ אדום בבית תפלתם, וקרה להם זה להמשכם אחר פשוטי הכתובים, וכאלו לא היה שם במקדש כי אם אותם הבתים שנזכרו בפסוקים, וכדי להסיר מלבות בני אדם המחשבה הכוזבת הזאת ראיתי לזכור בכאן בראשי פקרים על דרך כלל עקר הבנין וחלקיו כפי מה שהעידו חז"ל במסכת מדות והביאו הרב הגדול בסדור מופלא בספר עבודה הלכות בית הבחירה, והוא מסכים בזה עם מה שכתב יוסף בן גוריון בספר שכתב לרומיים. ואומר שבית המקדש לא היה במישור אלא במעלה משופע, והיה במחוז אחד נקרא הר הבית, לפי שהיה בתוכו בית האלקים, ואותו מחוז היה כלו מוקף חומה סביב עולה בשפוע והיה מרובע, ומהלכו היה חמש מאות אמות לכל רוח מארבע רוחותיו, וכבר ידעת שאמת הבנין היא ששה טפחים, כמו שביארו במשנה באותה מסכתא אשר זכרתי, והיה הטפח כפי קבלתם ז"ל ד' אצבעות גדולות. והיה אם כן הר הבית כעיר קטנה מוקפת חומה וכיפין על גבי כיפין היו בנויות מתחתיו מפני אהל הטומאה, וחמשה שערים היו לו אחד למערב ואחד למזרח ואחד לצפון ושנים לדרום, והיה רחב כל שער עשר אמות וגבהו עשרים והיו להם דלתות לפנים מן החומה, והיה לו חיל סביב גבהו עשר אמות, ועליו היה מקונן ירמיה הנביא ע"ה (איכה ב' ח') ויאבל חיל וחומה יחדו אומללו, זו חומת העזרה. לפנים מן החיל היה העזרה הגדולה, והיה ארכה מאה ושמונים ושבעה אמות ורחבה מאה ושלשים וחמשה אמות, ושבעה שערים היו לה, שלשה מן הצפון סמוכים למערב ושלשה מהדרום סמוכים למערב ואחד במזרח מכוון כנגד קדש הקדשים באמצע, וארכם ורחבם כשערי החומה, והיו להם דלתות מצופות זהב חוץ משער מזרחי שהיה מצופה נחשת קלל, והוא הנקרא שער העליון או שער נקנור. ולפני העזרה במזרח היה עזרת הנשים שהיה מאה ושלשים וחמש אמות באורך ומאה ושלשים וחמש ברחב, וארבע לשכות היו במקצועותיה, והם לשכת הנזירים ששם היו מבשלין שלמיהם ומגלחין שעריהן, ולשכת דיר העצים ששם היו הכהנים בעלי מומין מתלעים

בעצים, שכל עץ שנמצא בו תולעת פסול, ולשכת המוצרעים, ולשכת שמניה שבה היו נותנין השמן והיין, והיתה עזרת הנשים מוקפת גזוזטרא, כדי שיהיו הנשים רואות ולא יבאו עם האנשים בערבוביא, ובית גדול היה בצד זאת העזרה בצפונה מבחוץ בין העזרה והחיל, והיה בנוי כיפה ומוקף רובדין של אבן והיא הנקראת בית המוקד, והיו לו שני פתחים אחד לעזרה ואחד לחיל, וארבע לשכות היו בו שתים קדש ושתים חול, והם לשכת הטלאים ולשכת עושי לחם הפנים, ולשכת האבנים הנגנזות מפני פסול או שקוץ, ולשכה בה היו יורדין לבית הטבילה, והיה היורד הולך במסבה ההולכת תחת המקדש כלו והנרות דולקות תמיד מכאן ומכאן עד שמגיע לבית הטבילה ומדורה היתה שם, ובית הכסא של כבוד, מצאו נעול בידוע שיש שם אדם. כשהאדם היה נכנס בשער מזרח של הר הבית היה מהלך עד סוף החיל בשוה, ועולה מן החיל לעזרת הנשים בשתים עשרה מעלות ומהלך כל עזרת הנשים בשוה ולשכותיה, וממנה עולה לעזרת ישראל בחמש עשרה מעלו' והולך כל עזרת ישראל בשוה, ושמונה לשכות היו בעזרת ישראל לשכת המלח שהיו נותנים שם מלח לקרבנות, ולשכת הפרוה ששם היו מגלחין עורות הקדשים, ועל גגה היה בית הטבילה של כהן גדול ביום הכפורים, ולשכת המדיחין ששם מדיחין קרבי קדשים, ומשם מסבה עולה לגג בית הפרוה, ולשכת הגזית שבה יושבות סנהדרי גדולה, וחציה היה קדש וחציה היה חול ולה שני פתחים, ובחול היו הסנהדרין יושבים ולשכת הגולה שהיה שם בור שממלאין ממנו בגולה, ומשם מספקין מים לכל העזרה, ולשכת העץ הנקראת לשכת פרהדרין, ולשכת פנחס המלביש, ולשכת עושי חביתין. ומעזרת ישראל היו עולין לעזרת הכהנים בחמשה עשר מעלות, ושם היה הדוכן, שעל אותם מעלות היו הלויים משוררים בשעה שאומרים שירה על הקרבן. ואחז"ל (מדות ס"ט ע"א) שכנגדן היו ט"ו שיר המעלות שבספר תהלים, לפי שהיו משוררים כל אחד מהם בכל מעלה מאלו, ומהלך עזרת הכהנים ובין האולם והמזבח היה בשוה ועולה משם לאולם בשתים עשרה מעלות, וההיכל והדביר היו בשוה עם האולם, וכל מעלה מאלו שזכרנו היה חצי אמה ושלופה חצי אמה, ולשכות אחרות היו שם תחת עזרת ישראל פתוחות לעזרת הנשים, ששם היו הלויים נותנים הכנורות והנבלים והמצלתים וכל כלי השיר, נמצא גובה קרקע ההיכל על קרקע שאר המזרח של הר הבית שבעה ועשרים אמות. ומלבד כל זה היו הבתים הסמוכות לבית המקדש, אם העליות אשר עליו זו על זו ששם היו אוצרות בית ה' וכל דברי קדושה, ואם היציעים המקיפים את הבית סביב שלש צדדיו כמו שביאר הכתוב, וגם כן התאים שהם היו בתים שנעשו במקומות הפנויים שבין הכותלים, שהיו ט"ו בדרום וט"ו בצפון ושמנה במערב, שהם כלם שלשים

ושמונה תאים, ובתים אחרים היו בהר הבית ללויים ששם היו אוכלים ושוכבים כאשר לא היו משמשים במשמרות, לפי שכל הלילות היו שומרים המקדש, לא מפחד האויבים והלסטים כי אם מפני הכבוד, והיו עשרים וארבעה משמרות, והיו הכהנים שומרים מהם בשלשה מקומות מבפנים, והלויים בכ"א מקומות מבחוץ, וממונה היה עליהם הנקרא איש הר הבית, שהיה חוזר על כל המשמרות ואבוקות דולקות לפניו, ומי שמצא ישן חובטו במקלו ושורף בגדיו אם ירצה. הנה התבאר מזה שהיה בנין הר הבית ובית האלקים אשר עשה שלמה גדול ורם קריית מלך רב, ושלא נעשה כן לכל הממלכות: (ועיין כל זה במסכת יומא פ"א ובמ' מידות פרק א' וב' ושם איתא דעזרת כהנים לא היתה גבוהה רק שתי אמות ומחצה מעזרת ישראל עוד איתה שם דעל החמש עשרה מעלות שהיו בין עזרת נשים לעזרת ישראל היו הלוים אומרים בשיר כנגד ט"ו שיר המעלו' שבתהלים):

ואמנם בענין הקדושה אין ראוי שיחשוב אדם שהיתה הקדושה שוה בכל חלקי הבית אינו כן, עשרה קדושות אמרו חכמינו ז"ל שהיו בארץ ישראל זו למעלה מזו (כלים פ"א משנה ו'). קדושה ראשונה היתה בעיירות המוקפות חומה שהן מקודשות משאר הארץ, שמשלחין מתוכן את המצורעים ואין קוברין מת בתוכן אם לא היה נביא או מלך. קדושה שנית בירושלם על שאר העיירות המוקפות חומה, שאוכלים קדשים קלים ומעשר שני לפנים מחומתה. ואלו דברים שנאמרו בירושלם, אין מלינין בה את המת, אין מעבירין בתוכה עצמות אדם, אין משכירין בה בתים, אין נותנין לתוכה מקום לגר תושב, אין מקיימין בה קבורות חוץ מקברי בית דוד וקברות הנביאים, אין נותנין בה גנות ופרדסים, ואינה נזרעת ואינה נחרשת שמא תסרח, אין מקיימין בה אילנות חוץ מגנת וורדים, אין מקיימין בה אשפות מפני השרצים, אין מוציאין ממנה זיזין וגזוזטראות לרשות הרבים מפני אהל הטומאה, אין עושין בה כבשונות מפני העשן, אין מגדלין בה תרנגולות מפני הקדשים, וכן לא היו הכהנים מגדלין תרנגולים בכל ארץ ישראל מפני הטהרות, ואין הבית נחלט בה ואינו מטמא בנגעים, ואינה נעשית עיר הנדחת, ואינה מביאה עגלה ערופה לפי שלא נתחלקה לשבטים. קדושה שלשית היה להר הבית על ירושלם, שאין זבים וזבות נדות ויולדות נכנסין שמה, ושלא יכנס אדם להר הבית לא במקלו בידו ולא במנעליו ברגליו או במעות הצרורין לו בסדינו, ולא ירוק בכל הר הבית, ואם יזדמן לו רוק מבליעו בכסותו, ולא יכנס שמה כי אם לדבר מצוה. קדושה רביעית היה בחיל על הר הבית, שאין גוים וטמא מת ובועל נדה נכנסים שמה. קדושה חמשית היתה בעזרת הנשים יותר מן החיל, שאין טבול יום נכנס לשם, וזה אסור מדבריהם, וטמא

מת שנכנס שמה אינו חייב חטאת. קדושה ששית היתה בעזרת ישראל יותר מעזרת הנשים שאין מחוייב כפורים נכנס שם, וטמא שנכנס בה חייב כרת. קדושה שביעית היתה בעזרת הכהנים יותר מעזרת ישראל, שאין ישראל נכנסין לשם כי אם בשעת הצורך לשחיטה לסמיכה ולתנופה. קדושה שמינית היתה בין האולם והמזבח יותר מעזרת הכהנים, שאין בעלי מומין ופרועי ראש וקרועי בגדים נכנסים לשם. קדושה תשיעית היתה בהיכל, שאין נכנס לשם אלא רחוץ ידים ורגלים. קדושה עשירית היתה בקדש הקדשים על כל שאר המקומות, שלא היה נכנס שם כי אם כהן גדול ביום הכפורים ארבעה פעמים בשעת עבודה. הנה אם כן התבאר מעלת בית ה' מפאת קדושתה ומפאת גדלה ותפארתה ועשרה. ואמנם מפאת משרתיה כבר נזכר בספר דברי הימים (דברי הימים ב' כ"ג ג' ד') שמנה דוד הלויים לעבודת בית המקדש, ושהיה מספרם מבן עשרים שנה ומעלה שלשים ושמונה אלף, ושהיו מאלה עשרים וארבעה אלף לנצח על מלאכת בית ה'. הביטו וראו אם ימצאו בכל ארצות הגוים ארבעה ועשרים אלף איש משוררים ומנצחים בכל בתי תפלותיהם כאשר היו בבית המקדש? והיו ארבעת אלפים מהם מהללים בכלי שיר, כי היו מנגנים עם המשוררים ומספר כזה למנגנים גם כן עצום ורב הוא בלי ספק, והיו מהם שופטי' ושוטרי' ששת אלפים, לפי שהם היו מורים המשפט, והיו מהם שוערים לבית השם ארבעת אלפים אחרים. ובחנוכת המזבח אשר עשה שלמה כתוב בדברי הימים (שם ב' ה' י"ב) שהיו שמה כהנים מחצצרים בחצוצרות מאה ועשרים, מלבד שאר הלויים המשוררים בכלי שיר כי רבו מארבה ואין להם מספר, ואותם החצוצרות היו כלם של כסף, מי שמע כזאת מי ראה כאלה קדושה ותפארת והלול מופלג כזה? עונותינו ועונות אבותינו החריבו נוינו ושממו מקדשנו, וכמו שאמר רומז לדברים והשלמיות האלה כלם (ישעיה ס"ד י') בית קדשנו ותפאתנו אשר הללוך אבותינו היה לשרפת אש. והוגלו בבלה בני יהודה ובנימן שבעים שנה, ואחר ששבו באות' פקידה חלושה אשר פקדם השם והעיר את רוח כורש מלך פרס לתת להם רשות לעלות ירושלם ולבנות את בית ה', באו ראשי העם וזרובבל בן שאלתיאל עמהם והם בנו הבית ומזבח העולה, וכפי מה שקבלו חז"ל היה הבנין כתבנית הבית אשר עשה שלמה (מיימוני הלכות ב"ה פ"א), וחסרו שמה הדברים היותר מקודשים שהיו בבית ראשון, והם ארון העדות וכפורת וכרובים ואש מן השמים ושכינה ורוח הקודש ואורים ותומים, כי אעפ"י שהיו שם לא היו משיבים, ושמן המשחה חסר גם כן לפי שנגנז עם הארון ועם צנצנת המן וכמו שאמרו חכמינו ז"ל בפירקא קמא דמסכת יומא (דף כ"א ע"ב):

אחרי כן הורדוס בן אנטיפאט"ר מלך על ישראל, ובחזקתו ועשרו וגובה לבו נדבה רוחו והניעו (כמו שזכר יוסף בן גוריון בספרו, ספר ששי פרק כ"ה) לבנות את היכל ה' ואת ביתו כבנין הראשון, באמרו שאבותיהם להיותם עבדים למלכי פרס בנו הבית כמדה שנתנו להם רשות לבנות ולא היה באותו גודל ועושר שהיה ראוי לבית ה' ומסכים לבנין אשר עשה המלך שלמה, ואחרי מלך פרס נשתעבדו גם כן למלכי יון עד זמן החשמונים שיצאו לחרות ויקחו את המלכות מיד היונים וישמידום, ועם כל זה לא בנו את הבית מפני המלחמות אשר סבבום, ולכן בהיות הורדוס שלו ושקט ועשיר מאד בנה את הבית, וביום אשר הוסד את הבית עמד המלך הורדוס לעבוד ולשרת כל אותו היום בעצמו כשכיר אחד, וכן עשו כל השרים וכל הנכבדים אשר היו ביהודה ובירושלם, ויסתור הבנין הראשון ויהרוס אותו ויבן את הבית מחדש, ויעש יסודותיו מאבנים גדולות מאד. והבית אשר בנה מאה באמה ארכו ומאה באמה רחבו ומאה ועשרים אמה גבהו, והאבנים אשר בנה בהן המלך את הבית היו לבנות כשלג, וארך האבן האחת חמשה ועשרים באמה ושתים עשרה אמה רחבה ושמונה אמות קומתה, מדה אחת לכל האבנים מיסוד הבית עד קצות הבית וכלם היו אבני שיש טהור, ויגבה הבית מאד בתוך העיר ויראה הבית מרחוק. ויעש את הדלתו' מעשה צעצועים, מזוזותיהם ומשקופיהם וחלקי פתחיהם, ולכל דלת מהדלתות עשה פרוכת, והפרוכת מעשיהן מעשה אורג מזהב ותכלת וארגמן ותולעת שני ומאבנים יקרות בנקודו זהב ותכלת יפה את הפרכת כלן, ויתן על כל פרוכת זר זהב מעשה פרח. ויעש את הקרשים קרש בארכו וברחבו במדה הראשונה. ויעש המלך עמודי זהב ואדניהם כסף ואת ויהם עשה זהב. ויעש גפן זהב טהור ויתן על העמודים מלמעלה את הגפן ואלף ככרים זהב טהור משקלה, והגפן מעשה חרש חכם, שריגיה ועליה ופרחיה זהב נוצץ, ואשכלותיה זהב ירקרק, ועל פיה וחרצניה וזגיה אבני יקר, וכלם מעשה חושב ומעשה נקוד, והיתה הגפן ההיא פליאה לעיני כל רואיה. והעיד יוסף ן' גוריון שראה אותה, וכן העידו רבים מסופרי רומי שראוה שמה שהוליכו אותה הרומיים והניחוה בבית אלקיהם. וכבר זכרו רבותינו במסכת מדות פרק ג' (דף ע' ע"א) ענין הגפן הזאת שהיתה מונחת על פתחו של היכל, וכל שהיה מתנדב דבר לבית ה' היה מביא עלה או גרגיר או אשכול של כסף וזהב והיה תולה אותו בה, וכשהיו המתנות רבות היו הכהנים מפרקין אותה ומניחי' הזהב והכסף בבית אוצרותיהם, וא"ר יצחק בר צדוק, מעשה היה ונמנו עליה שלש מאות כהנים, רצו בזה שהיתה טעונה כל כך זהב וכסף שפעם אחת הוצרכו שלש מאות כהנים שהיו טעונים ונושאים המתנות שנמצאו עליה באותו פעם. ויסוב את הבית בארבעה אולמים, ויעש אולם מזרחי ויתנהו

על פני הבית קדימה, והאולם אחוריו במזרח ופניו אל הבית, ואורך האולם מאתים וחמישים באמה ורחבו מאה באמה כמדת הבית וגבהו מאה ועשרים באמה. ויעש את החצר לפני האולם המזרחי, ויבנהו מעשה רצפה באבני שיש. ויעש מאה וששים עמודים בטורים ארבעה, ארבעים עמודים בכל טור, ואורך העמוד האחד חמשים באמה ושלש אמות עביו ומדה אחת לכלם, ובין עמוד לעמוד חמש עשרה אמה, ואורך החצר המזרחי שבע מאות ועשרים אמה, כי משך את הבנין עד נחל קדרון. ויעש כיפות על הנחל ועל הכפות בנה גשרים ורצפות אבנים, ויבן את הבנין עליהם ויגבה הבנין מאד עד אשר לא נראה הנחל אל מול פני הבית ויעשהו בג' גגות, ומרוב הגובה אשר לבנין כל העומד על הגג הנז' למעלה לא היה רואה עמק הנחל כי החשך נראה מתחת. ויבן המלך את קיר הכסף בין אולם ובין הבית, ויעש דלת זהב שחוט ויקם על הדלת חרב גדולה זהב טהור ככר משקלה, ויכתוב על החרב בפיתוחים (במדבר א' נ"א) והזר הקרב יומת. ויעש את האולם התימני ויתנהו על פני הבית נגבה, והאולם הזה אחוריו תימנה ופניו אל הבית, מאתים וחמשים באמה ארכו ורחבו מאה באמה כמדת הבית ויתן לפניו את החצר. ויעש את האולם במערב מבוא השמש כמדת שאר האולמים עצמם, ויעש בו ארבעה שערים, והאולמים מדה אחת לכלם, וארבעה שערים לכל חצר, ובחצר קדמה מזרחה נתן שנים עשר שערים ונתן בתוכם שער אחד גדול מאד. וכל מעשה הזהב אשר בבית ה' היה נראה בהיות שער הבית פתוח עד החצר, ותשלם כל המלאכה מקץ שמנה שנים. ובשמונת השנים אשר בהם נבנה הבית לא המטיר ה' ביום על ירושלם רק בלילה, לבלתי מנוע את בנין ההיכל. וכל זה אשר סיפרתי מבנין הורדוס מלך ישראל, העיד בספרו יוסף בן גוריון שקבל אותו מחכמי ישראל ומפי סופרי הגוים הנאמנים, וכתב שמה שספר בזה מבנין הבית ומלאכתו הוא מעט מהרבה, כי מלאכה גדולה היתה ולא ספר בזה חציה ולא שלישיתה, ושכתב ענין המלאכה באריכות בספר אשר כתב לרומיים, ובספר החכמה אשר חבר, כי ספרים רבים חבר בחכמה, והנם בין הרומיים ובין היונים: וכל זה כתבתי פה, להגיד שכל מה שעשו אומת אדום ברומ"ה ראש אמונתם ובשאר מדינות מה עשו בבתי תפלותיהם, כאפס ותוהו נחשבו בערך הבנינים אשר נעשו בבית ה' פעמים שלש, אבל זה וזה כטפה מן הים בערך אל מה שעתיד להיות בבנין בית ה' העתיד להבנות בביאת משיחנו מהרה יגלה, הלא תראה שהיה הר הבית אשר עשה שלמה מכל אחד מארבע רוחותיו חמש מאות אמה, שהוא דבר גדול מאד, והנביא יחזקאל (יחזקאל מ"ב ט"ז) ראה שבבנין הבית העתיד יהיה הר הבית בכל אחד מארבע הרוחות ה' מאות מדה, ושהמד' היא שש אמות, והיו אם כן שלש' אלפים אמות לכל רוח שהוא כמרחק תחום

שבת פעם וחצי, וזה דבר מבהיל מאד, ויתר הדברים אשר זכר בבניה הולכים על זה הדרך מהתוספת והיתרון. ואמנם מענין העשר כבר יעד הנביא ישעיהו (ישעיה ס' י"ז) תחת הנחשת אביא זהב ותחת הברזל אביא כסף וגומר, ואמר גם כן (שם נ"ד י"א) הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך ויסדתיך בספירים. ובענין הכבוד אמר הנביא (חגי ב' י') גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון. ואמנם בענין הקדושה והשלמות האמתי, אמר (ישעי' ב' ב' וכו') והיה באחרית הימים נכון יהיה בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים, והלכו עמים רבים ואמרו לכו נעלה אל הר ה' אל בית אלקי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה בארחותיו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם:

פסוק יב

פרשה רביעית תספר התפלה והתחנה אשר עשה שלמה בחנכת הבית, והברכה אשר ברך את העם, והזבחים אשר עשה בחנכת המזבח, ושעשה אחרי חנוכתה את חג הסכות, והנבואה אשר באה על תפלתו מאת השם יתברך. תחלת הפרשה אז אמר שלמה ה' אמר לשכון בערפל, עד ויהי מקץ עשרים שנה, והנה שאלתי בפרשה הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה ביתור הראשון שבאו בפסוקים בבקשת שלמה, כי הנה אמר בתפלתו ועתה ה' אלקי ישראל שמור לעבדך דוד אבי את אשר דברת לו וגומר, וחזר לומר פעם שנית ועתה ה' אלקי ישראל יאמן נא דברך אשר דברת לעבדך דוד אבי, ושני המאמרים ענינם אחד:

השאלה השנית ביתור אחר באו בפסוקים במה שבקש שישמע האל תפלתו, כי הנה אמר זה שלשה פעמים זה אחר זה בהכפל עצום, כי הוא אמר ופנית אל תפלת עבדך וגומר לשמוע אל הרנה ואל התפלה אשר עבדך מתפלל לפניך היום, ואמר עוד שנית להיות עיניך פתוחות וגומר לשמוע אל התפלה אשר יתפלל עבדך אל המקום הזה, ואמר שלישית ושמעת אל תחנת עבדך וגומר, והיה הענין אחד בכל המאמרים האלה:

השאלה השלישית ביתור אחר בא בתפלתו, כי בראשונה אמר בהנגף עמך לפני אויב וגומר והשבותם אל האדמה וגומר, ואחרי דברים אחרים אמר וגם אל הנכרי וגומר, וחזר לומר אחריו כי יצא עמך למלחמה, וענין המאמר יראה שהוא עצמו מה שאמר בראשונה בהנגף עמך ישראל, ויקשה אם כן למה נכפל ולמה הכניס תפלת הנכרי בין תפלות ישראל? והיה ראוי לזכרו באחרונה אחרי כל תפלותיהם של ישראל:

השאלה הרביעית בענין התפלות האלה שזכר בישראל, כי אם היה הענין תלוי כלו בתשובת המתפלל ומעשיו הטובים, אם כן מה היה קדושת הבית ומעלתו? כי הנה בכל מקום שישב האדם בין בארץ ישראל או בחוצה לארץ כשישוב אל ה' ירחמהו,

וכמאמר משה בפרשת כי תוליד בנים (דברי' ד' כ"ט) ובקשתם משם את ה' אלקיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך, ואם שערי תשובה בכל מקום לא ננעלו, מה היה ענין הבית ומעשהו? השאלה החמשית למה לא בקש שלמה מהשם יתי שיעשה נסים ונפלאות בבית המקודש? שהוא הדבר היותר מפורסם ממעלת הבית וקדושתו, וכבר זכרו חכמים זכרונם לברכה במסכת אבות (פר' ה' מ"ה) עשרה נסים שנעשו בבית המקדש, ויקשה אם כן למה לא התפלל שלמה עליהם? השאלה הששית כי הנה בדברי הימים (דברי הימים ב' ז' ב' ג') כתוב שאחרי תפלת שלמה ירד אש מן השמים ותאכל את העולה ואת החלבים, ושראו כל העם האש יורד מן השמים וישתחוו על הרצפה וירונו וישאו קולם הודו ליי' כי טוב כי לעולם חסדו, והדבר הזה לא נזכר בכאן, ויקשה אם כן למה לא זכר הנס המופלא הזה הנביא ירמיהו שכתב ספר מלכים? בהיותו הגדול שבנסים והמפורסם שבהם, בהיות שכתב דברים אחרים אינם במעלה כמוהו, וזהו ספק עצום מאד.

והנני מפרש פסוקי הפרשה באופן יותרו השאלות כלם:

אז אמר שלמה וגומר. ספר הכתוב שכאשר ראה שלמה הענן אשר התחדש בקדש הקדשים בדרך נס מבלי היות שם דבר טבעי יחייבהו, אמר בקול גדול לכל העם ה' אמר לשכון בערפל, וכוון בזה לשני דברים. האחד כולל, והוא שיי' אמר ורצה לשכון ולהשגיח בעול' החומרי העכור הזה, שהוא כלו חשך ענן וערפל, כי הנה התאמת לו זה כאשר ראה אותו דבר המפליא והמתמיה המורה על דבקות ההשגחה בארץ. והשני הוא פרטי, כי השם יתברך רצה וגזר אומר לשכון בבית ההוא, ורצה זה שלמה מפאת הערפל שנתחדש בדביר והוא הענן שבא שמה אחרי בוא הארון, כי היה הענן ההוא רומז לשכינה, וכן מצינו בתורה שאמר (שמו' כ"ט מ"ה) ושכנתי בתוך בני ישראל, והיה הענין שירד כבודו בענן במקום המקודש. וחז"ל אמרו במכילתא, כי כשאמר האל יתברך (ויקרא ט"ז ב') כי בענן אראה על הכפורת, רמז להם כי בענן אראה בבית עולמים בימי שלמה, וכמסכים לזה תרגם יונתן השם אתרעי לאשראה שכינתיה בירושלם, תרגם ערפל בירושלם, להיותו המקום המיוחד לשכון שם ענן הכבוד. וכפי דרך הפשט הזה שזכרתי יהיה בי"ת בערפל בי"ת הסבה, ויהיה שיעורו אז אמר שלמה בסבת הערפל שראה ה' אמר לשכון, ר"ל בבית הזה, (יג) וזהו שהמשיך לומר בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמי', ר"ל אחרי ששכן כבודו בבתינו הנה אם כן בבוא לבנין התכלית המעולה הזה כבר נוכל לומר באמת ובתמים שבנה בניתי בית זבול לך, כי עד עתה כל עוד שלא נראה הענן לא נודע שהיה הבית זבול ומעון לו ית', ועתה כשבא הענן ידענו שבנה בניתי

בית זבול לך ר"ל השמים שנקרא זבול קדשך, ואמר זה על דרך משל כאלו השם יתברך הוא כאדם הדר בבית אחד שהוא בית זבולו. ואמר עוד מכון לשבתך עולמים, להגיד שלא יהיה הבית הזה כגלגל וכנוב וכגבעון, שעם היות שהיה שם אהל מועד הנה לא היה אחד מהם בית עולמים ולזה לא נתקיימו זמן רב, כי לא היו הם המקום אשר בחר השם לשום שמו שם כי אם זה המקום שהוא הר המוריה והוא אשר יהיה לעולמים. וכפי קבלתם ז"ל כי בו בנה אברהם מזבח ועקד את יצחק בנו ואמר עליו (בראשית כ"ב:ג') ה' יראה, שלדורות יראה שם כבודו, וככה קבלו ז"ל (מיימוני הל' ב"ה פ"ב) שאותו מקום בו בנה נח מזבח בצאתו מן התיבה, ובו בנו הבל וקין מזבח לש"י, ובו בנה אדם גם כן מזבח ומשם לוקח חומרו, כמו שאמרו (ב"ר י"ז ע"ג) אדם ממקום כפרתו נברא, ואולי שכוון לכל זה באמרו מכון לשבתך עולמים, ר"ל שזה היה בעולמים ובדורות הראשונים מכון לשבתו, כי בו ירד שכינתו על המזבחות אשר נבנו בו, ולזה אחרי בנין זה הבית נאסרו הבמות כלם ולא יוכל אדם לזבוח בהם כי אם בזה הבית בלבד. ונוכל עוד לפרש זה המאמר בלשון תפלה, אמר יהי רצון מלפניך ה' אלקי שיהיה הבית הזה מכון לשבתך לעולמי עד תמיד.

פסוק יד

ואמר ויסב המלך את פניו ויברך את כל קהל ישראל וגומר. והמפרשים אמרו שלא מצינו כאן הברכה שברכם ושהיא כתובה אחר תפלתו, ויראה לי שהברכה בכאן היא התפלה שהתפלל לשם יתברך להיות עיניו פתוחות אל הבית הזה ולשמוע תפלת המתפלל ומתחנן לפניו בזה הבית, כי זו היא ברכה מעליא לעם ישראל. ואולי שכאשר חזר המלך פניו אל העם ברכם ברכה נהוגה, כאלו תאמר ה' עמכם, או שלום עליכם, וזהו אמרו ויברך את העם, ואז התחיל בתפלתו. וממה שאמר וכל קהל ישראל עומד, ידענו שאין ראוי לישב בעזרה כי אם מלכי בית דוד, וכמו שאמר (שמו' ב' ז' י"ח) ויבא המלך דוד וישב לפני ה'.

פסוק טו

ואחרי זה זכר התפלה אשר עשה, והוא אמרו ברוך ה' אלקי ישראל אשר דבר בפיו וגומר, וענינו שיי' אלקי ישראל בחמלתו על עמו ועל נחלתו דבר לדוד מאמר אחד שיזכור. והנה אמר בפיו, לפי שמלבד הנבואה שבאה לדוד על ענין הבית ביד נתן הנביא, הנה עוד באה לדוד עצמו נבואה אלקית על זה עצמו כדי לאמתו בעיניו ולנחמו ולדבר על לבו על זה הענין, כי נביא היה כמו שהוכחתי במה שקדם, וזה מורה באמרו אשר דבר בפיו. ואמר שאותו הדבור הוציאו לפעל וקיימו בשלמות, (תלי' ל"א כ"ד) כי אמונים

נוצר ה' ומשלם על יתר וגומר, וזהו ובידו מלא לאמר, כי ידו נאמר על היכולת והכח שבו השלים מאמרו.

פסוק טז

והנה פירש ראשונה מה שדבר אל דוד בפיו, באמרו מן היום וגומר, רוצה לומר שמיום צאת ישראל ממצרים לא בחר בעיר מכל שבטי ישראל לצוות שיבנו בה בית הקדש, אבל בחר בדוד למלך על ישראל שהוא היה המתחיל והמעורר בבנין הבית, באופן שעל ידו נבחר העיר והמקום אשר בו יבנה בית האלקים. ובדברי הימים נאמר במקום זה (דברי הימים א' ו' ו') ואבחר בירושלם להיות שמי שם ואבחר בדוד להיות על עמי וגומר:

פסוק יז

וזכר שהיה דוד סבת הדבר כלו, לפי שהוא התעורר בבנין הבית, וכאלו היה הש"י אושפיזו ושוכן בביתו, אחרי אשר מעצמו ומלבו התעורר לבנות בית לשם ה' אלקי ישראל, רוצה לומר שכוון בזה לעבודת השם המיוחד וגם כן לשלמות ישראל ותועלתם, ושהש"י השיבו שכוונתו היתה רצויה ושכרו יהיה הרבה מאוד, לפי שהתעורר לזה מעצמו ולא העירו נביא ולא אדם אחר, (יח-יט) וז"ש יען אשר היה לבבך לבנות בית לשמי הטיבות כי היה עם לבבך, ר"ל מה שהיה בלבך טוב הוא אבל אינו מהראוי שיצא לפועל על ידך כי אם על ידי בנך. ובאמרו לבנות בית לשמי הוא יבנה הבית לשמי, ולא אמר לבנות בית לי ולא הוא יבנה הבית לי, הוא לפי שאין הקב"ה מוגבל במקו' ולא נאחז בגדר, ולכן אין ראוי שנאמר שהבית היא לו כי אם שהיא נעשית לכבוד שמו. והנה לא ראה שלמה לזכור בזה עוד ממה שאמר יתברך לדוד כי דמים רבים שפכת מפני כבוד אביו, הנה בכל זה ספר שלמה מה שדבר האל יתברך בפיו לדוד אביו.

פסוק כ

ואחר זה ספר איך נתקיים, (כ) והוא אמרו ויקם ה' את דברו אשר דבר ואקום תחת דוד אבי, ר"ל במלכות, ואבנה את הבית וגומר ואשים שם מקום לארון וגומר, שהוא התכלית שהיה מכוון אליו כל בנין הבית. ואחר שעשה שלמה המאמר הזה כדמות הקדמה לדבריו, להודיע שהוא בנה הבית במצות השם ושכבר היה מסודר מימי דוד אביו, (כב) ויעמוד לפני מזבח ה', ומאשר אמר אחר זה קם מלפני מזבח ה', למדנו שהיה כורע על ברכיו כל זמן התפלה. וזכר שפרש כפיו השמימה שהוא שאלת החסד האלקי, וכמאמר דוד (תלים קמ"ג ו') פרשתי ידי אליך נפשי כארץ עייפה לך סלה. ואמרו לפני מזבח ה', רצה לומר שבא בחצר הכהנים לפני מזבח הנחשת, כי להיות אותו מקום יותר מקודש מעזרת ישראל הלך שלמה להתפלל שם כדי שתהיה תפלתו יותר נשמעת. ובדברי הימים

(דברי הימים ב' י' י"ג) נאמר שעשה שלמה כיור נחשת וחמש אמות ארכו וחמש אמות רחבו ושלש אמות קומתו ויתנהו בתוך העזרה ויעמוד עליו ושם עשה תפלתו.

פסוק כג

ולפי שעקר התפלה ואופנה האמתי הוא, (ברכות פ"ה ל"ב ע"א) שיזכיר אדם תחלה שבחו של מקום ואח"כ יתפלל, מפני זה התחיל שלמה בשבח המקום באמרו ה' אלקי ישראל אין כמוך, רוצה לומר שבכל המלכים ושרי מעלה, לא ממניעי הגרמים השמימיים ולא מהשכלים הממונים על הנהגת האומות בארץ, אין בהם כאלקים המנהיג ומשפיע בישראל, כי היה הנהגת האחרים כלם מוגבלת ומסודרת ואי אפשר להם לשנותה מפאת עצמם, והאל יתברך הוא המנהיג בבחירה ורצון, וזהו אמרו שומר הברית והחסד וגומר, והברית הוא קיום הדבר הנדר, והחסד הוא לפנים מן השורה, וכל זה יאות למנהיג הראשון הבחירייי שאין לו הגבלה וסדור ידוע ולא לשאר השרים. ולפי שאמר שומר הברית זכר מה הוא הברית הזה, (כד) והוא אמרו אשר שמרת לעבדך דוד אבי את אשר דברת לו, כי הוא הברית והחסד אשר זכר. ואמנם מה שאמר עוד ותדבר בפיך, יראה שאין לו צורך, אחרי שכבר אמר את אשר דברת לו, ולמעלה זכר שהיה הדבור בפיו, אבל זה מורה על מה שזכרתי, שמלבד הנבואה שבאה לדוד על בנין הבית ביד נתן הנביא הנה עוד אמר לו הקב"ה בפיו לדוד כדי לנחמו ולדבר על לבו, ולזה אמר כאן את אשר דברת לו על נבואת נתן, ותדבר בפיך על מה שדבר לדוד עצמו בפיו:

פסוק כה

(כה-כו) והנה היה תכלית הדברים ועתה השם אלקי ישראל שמור לעבדך דוד וגומר, ואמר אחריו ועתה אלקי ישראל יאמן נא דבריך אשר דברת לעבדך דוד אבי וגומר, ויראה ששני המאמרים האלה ענינים אחד והם מאמרים כפולים, שהיא השאלה הראשונה אשר שאלתי בפרשה, והמפרשים לא התעוררו לישב הפסוקים האלה ולהשיב על היתור הנראה בהם, וענינם אצלי שהש"י בדברים אשר דבר לדוד על ענין הבית יעדו שבניו אחריו ירשו את כסא מלכותו, כמו שאמר בספר שמואל (שמו' א' ז' ט"ז) ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם, ויעדו עוד שהיושב על כסאו יהיה עבד האלקים ואוהבו, וכמו שאמר שם אני אהיה לו לאב והוא היה לי לבן, והנה שלמה בקש עתה על שני החסדים האלה שיקיים הש"י שניהם. ועל הראשון אמר ועתה ה' אלקי ישראל שמור לעבדך דוד אבי את אשר דברת לו לאמר לא יכרת לך איש מלפני יושב על כסא ישראל, ולפי שהיו הייעודים האלקיים כלם על תנאי זכות המקבל, אמר רק אם ישמרו בניך את דרכם וגומר. והחסד השני אשר בקש עליו הוא, שיהיה שלמה אהוב למעלה וישמע האלקים תפלתו

ויעשה צרכיו בקראו אליו, ועל זה אמר שנית ועתה אלקי ישראל יאמן נא דברך אשר דברת לעבדך דוד אבי, והוא שישים השגחתו על שלמה ועל הבית, (כז) וזהו אמרו כי האמנם ישב אלקים על הארץ, רוצה לומר שבאמת ובאמונה קיימת אמונת ההשגחה האלהית על הארץ אשר נתן להם, ופירש דבריו שלא אמר הישיבה על הארץ להיותו יתברך מוגבל במקום ונאחז בגדר גשמי, כי אם להדבק השגחתו באנשי הארץ, וזהו אמרו כי הנה השמים ושמי השמים, ר"ל הגלגלים כלם והגלגל העליון המקיף בכל לא יכלכלוך אף כי הבית הזה? (כח) אבל היה כוונת המאמר כי ישב אלקים על הארץ, שתפנה אל תפלת עבדך ה' אלקי לשמוע אל הרנה ואל התפלה אשר עבדך מתפלל לפניך היום, ואמר זה על עצמו שישמע האלקים אל תפלתו ויקבל אותה ברצון, וקרא עצמו עבד ה' להיותו עובד אותו בכל לבבו ובכל נפשו, ולזה אמר אשר עבדך מתפלל לפניך היום, ר"ל התפלה שהיה רצונו להתפלל היום ההוא באותו מעמד, וכאלו היה זה רשות והקדמה לתפלתו. ומיד זכר התפלה אשר היה מתפלל לפניו יתברך, (כט) והיא אמרו להיות עיניך פתוחות אל הבית הזה לילה ויום, ר"ל שתדבק שם השגחתו, כי העינים נאמרו בו יתברך על ההשגחה, כמו שאמר (זכרי' ד' י') עיני ה' משוטטות בכל הארץ, זהו האופן הראשון בפירוש הפסוקים האלה. ואפשר עוד לפרש באלו הפסוקים ששלמה כוון בדבריו, להודיע ששרות השכינה בבית המקודש היה בזכו' דוד אביו, ולכן אמר בתחלת הדברים ברוך ה' אלקי ישראל אשר דבר בפיו וגומר, מן היום אשר הוצאתי את עמי ישראל ממצרים לא בחרתי בעיר מכל שבטי ישראל לבנות בית להיות שמי שם, ואבחר בדוד להיות על עמי ישראל ויהי עם לבב דוד לבנות בית וגומר, ועל כן אמר בבקשתו ועתה ה' אלקי ישראל שמור לעבדך דוד אבי את אשר דברת לו לאמר לא יכרת לך איש מלפני יושב על כסא ישראל וגו', וכדי שישראל יאמינו ביעוד הזה אשר יעדת את דוד על התמדת כסאו, יהי רצון מלפניך שישב אלקים על הארץ, רוצה לומר שתשרה השכינה בבית הזה אשר בניתי, לא שתהיה נכלל במקום כי אם שתפנה אל תפלת עבדך שלמה שמתפלל לפניך היום הזה, והיא להיות עיניך פתוחות אל הבית הזה, כי כאשר יראו ישראל שירד הכבוד האלקי ושרה השכינה בבית הזה אשר דברת לדוד, יאמינו ביעוד קיום והתמדת מלכותו, כי כמו שהיות השכינה במשכן האלקי היה אות עצמי על דבקות משה והיותו נאמן ביתו, ככה בשרות השכינה בבית אשר בנה שלמה במצות דוד אביו יאמן היעוד הטוב אשר אמר דוד שדבר אליו האלקים, וזהו אמרו ועתה אלקי ישראל יאמן נא דברך אשר דברת לעבדך דוד אבי, והדבור הזה הוא אשר זכר למעלה לא יכרת לך איש וגומר, אבל בראשונה בקש שלמה מהאל יתברך שישמור לדוד

החסד ההוא אשר דבר לו, ועתה יבקש שישכון כבודו בבית, באופן שבזה יאמן בעיני כל בית ישראל שדברו אמת וקיים לעד, ועל כן תמצא שפעמים רבות בזמן המלכים זכר הכתוב שהיה הש"י מוחל לעונותם בעבור דוד עבדו, וכמו שאמר (ישעי' ל"ז ל"ה) וגנותי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי, ועל זה יסד דוד שיר המעלות (תלים קל"ב) זכור ה' לדוד אל כל ענותו, באמרו עד אמצא מקום לה' נבואה למשכנותיו וגומר, והתפלל על שרות השכינה באמרו קומה ה' למנוחתך וגומר ואמר בעבור דוד עבדך וגומר, לפי שבעבורו היה, וכל המזמור ידבר מזה, וזהו אמרו בכאן יאמן נא דברך אשר דברת לעבדך דוד וגו', וגזרת המאמר הזה כלו הוא אמרו להיות עיניך פתוחות אל הבית הזה, ונתן סבות וטענות מכריחות על זה. האחת באמרו אל המקום אשר אמרת יהיה שמי שם, ר"ל שהוא יתברך אמר על הבית הזה (בסי' הנמשך פסוק ג') והיו עיני ולבי שם כל הימים, ומפי זה ראוי שידבק שמה השגחתו.

והטענה השנית הוא אמרו לשמוע את התפלה אשר התפלל עבדך אל המקום הזה. ר"ל כי מפני זכות המתפללים אם יבא חסיד ועבד האלקים להתפלל במקום ההוא יהיה מהראוי שידבק שם השגחתו, ולפי זה אמרו למעלה אשר עבדך מתפלל לפניך היום נאמר על עצמו, ואמרו למטה אשר התפלל עבדך אל המקום הזה כוון בו לכל אדם שיהיה עובד אלקים והולך בדרכיו בבואו להתפלל שמה, (ל) והיה גזרת המאמר כלו ושמעת אל תחנת עבדך ועמך ישראל אשר התפללו אל המקום הזה, ר"ל כי בין שיהיה המתפלל יחיד או רבים ישמע תפלתם. ואמנם אמרו אחר זה ואתה תשמע אל מקום שבתך אל השמים ושמעת וסלחת, פירושו עם היות שעתה ובכל זמן אתה תשמע אל מקום שבתך ואל השמים מה שהתפלל לפניך כל אדם מבלעדי הבית, הנה יהיה יתרון הבית ומעלתו שתסלח אל עונות המתפללים אליך מפני קדושת הבית, מה שלא היה אלו היה מתפלל מממקום אחר שלא תהיה סולח אל החוטא כי אם על ידי יסורין. הנה אם כן תועיל התפלה אשר יהיה בבית הזה שתסלח אל החוטא המתפלל שמה בעבור קדושת הבית, שהכנת המקום המקודש תדבק שמה ההשגחה, ומפני זה תהיה התפלה יותר מקובלת ממה שתהיה ממקום אחר, והיה עם זה הסליחה והכפרה נתנת לכל אדם, וזהו אמרו ושמעת וסלחת.

פסוק לא

ולפי שבקש שלמה שיסלח הש"י אל אשר התפלל אליו בבית ההוא, הוציא מן הכלל אם יחטא איש לרעהו ויתחייב אליו בשבועה ויבא לישבע לפני המזבח, כי אם ישבע לשקר לא יסלח השם יתברך בעד חטאתו, כי אחרי שהוא מעל בקדושת הבית אינו ראוי

שהבית יכפר עליו, (לב) וזהו אמרו ואתה תשמע השמים ושפטת את עבדך להרשיע רשע וגומר, ר"ל שיהיה כענין הסוטה שנקה לא ינקה הנשבע לשקר, וכן המשביע בהשביעו חנם ישוב עמלו בראשו, ולכן לא אמר בזה וסלחת, לפי שלא בא המאמר הזה כי אם להוציאו מהכלל, ולכן לא תמצא בו פרשה, והנה לא כוון בזה כי אם על חטא הממון, שנאמר (ויקרא ה' כ') נפש כי תחטא ומעלה מעל בה' וכחש בעמיתו וגו', ובשבועת העדות כתוב (שם שם א') ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה וגומר, והותרו בזה השאלות הראשונה ושנית ורביעית:

פסוק לג

בהנגף עמך וגומר. אחר שבקש שלמה בדרך כלל על תפלת עבדיו ותחנתם חטאות הצבור והיחיד, זכר אחרי זה הדברים הכוללים שיתפללו עליהם העם, אם במלחמות אשר בהנגף עמך ישראל, ואין ענין זה המאמר כאשר ילכו בשבי ויתפללו בארצות הגוים, כי הכתוב אומר בכאן והתחננו אליך בבית הזה, אבל היתה הכוונה שכאשר ישראל יהיו נגפים לפני אויביהם בעבור חטאתם וישובו לירושלם ויעשו תשובה ווידוי, וזהו ושבו אליך והודו את שמך והתפללו והתחננו בבית הזה, (לד) הנה אז תשמע השמים וסלחת לחטאת עמך ישראל, בענין שכאשר יצאו פעם אחרת להלחם באויביהם לא יהיו עוד נגפים ולא ילכו בשבי אבל ישובו לארצם ולעמם, והוא ע"ד (דברים ל"ג ז') שמע ה' קול יהודה ואל עמו תביאנו וגו', וזהו והשבותם אל האדמה, שישובו מהמלחמה אשר יצאו אליה. והחכם רד"ק פי' הנשארים בעיר שלא יצאו למלחמה יתפללו ואתה תשמע וישובו היוצאים למלחמה:

פסוק לה

ואמנם כאשר יהיה עצירת גשמים, אמר בהעצר שמים ולא יהיה מטר בעבור חטאתם, וגלה בזה שאין עצירת גשמים בארץ ישראל כי אם לחטאת העם, וכמו שאחז"ל במס' ברכות (צ"ל תענית ז' ע"ב) אין הגשמים יורדים אלא אם כן נמחלו עונותיהם של ישראל, והסבה בזה משה אדוננו גלה אותה באמרו (שם י"א י"ב) ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלקיך בה מראשית השנה ועד אחרית השנה, ובקש שלמה שכאשר יתפללו על הצרה הזאת בבית האלקים עם התשובה הראויה, כמו שאמר ומחטאתם ישובון, כדי שתענם בעת הצרה, (לו) הנה אז אתה תשמע השמים ותסלח לחטאתם, ובזה תורם את הדרך הטובה, ר"ל שתודיעם על איזה עון נעצרו השמים וישיגו הדרך הנכונה אשר יכלו בה ותתן המטר על הארץ. והנה אמר ארצך, להגיד שמצד הארץ וזכותה ומצד העם ימטיר השם.

פסוק לז

ואחר שזכר הגשמים זכר מיני רעב אחרים שאינם מפני עצירת הגשמים כי אם מפני סבות אחרות שיזכור, וגם מיני חליים ודבר, ועליהם אמר רעב כי יהיה בארץ, כלומר בסבת שטף מטר או ברד או בסבת הרוחות או בסבת חום השמש בשבולים או סבות אחרות, וג"כ זכר שדפון ירקון שהם חלאים רעים כשיהיו בארץ, או ארבה או חסיל כשיבא, או כשיבא האויב לצור על ערי ישראל ובכלל כל נגע וכל מחלה, (לח) הנה כל תפלה וכל תחנה אשר תהיה אם לכל האדם, רוצה לומר לכל איש ואיש בפרט, ואם לכל עמך ישראל אם יהיה להם בכלל נגע או מחלה או צרת אויב, כי כל אחד ידע תוגת לבו וצרכיו, ויפרוש כפיו אל השמים בזה הבית (לט) תשמע השמים ותמלא בקשתם כפי זכותם, וזהו אמרו ונתת לאיש וגומר, רוצה לומר כפי זכותו וענינו, כי בזה יבואו כלם ליראה את השם הנכבד כאשר יכירו וידעו שעונותיהם סבבו להם אלו הרעות, ושעם התשובה וקדושת הבית ירפאו נגעיהם ויותרו צרותיהם, על דרך מה שאמר המשורר (תלים ק"ל ד') כי עמך הסליחה למען תורא. ואמנם למה אמר שלמה תמיד ואתה תשמע השמים, והיה די בשיאמר ואתה תשמע, ומה ענין לשמים בזה, אחשוב שלהיות הנהגת העולם התחתון הזה מושפעת מהשמים, היתה תפלת שלמה שהאל יתברך ישמע תפלת הקורא אליו בביתו וישדד המערכות השמימיות, כדי להסיר הרע המסודר מפאת המערכה, ואעפ"י שיהיו שמה סבות מעיקות ומונעות מזה הנה אלקינו ביכלתו המוחלט יסיר המונעים ההם כלם, וזהו ענין הסליחה שאמר תמיד ואתה תשמע השמים וסלחת. וכבר זכרתי שעם היות שאמר בתפלתו וסלחת ועש' ונתת לאיש ככל דרכיו, אין הכוונה שלא יעשה חסד כי אם לצדיק, אבל שאחרי שיפרוש כפיו בבית הזה וייטיב את לבו ומחשבותיו לפני ה', מיד לא יזכרו הראשונות וכל חטאתיו לא תזכרנה, כי זה היה פעל קדושת הבית שהיתה מביאה הכפרה והסליחה מבלי יסורין, וזהו אמרו ונתת לאיש ככל דרכיו, ר"ל הוא עזב את עונותיו והשליכם מעל פניו, גם אתה בגודל זרועך תשליכם מעל פניך ולא יעלו על לב, וכמו שאמר (ירמיה נ' כ') יבוקש את עון ישראל ואיננו כי אסלח וגומר. וראוי שתדע ששלמה בתפלתו זכר שלשה שמות, שהם תפלה תחנה ורנה, ושאינם שמות נרדפים, אבל הם כפי שלשה חלקים שראוי שיהיו בכל תפלה שיתפלל האדם אל בוראו. האחד הוא בזכרון שבחי האל יתברך, וכמו שאחז"ל יזכיר אדם שבחו של מקום תחלה ואחר כך יתפלל (ברכות ל"ב ע"א), וזכרון הזבחים וההלולים נקרא רנה. וחלק השני הוא בהיות אדם מצדיק ודן את עצמו כשהוא חוטא והמעטת ענינו וכחו, כאומר מה אני ומה חיי? וזה נקרא תפלה, שהוא משורש פלל, שענינו משפט, כמו

(שמו' א' ב' כ"ה) ופללו אלקים (בראשי' מ"ח) ראה פניך לא פללתי. והחלק השלישי הוא בבקשת הצרכים ושאלת השואל ונקראת תחנה, וכמו שאמר (ירמיה ל"ח כ"ו) מפיל אני תחנתי לפני המלך, ומזאת הבחינה והשמוש באו שלשת המלות האלה בדברי שלמה רנה תפלה ותחנה, כמו שאמר לשמוע אל הרנה ואל התפלה, ואמר ופנית אל תפלת עבדך ואל תחנתו. ואין ספק שפעמים ישמשו המלות האלה זו בשמושה של זו, להיות ענינם קרוב, אבל המובן והשמוש השרשיי אשר בכל אחד מהם הוא כפי מה שאמרתי. ואחרי שזכר כל מיני התפלות אשר יעשו הפרט והכלל בבית המקודש, (מא) זכר שגם הנכרי שאינו מישראל ובא בארץ רחוקה להתפלל בזה הבית למען שמו ישמע השמים ויעשה ככל אשר יקרא אליו הנכרי, כי ימשכו מזה שתי תועלות, האחד שיאמרו ליראה את השם הנכבד כעם ישראל, והשני שיכירו וידעו כי שם ה' נקרא על הבית. והנה לא אמר שלמה בנכרי ונתת לו ככל דרכיו, או אשר תדע את לבבו כמו שאמרו בישראל, לפי שתפלת ישראל תלויה בתשובה ותפלת הנכרי היתה בלי תנאי, כי בידוע הוא שאין לבו שלם ונכון עם השם:

פסוק מד

והנה אמר אחרי זה כי יצא עמך למלחמה, ושאלתי למה אמר זה אחרי שכבר נאמר כל זה למעלה? גם למה לא הביא כל עניני ישראל זה אחר זה וענין הנכרי באחרונה? ומה הצורך שהכניס ענין הנכרי בין תפלות ישראל וצרכיו? הנה תשובת כל זה הוא, ששלמה עד עתה זכר כל התפלות אשר יעשו בבית המקודש, אם בדברים שבין אדם לחברו, ואם לעניני הכלל בנצחון המלחמות, ואם בהעצר שמים, ואם בשאר הצרות והחלאים כלם, ואם בענין הנכרי שיבא להתפלל אל הבית הזה, ואחרי שזכר כל זה שהיה ענינו התפלה בבית ובמקום הזה, הביא פרשה אחרת מהתפלות אשר יעשה לא הנכרי כי אם ישראל בהיותם בארץ אויביהם כאשר יתפללו בכוונתם נגד העיר ירושלם ונגד בית המקדש, ובקש מהשם שאעפ"י שאינם מתפללים בבית להיותם שבויים ומאותם הארצות מכוונים לבם אליה ישמע תפלתם, וז"ש כי יצא עמך למלחמה על אויבו בדרך אשר תשלחם, ר"ל שאין ראוי לצאת להלחם כי אם בהיותם נמלכים בשכינה, אם על ידי נביא ואם במשפט האורים והתומים, (מה) הנה אז כאשר יתפללו ההולכים למלחמה דרך העיר והבית הזה, אעפ"י שהם חוץ ממנה ישמע תפלתם ויעשה משפטם, רוצה לומר המשפט הראוי אליהם כפי זכותם. או יהיה ועשית משפטם שינקום נקמתם, והוא כמו (תלים ט' ה') כי עשית משפטי ודיני, (מו) ואמנם אם יהיו הם חטאים ולא יהיו ראויים לתשועה, כי אם להיותם גולים, אחרי היותם בארץ אויביהם שבויי חרב, (מז)

וישובו אל אל ובקשו משם אל השם באותם הארצות אשר נשבו שם ויעשו תפלות ותחנונים ויאמרו חטאנו העוינו והרשענו, (מח) ותהיה תשובתם אמתית בכל לבבם ובכל נפשם, ועם זה יעשו תפלתם דרך ארצם, רוצה לומר מכוונות נגד העיר אשר בחרת והבית הזה, על דרך מה שנאמר בדניאל (דניאל ו' י"א) וכוין פתיחן ליה בעליתיה נגד ירושלם, (מט) הנה אז תשמע השמים ועשית משפטם, (נ) והוא שתסלח לעמך את חטאיהם וגם לפשעיהם, שהוא המרד, ויתנם לרחמים לפני כל שוביהם, באופן שירחמו עליהם. והתבונן בתפלה אשר יעשו ישראל בארץ האויבים כמו שזכר, הגדיל והפליא שלמה שתהיה דבקו גדולה ועם ודוי כולל ומלב ומנפש, לפי שלהיות המקום ההוא בלתי מוכן יצטרך יותר ויותר להזמנת התפלה ממה שיהיה בתוך הבית המקודש. והנה לא התפלל שלמה כאן שיוציאם מן הגלות, לפי שלא יספיק לזה קדושת הבית אשר התפללו נכחו ויצטרך להשגחה פרטית נפלאה כפי רצונו יתברך. וה"ר דוד קמחי פירש ורחמום, שיניחום לצאת מהגלות ולשוב לארצם כמו שעשה מלך פרס. והנראה אלי בזה הוא, ששלמה לא בקש בכאן כי אם מה שיתיחס לבנין הבית, ושהתנצל בדברים למה לא בקש על גאולתם ועל פדות נפשם, (נא) במה שאמר מיד כי עמך ונחלתך הם אשר הוצאת ממצרים וגו', וכאלו אמר וכן תוציא אותם (נב) לפי שתמיד עיניך פתוחות אל תחנת עבדך, ר"ל האיש התם וישר ירא אלקים וסר מרע, ואל תחנת עמך ישראל לשמוע אליהם בכל קראם אליך, ואף שיהיו בגלות משם תשמע תפלתם, ואל יעכב לפניך צדקת הגוים אשר שבו אותם, (נג) כי אתה הבדלתם, ר"ל ישראל לנחלה מכל עמי הארץ כאש' דברת ביד משה עבדך בהוציאך את אבותינו ממצרים, וזה ממה שיחייב להוציאם מגלותם, והוא ע"ד מאמר המשורר (תלים ד' ב') בקראי ענני אלקי צדקי בצר הרחבת לי, ומפני זה שעשית במה שעבר חנני ושמע תפלתי בעתיד, ובזה הותרה השאל' השלישי':

פסוק נד

ויהי ככלות שלמה וגומר. ספר הכתוב שכאשר כלה שלמה להתפלל את כל התפלה והתחנה הזאת בכריעה בקידה והשתחואה לגבוה יתברך, (נה) ראה לברך את העם וקם על רגליו, כי לא היה ראוי שיברך את העם באותו האופן מהכריעה שבירך והתפלל לשם יתברך, (נו) והקדים לברכתו ברוך ה' אשר נתן מנוחה לעמו ישראל, לומר שעל המנוחה ועל נחלת הארץ הנבחרת יודו שמו ויברכוהו, ואמר זה על מה שאמר משה בפרשת ראה (דברים י"ב י') והניח לכם מכל אויביכם מסביב וגומר, (נז) ולזה יבקש ממנו יתברך שיהיה עמהם כאשר היה עם אבותיהם, כלומר שעם היות שכבר נתקיים מה שיעד לאבות אברהם יצחק ויעקב מירושת הארץ, הנה לא יעזבם ולא יטשם לאמר

מה לי עוד לעם הזה? והנה כבר עשיתי עמהם מה שנדרתי, אבל יהיה עמהם תמיד כמו שהיה עם אותם האבות הקדושים קודם שנתן להם את הארץ, ולא יעזוב את עמו ישראל ויטה לבבם וידריכם בדרך ישרה, כדי שילכו בכל דרכיו וישמרו מצותיו. ואם נפרש כאשר היה עם אבותינו על דור המדבר שינהיגם כמו שעשה להם, ראוי לפרש שלא יעזבנו ואל יטשנו להסיר מעלינו השגחתו כשאר עשה לדור המרגלים עד תומם.

פסוק נט

ועוד התפלל שיהיו דבריו (והם הבקשות אשר זכר למעלה בענין המתפללים אל הבית הזה) קרובים אל השם יומם ולילה, באופן שיעשה משפט עבדו, והוא המתפלל היחיד, ומשפט עמו ישראל כשהתפללו דרך כלל דבר יום ביומו, ר"ל בכל יום ויום. ואולי שכיון באמרו משפט עבדו על שלמה עצמו שבקש על זה.

פסוק ס

ואמר שבזה ימשך תועלת עצום, והוא שידעו כל עמי הארץ כי ה' הוא האלקים אין עוד. אבל לפי שקבלת התפלה בבית היתה תלויה בתשובה ומעשים טובים, (סא) הזהירם מיד באמרו והיה לבבכם שלם עם ה' אלקינו ללכת בחקיו ולשמור מצותיו כיום הזה, כאלו אמר כי אם לא תעשו כן לא יקבל תפלתכם:

פסוק סב

וספר הכתוב שהיה המלך וכל ישראל זובחים:

פסוק סג

וזכר זבח שלמה שהיה רב כיד המלך בקר עשרים ושנים אלף וצאן מאה ועשרים אלף, והוא באמת זבח גדול ונורא מסכים עם גדולת הבית ומעלתו ועם מעלת המלך ונדיבותו. וכבר אמרו ז"ל בתנחומא (פר' נשא) כשוהקם המשכן הקריבו הנשיאים דורון, א"ל הקב"ה כך הוא כבודי? א"ל רבון העולמים במדבר אנו יושבים וכפי המדבר הקרבנו לפניך, כשתכנס לפלטין שלך אתה רואה כמה קרבנות וכמה פרים נקריב לפניך, הה"ד (תלים נ"א י"ט) הטיבה ברצונך את ציון ובנומר אז תחפוץ זבחי צדק עולה וכליל אז יעלו על מזבחך פרים, אלו הם קרבנות של שלמה. הורו בזה כי התגדל מעלת שלמה בעניני בית ה' ממעלת אנשי המדבר ונשיאיו על אחת כמה וכמה:

פסוק סד

וזכר הכתוב שלהיות הקרבנות רבים קדש המלך את תוך החצר, רוצה לומר חצר הכהנים, באופן שהיו מקריבים שם הקרבנות על הרצפה, והיה זה לפי שמזבח הנחשת אשר עשה שלמה שהיה עשרים אמה ארכו ועשרים רחבו כמו שנזכר בדברי הימים,

היה קטן מהכיל. ועם היותו מזבח אבנים כמו שצותה התורה, הנה קראו מזבח הנחשת, לפי שהיה מצופה נחשת, כמו שנקרא מזבח הזהב להיותו מצופה זהב. וכבר אחז"ל על זה דעות חלוקות (זבחים נ"ט ע"א), והיותר מתישב כפי פשט הכתובים הוא, שאין ראוי לחשוב שאמר זה על מזבח הנחשת אשר עשה משה במדבר, כי הנה בדברי הימים מפורש שהיה זה המזבח אשר בנה שלמה, ואמנם המזבח אשר בנה משה נגנז עם אהל מועד, ומזבח שלמה שהיה עשרים אמה ארכו ועשרים רחבו לא היה מכיל רוב העולות והחלבים, וכבר אמרו חז"ל על זה (שם), שהרי מזבח הנחשת שעשה משה היה חמש על חמש, ואמר הכתוב אלף עולות יעלה שלמה על המזבח ההוא, והמזבח שעשה שלמה היה עשרים על עשרים, ולפי חשבון העולות וחשבון האמות לא היה מזבח שלמה מכיל אלא ששה עשר אלף, ואיך א"כ יכיל בקר עשרים ושנים אלף וצאן מאה ועשרים אלף? וא"ת כל אלו לא היו אלא החלבים, כי שלמים היו כל אלו, ובמזבח של משה אמר אלף עולות שהיה כלם כליל, נאמר כי גם הנה היו עולות רבות ומנחות, כי לא מנה רק השלמים, והעולות היו רבים עד כי בין העולות והמנחות וחלבי השלמים לא יכול המזבח שעשה שלמה להכיל את הכל עד שהוצרך שלמה לקדש רצפת החצר:

פסוק סה

וספר הכתוב עוד שעשה שלמה את החג וכל ישראל עמו שבעת ימים ושבעת ימים, וכבר נזכר בד"ה (דברי הימים ב' ז' ט') כי עשו תחלה חנוכת המזבח שבעת ימים, ואחר כך עשו חג הסכות שבעת ימים אחרים ועשו ביום השמיני עצרת כמשפט, וביום שלאחריו שהוא כ"ג לחדש השביעי שלח את העם, ר"ל כי עם היות ששלח אותם ונטלו ממנו רשות ביום השמיני, הנה הם הלכו ביום הכ"ג, ואחז"ל (מועד קטן פ"א ט' ע"א) שעם היות שנטלו ממנו רשות ביום השמיני, לפי שלא הלכו באותו היום נטלו רשות פעם שני ביום הכ"ג שהלכו להם. ואעפ"י שעשו ז' ימי חנוכה קודם חג הסכות והיה יהכ"פ בכללם, אפשר שאותו היום עשו שלמי חגיגה כשאר הימים אבל באותו יום לא אכלו משלמיהם עד הלילה, ואם היה שאכלו אותו היום כדעת חז"ל יהיה הדבר להוראת שעה וע"פ נביא, כי נביאים היו שמה, וכמו שהביאו כ"ז בפ"ק ממס' (משקין) [צ"ל מועד קטן] ויהי' לפ"ז פיה"כ ויעש שלמה את החג שהוא חג הסוכות. וספר איך עשאה, באמרו שעשה שבעת ימים ושבעת ימים, ר"ל שבעת ימי חנוכת המזבח, וראשונה שבעת ימי החג, ואחריהם היום השמיני הוא העצרת. זהו מה שכלל הספור במקום הזה. ואמנם בדברי הימים סופר בזה ענין אחר איום ונורא, אמר שם (דברי הימים ב' ו' א' וכו') וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה מן השמים ותאכל העולה והזבחים וכבוד השם

מלא את הבית ולא יכלו הכהנים לבא אל בית ה' כי מלא כבוד ה' את בית ה' וכל בני ישראל רואים ברדת האש וכבוד ה' על הבית ויכרעו אפים ארצה על הרצפה וישתחוו והודות ליי' כי טוב כי לעולם חסדו, והוא מהתימה איך לא זכר הנביא בזה הספור דבר מזה? בהיותו הגדול והמפורסם שבנסים, והוא אשר נעשה למשה ביום המלואים, וכמו שהבאתי בשאלה הששית, ובתשובת הספק הזה ראיתי להרחיב המאמר, מפני שמצאתי חלוף גדול ממה שנזכר כאן למה שנזכר בדברי הימים, כי כאן זכר הכתוב ביאת הענן וכבוד ה' אשר מלא את הבית ולא זכר האש, שנאמר והענן מלא את בית ה' ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן כי מלא כבוד ה' את בית ה', ואמנם בדברי הימים זכר האש והכבוד ולא זכר הענן, שנאמר ולא יכלו הכהנים לבא אל בית ה' כי מלא כבוד ה' את בית ה' וכל בני ישראל רואים ברדת האש וכבוד ה' על הבית וגומר, ומפני זה ראוי שנחקור אם כבוד ה' נאמר על הענן לבדו או על האש לבדו, או על המקובץ ומחובר משניהם יחד, או על דבר אחר זולתם? ומהו זה הדבר? ונדע עם זה טבע זה הענן, אם הוא מהעננים המתילדים מהאידים העולים או מטבע אחר? וכן האש אם הוא יסודי פשוט או אם מורכב? רצוני אויר מתלהב שורף, כאשי' הנמצאים אצלנו, ובכלל נחקור ממציאותם, אם הוא טבעיי או נסיי? ואם הם דברים נבראו לשעתם או מששת ימי בראשית? ונדע גם כן אם הענן והאש והכבוד שבאו בבית שלמה היו עצמן כעמוד הענן ועמוד האש ההולך לפני מחנה ישראל בצאתם ממצרים? ואם הם אשר ירדו על הר סיני ואשר מלאו את המשכן ביום הקמתו ואשר ירד על המזבח ביום השמיני למלואים ואשר נראה לעיני בני ישראל במדבר פתח אהל מועד פעמים רבות, או אם היו האשים האלה מטבע אחד או מתחלפי הטבעים גם כן? ונדע עם זה תכלית מציאותם בכל מקום שהם בכלל ובפרט. ולפי שלא מצאתי למפרשים בזה הדרוש דבר נאות ומספיק, אמרתי הנה באתי כפי הסברה הישרה והאמונה התוריית לבאר השרשים האלה הארבעה אשר זכרתי, ובתום לבבי ובנקיון כפי הדבר אשר ישים אלקים בפי אותו אדבר. ואומר שכפי מה שיורו עליו הכתובים והסכימו עליו חכמי התורה האחרונים, הנה כבוד ה' נאמר בייחוד על האור שהיה נראה בתוך הענן אשר קרא הכתוב בשם אש, כמאמר הכתוב (שמו' כ"ד ט"ז) וישכון כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים וגומר ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל, הנה גלה שכבוד ה' אינו הענן אבל הוא דבר דומה לאש באורו וזוהרו, והענן הוא סביבו ומכסה אותו, כמו שהעשן תמיד סביב האש, וכמו שהלפידים האשיים נראים מתוך העננים, ככה היה כבוד ה' הדומה לאש בתוך הענן והערפל, ומזה תדע שאמרו ויכסהו הענן ששת ימים אינו חוזר אל ההר ולא

אל משה, כדעות שני החכמים החולקים בזה בגמרא (יומא ד' ע"ב) אבל באמת שב אל הכבוד שזכר, שכסהו הענן ששת ימים ולא היה נראה לישראל כל אותם הימים כי אם הענן, וביום השביעי כאשר קרא אל משה נבקע הענן ואז ראו כבוד השם שהיתה בתוכו כאש אוכלת לעיניהם. וכבר הסכים הרב המורה על שכבוד ה' הוא האור הנברא, כתב בפרק י"ט ח"א על (שמות מ' ל"ד) וכבוד השם מלא את המשכן ז"ל, אלא אם תרצה שתשים כבוד השם האור הנברא אשר יקרא כבוד ה' בכל מקום וכו'. ובפרק י"ח הקודם אליו אמר ז"ל, שמשה התקרב אל המקום מההר אשר שכן עליו האור, כלומר כבוד השם וכו', וכן בפרקים מספרו. וכן כתבו הרמב"ן על פסוק (שם שם) ויכס הענן את אהל מועד ז"ל, יאמר כי הענן כסה את האהל מכל צד, וכבוד ה' מלא את המשכן, כי תוכו מלא הכבוד והכבוד היה שוכן בתוך הענן תוך המשכן וכו'. ובפרשת ואתחנן כתב ז"ל (דברים ה' כ"ג) מתוך האש הענן והערפל, ביאור למתוך האש, כי האש ענן וערפל סביביו וכו'. והראב"ע ז"ל כתב בפרשת פקודי על פסוק (שמות מ' ל"ח) כי ענן ה' על המשכן יומם ואש תהיה לילה בו, בענן או במשכן והראשון נכון. הלא אלה כלם ראשי בני ישראל המה הסכימו שכבוד ה' נאמר על האור והאש שהיה בתוך הענן בייחוד, עם היות שכבר יאמר על קבוץ הענן והאש אשר בתוכו ויקרא הכלל בשם החלק, כי להיות כבוד השם בענן יקרא הענן והאש כלו כבוד ה', והוא השרש הראשון. ואמנם טבע זה הענן והאש, ראוי שתדע שהענן ההוא לא היה כשאר העננים המתילדים מהאידים, והאש גם כן לא היה מהיסודי ולא מהמורכב המתלהב אשר אתנו, אבל היו בלא ספק דברים נסיים בראם הש"י על דרך הפלא. ודעתי בענין הזה, שהיה הענן הוא החשך אשר על פני תהום שנברא במעשה בראשית ביום הראשון קודם שהיו אידים בעולם, והיה החושך ההוא ענן עב חשוך בראו הקב"ה מלא דבר כשאר הדברים הנבראים בראשונה, והאור הוא הנברא ג"כ מתחלת הבריאה באותו יום הראשון מטבע עליון, וכמו שאמרו חז"ל (חגיגה י"ב ע"א) גנזו הקב"ה לצדיקים, ואותו ענן הוא הנקרא ענן הכבוד ואותו האור הוא הנקרא כבוד ה' כמו שזכרתי, ולהיותו בתוך הענן קנה הענן זה השם, ר"ל ענן הכבוד, ומזה דבר הנביא יחזקאל (יחזקאל א' ד') כשספר שראה בתחלת נבואתו ענן גדול ואש מתלקחת ונוגה לו סביב ומתוכה כעין החשמל מתוך האש. הנה אם כן הענן אינו מטבע העננים השפלים, ולא האש מטבע האש היסודי ולא מהמורכב, ושניהם נבראו, ר"ל אש וענן בתחלת הבריאה על דרך הפלא המוחלט כשאר הדברים שנבראו תחלה בימי בראשית. ואמנם ביאור זה והוכחת אמתתו אינו ממה שיאות לזה המקום, כי הוא דרוש עמוק עמוק מי ימצאנו וסוד מסודות התורה ומסתריה, ואם תרצה לבא עד תכונתו כפי דעתי,

לך לך מארצך ומחומריותיך ומבית אביך והפשט ממך המנהגים ועיין בספר מחזה שדי אשר אני עושה, כי שם ביארתי כל זה בשלמות גדול וזהו השרש השני. הענן והאש אשר זכרתי, המה היו עמוד הענן ועמוד האש אשר הוליך הש"י לפני בני ישראל בצאתם ממצרים, כי הנה שלח יתברך לפניהם אורו נברא וענן הכבוד סביבו, ואל יקשה עליך מה שאמר הכתוב (שמות י"ג כ"ב) שהיה הולך עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה, לפי שעם היות שניהם מתחברים האש והענן, היה האש נראה בלילה להעדר אור השמש ולא היה נראה ביום מפני הנצוץ השמשיי, כמו שיהיה באור הכוכבים שבהיותם תמיד על הארץ לא יראו ביום ויראו בלילה להסתר השמש, ולזה היה עמוד האש נראה בלילה לזוהרו ועמוד הענן היה נראה ביום לעביו, עם היות שכאשר עמדו על הים נראו שניהם יחד בלילה אחת, כמו שאמר (שם י"ד כ') ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה, והענן האלקי הזה והאור הדומה לאש שנקרא כבוד ה' המה ירדו על הר סיני, כמו שאמר (שם י"ט ט') הנה אנכי בא אליך בעב הענן, ואמר (שם שם י"ח) והר סיני עשן כלו מפני אשר ירד עליו ה' באש ויעל עשנו כעשן הכבשן, כי העשן הוא היה הענן הסובב את האש, וכמו שכתב רש"י מתוך הענן, ענן זה כמו עשן, ובפרשת כי תשא נאמר (שם ל"ג ח') והיה כבא משה האהלה ירד עמוד הענן ועמד פתח האהל ודבר עם משה, ובתוך אותו הענן היה האור הנברא, ולכן אמר שם (שם שם ט') וראה כל העם את עמוד הענן עומד פתח האהל וקם כל העם וישתחוו איש פתח אהלו, לפי שבתוך הענן היה הכבוד האלקי, ולכן היה הדבור למשה מתוך הענן, כמו שאמר (שם ל"ד ה') וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם ויקרא בשם ה' וכתיב (ויקרא ט"ז ב') כי בענן אראה על הכפורת, והענן והכבוד הזה הוא אשר מלא את המשכן, כמו שאמר (שמות מ' ל"ד) ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן, הנה ביאר שכבוד ה' הוא נאמר על הענן אשר בתוכו האש, כי היה שם כבוד ה' נאמר בייחוד על האור העליון שהוא כאש אוכלת, ובעבורו יקרא הענן הסובב אותו ענן הכבוד, והמקובץ משניהם ענן ואש יקרא גם כן בכללות כבוד ה', כי יקרא הכלל בשם החלק, וביום המלואים נאמר (ויקרא ט' כ"ג כ"ד) וירא כבוד ה' אל כל העם ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח וגומר, זכר שנראה הכבוד שהוא הענן ואש בתוכו ושיצא האש מתוכו ותאכל על המזבח, ובענין המן והמרגלים ומחלוקת קרח ומי מריבה נזכר תמיד כבוד ה' שנראה אל העדה, והוא עמוד הענן שהיה האש בתוכו, ובספר ואלה הדברים לפי שהואיל משה באר את התורה לא נזכר בשום מקום כבוד ה', אבל זכר בפירוש תמיד האש הענן והערפל. הנה התבאר מכל זה שהענן והאש אשר ראו ביציאת מצרים ועל הים ובמעמד הר סיני ובהקמת המשכן וביום השמיני למלואים ובכל ימי

המדבר, המה עצמם באו בבית האלקים אשר בנה שלמה אחרי שהכניס הארון אל קדש הקדשים והוא השרש השלישי. ולהיות כבוד ה' נאמר ביחוד על האש ובכללות על הענן והאש, אמר כאן בספר מלכים והענן מלא את בית ה', והוא ענן הכבוד שהיה בתוכו האש, ואמר ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן כי מלא כבוד ה' את בית ה', ר"ל שלא יכלו לעמוד לשרת משני סבות, האחת מפני הענן, והשני מפני האש, וזהו כי מלא כבוד ה' את בית ה' שהוא האש שנקרא בייחוד כבוד ה', ויחסר בזה וי"ו התוספת, כאלו אמר וכי מלא כבוד ה' שהיא הסבה השנית. ואין להקשות על זה מאשר זכר הכתוב בכאן שהענן והכבוד מלא את בית ה' קודם תפלת שלמה, ובדברי הימים כתוב שירד האש ככלות שלמה להתפלל, כי הנה קודם תפלת שלמה כשהונח הארון במקומו ירד הענן והאש בתוכו הנקרא כבוד ה' ומלא את הבית, ואמר שלמה עליו ה' אמר לשכון בערפל והתפלל תפלותיו כלם, וככלותו להתפלל ירד אותו האש אשר היה בתוך הענן על המזבח כמו שנזכר בדברי הימים. והנה זכר הנביא כאן בספר מלכים ירידת האש על המזבח בקוצר, לפי שכבר היה ידוע ירידת האש בחנוכת המזבח כמו שהיה ביום המלואים (ויקרא ט' כ"ד) ובגורן ארונה היבוסי (דברי הימים ב' כ"א כ"ו) וכן זכרו חז"ל (עיין רש"י וראב"ע שם) שירד להבל ולמנחתו ולנח ולבניו על עולותם ולאברהם כשבנה המזבח, ולהיות זה דבר נהוג תמיד בחנכת המזבח, לא ראה כותב הספר מזה לספר בו הפרטים שזכר עזרא בספרו. ואמנם לא זכר שם בדברי הימים דבר מהענן כי אם מהאש והכבוד, לפי שהכבוד נאמר שמה על הענן והאש אשר בתוכו, שהוא שם נאמר בכלל כמו שזכרתי, ולזה אמר שם ולא יכלו הכהנים לבא אל בית ה' כי מלא כבוד ה' את בית ה' שזהו עצמו מה שאמר כאן בספר מלכים על הענן. ואמנם מה היה תכלית מציאות הראות כל זה, הנה הוא לפי שהכבוד הנברא הזה, ר"ל הענן והאש הם דגל השכינה האלקית מורים עליה, וביאתם אל הבית היה להודיע ששכינת הש"י והשגחתו תשרה שמה, ולזה נאמר בעמוד הענן ועמוד האש (שמו' י"ג כ"א וי"ד י"ט), וה' הולך לפניהם יומם, ויסע מלאך האלקים, לפי ששני העמודי' ההם היו דגלי ההשגח'. ואולי שלשניהם כוון גם כן שלמה בשני העמודים אשר עשה ושם פתח בית ה', והיה יכין כנגד עמוד הענן ובועז כנגד עמוד האש, כמתפלל ומתחנן שהאור האלקי וענן כבודו יבואו שמה, ובאמצעותם תשרה השכינה האלקית וההשגח' העליונ' בבית ה' וזהו השרש הרביעי. ובזה די לבאר בזה המקום מזה הדרוש על דרך הידיעה המקובלת: וכבר נשאר להתיר השאלה החמשית אשר שאלתי בפרשה, והיא איך לא בקש שלמה מאת השם יתברך שיעשה בבית המקודש נסים ונפלאו', למען ידעו ויתבוננו כל בני אדם כי שם השם

נקרא על הבית ושכינתו בתוכו? והנה מצאנו לחז"ל שאמרו באבות (פרקי אבות פרק ה' מ"ה) עשרה נסים נעשו בבית המקדש, לא הפילה אשה מריח בשר קדש, ולא הסריח בשר הקדש מעולם, ולא נראה זבוב בבית המטבחים, ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכפורים, ולא כבו גשמים אש של עצי המערכה, ולא נצחה רוח את עמוד הענן, ולא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים, עומדים צפופים ומשתחווים רווחים, ולא הזיק נחש ועקרב בירושלם, ולא אמר אדם לחבירו צר לי המקום כשעולין לרגל וכו'. ואם היו נעשים הנסים האלה בבית המקדש תמיד איך לא בקש עליהם שלמה בתפלתו? כי זה ממה שיעיד יותר על קדושת הבית, אבל תשובת זה מבוארת היא, שכבר התבאר בזולת זה המקום, שהנסים לא יעשה אותם הקדוש ברוך הוא כי אם לצורך השעה והתכלית הכרחי, והנה שלמה ראה שהשם יתברך עשה בבית מקדשו שני נסים מפורסמים גדולים מאד, והם הענן אשר היה תמיד בקדש הקדשים, והאש השממיי היורד על המזבח שהיה רובץ בתוכו כאריה, כמו שזכרו חז"ל (יומא כ"א ע"ב), ואחרי היות שמה שני הנסים הגדולים והמפורסמים האלה, לא היה צריך לבקש על נסים אחרים, אם להיותם בלתי הכרחיים, ואם לפי שלא היתה כוונתו לגסות הרוח כי אם להועיל לעם ישראל, ולכן בקש על ענינם ותפלותיהם וצרכיהם לא על שאר הדברים שלא היה בהם תועלת. והנה הנסים ההם שזכרו חז"ל שהיו נעשים בבית המקדש היו נעשים לכבוד הבית, ולא היו מרגישים בהם כי אם הישראלים מאמינים בני מאמינים שהיו נותנים אליהם לב, ולא היה ראוי שיבקש שלמה שיעשה אותם, אחרי שלא היו על ההכרח עם היותו יתברך עושה אותם כפי רצונו וחסדו. וכבר נרמזו גם הנסים ההם וזולתם במה שאמר בתחלת תפלתו, להיות עיניך פתוחות אל הבית הזה לילה ויום אל המקו' אשר אמרת יהיה שמי שם, והמאמר הזה יסבול שתהיה השגחתו שמה בדברים אלקיים תמידים, והם הנסים שיעשה שמה, ועליהם השיבו יתברך הקדשתי את הבית הזה אשר בנית לשום שמי שם, רוצה לומר שתהיה בבית קדושה רבה ונסים גדולים, באופן שיקרא שם ה' על הבית ההוא:

פרק ט

פסוק ב

וירא ה' וגומר. ספר הכתוב שאחרי הבנין המעולה והגדול אשר עשה שלמה בבית ה' ובביתו, באה אליו הנבואה הזאת, ואמר וירא ה' אל שלמה שנית כאשר נראה אליו בגבעון, להורות כי כמו שהנבואה באה לשלמה בגבעון כי נביא היה, כמו שהוכחתי

שמה, ככה באה אליו זאת הנבואה. ולפי שהנבואה שקדמה למעלה הבית הזה אשר אתה בונה, היה על ידי נביא, לכן היתה זאת אליו נבואה שנית:

פסוק ג

והודיעו יתברך ששמע את תפלתו ואת תחנתו ושקבל אותה ברצון, ולכן הקדיש את הבית אשר בנה, והיתה הקדושה ששם בתוכו שמו, ר"ל שכינתו והשגחתו שנמשך אחריה הברכה והטוב, וכמו שאמר (במדבר ו' כ"ז) ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם, ויהיו עיניו ולבו שם כל הימים, שהעינים רמז להשגחה, והלב הוא רמז לאהבה מסותרת. ולפי ששלמה בתפלתו שאל על שני דברים, ראשונה על קיום מלכותו, כמו שאמר שמור לעבדך דוד אבי את אשר דברת וגומר, ושנית על עניני הבית, באמרו להיות עיניך פתוחות אל הבית הזה וכמו שפירשתי, והיה ששלמה בכל תפלתו תמיד תלה הדבר בזכות ישראל ולא זכר דבר מזכותו, כאלו היה בטוח בעצמו שלא יחטא ולא יתן תפלה לאלקים, מפני זה תלה יתברך גם כן התנאי בשלמה עצמו, (ד-ה) ואמר ואתה אם תלך לפני כאשר הלך דוד אביך בתום לבב וביושר וגומר, והקמותי את כסא ממלכתך על ישראל לעולם, ר"ל הדבר הראשון אשר שאלת מקיום ירושת המלכות, הנה יתקיים אם אתה תלך בדרכי כאשר הלך דוד אביך, כי אז אקים את מלכותך כאשר דברתי לו, והיה זה מכף היושר, שאחרי שהיה היעוד לדוד, הנה שלמה אם ירצה לזכות בו יעשה כמעשיו ויהיה במקום דוד בצדקתו ואז יזכה לברכותיו, (ו-ז) אבל אם שלמה או בניו ובני ישראל ישובו מאחרי השם ולא ישמרו מצותיו וחקותיו וילכו לעבוד אלקים אחרים, הנה אז בהכרח יכרית את ישראל מעל פני האדמה. ואמנם לענין הבית שהיתה אליו הבקשה השנית, אמר שישלח אותו מעל פניו, רוצה לומר שיסור ממנו השגחתו, כמו שאמר (דברים ל"א י"ז) והסתרתי פני מהם והיה לאכול ומצאוהו צרות רבות ורעות, ולזה אחרי יעוד העדר ההשגחה יעדם בכאן והיה ישראל למשל ולשנינה בתוך העמים, כי הנה אחרי חרבן הבית והסתרת הפנים בהכרח יהיו ישראל למשל ולשנינה, מה שלא יהיו קודם לכן עם כל צרותיהם:

פסוק ח

והבית הזה יהיה עליון כל עובר עליו ישום וישרוק וגומר. פירשו המפרשים שמלת יהיה, עתיד במקום עבר, וכמוהו (איוב א' ה') ככה יעשה איוב כל הימים, ר"ל ככה היה עושה, וכן כתוב בדברי הימים (דברי הימים ב' ז' כ"א) והבית הזה אשר היה עליון. ואפשר לומר שרמז ירמיהו הנביא כותב הספר הזה בזה אל הבנין האחרון שיהיה נכון בית ה' בראש ההרים, וכאלו אמר והבית הזה אשר זכר שישלח מעל פניו, הנה אחרי כן באורך הזמן

יהיה עליון, עם היות שעתה כל עובר עליו יהיה תמה ומשתומם על חרבנו וישרוק כפיו על זה מרוב ההפעלות, (ט) ויכירו כל בני עולם שהיה כל זה בחטאת ישראל על עזבם את ה' אלקיהם. הלא תראה כי נבוכדנאצר כאשר החריב בית המקדש שלח רב הטבחים לירמיה כמו שכתוב בספרו (ירמיהו מ"ב ג') ואמר לו ה' אלקיך דבר את הרעה הזאת אל המקום הזה ויבא ויעש כן כאשר דבר כי חטאתם לו ולא שמעתם בקולו והיה לכם הדבר הזה, וזה המאמר מורה שגם האומות היו מודים בזה, והיה כל זה התראה ממנו יתברך לשלמה, וכאלו התרה בו בתחלת הבנין בנבואה שבאה אליו הבית הזה אשר אתה בונה וגומר ובאחריתו בכאן, ועם כל קושי הנבואה הזאת, הנה בא בתוכה יעוד הגאולה העתידה, אם באמרו והבית הזה יהיה עליון, כמו שפירשתי, ואם אמרו והיו עיני ולבי שם כל הימים. ובספרי (אמר המגיה לא מצאתי מדרש זה בספרי אבל בירושלמי ברכות פ"ד ה' ע"ג מצאתיו בהדיא) אחז"ל כתוב אחד אומר (הושע ה' ט"ו) אלכה ואשובה אל מקומי, וכתוב אחר אומר והיו עיני ולבי שם כל הימים, הא כיצד? פניו למעלה ועיניו ולבו למטה. וכן אמרו בתנחומא [א"ה לא יכולתי למצוא מדרש זה בתנחומא, עם היות שחפשתי חפוש אחר חפוש, אבל במדרש תהלים מזמור י"א ובש"ר ריש פר' ב' מצאתיו. ואולי טעו המגיהים הראשונים, כי אולי היה כתוב במ"ת, שר"ל במדרש תהלים והם חשבו שהוא במדרש תנחומא, והנה בהרבה מקומות טעו כה"ג כאשר רשמתי ודוק], א"ר שמואל בר נחמני עד שלא חרב בית המקדש היתה השכינה נתונה בהיכל, שנאמר (תלים י"א ד') ה' בהיכל קדשו, משחרב בית המקדש, ה' בשמים כסאו, א"ר אלעזר בן פדת בין חרב בין לא חרב אינו זז ממקומו, שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים, וכן הוא אומר (שם ג' ה') קולי אל ה' אקרא ויענני מהר קדשו סלה, שאפילו ההר הרי הוא בקדושתו, ראה מה כתיב? (עזרא א' ג') ויבן את בית ה' הוא האלקים אשר בירושלם, א"ר אחא לעולם אין השכינה זזה מכותל מערבי של בית המקדש, שנאמר (שיר ב' ט') הנה זה עומד אחר כתלנו. וזו נחמה גדולה ותקוה רבה לעם ההולכים בחשך, שעוד יראו אור גדול ופתאום יבא אל היכלו האדון ה' צבאות, יבא אלקינו ואל יחרש יבנה הר ציון יקים סוכת דוד הנופלת ויהיה בית מקדשו עליון למלכי ארץ:

פסוק י

הפרשה החמשית תספר שאר הדברים הרשומים שעשה שלמה, וספור מלכת שבא ועושר המלך ומעשיו, ומה שנטה מהדרך האמתי בזקנתו עם נשיו, ומה שקרהו עם אויביו והנבואות שבאו עליו ומיתתו. תחלת הפרשה ויהי מקצה עשרים שנה וגומר, עד וילך ירבעם וגומר. והנה שאלתי בפרשה הזאת שש שאלות:

השאלה הראשונה מדוע נתן שלמה לחירם עשרים עיר בארץ הגליל? ואין לנו שנאמר שנתנם אליו חלף עבודתו אשר עבדו בעצי ארזים וברושים, כי כבר נזכר קודם זה שנתן לו בעבור זה עשרים אלף כור חטים ועשרים אלף כור שמן מכולת לביתו שנה בשנה ונתפייס בו חירם. ואם אמרנו שנתנם לו בעבור הזהב אשר נתן לו, הנה יקשה מאד איך היה מוכר שלמה עשרים עיר וממעט מלכותו ונותן ארץ ישראל לעממים (אשר לא כדת) בעבור זהב וכסף? השאלה השנית באמרו וישלח חירם למלך מאה ועשרים ככר זהב, ולא זכר הכתוב אם שלחם אליו במתנה או אם היו בעבור הערים אשר נתן לו, עם שהוא דבר מתמיה מאד כמו שאמרתי, וגם לא זכר הכתוב מה הדבר אשר נתן שלמה לחירם על זה הזהב, כי הנה הערים אשר נתן לו כבר נזכר קודם לזה ושלא ישרו בעיניו, ויורה שקודם שליחות הזהב היה ענין הערים:

השאלה השלישית באמרו וזה דבר המס אשר העלה המלך שלמה וגומר, וזכר בכלל המס פרעה מלך מצרים עלה וילכד את גזר וגו', ויבן שלמה את גזר וגומר ואת תעלת וגומר ושאר הבנינים שזכר שעשה, ואין זה מס ולא מענינו, וגם שנודה שענין המס וגזרת הכתוב הוא אמרו למטה כל העם הנותר מן האמורי וגומר, עדיין יקשה למה באו באמצע שאר הדברים ובנין הערים אשר זכר? השאלה הרביעית באמרו אלה שרי הנצבים אשר על המלאכה לשלמה חמשים וחמש מאות הרודים בעם וגומר, אך בת פרעה וגו', ויקשה אמרו בכאן שרי הנצבים אחר שכבר נזכרו למעלה בתוך ספור הבנין שהוא היה המקום הנאות אליו. וגם יקשה ששם אמר שלשת אלפים ושלש מאות, וכאן אמר חמשי' וחמש מאות, וגם בדברי הימים (דברי הימים ב' ח' י') אמר שהיו חמשים ומאתים והיא סתירה מבוארת. ויקשה עוד מה שסמך אך בת פרעה וגומר:

השאלה החמשית בספור ענין האניות שבאו לשלמ' כי בא גם כן נכפל פעמים רבות ונכנס שלא במקומו, כי הנה אמר ראשונה ואני עשה המלך שלמה וגומר, וזכר אחרי זה ספור מלכת שבא, ובתוך ספורה קודם שהשלימו אמר שנית וגם אני חירם וגומר, וזכר עם זה ספור האלמוגים ומה שעשה מהם, וחזר לספור המלכה, ואחרי כן אמר שלישית אחר ספור מלאכת הכסא כי אני תרשיש וגומר, והיה ראוי יותר שיספר ענין האניות מחובר ומדובק בבת אחת, ולא שיזכור אותו לשעורין מפוזר ומפורד בתוך ספורים אחרים:

השאלה הששית בספור האנשים אשר הקים השם לשטן לשלמה, כי הנה בראשון מהם שהיה הדד האדומי לא זכר שהשטין ולא שהרע לישראל כלל בימיו, כי אם שנשא אחות אשת פרעה ושבנו הגדול התגדל בבית המלך ואין צורך בספורים האלה, גם כי היה כל

זה בימי דוד ולא עשה דבר מזיק בימי שלמה. ויקשה גם כן אמרו כל ימי שלמה, כי הנה העיד הכתוב שבימיו ישב ישראל בטח בדד איש תחת גפנו ותחת תאנתו וחרב לא עבר בארצם, וכמו שאמר קודם הבנין וישב יהודה וישראל לבטח וגומר מדן ועד באר שבע כל ימי שלמה, והוא סות' למה שאמר כאן ויהי שטן לישראל כל ימי שלמה.

והנני מפרש פסוקי הפרשה באופן יותרו השאלות כלם:

ויהי מקצה עשרים שנה וגומר. אחרי שספר הנביא הבתי' אשר בנה שלמה וכל תפלותיו, ראה לזכור עוד הדברים הרשומים והגדולים שעשה בימיו, כי היה כוונת זה הספור כלו להודיע מעלותיו ועשרו וחכמתו כמו שזכרתי פעמים, ובא הספור בדברים האלה זה אחר זה להכרח הדבור וצורך הספור ותכונתו, והגיד ראשונה שמקצה עשרים שנה אשר בנה שלמה וגו', ר"ל אחרי אותם עשרים שנה שבהם בנה שלמה את בית ה' ואת ביתו, שהם אשר זכר שבעה שנים ושלש עשרה שנה שבנה את ביתו, שהיא בית דירתו, אם בירושלם ואם ביער הלבנון, כי כל זה נכלל בשם בית המלך, (יא) אשר לאותם הבנינים חירם מלך צור נשא את המלך בעצי ארזים ובעצי ברושים ובזהב לכל חפצו, כאומר שרוממו וגדלו בכל זה, הנה אז נתן המלך שלמה לחירם בגמולו עשרים עיר בארץ הגליל. וכבר נזכר בדברי הימים (דברי הימים ב' ח' ב') שחירם נתן למלך שלמה עיירות להושיב בהם את ישראל, שנאמר והערים אשר נתן חירם לשלמה בנה שלמה אותם ויושב שם את בני ישראל, וכתבו המפרשי' שראשונה נתן חירם לשלמה הערים ההם ושלמה גמלהו בעשרים עיר אשר נזכרו בכאן, ושעשו זה לחזק הברית והאחוה ביניהם. ורחוק הוא אצלי שיתן חירם עיירות לשלמה ויקח עיירות ממנו ולא יזכור הכתוב זה עם זה, ויזכור שם מה שנתן חירם לשלמה וכאן מה שנתן שלמה לחירם, גם אינו מתישב אצלי מאמר חירם מה הערים האלה אשר נתת לי אחי ויקראם ארץ כבול, והיה בזה מבזה מתנת שלמה, ואיך נשארה אם כן אחריהם האהבה שנזכ' בכתוב? ולכן אחשוב אני ששלמה נתן לחירם בכל שנה ושנה כמו שנזכר למעלה חטים ושמן כמות רב למאכל ביתו, ואחרי שכלה את כל מלאכתו ראה לתת לחירם עיירות מארץ הגליל, לא שישתעבדו העירות ההם לחירם ולא שיהיה אדון עליהם וישתעבדו בם ישראל הדרים בהם אל מלך צור, כי יהיה שלמה בזה עובר על מצות התורה, אבל היה ענין המתנה שבאותה העיירות יגבה בכל שנה ושנה החטים והשמן אשר היה נותן אליו, והיו אם כן הפירות לחירם ומשפט הערים ואדנותם היה לשלמה, ולכן נתתם אליו בארץ הגליל שהיא ארץ חטה ושעורה ארץ זית שמן ודבש. ואולי היה הענין שעבדי חירם יזרעו ויקצרו שמה ויהיו עובדי אותם הארצות, שיהיה פרים שוה יותר ויותר מאשר התנדב לתת לו:

פסוק יב

והנה חירם יצא לראות הערים ההם, ר"ל אם יוכל להוציא בכל שנה ושנה מהם החטים והשמן אשר נתן לו שלמה, ולא ישרו בעיניו, כי נראה לו שלא יתנו אותם העיירות כל כך חטה ושמן, (יג) ולכן קרא אותם ארץ כבול, שענינו ארץ שאינה עושה פירות, כמו שפירשוהו חז"ל בפרק במה בהמה יוצאה (שבת נ"ד ע"א). הנה אם כן לא היה המתנה כי אם בפירות לא בקרקע הארץ. ואמנם בספר דברי הימים הודיע שלפי שהעיירות ההמה לא ישרו בעיני חירם בנאם שלמה, ולזה אמר שם אשר נתן חירם לשלמה, שהכוונה שהחזירם אליו, כי ממנו היו בראשונה, והוא בנאם אח"כ להראות שאינם רעות כמו שנראה לחירם, ויושב בהם את ישראל כי מפני שאנשי חירם לא נתישבו בהם לחרוש ולזרוע הושיב בהם שלמה את בנ"י לעשותו, והיה נותן משלו אל חירם שנה בשנה החטים והשמן אשר נדר לתת לו. הנה א"כ הספור כלו א' הוא בכאן ובד"ה בלי חלוף כלל, והותרה בזה השאלה הראשונה:

פסוק יד

ואמנם אמרו אחרי זה וישלח חירם למלך מאה ועשרים ככר זהב, אחשוב בו שבא הנה להודיע שחירם עם היות שלא נתפייס עם הערים אשר נתן לו שלמה לקחת מהם החטה והשמן אשר היה נותן אליו שנה בשנה, הנה עכ"ז לא נסוג אחור לבו מלעבוד המלך שלמה בכל מאודו, כי אחרי שעזב הערים שלח לו מאה ועשרים ככר זהב, וזה ממה שיורה שבצדקתו החזיק ולא הרפה ובאהבתו השגה תמיד, ולכן נכתב זה בזה המקום. ואמנם מה היה ענין השליחות הזה, אחשוב ששלמה שלח סחורתו באניות חירם לאופיר להביא משם זהב, כי עדיין לא היו אניות לשלמה כמו שהיו אחרי כן, וזכר בכאן ששלח חירם אליו מהבא מתרשיש על ידי עבדיו הזהב הזה, לא שיתנהו לשלמה מתנת חנם כי אם שעל ידו בא אליו מאופירה, וכמו שאזכור אחרי זה, והותרה בזה השאלה השנית:

פסוק טו

ולפי שלא יאמר אומר מאין עשה שלמה כל ההוצאה הזאת אשר עשה בבית השם ובביתו ובשאר הדברים? האם שם מס על עמו ועל חסידיו, או היה לוקח מהם בחזקה ממונם כמפשט המלך אשר זכר שמואל לשאול? הנה להשיב לזה אמר וזה דבר המס אשר העלה המלך שלמה וגומר, לא אמר וזה המס, כי אם וזה דבר המס, שפירושו סבתו, כמו (בראשית י"ב י"ז) על דבר שרי אשת אברם, כלומר הנה דבר וסבת המס אשר העלה המלך שלמה היה מפני הבנינים הרבים אשר בנה, כי הוא בנה בית השם ואת ביתו ואת המלוא, שהוא היה מקום רחב ויפה סמוך לציון, ששם היו מתקבצים ישראל לעשות

שמחות, ומפני שהיה מלא עם נקרא מלוא, ודוד התחיל בבנינו של ציון ובנה אותו מן המלוא ולפנים כמו שנזכר (שמו' ב' ה' ט') ונשאר המלוא בלתי שלם הבנין ובנה אותו שלמה, ואחרי זה יזכור שבנה אותו מפני בת פרעה שהיתה ביתה סמוכה אליו, ואת חומת ירושלם שהוא עשאה, והיה זה בנין גדול, לפי שהיו שלשה חומות זו מבפנים של זו כמו שפירשתי, ואת חצר ואת מגדו ואת גזר, (טז) כי הנה בנה את גזר לפי שפרעה עלה וילכדה ויתנה שלוחים, רוצה לומר מתנה לבתו, ונצטרך שלמה לבנותה בעבור זה. וכן שאר הערים אשר זכר שכלם בנה אותם שלמה, כי להיות שלום בימיו היה בונה ערים רבות, (יט) ואפילו כל ערי המסכנות, ר"ל ערי העניות והפחיתות, על דרך (דברים ח' ט') ארץ אשר לא במסכנות וגומר. או יהיה פירושו ערי האוצרות, והוא מגזרת (ישעי' כ"ב ט"ו) לך בוא אל הסוכן, שכלם בנאם שלמה, וגם הערים אשר היו בהם הרכב והפרשים בנה גם כן, וכן כל הדברים אשר חשק ורצה שלמה לבנות בירושלם ובכל מלכותו בנה בשלמות גדול, הנה בכל זה זכר דבר המס, ר"ל סבתו. וזכר שאחרי הבנינים האלה לא העלה שלמה מס אחד, (כ) כי אם כל העם הנותר מן האמורי וגומר אשר לא מבני ישראל המה, רוצה לומר שלא נתגיירו, שאותם העלה שלמה למס עובד, שהיו עובדים בגופם, לא שיתנו מס זהב וכסף כי אם מס עובד, ומאלה היו השבעים אלף חוצב בהר ושמנים אלף נושא סבל שזכר למעלה (בסי' ה' ט"ו).

פסוק כב

אמנם מבני ישראל עם היות בנין בית ה' וחומת ירושלם ושאר הערים מיוחס אליהם כפי הדין, והיה ראוי שהם יעבדו באותם הבנינים בגופם ועצמם, הנה לא נתן שלמה מהם, כי הם היו אנשי המלחמה, ר"ל מוכנים לבא למלחמה אם תבא בארץ, כי אעפ"י שהיה שלום בימיו, הנה היו לו פרשים ואנשי המלחמה מוכנים לעת הצורך, ומהם היו עבדיו, ר"ל משרתיו ועושים צרכי המלך, ומהם היו שריו והם אנשי העצה והכבוד, ושלישיו ואנשי רכבו גם כן היו מהם, אבל לא היו עובדים בבנינים כעבדות אנשי האומות אשר זכר:

פסוק כג

וגם כן זכר שהיו מאלה הישראלים שרי הנצבים אשר על המלאכה הרודים בעם וגומר. והנה תראה שאמר בכאן שהיו שרי הנצבים חמשים וחמש מאות, ובדברי הימים אמר מאתים וחמשי', ולמעלה בבנין אמר שהיו שלשת אלפים ושלש מאות, והיו אם כן מתחלפים ובלתי מסכימים המספרים האלה, ומה שראוי שיאמר בו הוא, כי בדברי הימים זכר שמהגרים נשארו שלשת אלפים ושש מאות שהיו נצבים על המלאכה, וכאן

בספור הבנין אמר שלשת אלפים ושלש מאות, לפי שהשלש מאות אשר נשארו היו ממונים על הממונים והיו שרים עליהם כמו שפירשתי למעלה, (דף רט"ז ע"ב) ופי' במקום הזה שהיו שרי הנצבים, ר"ל הממונים על אותם הנצבים חמש מאות וחמשים, אם לא שנזכור שהיו מהם שלש מאות גרים ומאתים וחמשים מהם היו מבני ישראל, ומה שזכר בכאן חמש מאות וחמשים הם כל שרי הנצבים בין גרים בין ישראלים, ובדברי הימים פירש שהיו מהם ישראלים גמורים מאתים וחמשי', לפי שהשלש מאות היו מהגרים ועמהם היו השלשת אלפים ושש מאות שזכרתי. ואמנם אמרו הרודים בעם העושים במלאכה, יחזור לנצבים שהיו רודים באותם הגרים שהם הפועלים במלאכה, והשרים אשר זכר היו על אותם הנצבים. ואפשר עוד שנאמר שהיו שרי הנצבים מבני ישראל חמש מאות וחמשים, אך היו בבנין בית המקדש מאתים וחמשים כמו שנזכר בדברי הימים, והיו בשאר הבנינים אשר בכל מלכות המלך האחרים כלם מפוזרים מפה ומפה:

פסוק כד

והנה סמך לזה אמרו אך בת פרעה וגו', לא להודיע ענינה כי לא היה זה מקומו. כי אם לפי שזכר בספור הבנינים שבנה את המלוא, זכר הכתוב מי הביא את שלמה לבנות את המלוא, והנה לא היה דבר הכרחי כחומת ירושלם ובנין הערים ויתר הבנינים, ואמר שהיה זה בעבור שבת פרעה עלתה מעיר דוד, שהוא הבית אשר דוד היה יושב בו, עלתה משם ובאה לשבת בביתה, ולכבוד ביתה בנה את המלוא שהיה אצלה. ואמנם למה עלתה בת פרעה מבית דוד נזכר סבתו בדברי הימים, שהיה מפני קדושת בית דוד שלא היה ראוי שתשב אשה שם, פן יאמרו שהיתה בת פרעה במקום הארון אשר עמד שם, וזהו אמרו שמה (דברי הימים ב' ח' י"א) ואת בת פרעה העלה שלמה מעיר דוד לבית אשר בנה לה, כי אמר לא תשב אשה לי בבית דוד מלך ישראל כי קדש המה אשר באה אליהם ארון ה', וכאלו אמר בכאן שלצורך הבית אשר בנה לבת פרעה בנה את המלוא, וזהו אמרו בכאן אך בת פרעה עלתה וגומר אז בנה את המלוא. הנה התבאר שהיה הכוונה בכל הספור הזה שעשה שלמה בנינים רבים גדולים ועצומים, ולא העלה מס מישראל ולא עשו נדבה ולא תרומה הם מעצמם כאשר עשו אנשי המדבר למעשה המשכן, כי לא לקח מהם בלתי מס עבדות הגרים אשר זכר, והותרו בזה השאלות שלישית ורביעית: ואחרי שזכר מעלת גדולתו בבנינים אשר בנה, זכר גם כן מעלתו ונדיבתו במה שסדר לתת דבר יום ביומו ומדי חדש בחדשו ומדי שנה בשנה לקרבנות בית המקדש, (כה) וזהו אמרו והעלה שלמה שלש פעמים עולות ושלמים על המזבח וגומר ושלם את הבית,

והדבר הזה נזכר בדברי הימים (שם שם י"ג) בשלמות גדול, ושם התבאר שהיו שלש הפעמים אשר בכל שנה בשלשה רגלים בחג הפסח ובחג השבועות ובחג הסכות, שבהם היה מעלה עולה ושלמים, ושם נאמר וכדבר יום ביומו להעלות כמצות משה לשבתות ולחדשים ולמועדות, וזה מורה שנתן שלמה הקרבנות תמידין כסדרן ומוספין כהלכתן בבית ה' משלו כל ימיו, כי התנדב כל זה בעבור ישראל, ושהיה נותן גם כן הקטורת. ובדברי הימים כתוב (שם שם י"ד) ויעמד כמשפט דוד אביו את מחלקות הכהנים על עבודתם והלויים על משמרותם להלל ולשרת נגד הכהנים לדבר יום ביומו והשוערים במחלקותם, והנה לא נזכר זה בכאן, לפי שהיה תכלית הספר הזה לספר מעלות שלמה וגדולתו, ולא ראה גדולה ונדיבות בהעמידו המשמרות אשר סדר דוד אביו, אבל אמר כדי לכלול כל הדברים האלה ושלם את הבית, ר"ל שהשלים לסדר ולתקן כל הדברים הצריכים לעבודת הבית, כגון אותם מחלקות הכהנים והלוים ושמן למאור ולחם הפנים ושאר הדברים כלם שלא חסר דבר. ואחרי שזכר גודל ההוצאה אשר עשה שלמה בבנינים ובעבודת בית המקדש, והודיע עם זה שלא העלה מס מישראל וגם לא מהגרים כי אם בעבודת הגוף בבנינים, ראה להודיע אם כן מאין באה לו כל כך זהב לעשות ההוצאה הרבה ההיא, והנה לא לקח מאשר הניח דוד אביו כי כלו שם ונתן באוצרות בית ה', ואמר שהזהב אשר היה לשלמה הביא אותו באניות מאופיר ומשם היה לו כל זה, (כו) וזהו אמרו ואני עשה המלך שלמה בעציון גבר, ר"ל שעשה אניה או ספינה בשפת הים, ושלח חירם עבדיו באותה ספינה לפי שהיו בקיאים באותה מלאכה, (כז) וזהו אמרו אנשי אניות יודעי הים, ושהצליח השם דרכם עד שהביאו למלך שלמה מאופירה בפעם אחת ארבע מאות ועשרים ככר זהב, וכבר כתבתי בבנין הבית משקל הככר שהוא שנים עשר אלף ושלש מאות דוקאטי"ש ויניצייאנו"ש, ובדברי הימים (שם י"ז) כתוב שהלך שלמה לעציון גבר ואל אילות ושלכד אותם ואז עשה שם האניה. והנה במשקל הזהב הזה נאמר בדברי הימים (שם י"ח) שהיו ארבע מאות וחמשים ככר, אולי כדברי המפרשים הוציאו בהוצאת הדרך אותם השלשים, ונשארו ארבע מאות ועשרים ככר. והנראה אלי שבראשונה שלח שלמה באניות חירם סחורתו לאופירה, ושהביאו לו משם מאה ועשרים ככר זהב עבדי חירם, ועל זה נאמר למעלה כמו שפירשתי וישלח חירם למלך מאה ועשרים ככר זהב, לפי שצוה להביא אותם מאופירה למלך בעד סחורתו, ועתה יגיד הכתוב ששלמה כדי להרבות בזהב לא רצה לשלוח עוד על ידי חירם אבל עשה אניה כלה שלו, ושחירם לא חרה אפו על זה ולא קנא בו, אבל באהבתו אותו שלח עבדיו באותה אניה להוליכה אל מחוז החפץ ולהשיבה כראוי, ושאז להיות האניה כלה

של שלמה הביאו לו כל כך מהזהב, ואולי שהשלשים ככר אשר נזכרו עוד בדברי הימים נתנם המלך לעבדי חירם אשר הלכו באניה, ונשאר לו מה שכתוב בכאן:

פרק י

פסוק א

ומלכת שבא וגומר, אמרו בפ"ק מבבא בתרא (דף ט"ו ע"ב) שמלכ' שבא היה איש ולא אשה, ושפירושו מלכתא דשבא, ואין לנו לזוז מפשט הכתוב. והנה ארצה היא דרומית לארץ ישראל בארץ כוש, ולהיותה מקום הזהב ואבנים הטובות והבשמים הרחניים, קראה בטלמיוס ערבי מאושרת, בלשונם אראבי"א פיליצייי"א, ואינה רחוקה מהמדבר אשר עברו בו בני ישראל, כי היא מתחברת עם המדבר ההוא הנקרא ערביא פנימית, שאותו המדבר הוא בעובי הארץ, וארץ שבא היא להלאה על שפת הים והים יסובבה, וים סוף הוא נכנס באותו הים למטה מהארץ ההיא לצד המערב. ודעתי נוטה שכאשר שלח שלמה האניה שלו לאופיר, והלכו שם עבדיו, הודיעו טבעו בעולם והגידו לאנשי הארץ מעלותיו וגדלו וחכמתו ותבונתו ושהיו ענייניו כלם בדרך נס, כי לא היה מהמנהג הטבעי שידע אדם אחר כידיעתו, וכאשר שמעה מלכת שבא שהיתה באותה מחוז מלכותה את שמע שלמה לשם ה', ר"ל שהיו ענייניו אלהיים, באה לנסותו בחידות כדי לאמת אם היה ענין חכמתו אלהי או טבעי, כי זה יוכר בחידות שתשאלהו כאשר עם לבבה, ואם רוח השם דבר בו ישמע חידה לפתור אותה ולא יבצר ממנו דבר, ואם לא יגלה כוונת החידה יתבאר שחכמתו אנושית ולא אלהית.

פסוק ב

ועם היות שהלך אני המלך הנה היא למעלת מלכותה לא באה כ"א בדרך המדבר עם חיל כבד מאד, ר"ל אנשים רבים, או יאמר חיל על העושר והקניינים, כמו שאמר הנביא (ירמיה ט"ו י"ג) חילך וכל אוצרותיך, והביאה בשמים וזהב ואבנים יקרות לרוב. וספר הכתוב שהיא דברה אל המלך כל לבבה, ר"ל החידות שחשבה בלבה שלא היה יודע אדם בעולם מהם דבר, כי היו בלבבה ולפומה לא גלתה, (ג) וששלמה הגיד לה את כל דבריה, ר"ל כוונת החידות ההם כפי מה שהיה בלבה ומחשבתה, ולא היה דבר נעלם שלא יגיד לה, ר"ל שלא שאלה ממנו דבר שלא הגיד לה הנרצה והמכוון באותו דבר:

פסוק ד

ובזה ראתה חכמת שלמה וראתה עם זה הבית אשר בנה, שהוא מורה ג"כ על רוב חכמתו, ואמר הבית על בית ה' ועל בית המלך ובית יער הלבנון ובית הנשים אשר עשה שלמה,

(ה) ואמר ומאכל שלחנו ומושב עבדיו ומעמד משרתיו ומלבושיהם ומשקיו, ויראה שכל זה היה מיוחס לשלחנו, אחרי שהתחיל במאכל וסיים במשקה, ומה שביניהם יתחייב שיהיו מענינו, ולזה אחשוב ששאר המלכים בימים ההם לא היו באים על שלחנם כי אם הצריך למאכלם לא יותר מזה, והיו אנשים רבים אוכלים עם המלך בשלחן אחד יחד, כדרך שעושים הישמעאלים גם היום שהם ועבדיהם אוכלים בכלי אחד על שלחן אחד, אבל שלמה לא היה כן, כי נתעלה שלחנו על כל שלחנות המלכים ביתר שאת ויתר עז בדברים רשומים. ראשונה בכמות ואיכות המאכל שהיה בא על שלחנו, וכמו שנאמר בפרשה השנית (סי' ד' כ"ב) ויהי לחם שלמה ליום א' ל' כור סולת וששי' כור קמח עשרה בקר בריאים ועשרים בקר רעי ומאה צאן לבד מאיל וצבי ויחמור וברבורים אבוסים, הנה הודיע כמות המאכל והתחלפות מיניו וכל זה נכלל במה שאמר ומאכל שלחנו. השנית שהיו מעבדיו אנשים רבים הגבורים אשר מעולם אנשי השם אוכלים על שלחן המלך כל היום, וכמ"ש (שם כ"ו) וכלכלו הנציבים האלה את המלך שלמה ואת כל הקרב אל שלחן המלך, ולמעלת המלך ורוממותו לא היו יושבים על שלחן המלך, כי היה שלחן המלך ברוממות גדול, ועבדיו האוכלים עמו היו יושבים בשלחנות אחרות כפי מדרגותיהם במעלה ובכבוד, וע"ז אמר ומושב עבדיו, ר"ל בשלחן. הדבר השלישי הוא ענין המשרתים, שלא היו יושבים לאכול כ"א עומדים לשרת, ואלה ג"כ לא היו כלם שוים במדרגותיהם, כי כל אחד היה עומד לשרת במקום הראוי אליו, אלה היו רואי פני המלך ואלה שניים ואלה שלישיים וכן במדריגות, ואחרים היו מיוחדים לשרת בשלחנות האוכלים עם המלך ולא היו משרתים בשלחן המלך עצמו, ועל זה אמר ומעמד משרתיו, לפי שהמשרתים היו עומדים ולא יושבים, אבל לא היה זה עומד במקום זה כ"א כל אחד במקומו הידוע בסדר מופלא. הרביעי שהמשרתים ההם לא היו לובשים בשוה, כי כל אחד היה לובש מלבוש מיוחד כפי עבודתו, והאופים היו לובשים באופן מה, והמשקים באופן אחר, והטבחים באופן אחר, ומתקני המאכל באופן מתחלף, והמביאי' אותו באופן אחר, וכן כל מין ומין מהמשרתים היה להם מלבוש ידוע לא ישתתף בו זולת אנשי אותו אומנות ושירות, באופן שכל רואיהם יכירום וידעו אומנותיהם מפאת מלבושיהם, ועל זה אמר ומלבושיהם, ר"ל של כל המשרתים העומדים לשרת בשלחנות. ואמר בסוף ומשקיו, לפי שהמשקה כמו שזכרו הרופאים ראוי שיהיה אחרי המאכל, והודיע בזה שהיו באים על שלחן המלך יינות ממינים שונים ומתחלפים ומארצות רחוקות, כי כל זה היה על שלחן המלך שלמה בשלמות מופלג, כמ"ש על עצמו בספר קהלת (קהלת ב' כ"ה) כי מי יאכל ומי יחוש חוץ ממני, ועליו אמר בכאן ומשקיו בלשון רבים ולא

אמר ייניו, לפי שהיו לו מיני משקים אחרים שלא היו יין, כגון עסיס של רמונים ושאר הדברים הנעשים למשקה המלכים שהיה כל זה בסדור מופלג ובגודל נמרץ. ולא היה בה רוח מרוב התמיה שתמהה על חכמתו. ואמר ועלתו אשר יעלה בית ה'. אפשר ירמוז בו על העולות והקרבנות שהיה מקריב שמה. ואולי רמז (והוא האמת) על העלייה אשר עשה לעלות מביתו לבית ה' שהיה פעל נפלא, וכמ"ש בד"ה (ב' ט' ג') ועלייתו:

פסוק ו

ומפני זה כלו אמרה למלך אמת היה הדבר אשר שמעתי וגומר, (ז) הוספת חכמה וטוב אל השמועה, ר"ל על השמועה אשר שמעתי, (ח) עד שהעבדים המשרתים לפניך הם מאושרים להיותם שומעים בתמידות את חכמתך.

פסוק ט

והנה אמרה יהי ה' אלהיך ברוך אשר חפץ בך וגומר, לומר כמו שאמר חירם, שהמלכתו על ישראל היה בחמלת ה' עליהם, ואליהם היה החסד לא לשלמה בלבד, ויהיה שיעור הכתוב יהי ה' אלהיך ברוך אשר חפץ בך באהבת ה' את ישראל לתתך על כסא ישראל, לפי שבהיותך מלך תעשה משפט וצדקה כפי חכמתך:

פסוק י

וספר הכתוב שנתנה המלכה מנחה למלך זהב מאה ועשרים ככר זהב ובשמים הרבה ואבן יקרה:

פסוק יא

והנה זכר אחר זה וגם אני חירם הביא מאופיר עצי אלמוגים וגומר, לא לספר ענין האלמוגים כי אם לפי שזכר למעלה שראתה מלכת שבא העלייה אשר היה עולה בה המלך מביתו לבית האלהים, ראה כותב הספר להדיע מה היתה מעלת העלייה ההיא שנרשמה כל כך, ולז"א שאניות חירם שהביאו הזהב מאופיר הביאו ג"כ עצי אלמוג' הרבה, והם לדעת המפרשי' העצים הנולדים בים הנקראים קוראלי"ש. וחכמי הנוצרים אמרו שהם עצים שקוראים לינ"ו אלוא"י, שהם עצים ריחניים וערכם גדול, והוא נמצא בארץ כוש אשר שם הזהב, (יב) ושעשה המלך מהם מסעד לבית ה' ולבית המלך, והמסעד הנזכר כאן היה העלייה אשר זכר למעלה, וכן נקרא בד"ה (שם) מסלה, כי עשה שלמה לעלות מביתו אל בית ה' מסלה אחד ומעקה מפה ומעקה מפה משני עברותיו להסעד בהם העולה, והיה המסעד ההוא עשוי מעצי אלמוגים, וכן שאר העליות אשר בבית ה' ובבית המלך עשאם המלך מעצי אלמוגים, כי לא היו בהם מעלות, והיו מסילות לעבור בהם בנויות לתלפיות מהאלמוגים, ולהיות הדבר הזה גדול ומופלא נערך מאד

בעיני המלכה, ולכן נזכר בכאן. והודיע עם זה שגם כן עשה כנורות ונבלים מהאלמוגים למשוררים, והיה הדבר המתמיה המצא אלמוגים כל כך גדולים לעשות מהם הבניינים והכלים האלה. הנה א"כ מה שנזכר בכאן מהאלמוגים בא מתייחס לספור מלכת שבא ולכן חזר הספור לעניינה, (יג) ואמר והמלך שלמה נתן למלכת שבא את כל חפצה אשר שאלה מלבד אשר נתן לה כיד המלך וגומר, ירצה ששלמה נתן למלכת שבא ראשונה מנחה ונסכים ודברים נכבדים כיד המלך, והיה זה כנגד המנחה אשר היא נתנה לו, ולזה אמר בדברי הימים מלבד מה שהביאה אל המלך, ר"ל מלבד אשר נתן לה חלף המנחה אשר הביאה אל המלך, ומלבד זה היא שאלה דברי' אחרי' שראתה בארץ ישראל שלא היו בארצה ונתנם המלך אליה. הנה התבארו הפסוקים וקשורם וצרכם, והותרה השאלה החמשית:

פסוק יד

ויהי משקל הזהב וגומר. אחרי שספר הכתוב ראשונה גדולת שלמה בבניינים אשר עשה, ואחרי כן בקרבנות אשר העלה בית ה', וראה לזכור עשרו וממונו מאין היה לו, אחרי שלא העלה מס מישראל, וזכר שהיה בא מאופיר אליו באניות אשר עשה, ונמשך מפני ענין האניות לדבר מספור ביאת מלכת שבא, לפי שהיה סבתה האניות אשר שלח שלמה לארצה, לכן אחרי השלים ספורה חזר הספור לענינו הראשון להגיד מאין נתעשר, ואמר שבשנה אחת באו אל שלמה שש מאות ששים ושש ככר זהב, והביאה הזאת היתה מאופיר, ואולי שאחרי ששבה מלכת שבא אל ארצה כאשר הלכו שמה אניות שלמה ועבדיו מאהבתה אותו היה כל הארץ לפניהם, עד שהביאו בשנה אחת סכום כל כך גדול מהזהב בסבת המלכה, ומפני זה בא זה הספור אחרי זכרו שמלכ' שבא חזרה והלכה אל ארצה.

פסוק טו

וספר שמלבד הזהב אשר הביאו אליו האניות בא זהב אחר ג"כ מאנשי התרים ומסחר הרוכלים וכל מלכי הערב ופחות הארץ. והנה אנשי התרים הם אומה אחת ונקראים תרת"רים, והם סמוכים לארץ ישראל מצד הצפון. ואולי הם הסוחרי' שתרי' בארצו' הדבר שיחסר אליהם ויוליכום שמה, ויקחו מהם מה שיתרבה בגבולם ויחסר בגבול אחר. ואחשוב שהמלך שלמה היה לוקח מכס מהסוחרים, לא מהעוסקים במלכותו כמו שחשבו המפרשי' כי אם מהעוסקים באניות בלב ים שמכל הדברים המביאי' משם היו פורעי' דבר ידוע למלך, כמו שהוא גם היום המנהג בכל מלכי אדום וישמעאל שיקחו מכס מכל הסחורות אשר יביאו בים אל ארצם, ואולי שלא היה זה כי אם מהאנשים

ההולכים באניות המלך לארץ הכושיים להביא בשמים ושאר הסחורות שהם לא היו מביאים זהב, כי לא היה בא כי אם למלך, וגם המלך לא רצה להתעסק בדברי סחורה מה כ"א בזהב בלבד, ולכן אמר שהביאו אל המלך משלו הכמות אשר זכר מהזהב ושהיה זה מלבד מה שהיו מביאים אנשי התרים שהם הסוחרים הגדולי' המוכרי' בגדי שש ומשי ושאר הסחורו', והרוכלים שהם העוסקים בבשמים, שכל אלה היו באים באניותיו, והיו מפני זה פורעים לו דבר רב בכל שנה, והיה זה בעד שכירות האניות ורשות המלך ללכת בהם. והנכון אצלי שאמרו בכאן ומסחר הרוכלים, אין פירושו הסוחרים כ"א סחורות הרוכלים שהיו מביאים אותו עם הזהב מאופיר למלך, וכן הוא עוד היום שמאותו מקום שמביאים הזהב מביאים הבשמים, והם ג"כ היו למלך. וגם היה לו העושר מדבר אחר, והוא שכל מלכי הערב וגדולי הארץ, ר"ל מלכי הגוים וגדוליהם היו מביאים לו מנחה ודורון, כמ"ש בד"ה (דברי הימים ב' ט' י"ג) וכל מלכי הערב ופחות הארץ מביאים זהב וכסף לשלמה. הנה א"כ גלו בזה שכל עושר שלמה אשר כנס ואסף לא היה מעבדיו, כי לא היה לוקח מהם דבר ממשפטי המלוכה, אבל היה בא אליו מחוץ מלכותו מארצות הגוים והיה מוציא אותו בארצו, וזו היה אליו הגדולה והגבורה והתפארת שהיה קונה מחוץ ארצו ומוצא בארצו:

פסוק טז

והנה גבר וגדל עשרו כל כך שעשה מאתים צנה זהב שחוט ושלש מאות מגינים זהב, ולא נראה בעולם דבר כזה, כי הכלים האלה מדרכם שיעשו מברזל, והוא לעשרו עשה אותם זהב. והצנה הוא המגן, כמו שכתבו המפרשים, ולפי שהוא מכסה את האדם ועוטר אותו מכל צד אמר (תהלים ה' י"ד) כצנה רצון תעטרנו, והצנה הוא גדול מהמגן, שהוא הכלי שמוליכים אותו בידיהם להשגב בם מהאויב בעת שילחמו. וספר הכתוב שהיו על הצנה שש מאות זהב, ר"ל שש מאות שקלים זהב, (יז) ועל המגינים היו שלשה מנים בכל אחד מהם, וכתבו החכמים (בכורות ה' ע"א) שהיה המנה ליט' אחת, שהוא מאה דינרי זהב, ולכן אמר כאן שלש מנים, ובדברי הימים שלש מאות זהב, כי היה כל מנה מאה זהב. ופירוש שחוט, נמשך, כמו (ירמיה ט' ח') חץ שחוט לשונם, שהיה זהב טוב נמשך כשעוה:

פסוק יח

ועוד זכר שעשה המלך בעשרו כסא המיוחד לשפוט עליו את העם, ושהיה משן, והוא שן הפיל הנקרא אמארפי"ל בלע"ז, ושצפהו זהב מופז, ר"ל נקי מסיגיו, (יט) ושהיו ששה מעלות לכסא וראש עגול שהיה מכסה מלמעלה, ואותו ראש היה אחוז מאחרי הכסא,

והיו גם כן שתי ידות מפה ומפה לכסא, כמו זרועות להסמך בהם בידים בעת הישיבה, והיו שני אריות בשתי הידות, (כ) ועוד היו בכל מעלה משני צדדיה שני אריות, באופן שהיו שני אריות מלמעלה ושנים עשר אריות בכל המעלות. ואין ספק שלא עשה הכסא הזה בדרך הזדמן, כי אם להעיר ולרמוז דברים מדעיים. והנראה אלי בענין הוא, שהכסא הזה היה מורה על מלכותו, והיה ראשו עגול להעיר על השמים, כאלו אמר שמן השמים המליכוהו, והיו לו שתי ידות, לרמוז שהמשפט יהיה על פי התורה, אם התורה שבכתב ואם התורה שבעל פה, והיו שם אריות, להגיד שנביאי ישראל וחכמיה מפרשי התורה מאריות גברו בחכמתה, והיו לכסא שש מעלות ושני אריות בכל מעלה, להעיר על שנים עשר השבטים שבטי יה. וכמו שהיו באפוד (שמות י"ב שבטי יה חקוקים על האבנים) בשש שורות, ושני שבטים בכל שורה, כך היה כאן שש מעלות ושני אריות בכל מעלה, ושנים עשר אריות במעלות כלם. ובמדרש אחשורוש (דף קי"ט ע"א וע"ב) זכרו חז"ל דברים מתמיהים מעושר הכסא הזה ומענין האריות שהיו בו, וזכרו פלאות נעשו עליו ואין צורך לזכרם הנה:

פסוק כא

וספר עוד שעשה שלמה כל כלי משקהו זהב, וכל הכלי' הצריכים לשמוש בית יער הלבנו' היו גם כן זהב, לפי שעם היות ממנהג המלכות להשקות בכלי כסף, הנה לא היה הכסף נחשב בימי שלמה למאומ', ולכן עשה אותם הכלים כלם זהב.

פסוק כב

ולפי שכבר יוכל השואל לשאול ועם היות לשלמה ממון רב למה היה מבזבז אותו, והנה יחסר בהכרח ויבא לידי עניות? הנה מפני זה אמר הכתוב עוד כי אני תרשיש למלך בים עם אני חירם, ר"ל שביאת הזהב היתה תמידית ובלתי מפסקת, ולזה עם כל רוב הוצאתו לא היה אפשר שיבא לחסרון כיס. ואמרו כי אני תרשי' למלך בים עם אני חירם אחת לשלש שני' תבא אני תרשי' נושאת זהב וכסף, כבר ראיתי מה שכתבו בו המפרשים שאני המלך ההולך לתרשיש בחברת אני חירם היתה באה לשלש שני' לרוב הדרך ואותה היתה מביאה זהב וכסף, והקושי בפסוקים האלה לדעתם מבואר, אם אמרו פעם שנית אני תרשיש נושאות וגומר, והנה באני תרשיש היה מדבר, והיה די שיאמר כי אני תרשיש למלך בים עם אניות חירם אחת לשלש שנים תבאנה נושאת זהב וכסף, ומה ראה לשנות אני תרשיש? ויקשה עוד אמרו אניות תרשיש, ולמעלה קרא הארץ ההיא אופיר ובכאן קראה תרשיש, ואם באמרו זהב וכסף וידוע שבארצות אשר יצקו הזהב לא ימצא הכסף, כי הוא יתילד בארצות הקרות כמו אלימנייי"א, והזהב בארצות הכושיים החמות,

ואם הכפל והיתור אשר בפסוקים בענין האניות, כי כבר נזכר למעלה שני פעמים שהלכו אניות שלמה עם אניות חירם ומה צורך לזכרו כאן עוד? והנראה לי בזה הוא, שהאניות אשר זכר למעלה שהיו שולחים שלמה וחירם אופירה, אינם האניות שזכר כאן שהיו הולכות לתרשי', כי הנה אופיר הוא בסוף ארץ כוש למזרח בחלק היישוב המזרחי הנקרא אשיי"א, קרוב לארץ שבא על הים הסובב כל הארץ הנקרא אוקינוס מצד הדרומי מזרחי, ותרשיש הוא בחלק הישוב הדרומי הנקרא אפריק"א, ותרשיש היא המדינה הנקראת מקדם קארטאג"ו, והיום קוראים אותה טוני"ש, והיא על הים ההולך באמצע הארץ הנקרא מאר"י מידי"ו טירינ"ו, וקראו התורה הים הגדול שהוא ים אחר, וביניהם מרחק עצום ודרכיהם שונים. ונראה ששלמה וחירם עשו שותפות וחברה להתעסק בסחורות הימים, וחירם היה שולח מצור מדינת ממשלתו שהיא יושבת על הים הגדול העובר באמצע הארץ אניותיו לתרשיש, והיה שולח עמהם שלמה אניות גם כן בחברתו, ולהיות עסק תרשיש מיוחד לצור, אמר יחזקאל הנביא בקינת צור ומפלתה (יחזקאל כ"ז כ"ה) אניות תרשיש שרותיך וגומר, ואמר (שם שם י"ב) תרשיש סחרתך מרוב כל הון בכסף וגומר, ולא תמצא שיזכור שם דבר מאופירה, לפי שאין מצור לשם דרך אניה בלב ים, ושלמה מפני שלכד עציון גבר אשר על שפת ים סוף לארץ אדום, והוא ים אחר נכנס בים אוקינוס לצד דרומי מזרחי, היה שולח משם אניות לאופירה, כי משם באותו הים היה דרך ישר לאופיר, והיו הולכות אניות חירם בחברה עם אניות שלמה אופירה ומביאים משם זהב ובשמים, והיה אם כן חברתם בשתי הדרכים, אם לא שדרך תרשיש נעשה על ידי חירם מצור להאותות הדרך משם, ודרך אופיר נעשה על ידי שלמה מעציון גבר שהיה שלו, להיותו בחוף ים סוף ובדרך הנאות ללכת אופירה, אמנם להיות אנשי חירם (כמו שזכר הכתוב) (בסי' הקודם פסוק כ"ז) אנשי אניות מקדם יודעי הים מה שלא היו אנשי שלמה, כי הוא לכד עציון גבר עתה מקרוב, ואנשיו לא היו עדיין מלומדים במלאכ' המלחות, מפני זה היו הולכים משם גם באניות שלמה עם עבדיו, ועל מהלך אופירה הנזכר אמר למעלה ואני עשה המלך שלמה בעציון גבר וגומר, ואמר גם כן עם אני חירם אשר נשא זהב מאופיר, ועל המהלך האחר שהיה מצור לתרשיש אמר הכתוב כאן כי אני תרשיש למלך בים עם אני חירם אחת לשלש שנים תבוא, כי הנה אמר עם אניות חירם, בעבור שהיו הולכים מצור וחירם היה העקר באותו הדרך, כמו שהיה שלמה העקר בדרך אופירה. ואמר באניות תרשיש אחת לשלש שנים תבא, לא מפני אורך הדרך כי אם בעבור שהיו מתעכבים לשם בעשו' הסחורה שנה אחת תמימה, והיו אם כן הולכים בקצה השנה האחת ויושבים שמה שנה אחת

תמימה בעסק הסחורה עם אנשי המדברו', ובתחלת השנה השלישית ישובו. ואמר עם אני תרשיש נושאת זהב וגומר, להגיד שעם היות שהאניות לאופירה לא היו מביאות כי אם זהב ובשמים, הנה אניות תרשיש היו נושאות מלבד הזהב דברים אחרים והם הכסף ושנהבים וקופים ותוכיים. ופירשו המפרשים שנהבים שהם שיני הפיל הנקראים בלע"ז אמרפי"ל, וקופים הם הבעלי חיים הקטנים הדומים בצורותיהם לבני אדם, ויקראו בלשון חז"ל קוף, והתוכיים הם העופות היפות בנוציהם והמראים אשר להם הנקראים בלע"ז פווני"ש. ומפרשי הנוצרים אמרו ששנהבים הם הפנינים הנקראים בלע"ז פירלא"ש, ובערב אלגוה"ר, וקופים הם העצים האדומים הנולדים בתוך הים וצומחים שם הנקראים בלע"ז קוראלי"ש, ותוכיים הם נטף אחד ירוק ספיריי מעט הנקרא בערבי אלמעב"ר. ואמנם מה שנאמר ביהושפט (בסי' כ"ב מ"ט) שעשה אניות תרשיש ללכת אופירה ולא הלך כי נשברו האניות בעציון גבר, אין הכוונה שהיו האניות ללכת לתרשיש, כי הכתוב אמר ללכת אופירה, אבל קראם אניות תרשיש מפני תבניתם שהיו נעשות כמו האניות הנעשות בתרשיש, וכל האניות הנעשות באותו התבנית באיזה מקום היו נקראות אניות תרשיש, כמאמר הנביא (ישעיה ס' ט') ואניות תרשיש הראשונ' וגומר. ואמנם מה שנאמר בדברי הימים ביהושפט עם אחזיה מלך ישראל (דברי הימים ב' כ' ל"ז) ויחברהו עמו לעשות אניות ללכת תרשיש ויעשו אניות בעציון גבר, ואמר וישברו האניות ולא עצרו ללכת לתרשיש, הוא קשה עד מאד, כי הנה עציון גבר העיד הכתוב שהיה על שפת ים סוף, ותרשיש היה בים הגדול העובר באמצע הארץ שהוא מצור, שהוא בלי ספק בים הגדול העובר באמצע הארץ היה דרך ישראל תרשיש, ולא היה אם כן אפשר שמעציון גבר ילכו לשם, כי הנה אין לים סוף מוצא אל הים העובר באמצע הארץ, ואולי טעה עזרא במה שמצא כתוב שעשה יהושפט אניות תרשיש, בחשבו שהיו האניות ההם ללכת תרשיש ואינו כן, כי הם היו ללכת אופירה ועל תבניתם אמר אניות תרשיש, והוא אם כן טעות ביד עזרא הסופר. ואם כן נאמר, שהאניות אשר זכר בדברי הימים הם אניות אחרות, ושיהושפט עשה אניות ללכת אופירה כמו שנזכר כאן, ואניות אחרות ללכת תרשיש כמו שנזכר בדברי הימים, מה שהוא בלתי מתישב אצלי, ראוי שנאמר בהתר הספק הזה, שעם היות שבין שני הימים האלה יש מרחק גדולה מהארץ, באופן שלא יוכל האדם לעבור מים לים כי אם ביבשה, הנה לנהר נילוס יש שני זרועות, האחד ההולך לים סוף, והשני עובר במצרים לאליכסנדריא"ה ונכנס בים ועובר באמצע הארץ הנקרא מידיי"ו טיריני"ו, והנה יהושפט ואחזיהו, לפי שהיה להם מלחמה עם מלך צור ולא יכלו לשלוח האניות מצור לתרשיש שהוא הדרך הישר כמו שהיה עושה שלמה,

חשבו לעשות האניות בעציון גבר, כי לא היה להם חוף אחר בים האמצעי מוכן לזה, ושילכו דרך נילוס וממנו יכנסו בים העובר באמצע הארץ באליכסנדרי"אה ללכת משם לתרשיש, ולא יכלו האניות לעבור בנהר נילוס ונשברו בו, ולזה אמר וישברו האניות ולא עצרו ללכת לתרשיש, זהו מה שראוי שנאמר כפי הפסוקים מסכים לאמת כפי יישובי הארצות ומהלכי הימים וכפי סגנון הספור, והמפרשים לא הרגישו בכל זה דבר:

פסוק כג

ובכלל אמר ויגדל המלך שלמה מכל מלכי הארץ לעושר ולחכמה, לפי שבמעלות האלה התגדל ועלה למעלה.

פסוק כד

וספר שמלבד השלמות אשר קנה מחכמתו, הנה עוד קנה עוש' רב בעבור חכמת', וכאלו היה החכמה כלי לקנות העושר, לפי שכל הארץ היו מבקשים את פני שלמה לשמוע חכמתו, (כה) ומפני זה היו מביאים לו איש מנחתו כלי כסף וכלי זהב ושמלות ונשק, שהם כלי זיין ובשמים פרדים וסוסים בכל שנה ושנה. ואחר שזכר הכתוב מעלת שלמה בחכמה ובעושר, (כו) זכר גם כן מעלת גבורתו, באמרו ויאסוף שלמה רכב ופרשים ויהי לו אלף וארבע מאות רכב ושנים עשר אלף פרשים, ובדברי הימים אמר (דברי הימים א' ט' כ"ה) ארבעת אלפים ארוות סוסים ומרכבות, ובמה שעבר אמר (סי' ד' כ"ה) ארבעים אלף אורות סוסים למרכבו, וכבר כתבתי קודם לזה בפרשה השנית, שאין בזה סתירה, לפי שבמה שעבר לא אמר הכתוב שהיו לשלמה ארבעים אלף אורות סוסים, כי אם שהיו לו ארבעים אלף סוסים באורות, כלומר נבחרים ומעודנים, ולכן אמר שהיו באורות, רוצה לומר באבוסים, ובדברי הימים אמר שהאורות היו ארבעת אלפים, לפי שהיו עשרה סוסים בכל אורה והם הארבעים אלף הנזכרים. ואמנם מה שאמר כאן שהיו לו אלף וארבע מאות רכב, הוא להגיד כי מאותם ארבעים אלף סוסים שהיו לו עשה מהם אלף וארבע מאות רכב, שהיו ארבעה סוסים בכל רכב, ועליהם מושב הלוחמים ושאר הסוסים לא היו ברכב אבל היו בפני עצמם לרכוב בהם, ולפי שהיו אלה האלף וארבע מאות רכב היותר מובחרים מכלם, יחסם לעצמו עם הפרשים אשר זכר שהיו תמיד עמו. ואמרו ויניחם בערי הרכב ובירושלם, כבר פירשתי גם כן שהפסוק מתחלק, ושפירושו ויניחם, אם הרכב שזכר בערי הרכב, ר"ל בערים המיוחדים לשבת שם הרכב, ואם הפרשים שזכר בירושלם, כי תמיד היו עם שלמה ולא נפרדו ממנו. וכבר כתבתי במה שקדם (שם) כמה היה מהגדולה והגבורה בזה כי בהיות המלך בהשקט ובשלוה היה דבר מתמיה שיהיו עמו י"ב אלף פרשים וכל כך מהסוסים והרכב.

והנה נזכרו הפסוקים האלה בכאן אחרי שזכר זה בתחלת ספור שלמה, ולהגיד גבורת שלמה ועשרו וחכמתו. וכבר זכרתי גם כן (שם) שמחכמת שלמה היה להתמיד עמו כל הפרשים והסוסים האלה, לפי שבעבור זה היו יראים מפניו כל מלכי הארץ וזה היה סבת שלותו. ולפי שכאשר ישב המלך זמן רב במקום אחד יתעשרו אנשי המקום, כי ימכרו מזונותיהם לאנשי המלך, לזה הגיד הכתוב שלהיות המלך יושב תמיד בירושלם והיו עמו י"ב אלף פרשים בתמידות והיו העמים כלם באים לשמוע חכמתו, היה זה סבה שנתעשרה ירושלם הרבה, (כז) וזהו אמרו אחרי זה ויתן המלך הכסף בירושלם כאבנים. ואמרו והארזים כשקמים, ר"ל שהיה כל אדם גם כן בונה ביתו ארזים, ולכן נתרבו הארזים מאד, שמפאת עשרם היו כלם עושים בתיהם יקרות, כי למדו מבניני שלמה ועשו בערכם כמעשיו:

פסוק כח

ואמנם אמרו עוד ומוצא הסוסים וגו', **ותעלה ותצא מרכבה ממצרים וגו'**, ראיתי המפרשים הולכים בפירושם בדרכים שונים, כי מהם אמרו שראשונ' אמר הכתוב שמוצא הסוסים אשר לשלמה היה ממצרים, ר"ל שמשם היה מוציא אותם לרצונו, ושגם כן היו מביאים אליו משם מקוה, שהוא מעין קבוץ, ונאמר על דרך (יהושע ב' י"ח) את תקות חוט השני, והוא בגדי השש וחוט הפשתן אשר במצרים שהוא משובח מאד, כמו שאמר (יחזקאל כ"ז ז') שש ברקמה במצרים, והיו לובשים אותו המלכים, וכאלו אמר ששני דברים אלו, ר"ל הסוסים והמקוה ההיא היו באים לשלמה ממצרים, כי סוחריו היו מוליכים שם דברים מירושלם וקונים מהם הסוסים והפשתן והשש. וכבר נמשכו המפרשים בפירוש הפסוקים האלה באופן אחר, ואמרו כי פרעה נתן לשלמה מוצא הסוסים אשר בארצו וגם כן מוצא הפשתן, ר"ל שלא יוציאו אותם אדם כי אם ברשותו, כי היה המנהג במצרים שלא יוציאו סוסים ולא פשתן מהמשובח כי אם ברשות המלך, והוא נתן לשלמה היכולת והרשות להוציא ושלא יוציאם אדם כי אם ברשותו, ושלמה היה מוכר הרשות והיכולת הזה לסוחרים לשנה במחיר ידוע, והם היו במצרים והיו לוקחים מכל מוציא רכב וסוס ופשתן המכס והמחיר אשר ישימו עליו, וזהו אמרו ומוצא הסוסים אשר לשלמה ממצרים, רצה לומר ומוצא הסוסים ממצרים היה לשלמה, שכל מי שהיה רוצה להוציא סוס משם היה ברשותו והיה נותן דבר ידוע אליו בעד אותו רשות, וכן היה המקוה, כלומר בגדי השש והפשתן החשובים, כלומר שהיה לשלמה גם כן הרשות והיכולת על הוצאתו כענין הסוסים, וסוחרי המלך שלמה היו לוקחים ממנו זה המקוה, רצה לומר הרשות והיכולת על הוצאתו והוצאת הסוסים במחיר ידוע

בכל שנה ושנה, והמכס והמחיר מהסוסים היה שש מאות כסף בעד כל מרכבה שהם ארבעה סוסים שהיה עולה לכל סוס מאה וחמשים שקלים, והיה כל כך זה בידו עד שכל מלכי החתים ומלכי ארם שהיו רוצים להוציא סוסים ממצרים, בידם של סוחרי המלך שלמה היו מוציאים אותם ונותנים להם המכס והמחיר ההוא, ומזה היה מגיע תועלת רב לשלמה, רצה לומר מהסוסים והמקוה. ויקשה לפירוש הזה שזכר מחיר סוסים ולא זכר מחיר המקוה אם היה הוצאת שניהם מהמלך. והדרך השלישי אשר דרכו בפירוש הפסוקים האלה הוא, כי מוצא הסוסים ממצרים היה לשלמה כמו שנזכר, והיו שם סוחרי המלך לקבל המכס מהמוציאים אותו ממצרים, ולפי שהיה צריך המלך בגדי שש שהם בגדי המלכים, לכן היה מגיע אליו המקוה שהם בגדי השש מפאת הוצאת הסוסים, לפי שסוחריו היו לוקחים במצרים המקוה ההוא במחיר מה שראוי שיותן לשלמה ממוצא הסוסים, והסך שהיה ראוי אליו ממוצא הסוסים היה שש מאות שקלי כסף בעד רכב אחד ומאה וחמשים שקלים בעד כל סוס היוצא משם. ואמרו וכן לכל מלכי החתים ומלכי ארם בידם יוציאו, פירשו כן שנתנו גם כן מוצא הסוסים מארצם למלך שלמה, וביד סוחריו ועל ידם היו מוציאים הסוסים היוצאים משם.

ויקשה אצלי מאד לכל הפירושים האלה שיהיה מכס הסוס הנתון למלך בעד רשות הוצאתו מאה וחמשים שקלים שהם ששה ליטרה וחצי של כסף, לפי שכל משקל הוא חצי אוקי"א אחת כדברי רש"י ז"ל, והיו אם כן מאה וחמשים שקלים כסף שוים חמשים דוקאטו"ש, ואיך יתן אדם סכום גדול כזה בעבור להוציא סוס אחד מלבד מה שיתן בעד הסוס עצמו בקנינו? ואחרים פירשו לשון מקוה על הסוסים, רצה לומר קבוצם, אמר הכתוב שהיו מוציאים הסוסים ממצרים בקבוץ גדול, וכי היו מוציאים יחד סוסים רבים וסוחרי המלך יקחו בעד כל קבוץ ומקוה סוסים שהיה יוצא משם המחיר הידוע שזכר. ומאשר ראיתי אני ליונתן בן עוזיאל שלא תרגם מלת מקוה, והניחה כמות שהיא, ואמר ומתפקין סוסוותא דלשלמה ממצרים ומקוה תגרי מלכא זבנין מקוה בדמין, יראה לי דרך אחר בפירוש הפסוקים האלה, ואחשוב שהוא האמת, ועניני שהיה שם מקום או מחנה היו בו סוסים רבים וטובים, ובעבור שזכר למעלה רבוי המרכבות והפרשים אשר היה למלך שלמה, הודיע הכתוב בכאן מאין היו לו סוסים כל כך, ואמר שהיה מוצא הסוסים אשר לשלמה משני מקומות ממצרים ומקוה, רצה לומר ממחוז אחד נקרא קוה, והודיע שמקוה היו מביאים לו הסוסים במחיר שהיו נותנים מכס גדול להוציאם משם, וזהו אמרו סוחרי המלך יקחו מקוה במחיר, כלומר יקחו הסוסים ממחוז קוה במחיר ובדמים יקרים, כי במחיר יאמר על הערך הגדול, כמו (תלים מ"ד י"ג) ולא רבית

במחיריהם, והמחיר הוא המכס שהיו נותנים כדי להוציאם מן הארץ, אמנם ממצרים לא היו מוציאים אותם במחיר, כי לא היה נותן בעדם שלמה כי אם הוצאת הדרך, וזהו אמרו ותעל ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף למאה וחמשים סוסים, כי היה אם כן הוצאת כל סוס ארבעה שקלי כסף לא עוד, עד שמלכי חתים וארם היו מוציאים גם כן ממצרים סוסים ביד סוחרי המלך, לפי שלא היו נותנים מכס כי אם ההוצאה בלבד, ולפי זה אמרו וסוס בחמשים ומאה, אין פירושו שקלים, כי אם סוסים חמשים ומאה בעד שש מאות שקלים כמו שזכרתי, ותהיה בי"ת בחמשים ומאה כמו (איכה ד' י"ד) בלא יוכלו יגעו בלבושיהם, וכל זה להודיע שהיה הרבוי הנזכר מהסוסים לשלמה בהוצאה מועטת נוספת, והפירוש הזה הוא היותר מתישב כפי פשט הכתובים:

פרק יא

פסוק א

והמלך שלמה וגומר. אחר שזכר הכתוב מעלות שלמה ושלמיותיו וגדלו, ספר איך בתכליות ימיו סכל את ידיו ולא מלא אחרי השם ית' ובעבור זה נמשכו לו צרות וחסרונות רבות. ובפרק במה בהמה יוצאה (שבת נ"ו ע"ב) אמרו, א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן כל האומר שלמה חטא אינו אלא טועה, שנאמר ולא היה לבבו שלם כלבב דוד אביו, כלבב דוד אביו הוא דלא הוה, מיחטא נמי לא חטא. והקשו שם מאז יבנה שלמה במה לכמוש? ותרצו שבקש לבנות ולא בנה. והקשו עוד מאמרו ויעש שלמה הרע בעיני ה'? ותרצו מתוך שהיה לו למחות ביד נשיו ולא מיחה מעלה עליו הכתוב כאלו חטא. ואחרי שהכתוב העיד על חטא שלמה וענשו מוכיח עליו ג"כ, ראוי שנדע מי הביא לחכמינו ז"ל להכחיש פשטי הכתובים ולומר שמי שיאמינם כפשטם אינו אלא טועה? והנה הכתוב צווח ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו אחרי אלקים אחרים וגומר וילך שלמה אחרי עשתרות אלקי צידונים ואחרי מלכום שקוץ עמונים ויעש שלמה הרע בעיני ה' וגומר, ואמר עוד אז יבנה שלמה במה לשקוץ מואב בהר אשר על פני ירושלם ולמולך שקוץ בני עמון וגומר, ונאמר ויתאנף ה' בשלמה כי נטה לבבו מעם ה' וגומר, והפסוקים האלה מורים על חטאו, ויקשה אם כן למה נטו חז"ל מפשוטיהם? והנראה בדבר הזה הוא, שבאו אליו מסברא ישרה ומהוראת הכתובים. אם מדרך הסברא, כי בהיות שלמה חכם כמלאך האלקים, איך יתכן להאמין שנטה לבבו להאמנת ההבלים והשקוצים אשר היו מאמינים האומות הסכלות ההם? ואם הוא ע"ה נחכם מכל האדם בידיעת האלקיות והשגת מציאותו יתברך, כמו שיורו עליו דבריו הטובים והישרים, איך אם כן עזב האמת

והאמין בשוא נתעה? וזה ממה שיורה שאדם כמוהו חלילה וחס שיהיה עובד ע"ז. ועוד שאם היה שנטה להאמין בע"ז ולעבדה, איך יתכן שיאמין בכל האלוהות יחד בעשתרות אלקי הצידונים ובמלכום שקוץ העמונים ובכמוש שקוץ מואב ובשאר האלהות כלם? כי הנה האומות היו מתחלפות באמונתם וכל אחת מהם היתה עובדת ע"ז אחת ומכחשת אלוה זולתה, ולא היה מהם מי שיאמין בכלם, כי יהיה ענינו קבוץ המקבילים או ההפכים יחד כפי אמונתם, ואחרי אשר ראינו שייחס לשלמה כל האלוקות האלה, ראוי שנאמין שלא היה ענינו האמונה בהם והעבודה לכלם יחד ולא לאחד מהם. ואמנם מדרך הוראת הכתובים, לפי שהכתוב אמר ראשונה ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו אחרי אלקים אחרים, ואם היה הכוונה במאמר הזה שהאמין בהם ועבדם, לא היו ראוי שיאמר אחריו מיד ולא היה לבבו שלם עם ה' אלקיו כלבב דוד אביו, כי היחס ימצא בין הדברים שהם ממין אחד לא כאשר הם ממינים או מסוגים מתחלפים, ואם היה שלמה עובד ע"ז ודוד אביו תם וישר ירא אלקים לא היה ביניהם אם כן בשלמות יחס כלל, לומר שלא היה לבבו שלם עם ה' כלבב דוד אביו, גם אמרו וילך שלמה אחרי עשתרות אלקי צידונים ואחרי מלכום שקוץ עמונים, אם היה הכוונ' בהליכה ההיא שהאמין באלהותם והשתחוה להם ועבדם, איך יאמר אחריו ולא מלא אחרי ה' כדוד אביו? והוא המורה שחטא שלמה אבל לא בעבדו הע"ז ההיא חלילה, גם מה שאמר אז יבנה שלמה במה לכמוש וגו', אם היה הכוונה שבנה אותה במה לעבוד בה הע"ז ההיא, איך אמר אחריו וכן עשה לכל נשיו הנכריות מקטירות ומזבחות לאלוקיהן? יורה שבהן היה החטא והע"ז לא בשלמה, גם אמרו ויתאנף ה' בשלמה כי נטה לבבו מעם ה' וגומר, אם היה חטאו שעבד ע"ז לא היה ראוי שיאמר כי נטה לבבו מעם ה' הנראה אליו וגו', אבל היה ראוי שיאמר כי פנית אל אלקים אחרים או כי זנית אחרי אלקי נכר הארץ כדברי משה עליו השלום (דברים ל"א ט"ז), או ותלך ותעשה לך אלקים אחרים ומסכות להכעיסני ואותי השלכת אחרי גוך, כמו שאמרו לירבעם (בסי' י"ד ט'), לא שיזכור לבד הנטייה מעם ה' שאפשר שיפורש על הפרד הדבקות ממנו יתברך לא על עבודת אלקים אחרים, ומפני הסבות האלה כלם ראו חז"ל ששלמה חס ושלום שיעבוד ע"ז, אבל שהיה חטאו שהניח לנשיו לעבוד ע"ז בהיותם עמו ולא מיחה בידיהן ולכן נחשב אליו כאלו עבדם. ואני כבר כתבתי בשערים שקדמו בחכמת שלמה במה היה חטאו, רצה לומר בלמדו את נשיו דרכי העבודות המיוחסות לשרי העליונים הממונים על אומותיהם כדי להוריד מהם השפע על אותם אומות, ולהיותו בחיר השם היה עון גדול שיתעסק בידיעה ההיא, וכל שכן שילמד אותה לנשיו שכבר נתגיירו והיו ישראליות, וכל שכן בשהניחם לעבוד

אותם העבודות פתח שערי ירושלם העיר בחר אלקים לשבתו, וכמו שתראה שמה. וכפי השרש הישר הזה נפרש פסוקי הפרשה, ואומר כי הנה ספר הכתוב שהמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות ואת בת פרעה וגומר, להגיד כי נמשך אחרי תאות המשגל וחטא בו בשלשה אופנים. ראשונה בהגדיל האהבה והחשק הנמרץ לנשיו, והיה ראוי שלא יאהב אותן יותר מדאי ולא ימשך אחריהן, וזה רמז באמרו אהב נשים נכריות, ואמר בהם דבק שלמה לאהבה, כלומר שלא היה ענינו ענין האדם הנשוי אשה, כי אם ענין הנער החושק ונפשו קשורה בנפש חשוקתו. וחטא שנית בהיותם נשים נכריות, אשר הזהירה התורה (דברים ז' ג') להתחתן בהם כדי שלא יטו לבב האנשים אחרי אלקיהם. וחטא שלישית במה שלקח נשים רבות, לפי שהתורה צותה (שם י"ז י"ז) ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו, כי רבוי הנשים והמשגל יטעו השכל, וכמו שאמרו בפ' כהן גדול (סנהדרין דף כ"א ע"ב), א"ר יצחק מפני מה לא נתגלו טעמי תורה? שהרי שני מקראות נתגלו טעמם ונכשל בהם גדול העולם, שנאמר ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו, אמר שלמה אני ארבה ולא אסור, וכתיב ויהיה לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו, ולא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה, אמר שלמה אני ארבה ולא אשיב, וכתיב ותצא מרכבה ממצרים וגומר. הנה האשמה הראשונה רשם הכתוב באמרו אהב נשים, והאשמה השנית מלקחת נשים נכריו', רשם הכתוב באמרו כאן נשים נכריות, והאשמה השלישי' מכמותן רשם באמרו רבות, כי חטא בכמותן ובאיכותן ובאופן לקיחתן שהיה באהבה עזה. ואחרי שרשם שלשת האשמות האלה ברמז ביארם מיד, אם מה שאמר נכריות, זכר שהיו עמוניות מואביות אדומיות צדוניות חתיות, ובת פרעה זכר בפרט, לפי שהיא היתה הראשונה ובה נטה מדרכי התורה תחלה והיתה היא יותר חביבה עליו. וכן דרשו בספרי (פרשת ראה דף ל"ט עק"ן), והמלך שלמה אהב נשים נכריות ואת בת פרעה, בת פרעה היתה בכלל ולמה יצאה? מלמד שהיה מחבבה יותר מכלם. וכבר זכרתי בפרשה השנית מה שהיה בזה מהחטא, עם היות ששלמה גייר הנשים הנכריות קודם שלקחם, כי היה החטא אם להיות מקצתם אסורות לבא בקהל ה' גם אחרי שנתגיירו, ואם לפי שהיה ראוי לשלמה שידקדק בנשיו בעבור בניו כדי שיהיה זרעו שלם. באופן שיקים ה' את דברו הטוב אשר דבר לדוד אביו על קיום כסא ממלכתו אם ישמרו בניו תורתו, הלא תראה שרחבעם בן שלמה להיותו בן עמונית עשה הרע בעיני ה', כי (ב"ב ק"י ע"א) הבנים על הרוב דומים לטבע האם ולאחי האם כדבריהם ז"ל, הנה אם כן בזה ביאר ופרט האשם הראשון שזכר מנכריות.

פסוק ב

ואמנם האשם האחר והוא חוזק האהבה והחשק אשר היה לו עמהן, ביאר ופירש גם כן באמרו בהם דבק שלמה לאהבה, ר"ל שלא לבד דבק בהם בדרך אישות כדרך האיש עם אשתו שהוא ימשול בה, אבל בדרך אהבה וחשק וכדרך הבחורים עם העלמות היה דבקות שלמה בנשיו.

פסוק ג

ופרט וביאר האשם האחר, והוא מריבויין וכמותן, באמרו ויקח לו נשים שרות שבע מאות ופלגשים שלש מאות, שהוא רבוי מופלג מאד. אבל זה קשה בעיני מאד האמנתו שיהיו לשלמה שבע מאות נשים שרות מלבד הפלגשים, ויהיו אם כן מלכות ופלגשים אלף נשים והוא דבר בלתי מסודר ומגונ' מאד, ואיך מלאו לבו לעשות דבר יוצא מהנהוג כזה? ואיך לא חשש לחייו ובריאותו שרבוי המשגל יביאהו למות קודם זמנו? והנה בשיר השירים אמר (שיר ו' ז') ששים המה מלכות ושמנים פלגשים ועלמות אין מספר, ואם היה זה שם ספור לנשיו ופלגשיו הנה לא יסכים עם מה שכתוב בכאן. ויותר קשה מזה שלא זכר הכתוב מהבנים אשר היו לשלמה כי אם מרחבעם, ובשאר המלכים זכר כמה בנים ובנות היו להם, ובשלמה מאלף נשים ופלגשים שהיו לו לא זכר אם ילדו לו בנים או בנות. והנראה אלי בכל זה הוא, ששלמה היה בטבעו שטוף במשגל ואוהב הנשים, ועם היות ממנהג המלכים שנשיו היושבות בכבוד המלכות ונקראות מלכות המה ישבו עם המלכים במעלה ובכבוד, ושאר הנשים אם יזדווגו אליהן המלכים דרך עראי בסתר לא ישיתו לב אליהן, הנה מגדולת שלמה ומעלתו היה שכל הנשים אשר הזדווג אליהן בכל ימיו מיד נתיחדו ונפרשו ולא נגע אליהן אדם מפני כבוד המלך אשר שכב עמהן, כי עם היות שלא שכב אותן כי אם פעם אחת כל ימיו, היה מגדולתו שיהיו עוד כל ימי הארץ אסורות לשום אדם, כדרך תשמישי קדושה שלא יתשמש בהם חול, ולפי זה אינו מהקושי ששלמה בכל ימיו יזדווג אל אלף נשי'. וזכר הכתוב שהנשים אשר שכב המלך אותן בקדושין וכתובה היו שבע מאות בכל ימיו, ואשר שכב עמהן בייחוד אבל לא בקדושין וכתובה היו שלש מאות. וכבר כתבתי בפירושי לספר שופטים פרשה י"א מה החלוף שיש בין אשה לפלגש, ושם הוכחתי שפלגש כל אדם היה לדעת רש"י בקדושין אבל לא בכתובה, ולדעת הרמב"ן היה פלגש כל אדם בלא קדושין ובלא כתובה, ולדעת שניהם הפלגש האמורה במלך היא בלא קדושין וכתובה. הנה אם כן על הייחוד בלבד יאמר עליה פלגש, ואין ספק שמהשבע מאות אשר זכר שהיו שרות לא היו נקראות בשם מלכות כי אם המעט שבהן, והמה היותר אהובות אצלו והיותר מעולות

במדרגה ויחס ובכבוד, ועליהם אמר בשיר השירים כפי הנגלה ששים המה מלכות, כי כאן אמר שרות, מלשון שררה, ושם אמר בהן לשון מלכות, וכן היו מהפלגשים קצתן במעלה ואהבת המלך יותר נבחרות משאר הפלגשים, ועליהם אמר ושמנים פלגשים, ועל האחרות אמר ועלמות אין מספר. ואולי ששלמה עשה כמו שעשה אחשורוש, שקבץ בתולות רבות לראות הנערה אשר תיטב בעיני המלך, ואחרי ששכב עמהן אחת לאחת הבדיל מהם לכתר המלכות ששים, והבדיל מהפלגשים שמונים והם היו משרתות את המלך, ועם אלה היה שוכב המלך פעמים כרצונו, ושאר השרות והפלגשים לא ידע אותם עוד אחרי הביאה הראשונה, לפי שלא ישרו בעיניו, וזה טעם ההבדל וההפרשה שבהן, וכבר זכרתי מה היה הנרצה על דרך הנסתר בששים המה מלכות בשער השני. ואין ספק שכפי מעלת שלמה חכמתו וגדולתו לא היו לו בנים ממלאים מקומו לא בשלמיות המדומים ולא בנפשיים, כי כלם היו נוטים לטבע אמותיהם, ומפני זה לא זכר הכתוב דבר מהם, כי היה כוונת הספור לספר מעלות שלמה לא חסרונותיו. וכבר מצאנו כזה במשה אדוננו ובשמואל הנביא, שלפי שבניהם לא הלכו בדרכם לא זכר הכתוב דבר מהם ולא שמותיהם והיו כלא היו ולאפס ותוהו נחשבו. הנה אם כן ביאר הכתוב רבוי נשי שלמה וכמותן והיותן נכריות באיכותן ושדבק חשקו בהן יותר מדאי. ואפשר לפרש שמה שזכר כאן מאהבת שלמה לנשיו לא היה בלבד בעת הזקנה, כי אם בכל ימיו שהיה כן מנהגו, (ד) ונמשך מזה שבעת זקנתו נשיו הטו את לבבו, כי מפני המנהג שהיה לו קוד' לכן להמשך אחריהן, קרה שבהיותו בזקנתו היו יכולות לעשות בענין הע"ז שיזכור מה שלא היו עושים עד הנה. והטיית הלב אשר זכר כאן אחרי אלקים אחרים, הוא להניחם לעבדם ולהעלים עיניו מהם, ולזה אמר מיד שלא היה לבבו שלם כלבב דוד אביו, כי אלו היה במדרגתו מהחסידות היה הורג את הנשים ואת הבנים על קדושת שמו, (ה) וזהו גם כן אמרו וילך שלמה אחרי עשתרות אלקי צידונים וגומר, ר"ל שהניח לנשיו הצדוניות לעבוד אלקיהן ולעמוניות לעבוד שקוציהן, (ו) ובזה עשה הרע בעיני ה', כי רע ומר הוא בעיניו יתברך שיניח שלמה את נשיו לעבוד ע"ז לעיניו, ובזה לא שמר מה שראוי לשמור לשם יתברך, וז"ש ולא מלא אחרי ה' וגומר:

פסוק ז

ואמרו אז יבנה שלמה במה לכמוש, אין הכוונה שעשה זה שלמה לעבוד ע"ז, אבל היה הכוונה שכאשר שלמה הניח לנשיו לעבוד ע"ז אז נחשב לו כאלו בנה במה לכמוש, כי בהיות שנבנה שמה בהר הזיתים אשר על פני ירושלם במה לכמוש ובמה לשקוץ בני

עמון לעבודת נשיו, היה כאלו הוא בנאם, ומפני זה לא אמר הכתוב דרך ספור ויבן שלמה, אבל אמר אז יבנה, רוצה לומר בעשותו זה לנשיו נחשב לו שבנה כל מה שבנו המה:

פסוק ח

והורה שלא עשה זה לעצמו כי אם לנשיו במה שאמר וכן עשה לכל נשיו הנכריות מקטירות ומזבחות לאלקיהן, לפי שהמה היו המקטירות והמזבחות לא שלמה חלילה. וכבר ידעת שהדבר יוחס לאדם, אם לפי שיפעל אותה בעצמו בלי אמצעי, ואם שיצוה על עשייתה, כי יהיה הוא הפועל והעושה אותה אבל על ידי אמצעי, כענין מה שנאמר בשלמה (בסי' ו') ויבן שלמה את הבית, שצוה לבנות' ובנאה על ידי הפועלים, ואם כאשר לא ימחה ביד העושה אותה בהיות לאל ידו למחות, כי אז יוחס אליו שהוא העושה אותו הפעל, וכמו שאמרה תורה (ויקרא י"ט י"ז) הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא, ר"ל שאם לא תוכיחהו תשא עליך אותו חטא ויתייחס לך, ועל זה הדרך אמר הנביא לאדום (עובדי' א' י"א) ביום עמדך מנגד ביום שבות זרים חילו ונכרים באו שעריו ועל ירושלם ידו גורל גם אתה כאחד מהם, רוצה לומר כי בהיותו מנגד רואה במעשה ולא מיחה יחשב גם הוא כאחד מהאויבים, ובזה האופן אמר כאן אז יבנה שלמה:

פסוק ט

וספר הכתוב שהתאנף ה' בשלמה, לפי שלא היה לו הדבקות הראוי לעמו יתברך בהיות שנראה אליו פעמים, והם שתי הפעמים אשר באה אליו הנבואה בגבעון כמו שנזכר, והנביא אשר היה דבק באלקיו לא היה ראוי שילך אחרי נשיו ולא שילמד אותן דרכי אלקות זרים, שאם היה הוא מדובק באלקיו (וכמו שצוה משה אדוננו (דברי' י"ג ד') אחרי ה' אלקיכם תלכו ואותו תעבודו ובו תדבקון,) לא היה נותן מקום שאדם מה יעבוד ע"ז לעיניו בארצו, כל שכן נשיו השוכבות בחיקו, אבל בזקנתו לא היה חושש לדבר מה הטוב הוא אם רע להיות לבדו פונה מהשם ובלתי דבק בו, (י) וגם שצוהו על הדבר הזה, ר"ל הע"ז לבער מן הארץ, כי היה זה מוטל עליו במה שהוא מלך ולא שמר את אשר צוה ה' לעשות לכל עובד ע"ז, לכן באהו הנבואה, ואחז"ל (סדר עולם פרק כ') שהיתה על ידי אחיה השלוני, (יא) ואמר לו יען אשר היתה זאת עמך, ר"ל יען אשר התעסקת במה שלא היה ראוי לך ללמד לנשיך עבודת אלקים אחרים והנחת לעבוד אותם נגד ירושלם, או יען התרפית ביום צרה ולא חששת לבער הע"ז מן הארץ ונתת מקום לעבדה, אשר בזה לא שמרת בריתי וחקותי אשר צויתי עליך, לכן יהיה לך מהעונש שקרוע אקרע את הממלכה מעליך ונתתיה לעבדך. והתבונן בעונש הזה כי היא מדה כנגד מדה, וענין זה שכבר ידעת שעובדי ע"ז בישראל היו עובדים לשמש או לירח או לאחד מהמשרתים,

והשם ית' צוה שלא יעבדו כי אם אליו לבדו, שהוא גבוה ואדון עליהם והם עבדיו עושי רצונו והוא אלקי ישראל בלבד, ולפי ששלמה לא מיחה ביד נשיו ובניו העובדים אל המשרתים ולכל צבא השמים, היה מהעונש שכאשר הם עבדו את העבד שהוא השמש והירח ושאר המשרתים והסירו הממלכ' מהאל יתברך שהוא מלך מלכי המלכים, ככה האל יתברך יקרע הממלכה ויסירה משלמה ויתן אותה לעבדו. ולפי ששלמה לא חטא בזה כעובד ע"ז בעצמו, (יב) לכן היה שהעונש לא בא בימיו, לפי שעם היותו אשם במה שלא מיחה בידי נשיו היה הוא כפי האמת בדעותיו ואמונותיו בן דוד שהיה תמים עם ה' אלקיו, ולזה לא יהיה העונש ההוא מגיע אליו, אבל יהיה בימי בנו רחבעם להיותו הוא עצמו עובד ע"ז כאמו העמונית:

פסוק יג

ואמר לו עוד שלא יקרע ממנו כל הממלכה אבל ישאר לבנו שבט אחד למען דוד ולמען ירושלם אשר בחר בה, ר"ל למען דוד, כי לפי שלא יכרת איש יושב על כסא דוד היה מהראוי שישאר מזרעו מלך, ואם מפני ירושלם, לפי שנבחרה להיות שם בית המקדש והיה מהצורך שהמולך בתוכה יהיה מזרע דוד, כדי שיהיה סבה להעמיד עניני הבית האלה באופן שלם להיותו מעשה אבותיו. וראוי שתדע שעזרא לא ספר בדברי הימים דבר מכל זה, לא מחתונת שלמה את בת פרעה ולא מאשר לקח נשים רבות ולא מאשר נשיו הטו את לבבו ומהבמות אשר בנה להן לשקוציהן ולא מהנבואה שבאהו אליו, ולא זכר גם כן שבעבור זה הוסר המלכות מזרעו, ולא זכר גם כן מהשטנים אשר הקים השם לשלמה, לפי שכמו שכתבתי פעמים היתה כוונת ספרו לספר בשבחי שלמה לא בגנותו, ולכן מה שהיה גנות הסתיר פנים ממנו:

פסוק יד

ויקם ה' שטן וגומר. זכר הכתוב שהבוטח בה' ישוגב, וכל עוד ששלמה היה דבק בשם יתברך חסד ואמת סבבוהו והיה עולה בכל מעלה ושלמות רק למעלה, אמנם כי כאשר נטה מאחרי השם מצאוהו טרדות רבות ורעות, כי עם היות שלא קרע השם את ממלכתו, הנה הקים לו שטנים עומדים על ימינו לשטנו, וגם זה היה אליו מדה כנגד מדה, כי כל הימים אשר בטח ביי' ולא בקשו נשיו ובני ביתו שפע האמצעיים לא נצטרך אליהם, ובהיות שם ה' נקרא עליו יראו ממנו, אמנם אחרי שנשיו בקשו לעבוד המשרתים ולשום אמצעיים בינם לבין אלקיהם, היה מהעונש שקמו אויבים לשטן להם, וכמו ששלמה לא מיחה בידיהן כך הקב"ה לא מיחה ביד אויביו. והנה זכר שלשה אויבים שקמו שטנים לשלמה. האחד הדד האדומי שהיה מזרע המלך, ר"ל מזרע מלך אדום, (טו) וכאשר היה

דוד בארץ אדום לקבר את החללים אשר הרג יואב באדום, (טז) כי ששה חדשים ישב שם יואב וכל ישראל עד הכרית כל זכר באדום, ומשם נעשו החללים שהלך דוד לקבור, הנה בימים ההם שנעשה המלחמה הגדולה ההיא ושעשה דוד הרחמנות ההוא ללכת לקבור את החללים, (יז) היה שברח הדד ואנשים אדומיים מעבדי אביו למצרים, והיה אז הדד נער קטון, (יח) ועברו בארץ מדין ובפארן. ולקחו גם כן משם אנשים ויבאו מצרים, כי רצה להוליך עמו אנשים רבים כדי שיהיה בעיני פרעה שר וגדול, וכן היה שפרעה נתן לו בית ולחם אמר לו, ר"ל שאמר לתת לו לחם שנה בשנה, וגם כן נתן לו ארץ להיות מושל עליה כדרך המצריים:

פסוק יט

ומצא חן בעיניו כל כך שנשא אחות אשת פרעה לאשה ותלד לו בן, (כ) ותחפניס אשת פרעה גדלה הבן הילוד לו בבית פרעה עם בניו, כאלו היה בן המלך:

פסוק כא

וכאשר שמע הדד ששכב דוד עם אבותיו ושמת יואב, עם היותו במצרים נכבד מאד שר ושלטון בארץ וקרוב למלך נשוי עם אחות אשתו, ובנו הנולד לו מתגדל עם בני המלך, הנה היה כל כך שנאתו לישראל כי שאל רשות מפרעה ללכת אל ארצו להלחם בהם:

פסוק כב

ועם היות שאמר לו פרעה מה אתה חסר עמי ולמה תבקש ללכת, הנה בשום צד לא רצה כי אם להלוך לארצו. וספר כאן את כל זה להודיע שמיום שמת דוד היה הדד שונא לשלמה והלך להנקם מישראל, ועכ"ז לא היה יכול לו כל הזמן הזה, לפי שהשם יתברך לא הספיק בידו להרע לו כל הימים אשר הלך אחרי ה' וישמור משמרתו מצותיו חקותיו ותורתיו. וכבר דרשו חז"ל בפרק המוכר את הספינה (צ"ל יש נוחלין ב"ב ק"ו ע"א) למה נאמר בדוד שכיבה וביואב מיתה? ואמרו דוד שהניח בן כמותו נאמר בו שכיבה, יואב שלא הניח בן כמותו נאמר בו מיתה. ואחרים אמרו (מדר' שמואל פרש' כ"ג) דוד שמת על מטתו נאמר בו שכיבה, יואב שנהרג נאמר בו מיתה. ואחרים אמרו שמלת שכיבה לא תאמר כי אם למלך או אל גדול הדור.

פסוק כג

ואמנם מה עשה הדד לשלמה, הנה לא נזכר במקום הזה, אבל הכתוב יספר אותו אחרי ספור רזון, כי הנה זכר מיד שהקים האל יתברך שטן שני לשלמה, והוא רזון בן אלידע שברח מהדדעזר מלך צובא אדוניו, (כד) וקבץ אליו אנשים ויהי שר גדודו, ודוד פעם אחת נלחם עמהם והרג אותם, וזה רזון כאשר שמע שהדד הלך לארצו להלחם עם

ישראל, קבץ אנשים גם הוא וילך עם אנשיו לדמשק וישבו בה וימלכו בדמשק, ר"ל שהתחזקו בה ומשלו בתוכה. ולפי שבימי דוד היה ארם נושא אליו מנחה כמו שנזכר בספר שמואל (שמואל ב' ח' ו') ולשלמה גם כן, (כה) הנה רזון זה ואנשיו סבבו שארם ימרודו בשלמה, ולזה אמר ויהי שטן לישראל כל ימי שלמה, ואין פירושו כל ימי חייו של שלמה, כי אם כל ימי שלמה הנשארים מעת זקנתו שנשיו עבדו ע"ז עד יום מותו. וספר הכתוב שזה רזון לבדו אולי לא היה יכול להשטין את ישראל כי אם בעבור הרעה אשר היה עושה הדד האדומי הנזכר למעלה, שהוא היה סבה פועלת בכל המלחמה, וזהו אמרו ואת הרעה אשר הדד ויקץ בישראל, כלומר שהתחברה רעת הדד שהיה עושה בישראל עם רעת רזון, באופן שכל אחד מהם היה קץ בישראל, וקץ הוא פועל יוצא, כאלו אמר שהיו קוצים לישראל וצנינים בצדם. ועם עזרת הדד מלך רזון בארם, באופן שהיו שניהם הדד ורזון אויבים לשלמה ולוחמים בישראל, אחד מהם מארץ אדום והאחר מארם, וכל זה היה בעת זקנת שלמה, כי כמו שהיו בביתו ובטירותיו אלוהות הרבה מאותם השקוצים שהיה עובדים נשיו, ככה הקים השם לו שטנים מתחלפים ומינים ממינים שונים, ולא מיחה הקב"ה בידיהם כמו ששלמה לא מיחה בידי נשיו הע"ז שהיו עובדות, והותרה בזה השאלה הששית ששאלתי בתחלת הפרשה:

פסוק כו

וזכר אחרי כן שטן שלישי והוא ירבעם בן נבט אפרתי, שלהיותו מבני עמו היה קשה מכלם, כמו שאמר (ישעי' מ"ט י"ז) מהרסיך ומחריביך ממך יצאו. וחז"ל אמרו בפרק חלק (סנהדרין דף ק"א ע"ב) שזה היה שבע בן בכרי. (א"ה גם הרב ניבט ולא ראה בזה, מתמיה ואינו יודע על מה, כי הנה לא אמרו חז"ל בגמרא שירבעם עצמו היה שבע בן בכרי כי אם נבט אביו, ואף עליו לא הבינו כפשוטו, כ"א להיותו דומה לו במעשיו כמו שהרב עצמו פירש בסמוך) ותמהתי ממאמרם זה, כי הנה שבע בן בכרי העיד הכתוב שנהרג באבלה, שנאמר (שמואל ב' כ' כ"ב) ויכרתו את ראש שבע בן בכרי וישליכו את יואב ויתקע בשופר וגומר, כל שכן ששבע בן בכרי היה משבט בנימן וירבעם היה אפרתי. אבל אחשוב שלא כוונו שהיה הוא עצמו, כי אם שהיה עושה מעשיו, לפי שגם כן נאמר בשבע בן בכרי שהרים יד במלך לפי שדבר נגדו. יהיה מי שיהיה הודיע הכתוב שהרים יד במלך שלמה, (כז) והיה הרמת היד כשאמר נגד שלמה שבנה את המלוא סגר את פרץ עיר דוד, רצה לומר שמרד במלך בגנותו אותו בפרסום בפני כל העם, כאלו אמר ראו מה עשה שלמה שהוא בנה את המלוא אשר לא רצה לבנות דוד אביו למען יהיה בו תועלת להאסף שם ישראל בעלותם לרגל, והוא בנה אותו לבת פרעה שהיה

שם ביתה כמו שנזכר, ועוד עשה דבר אחר יותר מגונה והוא שסגר את פרץ עיר דוד אביו, רוצה לומר שהיה שם בבית דוד חומה פרוצה ופתח פתוח כדי שיוכלו ישראל לבוא אל המלך כשירצו לפניו דברי ריבותיהם, והוא סגר אותו כדי שלא ישמע אדם. ואחרים פירשו שהיה שם מקום פרוץ שיוכל המלך לברוח בו אם ירצה כשימרדו בו, וששלמה לגובה לבו לא ירא שימרדו בו ישראל, והפירוש הזה רחוק הוא אצלי. וחז"ל (סנהדרין פי"א ק"א ע"ב) אמרו שאמר ירבעם, דוד אביך פרץ פרצות בחומה כדי שיעלו ישראל לרגל, ואתה גדרת אותם כדי לעשות אנגריא לבת פרעה. ולכל אחד מהפירושים ידענו שהרמת יד ירבעם במלך שלמה לא היה דבר אחר כי אם שהוכיחו בפני רבים ושבזה מעשיו בפרסום, ולזה אמר וזה הדבר אשר הרים יד במלך, כלומר וזה היה הדבר שנאמר עליו שהרים יד במלך, והוא שאמר נגדו הדברים שיזכור. וחז"ל בפרק חלק (שם) שבחו לירבעם בזה, אמרו מפני מה זכה ירבעם למלכות? מפני שהוכיח את שלמה, ומפני מה נענש? מפני שהוכיחו ברבים. ואין ספק שלא היה זה ממנו תוכחת מגולה מאהבה מסותרת, אבל היה שנאה וגסות הרוח, ולולא זה לא היה שלמה מבקש להרגו כמו שיזכור:

פסוק כח

ואמנם אמרו והאיש ירבעם גבור חיל וירא שלמה וגומר, היה קודם שהרים יד במלך, שקודם לכן שלמה בחר בו להיותו גבור חיל ורב פעלים, כי הוא הנרצה באמרו כי עשה מלאכה הוא, והפקידו לקבל המס שהיו פורעים ונותנים כל בית יוסף והם מנשה ואפרים:

פסוק כט

ובעת ההיא שמנהו המלך על אותו פקידות, תכף שיצא מירושלם ללכת לקבל המסים שהופקו עליהם, מצאהו אחי' השלוני בדרך, והיה אחיה מכוס' בשלמה חדש', וכאשר ראה אחיה את ירבעם ויפן כה וכה וירא כי אין איש שיראה מעשיהם שיבא להגיד לשלמה, (ל) אז תפס אחיה בשמלה אשר היה מתכסה בה ויקרעה שנים עשר קרעים, (לא) ואמר לירבעם כי מלוך ימלוך על עשרת השבטים אחרי מות שלמה, ולא זכר הכתוב שמשחו, לפי שאין מושחין מלכי ישראל.

פסוק לג

ואמר שהיה זה יען אשר הניח שלמה נשיו ובני ביתו לעבוד ע"ז, ולכן אמר בלשון רבים יען אשר עזבוני וישתחוו וגומר, כי לא אמר זה על שלמה כי אם על נשיו ואנשי ביתו.

פסוק לד

והודיעו שלא יקח כל הממלכה ממנו כל ימי חייו, והוא ע"ד (ויקרא כ"ג ז') כל מלאכ' עבוד' לא תעשו, שרצונו שום מלאכ' לא תעשו, (לה-לו) יאמר שלא יקח שום דבר מהממלכה ממנו בחייו כי אם מיד בנו, וגם ממנו לא יקח כי אם לבד עשרה השבטים למען יהיה ניר לדוד יושב על כסאו בירושלם ולכן יהיה בן שלמה מולך בירושלם על יהודה ובנימן, שהוא היה ניר דוד כלומר בן בנו. ואמר הכתוב שיתן לבנו שבט אחד בהיות שנתן לו שני שבטים והם יהודה ובנימן, לפי שהיה חלקם ונחלתם בירושלם יחד והיו כשבט אחד, גם כי לא היתה ההודעה כי אם מה שיתן לו משאר השבטים לא משבטו, ר"ל משבט יהודה שהיה שלמה ממנו:

פסוק לז

(לז-לח) והבטיח הנביא לירבעם שיהיה מלך על ישראל, ואם ישמע בקול ה' וישמור מצותיו יכין את כסאו ויבנה לו בית נאמן כאשר עשה לדוד, ר"ל שיתמיד המלכתו על ישראל לא שימלוך על יהודה ובנימן בשום צד, וגם בעשרת השבטים הודיעו שלא יתמיד המלכתו לעד, (לט) כי הנה השם יתברך יענה בזה את זרע דוד, והענוי הוא שלא המליכו על כל ישראל. ואמרו למען זאת, ר"ל למען זאת האשמה אשר נאשם שלמה בה. וחז"ל דרשו למען זאת על בת פרעה, אמרו בסדר עולם (פ' ט"ו) למען שלשים ושש שנה שנתחתן שלמה את בת פרעה, כי בשנה הרביעית למלכו נשאה ובימי אסא היה עתיד' לחזור לו המלכות אלא שקלקל אסא כמו שזכרו שמה. והודיעו הנביא שלא יהיה הענוי הזה כל הימים, כי עוד תשוב הממלכה כלה לזרע דוד כבראשונה, ומאשר ראינו שלא נתקיים הייעוד הזה בכל זמן בית ראשון וגם לא בזמן בית שני, ידענו באמת כי בהכרח יתקיים בביאת משיחנו מהרה יגלה. והנראה מסדר זה הספור ששלמה הפקיד את ירבעם לפי שראה אותו עושה מלאכה, רוצה לומר זריז במלאכתו ומעשיו לקבל מס בני יוסף, ושאחרי שכבר נתגאה לבב ירבעם בזה, היה שאחיה השלוני יעדו במלכות עשרת השבטים כמו שנזכר, והתגאה ירבעם בזה עוד, ומפני כל זה העיז פניו לדבר כנגד המלך. והנה הכתוב לא זכר הדברים כסדרם, אבל אחרי שזכר שמרד במלכות ראה לספר מי הביאו לאותו מרד, וספר הדברים שהביאהו לאותו עזות וגאוה בהיותם קודמים למרד בזמן, (מ) ולכן אחרי שספר כל זה זכר ששלמה כאשר ראה שירבעם מרד ודבר דברים נגדו, ואולי שידע דבר מיעוד אחיה הנביא, בקש להרגו והוא ברח לשישק מלך מצרים, לפי שהיה כבר מת המלך האחר שנשא שלמה את בתו, וקם אחריו שישק שלא היה אוהב לשלמה, וישב ירבעם שם עד מות שלמה. ולמדנו מזה הספור, ששלמה בזקנתו

הטיל מס על העם, ועליו הפקיד את ירבעם על סבל בית יוסף מנשה ואפרים לקבל אותו המס, והוא מהתימה שבזמן הבנינים וההוצאות הגדולות אשר עשה לא הטיל מס על ישראל כמו שפירשתי למעלה, ואחרי כן שלא היה לו אותו צורך והכרח רב שם המס על העם, אולי שלא היה כבר שולח אניות לתרשיש ולאופירה, ומפני זה הוצרך להטיל מס על עמו כדי לפרנס ביתו ומעלתו כפי כבודו וכפי מנהגו, ובעבור המלחמות אשר בזקנתו היו לו עם השטנים אשר הקים השם יתברך כמו שנזכר. וכבר יורה שנתפזר מעשרו הרבה בזקנתו מה שספר אחרי זה, שבימי רחבעם עלה שישק מלך מצרים על ירושלם ולקח מגיני הזהב אשר עשה המלך שלמה, ולא זכר שלקח מאתים הצנה וכלי בית יער הלבנון וכלי המשקה שעשה שלמה מזהב, לפי שכבר לא היו לו בזקנתו, כי נתפזר עשרו ונחסר מאד וכמו שאבאר:

פסוק מא

וזכר הכתוב שיתר דברי שלמה וכל אשר עשה, רוצה לומר ממעשים אחרים מלבד אשר זכר בכאן וחכמתו, כלומר ענין חכמתו במה היה ועד היכן הגיעה, הנה כל זה היה כתוב בספר דברי הימים שעשו בזמנו לספור עניני שלמה בפרט, לפי שמנהג המלכים היה שכל אחד בזמנו יצוה לחכם אחד יודע למצוא דברי חפץ וכתוב יושר אמרי אמת, שיכתוב ויספר כל ענייניו ומעשיו יום ליום יביע אומר ולילה ללילה ועל הספר ההוא אמר כאן על ספר דברי שלמה, וכן כתוב בשאר המלכים על ספר דברי הימים למלכי ישראל או למלכי יהודה, כי כלם היו כותבים ספוריהם, והנביא לקח מאותם הספורים הדברים היותר רשומים ומועילים כפי כוונתו וכתב אותם כאן בספר מלכים כפי מה שבאהו הנבואה, והניח שאר הדברים שלא היה הכרח או תועלת בספורם, ומהם לקח אחר כך עזרא הסופר וכתב על ספר, ומפני זה נמצאו בדברי הימים של עזרא ספורי דברים שלא נזכרו בכאן, לפי שהוציאם עזרא מאותם הספרים. וכבר כתב הר"ם בפרקיו שעשה במלאכת הרפואה, והבוחר יבחר לעצמו, רוצה לומר הבוחר להוציא הכללים מספרי הקודמים יבחר כפי הנראה בעיניו יותר טוב ומועיל, וזה יחפוץ בספור הזה ואיש אחר יחפוץ בספור אחר, וכמו שכתבתי בהקדמת הספר הזה. אמנם בדברי הימים אמר (דברי הימים ב' ט' כ"ט) ושאר דברי שלמה הראשונים והאחרונים הלא הם כתובים על דברי נתן הנביא ועל נבואת אחיה השלוני ובחזות עדו החזה על ירבעם בן נבט, רצונו לומר שנעשו שני ספרים בספורי מעשה שלמה, אחד מהם היה מהדברים הראשונים, רוצה לומר מהבנינים ומן המעלות שהיו בו ומהצלחות שבאו עליו, וכל זה כתב נתן הנביא, שנעשה הכל בזמנו, והספר האחר היה מהדברים האחרונים, ר"ל שקרו בזקנתו

מאהבתו לנשים ומנטות לבבו אחריהן ומהע"ז שהמה היו עושות, ומהנבואות והדבורים האלקיים שבאו על ידי הנביאים בענשו, ומהשטנים אשר קמו בימי זקנותו נגדו והרעות אשר היו עושים לישראל, וכל זה כתב אחיה השלוני בספרו חטאות שלמה וצרותיו באחרית ימיו, וגם כן נכתב דבר מזה בספר אחר עשה עדו החוזה במה שכתב בעניני ירבעם בן נבט, כי שמה הוצרך לדבר דברים משלמה מהמתיחסים לעניני ירבעם, הנה אם כן שלשת הנביאים האלה נתן ואחיה ועדו לא כתבו כלם ספר אחד ולא נתיחדו בספור אחד, אבל כל אחד כתב ספרו כפי מה שזכרתי, והמפרשים הבינו זה באופן אחר בלתי ישר אצלי ולכן עזבתיו:

פסוק מב

ואמנם אמר הכתוב והימים אשר מלך שלמה בירושלם על כל ישראל, שלא היה ראוי שיאמר בירושלם כי על כל ארץ ישראל היה מולך, וכן אמר הוא על עצמו (קהלת א' י"ב) אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלם, וכן נקרא בכנויו (שם א' ב') דברי קהלת בן דוד מלך בירושלם, להגיד שהיתה שלותו והשקטו כל כך שלא נצטרך ללכת בכל מלכותו מפה ומפה לכבוש הערים ולהכניעם תחת כפות רגליו, כי הנה בהיותו יושב תמיד שלו ושקט בירושלם משם היה מולך על כל ישראל, שאדם לא היה יוצא מתחת ממשלתו, ולכן שבחו הכתוב והיה הוא עצמו משתבח שהיה מלך תקיף בהיותו בירושלם תמיד, ועל זה הדרך פירשתי אני גם כן (אסתר א' א') ויהי בימי אחשורוש הוא אחשורוש המולך מהודו ועד כוש שבע ועשרים ומאה מדינה בימים ההם כשבת המלך אחשורוש על כסא מלכותו אשר בשושן הבירה, שהגיד שלא ירש המלכות מאבותיו אבל הוא אחשורוש עצמו היה המולך וכובש מהודו ועד כוש שבע ועשרים ומאה מדינה, ולא היה זה בהיותו הולך לכבוש כל אחת מהן כי אם בשבתו על כסא מלכו' אשר בשושן הבירה, כי משם כבש ומלך על כל אותם המחוזות. ויש בחכמי הנצרים מי שיחשוב שאמר הכתוב בכאן בירושלם, לפי שהימים אשר מלך שלמה בשלוה ובהשקט בירושלם היו ארבעים שנה, ושמלבד זה מלך עוד שנים אחרות שהקים השם שטנים לשלמה להרגיזו:

והכלל היוצא מספורי שלמה המלך כלם הוא, שבבחרותו נשתלם בשלש' מיני שלמיו' במדרגה עליונה על כל בני דורו ועל כל אשר היו לפניו ואחריו לא קמו כמוהו: השלמות הראשון הוא נפשיי בחכמה שנשתלם בה מאד, הלא תראה שדוד אביו בהיותו נער קטן אמר לו איש חכם אתה וידעת את אשר תעשה, לפי שראה אותו היותו יודע במדיניות הרבה מאד, ולכן אמר לו גם כן ועשית כחכמתך, כי היה שלמה מתחלת ילדותו נבון

ומשכיל על דבר, וכאשר שאל מאת האלקים לב שומע, השיבו יתברך הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך, ובזה ידענו שהיה לשלמה קודם החלום הכנה לחכמה בטבעו, ושנתוסף אצלו באותו חלום המדע בשפע אלקי ע"ד נביא, כמו שזכרתי בשערים. ולפי שבכלל החכמה האלקית ובסוגה תראה יראת האלקים והיא דבר נמשכת, כמו שאמר (תלי' קי"א י') ראשית חכמה יראת ה', לכן היה שבבוא החכמה לשלמה נחה עליו רוח דעת ויראת ה', עד שכל מלכי הארץ ומלכת שבא באו לשמוע חכמתו לשם ה', כי היו כל מעשיו לשם המיוחד מכווני' ביראת שמים: והשלמות השני הוא הגבורה והממשלה, ואין ענין הגבורה לבד בעשות האדם מכת חרב והרג ואבדן באויביו עד בלי די, כי אם בגבורת לבב, וגם בהיות כל אויביו נכנעים אליו ומשתעבדים לפניו, וכמאמר אדוננו משה ע"ה (דברים ל"ג כ"ט) אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה' מגן עזרך ואשר חרב גאותך ויכחשו אויביך לך ואתה על במותימו תדרוך, הנה התנה תנאים באושר, ואחד שיהיה נושע בה', ר"ל שמן השמים יסייעוהו במעשיו, והשני שיהיה האדם איש זרוע, וזהו ואשר חרב גאותך, והשלישי שיכנעו אליו האויבים, באופן שלא יצטרך להלחם בם, וזהו ואתה על במותימו תדרוך. והנה שלמה ידענו גבורתו מאשר כל מלכי הארץ היו משתעבדים אליו ונושאים אליו מנחה שנה בשנה, כמו שאמר וכל מלכי הערב ופחות הארץ, כי כלם היו נכנעים אליו ומשתעבדים לממשלתו, והוא היה מושל במצרים יותר מפרעה ובשאר הארצות גם כן, וידענו גם כן גבורתו ממה שזכר הכתוב שאסף רכב ופרשים ושהיו לו ארבעים אלף סוסים ואלף וארבע מאות רכב ושנים עשר אלף פרשים הולכים סביבו, והגבורה הזאת אשר היה עושה תמיד היתה סבת שלותו ושהיו המלכים כלם יראים ממנו בעבור זה, והיו אומרים אם עשה זה בזמן ההשקט והשלוה מה יעשה אם יהיה לו מלחמה עם מלכים אחרים. ולפי שתכלית המלחמה (כמו שזכר המדיני) הוא השלום, וכמו שאמר (קהלת ג' ח') עת מלחמה ועת שלום, היה מגבורת שלמה ששלום ואמת היה בימיו, לפי שמיראת הגוים ממנו לא ירים איש את ידו ואת רגלו, וזהו השלמו' השני אשר זכה אליו. ואמנם השלמות השלישי היה בעשרו, וכבר ידעת שהכבוד הוא נמשך אחר העושר כאשר יהיה העושר שלמות, ר"ל כאשר יהיה בנדיבות לב ומעלה, כי אז יהיה העושר שלמות וימשך אחריו הכבוד, וכאמרו (דברי הימים א' כ"ט י"ב) והעושר והכבוד מלפניך. וכבר נזכר מעושר שלמה בכתוב פלאות, אם מרבוי הזהב אשר היו מביאים אליו מאופירה ומתרשיש ומסחר הרוכלים, ר"ל סחורות הרוכלים שהיו מביאים אליו משם גם כן, ומה שהיה קונה ממוצא הסוסים וממלכי הערב ופחות הארץ שהיו נותנים

לו מנחה רבה שנה בשנה, והיה עשרו כל כך שעשה ההוצאה הנפלאת אשר זכר הכתוב בבית ה' ובביתו ובבית יער הלבנון ובפרנסת ביתו ומאכל שלחנו ורבוי משרתיו ומעש' כסא המשפט ומאתים הצנה ושלש מאות מגינים זהב טהור וכל כלי משקהו וכל כלי בית יער הלבנון שהיה כל זה זהב, ורבוי הכסף שהיה בימיו, וכמו שאמר (בסי' י' כ"א כ"ז) אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה, ואמר ויתן את הכסף כאבנים וגומר: ואמנם מכבודו כבר נזכר בכתוב מושב עבדיו ומעמד משרתיו ועניני מעלת כבודו איך עלו עד למעלה, עד שהעליות אשר היה עולה בהם היו מאלמוגים שהוא קור"אליש, לא נעשה ככבוד שלמה בכל המלכים. סוף דבר לא היה בישראל וגם לא ראיתי בספורי האומות, מטריואנו"ש ומהיונים ומהרומיים שראיתי הרבה מספריהם, ספור מלך אחד שיתעלה ויתגדל ויתרומם בכל מעשיו כשלמה המלך, הלא תראה מלכי ישראל שאול ודוד אשר באו אחריהם שלא היו כי אם כשאר האנשים היחידים, ובחצריהם ובטירותם לא היה להם הוד מלכות ומעלתו אחד מששים ממה שהיה למלך שלמה, ולכן תמצא בדבריהם ז"ל שקראו מלך בהחלט לשלמה לא לדוד ולא למלך אחר, אמרו בתיקוני סליחות, רחמנא אדכר לן קיימיה דדוד משיחא, ואמרו אדכר לן קיימיה דשלמה מלכא, והלא המה כלם היו משוחים וכלם היו מלכים? אבל ראו שמשיחת דוד היתה יותר עצמית להיותה יסוד ושרש והתחלה לכל זרעו, ומלכות שלמה הוא מלכות באמת יותר מכל שאר המלכים, ולכן אמרו בו מלכא בפרט. ואין ספק שעל כל שלשת השלמיות האלה התפלל דוד אביו עליו, כי באמרו (תלים ע"ב א') לשלמה אלקים משפטיך למלך תן, רמז שיתן לו סדרי ההנהגה והמדע, וכמארו (שם ב' וכל המזמור) ידין עמך בצדק ועניך במשפט, ובאמרו וירד מים עד ים לפניו יכרעו ציים וגו' מלכי תרשיש ואיים וגומר, רמז על גבורתו. ולפי שמגבורתו נמשך השלום אמר יפרח בימיו צדיק וגומר. ואמנם על עשרו אמר ויחי ויתן לו מזהב שבא וגומר יהיה פסת בר בארץ וגומר. ועל הכבוד אמר יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו וגומר. ולפי שמעלות שלמה בכל זה לא היו כפי המנהג הטבעי כי אם בחמלת ה' עליו והשגחתו עליו, אמר בסוף דבריו ברוך ה' אלקים אלקי ישראל עושה נפלאות לבדו. ולפי שכבודו היה מאת השם יתברך, אמר וברוך שם כבודו לעולם וימלא כבודו את כל הארץ וגומר, להגיד שחלק מכבודו על שלמה. ולפי שכל מאויי דוד ותפלותיו היו על שלמה בנו, וזה שאמר היה שאלתו ובקשתו ותכלית תפלותיו, אמר אחריו כלו תפלות דוד בן ישי, ר"ל שבזה כלו תפלותיו, ואל הנער הזה התפלל ולא על דבר אחר אחריו. הנה התבאר שכל השלמיות האלה היו לשלמה בנערותו ובבחרותו. עוד תשוב ותראה שבזקנתו שוללו ממנו כלם, אם החכמה

והתבונה שהיה בלבבו, זכר הכתוב שלעת זקנתו נשיו הטו את לבבו, ואין חכמה ואין תבונה ואין עצה באשר הנשים אורגות שם בתים לאשרה, לא נתוכח עם חכם שנטה לבבו מתוך חוזק ספקותיו, אבל נשים חלושות הדעת משלו בו ונטו את לבבו. נעדרה ממנו הידיעה הטבעית, המלמדת האדם שלא יהיה נוטה אחרי הנשים, כל שכן בימי הזקנה להיותם מחלישות הכח. וחכמת התכונה, כי לא הבין לאחריתו. ולא ידע מה שימשך מזה. ונעדרה ממנו אמתת הידיעה האלקית, אחרי שהניח נשיו לעבוד עבודה זרה בביתו ובטירותיו. ונעדרה ממנו הידיעה המדיניית, בנטותו אחרי הנשים אשר הוא הוכיח בני אדם על זה כל כך. ונעדרה ממנו יראת האלקים וההנהגה התוריית, וכמאמר הנביא (ירמיה ח' ט') הנה בדבר ה' מאסו וחכמת מה להם. אמרו במדר' משלי (משלי ל' א') דברי אגור בן יקה, שהיה נקי מכל חטא, המשא, ששרה עליו רוח הקדש, נאם הגבר, שגבר על בני דורו לאתיאל, שהבין אותיותיו של אל, ואוכל, שהיה יכול לעמוד בדין, הא כיצד? מלך על העליונים והתחתונים, שנאמר וישב שלמה על כסא ה'. ואחר כל אותה חכמה ובינה ושבח צריך לומר כי בער אנכי מאיש, מאיש זה משה, שנאמר והאיש משה ענו, ונפרד מהאשה, שנאמר על אודות האשה הכושית, ולא בינת אדם לי, זה אדם הראשון, והיה לי ללמוד ממנו שלא היתה לו אלא אשה אחת והטתו, ואני שנשאתי אלף נשים שרות ופלגשים ע"א כמה וכמה שיטו את לבבי. ואם הגבורה גם כן שוללה ממנו בזקנתו, כי עם היות בבחרותו אמיץ לבו בגבורים וכל מלכי האדמה היו נכנעים לפניו ונושאים אליו מנחה, הנה בזקנתו רבו עבדים מתפרצים לפניו, אם הדד האדומי שלא היה לו כי אם לחם לאכול בבית פרעה, ואם רזון בן אלידע היה עבד הדרעזר מלך צובא, ואם ירבעם שהיה עבד של שלמה. הנה אם כן מי שהיה מושל במלכים יבא לימים שעבדים היו נלחמים עמו והיו לו לשטן והיו נלחמים בישראל? ואיה מרכבות המלך וסוסיו ופרשיו, כי לא עצרו כח כנגד העבדים האלה? אם לא שצורם מכרם וה' הסגירם על אשר עזבוהו ונטו מאחריו. ואם העושר והכבוד שהיה לשלמה הנה בימי זקנתו כל אוהביו ספו תמו מן בלהות, וחירם ידמה שלא היה כבר שולח אניותיו עם אניות תרשיש שלמה, ולא היה בא אליו הזהב מאופירה כפעם בפעם עד שנצטרך בימי זקנתו להטיל מס העם, אם לחסרונו ואם לצורך מלחמת האויבים, ושלח ירבעם לקבל הסבל והמס ההוא מבית יוסף, והיה זה סבה גדולה שגאה לבו ומרד במלך ונמלך אחרי כן בישראל. ובמקום שהיה שלמה נכבד מכל המלכים עליון למלכי ארץ, שממו עליו רבים איה עשרו איה גבורתו איה חכמתו? לפי שכאשר חנו בביתו כן נסעו ממנו השלמיות האלה, באו בדרך אלקי ובשפע עליון ולא בדרך טבע, כאשר נפרד מאלוהו ולא נמשך

עליו חוט החסד שהיה יורד על ראשו תמיד סרו מהר אותם השלמיות כאשר סר השפע שהיה סבתם. הנה התבאר מזה שבנטותו מאחרי השם אבדו עשתונותיו ושוללו ממנו שלמיותיו כלם, ולזה הענין בעצמו כוון הנביא ירמיה באמרו (ירמיה ט' כ"ב) אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו, או אמר זה כלו על שלמה המלך שהיה לו החכמה והגבורה והעושר שזכר, ואמר שלא היה לו להתהלל ולא לחשוב שהוא שלו, כי אין ראוי להתהלל כי אם בדבקות האלקי שהוא הממשיך והמביא השלמיות האלה כלם, ושידע שהם כלם באים על דרך ההשגחה ועל דרך הרצון מאת הש"י ולכן יסורו מיד כאשר יטה האדם מדרך הישר, ולזה אמר כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי וגומר:

פרק יב

פסוק א

הפרשה הששית תספר איך נחלק המלכות אחרי מות שלמה, ומלך רחבעם בנו על יהודה ובנימין בלבד וירבעם מלך על עשרת השבטים האחרים, ומהעגלים והבמות אשר עשה ירבעם והנבואה אשר באהו עליו, ומה שקרה לנביא שבא מיהודה עם הנביא הזקן אשר בביתאל, ומיתת אביה בן ירבעם ומה שנבא עליו אחיה השלוני, ועליית שישק מלך מצרים על ירושלם. תחלת הפרשה וילך רחבעם שכם וגומר, עד ובשנת שמנה עשרה למלך ירבעם וגומר. והנה שאלתי בפרשה הזאת שש השאלות:

השאלה הראשונה אשאל לעם ישראל, למה אמרו לרחבעם אביך הכביד את עולנו ואתה עתה הקל מעבודת אביך הקשה ומעלו הכבד אשר נתן עלינו ונעבדך וגומר? והנה שלמה לא מצינו שנתן עליהם עול קשה ולא עבודת פרך, אבל בימיו ישב ישראל בטח בדד איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו בשלוה ובהשקט לא נתן עליהם מס לא לבנין בית ה' בדרך נדבה או תרומה ולא לחומת ירושלם ובנין הערים כדרך המלכים, וימלא את כל ארץ ישראל כסף וזהב ובשמים ואבן יקרה, ומה היה אם כן העול הכבד והעבודה הקשה אשר נתן שלמה עליהם? השאלה השנית אשאל לירבעם, מה ראה לעשות עגלי הזהב? ואיך הסכימו ישראל לעצתו בדבר עבודה זרה כזה? הלא ידעו הלא שמעו מה שקרה לאבותיהם ממעשה העגל אשר עשו במדבר מהמגפה והרג ואבדן, ושרצה השם יתברך להסתיר מהם פנים, אם לא שעמד משה ויפלל והשיב חמתו מהשחית, ואם היה רוצה ירבעם שלא ילכו ישראל ירושלם ויהיה חוטא מפאת ההכרח, היה ראוי להיות חטאו במה שיצטר' אליו בהכרח לא בבלתי צריך, והוא לבנות בית אחר לשם ה' ולעשות שם

מזבח קטורת ונר תמיד ולעלות עולות וזבחים אליו יתברך אשר המליכו על ישראל, ובזה ימלא כוונתו, ומה היתה הסבה אשר הביאתו לעשות בלי צורך פשע ע"ז כזה בפרסום גדול, ולומר שהעגלים ההם היו האלקים אשר הוציאום ממצרים? ואיך עלה על לבם להאמין הענין הזה? כי הנה במדבר לא בקשו לעבוד עבודה זרה כי אם להיות להם אמצעי במקום משה, כמו שאמר (שמות ל"ב א') כי זה משה וגו' ואין הענין כן בזה:

השאלה השלישית אשאל לאיש האלקים אשר בא מיהודה, איך האמין לנביא הזקן מה שדבר אליו בשם ה' שישוב עמו העיר ויאכל לחם עמו, בהיות שצוהו השם יתברך כמו שאמר שלא יאכל לחם ולא ישתה מים בבית אל ולא ישוב בדרך אשר הלך? והנה אם כן עבר על נבואתו והתחייב מיתה, ואם דבר אליו בשם ה' היה ראוי שלא יאמין בדבריו, אחרי שהיו הפך מה שצוהו הש"י אחרי שאין בו שנוי חלילה, איך ישנה מאמרו ואיך ישוב מהצווי הראשון ולא איש אל ויכזב וגומר? השאלה הרביעית אשאל לנביא הזקן, אם היה נביא אמת איך דבר בשם ה' מה שלא צוה אותו? והיה אם כן חייב מיתה כמו שהתבאר בתורה (דברים י"ח כ'), ואם היה נביא שקר כמו שאחז"ל (סנהדרין פי"א ק"ד ע"א) שהיה מיכה, איך באהו אחר כך נבואה בהיותו אוכל על השלחן עם איש האלקים? ואם הודיעו יתברך עונש איש האלקים שעבר על נבואתו ושב לעיר, איך לא הודיעו גם כן עונש עצמו על אשר דבר מה שלא צוה עליו? ואם היה נביא שקר איך התאבל כל כך על מות איש האלקים? ויקשה גם כן מה ראה האיש הזקן הנביא הזה להשתדל כל כך עם איש האלקים להחטיאו ולהביאו אל ביתו והפך דברי אלקים חיים? ומה התועלת או הכבוד שקנה בזה? ואין לנו שנאמר שכוון להרע, כי הוא התאבל מאד על מותו שצוה שיקברו עצמותיו אצל עצמותיו, ונבא בשם השם דוגמת מה שנבא איש האלקים עצמו כמו שאזכור:

השאלה החמשית אשאל לכתובים, מה ראו לספר שם אמו של רחבעם שהיה נעמה העמונית, ולא נזכר כזה בשאול ולא בדוד ובמלכים אחרים לא נזכר שמות אמותיהם? כל שכן שתמצא זה שתי פעמים בכתוב, כי ראשונה אמר ורחבעם בן שלמה מלך ביהודה וגומר, ואמר אחר כן פעם אחרת וישכב רחבעם אם אבותיו וגומר. ושם אמו נעמה העמונית וימלוך בנו תחתיו, ונזכר זה אם כן שתי פעמים בהיותו בלתי צריך ואפילו פעם אחת:

השאלה הששית לאלוה יתברך בהסרת המלכות מבית דוד, והיא שאלה וספק עצום נגדו יתברך איך הסיר המלוכה מבית דוד ונתנה לירבעם? ואם אמרנו שהיה זה לחטאת שלמה כמו שיורו עליו הכתובים, הנה יאמר אומר שכבר יעד השם יתברך לדוד על יד

נתן הנביא כמו שנזכר בספר שמואל פרשה י"ז שלא תסור הממלכה מזרעו אעפ"י שיהיו רעים וחטאים לה' מאד, אמר (שמו' ב' ז' י"ב וכו') כי ימלאו ימיך ושכבת את אבותיך והקמותי את זרעך אחריך אשר יצא ממעיך והכנותי את ממלכתו, הוא יבנה בית לשמי וכוננתי את כסא ממלכתו עד עולם, אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן אשר בהעותו והוכחתיו בשבט אנשים וחסדי לא יסור ממנו כאשר הסירותי מעם שאול אשר הסרותי מלפניך ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם לפניך כסאך יהיה נכון, יורה שבהיות בניו וזרעו חטאים יהיה ענשם בחלאים וביתר הרעות לא בהסרת המלכות אשר נתן לדוד. וכבר התלונן מזה איתן האזרחי מזמור פ"ט באמרו (תלים פ"ט ל' וכו') ושמתי לעד זרעו וכסאו כימי שמים אם יעזבו בניו תורתי וגו' ופקדתי בשבט פשעם ובנגעי' עונם וחסדי לא אפיר מעמו ולא אשקר באמונתי לא אחלל בריתי וגומר ושאר הפסוקים, ויורה שהתלונן שם על אורך הגלות שלא היה כסא דוד וממלכתו קיים ועומד כמו שיעדו, עד שכתב הראב"ע בפירושו לספר תהלים כי היה בספרד חכם אחד והיה קשה זה המזמור עליו, ולא היה קורא אותו ולא היה יכול לשמעו, לפי שהיה מדבר בלשון דופי נגד הקב"ה שלא הקים דברו ושהיה משקר באמונתו ומכזב ביעודיו, ותשובת ראב"ע שהשיב בזה בלתי מספקת. הבל הביא גם הוא באמרו שהמשורר דבר על לשון האויבים שהם מגדפים ומכזבים דברי האל יתברך. ואני תמה ממנו איך לא השיב על הספק בעצמו? והוא איך לא נתקיים הייעוד האלקי שייעד לדוד? ובין שיהיה התעוררות הספק הזה בלשון האויבים או בלשון האוהבים, הנה הקושיא במקומה עומדת כל עוד שלא ישיבו עליה, ותהיה הספק הזה פרטי וכולל. אם פרטי למה הקב"ה הסיר המלכות מזרע דוד ונתנו לירבעם שהיה זה הפך מה שיעדו? ואם חטא שלמה היה לו יתברך להוכיחו בנגעי בני אדם ולא בהסרת המלכות, ויקשה זה גם כן בזמן בית שני שהיו מלכים מבית חשמונאי ולא היו מזרע דוד, ולא נתקיים כלל היעוד בזמן ההוא. ויהיה גם כן הספק כולל בזמן הגלות הזה, שלא היה עוד מלך מבית דוד והיה זרעו נגוע מוכה אלקים ומעונה בגלות, ועל זה היתה תלונת המשורר שזכרתי, באמרו (שם ל"ט וכו') ואתה זנחת ותמאס וגומר פרצת כל גדרותיו וגומר, שסוהו כל עוברי דרך וגומר אף תשיב צור חרבו וגומר, וחתם הדברים עד מה השם תסתר לנצח וגומר איה חסדיך הראשונים ה' וגומר, זכור ה' חרפת עבדיך וגומר, אשר חרפו ה' אשר חרפו עקבות משיחך, ולא נתן תשובה כלל בדבר אבל חתם דבריו באמרו ברוך השם לעולם אמן ואמן כמודה על הרעה, ובמקום הזה שהוא שרש הדבר והתחלתו ראוי להתיר הספק הזה. ולפי זה יהיו שש השאלות האלה, הראשונה לעם ישראל, והשנית לירבעם, והשלישית לאיש האלקים שבא מארץ יהודה

להנבא על המזבח, ורביעית לנביא הזקן אשר בבית אל, וחמשית לכתובים מההכפל אשר באו בהם, והששית לשם יתברך אשר אמר וגזר בהסרת המלכות מבית דוד ולתתה לירבעם בן נבט אפרתי.

והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות כלם:

וילך רחבעם וגומר. ספר הכתוב שאחרי מות שלמה הלך רחבעם בנו שכם, לפי ששם באו כל ישראל להמליכו. ונראה מזה שישראל לא רצו ללכת לירושלם אבל הם הלכו אל שכם שהיה משבט אפרים שהיה ירבעם ממנו, כדי שיוכל לבא שמה בעזר בני משפחתו ולא ימיתהו המלך וכדי להתעולל שם עלילות ברשע, כי היה המקום ההוא כמו שזכרו בדרש (סנהדרין פי"א ק"ב ע"א) מוכן לפורענות, שם ענו את דינה, שם מכרו את יוסף, ולכן שם נחלק המלכות, כי היה זה ענוי ומכירה ודבר פשע:

פסוק ב

וכאשר ראה ירבעם שישראל באו שמה, הלך הוא שם אליהם להמליך בתוכם:

פסוק ג

וזכר שכבר שלחו ויקראו את ירבעם ממצרים, וענין פשט הכתוב שלא אמר שירבעם בא מעצמו, אבל אמר שכאשר שמע ירבעם מיתת שלמה שעודנו היה במצרים מעת אשר ברח שם לא נתעורר לבא, אבל גם אחר השמועה ישב במצרים שקט על שמריו, וזהו אמרו וישב ירבעם במצרים, שפירושו גם אחרי השמועה שראה שמת שלמה לא התעורר ללכת למלוך כפי אשר יעדו הנביא אחיה, אבל ישב במצרים עד ששלחו בני ישראל לקראו, ואולי שמעו או ידעו דבר מנבואת אחיה השלוני אשר התנבא על המלכתו ולזה קראוהו, כי מתחלה לא באו בעלילה עם רחבעם. ואחרי בואו באו כל קהל ישראל וירבעם עמהם לדבר אל רחבעם, (ד) ואמרו לו אביך הקשה עלינו את עולנו וגומר, והיה ענין זה העול אצלי בשלשה אפנים. האחד בדבר המשפט, שהיה עושה משפט וצדקה לכל עמו, ולפי שהעם יקוצו בדבר המשפט בהגיעו אליהם, התלוננו אלה שלא יעשה הדברים באותו החריצות ולא יעניש בני אדם כל כך, כמו שהיה עושה אביו, אבל יעבור על פשע וימחול אשם, כי היה ענין משפט שלמה אצלם עול קשה. והשני הוא ששלמה העמיס לכל עמו לכלכל את ביתו, במאכל שלחנו שהיה עצום מאד, ובמאכל סוסיו שהם רבים ארבעים אלף וי"ב אלף פרשים, והעמיד שלמה שרים ונצבים על כל זה, כמו שאמר בפרשה השנית (בסי' ד' כ"ו) וכלכלו הנציבים האלה את המלך שלמה ואת כל הקרב אל שלחן המלך שלמה איש חדשו לא יעדרו דבר, והשעורים והתבן לסוסיו ולרכש יביאו אל המקום אשר יהיה שם איש כמשפטו, וגם היו באים מכל העמים ומכל הממלכות

מאת כל מלכי הארץ לשמוע את חכמת שלמה, ואין ספק שהיה שלמה מכבד את הבאים אליו ונותן להם בר ולחם ומזון וצדה לדרך, והיה מצוה שישבו ויחנו עם אנשי הארץ בבתיהם, ולהיות כל זה דבר מתמיה ובגודל מופלג היה עליהם זה עול קשה ועבודת פרך, כל שכן אחרי שהחלו לצמוח המלחמות כמו שקדם מבן הדד ורזון בן אלידע, שהיו כבר ישראל משוללים מהשלוה ועמוסים מההשתעבדות. והאופן השלישי מהעול היה מהמס ששם עליהם שלמה בזקנתו בכל שנה ושנה לצורך המלחמות, ועל כל זה אמרו אל רחבעם אביך הקשה את עולנו ואתה עתה הקל, ר"ל אתה שאינך רם לבב כאביך אל תחוש לאותם הפרשים ולאותם המעלות אשר היה הוא מבקש, אבל הקל מעבודתו הקשה ומעולו הכבד ונעבדך בשמחה ובטוב לבב, והותרה בזה השאלה הראשונה:

פסוק ה

וספר הכתוב שרחבעם השיבם שילכו אל בתיהם וישובו אליו ביום השלישי, ובזה היה אליו מהטעות והשגיאה, כי נתן להם יותר זמן להתיעץ ולעשות קיבוציהם, ויותר טוב היה שמיד יענם כדי שתהיה ההמלכה באותה העת, ומי הוא הבא למלוך ויעשה ספקות בזמן ההמלכה ויעבור עליה יום אחר יום? הלא טוב הוא למלוך באיזה אופן שיהיה ואחרי כן יעשה הטוב בעיניו, אבל היא מסבה מהאל יתברך שיעשה כל זה באופן שיקים ה' את דברו אשר דבר עליו, (ו) כי הוא נמלך עם הזקנים אשר היו לפני שלמה כל הימים אשר הוא חי, ולזה היה מהראוי שיקח עצתם כמו שהיה עושה אביו שהיה יותר חכם ממנו, אך רוע ענינו היה להפר עצת הזקנים הטובה וללכת בעצת הנערים הרעה, (ז) כי הנה הזקנים אמרו לו אם אתה היום תהיה עבד לעם הזה ועבדתם ועניתם ודברת אליהם דברים טובים והיו לך עבדים כל הימים, ר"ל אל תחוש להראות עצמך גדול ורם ורב בעיניהם, אבל תאמר שאתה לא תחזיק במעלות אביך וגדולותיו ותהיה כעבד לכל צרכיהם ועבדתם, ר"ל בדבור ותענה ותדבר אליהם דברים טובים וכל זה אם יהיה היום הזה, ר"ל בלבד זה היום, הנה אחר כך המה יהיו לך לעבדים כל הימים, ובמקום שאתה תהיה עבד אליהם יום אחד בדבר שפתים בלבד, המה יהיו כל הימים עבדים לך בפעל, והיה היוצא מזה שיאמר אליהם כן אעשה כאשר דברתם, ובדברים טובים ורפים יקח את הממלכה ואחר כך בעל כרחם ישעבדם. ואחז"ל בפרק כהן משיח (הוריות י' ע"ב), אם היום תהיה עבד לעם הזה, ללמדך שכל המתמנה על הצבור נעשה עבד לו:

פסוק ח

והנה במה שאמר הכתוב ויעזוב את עצת הזקנים אשר יעצוהו ויועץ את הילדים, למדנו שמיד אחרי ששמע רחבעם עצת הזקנים עזב אותה ולא ישרה בעיניו גם קודם שישאל

לנערים, כי לא שמע מפה ומפה לבחור בטוב, אבל מיד אחרי ששמע דברי הזקנים עזבם ולא נכנסו באזניו, ולכן נתיעץ עם הילדים, לא להיותם אנשים חכמים ונבונים להשען על דבריהם, כי אם לפי שגדלו עמו ולפי שהיו עומדים לפניו, ומזה הצד נמשך אחריהם לא לידיעתם ושלמותם. ויורה על מה שאמרתי שאתה תראה שרחבעם לא ספר לילדים עצת הזקנים, כי כן היה מהראוי לספר אליהם מה שיעצו הזקנים ואולי יהיו דבריהם טובים בעיניהם, כי כן עשה אבשלום עם חושי הארכי על עצת אחיתופל, אבל לפי שעזבם רחבעם לא רצה לזכרם ולא להעלותם על שפתיו:

פסוק י

והיתה עצת הנערים שיאמר לעם קטני עבה ממתני אבי ועתה אבי העמיס עליכם וגומר. והסתכל שרחבעם בשאלו עצת הזקנים לא שאל לבד על מהות העצה כי אם על סדור התשובה אשר יתן, שנאמר איך אתם נועצים להשיב את העם הזה דבר, והזקנים מדרך המוסר אמרו עצמות העצה וסמכו אל דעתו סדר הדברים, שנאמר אם היום תהיה עבד לעם הזה וגומר, מה שהיה הפך זה כשנועץ עם הילדים, כי הוא לא חלק להם כל כך כבוד לשאול מהם סדור דברי התשובה כאשר עשה לזקנים, אבל אמר מה אתם נועצים ונשוב דבר אל העם הזה אשר דברו אלי הקל וגומר, כי לא שאל מהם רק העצה והוא ישוב הדברים, והמה קפצו בראש לסדר הדברים בפיו לא יוסיף ולא יגרע, שנאמר וידברו אליו הילדים אשר גדלו אתו כה תאמר לעם הזה וכו' כה תדבר אליהם קטני עבה ממתני אבי. וראה מה שיש בתשובה הזאת מהדופי והשגעון ותמהון לבב ומהכזב והשקר. אם ראשונה במה שאמר שהיה קטנו, ר"ל אצבע ידו הקטן, היה יותר גבוה ויותר עב ממתני שלמה אביו, כלומר שאל יחשבו שלא יצטרך הוא אל העול אשר נתן אביו לפי שלא יהיה לו מעלה וכבוד מופלג כמוהו, כי הנה הוא יגדל על אביו בגדולה ומעלה ורוממות כאשר יגדלו המתנים שניהם על אצבע אחד הקטנה שביד האדם, והיה זה להשיב על מה שאמרו ואתה עתה הקל, רוצה לומר שיקל הוא לפי שלא יעמוד בכל כך מהמעלה והכבוד כאביו כמו שפירשתי, כי הנה הוא יגדל במעלת המלכות על שלמה אביו כפולה ומכופ' עד למעלה, וזה היה שקר מפורסם, ואפילו שנודה שהיה זה כן, רוצה לומר שנתעלה ונתגדל רחבעם במעלת המלכות משלמה אביו היה בלתי ראוי לאמרו בפיו, והיה ראוי שיגדל מעלת אביו ויכבד את עצמותיו, האם ראית שאמר שלמה כדבר הזה על דוד אביו בהיותו כפי האמת גבוה מעל גבוה במעלה רמה מהמלכות מאד? או הראית שאמרו דוד על שאול אויבו? ואיך בן יכבד אב ועבד אדוניו ידבר כדברים האלה? כ"ש ששוא ושוד ירבה בהם, כי הנה חגורותו אשר במתניו של שלמה ונעלו אשר ברגליו

היה גדול ומעולה מכל מלכי ישראל ויהודה שבאו אחריו, ואיך דבר רחבעם הדבר הרע הזה באון וכזב? (יא) ואם שנית באמרו ועתה אבי העמיס עליכם עול כבד ואני אוסיף על עולכם, ובזה הודה לדבריהם שאמרו ששלמה הכביד עולם, ויותר ראוי היה שיאמר חלילה לכם מדבר כזה על שלמה משיח ה', והנה הוא כבד את ה' מהונו והועיל לכם כאב את בן ירצה, והושיב אתכם בשלום ובהשקט שנים רבות ומלא את ארצכם כסף וזהב שהביא מארץ העמים, והוא הגדיל לעשות עמכם חסד, ואיך אמרתם שהכביד את עולכם? מה שעשה אבי במשפט עשאו וע"פ הדין היה וממשפט המלוכה לא סר ואעשה כן גם אני, אבל הילדים אשר לא חנן ה' טוב טעם ודעת בשגעון ובעורון ובתמהון לבב הודו בדברי העם מה שלא היה ראוי. ואם שלישית באמרו אבי ייסר אתכם בשוטים ואני איסר אתכם בעקרבים, והנה שוטים הוא מלשון (משלי כ"ו ג') שוט לסוס, והוא השבט שמכין בו הסוס, ועקרבי' הם העוקצים שיש בהם קוצים של ברזל הנקראים אישפורוני"ש בלע"ז, וכאלו אמר שמעשה אביו אליהם מהרע היה מעט בערך מה שהיה הוא עתיד לעשות. הנה אם כן עשה בדבריו מבני ישראל בעלי חיים בלתי מדברים, ושאביו וגם הוא היה ויהיה הרוכב עליהם, והודה שאביו הרע אליהם מאד והוא יוסיף לחטוא, ומי ישמע כדבר הזה ולא יהפוך לבו? הנה בהכרח היה שימרדו העם בשמעם כדבר הרע הזה, כי הנה שבע בן בכרי, ספר הכתוב (שמואל ב' כ' א') שעל דברים מועטים שאמרו בני יהודה כפי הראוי, אמר אין לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי איש לאהליו ישראל, ויעל כל איש ישראל מאחרי דוד אחרי שבע בן בכרי, ואיך חשב רחבעם וילדיו הסכלים לדבר קשות אל העם ושימליכוהו למלך? הנה היה להם לחשוב שאחרי שישראל לא רצו לבא ירושלם ובאו אל שכם, ואחרי ששאלו שמה דברים קשים ויוצאים מההקש כאלה שרעה היו מבקשים, וכדין ושלא כדין, בידוע היה שהיו מעותד' לעשות כשבע בן בכרי, שאם לא היה להם לב לעשות זה לא היו מתחילים בדבר, והסכלים הילדים לא ראו התחלת הענין שהיה בנוי על קשר ולא שתו לב לאחריתו:

פסוק יג

(יג-יד) וספר הכתוב שהמלך רחבעם ביום השלישי השיב את העם כעצת הילדים, והתבונן בספור שלא לקח עצתם ומאמריהם כלם אבל לקח קצתם, כי אתה תראה שלא אמר קטני עבה ממתני אבי כמו שיעצונו, כי נתבייש מדבר כזה, אבל שאר הדברים השיב כעצתם.

פסוק טו

ואמנם מה שאמר אחרי זה ולא שמע המלך אל העם כי היתה סבה וגומר, אחשוב שאין פירושו שלא שמע לשאלתם ובקשתם, אבל ענינו שאחרי התשובה אשר נתן אליהם קשה כגידים העם רצו לדבר עמו עוד ולפייסו או להתנצל מדבריהם הראשונים או לבקש מיצוע בדבר יאות אליו ואליהם, והוא בסכלותו לא רצה לשמעם דבר כלל, וזהו אמרו אחרי התשובה ולא שמע המלך אל העם כי היתה סבה וגו' ר"ל שזה היה יותר קשה מכל מה שקדם, (טז) ולזה אמר וירא כל העם ישראל כי לא שמע המלך אליהם, שמפני זה חשבו כי כלתה אליהם הרעה מעם המלך, ובעבור זה השיבו הם גם כן דברים קשים, ואמרו מה לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי איש לאהליך ישראל עתה ראה ביתך דוד, כלומר הנה הזדון הזה אשר לרחבעם אינו כי אם להיותו מבית דוד וזרעו, וחושב שבהכרח ימלוך עלינו אחרי היותו יושב על כסאו, ואנחנו לא נחשוב כן, כי מה הוא החלק אשר לנו בדוד לשיהיה לו חלק רב בנו? ומה היה הנחלה אשר לנו בבן ישי שהיה אתמול רועה צאן כאחד ממנו שיחשו' בנו שכל נחלתנו הם שלו? לאוהליך ישראל, רוצה לומר כל אחד ימלוך בביתו ואין אנו חפצים במלך ולא צריכי' אליו וגם הוא לא יחפוץ בנו, וזה ראה ביתך דוד, רוצה לומר נהוג ועיין בביתך ומלוך בה ולא תחוש לראות ולמלוך בבתינו. והמפרשים פירשו ראה ביתך דוד, ראה על מי ימלוך היורש ביתך, ומה הבית שישאר לו במלוכה כי הנה לא ימלוך עלינו. וי"ת כען ימלוך על אנשי ביתך דוד, ר"ל שימלוך ביהודה לבד כמו שהיה. ובפרק כהן גדול (א"ה תמיה נשגבה ונפלאה בעיני שהרב שגה וטעה כל כך פעמים הרבה לזכור מקומות מאמרי רז"ל בשם, עם היות שלא יזכרו ולא יפקדו שמה, איך לא כסתה כלימה פניו להביא מסכתא או פרק או ספר שאין בו שום דבר מהמאמר אשר מביאו? אין זה כי אם לבטחו על טוב זכרונו ואומד דעתו, והוא כמעט גאה וגאון ומנהג רע, כי (כבודו במקומו מונח) שקר וכזב הוא שהמאמר הזה הוא בפר' כהן גדול או בשום מקום ממסכת סנהדרין, כמו שהביאו ג"כ משם בפירושו על נביאים אחרונים בהושע סימ' ג' על פסוק אחר ישובו בני ישראל וגומר. ואני אודה ולא אבוש שעם היות שחפשתי חפוש אחר חפוש בגמרות ומדרשים לא מצאתי איה איפה מקום המאמר הזה, ונסתרה ממני דרכו, ואולי ימצאנו הקורא המשכיל פתאום ויתקן את המעוות כפי שכלו הטוב, ועליו תבא ברכת ה': ע"כ ההגהה) אמרו, אין לנו חלק בדוד, זה מלכות שמים, ולא נחלה בבן ישי, זה מלכות דוד, לאוהליך ישראל, זה בית המקדש, אל תקרי לאהליך אלא לאלקיך. א"ר סימון בן מנסיא אין ישראל רואים סימן גאולה עד שיחזרו ויבקשו שלשתן, הה"ד (הושע ג' ה') אחר ישובו בני ישראל

ובקשו את השם אלקיהם, זה מלכות שמים, ואת דוד מלכם, זה מלכות בית דוד, ופחדו אל ה' ואל טובו, זה בית המקדש. העירו בזה שכאשר נפרדו ישראל מבית דוד נפרדו מהאמונות האלקיות ומעבודת השם יתברך ועל כל זה אמר הכתוב וילך ישראל לאהליו לומר שהלכו העם לדרכו (יז) ונשארו עם רחבעם לבד בני יהודה, וגם זה לא היה כי אם לפי שהיו בערי יהודה ומפאת ההכרח הוצרכו להמליך עליהם את רחבעם:

פסוק יח

והנה המלך רחבעם נתחרט מעצתו הנבערה ושלח את אדורם אשר על המס אליהם, והיה זה להשיבם ולדבר אליהם רכות, וירגמוהו אבן וימות, כי לא רצו לשמעו כאשר לא רצה רחבעם לשמעם. וכאשר ראה זה רחבעם ירא אל נפשו, כי ראה שהיה הקשר אמיץ ושמא ימיתוהו גם כן וינוס במרכבה ירושלם:

פסוק כ

ואמרו ויהי כשמוע כל ישראל כי שב ירבעם וגומר, ענינו ששב ובא ממצרי', כי לא ידעו זה כלם מיד אחרי שובו, שירבעם כשראה כל זה שב למקומו שהיו בו בית אביו ומשפחתו, וכאשר שמעו ישראל ששב לדרכו שלחו ויקראו אותו אל העדה וימליכו אותו על כל ישראל, ר"ל על כל עשרת השבטים, כי לא נשאר לרחבעם זולתי שבט יהודה, ועם היות שנשאר עמו שבט בנימן כמו שאמר ויקהל את כל בית יהודה ואת שבט בנימן, מפני כבוד שבט יהודה היו שניהם נקראים על שמו:

פסוק כא

(כא-כב) ורחבעם התאמץ וקבץ אנשי חיל בירושלם להלחם עם ירבעם להשיב המלכות אליו, לולא שבא דבר השם על יד שמעיה איש האלקים אמור אל רחבעם בן שלמה ואל כל בית יהודה ובנימן וגומר כה אמר ה' לא תעלו ולא תלחמון וגומר מאתי נהיה הדבר הזה וגומר, וכאשר שמעו דבר האלקים לא באו למלחמה כדבר השם:

פסוק כה

ויבן ירבעם וגומר. ספר הכתוב שירבעם אחרי שמלך על ישראל בנה את שכם בהר אפרים, ולא היה שכם חרבה, ששם עלו שבטים שבטי יה להמליך את רחבעם, אבל ענינו שחזק חומת העיר ומגדליו ובנה בית למלכותו, וכן עשה אל פנואל. ואין ספק שחזק הערים האלה לפי שחשש אולי יצטרך להלחם עם רחבעם, ויהיו הערים האלה לישב שמה ולהשגב בהם מבני יהודה.

פסוק כו

(כו-כז) ועוד זכר הכתוב בנין אחר שבנה ירבעם יותר מסוכן, והוא בנין העגלים אשר עשה, כי הוא חשב בלבו שתשוב הממלכה אל בית דוד, אם יעלה העם שלש פעמים בשנה לעשות זבחים בבית ה' בירושלם לפי שבהליכתם שמה ישוב לב העם אל אדוניהם שהוא רחבעם מלך יהודה, שהוא היה האדון האמתי והטבעי במלכות, ואחרי שבהליכתם שמה ישובו לבותם אליו, יהרגוהו וישובו אל רחבעם בפרסום, הנה אם כן התשוב' הראשונה תהיה בלבבות העם כשילכו לזבוח בירושלם ואז יתיעצו לקשור על ירבעם ולהרגו וישובו אז בפרסום אל רחבעם מלכם.

פסוק כח

ומפני זה נתיעץ עם יועציו לעשות שני עגלי זהב וישם את האחד בבית אל ואת האחר נתן בדן. ואמנם מה היתה כוונתו בעגלים האלה, ולמה שם האחד בבית אל, כי היה ראוי שישים אחד בדן ואחד בבאר שבע שהם קצוות הארץ, כמו שאמר (שמו' ב' כ"ד ב') מדן ועד באר שבע. ואיך הסכימו ישראל לעבוד ע"ז כלם ולהאמין שהעגלים הוא האלקים אשר העלו את אבותם ממצרים, ואיך לא פחדו ולא שתו לבם על מה שקרה לאבותם במדבר על העגל אשר עשו, שהיא השאלה השנית אשר שאלתי בפרשה, הנה הרלב"ג כתב בזה שנדמה לו שלא עסקו ישראל בתורה, אך היו אוכלים ושותים ושמחים, כמו שקדם בתחלה מלכות שלמה (בסי' ד' י"ט), ושזה היה סבת נפלם בחטאים ההם. וה"ר דוד קמחי כתב שפתה אותם בדברים, הלא אהרן עשה לישראל עגל להשרות השכינה בו במקום משה שלא היה להם, גם עתה שאין לכם מקום השכינה שהיא ירושלם נעשה עגל במקומה להשרות שכינת האל בו, ואמר על העגלים אלה אלקיך ישראל אשר העלוך וגו', כי כן אמר אהרן במדבר, וכן הסכימו המפרשים כלם, ושנתן העגל האחד בבית אל, לפי שהיה מקום נבחר הנבואה כירושלם, וכמו שאמר יעקב עליו שיהיה (בראשי' כ"ח כ"ב) בית אלקים. וכל דבריהם בזה בלתי מספיקים, כי לא נתנו סבה למה ירבעם בחר לעשות עגלים, והיה די כפי כוונתו להרחיק את ישראל מירושלם כשיעשה מזבח להעלות ולהקטיר ומנורה להאיר נרות כאשר היה בירושלם, ומה התועלת אשר ראה בתוספת העגלים אשר הוסיף שמה? ובכל עם ישראל לא היה אפשר שלא ימצא איש יודע ספר שידע או שמע ענין העגל, ולפחות שלא ידע בהקדמה כוללת אסור הע"ז, והדברים שאמרו שפתה אותם בהם היו לשלא יעלו לירושלם אבל לא לשיזבחו לעגלים, וגם כן אני רואה שלא אמר שעשה ירבעם מזבח לפני העגל ולא שהשתחוו לו וזבחו לו זבחים כמו שנאמר בדור המדבר, וגם לא ראיתי שאיש האלקים אשר בא מיהודה

להנבא על המזבח זכר כלל מהעגלים, וגם אחיה השלוני הנה כשנבא לאשת ירבעם לא זכר מהם כלל, כי שני הנביאים על המזבח נבאו ועל הקטרת ירבעם עליו, גם אליהו מהבעל שהיו עובדים בימי אחאב התרעם ולא מהעגלים שהיו בימיו גם כן, ובקנאתו לא זכר מהם דבר, וחז"ל (חולין ד' ע"ב) הקשו איך אכל יהושפט מסעודה של אחאב, ולא אמרו כן מירבעם, וכמו שכתב החבר למלך כוזר. וכל זה ממה שיורה שלא היו העגלים לשם ע"ז נעשים ולא לעבד' וזבוח ולהשתחוות להם כענין העגל שעשו במדבר. ואפלא מהמפרשים שכלם הסכימו שלא עשה ירבעם העגלים לעבוד, ואם לא כוון בהם זה אשאלם מה היה אם כן הצורך בעשייתם? האם היה פעל בטל או מעשה נערות? ומפני זה כלו אחשוב שלא כוון ירבעם לעשות עגלי הזהב לעבוד אותם בדרך אלהות ולהדמות לדור המדבר, ולא עלה כך על לבו בעשייתם, ולא נזכר דבר מזה, וגם לא הניחם במדרגת אלקות, ולא נזכר שהשתחוו להם ועבדום לפי שלא כוון בעשייתם לדבר מזה, אבל היה ענינם, כי לפי שראה ירבעם ששלמה עשה שני העמודים וישם אותם פתח אולם בית ה' לזכר דוד ושלמה שבנו את הבית כמו שפירשתי, לכן חשב גם הוא לעשות זכר וסימן למלכותו, ולפי שהוא היה משבט יוסף מבני אפרים, ומשה עליו השלום בברכותיו אמר עליו (דברים ל"ג י"ז) בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו בהם עמים ינגח יחדו אפסי ארץ והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה, בחר ירבעם לעשות עגל אחד לזכרון משפחתו שהיה משבט יוסף, והניחו בבית אל לפי שהיה משבט אפרים ותחלת מלכותו, ושיהיה מזהב להורות על הנצחיות והתמדת מלכותו ועל כבוד מעלתו, כאלו יורה שסימן מלך יהודה וזכרונו היה עמוד נחשת, וסימן מלך ישראל היה זהב מופז כצורת ב"ח היותר טוב ומועיל שהוא השור. ואחשוב שהיה העגל ההוא בפתח אולם הבית אשר עשה לבמות בבית אל, כמו שהיו העמודים בפתח בית המקדש, ולפי שהיה ארץ ישראל גדולה, עשה עגל אחר והניחו בדן להיותו בקצה הארץ, כדי שגם שמה יהיה זכר למלכותו, ועם זה חשב שילכו כל עם הארץ לראות עגלי הזהב ההם, בהיות שההמון מתפעל מהדבר המוחש יותר מהמושכל, ולזה לא צוה לעבדם ולא לעשות בהם דבר אלהות, לפי שכאשר עשה אותם לא נתכוון לכך. ואמנם כדי שלא יעלו ישראל ירושלם עשה מזבח בבית אל אשר היה שם כסא מלכותו, ומזבח אחר בדן, כדי ששמה יעלו להשתחוות ולזבוח כמו שהיו עושים בירושלם, והיה המזבח מכוון לעבודת האלהות, והעגל זכר וסימן למלך כמו שאמרתי. ואפשר שנאמר שלא היתה הכוונה אלא בעגל אחד בלבד ושנשנה מפני חלוף המקומות, אבל שעשה שני עגלים כנגד אפרים ומנשה שהם שני השבטים שיצאו מבית יוסף, וכאלו העיד בזה ירבעם שהבכורה נתנה ליוסף,

והמלכות ראוי לזרעו ולא לשבט יהודה. ואמנם אמרו הנה אלקיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים, אין ראוי שיפורש על העגלים כמו שאמרו דור המדבר, ולכן לא אמר כאן אלה אלקיך ישראל, אבל פירושו כפי הדעת הזה שירבעם דבר אל ישראל רב לכם מעלות אל ירושלם, רוצה לומר רב לכם הדרך ולאות גדול ישיג אתכם בעלותם שמה, או יהיה רב לכם מגזרת (ישעי' מ"ה ט') הוי רב את יוצרו, ואמר זה על רחבעם, כלומר אחר שמרדתם בו כבר יש לכם אויב בו ומריב בירושלם, ואם תעלו שמה יהרוג אתכם. ודבר על לבם עוד ופתה אותם בדברים, באמרו הנה אלקיך ישראל אשר העלוך, כאלו אמר אל תחשבו שהאלוה יושב בירושלם, כי הכרובים העומדים שם אינם האל העליון, כי הוא אינו מיוחד במקום מוגבל ובכל מקומות ממשלתו והשגחתו, וגם עמנו נמצא כאן האל אשר באמת העלוך ממצרים, ואינם הכרובים העומדים בבית המקדש, ולפי זה לא נאמר אשר העלוך על העגלים כי אם על השם הנכבד, ואל יקשה אמרו אלקיך העלוך בלשון רבים, כי כן דרך הכתוב, כמו שאמר (דברים ד' ז') ומי גוי גדול אשר לו אלקים קרובים אליו:

פסוק ל

ומה שאמר הכתוב ויהי הדבר הזה לחטאת וילכו העם לפני האחד עד דן, הכוונה בו שעם היות שלא כוון ירבעם בעגלים לעשות מהם ע"ז, הנה אחרי כן באורך הזמן נמשכו בני ישראל אחריהם ועבדו אותם עבודת אלהות, וכל כך נעשו אדוקים בעבודה הסכלה ההיא שהיו הולכים דרך רב עד דן, שהיה בסוף המלכות כדי לעבוד העגל אשר שם, וכמאמר הנביא (עמוס ח' י"ד) חי אלקיך דן וחי דרך באר שבע, שבדן אמר אלקיך בעבור העגל שהיה שם ובבאר שבע לא אמר אלוה אבל אמר דרך, לפי שהיו הולכים משם עד דן לעבוד העגל אשר שם, וקרה אם כן לישראל בענין העגלים כמו שקרה להם עם האפוד אשר עשה גדעון מנזמי השלל ויצג אותו בעירו בעפרה, כדי שיהיה שם לזכרון תשועתו וכבודו ואחרי כן טעו בני ישראל אחריו, כמו שנאמר שם (שופטים ח' כ"ז) ויזנו כל ישראל אחריו ויהיה לגדעון ולביתו למוקש, וככה גם כן קרה לישראל עם נחש הנחשת אשר עשה משה לרפואתם ואחרי כן זנו ישראל אחריו, כמו שאמרו חז"ל בפרק כל הצלמים (ע"ז דף מ"ר ע"א), ועל זה הדרך אמר בכאן ויהי הדבר הזה לחטאת, שהוא ספור מה שנעשה אחרי כן בהמשך הזמן לא בכוונת עשייתם. ואחשוב שזה עצמו היה דעת החבר במה שאמר למלך אלכוזר וז"ל, אלא מעט ממה שהביאם צורך ההנהגה לעבוד עליהם, והם מודים באלקי ישראל המוציאם מארץ מצרים, והותרה בזה השאלה השנית:

פסוק לא

ואמרו אחרי זה ויעש את בית במות, הוא ספור מה שעשה ירבעם להרחיק העם מלכת ירושלם, והוא שעשה שני בתים לבמות לעלות עליהן עולה וזבח, ושם האחת בדן, ועל אותו של דן אמר ויעש את בית במות וגומר, ויעש כהנים וגומר, ויעש ירבעם חג, ר"ל שעשה בדן בית אחת, והיו שם לא מזבח אחד בלבד כמו שהיה בירושלם מזבח אחד בלבד, כי אם במות הרבה, ושעשה כהנים מקצות העם, ר"ל מכל העם שלא היו משבט לוי, והיה זה לדעתו לפי שהיה ענין המלכות כענין הכהונה, שהיו כל המלכים מזרע דוד כמו שהיו הכהנים מזרע אהרן, וחשב ירבעם להסיר שני השרשים האלה, ולכן חשב שכמו שעקר המלכות מזרע דוד היה ראוי שתעקר הכהונה מזרע אהרן, וחשב עם זה לפייס העם ולפטור אותם מהמעשרות ושאר מתנות כהונה שהיו נותנים ללויים ולכהנים חלף עבודתם, גם עשה הערים שהיו להם לשבת ומגרשיהם כלם קרקעות לישראל, כי רצה שכל אדם יקריב את קרבנו בבמה ולא יצטרך אליו כהן ולא לוי ולא יתנו מתנותם לאחר וחז"ל אמרו (עיין רד"ק) כי בני לוי לא רצו לעבוד בבמות אשר בנה ירבעם, ולכן גרשם והלכו לעבוד בירושלם, כמו שנאמר בדברי הימים (דברי הימים ב' י"א י"ג) כי עזבו הלויים את מגרשיהם ואחוזתם וילכו ליהודה בירושלם כי הזניחם ירבעם ובניו מכהן ליי', ר"ל שהרחיקם מקחת מעשרותיה' ונחלתם שהם כהונתם, או יהיה פירושו מכהן ליי', כי הזניחום מסבת היותם מכהנים ליי' בבית המקדש:

פסוק לב

ועשה גם כן ירבעם שנוי אחר שעשה חג הסכות שצותה התורה לעשותו בחדש השביעי, עשה אותו בחדש השמיני בחמשה עשר יום לחדש כחג אשר ליהודה, ועשה לבד השנוי בתוספת חדש אחד להרחיקם מחקות ירושלם. ואפשר שעשה טענה לרשעתו, באמרו כי צוה האל שיעשו החג אחר אסיפת התבואות והיה ירושלם וארץ יהודה יותר ממהרת התבואות וארץ ישראל יותר מתאחרת, ולכן היה ראוי שיעשו ישראל החג בחדש השמיני. וכבר זכרו חז"ל (ירושלמי ע"ז ל"ט ע"ב) שאף שבתות וימים טובים בדה ירבעם מלבו. ואמרו עוד כן עשה בבית אל אינו מיותר, כי מה שספר עד עתה היה מה שעשה בדן שלשת הדברים אשר זכר, והם בית הבמות וכהנים מקצות העם וחג בחדש השמיני, ועתה יספר שהדברים האלה כלם עשה גם כן בבית אל, אם בנין הבמות ואם בהעמיד בבית אל את כהני הבמות אשר עשה שהם מקצות העם אשר לא היו מבני לוי כמו שזכר, (לג) וגם כן בענין החג שהעלה עולות על המזבח אשר בבית אל בחמשה עשר יום לחדש השמיני שהוא החדש שהוציא ובדא מלבו. ואמנם מה שאמר עוד ויעל על

המזבח להקטיר, בא להגיד שירבעם בבית אל נתקרב אל המזבח להקטיר קטורת, כי חשב שלהיותו מלך היה מהראוי שהוא יעשה העבודה היותר רוחנית ומשובחת שהיא הקטרת, ולא עשה זה בדן כי אם בבית אל להיותו עיר ואם במלכותו וראש שבט אפרים, ולכן בא הנביא לביתאל ולא לדן. הנה התבאר מזה ששלשה פעמים אמר כאן הכתוב ויעל על המזבח על ענינים שונים, והראשון מהם נאמר על דן, ששם העלה ישראל על המזבח עולות וזבחים באותו חג שעשה להם ירבעם מלבו, והשני הוא להגיד שבבית אל היה ישראל ג"כ מעלה עולות על המזבח באותו חג הנזכר עצמו, והג' הוא להודיע ששם בבית אל ירבעם עצמו עלה על המזבח, ולא להקריב קרבן כי אם להקטיר קטורת, ובהיותו מקטיר הקטורת ביום חגו בא האיש מארץ יהודה ונבא על המזבח כמו שיספר אחר זה, וזהו צורך הפסוקים כלם ויישובם. והנה נשאר להשיב על מה שאמר הכתוב כן עשה בביתאל לזבח לעגלים אשר עשה, וזה מורה שכאשר עשה ירבעם העגלים היה מכוון לעבדם ולזבוח לפניהם כמו שעשו דור המדבר, שכאשר עשו את העגל מיד בנו מזבח לפניו, וכמו ששם אמרו (שמו' ל"ב ה') חג ליי' מחר והיו בודים אותו החג מלבם, ככה בדא ירבעם החג, וכל זה הוא הפך מה שפירשתי בענין העגלים. ואני כבר הודעתיך שלא הביאני לדעת הזה כי אם הכרח רב כפי הפסוקים וכפי הסברה הישרה, ולכן ראוי שנפרש שלא היה מזבח ומקטר אליהם כי אם שהיה מזבח לאלקים בעבורם, כי להיותם סימן וזכרון מלכותו היו הזבחים אל השם הנכבד שיתמיד מלכותו, ויורה על זה אמרו לזבח אל העגלים, וידוע שבבית אל לא היה כי אם עגל אחד, אבל היה כוונת הזבח שתתמיד מלכות אפרים ומנשה שיורו עליהם העגלים, והוא על דרך אמרו (שמו' א' א' כ"ז) אל הנער הזה התפללתי, שפירו' עליו ובעדו שישמרהו השם ויחייהו, וכן אמר שעשה בבית אל לזבח אל העגלים, כלומר בעד התמדת מעלתם. ואם על כל פנים תרצה לפרש לזבח אל העגלים שהוא נתינת אלהות אליהם, אמור מעתה שהיה זה אחרי שנטה העם אחריהם לא בשעת עשייתם כמו שזכרתי. ובדברי הימים כתוב בספור המלחמ' הגדולה אשר היה לאביה מלך יהודה עם ישראל שדבר דברים כנגד ישראל, ובכלל' אמר (דברי הימים ב' י"ג ח') ועמכם עגלי זהב אשר עשה לכם ירבעם לאלקים, אבל לדעתי אין בזה טענה על מה שפירשתי, כי הנה נוכל לומר שאביה אמר זה כדי לחרפם ולגדפם לא להיותו כן. וכבר מצאתי בדברי חז"ל סיוע גדול לדעתי, אמרו בסדר עולם (פרק ט"ז) וירדוף אביה אחרי ירבעם ויגפהו, ואין אתה יודע מי הוא שנוגף, הרי ירבעם קבר את אביה ומלך אחריו שתי שנים, הא אינו אומר ויגפהו אלא על אביה שמת שם, ומפני מה נגפו המקום? מפני שהיה עומד וחושד את ישראל ואומר להם ועמכם עגלי זהב אשר

עשה לכם ירבעם לאלקים. וכן אמרו בב"ר (פ' ס"ה ע"ג ע"ד ופ' ע"ג פ"ב) ויגפהו ה', ר' יוחנן אומר מפני מה נגף אביה? מפני שחשד את ישראל, שנאמר ועמכם עגלי זהב לאלקים. הנך רואה שחז"ל אמרו שמאמר אביה לישראל מהעגלים היה חשד ולא דבר אמתי, הסכימו למה שאמרתי. ואם לא תרצה בזה ועל כל פנים תרשיע את ירבעם בדבר העגלים, ראוי שתאמר שלפי שראה ירבעם ששלמה עשה בקדש הקדשים שני כרובים זהב, ומארבעה פני המרכבה בחר בפני הכרוב, להיותה צורה אנושית מורה החכמה המושפעת מאתו יתברך על שכל האדם, לכן בחר ירבע' לקחת מהמרכבה פני שור, להוראתה על רבוי התבואות וברכת העמים, כמו שאמר (משלי י"ד ד) ורוב תבואות בכח שור, ולכן עשה שני עגלים כנגד שני הכרובים, והיו לכרובים שתי כנפים לרמוז על המשכות השפע מלמעלה, ובשור שתי קרנים מורים על זה גם כן. וכמו שהכרובים בצורותיהם הם הצעירים לימים מבני אדם, ככה היו העגלים הצעירים מימים מן השוורים. ואולי היו שני העגלים זכר ונקבה. כמו שאמרו חז"ל (יומא נ"ד ע"א) בכרובים, ולכן עשה שנים. וכמו ששלמה כאשר עשה חנוכת המזבח עשה חג, ככה עשה ירבעם אבל בדאו מלבו. הנה אם כן לא בחר בצורת העגלים לעשות כמו שעשו דור המדבר, כי אם לקחת מפני המרכבה העליונה הפנים היותר ראויים אליו, ולא עשה צורת אריה לפי (בראשית מ"ט ט') שגור אריה יהודה, ושבט יוסף נדמה לשור כמו שזכרתי:

פרק יג

פסוק א

והנה איש אלקים וגומר. ספר הכתוב שבהיות ירבעם בבית אל מזבח ומקטר בבמות אשר עשה שמה באותו חג אשר בדא והוציא מלבו, בא אליו איש האלקים, רצה לומר נביא וקדוש מארץ יהודה, ואמרו חכמינו ז"ל (סדר עולם פרק כ') שהיה זה עדו הנביא שהוא אשר נבא בימיו, וכמו שאמר הכתוב (דברי הימים ב' ט' כ"ט) ובחזות עדו החוזה על ירבעם בן נבט.

פסוק ב

ובא הנביא ההוא לבית הבמות בהיות ירבעם עושה עבודתו וקרא על המזבח בדבר ה' הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו וזבח עליך את כהני הבמות המקטירים עליך ועצמות אדם ישרפו עליך, והנה למדנו הכתוב הזה ידיעות גדולות. ראשונה שהנביאים היו רואים הדברים בפרטיות מאת נותן השפע אליהם, ושלא היה השפע הנשפע עליהם כולל והיה מקבלו דמיון הנביא קבול פרטי ולא כללי כמו שחשבו אחרוני חכמינו

המתפלספים, שאם היה כן לא היה משיג הנביא הזה שיהיה מי שיעשה זה הפעל מבית דוד, ולא שיקרא שמו יאשיהו כי זה לא נעשה עד לשנים רבות, אמרו בפרקי ר' אליעזר (פרק י"ז), ר' נתנאל אומר שלש מאות שנה קודם שנולד יאשיהו נקרא שמו, שנאמר הנה בן נולד לבית דוד ובן שמונה שנים מלך וגומר, ואחרי שזה כן איך נפל הנביא עליו בכחו המשער אם לא שאשר שמע מאת ה' צבאות באותו פרטיות הגיד אליהם, וכמו שהרחבתי הדבור בזה בספר מחזה שדי אשר אני עושה. ושנית שהנביאים היו רואים הדברים העתידים כמו בהיותם בהווה, לפי שהם לנגד עיניו רשומות כאלו הם כבר במציאות, ולכן אמר בכאן הנה בן נולד לבית דוד, ועדיין לא היה נולד, לפי שהיה מאמת הדבר ההוא כדבר הנמצא, או יהיה נולד מגזרת ילד, כלומר שיהיה נער קטן אשר יעשה זה. ואחז"ל בפסיקתא (עיין ילקוט ח"ב סוף רמז קנ"ט) שכפל לומר מזבח מזבח, על המזבח אשר בבית אל ועל המזבח אשר בדן. ואמר שהכהנים המזבחים באותם במות ישרפו בהם, ר"ל החיי' באותו זמן ואשר כבר מתו ישרפו עצמותיהם, וזהו אמרו ועצמות אדם ישרפו עליך, ובזה רמז לירבעם שהיה מכהן, שעם היותו מת בזמן המיועד ההוא, הנה עצמותיו ישרוף בבמה באופן שכמו שהוא כשאר הכהנים והמקריבים העלה והקריב בבמות ככה יהיו עצמותיו נשרפים כהם, והנה לא אמר בפירוש שישרוף עצמות ירבעם מפני כבוד המלכות, עם היותו נכלל בגזרה ובייעוד האלקי ההוא:

פסוק ג

ונתן אות ומופת על דבריו שמיד באותו העת יקרע המזבח וישפך הדשן אשר עליו, והנה היה המופת ההוא מורה על אמתת הייעוד שיקרע המזבח ההוא וישחית מעשהו, כי לא יקריבו עליו עוד אחרי שריפת עצמות הכהנים עולה וזבח, ועל העדרו ומניעתו הורה קריעת המזבח. ולפי שלא יחשבו שדשן העצמות ההם יתקבץ לכבודם ויאסף, אמר ונשפך הדשן, כי יהיה דשן עצמות הכהנים ההם נשפך ונזרק כמוץ לפני רוח ומלאך השם רודפם:

פסוק ד

והנה המלך ירבעם שלח ידו מעל המזבח לתפוס הנביא ותיבש ידו, וגם זה היה מופת אחר מורה שדבר ה' הוא, ושכאשר נעשה זה בנס האלקים כך יתקיים מה שיעד, (ה) ולכן נתקיים מיד המופת שנקרע המזבח ונשפך הדשן לאמת הייעוד:

פסוק ו

והנה ירבעם בקש מהנביא חל נא את פני ה' אלקיך והתפלל בעדי, לפי שלא היה בכלל הייעוד והגזרה שתיבש ידו, וכאלו לא נעשה כי אם לכבוד הנביא אשר שלח ידו לתפשו,

ולכן בקש שיתפלל לאלקיו שכאשר הנביא ימחול על כבודו השם יתברך יכפר גם כן. והנביא חלה את פני ה' עליו ושמע השם יתברך תפלתו לרפאו, והיה זה לא להיותו הגון לכך, כי אם כדי שישוב בתשובה בראותו המופתים האלה כלם, ועכ"ז לא שב ירבעם מדרכו כמו שיזכור אחרי זה: ואמרו חז"ל בפסיקתא (עיין ילקוט ח"ב רמז ר' ובתנחומא פר' תולדות), רב הונא בשם ר' אידי אמר חס הקב"ה על כבודם של צדיקים יותר מכבודו, שהרי ירבעם היה מקריב במזבח ולא יבשה ידו, וכיון ששלח ידו בצדיק יבשה, הה"ר ותיבש ידו. ויען המלך ויאמר לאיש האלקים חל נא פני אלקיך, תרי אמוראי, חד אמר אלקיך ולא אלקי, וחד אמר עומד ומקריב לעבודה זרה וקרא לו אלקים. ויחל איש האלקים את פני השם ותהי כבראשונה, ר' ברכיה ורבי יהודה בר סימון בשם רבי יהושע בן לוי אמרו, (משלי' כ"ו כ"ב) אם תכתוש את האויל במכתש, אפילו אתה נותן את הרשע בחמור של כובשין, אי אתה מועיל ממנו כלום, מה בראשונה עומד ומקריב לעבודה זרה אף בשנייה:

פסוק ז

וזכר הכתוב שירבעם לא זכר על הייעוד והגזרה דבר אבל בקש מהנביא שיבא עמו הביתה לסעוד ולאכול ולתת אליו מתן, והיה זה לפי שראה שכאשר חשב לחרפו ולגדפו קבל עליו עונש, ולכן אם יכבדהו ויתן לו מתנות ישוב השם מחרון אפו:

פסוק ח

(ח-י) אמנם איש האלקים לא נתרצה לקבל ממנו לא מאכל ולא מתן, לפי שכן צוה לו בדבר השם, רוצה לומר שהמלאך הדובר בו צוה אותו בדבר ה' שלא יאכל לחם ולא ישתה מים בעיר ההיא ולא ישוב בדרך אשר הלך. וחז"ל (ע"ז י"ב ע"ב) נתנו הסבה האמתית בזה, שאסור לאדם להכנס לעיר עובדי ע"ז, אם לא להתרות ולמנעם מהחטא או לדבר אליהם בשם ה'. וכדי שיראו בני העיר כי לא נכנס שם כי אם לספר נבואתו בלבד מנעהו מלאכול ומלשתות שם, ולפי שלא ישוב עוד לאותו עיר צוהו מלשוב בדרך אשר הלך. ואני אומר שכפי הדין ראוי היה להיות כן, כי היה דין בית אל כעיר הנדחת אשר נאמר בה (דברים י"ג י"ז) ולא ידבק בידך מאומה מן החרם, ומזה הצד היה אסור מאכלם ומשקם, ולפי שצוה האל יתברך (שם שם י"ח) שהעיר אשר כזאת תהיה תל עולם לא תבנה עוד, לרמוז ולהעיר שכן יהיה בבית אל, צוה לנביא שלא ישוב בדרך אשר הלך, כאלו יפסד הדרך והביאה לאותו עיר, לפי שתהיה נחרבת ולא תבנה עוד:

פסוק יא

ונביא אחד וגומר. ספר הכתוב שנביא אחד זקן היה יושב בבית אל, ותרגם יונתן ונביא שקרא חד סבא, ובנסחאות כתיב עוד ושמיה מיכה, וכן בדברי חז"ל (עיין רד"ק) כי מיכה היה, ומהם (שיר רבא דף ט"ו ע"א) אמרו שהיה אמציה כהן ביתאל, סוף דבר האיש הזה לא היה נביא ליי' לדעתם ז"ל, ואם זה קבלה בידם נקבל אותה, אבל פשט הכתוב לא יסבלהו, כי הכתוב קראו נביא ולא אמר נביא הבעל, ומעשיו יוכיחו שלא היה אדם רשע כי אם עובד אלקים, וכמו שאזכור אחרי זה בפירוש הפסוקים. ואמנם אמרו ויספר לו ויספרום לאביהם וידבר להם אביהם וגומר, פעם בשם יחיד ופעם בשם רבים, מור' שבנו האחד בא תחלה וספר לו את כל המעשה אשר עשה איש האלקים, ובאו אחריו שאר בניו וספרו לו ג"כ הענין ואת הדברים אשר דבר אל המלך:

פסוק יב

ושאלם אביהם איזה הדרך הלך? והם הודיעו לו את דרכו אשר הלך בה, (יד) והלך הזקן אחרי איש האלקים ומצאו תחת האלה, כלומר מתלונן בצלה מפני החום, (טו-יז) ובקש ממנו שישוב עמו אל ביתו לאכול לחם, ואיש האלקים השיב שלא יוכל לעשותו כי כן צוה לו האל יתברך, (יח) והזקן השיבו גם אני נביא כמוך, ומלאך דבר אלי בדבר השם לאמר השיבהו אל ביתך ויאכל לחם וישתה מים כחש לו, והנראה אלי שהנביא הזקן אמר לאיש האלקים שהיה דעתו כדעתו ואמונותיו היו כאמונתו, ושמה שיעד על המזבח בביתאל בא אליו ג"כ בנבואה, וכל זה העיר באמרו גם אני נביא כמוך, ר"ל ככל הדברים אשר דברת ועשית אני נביא אלקים כמוך וסגנון אחד עולה אל שנינו. עוד הודיעו דבר שני והוא אמרו ומלאך דבר אלי בדבר השם, ר"ל הנה יצאתי לקראתך בצווי המלאך, כי לא גלה שבניו ספרו לו המאורע כי אם שידע אותו בנבואה, ושהמלאך הדובר בו צווהו בדבר ה' שישיבהו אל ביתו לאכול שם לחם ולשתות מים קרים על נפש עיפה, ובזה העירו שמה שמנעו השם יתברך מלאכול ולשתות במקום ההוא היה עם האנשים החטאים בנפשות' עובדי ע"ז, אבל הוא שהיה נביא ליי' לא היה נכלל עם הרשעים באותה גזרה, וזהו אמרו השיבהו אל ביתך, ר"ל לא לבית החטאים עובדי ע"ז כי אם לביתך נאוה קדש.

פסוק יט

והנה איש האלקים האמין בדבר הזקן, אם מפני שהסכים כפי דבריו עם דעתו ואמונותיו גם בדבר המזבח שיעדו, וחשב שהיה נביא כמוהו, כלומר נביא ליי' בכל ביתו נאמן הוא, ולכן חשב שהיה בדברו ענין המאכל שלא נמנע ממנו כי אם להיות אנשי העיר עובדי

ע"ז, ולכן לא יהיה נכלל בזה בית הנביא עבד האלקים, ומאשר היה רעב וצמא הסכים לבוא עמו לאכול הדבר ההכרחי בלבד, והוא לחם ומים לא דבר אחר. הנה התבאר מזה מה שהביא לאיש האלקים לטעות ולעשות מה שלא צווה, אבל לא נמנע בזה מהחטא, לפי שמה שהנביא שומע מאת השם יתברך אי אפשר שיתבטל בשום פנים אלא כשיגיע לו דבור מהשם גם כן הפכי לראשון, כמו שהיה ענין אברהם בעקדה שאמר לו ראשונה (בראשית כ"ב ב') קח נא את בנך וגומר, ואח"כ אמר לו אל תשלח ידך וגו', אבל לא יקבל סותרו מפי נביא אחר כי אם מפיו יתברך, ואפילו שלא היה מקבל הדבור הראשון מאת השם ית' והיה נאמר לו על ידי נביא מוחזק, לא היה ראוי שיאמין בדבר נביא אחר, אעפ"י שלא יאמר לו דבור סותר למה ששמע, כי אם אחרי הבחינה והנסיון שהוא נביא לה', וכמו שצותה התורה עליו (דברים י"ח כ"ב), ולכן היה ראוי לאיש האלקים שלא ישמע לדברי הזקן בהפך מה שנאמר לו. וגם היה צריך להבחין הזקן ראשונה אם היה נביא אמת ליי', ואחרי ההודעה שהיה נביא אמת על פי האותות והמופתים אז יוכל להאמין בדבריו, ועבר איש האלקים אם כן על דברי אמת ועבר על נבואתו, ולפיכך היה מיתתו בידי שמים, כל שכן שהיה לו לומר אם הזקן הזה הוא נביא לה' איך נתישב בבית אל בתוך עם טמא שפתים עובדי עבודה זרה? והיה לו להפרד מהם ומחברת', ואם לא נתפרד הנה הוא בכלל עיר הנדחת ודינו כדינם. והנראה מן הספור הזה כלו הוא, שהנביא הזקן לא עשה זה להרשיע ולא להרע לאיש האלקים, אבל חשב בלבו שאיש האלקים לא הוזהר מהשם יתברך על מניעת המאכל והמשתה, כי אין חפץ להשם יתברך שהאדם יסגף גופו וימנע ממנו חקו, וחשב שאיש האלקים אמרו מלבו כדי שלא יפצרו בו ללכת לבית ירבעם, ולזה דבר על לבו להביאו לאכול בביתו, כי רחם עליו מגודל החום והוא עיף ויגע, וזהו אמרו כחש לו, ר"ל שהזקן בלבו כחש לאיש האלקים בלבו מה שאמר לו שהשם צוהו שלא יאכל ולא ישתה במקום ההוא וחשב שהיה בזה רצונו לא מצווה, ולזה הפציר בו לאכול, כי אם היה חושב שדבר ה' הוא לא היה פוצר בו, כי הנה הוא התאבל על מותו הרבה, ובעבור זה נענש איש אלקים יען אשר לא שמע בקול ה' אשר צוהו ולא נענש הנביא הזקן, לפי שלא עבר על מצות השם כמוהו, ושהיה חטאו בשגגה גם בלא דעת ולא כמתכוון לחטוא ומפני זה באה הנבואה אל הנביא הזקן, כמו שאמר (כ) ויהי הם יושבים אל השלחן ויהי דבר ה' אל הנביא אשר השיבו כמו שנזכר. וה"ר לוי בן גרשם קבל שהנביא הזקן חטא במרד ובמעל, ושהש"י לא הענישו על אשר דבר בשם ה' אשר לא צוהו לדבר, לפי שלרוב עונותיהם של ישראל היה מסתיר פניו מהם, ולכן לא היה מענישם על חטאתיהם, ע"ד (הושע ד' י"ד) לא אפקוד על בנותיהם כי

תזנינה וגומר. והדעת הזה רחוק הוא אצלי, כי הנה הש"י פוקד עליה' את כל עונותיהם, כמו שנראה מן הנסים שנעשו על המזבח, ואם על כל פנים אמרנו שלהעדר ההשגחה לא היה מעניש באותו דור את החוטאים, איך הנביא הזקן הזה לא די שלא נענש אבל היה חוטא נשכר, כי באה אליו דבר האלקים ונבואתו וגם בהיותו בהקיץ על השלחן? אבל האמת הוא כמו שאמרתי, שהזקן לא חטא במרד ולא במעל, ולא כוון להרע לאיש האלקים, אבל חשב שהנביא מרצונו היה מונע עצמו מבוא העיר לאכול מפני ירבעם ושתלה הדבר בשם ית', והוא השיבו כפי מה שחשב כפי דרכו, באמרו גם המלאך ההוא אשר דבר לך זה, דבר אלי שתשוב אל ביתי ולא אל בית אחר, ולפי שרחמנא ליבא בעי היה שלא נענש עליו הזקן אבל באהו הנבואה לשתי תכליות גדולים, האחד כדי להודיע אל הנביא חטאו ושהיתה מיתתו בהשגחתו, והשני לבל יתפאר ירבעם שבחטא מה שדבר ונבא נהרג איש האלקים, ולכן הוצרך יתברך להנבא הזקן ההוא כדי שעל ידו יתגלה סבת מיתת איש האלקים שהיתה על אשר שב לעיר לאכול ולא בעבור דבר אחר, ויהיה גם כן מכלל הנסים שנעשו באותו ענין, וגם היה זה מדה כנגד מדה לאיש האלקים, הוא שמע והאמין לדברי הנביא הזקן, לכן בא לשמוע מפיו דבר ה' על ענשו. אבל זה שאמרתי הוא לדעת חז"ל, (סנהדרין דף ק"ג ע"ב) שאמרו גדולה לגימה שמקרבת את הרחוקי' ומרחקת את הקרובים ומשרה שכינתו על נביאי הבעל, ואמרו עוד אשר הושב לא נאמר כי אם אשר השיבו, מלמד שעל נביא השקר שרתה רוח הקדש. אך אמנם כפי הפשט כבר נוכל לפרש שהנבואה הזאת לא באה לנביא הזקן כי אם לאיש האלקים עצמו, כי בהיותו אוכל על השלחן בא אליו דבר ה', והיה זה בעבור שהשיבו הזקן, וזה פירוש אמרו אשר השיבו, ר"ל על אשר השיבו הזקן הנזכר, (כא) ויקרא אליו, ר"ל לאיש האלקים כי קרא אליו דבר ה' ואמר לו יען כי מרית וגומר, לכן יהיה מהעונש שלא תבא נבלתך (והוא גופו) אל קבר אבותיך שהיה בארץ יהודה, לפי שבדרך המיתהו האריה כמו שנזכר:

פסוק כג

ומה שאמר אחריו ויהי אחרי אכלו ויחבוש לו החמור לנביא אשר השיבו, פירושו שהזקן כדי לכבדו הוא בידו חבש החמור לאותו נביא השם אשר השיבו מן הדרך, וכבר יורה על שזה הוא האמת מה שזכר הכתוב, (כה) שכאשר סופר לנביא הזקן מהאנשים העוברים שראו בדרך אדם מת והאריה עומד על נבלתו ועל החמור, שהיו בזה שלשה פליאות, האחד שהאריה לא אכל דבר מנבלתו, והשני שלא הרג את החמור, והשלישי שהיה עומד אליהם לשמרם, (כו) אמר הנביא הזקן איש האלקים הוא אשר מרה את פי ה' וגו',

כדבר ה' אשר דבר לו, ר"ל שהיה ענין האריה נס ומורה על היות מיתת הנביא מפאת ההשגחה על חטאו כמו שיעדו על זה העונש. ועם היה שבאה הנבואה לנביא הזקן היה ראוי שיאמר כדבר ה' אשר דבר לי, אבל מאחר שאמר אשר דבר לו, מורה שהנבואה הנזכרת לאיש האלקים היתה ולא לזקן כמו שפירשתי.

פסוק כח

והנה היה מההשגחה שלא המית האריה את החמור לכבוד הנביא, כדי שיוליכו עליו את נבלתו וכדי שיכירו וידעו כל בני אדם כי לא היה ענין האריה טבעי אחרי שלא הרג החמור, כי אם נסיי בהשגחת השם להעניש איש האלקים על חטאו, והותרו עם מה שכתבתי בזה השאלות שלישית ורביעית אשר הערותי בתחלת הפרשה:

פסוק כט

(כט-ל) וספר הכתוב שהנביא הזקן הלך לספוד את איש האלקים ולקברו, כי התאבל מאד על מותו, ושהניח נבלתו בקברו, רוצה לומר בקבר אשר עשה לו, או שהניח בקבר שכבר חצב לעצמו הזקן, וספדו עליו הוא ובניו הוי אחי. וענין אמרו הוי אחי, ואמר עוד במותי וקברתם אותי בקבר אשר איש האלקים קבור בו וגומר, (לב) כי היה יהיה הדבר אשר קרא בדבר ה' על המזבח וגומר, כי זה כלו יורה שהזקן הזה לא היה מנביאי הבעל, אחרי אשר התאבל כל כך על איש האלקים אשר ניבא על המזבח ועל הכהנים המקריבים עליו וצוה שיקברו עצמותיו אצל עצמותיו, ולא היה אומר זה אם הוא היה מנבא הפכו, אבל יורה זה שהוא היה נביא השם, כיון שניבא מה שניבא איש האלקים על עצמו על ענין הבמות ועל המזבח אשר בביתאל, ולכן אחשוב שהזקן הזה היה מבני הנביאים, ושכבר נבא בשם ה' באמת ובתמים בזמן אחר ואחר כן נפסקה ממנו הנבוא', ולהיותו זקן מאד והיה כל ימיו יושב בביתאל לא נפרד משם אבל בשמעו דברי האלקים נתפתה אליהם והאמין בהם וחשב לרחם ולחון את איש האלקים פן ימות ברעב ובצמא בדרך, ומפני זה קראו בהספדו אחי וצוה לקבור עצמותיו אצל עצמותיו וקיים דבריו ופרסם שהיו דברי אלקים חיים, ולכן היה שבאהו הנבואה אם כפי דרך חז"ל שאליו באה הנבואה אשר על השלחן, ואם לכולי עלמא שבא אליו הנבואה שאמר אחר כך כי היה יהיה דבר ה' אשר קרא על המזבח אשר בביתאל ועל כל הבמות אשר בשומרון, כי עם היות שאיש האלקים לא ניבא כי אם על מזבח ביתאל, הנה הנביא הזקן ניבא עוד על כל בתי הבמות שיעשה יאשיהו כן בהם. וזכר שמרון עם היות שלא נבנה עדיין, כי עמרי בנאה אחרי זה, והוא המורה שניבא הזקן בשם ה', אם שתי פעמים ואם פעם אחת, ולכן תמצא שאחרי כן נמלטו עצמותיו מהשרפה, וכן כתוב (מלכים ב' כ"ג י"ח)

וימלטו עצמותיו את עצמות הנביא אשר בא משמרון. והנה לא זכר איש האלקים ולא הזקן דבר מהעגלים כי אם מהבמות, לפי שבזמן שנעשו העגלים לא היו לתכלית ע"ז כמו שפירשתי, והחטא כלו היה אז בבמות ההם:

פסוק לג

אחר הדברים וגו'. ספר הכתוב שעם היות שראה ירבעם כל הנסים והנפלאות אשר נעשו בבית אל, אם קריעת המזבח ושפיכת הדשן, ואם יבשות ידו ואם רפואתו בתפלת איש האלקים, ואם מיתת הנביא על אשר עבר מצות השם, ואם ענין האריה ונבואת הזקן כמו שנזכר, אף על פי כן לא שב ירבעם מדרכו הרעה וישב ויעש פעם אחרת מקצות העם כהני הבמות, וכל איש שהיה חפץ ימלא את ידו ויהיה כהן בבמה.

פסוק לד

והנה היה הדבר הזה לחטאת בית ירבעם ולהכחיד ולהשמיד את ביתו מעל פני האדמה, לפי שאחדות המזבח בבית ה' היה מורה על אחדותו ית', והנה התורה צותה (דברים י"ב י"ג) השמר לך פן תעלה עולותיך וגו' כי אם אל המקום וגו', וכאשר הוא היה מקריב בבמות היה מורה שדבר ה' בזה ואת בריתו הפר, גם בעשותו הכהנים מקצות העם בהיות שהשם ית' בחר בשבט לוי, והיה מטה אהרן לפני ארון העדות לאות לבני מרי, היה מורה שהיה דעתו כקרח ועדתו, ולכן היה ראוי שיבלעהו האדמה כאשר עשה אתם, ולהעיר בזה אמר בכאן ולהכחיד ולהשמיד מעל פני האדמה, ר"ל כקרח ועדתו שעשו כמעשיו:

פרק יד

פסוק א

וספר שחלה אביה בן ירבעם, להגיד שכבר התחיל ענשו להראות במיתת בנו, שהיה שלם ונכבד מכל בית אביו כמו שיזכור:

פסוק ב

והנה צוה ירבעם לאשתו שתלך לשאול מאחיה הנביא על חליו, כי הוא היה נביא אמת והוא הגיד לו על מלכותו והיה אם כן מצליח בעניניו, וצוה אותה שתשתנה באופן שלא יכיר אותה אדם, לפי שהנביא אם היה מכיר אותה לא היה רוצה להנבא מפני השנאה אשר היה לו עם ירבעם על רוע מעשיו. או נאמר שלא אמר זה כדי שלא יכירה הנביא, כי אם ירבעם היה מאמין בנבואתו יאמין שהנביא בהכרח ידע מי היתה השואלת ומחשבתה ותכלית שאלתה, אבל אמר זה מפני הרואים שלא יראו שהמלכה הלכה לשאול מה יהיה באחרית הימים, ותהיה השאלה ההיא סבה שידעו ישראל תשובת

הנביא, ואולי תהיה רעה על חטאיו, והיה רצון ירבעם שלא ידע אדם דבר מהייעודים הרעים האלה פן יהיו לו למוקש, ולזה אמר ולא ידעו כי זאת אשת ירבעם, לפי שמפני הרואים חשש ולא מפני הנביא שבהכרח היה יודע שיכיר אותה:

פסוק ג

והנה צוה אותה שתקח בידה עשרה לחם ונקודים ובקבוק דבש, לפי שהיה מנהגם כשהיו הולכים לשאול דבר מהנביא היו נושאים אליו מנחה. ונקודים הוא פת יבש ומתובל בתבלין, ובקבוק הוא כלי שפיו צר הנקרא בלעז באריי"ל:

פסוק ד

וספר הכתוב שהיה אחיה זקן מאד עד שכהו עיניו מראות, ואמרו כי קמו עיניו מראות, ר"ל שנעדרו עיניו מראות ברוב שיבתו, ולפי שלעת הזקנה תיבש הלחות ויקומו יתרי העין ויכנס בת העין לפנים, לכן אמר קמו עיניו. ובפרק חלק (א"ה כמדומה לי שגם עיני הרב היו כהות בזה, כי הלך אחר אומד דעתו או אחרי דעת אחרים כסומא, ולא השתדל לראות איזה דרך ישר ישכון אור מאמרי רז"ל, כי זה כמה פעמים שגה ברואה והלך אחרי המתע', וכן עשה בזה המקום, כי המאמר הזה לא נמצא בשום מקום בפ' חלק, אבל בב"ר פר' ס"ה דף ע"ב ע"ג תמצאנו, וגם הילקוט מביאו משם דוק ותמצא:) אמרו, כל המעמיד בן או תלמיד שאינו הגון עיניו כהות, מנא לו בבן? מיצחק, ומנא לן בתלמי'? מאחיה השלוני, שהיה ירבעם בן נבט תלמידו:

פסוק ה

(ה-ו) והנה השם יתברך הודיע לנביא שאשת ירבעם היתה באה לשאלו וצוהו מה שיאמר ויגיד אליה ולכן בהיותה נכנסת בפתח ביתו אמר לה בואי אשת ירבעם למה זה את מתנכרת ואנכי שלוח אליך קשה, ר"ל הנה הנבואה והייעוד אשר בא אלי אינו לפרסמו לבני אדם אבל הוא להגידו אליך, ולכן לא תצטרך להתנכר:

פסוק ז

והיתה הנבואה שאחרי שהרימו האל יתברך מתוך העם, ר"ל שלא היה מלך ולא בן מלך כ"א כאחד העם, (ח) ושלא היה המלכתו מכח ההשתדלות או במקרה כי אם בהשגחת השם, וז"ש יען אשר הרמותיך ואקרע את הממלכה מבית דוד, כלומר שכיון שהממלכה לא הוסרה מבית דוד כי אם בעבור שנטה שלמה לבדו מאחרי השם, אם כן איך אפשר שירבעם ירשיע ממנו ויוסיף לחטוא ויתמיד במלכותו? (ט) וזהו ותרע מכל אשר היו לפניך, רמז לשלמה ולרחבעם, ותלך ותעשה לך אלקים אחרים ומסכות להכעיסני ואותי

השלכת אחרי גוך, כלומר שעבד אלקים אחרים ועזב דרכי התורה האלקית, לכן יהיה מהעונש שלא תתמיד מלכותו:

פסוק י

ולא יחשוב שיהיה זרעו כזרע שלמה, שעם היות שנקרע מלכותו הנה נשאר לו שבט אחד וג"כ נשאר לו הרבה מאוצרות שלמה אביו, כי הנה לא ישאר לירבעם לא די המלך יושב על כסאו, אבל אפילו משתין בקיר ועצור ועזוב לא ישאר בביתו. וחז"ל (עיין רד"ק) פירשו משתין בקיר על הכלב שהוא עושה השתנתו בקיר, כי לא ישאר ממנו אפילו כלב אחד. ואפשר לפרשו על האדם הזכר שהוא משתין בקיר, כי הנשים משתינות בארץ לא בקיר. ואחרי שאמר שלא ישאר לו בן יורש מלכותו, זכר שגם כן לא ישאר לו מטלטלים, ר"ל עושר ונכסים, ועל זה אמר עצור ועזוב שעצור הוא הממון שיעצרו אותו באוצר, ועזוב הוא המקנה שיעזוב אותו האדם בשדה. ונראה לי שעצור הוא מגזרת (שופטים י"ח ז') יורש עצר, שהוא המלכות, וכאלו אמר שלא ישאר ממנו עצור, ר"ל מולך, ולא עזוב, רוצה לומר מגורש מהמלכו' ונעזב מאדנות, לפי שלא ימלט מזרעו אדם לא עם מעלה ולא בלתה, וזהו אמרו עוד וביערתי אחרי בית ירבעם כאשר יבער הגלל עד תומו, והגלל פירשו חז"ל (ב"ק פ"א ב' ב') שהוא השן שמגלל המאכל, ואפשר לפרש גלל על הרוח המגלגל, שיבער ויפזר כל מה שיפגוש במקום שהוא סובב ועולה משם, כן יבער השם יתברך אחרי ירבעם עד תמו: ואחרי שזכר אבודם וכלותם, זכר עוד אופן אבודם וכלותם שתהי' בחרפ' ובקלון גדול, (יא) וזהו אמרו המת לירבעם בעיר יאכלו הכלבים והמת בשדה יאכלו עוף השמים כי ה' דבר.

פסוק יב

(יב-יג) ועל ענין הנער השיבה שהוא לבדו יבא אל הקבר יען נמצא בו דבר טוב, ואמרו חז"ל בפרק אלו מגלחין (מ"ק כ"ח ע"ב) שבטל פרדסאות שהושיב אביו בדרכים למנוע ישראל שלא יעלו לרגל. ונתן אליה בזה מופת שבבוא רגלה העירה אשר היה יושב הנער חולה שמה ימות הילד:

פסוק יד

ויעדה עוד שיקים ה' מלך על ישראל אשר יכרית בית ירבעם, ואמרו זה היום ומה גם עתה, פ' כדברי יונתן שיכרית זרע ירבעם ובניו אשר הם חיים היום, כי בימיהם יבא העונש וגם הנולדים מעתה והלאה יכרית גם כן (טו) ולפי שישראל חטאו אחרי ירבעם ונתפתו אחריו כעם שאין בו שרש וקיום כלל, הנה יהיה ענשם שינודו כקנה במים, שבמעט מהסבה יתנועע מצד אל צד, ובסוף יתשם ה' מעל אדמתם. והנה יהיה העונש

הזה מדה כנגד מדה, הם עזבו בית השם הקיים והאמין בבנינו וילכו אחרי ההבלים ההם, לכן גם הם ילכו וינודו כאשר ינוד הקנה במים, הם עזבו ירושלם ובית המקדש, גם השם יתברך יתשם מעל אדמתם וישליכם אל ארץ אחרת. ובאמרו מעבר לנהר, רמז לנהר כוש, כי שם הגלם מלך אשור בשני הפעמים, בפעם הראשונה הגלה מה שהיה מהם מעבר לירדן, והם שני השבטים וחצי השבט, כמו שנזכר בדברי הימים (דברי הימים א' ה' כ"ו), והפעם השנית הגלה השאר בימי הושע בן אלה, כמו שיבא אחרי זה:

פסוק טז

וזכר שכל הרע הבא על ישראל ירבעם יהיה סבתו, כי הם המליכוהו עליהם והוא החטיא' והביאם לגלות, וזהו אמרו ויתן את ישראל בגלל חטאת ירבעם, ר"ל שיתן את ישראל ביד האויבים, או שיתנם לקללה בגלל חטאת ירבעם שהוא חטא והחטיא את ישראל.

פסוק יז

(יז-יח) והנה התאמת מופת הנביא, שמיד בבוא אשת ירבעם בסף ביתה מת הילד וספדו אותו כדבר האלקים אשר דבר בידי אחיה. הנה הדברים האלה שסופרו בכאן ראה כותב הספר לזכור מחטאת ירבעם והנבואות שבאו על זה אליו ולאשתו, (יט-כ) ואמנם יתר ספוריו, אם מהמלחמות אשר נלחם, ואם מעניני המלכות אשר מלך, הנה היו כתובים בספר דברי הימים אשר נעשה לספור מלכי ישראל. והנה לא זכר עזרא הדברים האלה מספורי ירבעם שנכתבו פה בדברי הימים, לפי ששם לא היה הכוונה לכתוב ולספר דברי מלכי ישראל כי אם ספורי מלכי יהודה, ולכן האריך שם בספורי רחבעם ולא זכר מחטאת ירבעם ונבואותיו דבר:

פסוק כא

ורחבעם בן שלמה וגומר. אחרי שהשלים לספר עניני ירבעם, חזר לספר עניני רחבעם שהיה מלך יהודה, וזכר שהיה בן ארבעים ואחת שנה במלכו, וזה יורה שלא סכל את ידיו בנטותו אחרי עצת הילדים להיותו נער בשנים כי היה בן ארבעים שנה ויותר, והנה שלמה אביו מלך נער בשנים והיה זקן בחכמה, ורבעם היה בהפך נער בחכמה ובדעת וזקן כפי השנים. וכבר כתב המדיני (אריסט"ו) בספר המדות שאין הפרש בין הנער כפי המדות והנער כפי השנים. וזכר עוד שמלך ביהודה שבע עשרה שנה בירושלם, שהיה העיר אשר בחר ה' לשום את שמו שם, ואמר זה להגיד שזה היה ראוי שיניעהו לעשות הישר והטוב בעיני השם מפאת המקום אשר היה עומד עליו אדמת קדש הוא, אבל היתה אמו נעמה העמונית, ונטה לטבע המקור אשר ממנו חוצב וחטא עמה, כי הנה

נזכר בדברי הימים (דברי הימים ב' י"א י"ז) שעם היות שמלך שבע עשרה שנה, הנה לא עמד ביראת ה' ובעבודתו כי אם שלש שנים הראשונים ממלכותו, ובשאר השנים חטא בעבודה זרה, ולרמוז לזה אמר בכאן ושם אמו נעמה העמונית, שהיא היתה בירושלים עובדת עבודה זרה בזקנת שלמה כמו שנזכ', והיא הביאה בנה לחטוא יותר ממה שהטתו לקדושה ולעבוד את ה':

פסוק כב

והנה אמר שעשה יהודה הרע בעיני ה' ויקנאו אותו, ר"ל שהכיעסוהו יותר מאשר עשו אבותיהם בחטאתם אשר חטאו, להגיד שמרשעת המלך וחטאתיו נמשכו העם לחטוא ולהרשיע, כי בהיות המושל רשע עובד ע"ז כל משרתיו היו רשעים וכל עמו עושים כמוהו, (כג) ולזה אמר ויבנו גם המה, ר"ל שכמו שבנה רחבעם ואמו כן בנו הם גם כן במות לע"ז, (כד) וגם קדש היה בארץ, לפי שעשו ככל תועבות הגוים אשר הוריש השם ית' אותם מפניהם, ולא שתו לב שהקיאה אותם הארץ על חטאתם וילמדו לעשות כמעשיהם:

פסוק כה

והנה השם יתברך הענישם מיד על רשעתם, כי עלה שישק מלך מצרים על ירושלם בשנה החמשית למלכות רחבעם. ואתה תראה שרחבעם שלש שנים נטה אחרי ה' כמו שנזכר בד"ה, ובשנה הרביעית עבד ע"ז הוא ויהודה עמו, ומיד בשנה החמשית קבל ענשו על ידי שישק, והיה זה לפי שהקב"ה מדקדק עם חסידיו כחוט השערה כדבריהם ז"ל, (יבמות קכ"א ע"ב) ולכן האריך אפו לבני ישראל על חטאתם ולא האריך לבני יהודה שהיה בית ה' וקדושתו ביניהם, וכמאמר הנביא (עמוס ג' ב') רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם. ואמנם למה עלה שישק מלך מצרים על ירושלם, לא נזכר בכתוב סבת השנאה, וידמה ששישק להיותו אוהב את ירבעם מן הזמן ההוא אשר ברח אצלו במצרים, בא לצור על ירושלם להלחם בה בעבור ירבעם, ובדברי הימים (דברי הימים ב' י"ב) כתוב שהביא שישק על ירושלם אלף ומאתים רכב וששים אלף פרשים ואין מספר לעם אשר באו עמו לוביים תכיים וכושיים, וילכוד את ערי המצדות אשר ליהודה ויבא עד ירושלם, ושעשו בני יהודה תשובה ויכנעו לפני ה' וישלח אליהם את שמעיה הנביא לאמר נכנעו לא אשחיתם ונתתי להם כמעט לפלטה ולא תתך חמתי בירושלם ביד שישק כי יהיו לו לעבדים וידעו עבודתי ועבדות ממלכות הארצות. והנה היה להם גם כן זה מדה כנגד מדה, הם בחרו אלקים אחרים והיו עובדים אותם, ועם שותפות עבוד' הבית המקודש שהיו עובדים לה' בביתו ולאלקים אחרים

בבמותיהם, היה מהעונש שגם כן הם ידעו עבודתו ית' ועבודת מלכי האדמה אשר עלו להלחם בם.

פסוק כו

ולפי שהיה רחבעם נשען על העושר שנשאר לו מאביו, כי עם היות שנתפזר בזקנתו ממנו הרבה, הנה נשאר לו עכ"פ כמות רב ממנו, לכן היה מהעונש ששישק לקח את אוצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך ואת מגני הזהב אשר עשה המלך שלמה, כי שלשת מאות הצנה וכלי בית יער הלבנון וכלי משקה המלך אשר עשה זהב כבר נתפזרו בימי שלמה בזקנתו כמו שכתבתי.

פסוק כז

(כז-כח) וזכר הכתוב שעשה רחבעם תחתם מגיני נחשת ושהפקיד אותם על ידי שרי הרצים שהיו שומרים תמיד פתח שער בית המלך, באופן שכאש' היה בא המלך מביתו אל בית ה' ישאו הרצים אותם המגינים לפניו, ואחרי שובם השיבום אל תא הרצים, והוא הבית אשר היו שם הרצים שומרים פתח שער בית המלך. והנה עשה רחבעם זה מיראתו את מרד העם שהיה מתירא מהם, ולזה לא היה הולך ובא אל בית ה' כ"א בהיו' אנשי החיל סביבו שומרי' את ראשו.

פסוק כט

זהו מה שרא' הספור להגיד מעניני רחבע', ואין ספק שדברי' רבי' אחרים קרו בימיו, אבל לא רא' לכתב' כי אינם מכוונתו, והם היו כתובי' על ספר אחד שנעש' מספורי דברי הימים של כל מלכי יהודה, כי שם נכתבו ספורי רחבעם עמהם, וזה מורה שלמעלת שלמה נעשה לו ספר א' מספוריו בפני עצמו ולמלכי יהודה כלם נעשה ספר אחר, לפי שהי' שלמה שקול כנגד כלם:

פסוק ל

והנה זכר שכל ימי רחבעם היה לו מלחמה עם ירבעם, לפי שעם היות שנעדר ממנה בהתחלת מלכותו בדבר שמעיה הנביא, הנה אחר כך אחז בה.

פסוק לא

והנה זכר הכתוב בכאן פעם שנית אחרי זכרון מיתת רחבעם שהיה אמו נעמה העמונית, עם היות שכבר זכרו למעלה, להגיד שגם בשעת מותו לא עשה תשובה ולא שב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו, כי אפילו באותו עת היה נמשך אחרי ע"ז אמו, ולזה אחרי שאמ' כאן וישכב רחבע' עם אבותיו ויקב' עם אבותיו בעי' דוד, אמר ושם אמו נעמה, כלומר נקבר היה עם אבותיו אבל לא היה לבבו כלבבם, כי הוא היה בן נעות המרדות, והנה

אם כן זכר זה למעלה להגיד כאשר נטה לבבו לעבודה זרה, ועתה יזכור אותו להודיע מעלת נפשו בעת מותו שחיה בחטא ומת בפשע, והותרה בזה השאלה החמשית:
ואחרי פירוש פסוקי הפרשה והיתר שאלותיה ראוי שנשתדל להשיב תשובה מספקת לשאלה הששית אשר הערותי מהסרת המלכות מבית דוד וזרעו בהפך מה שיעד השם יתברך לדוד ע"י נתן הנביא, וכבר יוכל המשיב להשיב על הספק הזה דרך כלל, שכאשר יעד הקב"ה לדוד (שמו' ז' י"ד) בחטאת בניו וזרעו שלא יסיר המלכות ממנו אבל יענישם בנגעי בני אדם, לא אמר זה על חטא ע"ז כי אם על שאר העונות, וכמו שיורו עליו דברי היעוד באמרו אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן אשר בהעותו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם וחסדי לא יסור ממנו כאשר הסרותי מעם שאול אשר הסרותי מלפניך, וידוע ששאול לא חטא בע"ז אבל עבר על מצות ה', ולזה אמר שבנו של דוד יהיה לו לבן, ר"ל שיאמין באלהותו ולא יטעה אחרי אלקים אחרים כבן שיכיר את אביו וישמור כבודו והוא ית' יהיה לו לאלקים ולאב, כי לא יהיה לו אלוה אחר, ועם ההנחה הזאת מהאמונה השלמה בו יתברך הנה בהעותו, ר"ל כאשר בנו וזרעו יעותו דרכיהם ויחטאו בשאר החטאים ממצות עשה ומצות לא תעשה, יוכיחם השם בשבט אנשים ובנגעי בני אדם, ר"ל שלא יהיה העונש עונש מלכים שהוא הסרת המלכות, כי אם עונש שאר האנשים ונגעי שאר בני אדם, אם מהחלאים או שאר הצרות הכוללות לבני אדם לא המיוחדות למלך במה שהוא מלך, וזהו וחסדי לא יסור ממנו, שהוא המלכות, כאשר הסרותי מעם שאול, ר"ל כי עם היות ששאול נענש בהסרת המלכות בהחלט על חטאיו, הנה זרע דוד לא יענש כן. הנה לא אמר בכל זה אם ילכו אחרי אלקים אחרים או אם ישתחוו לאלקי נכר הארץ, כי זה אין ספק שיחייב הסרת המלכות, כי אחרי שהמלך יושב על כסא ה', הנה כאשר יסור לבבו מאחרי ה' לא יהיה משורת הדין שישב עוד על כסאו, אבל בהכרח יסירהו השם יתברך מהמלכות ולא ישב עוד במקומו בארץ, אחרי אשר לבבו נוטה מאחריו, ומפני זה נאמר שם לדוד ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם לפניך כסאך יהיה נכון עד עולם, רוצה לומר כאשר יהיה ביתך וממלכתך נכון עד עולם, רוצה לומר שלם באמונותיהם שהוא השלמות האמתי באמונות, אז יהיה הכסא נכון עד עולם לא בזולת זה התנאי כמו שפירשתי שם, ומפני זה גם כן אמר שלמה בתפלתו ועתה ה' אלקי ישראל שמור לעבדך דוד אבי את אשר דברת לו לאמר לא יכרת לך איש מלפני יושב על כסא ישראל, רק אם ישמרו בניך את דרכם ללכת לפני כאשר הלכת לפני וגומר, שביאר היות ירושת המלכות בתנאי שזרע דוד ישמרו את דרכם לפני השם, ר"ל בענין האמונה ועבודת אלוהותו יתברך כדוד, אבל אם יעבדו ע"ז כבר נפסלו ונפרדו מהיותם מזרע דוד,

ולכן לא ירשו עוד מלכותו לפי שאינם בניו, ואחרי ששלמה ורחבעם נטו מאחרי השם באמונתם ונמשכו אחרי הע"ז, אם בעבדם אליה ואם בתתם מקום בארץ לנשיהם ובני ביתם לעבדה, היה משורת הדין שיוסר מהם המלכות האלקי, ואחרי כן כאשר ישראל כלו עבדו אלקי העמים ויעזבו את ה' נעזבה הארץ מהם והמלכות מזרע בית דוד, והיה החטא מתיחס לעונש ומדה כנגד מדה, הם לא רצו לתת לאלוה יתברך העבודה וההכנעה והאמונה אשר היו מחויבים בה ואשר הורישו מאבותם ועזבוהו, גם הוא יתברך לא רצה לתת להם ארצו וכסא מלכותו ויגל ישראל מארץ ה' וזרע בית דוד הוסר מכסאו, ולא עבר הקב"ה אם כן על שבועתו ולא חלל בריתו ומוצא שפתיו אשר דבר לדוד לא שנה. זהו הדרך הכולל בתשובת זה הספק והוא האמת בעצמו. וכבר נוכל להשיב עוד לזה, שאף שנודה שמה שיעד האל יתברך לדוד על זרעו אשר בהעותו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם שנאמר גם על חטא ע"ז, הנה לא עבר יתברך שבועתו ולא שקר באמונתו ודבריו, לפי שלא יעדו שזרעו תמיד ימלוך על כל השבטים, אבל שלא יסירהו מהמלכות, ר"ל בהחלט מהיות מלך לא על השבטים כלם ולא על מקצתם, וכמו שאמר וחסדי לא יסיר ממנו כאשר הסרותי מעם שאול אשר הסרותי מלפניך, והנה משאול הוסר המלכות בהחלט ולא נשאר מזרעו מולך לא על כל ישראל ולא על מקצתו, וההסרה אשר כזאת יעדו יתברך לדוד שלא יעשה לזרעו, ולכן בהיות שהסיר מרחבעם קצת המלכות ונשארו עמו שבט יהוד' ובנימן, הנה היה הייעוד קיים ועומד ולא עבר השם יתב' עליו, ואולי שלרמוז לזה אמר אשר בהעותו והוכחתיו בשבט אנשים, ר"ל שיוכיחהו וייסרהו בשישאר עמו שבט אנשים לא השבטים כלם כי אם שבט יהודה שהיה נכלל עמו בנימין כמו שזכרתי למעלה, וכן אמר אחיה לירבעם והשבט האחד יהיה לו למען עבדי דוד, ושגם כן ייסרהו בנגעי בני אדם שהם החלאים ושאר המצוקות, הנה אם כן בימי רחבעם לא נתבטל הייעוד שבא לדוד על התמדת כסא מלכותו ביד בניו וזרעו, כיון שנשאר מלך יהודה מזרעו. ואמנם בבית שני לא היו החשמונים מלכים, אבל היו אנשי חיל יראי אלקים אשר קמו בעבור כבוד השם יתברך וכבוד ביתו להלחם עם האויבים, לפי שמימי צדקיהו מלך יהודה אשר בני ישראל הפליגו לחטוא נחרבה ירושלם וגלתה יהודה, ובהיות ישראל נגלה מאדמתו לא היה מקום למלוך איש מבית דוד, ואם לא היה ישראל עומד באדמתו לא היה אפשר שימלוך עליהם אדם לא מזרע דוד ולא מזרע אחר, כי היה עקר היעוד וכוונתו שבהיות מלך בישראל יהיה מזרע דוד ולא מזרע אחר, ולכן תמצא שאחרי אותו הייעוד ישב דוד לפני השם והתפלל על קיומו, והיה עקר תפלתו על ישראל ואחר כן על כסאו, להיותם מצטרפים והיה בלתי אפשר שיתקיים

מלכותו וכסאו כי אם בקיום עם ישראל, וז"ש שם ויגדל שמך עד עולם, לאמר ה' צבאות אלקים על ישראל ובית עבדך דוד יהיה נכון לפניך, רוצה לומר שבהיות שמו עד עולם והשם הוא שיי' צבאו' יקרא אלקי ישרא' ויהיה אלקים עליהם והם יהיו עמו ונחלתו בארצו אשר נתן לאבותם, אז יהיה בית דוד וכסאו נכון לפניו, אבל אם חטא ישראל ועזבו את ה' נאצו את קדוש ישראל, ובעבור זה נזורו אחור ויגל יהודה מעל אדמתו, לא היה אפשר שתתמיד מלכותו וכסאו בהעדר העם, ואותו הגלות אשר נגזר על ישראל בימי צדקיהו המלך, הוא עצמו אשר אנחנו בו היום הזה, ופקידת בית שני לא היתה גאולה שלמה, כי לא שבו השבטים הגולים לארץ אחוזתם ולא נתקיימו הנבואות שנבאו בגאולה האמתית ותנאיה, אבל היתה פקידה חלושה שכורש פקד את העם לתת להם רשות לעלות ירושלם, ושבו בנים לגבולם מעט מהרבה, ותמיד היו נכנעים אם למלכי פרס ואם לרומיי', ואף בביתם אשר עשו לא היה ארון העדות ולא אש מן השמים ולא נבואה ואורים ותומים ושאר הדברים המורים על קדושת הבית ושרות השכינה בתוכה, ולכן כאשר חסרו מהם אותם הדברים הקדושים והאלקיים, חסר גם כן מהם מלכות בית דוד להעדר העם ולהעדר האלהות השוכן בתוכם, ולא היה זה אם כן בטול הייעוד. ואמנם תלונת המשורר (תלים פ"ט) כאשר תשתדל היטב לא תמצא שהיתה כוונתו להתרעם נגד האל יתברך למה הסיר הממלכה מזרע דוד, כי אם לעורר רחמיו שישיב שבות עמו, וכמו שמשה ע"ה כשהתפלל על מעשה העגל על ישראל לקח זכות אבות להסתייע ממנו כמו שאמר (שמות ל"ב י"ג) זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת וגומר, כך איתן האזרחי לקח זכות דוד להגין בעד עמו, והיה תכלית דבריו שבעבור החרפה הנמשכת לזרע דוד יקבץ השם יתברך פזוריו ויביאם לארצו, באופן שימלוך זרע דוד עליהם, ולזה אמר אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון וגו', רוצ' לומ' שישראל היו מאושרים כאשר היו הולכים בתורת ה' ובאור פניו, כי הוא היה תפארת עוזמו וגומר, ואז בהיותם טובים וישרים בלבותם דברת בחזון לחסידיך, רוצה לומר כי כאשר היו ישראל מאושרים ודבקים באלקיהם היתה השגחתו דבקה בהם, עד שהקים להם מלך נאמן והוא דוד ונתן לו מכחו ואמצו ועזרו. ואמר גם כן מה שהשפיע על שלמה בנו שגם כן היה דוד ויוצא מחלציו באמרו ושמתי בים ידו וגו', הוא יקראני אבי אתה וגומר, אף אני בכור אתנהו וגומר, ושיעדו בהתמדת כסאו וקיומו כימי השמים, ואם בניו וזרעו יהיו חטאים בהיותם עוברים על מצות התורה, הנה יפקוד עונם בשבט, רוצה לומר בנגעים ובחלאים, או בשבט שימליכו על שבט אחד לבד, כמו שהיה ברחבעם כפי מה שפירשתי, אבל חסדו לא יסור ממנו, שהוא המלכות, כמו שהסירו משאול, אבל יהיה

ענינו כענין השמש והירח, רוצה לומר שהם מפאת עצמם מאירים, ואם לפעמים ילקו יהיה זה בסבת הארץ לא שיהיה הלקות במאורות עצמם, וכן יהיה הענין בזה שזרע דוד תמיד ישב מוכן למלכות אם לא ילקה מפאת העם שהם במדרגת הארץ, וזהו אמרו וכסאו כשמש נגדי כירח יכון עולם ועד בשחק, ר"ל שהעד שהוא הירח הוא תמיד נאמן אבל פעמים יסתר אורו בסבת עבירות הארץ, וכן יהיה ענין זרע דוד שפעמים יוסר מלכותו בסבת ישראל. ופירש הנמשל בזה באמרו ואתה זנחת ותמאס וגומר, ר"ל זנחת ותמאס בישראל אשר זכר, ובעבורם התעברת עם משיחך ובסבתם נארת ברית עבדך וגומר, רוצה לומר שקלל ברית דוד וחולל לארץ נזרו, לפי שפרץ כל גדרותיו שם מבצריו מחתה, והגדרות והמבצרות הם שבטי ישראל, וחולל כתר המלך כאשר העם נתן למשסה ולבוזזים, ועליהם אמר שסוהו כל עוברי דרך וגומר, הרמות ימין צריו וגומר, שזה כלו על ישראל נאמר. ואמר אף תשיב צור חרבו על זרע דוד הנזכר, יאמר ואם ירצה המלך מזרע דוד לעמוד על עמו ולהציל את בני מלכותו, אתה אלקינו צורנו תשיב אחור חרבו ולא הקמותו במלחמה, ועם זה נחרב הבית המקודש שהיה מטהר ומלבן כל הפשעים והעונות, ועליו אמר השבת מטהרו, ובזה כסאו לארץ מגרת. ובעוד ימים מעטים נהפך שמחתם ליגון, וזהו הקצרת ימי עלומיו, כי הימים אשר היו ישראל על אדמתם שהמשיל בעלמות ובחרות היו מעטים, וימי הגלות רבו כמו רבו שהם נמשלים לזקנה ולמיתה, ועל זה התפלל שאעפ"י שעונותיהם הטו אלה ישוב ירחמם, וזהו אמרו עד מה ה' תנאף לנצח תבער כמו אש חמתך, ושאין ראוי שישים נגד עיניו חטאת ישראל ושהלכו אחרי ההבל ויהבלו, כי הנה גם כן כל האומות הולכים אחרי ההבל, וזהו זכור אני מה חלד, כלומר מה חלק אני מהמציאות, ועל מה שוא בראת כל בני אדם, שכלם מאמינים בשוא נתעה ואין להם גלות כישראל, כי אינם סובלים מהרעות כי אם המות וזו כוללת היא לכל אדם, כי מי גבר יחיה ולא יראה מות וגומר? וגם תשים נגד עיניך החסדים הראשונים אשר עשית עם אבותינו במצרים בהיותם עובדי ע"ז כמו שנזכר בספר יחזקאל, (יחזקאל ט"ז וכ') ועוד תשים כנגד עיניך זכות דוד עבדך וזהו נשבעת לדוד באמונתך, ובעבור כל זה זכור ה' חרפת עבדיך, רוצה לומר החרפה שישראל סובלים בגלות, שאתי בחיקי כל רבים עמים, שאני סובל חרפת כל העמים הרבים אשר נתפזרתי שם, וזהו אשר חרפו אויביך ה', ר"ל חרפ' עבדיך שאמרתי היא אשר חרפו אותם אויביך, או יאמר שהאויבים היו חרפים את השם יתברך, וזהו אשר חרפו אויביך השם, וגם כן אשר חרפו עקבות משיחך, רוצה לומר איחור ביאת משיחך שעתיד להגלות, שעקבו' נאמר על הפסיעות או על העכובים, לפי שהעקב הוא באחרית האדם, ואנחנו אין אנו מתרעמים ומחרפים

אותך והמשיח על זה חלילה וחס, כי ברוך ומבורך יהיה שמך לעולם אמן ואמן. הנה התבאר מזה שלא היה כוונת המשורר לעשות תרעומת ותלונה מהאל יתברך, כי אם לחלות פניו שימהר יחישה מעשהו ויביא משיח צדקו, והנה תלה תפלתו בזכות דוד ובייעוד זרעו, לפי שכאשר נחלק המלכות אמר הקב"ה לירבעם ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים, וזה מוכיח שעוד תשוב המלכות הכללי לכסא דוד ולזרעו, ולכן היה מתפלל שיעשה עמו אותו חסד אשר יעדו, וכמו שיעד על זה הנביא יחזקאל עליו השלום (שם ל"ז ט"ז י"ז) ויהי דבר ה' אלי לאמר ואתה בן אדם קח לך עץ אחד וכתוב עליו ליהודה ולבני ישראל חבריו ולקח עץ אחד וכתוב עליו ליוסף עץ אפרים וכל בית ישראל חבריו וקרב אותם אחד אל אחד לך לעץ אחד וגומר, וביאר הנמשל באמרו הנה אני לוקח את בית ישראל מן הגוים אשר הלכו שם, וקבצתי אותם מסביב והבאתי אותם אל אדמתם ועשיתי אותם גוי אחד בארץ בהרי ישראל, ומלך אחד יהיה לכלם למלך ולא יהיו עוד לשני גוים ולא יחצו עוד לשתי ממלכות עוד וגומר, ועבדי דוד מלך עליהם ורועה אחד יהיה לכלם וגומר:

פרק טו

פסוק א

הפרשה השביעית תספר עניני אביה בן רחבעם, ועניני אסא בן אביה מלכי יהודה, ועניני מלכי ישראל שמלכו בימיהם, רוצה לומר נדב בן ירבעם ובעשא ואלה בן בעשא וזמרי ועמרי ובנו אחאב ששה מלכי ישראל אלה שמלכו בימי אסא מלך יהודה, ותספר ענין יהוא בן חנני שנבא על בעשא. תחלת הפרשה ובשנת שמנה עשרה למלך ירבעם בן נבט מלך אביה על יהודה וגומר, עד ויאמר אליהו התשבי וגומר.

והנה שאלתי בפרשה הזאת שש השאלות:

השאלה הראשונה במה שאמר הכ' ב' פעמי' ומלחמה היתה בין רחבעם ובין ירבעם, כי הנה בסוף הפר' הששית שעברה אמר ויתר דברי רחבעם וגו', ומלחמה היתה בין רחבעם ובין ירבעם כל הימים, ובזאת הפר' אמר ג"כ פעם ב' ומלחמה היתה בין רחבעם ובין ירבעם כל ימי חייו, והוא כפל מבואר:

השאלה השנית באמרו ומלחמה היתה בין אסא ובין בעשא וגומר, ויעל בעשא וגו', ואם עדיין לא נזכר' מיתת נדב בן ירבעם ועניני המלכתו ולא מלכות בעשא, איך זכר המלחמות אשר עשה בעשא, וקראו מלך ישראל בהיותו מולך אחרי נדב? והיה ראוי שיזכור ראשונה עניני נדב עד מותו והמלכת בעשא תחתיו, ואז יזכור את מלחמותיו,

ואתה תראה שזכר כאן בספורי אסא המלחמה שהיה לו עם בעשא מלך ישראל, ואחרי זה יספר שמלך נדב בן ירבעם על ישראל ושהכהו בעשא ואחרי זה יזכור שמלך בעשא, ובאו הספורים האלה אם כן מבולבלים שלא כסדר:

השאלה השלישית באמרו בשנת שלש לאסא מלך יהודה מלך בעשא, וזכר שמלך עשרים וארבע שנה, והיתה אם כן עלותו לבנות את הרמה בשנת שבע ועשרים שנה לאסא, והוא סותר למה שנאמר בספר דברי הימים (דברי הימים ב' ט"ז א') שהיה זה בשנת שלשים ושש למלכות אסא:

השאלה הרביעית במה שאמר פעם ב' ומלחמה היתה בין אסא ובין בעשא מלך ישראל כל ימיהם, וזה כבר נזכר בפסוק אחר כזה עצמו בספורי אסא, ויקשה א"כ ההכפל הזה:

השאלה החמשית באמרו וגם ביד יהוא בן חנני הנביא דבר ה' אל בעשא ואל ביתו וגומר, והנבואה הזאת היא אשר זכר למעלה ויהי דבר ה' אל יהוא בן חנני על בעשא וגומר, ולא ידעתי למה נשנית ונכתבה שתי פעמים זה אחר זה ללא צורך? כל שכן שנכתבה אחרי שזכר מיתת בעשא ושמלך אלה בנו תחתיו וחזר לספר מה שנבא יהוא לבעשא:

השאלה הששית למה נחשב לעון לבעשא על הרגו לנדב בן ירבעם, כמו שאמר ועל כל הרעה אשר עשה בעיני ה' להכעיסו במעשה ידיו להיות כבית ירבעם ועל אשר הכה אותו, והנה נדב היה רע מעללים והוא יתברך דבר על בית ירבעם הדבר הזה על ידי אחיה השילוני, ואם הוא עשה זה בדבר ה' איך נחשב לו לעון? והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות כלם:

ובשנת שמנה עשרה וגומר. ספר הכתוב שבשנת שמנה עשרה למלך ירבעם בן נבט מלך ישראל, היה שמלך אביה בן ירבעם על יהודה, (ב) ומלך שלשה שנים לא עוד, לפי שהלך בכל חטאת אביו ומת בקצרות ימים. ואמר שהיה שם אמו מעכה בת אבישלום, להעיר שהיתה לאמו טבע אביה אבישלום בן דוד, שהיה איש רע מאד, ובתו מעכה היתה מתכונתו, ואביה בנה היה ג"כ מטבעה ותכונתה. ובדברי הימים (דברי הימים ב' י"ג ב') כתוב שהיה שם אמו מיכיהו בת אוריאל מגבעה, וכלו אחד, כי שמה זכר השם אשר היא היתה מתיחסת אליו, וכאן זכר הכתוב שמה העצמי ושם אביה אשר נטה בתה אליו:

פסוק ג

וזכר שגם כן הלך בחטאת אביו, הנה אם כן נדמה לאמו בגאוה וסכלות ורוע לב, ונדמה לאביו בחטאת ע"ז אשר עבד אבל לא נדמה אל דוד זקנו, כי עם היותו מפאת האם ומפאת האב מזרע בית דוד, לא לקח מאמונתו ויושר לבבו דבר, וקבל מהם הרע ואת הטוב

לא קבל, שהנה רחבעם אביו אמרנו שאמו נעמה העמונית הטתה את לבבו, אבל אביה שהיתה אמו בת אבישלום בן דוד והיה אביו רחבעם בן שלמה בן דוד, אעפ"י שמשני צדדיו היה מזרע בית דוד לא דמה אליו בישרות לבבו, וזהו אמרו ולא היה לבבו שלם עם ה' אלקיו כלבב דוד אביו. גם כי היה לו סבה אחרת חזקה מאד ללכת בדרכי דוד, (ד) והיא שלמענו נתן השם אלהיו לו ניר בירושלים להקים את בנו אחריו, כלומר להקים זרעו על כסא ממלכתו ולהעמיד את ירושלם, כי יותר יעמידו העיר והבית המקודש מלכי בית דוד להיותו בנין אביהם משיעמידוהו מלכי ישראל שלא היו מזרעו. וניר הוא שם הארץ הנעבדת באופן שיתנו הצמחים אשר בה את פרים, וכאלו אחר שבעבור דוד השאיר השם יתברך בירושלם קיום זרעו לתת את פרים, ועכ"ז לא הלך זרעו בדרכיו:

פסוק ה

וזכר שהיה הקב"ה עושה כל זה בעבור דוד ליושר לבבו, כי עשה את הישר בעיניו ולא סר מכל אשר צוהו כל ימי חייו. והתבונן אמרו רק בדבר אוריה החתי, שיורה שענין בת שבע לא נחשב לדוד עון, (כי ראויה היתה אליו) כי אם מות אוריה:

פסוק ו

ואמנם אמרו אחרי זה ומלחמה היתה בין רחבעם ובין ירבעם כל ימי חייו, הוא להודיע שבהיות אביה בחור וטוב בחיי רחבע' אביו היה לוח' תמיד עם ירבעם, ולפי שזה נזכר למעלה בספורי רחבעם ראה הכתוב להודיע עתה שאותם המלחמות אביה היה סבתם, והוא היוצא ובא במלחמות יותר מאביו, ולזה אמר כאן ומלח' היתה בין רחבעם ובין ירבעם כל ימיו, וכנוי כל ימיו שב לאביה, שכל ימי אביה אחרי שהיה בחור בימי אביו התמיד המלחמה שהיה בין אביו ובין ירבעם, וכן גם כן היתה המלחמה אחרי שנמלך אביה עם רחבעם, לפי שאביה התמיד בה תמיד, ולפי זה אין כאן מאמר שיהיה מותר, והותר' בזה השאלה הא': וכבר נזכר בדברי הימים (שם שם) שמלחמה חזקה היתה בין אביה ובין ירבעם אחרי המלכ' אביה, ושדבר אביה דברי כבושים לישראל להוכיחם על עזבם מלכות בית דוד, ושהיה רחבעם אביו נער ורך הלבב, והיה זה להתנצלו על אשר השיבם אבי הכה אתכם בשוטים ואני איסר אתכם בעקרבים, שעשה זה להיות נער בעניניו ולהיותו רך לבב מעודן ומעונג ומבלי מוסר לרוב השלוה אשר היה בימי שלמה ולא ידע נימוסי המלחמה, והוא ממה שיורה שהיה אביה אמיץ לבו בגבורי', והיה במלכו רב השנים מאביו ומנוסה במלחמותיו. ואמנם מה שנאמ' שם ולא עצר כח ירבעם עוד בימי אביהו ויגפהו השם וימות, אחשוב שפירושו שנגף השם את ירבעם ומת, כי לא זכר עוד דבר ממנו, וכאלו אמר שלא עצר כח נגד אביה עד מות ירבעם

עם היות שמת אחר אביה. וחז"ל (ב"ר פר' ס"ה דף ע"ג ע"ד) הבינוהו באופן אחר שמת אביה, כמו שהבאתי מדבריהם. ועוד תראה ששם נאמר שנגף השם את ירבעם ואת ישראל לפני אביה ובני יהודה ויפלו חללים מישראל חמש מאות אלף איש בחור, ואני ראיתי בספר יוסף בן גוריון אשר כתב לרומיים ממלחמות היהודים שכתב בזה שנפלו חללים במלחמה הזאת חמשים אלף איש בחור, ותמהתי ממנו איך נטה מדרכי הכתוב ואמתתו? וכן ראיתי שכתב בספרו ג"כ נדבת דוד אשר עשה לבית ה', שבמקום מה שנאמר בדברי הימים (דברי הימים א' כ"ב י"ד) והנה בעניי הכנותי לבית ה' זהב מאה אלף ככר, כתב הוא חמש אלף ככר, וכפי מה שיראה בחפוש דברי האיש הזה, רואה אני שלא נטה כל כך מדברי הנביא אשר כתב בספר מלכים כמו שנטה מדברי עזרא שכתב בספר דברי הימים, והיה כוונתו לדבר לרומיים דברים מתישבים על לבם, וכאשר מצא דבר גדול וזר יקשה בעיניהם האמנתו, התאמץ לכתוב לשכך את אזנם כפי מה שעלה על לבו, ולא חשש לנטות מדברי הכתובים, והוא בעיני עון פלילי ושגעון ותמהון לבב. אם עון פלילי, להיותו מכחיש פשוטי הכתובים שנאמרו ברוח הקדש, והוא בכלל (במדבר ט"ו ל"א) דבר ה' בזה. ואם שגעון, לפי שמה שחשב שהיה בלתי אפשר הוא אפשרי בעצמו, ואין ראוי להכחיש אם היו לדוד זהב מאה אלף ככר, כי הנה מצאנו (בסי' ט' כ"א) שבא לשלמה באניה שעשה בעציון גבר בפעם אחת זהב ארבע מאות ועשרים ככר, וכתיב (בסי' י' י"ד ט"ו) ויהי משקל הזהב אשר בא לשלמה בשנה אחת שש מאות ששים ושש ככר זהב, לבד מאנשי התרים ומסחר הרוכלים וכל מלכי הערב ופחות הארץ, ואם לשלמה בא בשנה אחת יותר מאלף ככר מכל הדברי' האלה מבלי שיבא לידו משלל המלחמות כלל, מי המונע שדוד בארבעים שנה שמלך לא יקבץ ויאסוף ויכנוס בתאותו לבנין בית האלקים זהב ככר מאה אלף? בהיות שבאו לידו משלל מלחמות האויבים דבר בלתי משוער, ונוסף עליו שברכת ה' היא תעשיר. הנה זה אם הוא אפש' רחוק בעיני יוסיפון, אינו מכת הנמנע ואינו רחוק בעיני השכל הישר, גם מיתת חמש מאות אלף איש במלחמת אביה עם ירבעם, למה הוקשה בעיניו? והנה בן רמליהו הרג וישב מבני יהודה קרוב לזה המספר, וגם אני ראיתי בספורי דברי הימים והמלחמות אשר היו בין הטרוייאנו"ש והיונים ובין הרומיים והאפריקאנו"ש בימי הניבא"ל, ובין אומת אדום מהספרדים עם הישמעאל' אשר קנו ספרד, שמתו במלחמה אחת יותר ויותר מחמש מאות אלף איש מצד אחד, ואם זה קרה להם בכח אנושי, למה נכחיש עדות הכתובים כמו שיעידו שנעשה לישראל בהשגחה אלקית ועל דרך נס? וכמה פעמים ראינו נמסרים רבים ביד מעטים ויעשו בהם מכת חרב והרג ואבדן עד בלי די, כי הנה אין מעצור ביד

השם להושיע ברב או במעט, ואין לזוז מפשט הכתובים, ועזרא לא כתב בדברי הימים דבר מעצמו, כי אם מה שמצא בספורים האמתיים שנכתבו בישראל, וכמו שאמר שם על זה הספור (דברי הימים ב' י"ג כ"ב) ויתר דברי אביה ודרכיו ודבריו כתובים במדרש עדו הנביא, והוא ממה שיורה שמה שכתב בזה עזרא כבר כתבו ראשונה אותו נביא בדבר ה'. והנה לא נכתב כאן בספר מלכים המלחמה העצומה הזאת אשר היתה בין אביה וירבעם, לפי שלא היה כוונת הנביא כותב זה הספר כי אם לכתוב המלכים ועניניהם בינם למקום יתברך אם היו טובים וישרים בלבותם או הרשיעו לעשות, ובזה עשה עקר ספוריו ונסתפק בשאר הדברים לספרם בקוצר, כמו שעשה בזה שאמר לבד ומלחמה היתה בין אביה ובין ירבעם וגומר, אמנם עזרא שרצה לשבח עניני מלכי יהודה האריך בספורי מלחמותיהם:

פסוק ט

(ט-י) וספר הכתוב שמלך אחרי אביה אסא בנו בשנת עשרים לירבעם, וכבר נזכר קודם זה שירבעם ורחבעם מלכו כאחד, והנה רחבע' לא מלך כי אם שבע עשר' שנה, ואם אביה מלך בשנת שמנה עשרה לירבע' ומל' שלש שני', יתחייב בהכר' שמלך אסא בשנ' עשרי' ואחת למלכות ירבעם, ואיך אמר הכתוב בשנת עשרים? אם לא שנאמר שרחבעם נכנס בשנת שמנה עשרה, ולא מנה לו אותה שנה לפי שלא השלימה ומנה אותה לאסא, ולכן היתה המלכת אסא בשנת עשרים. וספר הכתוב מאסא שמלך ארבעים ואחד שנה, כי מפני חסידותו האריך ימים על ממלכתו כדוד ושלמה אבותיו ומלך ארבעים שנה כמו הם, לקיים מה שנאמר (משלי י' כ"ז) יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה, ולכן היה שירבעם לא האריך ימים, ונדב בנו לא מלך כ"א שלש שנים, ולכן בעשא ואלה בנו להיותם רשעים מתו כלם בקצרות שנים, (יא) אמנם אסא מלך כל כך לפי שהוא עשה הטוב והישר בעיני השם והלך בדרכי דוד. ואמנם אמרו ושם אמו מעכה בת אבישלום, אין פירושו שהיא ילדתו, כי היא היתה אמו של אביו כמו שנזכר למעלה, אבל לפי שהיא גדלתו קראה הכתוב אמו. והעיר בזה שלא היה אסא כאביה אביו, ולא כרחבעם אבי אביו שנמשכו אחרי מדות ומנהגי אמותיהם לפי שגדלו עמהם, כי הנה אסא גדל גם כן עם מעכה ולא נמשך אחרי' בחטאתיה אבל היה בהפך, שעם היותה אמו הסירה מהיות גבירה בעבור שעשתה מפלצת לאשרה, (יב-יג) ואסא בהסירו את הגלולים מן הארץ כרת את מפלצת אמו וישרוף אותה בנחל קדרון, לפי שע"ז אסור בהנאה, ולכן השליך אותה לנחל כדי שלא יהנה ממנה אדם:

פסוק יד

וזכר שהבמות לא סרו והיו העם מעלים עליהם, לא לשם ע"ז כי אם לשם ה' כמו שהיו עושים קודם בנין בית המקדש, ובזה היו חוטאים, לפי שכאשר נבנה בית ה' נאסרו הבמות כלם, כמ"ש הכתוב (דברים י"ב י"ג) השמר לך פן תעלה עולותיך וגו', כי אם אל המקום אשר יבחר ה' וגומר, אבל עכ"ז היה לבב אסא שלם עם ה' כל ימיו, (טו) והביא את קדשי אביו וכל שאר הקדשים אל בית ה', וכ"כ בד"ה (דברי הימים ב' ט"ו י"ט) וקדשיו. ולי נראה שאביה אביו ורחבעם הוציאו מבית ה' דברי הקדש מהאוצרות, וזכר כאן שאסא הביא שמה אוצרות אביו ואוצרות בית ה' אשר הוציאו אבותיו משם, ויהי' שעורו ויבא אסא לה' שזכר למעל' את קדשי אביו וקדשי בית ה', שכלם הביאם לפניו ית' אל ביתו. והנה בד"ה (שם) כתוב הערי' אשר בנה המל' אסא ואנשי חיל אשר הכין, והמלחמ' אשר הי' לו עם הכושיים, והנבואה אשר באהו עליו, ואיך נגפם השם ית' לפניו, והתפלות אשר התפללו עליו וההודאות אשר נתנו לו ית' על התשועה, והקרבנות אשר העלו בבית ה', אבל הדברים האלה לא כתבם הנביא פה בספר מלכים, כי הי' כוונתו בספורים האל' זולת מה שכוון בהם עזרא הסופר בכתבו ספר ד"ה, כי הוא כוון לספר שם המעלות והתושבחות שהיו במל' יהודה ועם זה תכונותיהם הטובה היא אם רעה, והנביא בכאן בספר מלכים לא כוון לספר גדולתם ומעלתם כ"א הסתעפותם וזמניהם וצדקתם או רשעתם לא לדבר אחר, ולזה זכר בענין אסא ישרו וצדקת לבבו, (טז) וזכר מיד אח"ז במה חטא לאלקים, (יז) והוא שבעשא מלך ישראל אשר הי' בזמנו ובהיותם במלחמה עלה בעשא זה על יהודה והיה בונה מבצר עיר ומגדל ברמה, כדי שלא יוכל העם לצאת ולבא בירושלם, והנה אסא לא דרש את ה' עליו ולא התפלל אליו להשיב דעתו וגם לא יצא להלחם בו, (יח) אבל לקח כל הכסף והזהב הנותרים באוצרות בית ה' וישלחם אל מלך ארם כדי שיעלה על ערי ישראל, באופן שיעל' בעשא מעליו, (כ) וכן עשה שעלה מלך ארם ויך את עיון ואת דן ואת אבל בית מעכה שהוא אבל מים הנזכר בד"ה (דברי הימים ב' ט"ז ד'), ואת כל כנרות שהיא ארץ שמנה, ורז"ל (בר' פר' צ"ח דף קי"א ע"א) הפליגו בספו' שבח פירותי' ואמרו שהיו מקומות נחלקים שמנים וטובים כלם, על כל ארץ נפתלי, ר"ל ועל כל ארץ נפתלי, וחסר וי"ו התוספת:

פסוק כא

ובעשא כששמע זה חדל לבנות הרמה וילך לשבת בתרצה כי שם היה ביתו, ולא רצה להלחם עוד עם אסא, ויונתן תרגם בתרצה תרעתא, כלומר שישב עשוק ורצוץ כל ימיו מפני מלך ארם:

פסוק כב

וספר שאסא צוה בכל אנשי ארץ יהודה כשעלה בעשא משם אין נקי, ר"ל שלא ישאר אדם נקי. (סוטה י' א') (אפילו החתן כל שנתו, שאמרה תורה (דברים כ"ד ה') נקי יהי' לביתו,) מלכת אל הרמ' להביא משם העצי' והאבנים אשר הכין בעשא לבנין, ובנה מהם את גבע בנימן ואת המצפה, כי פחד אולי ישוב בעשא לבנות הרמה. והנה נזכר פה הספור הזה, לא להודיע ענין המלחמה הזאת, כי לא היה זה מקומו, כי אם לספר במה חטא לאלקים, כי אחרי שזכר צדקתו ויושרו זכר לעומת זה במה היה חטאו, וכבר נזכר בד"ה (דברי הימים ב' ט"ז ז') שבעת ההיא בא חנני הרואה אל אסא מלך יהודה ויאמר אליו בהשענך על מלך ארם ולא נשענת על ה' אלקיך על כן נמלט חיל מלך ארם מידך, הלא הכושים והלובים היו לחיל לרוב לרכב ולפרשים הרבה מאד ובהשענך על ה' אלקיך נתנם בידך, כי ה' עיניו משוטטות בכל הארץ להתחזק עם לבבם שלם אליו נסכלת על זאת כי עתה יש עמך מלחמות, וזכר שם שכעס עליו אסא ויתנהו בית המהפכת וגו', ולפי שלא נזכרה בכאן מלחמת הכושיים, לכן לא הביא בכאן הנביא כותב הספר זאת הנבואה אשר נבא חנני לאסא על דבר מלך ארם, לפי שהיתה מדברת מתשועת מלחמת הכושיים שלא זכרה. הנך רואה שבא הספור הזה להגיד חטאת אסא, ולכן זכר מלחמת בעשא קודם שיספר המלכתו ולא המלכת נדב שקדם לו, לפי שלא בא הכתוב לספר מלחמות בעשא כי אם להגיד במה חטא אסא ולכן הוצרך להקדים כאן הספור הזה, והותרה בזה השאלה השנית: ואמנם מתי היתה מלחמת בעשא ועלותו לבנות הרמה, קשה להבין מתוך הפסוקים אשר בד"ה וכאן. וה"ר דוד קמחי כתב שמה שאמר הכתוב כאן שבשנת שלש לאסא מלך בעשא, אין פירושו בשנת שלש למלכו כי אם בשנת שלש שהתחיל להלחם עם מלכי ישראל, ונלחם תחלה עם נדב בן ירבעם ולשלש שנים לזה מלך בעשא ונלחם עם אסא, כמו שאמר ומלחמה היתה בין אסא ובין בעשא כל ימיהם, ומלחמה זו שעלה בעשא לבנות הרמ' היתי' בשנת עשרים ושלש למלכו' בעשא שהיא שנת שלשים ושלש לתחלת מלכותו של אסא, שהיא שנת חמש ועשרים או שש ועשרים למלחמות אסא, כי שנה שניה של נדב בן ירבעם מנה אותה גם כן לבעשא כי לא שלמה לו השנה, ועשר שנים ששקטה הארץ בתחלת מלכות אסא כמו שאומר בד"ה לא מנה אותם לנדב בן ירבעם, ושתי שנים מהם היו בימי ירבעם, ושמנה שנים לא מלך נדב על ישראל בחזקה ולא מנה אותם לו, ובשנה השנית אחר העשר שנים מלך נדב מלכות שלמה ונלחם עם אסא, וז"ש ונדב בן ירבעם מלך על ישראל בשנת שתים לאסא, כלומר בשנת שתים למלחמות אסא, ובשנת אחת עשרה למלכו התחילו מלחמותיו,

וכל החשבונות שאומר בד"ה הם לתחלת מלכותו, וראיה לזה כי שם אומר למלכות אסא, ובחשבונות זה הספר אומר גם כן לאסא, אלו הם דבריו. ולא נתישבה דעתו זו אצלי, אם לפי שעשה הבדל מהשנים שנמנו בכאן למה שנמנו בד"ה, באמרו שהיו אלה למלחמות ואלה לתחלת המלכות, ואם לפי שנצטרך לומר בכאן ששנה הכתוב מנין השנים באסא ממנין השנים של שאר המלכים, כי כלם הם לתחלת מלכותם ושנות אסא היו למלחמותיו, ואם לפי שאומר שעשרה שנים אשר שקטה הארץ בימי אסא היו מהם שמנה בימי נדב ולא נמנו אליו לפי שלא נתחזק במלכותו, ודוחקים אחרים תראה בדבריו כשתעיין בהם על פי הפסוקים. ולכן היותר מתישב אצלי הוא מה שאמרו חז"ל בסדר עולם, (פרק ט"ו ט"ז) שהגזרה שנגזרה על מלכות בית דוד שתתחלק לא היה כי אם לשלשים ושש שנה, ושזה נרמז באמרו בנבואת אחיה לירבעם למען זאת, רצה לומר למען בת פרעה שנשאה שלמה, והנה שלמה מלך ארבעים שנה, ובשנה הרביעית למלכו נתחתן עם בת פרעה, הנה אם כן ישב עמה בנשואין ששה ושלשים שנה, ואותם היתה הגזרה שתתחלק מלכותו, ובימי אסא היה עתיד לחזור אלא שקלקל אסא, שנאמר בד"ה (דברי הימים ב' ט"ז א') בשנת שלשים ושש למלכות אסא עלה בעשא, ולא היה אלא בשנת שש עשרה לאסא אחרי מלחמת הכושיים, אלא שהיו שלשים ושש שנה למלכות שלמה שהיה עתיד ליקבץ ולהתאחד מלכות ישראל ויהודה, ולפי שנשען אסא על ארם ונתן אוצרות בית ה' לבן הדד מלך ארם לא חזרה, לפי ששם בשר זרועו ומן ה' סר לבו, ולזאת הסבה ג"כ חלה את רגליו, מד' כנגד מד', הוא שלח אל מלך ארם שיושיעהו, כאלו לא היו לו רגלים ללכת להלחם בבעשא, היה מענשו שחלשו רגליו ונחלה, ולפ"ז ידענו שמה שכתוב בד"ה ובשנת שלשים ושש עלה בעשא, שלא היה מנין השנים האלה למלכותו, כי הנה בשנת שלש למלכות אסא מלך בעשא והיה המלכתו ארבע ועשרים שנה, ובהיות זה כן הי' בלתי אפשר שבשנת שלשים ושש למלכו תהי' מלחמת בעשא, כי הנה הוא מת בשנת שבע ועשרים שנה למלכות אסא, אבל היו אותם שלשים ושש שנה מעת חלוק המלכות, לפי שהעשרה שנים הראשונים שמלך אסא שקטה הארץ מכל מלחמה כמו שנזכר בד"ה, ואח"ז הי' מלחמת הכושיים ותשועת ה' הגדולה בה, ובראות ישראל הצלחת אסא נאספו עליו רבים משאר השבטים לחמש עשרה שנה למלכו, כמ"ש שמה ויקבוץ את כל יהודה ובנימן והגרים עמהם מאפרים ומנשה ומשמעון כי נפלו עליו מישראל לרוב בראותם כי ה' עמו, ויקבצו ירושלם בחדש השביעי לשנת חמש עשרה למלכות אסא וגו', ואח"ז עלה בעשא לבנות הרמה, ועם היות שהיו לאסא מלחמות עם שאר האומות הנה עם ישראל לא היו לו מלחמות עד שנת שלשים וחמש שנה, וזהו

שכתוב שם ומלחמה לא היתה עד שנת שלשים וחמש למלכות אסא וגו', שאז התחילו המלחמות בין יהודה וישראל. הנה התבאר מזה שמלחמת בעשא לא היתה כ"א בשנת החמש עשרה שנה למלכות אסא, שהיתה ששה ושלשים לחלוק המלכות כדבריהם ז"ל, כן ראוי שיובנו הפסוקים והוא דעת אמתי ומוכרח כמו שאמרתי, והותר' בכאן השאלה השלישי': ולפי שהנביא לא ראה לכתוב בכאן בנין הערים ולא מלחמת הכושיים ושאר המלחמות אשר עשה אסא, (כג) אמר בדרך כלל ויתר כל דברי אסא וכל גבורתו והערים אשר בנה הלא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי יהודה, ובד"ה כ' למלכי ישראל ומלכי יהודה, לפי שנכתבו ענייניו בשני הספרים, אם בספר ד"ה שהיו כותבים למלכי יהודה, ואם בספר האחר מד"ה למלכי ישראל, כי כתבו ג"כ בו דברי אסא למעלתם. ואמרו רק לעת זקנתו חלה את רגליו, נזכר כאן בקוצר, ובד"ה אמר שהי' חולי זה בשנת שלשים ותשע למלכותו, ושגם בחליו לא דרש את ה' כ"א ברופאים, וגם יחזור לענין בעשא שזכר, ר"ל שכמו שבעלות בעשא לבנות הרמה לא דרש אסא את ה', כ"א את מלך ארם ונחשב לו לחטאת, כך בחליו לא דרש את ה' כ"א ברופאים, וגם הי' זה אליו חטא אחר וחוסר דעת, כי הנה הוא הי' בן שמונים שנה, ומה יוכלו הרופאים בדרך טבע לעשות בישיש אחד בחולי ההוא? ולכן היה מהסכלות שלא דרש ביי' שהי' יכול על הטבעים לרפאותו בדרך נס, ודרש ברופאים אשר כפי דרכי הטבע לא יקח מהם מזור, ונאמר שם ויקברוהו בקברותיו אשר כרה לו בעיר דוד וישיכבוהו במשכב אשר מלא בשמים וזנים מרוקחים במרקחות מעשה וישרפו לו שרפה גדולה עד למאד, ר"ל שאסא למעלתו עשה קבר מיוחד לעצמו ולא נכנס עם שאר המלכים בקבריהם, ועוד הכין באותו קבר מקום אשר ישכב עליו שהי' מלא בשמים ומרקחות, ושאחרי מותו עשה לו כשרפת המלכים, והיא שריפת כלי תשמישיהם כדי שלא ישתמש בהם זר:

פסוק כה

ונדב בן ירבעם וגו'. כבר כתב קודם לזה שמלך ירבעם עשרים ושתים שנה, ומהם מלכו רחבעם ואביה בנו עשרים שנה, לפי שרחבעם מלך שבע עשרה שנה ואביה בנו שלש שנים, ולפי שירבעם לא השלים השבע עשרה שנה, נמנה אותה שנה לו ולנדב בנו, ולא השלים נדב השנה השלישית לאסא ונמנה השנה ההיא לו ולבעשא, ולזה אמר שמלך על ישראל שנתים, (כו-כז) ובחטאתיו ובחטאת אביו הרגו בעשא, בהיות נדב וכל ישראל צרים על גבתון שהיה עיר אחת לפלשתים, ולכן זכר שהמיתו בשנת שלש לאסא וימלוך בעשא מיד באותה שנה, ומלך בעשא עשרים וארבע שנה ונשלמו אם כן בשנת שבע ועשרים לאסא, אבל לפי שלא נשלמה השנה ההיא לא נמנה לבעשא לבד ונמנה לו

ולעמרי, ואחרי כן מלך עמרי שתים עשרה שנה, ולזה נשלמו בשנת שלשים ושמנה לאסא, ובזה הדרך יותרו ספקות רבות יפלו במנין אלו השנים כשנחשבו לכאן ולכאן:

פסוק כט

וספר הכתוב שבעשא הכה את כל בית ירבעם כדבר ה' על כל חטאתיו אשר חטא ואשר החטיא את ישראל, לפי שהיה ענינו במרד ובמעל, והיה יודע את רבונו ומכוון למרוד בו, (ל) וזהו אמרו עוד בכעסו אשר הכעיס את ה' אלקי ישראל:

פסוק לב

והנה ספר הכתוב בכאן ומלחמה היתה בין אסא ובין בעשא מלך ישראל כל ימיהם, בהיות שכבר נזכר זה למעלה, לפי ששם נכתב בספור אסא וכאן נכתב בספור בעשא. ואפשר לומר עוד בזה שאסא היה ירא את השם, ואם בעשא היה עובד אלקים היה אסא אוהבו, אחרי אשר הכרית את כל זרע ירבעם אויבו, אבל לא ראה לכרות עמו ברית שלום והיה לו מלחמה עמו כל ימיו, אף על פי שהכרית בית ירבעם כמו שזכר, בעבור שבעשא מלך בשנת שלש למלכות אסא ומלך ארבע ועשרים שנה ותמיד עשה הרע בעיני ה' והלך בדרך ירבעם ובחטאתו אשר החטיא את ישראל, ומפני זה היה שונא אותו אסא ונלחם בו, כמאמר המשורר (תלים קל"ט כ"א), הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך אתקוטט, ולפי זה הפירוש יהיה אמרו ומלחמה היתה בין אסא ובין בעשא הקדמה לפסוקים אשר אחריו, כאלו בזה נתן הסבה במלחמותיו, והותרה בזה השאלה הרביעית:

פרק טז

פסוק א

וספר הכתוב שיהוא בן חנני נבא לבעשא, שכמו שהוא אחז דרכי ירבעם ונמשך אחריו בחטאתיו, ככה יענש ככל אשר נענש ירבעם, (ג) וזהו הנני מבעיר אחרי בעשא, ר"ל שיבער אש בו ובביתו ובכל עדתו:

פסוק ז

ואמנם אמרו אחרי זה וגם ביד יהוא בן חנני הנביא דבר ה', והיה היא עצמה הנבואה הקודמת, היה זה לדעתי מפני שבנבואה הקודמת לא זכר בבעשא כי אם שהיה ענשו בעבור שהחטיא את ישראל לא על שחטא בעצמו, שנאמר ותלך בדרכי ירבעם ותחטא את עמי ישראל להכעסני בחטאתם הנני מבעיר וגו', ולא זכר באותו עונש דבר מחטאתיו בעצמו, לכן הוסיף לומר וגם יד ה' היה אל יהוא, רצה לומר וגם כן באותו יד ה' ונבואה הנזכרת שבאה אל יהוא בן חנני הנביא על בעשא ועל ביתו, היה דבר ה' על כל הרעה

אשר הוא בעצמו עשה, ואמר להכעיסו במעשה ידיו, כי זהו מה שחטא בעצמו לא מה שהחטיא את ישראל, ועל זה גם כן יעדו שיהיה ביתו כבית ירבעם, כי גם כן נתדמה בזה אליו. והוסיף בזה גם כן סבה אחרת והיא ועל אשר הכה אותו, ואמרו המפרשים שחוזר אל נדב שהכה אותו בעשא, לפי שאעפ"י שהיה רשע נענש בעשא, לפי שהיה רשע כמוהו, ומפני שבעשא לא המיתו בעבור חטאת ירבעם כי לא עשאו לקיים דבר הנביא, כמו שעשה יהוא בן נמשי (מלכים ב' ט') אבל עשה זה לרוע לבו למלוך תחתיו, ולפי שלא יהיה מבית ירבע' מי שיחלוק על מלכותו הרג' כלם, וגם בעבור שהרגו בעת שהיה נדב לוחם מלחמות ה' עם פלשתים בהיותם צרים על גבתון. ולי נראה שבעשא כאשר הרג כל בית ירבעם היה אומר שהיה עושה זה להיות ירבעם עובד ע"ז ומכעיס השם, ושהיה אומר שעשאו לקיים דברי הנביא, וכאשר גם הוא (בעשא) הרשיע לעשות האשימו הנביא עליו, והוא אמרו ועל אשר הכה אותו, ואינו חוזר לנדב כי אם לכל בית ירבעם שזכר, ר"ל וכל שכן על הדבר אשר הכה אותו שהיה על חטאיו, ואיך השמיד בעשא בית ירבעם על דבר שנמצא בעצמו? ולכן אחרי שהכה בעשא את בית ירבעם על חטאתיו ובא גם הוא אחריו לעשותם היה מן הראוי שיענש כמוהו באותו עונש עצמו. והנה אמר כל זה אחרי שספר שמלך אלה בנו תחתיו, להגיד שיקרה לבן בעשא מה שקרה לבן ירבעם, כי הנה כמו שנדב בן ירבעם מלך שנתים, כך אלה בן בעשא מלך שנתים וכמו שנדב הרג בחרב, כך אלה נהרג בחרב, לקיים דבר הנביא שבעשא יענש כירבעם וזהו דמוי נפלא ודבר מתמיה שהיה בעשא דומה לירבעם בחייו ובמותו, ובנו דומה לבניו וביתו דומה לביתו, והותרו בזה השאלות חמשית וששית:

פסוק ח

בשנת עשרים וגומר. אחרי שהשלים הכתוב לספר מלכות בעשא על ישראל, זכר אחריו מלכות אלה בנו, וספר שמלך שנתים הקושרים אתו היו אנשי הצבא, משא"כ הקושרים את זמרי היו בני העיר, ולכן בחר העת שבני חיל הצבא היו בגבתון והמלך לבדו בביתו שותה שכור: (יא-יב) כשבתו על כסאו הכה את כל בית בעשא ר"ל בניו ואחיו וגואליו כדי שתהיה הממלכה נכונה בידו, ואח"כ וישמד זמרי דרך השמדה אף נשים וטף שלא היה ירא שיעמדו נגדו בדבר המלוכה וזה היה כדבר ה' לקיים גזרתו, ובזה לא השאיר לו משתין בקיר זה היה השמדה וגאליו ורעהו שלא יטענו ע"ד ואמר בתרצה, לפי שהיה שם ביתו ונתישב שמה.

פסוק ט
ושקשר עליו זמרי עבדו שר מחצית הרכב, כי היו שני שרים על רכב המלך, והיה זמרי שר על החצי האחד מהם, וקם על אלה אדוניו ויהרגהו, והיה זה מדה כנגד מדה, כי בעשא הרג נדב בן ירבעם בעת היותו עם ישראל צרים על גבתון בארץ פלשתים, ועתה בהיות אלה עם ישראל חונים על גבתון אשר לפלשתים גם כן הרגו זמרי עבדו. והנה היה סבת הריגתו מלבד הגזרה ההשגחיית, לפי שזמרי ראה את אלה שותה שכור מושלך ארצה, ולכן בזהו בלבו וראה שלא היה נאה לאדנות והרגו:

פסוק י
והנה אמר שמלך בשנת עשרים ושש ושהמיתהו זמרי בשנת עשרים ושבע, ואם היה זה כן לא היה מולך שנתים כי אם שנה אחת, אבל היו שנים מקוטעות כמו שאמרתי:

פסוק יא
והנה זמרי עשה לבית בעשא כאשר הוא עשה לבית ירבעם והוסיף על הרע, כי הנה בעשא המית והרג כל בית ירבעם, אבל לא הרג גואליו ולא רעיו ואוהביו, אמנם זמרי הכה את כל בניו וגואליו ואהביו גם כן, וזהו אמרו ורעהו.

פסוק יב
והיה אותו השמד אשר השמיד זמרי לבית בעשא באותו האופן עצמו שזכר ה' ביד הנביא יהוא על כל חטאת בעשא וחטאת אלה בנו שהרשיע לעשות כאביו.

פסוק טז
וספר הכתוב שרגז הארץ תחת עבד כי ימלוך על קשר זמרי באדוניו, והמליכו לעמרי שהיה שר הצבא, וידמה שהיה המלכתו על תנאי שינקום נקמות המלך אלה מיד זמרי עבדו, (יז) כי הנה עמרי מיד כשמלך הלך על תרצה להרוג את זמרי ולכד העיר, (יח) וזמרי בראותו כי בא יומו בא אל ארמון המלך וישרוף אותו באש וימת שם, באופן שלא עמד בשם מלך כי אם שבעה ימים:

פסוק יט
ואמר על חטאתיו אשר חטא וגומר, לא אחרי שמלך כי אם בהיותו שר הרכב, שהיה חוטא והיה מחטיא את ישראל אותם שהיו תחת ידו.

פסוק כא
וספר הכתוב שבמות זמרי נחלק עם ישראל והיו חצים להמליך תבני בן גינת ומחציתם להמליך עמרי, ובאותם הימים מת תבני ממיתת עצמו, או שנהרג כדברי בעל סדר עולם (פרק י"ז), ואז מלך עמרי בלא מחלוקת:

פסוק כג
ואמנם אמרו בשנת שלשים ואחת לאסא מלך יהודה מלך עמרי על ישראל שתים עשרה שנה וגומר, יראה זר מאד, שהרי בשנת עשרים ושבע מלך זמרי ושבעה ימים בלבד מלך ואחריו מלך עמרי, ואיך יאמר אם כן שמלך בשנת שלשים ואחד? ועוד יאמר שאחאב בן עמרי מלך בשנת שלשים ושמנה לאלה ואם היה שעמרי אביו מלך בשנת שלשים ואחת ומלך שתים עשר שנה, יתחייב שימלוך אחאב בשנת ארבעים ושלש לאסא לא בשנת שלשים ושמנה, אבל תוכן הדברים כך הוא, הנה בתחלת שבעה ועשרים לאסא מלך זמרי ונהרג מיד, ומשם עד סוף שלשים ואחד הנה היה המחלוקת בן תבני ועמרי, ובשנת שלשים ואחד בסופו מת תבני, ואז מלך עמרי על כל השבטים כי נתקבצו אליו כלם, ומשם עד שנת שלשים ושמונה מלך כי אז מת ומלך אחאב בנו, ולפי שתבני מת נמנו השנים כלם לעמרי, הנה אם כן מת זמרי בשנת עשרים ושבע שנה בראשיתו, ומשם עד שלשים ושמונה שנה בסופו מלך עמרי שהם שתים עשרה שנה שזכר הכתוב, כי התחיל המנין מראשית שנת עשרים ושבע עד סוף שלשים ושמונה, אם לא שמאלה השנים חצים היה במחלוקת עם תבני וחצים היה בשלמות על כל השבטים ובשלוה, והם הששה שנים שזכר שמלך בתרצה:

פסוק כד
וזכר הכתוב שעמרי קנה מיד אדם אחד נקרא שמר, הר אחד שקראו על שמו שומרון, ובאותו הר בנה את שומרון שהיה עיר ואם בישראל. וחכמינו זכרונם לברכה שבחו את עמרי על זה, אמרו בפרק חלק (סנהדרין דף ק"ב ע"ב), אמר רבי יוחנן מפני מה זכה עמרי למלכות? מפני שהוסיף כרך על ארץ ישראל, ואמרו שלכן הושיבו לו שלשה מלכים על כסאו, לפי שהוסיף כרך גדולה בישראל. וכך היה בדעתו כשם שירושלם גדולה למלכי יהודה כך יהיה שומרון למלכי ישראל וכו':

פסוק כט
וספר הכתוב שאחרי עמרי מלך אחאב בנו, (ל) ושהוא הרשיע לעשות מאביו וכל אשר היו לפניו, (לא) ויהי הנקל לכתו בחטאת ירבעם, לפי שעשה אחאב דברים אחרים רעים שלא עשאם ירבעם ולא עמרי אביו, וכמו שאמרו בפרק חלק (שם), קלות שעשה אחאב כחמורות שעשה ירבעם, ומפני מה תלה הכתוב בירבעם? מפני שהתחיל בקלקלה. ושעזרתו בזה אשתו איזבל שהיתה בת מלך הצידונים, ומפני זה השתחוה לבעל כאשתו:

פסוק לב
ואחרי כן עשה מזבח לאותו בעל בבית שבנה בשומרון.

פסוק לג
ועוד עשה אשרה, ולא הניח עבודה זרה שלא עבדה, וחכמינו זכרונם לברכה אמרו בפרק חלק (שם), מאי ויעש אחאב? שכתב על דלתות שמרון אחאב כפר באלקי ישראל וכו', לפיכך לא יהיה לו חלק באלקי ישראל:

פסוק לד
והגיד הכתוב שהיה רשעת אחאב ועזותו כל כך שבימיו בנה חיאל בית האלי את יריחה, ונתאמת מה שקלל יהושע על בנינו (יהושע ו' כ"ו), כי כאשר יסדה מת אבירם בכורו, וכאשר הציב דלתיה מת בנו הצעיר והאמצעיים מתו באמצע, באופן שנתקיים דבר השם אשר דבר ביד יהושע בן נון על בנין יריחה בבכורו יסדנה ובצעירו יסגור דלתיה. ונקרא בית האלי, לפי שהיה מביתאל, כמו בית הלחמי (שמואל א' ט"ז א') ויונתן תרגם בית האלי בית מומי, וכן הוא בדברי חכמינו זכרונם לברכה (שם דף קי"ג), שעל שעבר על האלה אשר אמר יהושע ארור האיש וגומר נקרא אלי. ועם היות יריחה למלך יהודה מנחלת בנימן, הנה ספר זה בכאן להעיר על רשעת אחאב וקושי לבבו, שאף על פי ששמע דבר מתמיה כזה, שהיה מורה כי יש אלקים שופטים בארץ ולא יחזיק ביד מרעים, לא התעורר ולא שת לבו גם לזה לירא את ה', אבל שקד על חטאתיו והוסיף עליהם רק רע כל היום, ועל כדומה אליו הזהיר המשורר באמרו (תלים ל"ג ח') אשכילך ואורך בדרך זו תלך, וגם כן יאמת זה מפאת הנסיון, והוא אמרו איעצה עליך עיני, ופירש דרך ההשכל ואמר שהוא (שם ט') אל תהיו כסוס כפרד אין הבין במתג ורסן וגומר, רוצה לומר שלא יהיה הבעל שכל כבעלי חיים הבלתי מדברים שאין להם תבונה ויצטרכו למתג ורסן, כי הנה המדה הזאת בל קרוב אליך, רוצה לומר לא יתקרב אליך שהיא מדת הבהמיית. ואמנם הנסיון הוא (שם י') שרבים מכאובים לרשע, ואם יעבור קללת הנביא יבא כשואה פחדו, אמנם הבוטח ביי' חסד יסובבנהו, ובזה ישמחו ויעלצו הצדיקים, לפי שיזכו למתנתם הטובה ולא תבואם הרעה, והוא אמרו (שם י"א) שמחו ביי' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב:

פרק יז

פסוק א
הפרשה השמינית תספר מה שיעד אליהו הנביא מעצירת הגשמים, ומה שקרהו עליו בהיותו מתחבא בנחל כרית ואחר כן בצרפת בבית האשה האלמנה, והנסיון אשר עשה עם נביאי הבעל בהר הכרמל, ואיך ברח אחר כך מיראת איזבל אשת אחאב אל הר

האלקים חורבה והמראה אשר ראה שם, ואיך משח לאלישע תחתיו לנביא. תחלת הפרשה ויאמר אליהו הנביא וגומר, עד ובן הדד מלך ארם קבץ וגומר. והנה שאלתי בפרשה הזאת שש השאלות:

השאלה הראשונה מה ראה אליהו בהר הכרמל לעשות נסיון האלהות בהורדת האש מן השמים על המזבחות בהיות ההקרבה בבמות אשר לא כדת? והיה יותר ראוי שיעשה הבחינה והנסיון ההוא בשאר הנסים והנפלאות אשר היה אפשרי לעשות מבלי עון ופשע, כמו שעשה משה נסיון נבואתו ובחינתה בנס המטה והשתנות המים לדם ושאר נסי מצרים (שמות ז' וח'), וכמו שעשה ישעיה באותות אשר נתן לאחז (ישעיה ז' ול"ח) ולחזקיהו, ולמה בחר אליהו לעשות הבחינה בדבר האש בהיותו דבר אסור מן התורה ההקרבה בבמות? השאלה השנית מה ראו נביאי הבעל להכנס בבחינה ההיא? והלא הם היו יודעים שלא היה יכולת בבעל להוריד אש מן השמים ושהבחינה הזאת לא היה בה דחייה אבל בפני כל העם יודע ויתגלה האמת בפרסום, ואחרי שהיה בזה סכנה עצומה אליהם ותגלה רעתם בקהל, איך הודו בו? ולמה לא בקשו תואנה לברוח ממנה? וגם יש לשאול למה התל בהם אליהו בעת הצהרים ולא קודם לזה? ואמר אליהם קראו בקול גדול כי אלקים הוא כי שיח וכי שיג לו וגומר, ובזה היה מודה לדבריהם:

השאלה השלישית לאליהו אם היה שעשה הבחינה הזאת בעבור שם כבוד מלכותו יתברך ולהגדלת שמו, מדוע הרבה בתפלות השם אלקי אברהם וגומר עננו ה' עננו וגומר? ואם היה שעשה כל זה בדבר ה' כמו שאמר ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה, איך היה ירא אם השם יתברך לא יקים דברו ולא יענהו? והנה כל הנביאים שעשו נסים ונפלאות בדבר השם ויעדו עליהם ראשונה, כאשר בא זמן הקיום והיציאה לפעל לא היו מתפללים לשם יתברך שיקים דבריהם, כי בידוע היה שלא ישוב מדבריו ולא איש אל ויכזב. ולמה בנה המזבח מי"ב אבנים כמספר שבטי בני יעקב? ומה ענין אמרו אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך? ואיך יוחס הענין ההוא לאותו ספור? השאלה הרביעית במראת אליהו בהר חורב, מה היה הצורך באותה מרא' מראיית הרוח והרעש והכבוד? כי הנה לענין קנאתו לשם ית' לא היה מתיחס אותה מראה ולא להבטיחו מאיזבל, ומה שכתב ה"ר דוד קמחי שהיה זה לגמול לו המעשה הטוב שעשה בהר הכרמל הוא בריר חלמות, שלא היה מבקש גמול אליהו כי אם שלא תמיתהו איזבל ושינקום השם נקמתו. ויקשה גם כן שאלתו יתברך אותו מה לך פה אליהו שני פעמים, בהיותו יתברך ידוע צורך בואו? ואם היה שהשיבו עליו למה שנה לשאלו על זה? ויקשה גם כן מאמר אליהו שתי פעמים קנא קנאתי והיה די באחד מהם:

השאלה החמשית אם היה שהשרישנו התורה האלקית (דברים ל"ד י') שלא קם נביא עוד בישראל כמשה, וזה אם במעלת הנבואה, כמו שאמר (שם) אשר ידעו ה' פנים אל פנים, ואם במעלת הנסים אשר עשה כמו שאמר לכל האותות והמופתים וגומר, שיעיד שלא עשה נביא אחר כמותם, איך מצאנו באליהו שעשה דוגמת הנסים אשר עשה משה ויותר מהמה נסים אחרים שהוא לא עשה? אם משה עשה קריעת ים סוף, הנה אליהו קרע את הירדן וכן קרעו אלישע אחרי כן באדרת אליהו. אם משה אמר (במדבר ט"ז כ"ט) אם כמות כל האדם ימותון אלה וגו', הנה אליהו גם כן אמר איש אלקים אני תרד אש מן השמים ותאכל אותך ואת חמשיך. אם על ידי משה ירד ליום המלואים אש על המזבח (ויקרא ט' כ"ד), הנה אליהו גם כן הוריד בהר הכרמל אש אלקים על המזבח. אם משה עמד בהר ארבעים יום לחם לא אכל (שמו' ל"ד כ"ח), הנה גם באליהו כתו' וילך בכח האכיל' ההיא ארבעים יום וארבעים לילה. אם משה עמד בנקרת הצור ויעבור ה' על פניו וראה את הכבוד האלקי הנה אליהו גם כן ישב במערה שהיא עצמה נקרת הצור אשר עמד בו משה, כמו שת"י והנה ה' עובר בלשון ויעבור ה' על פניו, וראה הכבוד וילט פניו באדרתו, דומה למה שנאמר במשה ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלקים. הנה מכל הצדדים האלה ומדברים אחרים דומים אליהם נראה שנסי משה ונפלאותיו לא נתעלו על נסי אליהו, כל שכן שמצאנו באליהו שעשה נסים אחרים שלא עשאם משה, אם בתחיית בן הצרפית, ועם בעלותו בסערה השמימה שהוא נס אלקי מהעדר המית' והנצחיות בגוף ונפש כמו שבא בו הקבלה האמתית, וכבר העירו חז"ל בפסיקתא רבה על הדמוים שהיו בין משה ואליהו, וכמו שאזכור, וראוי שנתיר הספק המתילד מזה בחק אדוננו משה עליו השלום:

השאלה הששית במה שצוה יתברך אל אליהו שילך דמשק וימשח שם את חזאל למלך על ארם ואת יהוא למלך על ישראל ואת אלישע לנביא, ואמר והיה הנמלט מחרב חזאל ימית יהוא והנמלט מחרב יהוא ימית אלישע, ולפי זה היה ראוי שאליהו ימשח שלשתם, ושימלוך חזאל קודם יהוא ויהוא קודם אלישע, והדבר היה בהפך כמו שיורה עליו הספור אחר זה, כי הנה אליהו לא משח את חזאל ולא את יהוא ולא מצינו שצוה על משיחתם, ויהוא היה קודם לחזאל כי בימי יהוא הרע חזאל לישראל, ואיך נתקיים אם כן והיה הנמלט מקרב חזאל ימית יהוא? ואלישע היה קודם אל יהוא ואיך נתקיים אם כן והנמלט מחרב יהוא ימית אלישע? אף כי אלישע לא המית אנשים כל כך כי אם הנערים אשר קלסו בו, ואיך נאמר שהיה זה שנמלט מחרב חזאל ויהוא? והמפרשים אמרו שלפי שאלישע משח אותם והיה תלמיד אליהו תלה הכתוב אליו משיחתם, או

יוחסו אליו לפי שמה שבקש אליהו היא סבת משיחתם, ושהקדימה אשר בכתוב אינה כי אם כפי גודל הנקמה, חזאל ראשונ' ואחריו יהוא ואחריו אלישע, ודבריהם בזה אין להם שחר:

והנני מפרש הכתובים באופן יותרו כל הספקות כלם:

ויאמר אליהו התשבי וגומר. קשור הפרשה הזאת עם ספור הפרשה הקודמת מבואר, כי אליהו בקנאתו ליי' אלקים שהיו בני ישראל עובדים ע"ז גזר עליהם עוצר הגשמים, לפי שהתורה אמרה (דברים י"א ט"ז) וסרתם ועבדתם אלקים אחרים והשתחויתם להם וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר, ועשה זה לראות אם מתוך הצרה ישובו בתשובה ויפחדו אל ה' ואל טובו. וידמה שאליהו היה מדבר עם אחאב והיה מתרה בו שישים אל לבו ענין חיאל בית האלי שעבר על דברי השם יתברך וקויימו בו הקללות אשר אמר יהושע, והיה אליהו אומר לאחאב ירא את ה' פן יחרה אפו עליך כאשר עשה על חיאל בית האלי, ולפי שאחאב היה בוזה דבריו ואומר ידו של הקב"ה לא נגעה בו מקרה הוא היה לו לחיאל, והיה מביא ראיה מהיות כל ישראל עובדי ע"ז ולא היה עצירת גשמים כמו שיעדה התורה, מפני זה השיב אליהו אל אחאב ואמר לו חי' ה' אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי. אחז"ל (ירושלמי סנהדרין פ"י כ"ח ע"ב ובבלי שם דף קי"ג ע"א) שכאשר מתו בני חיאל בית האלי הלכו אחאב ואליהו לנחמו, ואמר לו אליהו שבעון שבנה יריחה מתו בניו כדבר ה', ואחאב השיבו מי גדול משה או יהושע? אמר לו אליהו משה שהיה רבו של יהושע, אמר לו אחאב דברי הרב לא נתקיימו ודברי התלמיד נתקיימו? והלא אמר משה ועבדתם אלקים אחרים ועצר את השמים, והלא כל ישראל עובדי ע"ז הם ואין השמים נעצרים? קפץ אליהו ונשבע חי ה' אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי. הנה העירו על קשור הפרשיות קרוב למה שכתבתי מדרך הפשט. והנה אליהו לא זכר הכתוב את שבטו, אבל אמר בלבד שהיה מתושבי גלעד, ונחלקו בו חז"ל בב"ר (סוף פר' ע"א דף פ"א ע"ב), מהם אמרו שהיה משבט בנימן, ומהם אמרו משבטו של גד, ואמרו שפעם אחד היו חולקים בזה ושנראה אליהם ובא ועמד לפניהם, ואמר למה אתם חולקים עליי? אני מן בני בניה של רחל. ומהם (ילקוט ריש פ' פינחס) אמרו שאליהו הוא פנחס. והנה הביאם אל זה מה שראו ביניהם מההתיחסו', כי הנה נזכר בתורה (במדבר כ"ה י"ב) שנתן האל ית' אל פנחס את בריתו שלום, ופירש הנביא (מלאכי ב' ה') שהשלום ההוא יובן על החיים הארוכים כמו שאמר בריתי היתה אתו החיים והשלום, והנה מצאנו שהיה כהן בימי פלגש בגבעה (שופטים כ' כ"ח), ובימי דוד מצאנו כתוב (דברי הימים א' ט' כ') ופנחס בן אלעזר נגיד

היה עליהם לפנים ויי' עמו, עד שיש מי שחשב שהוא היה המלאך שנראה אל גדעון ואל יפתח, ושהיה נושא אותו רוח אלקים כמו שהיה באליהו, ואולי שלזה אמר אליהו בזאת הפרשה רב עתה ה' קח את נפשי ממני כי לא טוב אנכי מאבותי, רוצה לומר שלא יחיה כל כך מהשנים כי אם בחיים הנהוגים. ומצאנו עוד שלא מת בעת אשר לוקח מעל ראש אלישע, וזה כי אחרי כן ימים רבים בא מכתב מאליהו אל יהורם בן יהושפט, כמו שנזכר בדברי הימים (דברי הימים ב' כ"א י"ב), ואין לנו שנאמר כי כתב אליהו קודם שלוקח, לפי שנכתבו בו דברים שלא היה ראוי לכתבם קודם היותם, והם מה שגנהו על שלא הלך בדרכי אבותיו הטובים והלך בדרכי מלכי ישראל והרג את אחיו בית אביו הטובים ממנו, ויעדו על העונש הנפלא שישגהו כמו שנזכר שם, ומי הוא זה ואיזהו שהיה הכתב בידו וחכה עד אשר יבא הזמן או יארעו הדברים ההם לתת אותו? אין הדבר יוצא מדרך פשוטו שהיה כתב זה דבר לשעתו ושלחו אליהו אל יהורם בדרך פלא כשאר מופתיו. ולפי שמצאו זה האורך הנפלא מהחיים לפנחס ולאליהו גם כן, ומצאנו בשניהם נשיאת רוח ה' אותם והקנאה על דבר כבוד שמו ויתר הדברים, אמרו שאליהו הוא פנחס, ושלזה לא גלה הכתוב דבר ממשפחתו ובית אביו כי אם היותו מתושבי גלעד, לפי שנתישב שמה בימי' ההם. והנה אמרו חי ה' אלקי ישראל, הוא דרך שבועה, כאומר אולי חשבת אחאב שיי' שהיה בימים הראשונים אלקי ישראל ומשגיח בהם מת ובוטל מן העולם, ר"ל בלתי משגיח בשפלים ומסתיר פנים מהם, אינו כן, כי הוא חי וקיים ומשגיח תמיד אף בעת רשעתם כדי להענישם. ואמר אשר עמדתי לפניו, ר"ל אשר ניבא מלפניו וקבל ממנו יתברך רוח נבואה והוא על דרך מאמר הנביא (ירמיה כ"ג י"ח) כי מי עמד בסוד ה' וגומר. וחז"ל אמרו במדרש (מדר' שמואל פרש' ח'), וכי לפני השכינה הוא עומד? אלא כל זמן שהוא עומד לפני אחיה השילוני כאלו עומד לפני השכינה. והתבונן שאליהו לא נסתפק עם עצירת הגשמים בלבד כי אם גם כן בעצירת הטל, לפי שהטל לא יחסר אפילו בזמן היובש, ורצה למנוע מהם כל הלחות בין רב למעט, וחז"ל (בירושלמי דברכות פ"ה ט' ע"א) למה שראו שאמר השם יתברך לאליהו ואתנה מטר על פני האדמה ולא זכר הטל, אמרו על המטר נשמע לו ועל הטל לא נשמע לו, ולדעת רבנן על הטל ועל המטר נשמע לו. וכפי הפשט כן יראה מן הכתובים, עם היות שכאשר פקד ה' את עמו זכר את המטר שהיה העקר ולא זכר הטל להיותו נמשך אחריו ואמנם אמר אליהו כי אם לפני דברי, ומצינו שלא בא המטר לפי דברו, כי האל יתברך אמר לו תחלה לך הראה אל אחאב ואתנה מטר, להעיר שלא יבוא המטר בדרך הטבע כאשר היה בא עד הנה אבל יבא כאשר יתפלל אליהו עליו, וכן היה שהש"י צוהו שיבא אל אחאב, לפי שהוא היה

רוצה לתת מטר בארץ, וכאלו צוהו שיראה לאחאב באופן שיחלה פניו על הגשם, והוא יתפלל עליו ויבוא להתקיים מאמרו אחר שבא המטר על פי דברו ותפלתו כמו שאבאר. והנה אליהו לא קרב הזמן והגביל העת אבל אמר השנים האלה, כדי לראות אם ישובו בתשובה ובאותו שנה שישובו יבא המטר, ולפי שאליהו עשה זה בלי צווי אלקי ובלי רשות כי אם מרצונו ובחירתו לקנאו את קנאת ה', (ג) ולכן באהו הדבור לך מזה ופנית קדמה וגומר, ר"ל אחרי שעשית זה ראוי שתשתדל לקיימו, ויהיה זה כשתחבא במקום נסתר שלא ימצאוך אנשי אחאב, ולכן שלחו ראשונה לאותו נחל כרית וישב שם שנה תמימה עד שיבש הנחל:

פסוק ו

ולפי שלא ידע אדם ממנו דבר היה מצוה העורבים לכלכלו, והם עופות טמאים שחורים ששם השם יתברך בלבם שיביאו לאותו מקום לחם ובשר שתי פעמים בכל יום. ואין לשאול מאין היה יודע אליהו שהיה הבשר ההוא כשר, כי אחרי שצוהו האל יתברך שיאכל מה שיביאו לו אותם העורבים לא היה אליו בזה חטא, ולפי שעה יתכן לעבור על מצות התורה באמצעות הנבואה, עם שכבר היה אפשר שסבב השם יתברך להאכילו על ידי העורבים דבר טהור וכשר. וחז"ל אמרו בפרק הכל שוחטין (חולין ה' ע"א) שמשלחנו של אחאב היו מביאין לו. ובתנחומא (פרשת מסעי) אמרו שמשלחנו של יהושפט היו מביאים לו. ויש מהם ז"ל שאמרו שהיו העורבים אנשים סוחרים נקראים בשם עורבים, שהם היו יודעים ענין אליהו ומעמדו ונותנין לו מזון בכל יום, והוא על דרך (יחזקאל כ"ז כ"ז) עורבי מערבך:

פסוק ט

ואחרי שלא היה יכול אליהו לשבת בנחל להעדר המים, באהו דבור שני שילך צרפתה אשר לצידון וישב שם שהנה זימן שם אשה אלמנה לכלכלו, ואין פירושו שצוה השם יתברך לאשה האלמנה שתכלכל את אליהו, וגם לא היה לה ממה יכלכלהו, כי הוא בנס כד הקמח וצפחת השמן כלכל אותה ואת בנה, אבל ענינו שהקדוש ברוך הוא זמן שמה אשה אלמנה שלא יהיה לה בעל ולא טפול אחר כי אם ילד אחד, והיא תסתירהו בביתה ועל ידה תהיה מזונו וכלכלתו וכן היה כמו שנזכר. וחכמינו זכרונם לברכה (פ' ר' אליעזר ריש פ' ל"ג) אמרו שהאלמנה הזאת היתה אמו של יונה, והאלקי' אנה לידו הדבר הזה, לפי שמגלגלין זכות על ידי זכאי, וכדי שתהיה ההטבה הזאת סבת להצלת האשה ובנה מזלעפות הרעב ותחיית בנה מהמות:

פסוק יא
(יא-יב) וזכר הכתוב ששאל אליהו ממנה לחם, ושהיא השיבתו חי השם אלקיך אם יש לי מעוג, ונראה במה שאמרה אלקיך, שהכירתו כי איש אלקים הוא, ומעוג הוא כל דבר עוגה קטנה או גדולה, כי אז היה דעתה ללוש מעט הקמח אשר היה לה בכד ומעט השמן שהיה בצפחת לאכלו עם בנה ואחרי כן בהכרח ימותו ברעב, כי לא היה לה עוד דבר.

פסוק יג
והשיבה אליהו אל תראי בואי עשי כדברך וגומר, והיתה כוונתו להשיב על מה שאמרה באחרונה ואכלנוהו ומתנו, ר"ל אל תראי שאחרי אכילת הקמח אשר אתך עתה תמו', כי לא יהיה כן, ולזה בואי עשי כדברך ללוש הקמח ולעשותו עוגות. וצוה אותה שתעשה לו בראשונה עוגה קטנה מפני היותו רעב וצמא מן הדרך, וגם לפי שמפני כלכלתו יביא השם יתברך הברכה בקמח ובשמן ההוא, ואם תעשה לה ולבנה בראשונה יכלה הקמח והשמן ולא ישאר דבר תחול עליו שם הברכה האלקית. וחכמינו זכרונם לברכה אמרו (ילקו' בשם תנא דבי אליהו) שהיה אליהו פנחס, ולהיותו כהן צוה שתוציא לו החלה בראשונה מן העיסה:

פסוק יד
ויעדה הנביא שכד הקמח לא תכלה, והיה ראוי שיאמר קמח הכד לא תכלה, כי הקמח היינו צריכים שלא תכלה לא הכד, אבל לפי שבהעדר הקמח תמנע הכד מהיות כד הקמח אמר כד הקמח לא תכלה, כי תמיד יהיה כד הקמח לפי שתמצאו שם קמח, וכן צפחת השמן, עד שיתן השם מטר בארץ ולא יצטרכו עוד לאותו נס. והנה אמר כי כה אמר השם אלקי ישראל, בהיות שלא מצאנו דבור שיבא אליו על זה, לפי שכאשר אמר לו יתברך הנה צויתי שם אשה אלמנה לכלכך הודיעו אופן הכלכלה והנס שיעשה בזה, עם היותה עניה סוערה ובביתה אין לחם ואין שמלה. והנה נעשה הנס הזה בשנשתנה תמיד האויר אשר בכד ובצפחת אל קמח ושמן כההפך המטה לנחש, ובסדר עולם כתוב שהתמיד הנס הזה שנה תמימה. ואמר לא חסר בלשון זכר ששב אל השמן, ולמעלה אמר לא תחסר ששב אל הצפחת, והענין אחד:

פסוק יז
וספר הכתוב שאחרי זה חלה בן האשה ושהיה חליו כל כך חזק שמת, וזהו אמרו עד אשר לא נותרה בו נשמה. והנה הרב המורה הביא הפסוק הזה בחלק הראשון מפרק מ"א מספרו, וחשבו רבים מהמעיינים שיסבור הרב שקרה לנער חולי העלוף ולא נרגשה נשימתו ושלא מת בהחלט, ושהוא כמו מה שנאמר בדניאל (דניאל י' י"ז) ונשמה לא

נשארה בי, אבל זה הוא שבוש מבואר בהבנת דברי הרב, כי דעתו הוא שאחרי שהכתוב הקדים לאמר ויהי חליו חזק מאד עד אשר וגומר, מורה שמת בהחלט ושבאה אליו המיתה אחרי כבדות החולי וקשיו, ואין כן מה שנאמר בדניאל, כי לא זכר הכתוב בו חולי אבל זכר ענין המראה שראה, ואין זה ממה שיביא המות עם היות שיביא העלוף, אמנם בן הצרפתית מאשר קדם בו זכרון בחולי, ידענו שהמיתה הנזכרת אחריו היא מוחלטת:

פסוק יח

ואמנם למה נתרעמה הצרפית על אליהו באמרה מה לי ולך איש האלהים כי באת אלי וגומר, הוא לפי שחשבה שבהתלוננה נגדו יעתר אל אלוה וירצהו, וכאלו אמרה לו באת אלי להזכיר את עוני, רצה לומר כי לפי שלא עבדתיך כראוי נחשב לי לעון, וזה היה סבת מיתת הילד. ויש מפרשים כי להיות אליהו עמה בבית חשבה שנזכר עונה, לפי שלא היתה צדקת כמוהו.

פסוק כ

וספר הכתוב שהתרעם אליהו לפני יתברך על זה, באמרו הגם אל האלמנה אשר אני מתגורר וגומר, ופירשו המפרשים שירבה מלת וגם על עצירת הגשמים, רצה לומר כמו שפקדת על ישראל עונם פקדת גם כן על האלמנה הזאת עונה להמית את בנה, בהיותי מתגורר (שהוא מגזרת גר) ומתלונן בביתה כגר כאורח נטה ללון. ולי נראה שאמר הגם על האלמנה, לרבות בני חיאל בית האלי שמתו בעון אביהם כמו שנזכר למעלה, ועליו אמר כמו שעשית לחיאל אשר הרשיע לעשות עשית לאלמנה הזאת שהטיבה לעשות עמי שאני מתגורר עמה? הנה אם כן יהיה כצדיק כרשע, וזהו להמית את בנה, שהרבוי ההוא היה במיתת הבנים לא בדבר אחר:

פסוק כא

ויתמודד על הילד, רצה לומר שנשתטח עליו, כמו שעשה אלישע לבן השונמית, כאלו ירצה בזה שתבא הרוח מאיברי הנביא ורוחו אל הילד לשיתן לו מחייו, ולכן היתה תפלתו תשב נא נפש הילד הזה על קרבו, כי להיות הלב מקור החיים ושרשם, יתפלל שתשוב שמה הנפש הכוללת הכחות כלם, לפי שמשם תתפשט בכל הגוף. ועל קרבו, הוא כמו אל קרבו, וכמוהו (שמו' א' א' י') ותתפלל על ה':

פסוק כד

והנה הכירה האשה בגודל הנס ואמרה עתה זה ידעתי כי איש אלקים אתה ודבר השם בפיך אמת, ופירשו המפרשים שקודם תחיית הילד חשבה האלמנה שמה שאמר אליהו כד הקמח לא תכלה, היה ששמעו מפני נביא אחר, ועתה כשראתה ענין הילד ידעה

שהוא עצמו הנביא ואין זה נכון. והנראה אלי בזה הוא שחשבה שהיה נביא אמנם לא חשבה שהיה לו כל כך שפע שיוכל להחיות את המת, ולזה אמרה עתה זה ידעתי כי איש אלקים אתה, ר"ל עתה בעבור זה הילד שהחיית ידעתי כי אתה איש אלקים, כי לא אמרה כי איש האלקים אתה כמו שקראתו למעלה איש האלקים, אבל אמרה כי איש אלקים אתה, ר"ל שאתה איש ואלקים קדושים. ואין להפלא משתקראהו אלקים, כי כן אמר דוד (תלים פ"ב ז') אני אמרתי אלקים אתם, האמנם קודם לזה הייתי יודע שאתה נביא אמת ממה שעשית בכד הקמח, וזהו ודבר ה' בפיך אמת. הנה אם כן אמרה שעתה השיגה היותו איש אלקים עם מה שכבר ידעה שדבר השם אשר בפיהו היה אמת, כי הוא היה נביא נאמן ליי':

פרק יח

פסוק א

ויהי ימים רבים וגומר. ספר הכתוב שבשנה השלישית לעצירת הגשמים אמר השם ית' לאליהו לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה, רוצה לומר אתה אליהו נשבעת על עצירת הגשמים ועברו כבר שלש שנים, והיה לך לבקש ממני לרחם את האדמה, כי בעבור השוטים אין ראוי שתחרב הארץ, וכיון שאתה לא תתעורר לזה אני מעיר אותך שתלך ותראה אל אחאב באופן שיחלה פניך ואתה תתפלל כדי שיבא המטר על ידך, לפי שאני רוצה לתת מטר בארץ, ומפני כבודך לא ארצה לתתו כי אם על ידך ועל פי דברך. והנה הסכים השם יתברך על עצירת הגשמים שלש שנים ולא יותר מזה ולא פחות, לרמוז על שלשת בתי המלכים אשר היו בישראל רעים חטאים ליי' מאד, והם בית ירבעם עם נדב בנו ובית בעשא עם אלה בנו ובית עמרי עם אחאב בנו, ולרמוז על שלשת הבתים הפושעים האלה שהיו בישראל עד אותו זמן, באו שלש שנים של עצירת הגשמים על עונותיהם ולא עוד שנה אחת על מלך אחד.

פסוק ב

וספר הכתוב שהלך אליהו להראה אל אחאב, ושבאותו יום יצאו משמרון אחאב ועובדיהו שהיה על בית המלך, ואחז"ל (סנהדרין פ"ד ל"ט ע"ב) שזה היה עובדיה הנביא. והיו באים לבקש בנחלי הארץ חציר ועשב להחיות סוס ופרד, באופן שלא ימותו ולא תשאר הארץ נעדרת מהבהמות ההם אבל תשאר שמה שמירת מינם.

פסוק ז
ועובדיהו מצא את אליהו, שלפי שהיה ירא את השם זכה לראותו בראשונה, (ח) והודיעו שיתראה לאחאב ושילך להודיעו הנה אליהו, (ט-י) וכו' וחשש עובדיה שמא בהיותו הולך להודיע זה לאחאב ישאהו רוח השם כפעם בפעם ויבוא המלך ולא ימצאהו ויחשוב שכזב עובדיהו בדבריו, ולזה הודיע את אליהו כל ההשתדלות אשר עשה אחאב למצאו, וששלח אל כל הממלכות לבקשו. וחכמינו זכרונם לברכה אמרו מפני המאמר הזה במסכת מגלה (פ"א י"ח ע"א), שמלך אחאב בכפה, והוא דבר בלתי מתקבל, שאם בארץ ישראל לא מלך בכלה איך מלך בכל העולם? והנה היו לו מלחמות, ומלך ארם לקח ערים ממנו ושם לו חוצות בשמרון, וכאשר שלח אליו בן הדד כספך וזהבך לי הוא השיבו כדברך אדוני המלך, והוא המורה שלא מלך בכפה, ולא היה ראוי שיטיב השם יתברך לאותו רשע ההטבה העצומה ההיא, ולכן ראוי שנאמין ששלח אל הממלכות אשר סביבותיו לבקשו, ושהיה משביעם דרך אהבה. וזכר עובדיה כל זה להגיד הסכנה ההיא, ולכן חלה פני אליהו שלא יתן לפניו מכשול, כי הוא היה ירא את השם והחיה את מאה הנביאים במערות, ואם הוא החיה אותם לא היה ראוי שנביא יהיה סבת מיתתו, עד שנשבע אליהו שהיום ההוא יראה אל אחאב.

פסוק יז
וספר הכתוב שבראות אחאב את אליהו אמר לו האתה עוכר ישראל, ונראה שמרוב שערו של אליהו נסתפק בהכרתו, ולכן שאלו זה, או אמרו דרך תוכחה ותחלת אמרי', וקראו עוכר ישראל לפי שגזר על עצירת הגשמים.

פסוק יח
והוא השיבו לא עכרתי את ישראל כי אם אתה ובית אביך בעזבכם את מצות ה' ותלך אחרי הבעלים, ורצה לומר שהסבות האמצעיות אין ראוי שיוחסו הדברים אליהם, כי אם אל סבותיהם הראשונות והעצמיות שהם מחייבות הענין ההוא בעצם, ולכן הרעב ועצירת הגשמים לא היה ראוי שיוחס אל אליהו על שבועתו, כי אם אל אחאב אשר חייב שבועת אליהו וקנאתו, וז"ש לא עכרתי את ישראל כי אם אתה ובית אביך, לפי שה' היו בחטאתיהם הסבות המחייבות העונש והרע כלו.

פסוק יט
ואמרו אחר זה ועתה שלח קבץ אלי את כל ישראל אל הר הכרמל וגומר, רוצה לומר ועתה כדי שימטיר השם יתברך על הארץ יצטרך שיתקבצו ישראל בהר הכרמל ונביאי הבעל והאשרה עם רבוים יתקבצו שמה. ולא הגיד אליהו צורך הקבוץ ותכליתו, וחשב

אחאב שהיה כדי שיעשו תפלה ותחנונים לפני המקום או שיחזרו מדרכיהם הרעים, (כ) ולכן צוה בקבוצם, אם בקבוץ ישראל אמר וישלח אחאב בכל בני ישראל, רוצה לומר וישלח בעד כל בני ישראל, ואם בנביאים אמר ויקבוץ את הנביאים, ואלו ואלו העם והנביאים באו כלם אל הר הכרמל. ואין ספק שנקבצו ישראל ברצון, כי רצו לראות מה שיעשה אליהו, וכדי להמטיר על הארץ, והנביאים נתקבצו בהכרח ובאונס המלך כי יראו לנפשם מהבחינה אשר יעשה, ומפני זה לא באו נביאי האשרה, לפי שאלה היו אוכלים על שלחן איזבל ולא הניחם ללכת שמה, ולזה נזכרו בבחינה ובהריגה נביאי הבעל ולא נביאי האשרה. וספר הכתוב שאליהו הוכיח את העם באמרו ראשונה עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים וגומר, רצה לומר שהיו כמו הפסח שיטה פעם על רגלו האחד ופעם על רגלו השני, וכן היו ישראל נוטים על שתי המחשבות, פעם יאמינו כי ה' הוא האלקים, רצה לומר היכול והמשגיח, והיה זה בראותם עצירת הגשמים שנעשתה על דברי אליהו ושבועתו, ופעם יאמינו בבעל שהוא היכול והמשפיע הרוחניות על הנביאים כפי הסתת נביאי השקר ודברי כזביהם. והיה ענין הבעל צורה יורידו בה כפי מחשבתם כח המשרת העליון השליט על האומה והאקלים ההוא. והנה העם לא ענו אותו דבר בזה כי לא ידעו עד מתי יהיה זה להם למוקש, (כא-כב) לפי שהיו מסופקים באמונתם, והוצרך אליהו לדבר להם פעם שנית בחינת הפרים, שיקחו שני פרים, אחד לשמו יתברך ואחד לשם הבעל, ונביאי הבעל יקחו ויבחרו האחד וינתחו אותו וישימו אותו על המזבח ואש לא ישימו, וכן יעשה אליהו לפרו, ויקראו הם בשם אלקיהם ואליהו בשם אלקיו, והיה האלקים אשר יענה באש יכירו וידעו כי הוא האלהים באמת, כי הכחות יודעו מהפעולות, ומפעל ירידת האש מן השמים יודע כח האלוה אשר יעשה הדבר הגדול הזה, ועל זה ענו כל העם ואמרו טוב הדבר. ולא אמר הכתוב שענו זה נביאי הבעל, כי הם לא ענו דבר ולא ישר בעיניהם להכנס בבחינה, אבל העם ענו שהיה טוב הדבר, לפי שהיו חפצים לדעת אמתת הדבר ובוריו: והספור הזה יחייב שיתבארו בו שלשה דברים. הראשון מה ראה אליהו לעשות הנסיון והבחינה הזאת בהורדת האש מן השמים? ומה היחס אשר בין הורדת האש לאמונת האלקות, עד שלא עשה בחינה ע"י מים ולא ע"י רוח סערה ולא בדבר אחר ממעשה הנסים כי אם ע"י האש? והעם כלו הודו בו דכתיב ויען כל העם ויאמרו טוב הדבר. והשני מה ראו נביאי הבעל להכניס עצמם באותה בחינה בהיות הנסיון סכנה? והם היו יודעים שנבואתם הבל וריק ודבר שאין בו ממש. והשלישי מה היה ענין זה האש אשר ירד על המזבח? האם היה האש היסודי שירד מלמעלה למטה, או הוא אש שנתילד שם לשעתו ע"ד פלא מטבע האש המורכב

המתלהב אשר אתנו או הוא דבר אחר? ואומר בענין הראשון שכלל האנשים הסכימו מתחלת הבריאה שהעבודה והשרות שיעשה אדם לבוראו הוא הקרבנות הנקרבים לפניו, ולפי שהשכל האנושי לא יסבול שיתרצה השם הנכבד בזביחת הב"ח ויקשה עליו היות זה נחשב לפניו, כי יאמר היאכל בשר אבירים המגביהי לשבת ודם עתודים ישתה מי שאינו גוף ולא כח בגוף? ומה לו להשגיח במעשה הקרבנות אשר יעשו בני אדם על הארץ? לכן כדי להודיע אל בני אדם שהש"י מרצה מעשיהם ומקבל ברצון את קרבנותיהם, ושהם חשובים לפניו בהיותם כפי הראוי, היה שולח אש מן השמים אשר תאכל העולה והשלמים לקבוע בנפשות' שמה שהקריבו לפניו נרצה לקרבן אשה ליי', ובזה האופן כפי שאחז"ל (עיין רש"י בראשית ד' ד') ידע הבל ששעה הקב"ה אל מנחתו ואל קין ואל מנחתו לא שעה, לפי שהאש ירד על בכורות הצאן וחלביהן שהקריב הבל ולא ירד על מנחת קין, ולנח גם כן ביציאתו מן התיבה כשהעלה עולה ליי' במזבח אשר בנה ירדה האש כפי קבלתם ז"ל, להודיעו שרחם ה' על הארץ ושהיו לרצון קרבנותיו, וכן אברהם כשעשה מזבח ליי' הנראה אליו אז"ל שירד עליו האש לשעות עבודתו, וירד האש על המזבח ביום המלואים (ויקרא ט' כ"ד) להודיעם שתכפרו ממעשה העגל והיו מעשיהם וקרבנותיהם ע"י אהרן הכהן מרוצים לפניו יתברך, וכן לדוד בגורן ארונה נזכר בדברי הימים (דברי הימים א' כ"א כ"ו) שהעלה עולות ויקרא אל ה' ויענהו באש מן השמים על העולה לנחמו ולהודיעו שנחם ה' על הרעה, ואמר למלאך המשחית די הרף ידך, ובבית המקדש כשבנאו שלמה ביום חנוכת המזבח (שם ב' ו' א') ירדה האש מן השמים על הקרבנות להודיע שהיו לרצון על מזבחו. ובכלל הורדת האש היתה מורה על השגחת האלוה בעובד אותו וקבלתו ברצון ובאהבה עבודתו, ולכן ברדת האש היו העם מרננים ונותים עליו הודאות לשם יתברך לפי שנעתר להם. ולהיות דבר זה מוחש לעין כל והוא המפורסם שבנסים, שהאש בהיותו הקל שביסודות וטבעו לעלות למעלה תרד למטה לאכול העולות כפי הרצון האלקי, לכן היה הנסיון הזה נאות בהכרת האלוה המשפיע והמשגיח והעבודה הנרצה אצלו, וזהו אמרו והיה האלקים אשר יענה באש הוא האלקים, והעם כלו הודו בזה ואמרו טוב הדבר: ואמנם בענין השני כבר כתב ה"ר לוי בן גרשם שהם הודו בזה הנסיון, מפני שהיה הבעל כפי אמונתם מאדים במזל טלה שהוא ביתו והוא ממזלות האש, ולכן חשבו שהבעל יוכל להוריד האש. ויותר נכון אצלי שהיו נביאי הבעל עובדים לשמש, ולהיותו המאור הגדול המושל בעולם השפל היה נקרא הבעל, וגם לפי שהמאורות הם שתים, המאור הגדול שהוא השמש והמאור הקטון שהוא הלבנה, והנה הערך שיש ביניהם ודמויו כמו הבעל עם אשתו, לפי שהוא הפועל

האור כמו הזכ' והיא המקבלת אותו כמו הנקבה, וכן יש ביניהם דבוק ונגוד כמו הבעל עם אשתו, ולכן בלשוננו הקדוש יכונה השמש בלשון זכר והלבנה בלשון נקבה, ונקרא השמש חתן, באמרו (תלים י"ט ז') והוא כחתן יוצא מחופתו, וחכמי התכונה ובעלי המשפט תמצא יקראו השמש בלשון האיש והבעל והלבנה בשם האשה, ועל הדרך הזה היו קוראים אותו בעל, כי כן הקדמונים היו קוראים לשמש אפ"ולו והלבנה די"אנה, שהם שמות איש ואשתו המפורסמים אצלם בזמנים הקדומים, ולפי שהשמש גובר על יסוד האש ופעולתו הוא החמום והשרפה, היתה הבחינה בהורדתו שאם הוא האלקים יוריד אותו היסוד שהוא מושל עליו, שאם הוא באמת המשגיח בזה העולם כדברי נביאיו, כבר יוכל להוריד אותו היסוד לקבול העולות, לפי שהוא מושל עליו, כי הנה יוכל על זה יותר ממה שיוכל על זולתו מהיסודות והגשמים השפלים, ומפני זה בעבור הצהרים התל בהם אליהו, לפי שאחרי שלא ירד האש בצאת השמש בגבורתו ובהיותו בחצי השמים, היה מן הידוע שאחרי עבור הצהרים שכבר יחלש כחו לא יוכל לפעול זה, והם הודו בנסיון הזה בחשבם שהוא מפעל השמש להוריד האש, ולכן הבעל יוכל עשוהו יותר מאלוה אחר אשר בשמים ממעל. ואם נודה שהם לא היו בטוחים באלקיהם לעשות זה, הנה נאמר שהכניסו עצמם באותו הנסיון לשלש סבות. האחת מפאת ההכרח, שכאשר ראו שענו כל העם כלו טוב הדבר לא היה בידם לזוז משם ולא להכחיש ולהוציא עצמ' מהנסיון, לפי שהעם ירגמו אותם אבן. והשנית לפי שראו שאליהו היה מעלה עולה חוץ למקדש אשר לא כדת, וחשבו שמפני זה לא יענהו השם באש, ויהיה הוא והם שוים בדבר ולא יועיל בנסיונו כלל. והשליש' לפי שאליהו הטע' אות' באמרו ויתנו לנו שני' פרים וגומר, וקראתם בשם אלקיכם ואני אקרא בשם ה' והיה האלקים אשר יענה באש וגומר, וחשבו שהם ואליהו יעלו עולותיהם יחד, ואם ירד האש ירד על שני הפרים יחד, והם יאמרו שאלקיהם הוריד אותו ואליהו יאמר שאליהו הורידו וכל אחד יפנה לדרכו ויהיה הדבר בלתי מוכרח, ומפני זה כלו נכנסו באותה הבחינה, אמנם אליהו בראותו שהם הודו בדבר ואין לאל ידם לצאת מהנסיון עשה תקון למה שחשבו מהרמאות, אם באמרו בחרו לכם הפר האחד ועשו ראשונה, כלומר שלא יעשו יחד קרבנותיהם, כי לא יוכר האמת מן השקר כי אם בעשות כל אחת מהכתות קרבנו בפני עצמו, וזהו אמרו ועשו ראשונה, ואם בהתפללו לשי"ת שיענה אותו באש ויכפר בעד חטאתו בהיותו מעלה בבמה, לפי שעשאו בעבור כבוד שמו, שיתבאר מדבריו בפי' הפסוקים. ואמנם בענין השלישי כבר נזכר בסוף הפרשה הרביעית בענין הענן וכבוד השם אשר מלא את בית השם, מה היה ענין האש אשר ירד על המזבח ותאכל העולה והשלמים אשר זבח

שלמה ליי', ושהיה זה הכבוד האלקי המכונה באש שנראה בסיני, כמו שאמר (שמות כ"ד י"ז) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני ישראל, ושהאש הזאת אינה מהיסודות ולא מהמורכבת המתלהבת אשר אתנו, ובכלל האש הזה אינו מהגשמים השפלים אבל הוא הפשוט שמימיי נברא בדרך הפלא כשאר הדברים שנבראו מלא דבר, וזהו עצמו האש היורד על כל העולות שעשו האבות הראשונים ושנעשו במדבר ובמזבח אשר בנה דוד בגורן ארונה ובמזבח אשר בנה שלמה, ולהיותו אש אלקי ועליון ולא מהאשים השפלים יכנהו הכתוב בכל מקום כבוד השם ויזכור היותו מן השמים, ואמר כאן ותפול אש השם ותאכל את העולה ואת העצים וגו'. ואמנם שלמות הדרוש הזה בכל שרשיו אינו ממה שיאות למקום הזה, ואני הרחבתי בו המאמר בספר מחזה שדי אשר אני עושה:

פסוק כו

וספר הכתוב שנביאי הבעל עשו את הפר אשר להם ויקראו בשם הבעל מן הבקר ועד הצהרים, שהוא סוף תגבורת השמש, ויפסחו על המזבח אשר עשו, אולי היה דרך עבודת השמש בכך, או עשו זה להוליד שם חום מתוך התנועה, ולפי שהיה עתיד אליהו לעשות קרבנו הוצרכו הם להפסיק פעולתם, (כז) וכאשר פסקו מענינם התל בהם באמרו קראו בקול גדול כי אלקים הוא כי שיח וכי שיג לו וכי דרך לו אולי ישן הוא וייקץ, ופירוש הפסוק בשני פנים. והוא האחד שהיה הלצון שיקראו בקול גדול כי אלקים הוא ויוכל לענותם באש, ואם לא ענה עד כה היה לאחד מארבע מניעות. האחד זכר באמרו כי שיח, ר"ל יש לו שיחה ודבור עם אחרי' ולהיותו עסוק בזה אינו משיב. והשני' וכי שיג, ר"ל אולי הוא מעיין ומשיג השגות ולכן לא ישמע. והשלישית וכי דרך לו, ר"ל או אולי הלך בדר' ואינו במקומו. והרביעי אולי ישן הוא וייקץ. והפירוש השני הוא שהיה ההתול שיקראו בקול כי אלקים יכול הוא וכי שיח וכי שיג, ר"ל דבור והשגה יש לו, אבל המנעו להשיב הוא מפני שדרך לו, כלומר מנהג ודרך בני אדם לישן בצהרים אחרי האוכל, ולהיות זה דרכו אולי עתה ישן הוא וייקץ עם הקיראה החזקה:

פסוק כח

וספר הכתוב שעם היות הנביא אומר זה בדרך התול, הם עשו כדברו ויקראו בקול גדול וגם התגודדו כמשפטם בחרבות וברמחים, ועניין מה שהיו לוחמים אלו באלו בחרבות וברמחים שהם מנחשת קלל, והיה זה דרך לחדש שם אש בשני פני', אם מפני הכאת הניצוץ השמימיי בחום היום בנחשת הקלל שדרכו להוליד שם אש, ואם שמתוך הכאת הכלים ההם של נחשת אלה באלה תתחדש שם אש, ומתוך השחוק בחרבות וברמחים

באו להכות אלה באלה עד שפוך דם עליהם. או נאמר שהיה כל זה מדרך עבודת הבעל, וזהו כמשפטם, וכן הבינוהו חז"ל בפרק אלו הם הלוקין (מכות כא ע"א):

פסוק כט

ואמרו וינבאו עד לעלות המנחה, ר"ל שהיו מדברים דברים ואמירות רכות לעומת אלקיהם, ועם כל זה אין קול ואין עונה, וזה לפי שאין קשב, ר"ל שאין אלוה מקשיב אליהם:

פסוק ל

והנה צוה אליהו אל כל העם שיגשו אליו, כדי שיראו את כל אשר יעשה ולא יחשדוהו במרמה, וירפא את מזבח ה' ההרוס, ר"ל שתקנו ובנאו שזהו רפואתו, כי היה שם מזבח לייי' בראשונה קודם בנין בית המקדש ונהרס ע"י עובדי הבעל. ובדרש אמרו שזה היה המזבח שבנה שאול כמו שאמר (שמוא' א' ט"ו) והנה מציב לו יד. ובתנחומא (עיין ילקו' ח"ב ל"ג ע"ג) אמרו וירפא מזבח השם ה' ההרוס, אשר היה הרוס מלבותם של ישראל, ובראותם זה הנס שבו אל ה' והעלו עולות על המזבח וזהו רפואתם:

פסוק לא

והנה ראה לקחת שתים עשרה אבנים למספר שבטי ישראל, לפי שהיו השבטים חלוקים עם מלך ישראל ומלך יהודה, וכוונתו היתה להועיל לכולם יחד וללמדם שישובו אליו יתברך בלב אחד, ומזבח אחד ותורה אחת וחוקה אחת תהיה להם, ועם זה כוון לבקש לשבטים זכות השבטים עם זכות האבות אשר זכר. ואמר אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך, להגיד שהם לקחו עבודת אלקי' אחרי', והם השרי' של מעלה, והוא לקח לו עבודת האל יתברך שהוא בורא כלם ומושל בכולם, ובקש זכות יעקב בפרט, לפי שיעקב כשהעביר בנחל ויאבק איש עמו וישר למלאך ויוכל, עד שפני זה נקרא שמו ישראל, כמו שאמר (בראשית ל"ב כ"ח) כי שרית עם אלקים ועם אנשים ותוכל, ולזה אמר אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך:

פסוק לב

והנה עשה התעלה, ר"ל החפירה סביב כדי שילכו המים סביבו, והיתה כבית סאתים זרע, ר"ל כשיעור מקום זריעת סאתים זרע, שהם חמשים על חמשים אמה.

פסוק לד

וכדי להגדיל הנס צוה שימלאו הכדים וימלאו המזבח והתעלה מים, ובשלשת הפעמים שצוה לעשותו היו י"ב כדים, לרמוז גם כן על השבטים כמו שעשה באבנים.

והסתכל שנביאי הבעל עשו כל ההכנות לחדש האש ולעוררו, אם כפי הזמן שהיה כחום השמש בצהרים, ואם בפסיחות ובחרבות וברמחים כמו שפירש', ואליהו עשה הדברים כלם בהפך, אם בענין המים, (לו) ואם בעשות קרבנו בעלות המנחה אשר היה כבר היום נוטה לקרירות הלילה. וחז"ל (ברכות ו' ע"ב) אמרו שבעלות המנחה היא העת המרוצה לפניו יתברך. ואמר בתפלתו שמפני זכות האבות יענהו השם באש, וגם כן מפני שהיום ההוא יודע שהוא האלקים בישראל. ואמרו ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה, אין פירושו שעשה זה בצווי אלקי, כי אם שעשאו על דבר כבוד שמו ובעבור תורתו שהיה דברו, וכן אמרו בתנחומא (פר' נשא) שאליהו מה שעשה לשמו של הקב"ה עשה, שנאמר ובדברך עשיתי וגו', (לז) ולכן היה ראוי שיענהו השם לשידעו העם שהוא האלקים באמת. ואמרו ואתה הסיבות את לבם אחורנית, רוצה לומר מעבודת הבעל שהיו נוטים אחריו, כי ישוב לבותם אחורנית מאותה העבודה. ובדרש (ברכות ל"א ע"ב) אמרו שאליהו הטיח בזה דברים כלפי מעלה, והרמב"ם נמשך אחריהם בזה, ומה שכתבתי אני הוא הנכון כפי הפשט. והנה נצטרך אליהו להתפלל ולפצור ולהרבות בתפלה ובתחנונים על הורדת האש, לפי שאליהו עשה הבחינה הזאת מעצמו בלי צווי אלקי, כי עם היות שאמר ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה, לא אמר זה להיותו מצווה מהשם יתברך לעשותו, כי לא באהו צווי על זה כמו שבא על הליכתו אל נחל כרית ולא אל בית האלמנה אשר בצרפת, אבל אליהו מעצמו התעורר לעשותו לכבוד השם ולפרסם קדושתו, ומפני שלא באהו צווי עליו והיה אסור מן התורה להקריב בבמות, לכן חשש אליהו אולי לא ימלא השם יתברך בידו, ולזה הפציר בתפלתו לשם יתברך שיענהו בהורדת האש מן השמים, והותרו עם זה מה שכתבתי בדרוש הזה השאלות ראשונה ושנית ושלישית אשר העירותי:

פסוק לח

(לח-לט) והנה השם יתברך הקים דבר עבדו ועצת מלאכו השלים, ותפול אש מן השמים ותאכל את העולה ואת העצים ואת המים אשר בתעלה לחכ', ובראות העם הנס המופלא ההוא נפלו על פניהם, כאנשי' המתביישים מעונותיהם, והודו ואמרו ה' הוא האלקים, וגם להשתחוות לשכינה בראותם דגלה שהוא האש האלקי הנקרא כבוד ה', כמאמר חז"ל בכל מקום שהכבוד נגלה השכינה שורה.

פסוק מ

והנה אליהו צוה לעם שיתפשו את נביאי הבעל וישחטם בנחל קישון, כי הוא בעצמו רצה להרגם, וכמו שעשה שמואל לאגג (שמוא' א' ט"ו) ופנחס לזמרי (במדבר כ"ה)

בקנאתו לאלקיו, כך עשה בכאן אליהו בקנאתו לשם אלקי ישראל. ולפי שהגשמים היו נעצרים מפני חטאת העם, הנה כששבו בתשובה השתדל אליהו שמיד באותה שעה ימטיר השם יתברך על הארץ על דרך נס, לא שתסור עצירת הגשמים ויבא המטר בדרך הטבע בהתילדו מהאידים העולים מן הארץ, כי אם שיבא תכף בדרך פלא, כי בזה יכירו וידעו כי הכל בידי שמים ומאתו היו הגשמים ועצירתם, ולזה הוצרך להתפלל על המטר כמו שהתפלל על האש. האמנם להיותו בוטח באלקיו, ולמה שראה שאמר לו יתברך לך ארא אל אחאב ואתנה מטר, (מא) אמר לאחאב עלה אכול ושתה כי קול המון הגשם, ר"ל כי במהרה קודם השלמת השלחן יבא קול המון הגשם, (מב) ולכן עלה אליהו אל ראש הכרמל להתבודד שמה ולראות דרך העבים, ויגהר ארצה וישם פניו בין ברכיו מתבודד בתפלתו, (מג-מד) וצוה לנערו שיביט דרך ים אם יתחדשו עננים ושאמר שלא ראה מאומה שבע פעמים, כי הוא בהתבודדותו לא היה מביט אל דבר מפה ומפה, ובשביעית ראה עב קטנה ככף איש עולה מים, וממנה התקדרו העבים והמטיר השם על הארץ. הנה התבאר מהספור הזה כלו שאליהו עשה שלשה נסים גדולים מהתעוררות עצמו מבלי צווי אלקי, הראשון היה העצר הגשמים שנשבע אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברו, השני תחיית בן הצרפית שאמר ה' אלקי תשב נא נפש הילד הזה אל קרבו, השלישי הורדת האש מן השמים על המזבח בהר הכרמל, והנה לא זכרתי בכללם כד הקמח לא תכלה, לפי שאמר כי כה אמר השם אלקי ישראל וגומר, והוא המורה שלא עשה אותו נס מעצמו כי אם בדבר ה' וגומר:

פסוק מו

ויד ה' היתה וגומר. כתבו קצת המפרשים שיד ה' הנזכרת בכאן היא הנבואה שבאה אל אליהו לצוותו שירוץ לפני אחאב. וחוץ מכבודם אין מאמרם בזה אמתי, כי הנה לאליהו לא באהו דבור ולא נבואה כלל אחרי שצוהו יתברך לך הראה אל אחאב ובהיותו בהר הכרמל שבא באש ובמים ועשה נסים ונפלאות לא באהו נבואה על דבר מהם כלל, אבל יד השם הנאמרת בכאן הוא הכח אשר נתן אלקים בלבו, בהיותו זקן ונזיר חלוש הכח ומתבודד, כדי לרוץ לפני אחאב, ר"ל רגלי לפני מרכבו כאחד מהצבאים בהיות אחאב רוכב על סוסו, ושהתמיד באותה מהירה עד אשר בא יזרעאלה. וכבר כתב הרב המורה בפרק מ"ה חלק ב' שהראשונה ממדרגות הנבואה היא כאשר ילוה לאיש עזר אלקי לעשות מעשה מופלג, ושזה יקרא רוח השם ויד השם, ועל הפעל הזה ממרוצת אליהו לפני אחאב עד בואו יזרעאלה אמר שהיה עמו יד השם, כלומר שלוהו העזר האלקי לעשות דבר בלתי נהוג אצלו כזה ובלתי מתיחס אל שניו ואל כחו, ולכן ת"י ורוח

גבורה מן קדם השם הות על אליהו, לומר שהיה זה גבורה מאת השם יתברך לא נבואה שיצוהו עליו:

פרק יט

פסוק א

וספר הכתוב שהגיד אחאב לאיזבל אשתו את כל אשר עשה אליהו ואת כל אשר הרג כל הנביאים בחרב, ובא בפסוק הזה מלת כל שלשה פעמים, ור"ל שהגיד לה שלשה דברים זרים, הא' כל אשר עשה, אם מהורדת האש ואם מהורדת המטר, והשני ואת כל אשר הרג, ר"ל שהיה מהזרות שזקן חלש כמוהו יעצור כח להרוג ארבע מאות וחמשים איש בידיו, והשלישי את כל הנביאים בחרב, ר"ל שהיה זרות אחר שאיש לא נעדר מהם ולא ברח ולא נחבא, אבל כלם נהרגו שלא נמלט מהם איש, ולזה בא בכתוב הזה שלשה פעמים מלת כל על שלשת הדברים הזרים האלה, והם את כל אשר עשה אליהו, ואת כל אשר הרג, את כל הנביאים בחרב:

פסוק ב

והנה איזבל ברוע לבבה שלחה לומר אל אליהו כה יעשון אלקים וכה יוסיפון כי כעת מחר וגומר, וכתבו המפרשים שהוא דרך שבועה, כמו כה יעשה אלקים וכה יוסיף, ואם היה כדעתם היה ראוי שתאמר איזבל כה יעשון לי אלקים, וגם היה בלתי ראוי שתאמר כי כעת מחר, כי בהיותו דרך שבועה היה לה לומר אם לא כעת מחר אשים את נפשך וגומר, ולכן יראה לי שאינו שבועה, אבל ששלחה לומר לאליהו אל תתהלל במתת שקר במה שהרגת את נביאי הבעל, ואל תחשוב שיהיה זה מורה על שקרותם, כי כן דרך האלוהות לעשות לעובדיהם על קדושת שמם, וזהו כה יעשון אלקים, ר"ל מה שראית בזה הוא ממנהג האלוהות שכה יעשון אל עובדיהם, וכה יוסיפו גם כן לעשות בעתיד, כי כעת מחר אשים את נפשך כנפש אחד מהם, ולפי דעתך יהיו ייסורין של אהבה, והוא המורה שזה דרכם כי גם למחר יעשו בך דוגמתו:

פסוק ג

ואמנם אמרו וירא ויקם וילך אל נפשו, פירשו בו שראה עצמו בסכנה והלך למלט על נפשו, וכפי מה שפירשתי למעלה שאליהו לא באהו דבור אלקי כלל לא בהר הכרמל ולא אחריו, יהיה פירוש הכתוב שראה אליהו שיי' סר מעליו ולא דבר לו כלל, ולזה לא ידע מה יעשה אם יברח מפני איזבל או אם ישב ויבטח באלקיו, ולכן הלך בעצת נפשו וכפי מה שעלה על רוחו ולא נמשך על פי הנבואה, לפי שלא באהו הרוח, וזהו וילך

אל נפשו, שהלך כפי עצת נפשו, ובא באר שבע אשר ליהודה כדי לצאת מתחת רשות אחאב ומפחד איזבל. ואין ראוי להקשות למה פחד אליהו מאיזבל ולא פחד מאחאב, באמרו אליו פעמים רבות דברים קשים? לפי שכאשר באהו הצווי האלקי להראה אל אחאב היה בטוח שלא תבואהו רעה, כי שלוחי מצוה אינם ניזוקים, וגם אחאב היה איש בעל שכל ולא יגע בו יד, אמנם כאשר ראה שלא באהו נבואה כלל חשב שנעזב למקרים ושהשם יתברך סר מעליו, בעבור שעשה מה שעשה בהר הכרמל בלי דבור וצווי אלקי, ושעם היות שהקים דבר עבדו הנה חרה אפו עליו, ולזה פחד מאיזבל בחשבו שהיה נעזב מההשגחה האלקית, מצורף לזה היות איזבל אשת מדינים אשה רעה ומצח אשה זונה היה לה לעשות נגדו איזה דבר בגופו ולכן פחד מפניה. והנה ראה אליהו ללכת אל הר האלקים חורבה ולהכנס במערה אשר ישב בה משה איש האלקים, לא לבד להתחבא שמה מפני איזבל כי אם להמשיך אליו שפע הנבואה, לפי שלא שרתה עליו זה ימים, והשתדל שידבר אלקים אליו ויורהו דרך זו ילך, ולכן עזב את נערו בבאר שבע והלך יחידי כדי להתבודד, ולפי שלא יעלה עמו אדם בהר כמו שעשה משה, מצורף לזה שידע שלא ימצא בר ולחם ומזון בדרך, ולא חשש לנפשו כי הוא היה בוחר מות מחיים, וחשש שימות הנער ברעב ולכן עזבו שם, (ד) והלך במדבר דרך יום אחד, ולפי שנחלשו כחותיו וענה בדרך כחו ישב תחת רותם אחד, והוא עץ שפל שנקרא בלשון לעז זיניבר"א, וכתבו חכמי הטבע שהשרצים הממיתים לא יגיעו במקום אשר יגיע צלו, לפי שטבע העץ הזה וצלו הוא כנגד הב"ח הארסיים כלם ויברחו ממנו, ובעבור זה כתבו הרופאים שעשנו כשנשרף יועיל מאד בזמן הדבר שלא תבא המגפה אל הבית אשר ישרפו אותו שמה בתמידות, ולזה ישב אליהו תחתיו להנצל מהשרצים הארסיים, ושאל את נפשו למות, ר"ל שאל מהשם ית' בתפלה שיקח את נפשו וימות על ידו ולא ימות על יד איזבל ואנשיה הרשעים. ואמר רב עתה ה', להגיד שאחרי אשר כבר פרסם אמונתו וקדש את שמו ברבים והרג בידיו עובדי הבעל רב לו בזה מהחיים, ולכן היה מבקש שיקח את נפשו ממנו, כי הוא עתיד היה למות כפי טבע אבותיו ולא היה טוב מהם להנצל מהמות הטבעית, והיה יותר טוב שיהיה עתה מבזמן אחר. והמפרשים אמרו שזה המאמר יורה על היות אליהו פנחס, לפי שנתארכו לו החיים, ואין הכרח לזה מזה הכתוב. וידמה שאמר כל זה מפני זלעפות רעב, וכאלו להיותו קרב למות שאל ממנו יתברך שיקח נפשו, ובהיותו באותה חולשה מהדרך והרעב ישב תחת אותו רותם האחד, שלא היה שם רותם ולא עץ אחר ובדוחק היה יכול לחסות תחתיו, (ה) ובהיותו ישן נראה אליו מלאך האלקים, והוא היה המלאך הדובר בו בנבואתו, כי נבואתו על ידי מלאך

היתה, ויעירהו כאיש אשר יעור משנתו ואמר לו שיקום ויאכל, (ו) וראה מראשותיו עוגת רצפים, ר"ל עוגה אפויה בגחלים, וצפחת מים, שהוא המאכל והמשקה ההכרחי בלי מותר כלל. ובאמרו עוגת רצפים הורה על היות המזון ההוא אלקי לחם אבירים שלוח מהאל יתברך, על דרך מה שאמר הנביא (ישעיה ו' ו') שראה המלאך ובידו רצפה. וספר שאכל ושתה וישב וישכב, (ז) ושצוהו המלאך שנית קום אכול כי רב ממך הדרך, והנה ראה המלאך לצוותו שתי פעמים שיאכל ולא עוד, וגם לא ראה שהיה די בפעם אחת, ולא צווהו גם כן על המשקה באחת מהפעמים, כי לא אמר לו שתה כי אם קום אכול לבד, וגם בפעם השנית אמר כי רב ממך הדרך, ולא אמר כזה בפעם הראשונה, הנה הסבה בכל זה אצלי הוא, שאליהו היה רעב מהתענית שעשה אותו יום עם עמל הדרך, והנה המלאך בפעם הראשונה צוהו שיאכל כדי לתת לו תמורת מה שניתך ממנו אותו היום בתעניתו, ולהיות המאכל הראשון מכוון לרוות צרכיו מהרעב אשר עבר, לא אמר בו כי רב ממך הדרך, לפי שלא היה מכוונת האכילה הראשונה ההיא בעד הזמן העתיד להלוך כי אם כנגד העבר, אבל בפעם השנית צוהו שיאכל, לא מפני התענית שכבר עשה כי אם מפני מה שהיה עתיד לעשות, ולזה אמר פה כי רב ממך הדרך, להגיד שזאת האכילה השנית היתה מכוונת לצורך העתיד והראשונה לצורך העבר, וזהו הנרצה בצואתו על האכילה שני פעמים. האמנם לא צוהו שישתה, לפי שעם היות שהלך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה כמו שיזכור, הנה לא הלך בכח השתיה אותו הזמן, כי באכילה נעשה אותו נס ולא במשקה, וכמו שאזכור אחרי זה, ובאמרו כי רב ממך הדרך, העירו המלאך שהיה יודע לבו ורצונו, ר"ל שהיה דעתו ללכת אל הר חורב, ולפי שהיה זה מעצתו ולא מצווי אלקי אמר כי רב ממך הדרך, ר"ל כי הדרך הוא רב והוא ממך ומרצונ' ולא מצווי השם:

פסוק ח

והנה היה הלחם ההוא האלקי זן את אליהו ומסעדו ארבעים יום וארבעים לילה עד בואו הר האלקים, לא מפני שנשתהה המאכל ההוא באצטומכא ולא בשלו הכח המבשל ולא משכו הכח המושך כדברי המפרשים, כי אם להיות המזון ההוא אלקי ולחם אבירים אכל איש, ולזה היתה הזנתו עצומה מאד וזרה מדרך המזון הטבעי הנהוג כפי טבעו ומהותו, וכח המתילד ממנו הוא מופלג ויוצא מן המנהג הטבעי. אבל הוקשה לי מאד אמרו ארבעים יום וארבעים לילה, כי בידוע הוא שמארץ ישראל עד סיני מהלך חמשה עשר יום לא עוד, והכתוב אמר (דברים א' ב') אחד עשר יום מחורב וגומר, ואיך היה המהלך הזה ארבעים יום וארבעים לילה במדבר? ועוד אחרי הגיעו אל הר חורב אשאל

לך מי נתן לו לאכול ולשתות? ובמדבר אשר ישב בו גם כן, אם היה שלא ימצא בו לחם לאכול כמו שיראה מצורך הנס שנעשה לו בתחלת דרכו, מי יתן ואדע מה אכל אליהו? ואם נאמר שהמלאך כפעם בפעם הביאו אליו, היה ראוי שיזכור הכתוב אותו הנס כמו שזכרו למעלה, ואם נאמר שלא אכל דבר בהר חורב, כי הנה משה כל ימי עמדו שמה לחם לא אכל ומים לא שתה, ולא בחזרתו כל אותו דרך המדבר, יהיו אם כן ימי אותו נס שמונים יום ושמונים לילה לא ארבעים יום וארבעים לילה שזכר הכתוב, ומפני זה חשבתי אני שהארבעים יום והארבעים לילה היו בכל הדרך אשר הלך אליהו עד חורב ושישב שם ושחזר עד ארץ ישראל, כי בהליכתו וישיבתו שמה וחזירתו היה הזמן הוא כלו ארבעים יום וארבעים לילה, ולפי זה יהיה פירוש הכתוב ושעורו וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה, וזהו הכלל, עוד פירט אותו באמרו עד הר האלקים חורב ויבא שם אל המערה וילן שם וגומר, וספר מה שקרהו שם ושאמר לו יתברך שוב לדרכך מדברה דמשק, ר"ל שבאותו הדרך אשר בא במדבר ישוב, וכל זה מההליכה והישיבה והחזרה היה באותם ארבעים יום וארבעים לילה שזכר, כי להיות אליהו זקן וחלש הלך אותו מהלך בעשרים יום או י"ט יום וישב שם יום אחד כמו שיתבאר, וחזר באותו סכום מהימים והיו כלם ארבעים יום וארבעים לילה. ואמנם אמרו בכח האכילה ההיא, הוא מאמר מחייב ואין כחו כח השולל, כמו לחם לא אכל ומים לא שתה, ואחרי זה אבאר ענינו:

פסוק ט

ויבא שם אל המערה וגומר. ספר הכתוב שאליהו בא אל המערה, והיא המער' הידועה שהיא נקרת הצור עצמו שישב משה שם, כמו שת"י במערת טינרא, ושלן שמה, ולא אמר הכתוב שישן כי אם שלן, לפי שכל הזמן שישב שמה היה מתבודד ומכין עצמו לנבואה ויצעק אל ה' כל הלילה, ולזה נאמר והנה דבר ה' אליו, רוצה לומר אז בהיותו באותו מקום מקודש אלקי ומתבודד וקורא בשם אלקיו, באהו הנבואה שלא בא אליו כל אותם הימים אשר עברו לא בארץ ישראל ולא במדבר בהליכתו שמה. ואמרו מה לך פה אליהו, אמרו המפרשים פה אחד שטעם השאלה מה לך פה אליהו הוא התחלת דברים לשמוע המענה, כאלו שאלו למה יצאת ממקומך ומה צורך ביאתך בדרך הזאת? ושהוא על דרך (בראשית ד' ט') אי הבל אחיך, (שמות ד' ב') מה זה בידך, (תלים קי"ד ה') מה לך הים כי תנוס? ושהיה המענה קנא קנאתי וגומר, ר"ל שהקנאה אשר קנא ליי' אלקי הצבאות מאשר עברו בריתו בני ישראל, והיה זה בהיותם עובדים ע"ז ומאשר מזבחותיו הרסו, כמ"ש למעלה את מזבח השם ההרוס, לפי שלא היו רוצים לעבוד כי אם אל אלקים

אחרים, ומאשר הרגו נביאיו, כי כבר הרגה אותם איזבל, כמו שאמר עובדיה בהרוג איזבל את נביאי ה', והיא היתה סבת ביאתו שמה, ועם היות שנשארו מאה נביאים שהחביאם עובדיה במערות, אמר אליהו שנותר הוא לבדו מהנביאים הידועים לה', כי הנביאי' האחרי' שהוחבאו לא ידעה איזבל מהם ולכן נמלטו, והיה תכלית המאמר הזה שינקום השם יתברך נקמתו על הרעות האלה שעשו ישראל, ושזה היה צורך ביאתו, ר"ל לבקש נקמה על ישראל. ואמנם בענין המראה אשר ראה אליהו מהרוח והרעש והאש ראיתי בזה למפרשים שני דרכים. האחד הוא דרך ה"ר לוי בן גרשום, שכתב שצוה השם ית' לאליהו שיצא מהמערה וישב בהר לפני השם, כדי שיבקש רחמים על ישראל כשיראה הכבוד לא שיתפלל להשחיתם, ושלז' הראה לו הדברים המשחיתים, כמו הרוח הגדולה והחזקה מפרק הרים ומשבר סלעים, ולא היה ברוח השם, ר"ל שאין מדרכו יתברך להביא הרע על החוטאים ולא להענישם בעונש גדול כזה, אבל להמתין להם אם ישובו מדרכם הרעה, ואחריה היה הרעש, שהוא מזיק אחד וכלי מכלי ההשגחה להפכת הארצות, וזכר שלא ברעש השם, ר"ל כי לא יחפוץ במות המת ולא בהפכת הארצות, ואחר הרעש הראהו האש, שהוא יותר מזיק בשרפת המקומות כסדום ועמורה, וזכר שג"כ לא באש ה', כי לא היו הרעות האלה מכוונות ממנו יתברך כי אם הסתרת פניו מהם ועזבם כמטרה לחצי הרעות, ואחרי האש זכר קול דממה דקה, ר"ל שיהיה העונש ממוצע בין הדבור והשתיקה ובין המוסר והעונש, ושאלי' מרוב כעסו לא שת אל לבו להבין את דבר המראה, ולזה השיבו שנית כבראשונה קנא קנאתי וגומר, והוצרך יתברך להודיעו ענין חזאל ואלישע שיהיו כלי ההשגחה לייסר ולהעניש את ישראל, זהו דרך החכם וכוונתו: והדרך השני הוא לאנשים מבני ישראל שהתחכמו לומר שאליהו ראה בזה שלשת העולמות וחלקי המציאות, ולזה רא' ראשונה הרוח, לרמוז על הכח המנהיג עולם ההויה וההפסד שהוא מפרק הרים ומשבר סלעים, ואמר בו לפני השם, לפי שהוא משגיח בו לעשות רצונו ואינו רק כגרזן ביד החוצב וגו'. ואמר לא ברוח השם לרמוז שאין השם יתברך הטבע המנהיג ההויה וההפסד, והראהו עוד הרעש, לרמוז על עולם הלגלגלים שיש בהם והאופנים וחיות הקודש ברעש גדול מתנשאים לעומתם, שזה רומז אל הגלגלים שיקראו חיות קדש לדעת הרב המורה, ואמר לא ברע' השם, להורו' שאין השם ית' נפש הגלגל כמו שחשבו קצת מהקדמונים, ואמר עוד ואחר הרעש אש, לרמוז על עולם השכלים הנבדלים שנקראו אש, כמו שאמר (תלים ק"ד ד') משרתיו אש לוהט, והנה נקראו כן להדמותם באש שאין העין שולט בו, כי האש היסודי אינו מושג לחוש הראות, ועכ"ז ישיגו אותו מפאת פעולותיו, וכן הם המלאכים לא יושגו בחוש

הראות בעצמם אבל יושגו מפאת פעולותיהם, וכן אמרו במסכת חגיגה (דף י"ג ע"א), מאי חשמל? חיות אש ממללות. ואמר לא באש ה', להגיד שמציאותו ומהותו יתעלה נבדל ממציאות המלאכים, כי הם עלולים ואפשרי המציאו' והוא יתברך עלה ומחוייב המציאות, ולפי שמהותו נעלם תכלית ההעלם ופשוט בתכלי' הפשיטו' מה שאין הפה יכול לדבר, אמר ואחר האש קול דממה דקה, כלומר ואחרי שתפשוט שכלך במלאכים בלום פיך מלדבר ולבך מלהרהר במה שלמעלה מהם. וצוהו אחרי זה שימשח את חזאל למלך על ארם ואת יהוא למלך על ישראל ואת אלישע ימשח לנביא תחתיו, לרמוז לו גם כן שאלה השלשה עולמות שזכר הם מונהגים ממנו יתברך, וזה אם בעולם השפל שדרך הב"ח להתגבר האחד על חביריו כמו חזאל שהתגבר על מלכות ארם ועל ישראל, היה זה בהשגחה ממנו יתברך לגמול ולענוש פרטי האד' וכתותיו, ואם בעולם הגלגלים לפי שהשגחת השם יתברך היא על הוראת המערכה לבטל אותה ולעשו' בה חפצו ורצונו, וכן ע"י יהוא נהרגו הרשעים עובדי ע"ז ונמלטו הצדיקים, וזה היה מפאת ההשגחה לא כפי המערכה. ואמר אחרי זה ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתיך, לפי שהשפע הנבואיי המגיע לנביאים הוא מעולם המלאכים ולא יגיע כי אם ברצון השם ומצותו. ולפי שלא היה ענין המראה מיוחס אל הספור, כתב ה"ר דוד קמחי שהשם יתברך הראה כל זה לאליהו לגמול המעשה הטוב אשר עשה בהר הכרמל שקדש את השם ברבים והודו באלוהותו והרג נביאי הבעל ולכן הראה לו את המראה הזאת. ויונתן תרגם הרוח והרעש והאש שהם כלם מלאכים ממונים על הדברים ההם. הן אלה קצת דרכיהם בביאור זאת המרא', ולא אחד בהם יתעורר לתת טעם למה שאלו יתברך שתי פעמים מה לך פה אליהו, כי עם היותו ממנהג התחלת הדבור, הנה לא נהגו הנביאים לשאול זה שתי פעמים, כל שכן אחר שכבר השיב בפעם הראשונה מה שהיה בו די כפי הכוונה, כן לא התעוררו למה אליהו אמר שני פעמים קנא קנאתי, ואם ראה שלא נתפייס הקב"ה בתשובתו הראשונה איך חשב לפייסו בהשנות הדברים ההם עצמם? והנה ברוב דברים לא יחדל פשע, וגם לפי דרכם אחרי שברוח וברעש ובאש אמר לא ברוח ה' לא ברעש השם לא באש השם, היה ראוי שיאמר בדממה דקה ושם ה', כ"ש שבראש המראה אמר והנה ה' עובר יורה שעבר ברוח או ברעש או באש או בכלם. והנראה אלי במראה הזאת כפי פשט הדברים והמשך הספור הקודם הוא, שאליהו בא מעצמו אל הר חורב ונכנס במערה הקדושה אשר ישב בה משה כדי שתבואהו הנבואה, כי היה המקום ההוא מוכן להנבא ונשאר בו הקדושה האלקית מעת שעמד אדוננו משה שמה, והנה השם יתברך קנא לכבוד אדון הנביאים משה עבדו וראה שלא היה מן הראוי שאדם ילוד אשה

לא נביא ולא בן נביא ישב באותו מקום, כי הוא נתיחד לקבול התורה ונתינת הלחות ופסולם וראיית הכבוד שראה משה, ואיך ישב ויעמוד אדם או נביא אחר שמה? ולזה בראותו שאליהו לא נחה דעתו לעמוד בהר סיני כי אם גם להכנס בנקרת הצור, היה שהוכיחו יתברך על זה באמרו מה לך פה אליהו, ולא אמר זה על יציאתו מארצו ובואו כלו אותו דרך כמו שחשבו המפרשים, כי אם על הכנסו במערה הקדושה, והוא על דרך מאמר ישעיהו שאמר על שבנה אשר על הבית (ישעי' כ"ב ט"ז) מה לך פה ומי לך פה כי חצבת לך פה קבר' הנה השם מטלטלך טלטלה גבר, שכפי מה שפירשו המפרשים כלם היה תוכחה על שבנה, שבהיותו מארץ נכריה היה משתרר על ירושלם, ואמר שהמעלה ההיא לא היתה ראויה אליו, וזהו מה לך פה? ולכן היה מהיעוד שהשם יתברך יטלטלהו משם, וכן אמר גם כן ישעיהו (שם נ"ב ה') ועתה מה לי פה נאם השם כי לוקח עמי חנם מושליו יהלילו נאם השם ותמיד כל היום שמי מנואץ, הנה באותו לשון מהתוכחה אמר יתברך לאליהו מה לך פה, רוצה לומר מה לך במקום הזה אשר אתה בו? כי הוא בלתי ראוי לך, (י) ואליהו השיבו קנא קנאתי ליי' אלקי צבאות, ולא היה זה לשאול נקמה מישראל כי אם לתת התנצלות על הכנסו שמה, וכאלו אמר עזבו בריתך בני ישראל והרסו המזבחות והרגו נביאיך ויבקשו את נפשי לקחת', ומפני יראתי אותם שהם רשעים גמורים ואויבים היו לי באתי להחבא במקום הזה, לחשבי שיגין בעדי זכות משה ומפני קדושת המקום הזה לא ישיגני הזק כל עוד שאשב בכאן, (יא) ומפני זה השיבו ית' צא ועמדת בהר לפני ה', ר"ל אם נכנסת שמה מפני היראה צא ועמוד בהר שבהיותך בהר תשב לפני ה' ולא תירא ולא תחת מפניהם, כי כאשר דבר מלך מלכו של עולם שלטון ובהיותך בהר לא יגיעך הזק כלל, ודי כשתשב בהר ולא במערה. ואחרי שהוכיחו יתברך על המקום אשר ישב עליו בהודיעו אותו כי קדש הוא, ראה יתברך להשיבו על כוונת ביאתו שמה שלא היה מפני היראה שזכר כי אם לפי שנסתלקה ממנו הנבואה, ולכן הודיעו למה לא באהו הנבואה זה ימים כי אותה היה מבקש, ועל זה אמר והנה ה' עובר ורוח גדולה. וכבר פירשתי שאליהו עשה שלשה דברים בלי צווי השם יתברך ושענה אותו הקדוש ברוך הוא בהם והקים דברו. האחד היא השבועה אשר נשבע באף ובחמה ובקצף גדול אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברו, ועשה אם כן רעב גדול שלש שנים בארץ ישראל, שאפילו העשירים שבהם התמוגגו ואבדו כל אשר להם ומתו רבים ברעב, הלא ראית שהיה הולך מלך ישראל בעצמו לבדו לבקש מקום חציר להחיות סוס ופרד פן יכרת האדמה מהבהמה. והשני היה במיתת בן הצרפית שהטיח אליהו דברים כלפי מעלה, באמרו הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עמה הרעות להמית את

בנה וגזר על תחייתו והחיה אותו. והשלישי הוא מה שעשה בהר הכרמל מהעלת העולה בבמה חוץ למקדש אשר לא כדת והורדת האש מן השמים עליה, ושלשתם עשה אליהו בלי צווי אלקי, ולהיות כוונתו טובה לקדוש השם עשה השם ית' גזרותיו וקיימם, אבל התקצף עליו על אשר עשה מה שלא צוה, ולזה היה שלא באהו הנבואה עוד, ולהעיר על זה כלו אמר כאן והנה ה' עובר, ר"ל הנה ה' הוא עובר על כל פשעיך. וזכרם ראשון ראשון כמו שקרו, כי זכר הראשונה הרוח שהיה מפרק הרים ומשבר סלעים, לרמוז על הגזרה אשר גזר ברוח כעסו לעצור הטל והמטר מפני האדמה, שבזה היה מחריב העולם, ולהיותו רע כללי ונמרץ אמר שהיה רוח גדולה וחזק (על דרך (משלי כ"ה י"ד) נשיאים ורוח וגשם אין) מפרק הרים ומשבר סלעים, ואמר לא ברוח ה', לומר ששמע קול שהיה אומר לא ברוח ה', להגיד שלא באהו צווי אלקי במעשה הזה אשר עלה על רוחו. ואחר הרוח זכר הרעש, לרמוז על הדברים אשר הטיח אליהו כלפי מעלה על מות בן הצרפית ועל תחייתו, לפי שתחיית המתים כנו אותו הנביאים בשם רעש, וכמו שאמר הנביא יחזקאל בספור התחייה (יחזקאל ל"ז ז') והנה רעש ותקרבו עצמות עצם על עצמו, ואמר לא ברעש ה', רוצה לומר שלא צוהו יתברך על אותו המעשה שעשה בתחיית המת:

פסוק יב

ואחר הרעש זכר האש, והוא האש אשר הורידו בהר הכרמל על הבמה אשר בנה שמה, ואמר לא באש ה', לפי שלא עשה אותו הנסיון במצוות השם ובדברו. וזכר אחרי זה קול דממה דקה, לרמוז שבעבור הדברים האלה אש' עשה אליהו בלי מצו' השם וכבודו לא באהו הדבור כבראשונה, והיה הקול האלקי דממה והיא השתיקה והעדר הדבור. ולפי שאליהו ראה מה שצוהו יתברך שיצא מהמערה והתוכחה שהוכיחו על מעשיו, ראה להשיב על שתיהם, אם על הכנסו במערה שלא היה אותו מקום ראוי לשכמותו, כבש פניו למטה וכסתה כלמה פניו, (יג) וזהו אמרו וילט פניו באדרתו ויצא ויעמוד בפתח המערה, ר"ל שלא יצא ממנה בהחלט לעמוד בהר כמו שצוהו אבל עמד בפתח, ולכן הוצרך יתברך להוכיחו שנית על ישיבתו בפתח המערה, ואמר מה לך פה אליהו, רצה לומר הלא אמרתי אליך שתצא מהמערה ולא עשית מצותי, הלא ידעת שהמקום אשר אתה עומד עליו קדש הוא שבאותו פתח עמד אדון הנביאים, ומה לך לשבת עוד באותו המקום המקודש שאינו ראוי לשכמותך? והנה אליהו אין ספק שיצא מיד כמו שצווה, אבל התנצל ממה שהוכיחו על המעשה אשר עשה שלא במצותו, (יד) ואמר קנא קנאתי, רצה לומר מה שעשיתי לא היה לכבוד בית אבא כי אם על דבר כבוד שמך, ולזה אין עלי אשם, אם לראשון שהוא עצירת הגשמים היה לפי שעזבו בריתך

בני ישראל, והיה ראוי שיענשו עליו בעצירת גשמים כמו שאמרה תורה, (דברים י"א י"ז) ואם בניתי מזבח בהר הכרמל היה לפי שהם הרסו מזבחותיך, והיה ראוי שאבנה מזבח לשמך הגדול ויתקד' באש לעיניהם, ואם הרגתי נביאי הבעל הנה גם כן הם הרגו נביאיך, הנה כל זה עשיתי על דבר כבוד שמך הגדול, ואמנם תחיית בן הצרפית היה לפי שאחאב וסיעתו היו מבקשים את נפשי להרגני, ולכן בהיותי מתגורר בבית האלמנה היה מההכרח שאצטער על צערה, כי היה נפשי בכפה. הנה בזה התנצל אליהו מכל אשר עשה, להורות שכפי הדין עשאו ועל קדושת השם, והתבאר מזה שכלל המראה מסכים עם הספור הקודם, ושצורך היה במאמרו יתברך מה לך פה אליהו שני פעמים, כי היה הראשון על הכנסו במערה, והשני על עמדו פתח המערה גם אחרי הצווי שבאהו לצאת משם, ושמאמר קנא קנאתי אינו כפול, כי הפעם הראשון נאמר על צורך הכנסו במערה מיראת האויבים שהרגוהו והשני על התנצלות מעשיו אשר עשה מבלי צווי ודבור אלקי. ואפשר עוד לפרש בתשובת אליהו, שאמר שתכלית בואו אל הר סיני היה לפי ששם קבלו ישראל שלשה מתנות עצומות, והם התורה והקרבנות והנבואה, ולפי שהם אבדו כלם בא להתלונן על האבדה במקום שנתנה, וזה שנאמר כי עזבו בריתך בני ישראל שהיא התורה, את מזבחותיך הרסו כנגד הקרבנות, וכנגד הנבואה אמר ואת נביאיך הרגו בחרב ואותר אנכי וגומר. הנה התבארו הפסוקים כלם, והותרה בזה השאלה הרביעית אשר העירותי בתחלת הפרשה, ואחרי זה בלקיחת אליהו השמימה אפרש במראה הזאת פירוש אחד מסכים עם לקיחתו:

פסוק טו

ויאמר ה' אליו וגומר. כפי דעת חז"ל ודרך המפרשים שאליהו בקש נקמה על ישראל מפני רוע מעלליהם, יתכן לפרשו לך שוב לדרכך, שאמר אליו אחרי שדרכך להיות נוקם ונוטר כנחש ושאלתך ובקשתך שאעניש את ישראל ושאספה עלימו רעות, לך מכאן ושוב למנהגך ודרכך שהוא להשתדל להעניש את ישראל, ולכן לך מדברה דמשק, רצה לומר שילך באותו מדבר דמשק, ושאחרי שובו ימשח את חזאל למלך על ארם ואת יהוא למלך על ישראל ואת אלישע לנביא, והם ינקמו נקמתך מהם. וכפי מה שפירשתי שאליהו זכר צערו להתנצלות מה שעשה ולא שיבקש נקמה, יהיה פי' הכתוב שיאמר לו השם יתברך שישוב לדרכו, ר"ל במדבר בדרך אשר בא בו שהוא מדבר דמשק, כי מה יעשהו לו אדם ויי' עמו, ולא צוהו שילך דמשק כי אם שילך דרך המדבר של דמשק. ולפי שהוא הגיד לפניו יתברך חטאת ישראל ופשעיהם, הודיעו יתברך שימשח את חזאל למלך אל ארם, (טז) ואת יהוא למלך על ישראל ואת אלישע ימנה לנביא תחתיו, (יז)

ושהם יהיו שלוחי ההשגחה, כי הנמלט מחרב חזאל ימית יהוא, והנמלט מחרב יהוא ימית אלישע. והנראה אלי בענין הזה הוא, שהשי"ת אמר אל אליהו שסמוך לזה ימשח את חזאל ואת יהוא, לפי שהיה רצונו יתברך להעניש את ישראל בימי אחאב ובימי אליהו, וכאשר נכנע אחאב ושב לה' בתשובה ראה יתברך להאריך אפו, וכמו שאמר אל אליהו הראית כי נכנע אחאב מפני לא אביא הרעה בימיו בימי בנו אביא הרעה על ביתו, ואמר אחר זה וישבו שלשה שנים אין מלחמה בין ארם ובין ישראל. ר"ל שעם היות שהיתה המלחמה ביניהם בהשגחת השם יתברך ורצונו, הנה מפני אריכות אפו חדלו ממנה, ומפני זה לא משח אליהו את חזאל ולא את יהוא כמו שצוהו יתברך, כי נחם ה' על הרעה והאריך אפו אליהם, ולכן משחם אלישע אחרי מות אחאב. ואין ספק שאליהו צוהו על משיחתם בדבר ה', כי לא תמצא שיבא צווי ולא דבור אלקי אל אלישע על משיחת אחד מהם, אבל הוא מעצמו אמר אל חזאל שיהיה מלך על ארם אחרי מות בן הדד, וגם כן מעצמו צוה את יונה הנביא שילך וימשח את יהוא, לפי שעשה זה מפני שצוהו אליהו עליו בדבר ה', ומה שלא יוכל אליהו לעשות מפני מה שהאריך השם יתברך אפו לאחאב עשאו אלישע בימי בנו. ואמנם אמרו והיה הנמלט מחרב חזאל ימית יהוא והנמלט מחרב יהוא ימית אלישע, אין פירושו שיהיה חרב חזאל קודם לחרב יהוא וחרב יהוא לחרב אלישע, ולא שהיה הקדימה הזאת קדימת מעלת בגודל הנקמה כמו שפירשו המפרשי', אבל ענינו אצלי שהשם יתברך זימן שלשה שלוחי השגחתו להעניש את החטאים האלה בנפשותם כל אחד כפי מה שראוי לו, כי הנה חזאל הכינו להעניש את ישראל במלחמותיו ולהשמידם, וזכר זה ראשונה להיותו כולל הרבה, ולפי שאיזבל ובני אחאב הקטנים עם הגדולים וכהני הבעל ועובדי ע"ז לא ילכו למלחמה ולא ימותו בה, הכין את יהוא שהוא ימית ויהרוג את כל בית אחאב וכל עובד עבודה זרה מה שלא יעשה לישראל, כי הוא יהיה מלך וירחם עליהם, ולבד זרע אחאב וסיעתו ישמיד מעל פני האדמה, ולפי שחזאל מה שיהרוג במלחמות יהיו אנשי המלחמה, ויהוא מה שישמיד יהיה לבד מבית אחאב ועובדי עבודה זרה, הכין השם יתברך את אלישע בן שפט, שבנבואתו ידע ויכיר הנערים שהם נעורים מן המצות. וכדברי חז"ל (סוטה פ"ט מ"ו ע"ב) ושסופם לחטוא ולהרשיע, ושיהרגם בקללתו אותם, ומפני זה אמר והיה הנמלט מחרב חזאל, רצה לומר שלא יהיה מדרכם ללכת במלחמה ולנפול בידו, שהם אשת אחאב ובניו וכל זרעו וכהני הבעל, יכין השם את יהוא שיהרוג אותם, והיה זה קודם חזאל, לפי שלא היה הכנה לחזאל להרגם, והנמלט מחרב יהוא, והם הנערים, שעם היות שיהוא הרג כל עובדי עבודה זרה הנה לא יהרוג לנערים, לפי שלא היו בני עונשין

ולא ידע מה יהיה אחריתם, הנה מפני זה הכין השם את אלישע שיקללם וימיתם בהכירו אותם שיהיו עובדי עבודה זרה בעתיד. הנה אם כן אין הכתוב מספר ברעות האלה כפי זמניהם, כי אם כפי הגזרה האלקית, שכל אחד יעשה מה שראוי אליו לעשות, חזאל בעם יהוא בעובדי העבודה זרה ואלישע בנערים, (יח) באופן שעל פי האמצעיים האלה ישארו בישראל שבעת אלפים כל הברכים אשר לא כרעו לבעל, והותרה בזה השאלה הששית אשר העירותי: ואין הכוונה בזה שלא ישארו יותר משבעת אלפים נפשות בכל ארץ ישראל, כי אם שלא יחשוב שאחרי שניתן רשות למשחית לחבל, אם חזאל ואם יהוא ואם אלישע את הנערים, לא יהיה מבחין בין צדיק לרשע, כי לא יהיה כן, לפי שתמיד חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם, ולכן שבעת אלפים בני אדם שיש בישראל שלא כרעו לבעל ישארו ולא ימותו במלחמות, ויד יהוא לא יהיה בהם, וקללת אלישע לא תחול על בניהם, כי לא יעזוב את חסידיו לעולם נשמרו, וזה אמרו והשארתי בישראל שבעת אלפים כל הברכים וגומר, שישארו ולא ימותו בקרב הצרו' אשר זכר. וראוי שתדע שעם היות שאמר הכתוב הנה ומשחת את חזאל ואת אלישע תמשח לנביא תחתיך, לא היה חזאל ולא שאר מלכי אומות העולם נמשחים והנביאים גם כן לא היו נמשחים, אבל מאשר היה מנוי המלוכה על ידי משיחה, הושאלה לשון המשיחה לכל מנוי וגדולה, על דרך מה שאמר (תלים ק"ה ט"ו) אל תגעו במשיחי, וקרא אל כורש (ישעיה מ"ה א') משיח השם מזאת הסבה בעצמה:

פסוק יט

וספר הכתוב שהלך אליהו משם, רוצה לומר מהר חורב, ושבהיותו הולך בדרך מצא את אלישע, כי עם שהיה אלישע אחרון בצווי המשיחה, ראה אליהו כי אותו הקרה ה' לפניו ראשונה, חורש שנים עשר צמדים, רצה לומר שנים עשר בקר נצמדים כדרך עובדי האדמה, והיה זה מורה שיהיה נביא נגיד ומצוה שנים עשר שבטי בני ישראל, ושהיה עשיר כפי איכות מעשיו ועבודה רבה שהיה לו, ולכן עשה בחינה בו לראות עם יעזוב את כל עשרו ואת כל הון בית אביו וידבק באלקיו, ולזה כשעבר אליהו נגדו השליך אדרתו עליו, רצה לומר שהשליך עליו קצת מאדרתו, כאלו הורה באותו סימן שיהיה נביא ליי' וילבש אדרת אליהו ונבואתו, וגם ניבא בזה על מה שיהיה ביום הלקח אליהו מעל אלישע שישליך בירדן אדרתו עליו, מצורף לזה שהיה ממנהג הנביאים ללבוש האדרת, כמו שאמר (זכריה י"ג ד') ולא ילבשו עוד אדרת שער למען כחש.

פסוק כ

ועם היות שאליהו לא דבר כלל אל אלישע, אבל מפני כנף אדרתו אשר נגע בבשרו התפעל אלישע כל כך שעזב את הבקר ורץ אחרי אליהו, ושאל אליו רשות ללכת לנשק אביו ואמו ולקחת רשות מהם ואז ילך אחריו, ואליהו השיבו לך שוב כי מה עשיתי לך, ופירשו המפרשים שהיה זה לנסותו מה יעשה, ושלכן אמר לך לשלום כי אני לא עשיתי בך דבר ראוי שבעבורו תלך אחרי. ויותר נכון לפרש מלת מה מלשון גדולה, כמו (תלים ל"א כ') מה רב טובך, ויאמר לך שוב, רצה לומר לך לנשק אביך ואמך כאשר אמרת ושוב מיד, אחרי שדבר גדול עשיתי לך אין ראוי שתשליכהו אחרי גוך, (כא) וכן עשה אלישע. והיה שמחתו ללכת אחרי אליהו כל כך שעשה סעודה להעם אשר היו אתו בחרישה והאכילם אותו צמד בקר שהיה אלישע חורש בו ויפטר מהם בשמחה, וילך אחרי אליהו וישרתהו, והשירות הזה לנביאים לא היה כי אם לשבאמצעותם תחול הנבואה על משרתיהם, אעפ"י שלא יהיו מוכנים אליו כראוי. וחז"ל (ברכות ז' ע"ב) אמרו גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה, והיה זה לפי שהמשרת יתמיד עם האדון ויהיה תלמידו ומשרתו, ובאמצעות אליהו נחה רוח אלקי' על אלישע, כמו שבאמצעות משה נחה רוח הקדש על יהושע משרתו: ואחרי פירוש פסוקי הפרשה ראוי שנתעסק בהתר הספק החמשי אשר העירותי מהבדל נבואה מרע"ה מאליהו הנביא ולא הותר עד הנה, ונאמר שהנה חז"ל בפסיקתא רבתי (עיין ילקוט ח"ב רמז ר"ט) אמרו בדרוש הזה דברים ראוי שיושגחו מאד, והם אלו. זש"ה (הושע י"ב י"ד) ובנביא העלה ה' את ישראל ממצרים ובנביא נשמר, ובנביא העלה ה', זה משה, ובנביא נשמר זה אליהו. את מוצא שני נביאים עמדו להם לישראל משבטו של לוי, משה ראשון ואליהו אחרון, ושניהם גואלין את ישראל, בשליחות משה נגאלו ממצרים, שנאמר (שמות ג' י') ועתה לכה ואשלחך אל פרעה וגומר, ואליהו לעתיד לבא, שנאמר (מלאכי ד' ה') הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא. משה גאלם ממצרי' תחלה ועוד לא חזרו ונשתעבדו במצרים, ואליהו כשיגאל אותם מן הרביעית מאדום עוד אינם חוזרים ומשתעבדים, אלא יושעו תשועת עולמים. משה היה נביא ואליהו נביא. משה נקרא איש האלהים, ואליהו נקרא איש האלהים. משה עלה למעלה, שנאמר (שמות י"ט ג') ומשה עלה אל האלקים, ואליהו עלה למעלה, שנאמר ויהי בהעלות השם את אליהו. משה הרג המצרי, ואליהו הרג את נביאי הבעל. משה נתכלכל על ידי נשים, שנאמר (שם ב' כ') קראן לו ויאכל לחם, ואליהו נתכלכל על ידי הצרפית, שנאמר לקחי לי פת לחם. משה ברח מפני פרעה, ואליהו ברח מפני איזבל. משה ברח ובא לבאר, ואליהו ברח ובא לבאר, שנאמר ויבא באר שבע. משה אמר (במדב'

ט"ז) אם כמות כל אדם ימותון אלה, ואליהו חי ה' אם יהיה טל ומטר. במשה ויעבור ה' על פניו, ובאליהו והנה ה' עובר. במשה וישמע את הקול, ובאליהו והנה אליו קול. משה כנס את ישראל לפני הר סיני, ואליהו כנסם להר הכרמל. משה בער ע"ז שנאמר (שמות ל"ב כ"ז) שימו איש חרבו על ירכו, ואליהו בער עובדי ע"ז ותפש נביאי הבעל ושחטם. משה קרא מי ליי' אלי, ואליהו ויאמר לכל העם גשו נא אלי. משה נטמן במערה ושמתיך בנקרת הצור, ואליהו נטמן במערה ויבא אל המערה וילן שם. משה ויבא עד הר האלקים, ואליהו בא אל הר האלקים. משה בא למדבר, ואליהו בא למדבר. משה השיח עמו על ידי מלאך שנאמר (שם ג' ב') וירא מלאך ה' אליו, ואליהו והנה זה מלאך. משה (שם ל"ד כ"ח) ארבעים יום וארבעים לילה לא אכל, ואליהו וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום ומ' לילה. משה התפלל על ישראל אל תשחת עמך, ואליהו התפלל עניי ה' עניי. משה תפש זכות אבות זכור לאברהם ליצחק ולישראל, ואליהו שתים עשרה אבנים וגומר ישראל יהיה שמך. משה קבלו את ישראל על ידו אהבתו של מקום, שנאמר (שם כ"ד ז') כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, ואליהו קבלו על ידו ואמרו ה' הוא האלקים. משה עשה משכן כבית סאתים זרע, וכן אליהו. משה כשבנה את המזבח בנה אותו שתים עשרה אבנים כמספר בני ישראל, וכן אליהו ויבן את האבנים בשם ה' עד כאן: הורו בדבריהם שנתדמה אליהו במעלה ובשלמות לאדוננו משה בארבעה ועשרי' דברי' אלו אשר זכרו. ותמהתי מהם איך לא זכרו בכללם גם כן דמוים אחרים נמצאו ביניהם בנסים מופלאים, והם קריעת ים סוף שעשה משה שידמה אל קריעת הירדן אשר עשה אליהו, והורדת האש מן השמים שהוריד הקדוש ברוך הוא על ידי משה ביום השמיני למלואים וכן באליהו, וגם כן למה לא זכרו דמוי אחר, והוא שמשה הסתיר פניו כי ירא מהביט אל האלקים וכן אליהו שנאמר וילט פניו באדרתו, ואולי הביט וילט פניו באדרתו שנתבייש ממה שהוכיחו השם יתברך כמו שפירשתי ולכן לא זכרוהו: ומה שראוי שנאמר בהתר הספק העצום הזה כלו הוא, שעם היות שזכרו חז"ל הדמויים האלה שהיו בין משה ואליהו, הנה לא אמרו שהיו שניהם שוים ומתדמים בענינם, ולא קבלו שהיה אליהו שוה אל משה במעלת הנבואה בהפך מה שהעידה התורה (דברים ל"ד י'), כי ברור היה אצלם שלא קם נביא עוד בישראל כמשה, ושעם היות שאליהו נתדמה אליו בהרבה מהדמויים, הנה לא היה מעלתו כמעלת אדון הנביאים, וגם באותם הדמויים לא היו שניהם שוים בהם, ולביאור זה הנה אנכי בא לבאר הדברים ההם אחד לאחד אשר נתדמו בהם שני הנביאים האלה, לבאר איך היה מעלת כל אחד מהם באותו דמוי, ואחרי זה אבאר דברים אחרים מהמעלה שנמצאו באליהו ולא נמצאו במשה, ואבאר ענינם שאינו

מה שיחייב היות אליהו גדול ולא שוה בנבואה כמשה עליו השלום, ואזכור אחרי זה המעלות האמתיות עצמיות בנבואה שהיו באדוננו משה ולא נמצאו באליהו, להכריח שלא קם נביא עוד בישראל כמשה. ואומר שהדמויים האלה אשר זכרו חז"ל, יש מהם שנים עשר שאינם מורים על מעלת הנבואה ולא על שלמותה, עם היות שיורו על יושר המדות ושבח המעשים, כמו מה שאמרו שמשה הרג את המצרי, ושנתכלכל על ידי נשים ושברח מפני פרעה, ושבא לבאר, ושבער ע"ז מן הארץ, ושקרא לבני ישראל מי ליי' אלי, ושהלך במדבר, ושבא אל הר חורב, ושהתפלל על ישראל, ושתפש זכות אבות בתפלתו, ושעשה המשכן סאתים זרע, ושבנה המזבח של י"ב אבנים, כי המעשים האלה כלם כבר יעשה אותם האדם מזולת שיהיה נביא, וכמה מהמלכים אנשי חיל יראי אלקים ביערו הע"ז מן הארץ והרגו אנשים וישראל כלו הלך במדבר ובא אל הר חורב, והתפללו חסידים הרבה על ישראל ותפשו זכות אבות בידיהם, ועשו שאר המעשים אשר זכרו ולא היו נביאים, ולכן אינו מהתימה אם יתדמה בשווי אליהו אל משה אדוננו בדברים האלה, וכל שכן שגם בהם כשנתבונן נראה הפרש הגדול שהיה ביניהם, כי משה הרג את המצרי בהיותו ילד ורך ויחידי עמו בשדה והתגבר עליו, ואליהו הרג נביאי הבעל לפי שישראל כלם תפשו אותם והם היו עוזרים במיתתם. ומשה עם היות שאמר יתרו לבנותיו קראן לו ויאכל לחם, הנה לא נתכלכל מהנשים כי אם משל יתרו אביהם, וגם לא על דרך צדקה ממנו כי אם בשכרו שהיה רועה את צאנו, מה שבאליהו לא היה כן, כי באמת נתכלכל פעם א' מאשר היה לאשה הצרפית. ואם משה ברח מפני פרעה היה זה קודם שיתנבא, כי אחרי שניבא והיה דבר ה' אתו לא ירא ולא פחד ממנו ולא ברח מפניו עם היותו מלך ואיש חיל, אמנם אליהו ברח מפני איזבל שהיתה אשה בהיותו נביא ליי'. ואם נאמר במשה שבא אל הבאר, תראה שאמר הכתוב בו לשון ישיבה (שמות ב' ט"ו) וישב על הבאר, וגם היה זה רמז על השגת החכמות הנמשלות בבאר ואמר בו לשון ישיבה בנוי על שלמות השגתו, ואמר עם זה ויושיען וישק את צאנם, להיותו המושיע והגואל והמשקה את העם התורה והמצוות, אמנם באליהו לא נאמר לשון ישיבה ולא לשון תשועה והשקאה, כי אם לבד ויבא אל באר שבע. אם משה בער הע"ז במעשה העגל, היה שלא נשאר בישראל אפילו אחד מהם, אמנם אליהו בער הנביאים שהיו מנבאים לבעל ונשארו בישראל רובם עובדי ע"ז, וכמו שיראה מתוך הספור. משה אמר מי ליי' אלי ולא היו אחד מכל אשר התקרבו אליו עובד ע"ז, כמו שאמר (שם ל"ב כ"ו) ויאספו אליו כל בני לוי, אמנם אשר נגשו אל אליהו היו רעים וחטאים מאד, ומה לתבן את הבר? אם משה הלך במדבר, היה זה כמלך על ישראל, והיה הליכתו שמה ארבעים

שנה עם רוב הנבואות והנסים שנעשו שמה, אמנם אליהו הלך במדבר יחידי ומתנכר עני ודל ארבעים יום, שהיה יום לשנה ממה שהלך משה. אם בא משה אל הר האלקים, היה שקרא השם יתברך אותו וששכן עליו הענן וכבוד ה' לעיני כל העם וישב שם ארבעים יום וארבעים לילה, אמנם אליהו בא שמה מדעתו מבלי קריאה, כל שכן שצוהו השם שיצא משם ושישוב לדרכו ולא עמד בהר כי אם יום אחד ולילה אחת. אם משה התפלל אל האלקים, היה על כפרת עמו ועל סליחתם, ואליהו התפלל כפי דעת חכמינו ז"ל והמפרשים כלם על נקמתם וענשם. אם משה תפש זכות אבות, היה לטעון נגד השם על שבועתם, כמו שאמר (שם שם י"ג) אשר נשבעת להם בך, אמנם אליהו אמר לבד ה' אלקי אברהם יצחק וישראל ולא טען שבועתו ולא זכות אחר. אם משה עשה משכן, הנה הוריד שמה הענן וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפורת מבין שני הכרובים, ואליהו כשבנה המזבח עם היותו סאתים זרע לא שכן עליו הענן ואל באהו שם קול. אם משה בנה מזבח מי"ב אבני', היה במצות השם והיה אותו המז' קיים לדורו' והמזבח אשר עשה אליהו היה חוץ מהמקדש ולא העלו עליו עוד עולות ולא היה במצות השם יתברך. הנה התבאר שגם בדברים האלה שאינם מעצם הנבואה ומעלתה לא נשתוה מעלת אליהו למעלת משה. ואמנם בשאר הדברים שזכרו הענין יותר מבואר בהם, אם הגאולה הנה משה גאל את ישראל גאולה שלמה, אם גופנית מתחת סבלות מצרים, ואם גאולה נפשיית באמונותיהם מפאת התורה אשר נתן להם בסיני, ואליהו בזמן הגאולה לא זכר הכתוב שהוא יגאל ויושיע את ישראל, כי אין אליהו המשיח המיועד מהנביאים, כי אם שיבא קודם יום השם הגדו' והנורא ויפנה דרך לפניו. אמרו שנקרא משה נביא ואליהו גם כן, ואתה רואה שכל שאר הנביאים נקראו כן, אבל כתבו החכמים ששם נביא נאמר על משה, ועל זולתו מהנביאים בשתוף השם, ומהם אמרו שהיה השם בהם בספוק ולא אמר אדם שיהיו נקראים נביאים בשם מוסכם בדמוי שוה. אמרו שנקרא משה איש האלקים ואליהו גם כן, וגם זה נאמר עליהם בשתוף בשם נביא, והנה אלישע ואלקנה ועדו וזולתם מהנביאים נקראו כן, וכמו שאמרו חז"ל בספרי (א"ה לא מצאתי ענין בספרי, אמנם בסדר עולם סוף פרק כ' מצאתי מעט ממנו ודוק:) עשרה נקראו איש האלקים. אמרו שמשה עלה אל האלקים, ואליהו עלה בסערה השמימה ואין בזה שווי ולא הדמו', לפי שמשה עלה אל האלקים, ר"ל שנתדבק בו יתברך בהיותו באלה החיים הגשמיים, וברדת השם על הר סיני ויקרא אל משה מתוך הענן ושב אל המחנה, כי הענינים המדיניים לא היו מפרידים דבקותו, ואליהו עלה לשמים בעת מותו כשאר החסידים, וכמו שנאמר בחנוך (בראשית ה' כ"ד), והיה ענין עלייתו כמו שיתבאר, והיה הנס האלקי יותר גדול לאין

שיעור בהתדבקותו בהיותו בזה העולם חי בגוף ונפש ובהדבקו עמו יתברך לא במלאך, משישוער בהפרדו מאלה החיים, כי הנפשות כלם ישארו אחר המות והרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה. אמרו שמשה אמר אם כמות כל האדם ימותון אלה ושאליהו גם כן אמר חי השם אם יהיה טל ומטר, ועינן מאמרם זה שהיה שלמותם כל כך גדול שהמה יגזרו על הדברים הטבעיים ונתקיימו גזרותיהם מבלתי שיתפללו לשם יתברך עליו כלל, לפי שחומר העול' היה משועבד אליה', האמנם ואם נמצא כזה בשניהם, הנה תתחלף חלוף רב, לפי שמשה גזר בדבר הפך המנהג הטבעי, והוא פתיחת פי הארץ, ונעשה זה לכבודו, ולא היה זה נכתב בתורה ונעשה דברו, אבל אליהו גזר על עצירת הגשמים שאינו בהפך הטבע ועשאו לכבוד השם והיה כתוב בתורה (דברים י"ח י"ז) ועצר את השמים ולא יהיה מטר, לפי שהיו ישראל עובדי עבודה זרה, ולכן לא יורה ענינו כל כך מהמעלה כמו שיור' מה שגז' משה לכבודו או לכבוד אהרן אחיו שהיה קרח חולק על כהנותו. אמר במשה ויעבור ה' על פניו והראהו י"ג מדותיו, ומה שלא ראה אדם לפניו ולאחריו מסדר המציאו' וקשרו והדברים הנמשכים ממנו יתברך, כמו (שמות ל"ג י"ט) שאמר אני אעביר כל טובי וגומר, ונאמר באליהו והנה ה' עובר, ולא שמע המדות כי אם מה שהוכיחו על מעשיו והודיעו שהיה השם יתברך עובר על פשעיו באהבה כמו שפירשתי. ואמר במשה וישמע את הקול ונאמר גם כן באליהו, אבל קול משה היה מעל הכפורת מבין שני הכרובים והיה קול אלקי ונבואה עליונה מגעת אליו מאתו יתברך בלי אמצעי, והקול הנאמר באליהו היה קול נברא, כדמות הקול ששמעו ישראל בסיני שהיה קול מוחש מגיע לאזניהם, וכקול אשר שמע שמואל בתחלת נבואתו, והיה ע"י מלאך לפי שנבואתו היה ע"י מלאך כמו שיתבאר. וכבר זכר הרב המורה בפרק ל"ו ח"א כמה יש מההפרש בין קול משה לקול העם. אמרו משה הכניס את ישראל להר סיני ואליהו הכניסם להר הכרמל, אבל במשה באותה הכנסה נתן להם התורה ושמעו מפי הגבורה אנכי ולא יהיה לך, והיו כלם נביאים באותה שעה, וישראל בהר הכרמל עם היות שאמרו בפירוש ה' הוא האלקים נשארו עובדי ע"ז כמו שהיו קודם לכן. אמרו משה דבר עמו המלאך ואליהו גם כן, אבל המלאך נראה למשה בתחלת נבואתו בסנה ועוד לא נראה אליו, ולא היתה נבואתו על ידי מלאך כי אם מאתו יתברך בלי אמצעי, ואליהו נראה אליו המלאך באחרית ימיו, לפי שתמיד התנבא על ידו, אם במדבר והנה זה מלאך וגו' וישב מלאך ה' וגו', ואם אחרי כן (מלכי' ב' א' ג' ט"ו) ומלאך ה' אל אליהו. אמרו משה נטמן במערה ואליהו גם כן, אבל משה נכנס שמה במצות הש"י שקראו וצוה אותו שיבא שמה, והיה זה ביום המעמד הנבחר בהיות השכינה וענן הכבוד שור' על ההר, ואליהו

בא שמ' מדעתו ובחירתו ולא בשע' שהיה השכינה על ההר, וצוהו השם יתברך שיצא משם ושלא היה הוא ראוי לשבת באותו מקום, כמו שפירשתי בפסוק מה לך פה אליהו. אמרו משה עמד ארבעים יום וארבעים לילה בלא מאכל, ואליהו וילך בכח האכילה ההיא ארבעים יום וארבעים לילה, וכמה מההפרש היה בנס זה כשיתבונן בעיון הטוב, כי הנה באליהו אמר בכח האכילה ההיא ולא אמר בכח המשקה ההוא, לפי שלא נעדר ממנו המשקה, ולכן היה שאמר לו המלאך שתי הפעמים קום אכול ולא אמר לו שתה עם היות שם מים ולחם, לפי שלא נעדר ממנו המשקה כמו שנעדר במשה שאמר ומים לא שתה, וגם האכילה בא במשה בשלילה מוחלטת, לחם לא אכל, ולא נאמר כן באליהו, כי לא שלל הכתוב שלא אכל כל אותו זמן, אבל אמר וילך בכח האכילה ההיא, ועניני אצלי שאליהו היה זקן וחלוש ולבו יחל בקרבו ואימות מות נפלו עליו, וביום הראשון שהלך במדבר ענה בדרך כחו וישאל את נפשו למות, ולכן היה בלתי אפש' בהיותו אוכל ושות' שיתמיד וילך לרגלו עוד כל כך מהדרך ארבעים יום וארבעים לילה, ומפני זה הוצרך יתברך להאכילו לחם אבירים ומזון אלקי לא להעדר המזון הנהוג כי אם כדי לאמצו ולהוליד בו כח וחוזק רב שיוכל לסבול ענוי הדרך ועמלו, ועם היות המאכל ההוא כצורת עוגת רצפים וצפחת מים, הנה אותו הלחם היה מן השמים והמים היו ממעיני הישועה ודבר אלקי היה לא טבעי, ומפני כן קנה ממנו אומץ רב להתמדת דרכו, וזהו אמרו וילך בכח האכילה ההיא, לא שיאמר שלא אכל אחרי כן כי אם שקנה מאותו מאכל כח מופלג בו ירוץ ולא יעף, מה שלא היה עושה אם לא היה אוכל אותו אעפ"י שיאכל המאכל הטבעי, כי רבים מהאנשים יאכלו וישתו ולא יוכלו ללכת ברגליהם דרך רב, כל שכן הזקנים, ומפני זה בא להגיד שקנה אליהו מאותה האכילה כח ואומץ כל כך גדול שהלך לרגלו ארבעים יום וארבעים לילה בלי חולשה ויגיעה, וזה לא ישלול שהיה אוכל באותו זמן כדרכו ומנהגו, כי עם היות הליכתו במדבר כבר נמצא שמה מאכל מים במקומות מיוחדים שיאכלו העוברים שמה. אמרו עוד שמשה קבלו ישראל על ידו אהבת המקום ואמרו נעשה ונשמע, ושאליהו גם כן שאמרו ה' הוא האלקים, אבל ההפרש גם בזה כבר התבאר ממה שאמרתי, שבזמן משה קבלו אהבה האלקית בכל לב ובכל נפש באותו מעמד, אמנם באליהו עם היות שאמרו ישראל בהר הכרמל ה' הוא האלקים בפיהם, הנה לא נמנעו מפני שזה מעבוד הע"ז שהיו עובדים, וכמו שיעיד הכתוב עליו. הנה התבאר מכל זה שהדמויים שזכרו חז"ל שהיו בין משה ואליהו, לא היו בהשואה כי אם בפחות ויתר רב על דרך הספוק או השתוף. ואמנם בדמויים שלא זכרו חז"ל, הנה קריעת ים סוף שעשה משה אינו דומה לקריעת הירדן שעשה אליהו,

לפי שהיה ים סוף עמוק מהירדן לאין שעור, ונצבו מים כמו נד נוזלים ונטבעו המצריים בתוכו באותו עת שהיו ישראל יוצאים לרוחה, וכמו שאחז"ל (פרקי אבות פ"ה מ"ד) שעשרה נסי' נעשו על הים, (ועיין ד"ר דף רצ"ח ע"ג) ועם זה ראת' שפחו' על הי' מה שלא ראה יחזקאל, ובקריעת הירדן לא דבר מזה. ואמנם בענין האש שירד על המזבח ביום השמיני למלואים והורידו אליהו גם כן בהר הכרמל, הנה לא התפלל משה ע"ה עליו כמו שעשה אליהו, והשם יתברך מעצמו הוריד האש על המזבח, להודיעם ששעה אל מנחתם וקבל קרבנותם ברצון, והנס הזה אם היות שנעשה בפני משה הנה לא יוחס אליו, ויותר ראוי הוא שיוחס אל אהרן שהוא היה הכהן הגדול המקריב ביום ההוא, והנה לדוד נעשה נס כזה בגורן ארונ', ולשלמה בחנוכת המזבח, וכמו שלא ימשך מזה שיהיו דוד ושלמה שוים למשה במדרגת הנבואה, ככה נאמר באליהו, שעם היות שירד אש על המזבח אשר בנה, לא ימשך שהיה מדרגתו בנבואה שוה למדרגת משה כי אם למדרגת אהרן לא זולת זה, ולהיות שני הנסים האלה בלתי מורים על מעלת אליהו היותה כמעלת משה, היה שלא זכרו אותם חז"ל בכלל שאר הדמויים. וכבר יאמר אומר שנתעלה מעלת אליהו על מעלת משה במעשה נסים מפאת בן הצרפית שהחיה אליהו, מה שלא מצאנו במשה שיעשה תחיית המתים, ומעלותו בסערה השמימה שהם הדברים היותר נרשמים וגדולים שנמצאו באליהו ולא נמצאו במש' ע"ה, אבל אני כב' כתבתי בספר מחזה שדי (דף כ"ב ע"ב), וגם כן בפי' ספר יהושע (יהוש' י' י"ב) על שמש בגבעון דום, שהנסים אינם משיגים עצמיים בנבוא' לשתהיה מדרגתה כפי מדרגת הנסים אשר יעשה הנביא, וכמו שכתב הרב בס' המדע (הלכות יסודי התורה פ"ח), משה רבי' לא האמינו בו ישראל מפני האותות, כי כל מה שעשה מפני הצורך וההכרח עשאו, ופרשתי פסוק התורה (דברים ל"ד י') ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וגומר לכל האותות והמופתים, וידוע שאליהו לא החיה את בן הצרפית מעצמו, אבל התפלל לש"י שיחייהו והוא יתברך החיה אותו לכבוד אליהו, ואם היה שהביא ההכרח לאליהו שיתפלל על תחיית בן הצרפית, לפי שהיה מתגורר עמה בבית והיתה צועקת שביאתו שמה המית את בנה, ולמשה לא הביא הצורך לעשו' כזה, האם מפני זה נחשוב שתהי' מדרג' אליהו למעלה ממדרג' משה? הנה נס מכת בכורו' שעש' משה במצרים ומבני ישראל לא מת עד אחד, האם היה קטון מתחית המתים? והנה ההפסד בזולת הסבות הטבעיות כהויה בזולת סבותיה, וכן נס הדבר שהיה במקנה מצרים וממקנה ישראל לא מת עד אחד, והנה אלישע עשה גם כן נס תחיית המתים בבן השונמית, ואחר מותו עשו עצמותיו תחיית המתים באיש אשר נקבר אצלו, וכן ספר הכתוב שעשה נסים אחרים שלא עשה אליהו ולא עשה משה,

כמו שבא בספוריו, וכן ישעיהו עשה נסים אחרים שלא עשה משה ואליהו, ולא נאמר מפני זה שגדלה מעלתו ממעלת משה ואליהו. ואמנם עלות אליהו בסערה השמימה, אף שנבינהו כפשוטו שעלה לגרמים השמימיים, יותר נפלא הוא מה שנאמר במשה שעלה אל האלקים, שהוא מניע השמים והבורא אותם, כל שכן כי כבר כתבו המפרשים כלם פה אחד שאין ראוי שנחשוב שעלה אליהו לשמים בגופו, כי לא יכנסו הגופות השפלים בתוך הגרמים השמימיים, אבל שנאמר שמים באותו מקום על החלק העליון מיסוד האויר, כמו (דברים ט' א') ערים גדולות ובצורות בשמים, (בראשית י"א ד') ומגדל וראשו בשמים, (דברים כ"ח י"ב) את אוצרו הטוב את השמים, ושהיה ענינו שהשם רצה שלא ימות בארץ כי אם שיעלה רוח אלקים באויר ושם ישרף גופו ובגדיו, והרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה, והיה זה לסבה שאזכור שמה, וגם היתה פרידתו ועלייתו בסערה, לפי שכל ימיו וגם בעת מותו בסערה ישופנו וענה ה' אותו מן הסערה, מה שלא היה במשה אדוננו, שלא כהתה עינו ולא נס ליחה, ולא היה רואה סערה ולא צער כלל בעת דבקותו ונבואתו, והיות הפרדת נפשו מגופו באויר ולא בארץ עם ההתבוננות אינו מעלה ולא יתרון במדרגת הנבואה ממשה שנקבר בני ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה, ואם משה נגנז גופו בבטן האדמה שלא ידע איש אותו, ככה תראה שנגנז ארון הברית אשר היו בו לחות האבנים והתורה כלה, ומי המונע שלא יהיה זה מעלה רמה ונשאה מהשרפה שנשרף אליהו באויר או באש? כי הנה לא נשרף הארון אבל נגנז, והוא המורה שהגניזה באותו אופן גדולה מהשרפה, כל שכן שלא ידע אדם באיזה אופן נקבר מרע"ה וענין גניזתו איך היתה, והוא הנרצה באומרו (דברים ל"ד ו') ולא ידע איש את קבורתו, שלא אמר את קברו אלא את קבורתו, רוצה לומר באיזה אופן נקבר, אם נשאר שמה תחת הארץ או עבר למקום אחר משם. וכבר אחז"ל (סוטה ה' ע"א) משה לא מת אבל עלה ומשמש ברקיע, וכן אמרו במסכת סוכה פ"ק (דף ה' ע"א), תאני ר' יוסי אומר מעולם לא ירדה שכינה למטה, ולא עלו משה ואליהו למרום, שנאמר (תלים קט"ו ט"ז) השמים שמים ליי' והארץ נתן לבני האדם, והא כתי' (שמות י"ט כ') וירד ה' על הר סיני? למעלה מעשרה, והא כתי' (זכרי' י"ד ד') ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים? למעלה מעשרה, והא כתיב ויעל אליהו בסערה השמימה? למטה מעשרה וגומר. הנך רואה בדבריהם שזכרו במשה עלייה למרום כמות שזכרוהו באליהו, וכן סבר ר' יוסי שלא עלה אליהו למעלה. ואמנם מה הנרצה אצלם בלמטה מעשרה או למעלה מעשרה, הנה אין זה מקומו, וכבר הרחבתי בדרוש הזה בספר מחזה שדי אשר לי: והעולה מכל זה הוא שלא מצאנו באליהו שלמות ומעלה יורה על יתרון מדרגתו ממדרגת אדון הנביאים ע"ה ולא

דומה ושוה אליו, כ"ש שמצאנו במשה אדוננו דברי' עצמיים בנבואה ומעלותיה שלא זכה אליהם אליהו ולא אדם אחר. אם ראשונה בהיות נבואת משה מאת ה' פנים בפנים פה אל פה כאשר ידבר איש אל רעהו בלי אמצעי כלל, ונבואת אליהו ושאר הנביאים כלם היה על ידי אמצעי, וזהו ההבדל העליון מכל ההבדלים שנבא משה מאת הסבה הראשונה ושאר הנביאים כלם היו מנבאים ע"י השכל הפועל. ועוד שהיה נבואת משה שורה עליו בהקיץ ביום מעל הכפור' מבין שני הכרובי', ונבואת שאר הנביאים היה תמיד בחלום או במראה ותרדמה נופלת עליהם, כמו שאמר יתברך לאהרן ומרים (במדבר י"ב ו') אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו לא כן עבדי משה פה אל פה אדבר בו. שאר הנביאים (ואליהו מכללם) כשהיו מתנבאים היו מתפעלים וישיגם חרדה גדולה, כמו שנאמר בדניאל (דניאל י' ח') והודי נהפך עלי למשחית, ולכן אליהו ראה הרוח והרעש והאש והסערה בלקיחתו להורות על זה גם כן, לפי שכלם היו מנבאים על ידי הכח המדמה, ולזה היו ממשלי משלים כפי הרכבות דמיוניהם, ומשה היה מנבא בלי הפעלות חמרו ובהשתמשות חושיו, כמו שאמר (שמות ל"ג י"א) ודבר ה' אל משה פנים אל פנים וגומר, לפי שלא היה כחו המדמה משתמש בנבואתו. שאר הנביאים ואליהו גם כן לא היו מתנבאים כל עת שהיו רוצים להנבא כי אם כאשר היתה שורה עליהם הנבואה, הלא תראה אליהו שהיה מצטער על שלא היה מגיע אליו הנבואה, עד שפני זה שם לדרך פעמיו ובא אל הר חורב ונטמן במערה, אמנם משה היה מנבא בכל עת שירצה, כמו שאמר (במדבר ט' ח') עמדו ואשמעה מה יצוה ה', והיה זה לפי שאליהו וכל שאר הנביאים לא היו תמיד מוכנים לנבואה, אבל היו צריכים להכין עצמם אליה ומשה היה מוכן תמיד, וכמו שביאר זה כלו הרב בפירוש המשנה (הלכות יסודי התורה פ"ח). עוד אומר שהמדרגה היותר עליונה שבנבואה היא קבול הלחות מעשה אלקים המה והמכתב מכתב אלקים ועם זה נתינת התורה, כי הוא השלמות העליון הכולל לאומה והנצחי לעד, וזה יוחד בו אדוננו משה ולא השתתף בו נביא אחר, כי תכלית נבואת שאר הנביאים היו על קיום תורת משה, כמו שאמר אחרון הנביאים (מלאכי ד' ד') זכרו תורת משה עבדי, ומה שיורה על נבואת משה עליו השלום היותה חוץ מהנהוג הטבעי ובדרך נס נפלא, הוא ישיבתו בהר ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה, ולא נפרד מהדבקות האלקי אפילו דק אחד, והיתה זאת העמידה בזה האופן הנפלא שלשה פעמים בכל אחת מהם מ' יום וארבעים לילה בלי מאכל ומשתה ובלי שינה ושאר הדברים ההכרחיים לחי, ובסוף העמידה האחרונה קרן אור פניו המופלא. עוד מצאנו במשה שמהתהפכות ניצוץ זוהרו ושפע נבואתו נבאו שבעים הזקנים, וגם ישראל כלו

ששים רבוא נבאו באמצעותו, ולרוב השפע האלקי הנשפע עליו היה מגיע לכל הקרובים אליו, מה שלא מצאנו בשו' נבי' אחר, והיה גם כן מקדושתו כל כך שעל ידי תפלתו נתכפר עון העגל ושב השם משליחות המלאך, ועל ידו שרה השכינה בישראל שהוא המופלא שבנסי', והתמידה ארבעים שנה בקרב ישראל מה שלא עשו שאר הנביאים. משה עשה מלחמת עמלק ומלחמת מדין ומלחמת סיחון ועוג ברצון אלקי מופלג, ולא עשה אליהו דבר מזה במלחמות. ואמנם מעלת שאר הנסים הנה נסי מצרים בכמותם וגדלם והיותם לעיני הכת המנגד' (כמו שכב' הר' המור') גדלו על נסי שאר הנביאי', ונס המן שהתמיד מ' שנה ונכללו בו נסים נפלאים לא נעשה נס יערוך אליו בכל הזמנים, סוף דבר מעלת משה אדוננו בנבואה ובנסים, כבר העידה התורה עליו במה שאין בו ספק, באמרו (דברים ל"ד י', י"א, י"ב) ולא קם נביא עוד בישראל כמשה עוד אשר ידעו ה' פנים אל פנים, לכל האותות והמופתים אשר שלחו ה' לעשות בארץ מצרים לפרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו, ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל:

פרק כ

פסוק א

הפרשה התשיעית תספר שתי המלחמות אשר נלחם בן הדד מלך ארם עם אחאב, והצלחות והתשועה אשר היה לישראל בהם בדבר ה', ושאחאב רחם וחמל על בן הדד בהיותו אויבו ושלא חמל על נבות היזרעאלי שנהרג במצות איזבל אשתו כדי לירש את כרמו, והנבואה שבאהו עליו, ואיך עלו מלך יהודה ומלך ישראל להלחם במלך ארם לקחת ממנו את רמות גלעד, ושנהרג שם אחאב, ומה שנבא מיכיהו בן ימלא על זה. תחלת הפרשה ובן הדד מלך ארם קבץ אל כל חילו, עד ויהושפט בן אסא מלך יהודה וגומר. והנה שאלתי בפרשה הזאת שש השאלות:

השאלה הראשונה אם היה רצון השם יתברך ומצותו לאליהו שימשח את חזאל למלך על ארם כדי להנקם מישראל על ידו, כמו שאמ' והיה הנמל' מחר' חזאל וגו', אם כן כאשר בא ארם להלחם עם ישראל איך נתן האל יתברך התשועה פעם אחר פעם לאחאב ולישראל? והנה היה זה בהפך מה שגזר לעשות, ועם היות שאמר הנביא לאחאב בזה וידעתם כי אני ה', כבר ידע יתברך שבראותם בחינת האש שירד מן השמים בהר הכרמל אמרו ה' הוא האלקים ולא זזו מעבודתם הזרה, ועם היות שאמרו ארם אלקי הרים אלקיהם ולא אלקי עמקים, הנה היה פשע ישראל יותר עצום בעבדם אלקים אחרים

ולמה אם כן הצליחו ונושעו במלחמה? השאלה השנית בדברי הדד כשאמרו לו אנשים יצאו משמרון, שאמר אם לשלום יצאו תפשום חיים ואם למלחמה יצאו חיים תפשום, והנה היה אם כן גזרתו בין שיהיו יוצאים לשלום או למלחמה שיתפשו אותם חיים ולא ימיתום, ולמה אם כן עשה חלוקה מהשלום או מהמלחמה ושנה תפשום חיים חיים תפשום בהיות הדין אחד? השאלה השלישית למה הוצרכה איזבל להרוג את נבות היזרעאלי כדי שיקח אחאב את כרמו? והלא ממשפטי המלוכה היה שיוכל המלך לקחת כרמי עבדיו ושדותיהם גם מבלי מחיר אם יצטרך אליהם? וכמו שאמר שמואל הנביא במשפטי המלוכה (שמו' א' ח' י"ד) את שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו, ואם היה רשות למלך לקחת כרמיהם לתת אותם לעבדיו, כל שכן אם יצטרך אליהם המלך לעצמו:

השאלה הרביעית בדברי מיכיהו בן ימלא, שאמר ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו ויאמר ה' מי יפתה את אחאב וגומר ויצא הרוח ויעמוד לפני ה' ויאמר אני אפתנו והייתי רוח שקר בפי כל נביאיו וגומר, והדברים האלה מולידים מבוכה גדולה למי שמבין אותם כמשמעם, אם באמרו שהיה שואל השם מי יפתה את אחאב, אומר שלא היה צריך השם יתברך אל מפתה יפתהו כי אם להעיר רצונו במה שיגזור חכמתו, ואם במה שאמר הרוח אני אפתנו והייתי רוח שקר בפי כל נביאיו, ויתחייב מזה שנביאי השקר היו מנבאים ברוח אלקין קדישין, אם לא שהרוח והנבואה היה מכזב בהם לא הם בעצמם, ואיך היה אפשר מהשפע האמתי הנקרא רוח אלקים ישפיע שקרים בנביאים? השאלה החמשית אם היה יהושפט איש ירא את ה' ולא רצה ללכת למלחמה כי אם כשישאל ראשונ' את דבר ה' ולא נסתפק עם דברי נביאי השקר כ"א בדברי מיכיהו שהיה נביא ליי', איך אם כן אחרי ששאלו ושהשיבו רעה הלך למלחמה? והיה אם כן בזה עובר על דברי הנביא, והכתוב אמר (דברי' י"ח ט"ו) אליו תשמעון, ואמר והיה האיש אשר לא ישמע אל דברו אשר ידבר בשמי אנכי אדרוש מעמו:

השאלה הששית אם היה שהשם יתברך האריך אפו לאחאב ואמר בימיו לא אביא את הרעה בימי בנו אביא הרעה, איך היה שבו בעצמו נתקיימה הגזרה הראשונה? כי הנה הוא עצמו מת במלחמת ארם וילקו הכלבים את דמו והזונות רחצו כדבר ה' אשר דבר, וזהו המורה שהגזרה שנגזרה בראשו' עליו כמו שיעדו אותו הנביאים נתקיימה בימיו ובעצמו.

והנני מפרש הכתובים באופן יותרו הספקות כלם:

ובן הדד וגו'. אחרי שספר בפרשה הקודמת מה שגזר השם יתברך שיעשה חזאל בישראל, ספר עתה שהכין השם יתברך שבן הדד מלך ארם בא להלחם על שמרון, והיה עמו חיל רב מאד ושלשים ושנים מלכי' שהיו עוזרי' אותו, ויעל ויצר על שמרון וילחם בה, ואין פירושו שעשה זה בפעל, כי הנה קודם שישים על העיר להלחם נגף לפני בני ישראל כמו שיבא אחרי זה, אבל פירושו שעלה לצור על שמרון ולהלחם בה, על דרך (בראשית כ"ה י') ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה, ואחר כך יפרש מה שקרהו בדרך, ולכן פרש"י ז"ל יצא ללכת לחרן, וכן בן הדד יצא להלחם בשמרון וקודם גמר מחשבתו מצאוהו צרות רבות ורעות, (ב-ג) כי הוא שלח ראשונה מלאכיו אל אחאב, שהיה בעיר שמרון לאמ' לו כספ' וזהב' לי הוא ונשי' ובני' הטובי' לי הם, (ד) ואחאב השיבו כדברך אדוני המלך לך אני וכל אשר לי, לפי שאחאב חשב שהיה מחשב' בן הדד להתכבד בזה נגד המלכים אשר אתו, ושלכן שאלו אם ממונו ונשיו ובניו כלם היו תחת ממשלתו, ואחאב השיבו שהכל היה שלו לעבוד עבודתו ולהטיל מס ועבודה עליהם כרצונו, אבל לא אמר זה על שיקח בן הדד את כל אשר לו, ובן הדד לקח הדברים כפשוטם וחשב שהיה רצון אחאב לתת לו כספו וזהבו בניו ונשיו כדי שיעלה מעליו, (ה) ולכן השיבו כי שלחתי אליך לאמר כספך וזהבך ונשיך ובניך לי תתן כי אם כעת מחר אשלח וגומר, ופירוש הדברים כן הוא, שלפי שהוא שלח בראשונה לאמר כספך וזהבך ונשיך ובניך לי הם, יפרש עתה בשליחות השני הזה שמה שאמר בראשונה לי הם הכוונה בו שיתנם אליו, ולזה אמר במקום לי הם לי תתן, כאלו אמר מה ששלחתי אליך לאמר בראשונ' מהכסף והזהב והנשים והבנים כוונתי היתה שלי תתן לא לי הם, (ו) ואמרתי זה לפי שכאשר לעת מחר אשלח אליך את עבדי לא ימתינו שתתן להם כל זה אבל הם יחפשו את ביתך ואת כל בית עבדיך, והיה כל מחמד עיניהם יקחו ויביאו אלי, הנה אם כן הוסיף בשליחות השני הזה דברים, ראשונה שפירש מאמר לי הם, שהכוונה בו לי תתן, ושנית שגם לא היה רוצה שהוא יתנחם כרצונו כי אם שיעבדיו יחפשו הבית ויקחו מה שירצו, ושלישית שלא די הזהב והכסף והנשים והבנים אבל גם כל דבר אחר שיהיה מחמד עיניו יקחו, וחז"ל אמרו בתנחומא (סוף פרש' שמות) והלא כל מה שתבע בראשונה תבע בשנייה? אלא מה הוא אומר כל מחמד עיניך? זו היא התורה הנחמדה מזהב ומפז רב. ואמרו (סנהדרין פי"א ק"ב ע"ב) מפני מה זכה אחאב למלכות עשרים ושתים שנה? מפני שכבד את התורה שנכתבה בכ"ב אותיות:

פסוק ז
והנה מלך ישראל נתיעץ עם הזקנים ואמר להם דעו נא וראו כי רעה זה מבקש, ר"ל ראו במה ששואל זה שהוא מבקש על כל פנים להלחם בנו, אחרי שהוא מתעולל עלילות ברשע ומבקש דברים שאין אדם בעולם שיודה בהם.

פסוק ח
והם השיבוהו לא תשמע ולא תאבה, ר"ל לא תשמ' לשליחו' השני הזה, וגם לא תאב' לשליחו' הראשון אשר הודית לדבריו.

פסוק ט
והנה אחאב לקח מצוע בדבר, והוא שהודה לו במה שהודה בראשונה ובשליחות השני לא הודה לו, (י) ובן הדד באף ובחמה ובקצף גדול שלח להשיבו דבר כה יעשון לי אלקים וכה יוסיפו אם יספוק עפר שמרון לשעלים וגומר, ר"ל כה יעשון לי אלקים כמו ששאלתי ממך, ועוד יוסיפו להרע אותי יותר מאשר שאלתי ממך אם יספוק עפר שמרון, כלומר אם העפר אשר בשמרון יספיק לכל העם אשר ברגלי אם יקח כל אחד ממנו מלא שעלו, והוא מלא אגרופו.

פסוק יא
ומלך ישראל השיב לשלוחים דברו אל יתהלל חוגר כמפתח, ר"ל דברו לבן הדד שאין ראוי שיתהלל בנצוח המלחמה מי שהוא חוגר החרב ללכת להלחם כמו שהוא ראוי להתהלל מי שהוא מפתח החרב אחרי שובו מהמלחמה ונצח אויבו, כי לא ידע החוגר מה ילד יום ומה שיקרה לו במלחמה, וכמה מהפעמים ראינו שינצחו אנשים מועטים לחיל גדול, ולכן לא יתהלל הוא במה שהוא בספק.

פסוק יב
ובן הדד התפעל מאד מדברי אחאב, וגם היה שכור ועם חום היין התגבר כארי וצוה שישימו על העיר, כלומר שישימו חרבם על יריכם להלחם בעיר שמרון, או שישימו מצור ומצוק על העיר, כי בטח ברוב חילו וכי כביר מצא' ידו:

פסוק יג
ובהיות אחאב במצוקה ההיא בא אליו הנביא, ואמרו חז"ל (ס"ע פ"כ) שזה היה מיכיהו בן ימלא, והודיעו בשם ה' שיתן את כן ההמון הרב ההו' בידו, (יד) ושיהיה ביד נערי שרי המדינות, והמפרשים אמרו שהיו אלה בני השרים שהיו ביד המלך ערבים בעד אבותם שלא ימרדו במלך, ואין כן דעתי, כי לא אמר בבני שרי המדינות, אבל היה המנהג בשרים אז כמו שהוא עוד היום שילכו לפניהם נערים לשרתם ולרוץ לפניהם רגלים, ולהיותם

הפחותים שבעם והשפלים שבהם ומספר מעט, כמו שאמר מאתים שנים ושלשים, רצה האל יתברך שתהיה התשועה בידיהם, כדי שידעו שאין מעצור ביד השם להושיע ברב או במעט, ושלא יתפאר ישראל בגבורתו. וזכר שראש המלחמה שנקרא אוסר (מלשון (שמות י"ד ו') ויאסור את רכבו) יהיה אחאב עצמו:

פסוק טו

והנה אחאב עם כל רשעתו האמין בדברי הנביא, עם היות שהוסיף על דבריו כשפקד אחרי הנערים שבעת אלפים מישראל, ואולי היו הם אשר זכר שלא כרעו לבעל וכל הפה אשר לא נשק לו, כי ראה אחאב שלא יעשה השם יתברך נס כזה כי אם על ידי עבדיו, ולכן היה שואל כמספק מי יאסור המלחמה? כי חשב אולי לרשעתו לא יחפוץ השם שהוא יאסור המלחמה, ומחשבות השם עמקו כי לפי שהיה גזרתו שבני ארם יעשו בישראל מכת חרב והרג ואבדן באיבה גדולה ושנאה מופלגת, סבב שתהיה ביניהם מלחמה, ושינצחו ישראל ויכו בארם מכה רבה פעם אחר פעם, ושיהיה אחאב אוסר המלחמות באופן שיתילד בין ישראל וארם שנאה עצומה ויבקשו בני ארם להנקם מישראל, ושמלך ארם יצוה לאנשים לא תלחמו את קטן ואת גדול כי אם את מלך ישראל לבדו כמו שיזכור אחר זה. הנה אם כן סבב השם יתברך המלחמות האלה לסבות. אחת לאחת בין ארם ובין ישראל איבה רבה ושנאה מופלגת על מה שעשו ישראל בהם במלחמות האלה, באופן שינקמו אחרי כן מהם בכח גדול וביד חזקה ושנית כדי שישראל יראו בעיניהם כי ברצות ה' המעט שבהם יגבר על רבוי האויבים ונפלו לפניהם לחרב, כמו שקרה בשתי המלחמות האלה, וכאשר דברו להשמיד להרוג ולאבד אין מי יאמר לו מה תעשה, ולכן בחר שיבא הנביא ויודיע את התשועות האלה קודם היותם כדי שידעו שמיי' היתה זאת, והיה אחאב אוסר המלחמה כדי שזה עצמו יהיה לו אחרי כן לפוקה ולמכשול בלב מלך ארם, והותרה עם זה השאלה הראשונה:

פסוק טז

(טז-יח) וספר הכתוב שהיתה המלחמה בעת הצהרים ושהיה בן הדד והמלכים אשר אתו שכורים בסכות, ושהגידו לו שיצאו הנערים משמרון, ושבזה אותם בלבו וצוה לעבדיו אם לשלום יצאו תפשום חיים ואם למלחמה יצאו חיים תפשום, ופירשו המפרשים שהענין אחד, רוצה לומר בין שיצאו לשלום בין שיצאו למלחמה תפשו אותם חיים ואל תהרגו אותם ונדע מהם ענין אחאב ומה הוא עושה בעיר, ואולי שלהיותו שותה שכור בסכות כפל דבריו ואמר חיים תפשום תפשום חיים. ויותר נכון לפרש שחיים הוא שם משותף, יאמר על החיים שהוא שם דבר, כמו (משלי ד' כ"ב) כי חיים הם למוצאיהם, (תלים

כ"א ה') חיים שאל ממך, ופעמים יהיה שם התואר (דברים ד' ד') חיים כלכם היום, ולפי דרך השתופים האלה נוכל לפרש מאמר בן הדד, שאם לשלום יצאו יתפשו אותם חיים ולא יהרגום, ויהיה בכאן חיים שם התאר, ואם למלחמה יצאו חיים תפשום, רוצה לומר שיתפשו חייהם, שיהיה זה בשיהרגו אותם, ויהיה חיים בכאן שם דבר, והותרה בזה השאלה השנית:

פסוק יט

(יט-כ) והנה הנערים יצאו מן העיר והחיל שהם השבעת אלפים אחריהם ויכו איש את אישו, רוצה לומר הכה כל אחד האיש אשר יצא לנגדו מארם הבאים לתפשם ולראות אם יצאו לשלום, ואז נסו ארם וברח בן הדד, ואחאב הכה את הסוס, אבל לא זכר הכתוב שיצא מלך ישראל משמרון כי אם אחרי שנסו ארם ושרדפו בני ישראל אחריהם, כי עדיין היה לבו נוקפו, עד שראה שהחלה התשועה ונסו ארם:

פסוק כב

והנה הנביא אשר יעדו בתשועה ההיא אמר לו לך התחזק ודע מה תעשה כי לתשובת השנה ארם עולה עליך, ר"ל שיכין עצמו למלחמה שהיתה עתידה לבוא עליו, וגם שיתחזק במעשים טובים ולעקור הע"ז מן הארץ אחרי אשר ראה כי ה' הוא האלקים וששקר הסוס לתשוע', כי הנה יצטרך להכין עצמו מפני שמלחמה אחרת עתידה לבא עליו:

פסוק כג

ועבדי מלך ארם וגומר. ספר הכתוב שלתשובת השנה באו ארם למלחמה כדבר הנביא, ושהיה זה לפי שעבדי בן הדד אמרו לו אלקי הרים אלקיהם על כן חזקו ממנו וגומר, ר"ל כי לא בחיל ולא בכח היו מנצחים בני ישראל, כי ארם היו רבים מהם לאין שיעור, אבל לפי שהיה שמרון בהר אלקיהם סייעם, כי הוא אלקי ההרים. ואחשוב שלקחו זה מענין הר סיני שנתן בו יתברך את התורה, וכמו שאמר המשורר (תלים ס"ח י"ז) למה תרצדון הרים גבנונים ההר חמד אלקים לשבתו וגומר, וחשבו שמפני זה יהיו ישראל מנצחים כל עוד שילחמו בהרים כמו שהיה הר שמרון, ולכן אמרו שיעשו מזה נסיון להלחם עמהם במישור ויראו אם לא יהיו חזקים וגבורים מהם. ואפשר שהיה דעתם בזה עוד שהאנשים הדרים בהרים ובגבעות ילמדו לרוץ ולדלג בהם כצבאים, והאנשים הדרים במישור כשיכניסו אותם להרים לא ידעו ללכת בהם במרוצה ודלוג, ולזה חשבו עבדי מלך ארם שלהיות השמרונים מלומדים לקפץ על ההרים ולדלג על הגבעות חזקו

שמה מהם שלא היו מלומדים בכך, אמנם בהיותם במישור יחזקו מהם כי שם לא תועיל המנהג כי אם הכח, ולזה גם כן כוונו באמרם אלקי הרים אלקיהם ולא אלקי עמקים:

פסוק כד

והיה מעצתם הסר המלכים איש ממקומו ושים פחות תחתיהם, לפי שהמלכים אשר באו עם בן הדד היו שותים עמו בסכות, ואולי הם עשו את בן הדד מסתבך בתענוגים ההם ונמשך אחריהם, לכן היה ראוי שישים במקומם אנשים פחותים לראשים, לפי שאלו מפני הכבוד יסתכנו ויעשו גבורה רבה מה שלא יעשו המלכים, כי אינם חוששים לכבוד ולא להתגבר מפני גודל מעלתם, ואמנם בחיל אמרו שלא היה צריך שיהיה יותר ממה שהיה במלחמה הראשונה, והבטיחוהו כל כך בנצחון שהיו אומרם ואתה תראה אם לא נחזק מהם.

פסוק כו

והנה בן הדד שמע לקולם ויעל אפקה למלחמה על ישראל, אולי היה שם מישור גדול להלחם שם כדברי עבדיו, ולהיות אפקה ממלך יהודה שהיה בשלום עם מלך ארם עלה להלחם שמה, (כז) ובני ישראל שכבר התאמצו בנצחון המלחמה הראשונה יצאו לקראתם, (כח) והנביא אשר יעדו בראשונה מיכיהו בן ימלה, יעדו שנית שהשם יתברך יתן את ההמון ההוא בידם. ומאשר אמר הכתוב ביעודו שתי פעמים ויאמר, אחז"ל בתנחומא (פר' אמור) ששתי אמירות אמר אליו בדבר השם, האחת ונתתי את כל ההמון הזה בידיך, ושנייה כשיפול בן הדד בידך אל תחמול עליו:

פסוק כט

(כט-ל) וזכר שכן היה שהכו בני ישראל את ארם ביום המלחמה מאה אלף רגלי, ומן השמים נלחמו, שרבים מהם שהיו בורחים לאפקה ונפלה החומה עליהם ומתו שמה עשרים ושבעה אלף הנותרים, ובן הדד נס ויבא בעיר אפקה חדר בחדר להחבא מפני מלך ישראל שלא יהרגהו.

פסוק לא

וכראות עבדיו שלא היה לו מקום לנוס, ולא יוכל לצאת מן העיר כי אם שיפול ביד בני ישראל, אמרו הנה נא שמענו שמלכי בית ישראל מלכי חסד הם, ר"ל שנוהגים לעשות חסד חנם עם כל אדם, וישימו שקים במתניהם וחבלים בראשם ויצאו אליו אולי יחיה את נפש בן הדד, והנה היו השקים במתניהם כדרך שבויי המלחמה, והחבלים בראשיהם מוכנים להתלות בהם, וכאלו אמרו בזה אדוננו המלך הננו שבויי חרבך וראויים אנחנו שתצוה לתלות את ראשנו בחבלים הללו אם לא מפני היותך מלך חסד.

פסוק לב

והנה בראשונה כשדברו לאחאב אמרו עבדך בן הדד אמר תחי נא נפשי, רוצה לומר אינו שואל ממך מלכות ולא שררה כי אם חיי ראשו בלבד, ואחאב (כדרך האויל שמשיב דבר בטרם ישמע) כששמע שם בן הדד השיבם העודנו חי אחי הוא, ובזה היה אליו מהאשמה והסכלות מה שלא יעלם, כי הנה בהיות אחאב על כסא מלכותו בשמרון כששלח אליו בן הדד לאמר כספך וזהבך לי הם, השיבו אחאב כדברך אדוני המלך ואמר כל אשר שלחת אל עבדך בראשונה אעשה. והנה לא אמר אז בן הדד אחי הוא, כ"ש בהיות הדד תחת כפות רגליו למה לא קבל המאמר שאמרו עבדך בן הדד? ולמה השיבם אחי הוא? ואם היה שירא להלחם עמו ונתנו ה' לפניו והחרימו והיה בידו מן הידוע שהיה עבדו ואויבו לא אחיו.

פסוק לג

והנה עבדי בן הדד היו יותר חכמים ממנו, שכאשר שמעו דבריו אחי הוא החליטו הדברים ממנו, לפי שהאנשים ההם היו מנחשים, כלומר יודעים בדרך ארץ ובמדיניות הרבה, כמו (בראשית מ"ד ט"ו) נחש ינחש איש אשר כמוני, ובהיותם אומרים לאחאב עבדך בן הדד ראו שהוא אמר אחי הוא, ומיד מהרו לשנות דבריהם ולומר לשון אח במקום מה שהיו אומרים לשון עבד, ומלת ויחליטו הוא כמו וימהרו, ששניהם לשון מהירות וזריזות, וענינו שבראשונה היו אומרים עבדך בן הדד, ולפי שחשבו שהיה מההכרח שישתעבד לאחאב וישאר לו עבד עולם מלך אסור ברהטים, וכאשר שמעו שאמר אחי הוא בהיותו אויבו ולוחם בו, הכירו כי לא יצטרך בן הדד להשים נפשו עבד לאחאב, ולזה סדרו דבריהם בלשון אח, ועל כיוצא בזה נאמר (משלי י"ז י"ז) ואח לצרה יולד, כי זה היה לרעתו ולצרות של אחאב. וזכר שהוא השיבם בואו קחוהו ושיצא אליו בן הדד והעלהו על המרכבה (לד) ואז אמר אליו בן הדד הנזכר הערים אשר לקח אבי מאת אביך אשיב, רוצה לומר שישיבם אל מלך ישראל ושישים לו חוצות בדמשק לקחת שם המכס כאלו היה דמשק שלו. ואמר כאשר שם אבי בשומרון, כי אביו של אחאב היה משועבד לארם, עד שמלכי ארם הושיבו בשמרון מקבלי המכס, וכן אמר בן הדד לאחאב שיעשה לו בדמשק. ואחאב נתפייס בזה ואמר לו ואני בברית אשלחך, ר"ל עם היות מהראוי שתשב ברשותי עד אשר תעשה כאשר דברת, הנה אני מאמין בדבריך ואשלחך כשתכרות לי ברית לעשות מה שדברת. וגם בזה היה אליו מהפשע, כי לא האמין כן בן הדד ממנו כאשר אמר כספך וזהבך וגומר והאמין אחאב לדבריו, ואין ספק שאם היה

כן אחאב ביד בן הדד היה לוקח ממנו את כל ארצו ואת כספו וזהבו ונשיו ובניו, כאשר שאל (בן הדד) בגובה לבו ובזדן רוחו מאתו:

פסוק לה

ומפני זה היה שאיש אחד מבני הנביאים (והוא מיכיהו הנזכר שניבא לו ארבעה פעמים על דבר המלחמות האלה, ונקרא מבני הנביאים, לפי שהיה מתלמידי אליהו ומאותם שהיו מכינים עצמם לקדושה ולנבואה) אמר אל רעהו שהיה מבני הנביאים כמוהו שיכהו בדבר ה', (לו) ולפי שלא קיים דבר הנביא הכהו הארי' כמו שהיה בעדו הנביא. וכבר שנו רז"ל במסכת סנהדרין פרק אלו הן הנחנקין (דף פ"ט ע"א) שלשה מיתתן בידי אדם ושלשה מיתתן בידי שמים, המתנבא מה שלא שמע ומה שלא נאמר לו, והמתנבא בשם ע"ז מיתתן בידי אדם, הכובש את נבואתו והמוותר על דברי נביא, ונביא שוותר על ידי עצמו מיתתן בידי שמים. ולפי זה היה האריה שליח ההשגחה על זה, וכמו שאמר הנביא (עמוס ג' ח') אריה שאג מי לא ירא ה' אלקים דבר מי לא ינבא.

פסוק לז

ומפני שנענש האיש הזה להיותו עובר על דברי הנביא, היה שאיש אחר אשר אמר לו בדבר השם שיכהו הכה אותו הכה ופצוע, ר"ל הכאה ופציעה כפולה ומכופלת, (לח) והנביא עם ההכאות והרבות פצעיו אשר לו התחפש באפר בין עיניו, באופן שלא הכירו המלך, כי רצה הנביא להרכיב שני משלים יסכימו שניהם לענין אחאב, אם הראשון במה שאמר שיכהו בדבר ה', (לט) ואם השני באשר דבר אליו שאיש אחד נתן אליו איש במלחמה לשמרו ועשה עמו תנאי שאם הפקד יפקד מידו יהיה נפשו תחת נפשו או ישקול ויפרע בעדו ככר כסף, (מ) ושבהיותו מתעסק בדברים אחרים שלא במתכוון ברח האיש מידו. וכאשר המלך שמע טופס דבריו השיבו כן משפטיך אתה חרצת, רוצה לומר אם אתה הודית בתנאי עם היותך בלתי מחוייב בו הנה אתה חרצת הדין, כי מה ששמת וקבלת על עצמך יתקיים. והנה היה המשל הזה נאות לאחאב, שאמר לו הנביא ונתתי את כל ההמון הזה בידך, וכן היה שנתנם בידו וגם הנסים מתו בנפול החומה, לפי שהיה רצון השם שלא ישאר מהם איש, ובהיות בן הדד בידיו שלא יוכל לברוח משם והוא חמל עליו היה מהראוי שאחרי שעבר את פי השם תהיה נפשו תחת נפשו, כי במקום שהיה עתיד בן הדד למות במלחמה ימות אחאב במלחמה אחרת שיעשה עמו כזאת, וכמו שהאיש אשר לא רצה להכות הנביא בדבר ה' המיתו האריה, כך ימית גבור אחד כארי תופש בקשת לתומו את אחאב, (מב) וזהו שאמר יען שלחת את איש חרמי מיד, רוצה לומר איש לכדתיו בחרמי וברשתי לתתו בידך, כי לא היה לו מקום לנוס שלחת

אותו, לכן תהיה נפשך תחת נפשו ועמך תחת עמו. והנה אחאב לפי שראה שנתקיימו יעודי הנביא הזה לטובה האמין שגם כן יתקיימו לרעה, (מג) ולזה הלך אל ביתו סר וזעף, רוצה לומר סר מהשמחה ומחברת האנשים וזעף ושבע רוגז בדעתו, (עמוס ג' ז') כי לא יעשה ה' אלקים דבר כי אם גלה סודו על עבדיו הנביאים:

פרק כא

פסוק א

ויהי אחר הדברים וגומר. כוונת הספו' להודיע שעם היות שראה אחאב את מעשה ה' כי נורא הוא אשר עשה עמו להפליא במלחמות בן הדד, לא נמנע מחטוא בענין נבות היזרעאלי, כי הסכים על הריגתו בעצת אשתו כדי לירש את כרמו, וגם כוון שנית בזה להודיע שאחאב חמל על בן הדד כמו שחמל שאול על אגג מלך עמלק, ובזה היה מהרשע, לפי שרחמי רשעים אכזרי, ולא חמל על נבות היזרעאלי מבני ישראל שהרגו לגזול את כרמו, ובזה היה מוסיף על חטאתו פשע שהרג את הצדיק ומלט את האויב הרשע, ועל כדומה לזה אמר דוד (תלים ז' כ') אם גמלתי שולמי רע, ר"ל שהיה גומל רע לאשר היה בשלום עמו, ואחלצה צוררי ריקם, ואם חלץ הצר הצורר ריקם בלי סבה, יהיה מהעונש על זה שירדוף אויב נפשו וישג וירמוס לארץ חייו וכבודו לעפר ישכן סלה, וכל זה נתקיים באחאב. ולכוון אל קשר הספורים האלה וייחסם אמר כאן אחר הדברים האלה. וזכר שהיה לנבות כרם אחד ביזרעאל אצל היכל המלך שהיה גם כן ביזרעאל, (ב) וששאל המלך מנבות שיתן לו את כרמו לעשות בו גן ירק סמוך להיכלו, כמו שעושים המלכים פרדסים בבתיה', ושיתן לו המלך כרם אחד טוב ממנו, ואם לא ירצה כרם וירצה למכרו יתן לו כסף מחירו, (ג) ושהשיבו נבות חלילה לי' מיי' מתתי את נחלת אבותי לך, ואחשוב שהיתה כוונתו שאחרי שהתורה צותה (ויקרא כ"ה כ"ג) שהארץ לא תמכר לצמיתות ותמיד יהיה כל חלק מהארץ ביד יורשיה, כמו שבא בחלוקת הארץ לבית אבותם, שמפני זה יהיה עון פלילי בתתו את כרמו לא במחיר כסף ולא בחליפין כרם אחר, אחרי שהיה נחלת אבותיו מזמן חלוקת הארץ, וז"ש חלילה לי מיי', לפי שנבות חשב שיי' אסר זה והיה רע בעיניו להיותו נחלת אבותיו:

פסוק ד

וזכר הכתוב שאחאב בא אל ביתו סר וזעף, כי לא רצה לקחת את הכרם בחזקה וסר מזה, והיה זעף על אשר לא נעשה בזה כרצונו, והיה זעף גם כן על הדברים אשר דבר

אליו נבות שלא יתן את נחלת אבותיו, וכאלו העיר בזה שהמלכות שהיה בידו לא היה כראוי אחרי שלא היה נחלת אבותיו:

פסוק ז

ואשתו הוכיחתו על אשר לא היה מבקש עלילה ללקחו או יגזלהו ממנו בחזקה, ואמר' בדרך תמיהה עתה תעש' מלוכה בישראל? ר"ל התצליח למלוכה אחרי שאין לך לב וגבורה לעשות רצונך בדבר קטון כזה? קום אכול לחם וייטב לבך כי אני אתן לך את כרם נבות היזרעאלי.

פסוק ח

(ח-ט) ואין ספק שמיד הגידה לו מה שהיה בלבה לעשות, שכתבה ספרים בשם אחאב אל הזקנים ואל החורים, שהם השרים, לאמר שיקראו צום, ר"ל קבוץ שמתקבצים שם לעצה, כמו ביום הצום שבירמיה (ירמיה' ל"ו ו'), או יהיה מלשון תענית, שיצומו יום אחד ויתפללו על דבר מה, לפי שאז ביום התענית מפשפשין במעשיהם ואם יש מעוו' מתקנין אותו, ושישיבו את נבות בראש העם, כי היה אדם נכבד, (י) ויושיבו שני אנשי בני בליעל נגדו, כי אם לא יהיה כן לא ישבעו לשקר ולא יענו בו שקר וכזב, ושהם יעידו שבירך נבות אלקים ומלך ויסקלוהו מיד, כי באמרם שבירך אלקים יד כל העם תהיה בו להמיתו, ובאמרם שבירך וקלל את המלך יהיה ממונו ונכסיו למלך להיותו מהרוגי מלכות. ואין ספק שהזקנים והחורים הם לבדם היו היודעים זה הסוד, כי בטחה בהם איזבל שיעשו אותו כרצונה ורצון אחאב, שאם היו יודעים העם כלו מהתחבולה הזאת לא היו מסכימים בהריגת נבות:

פסוק טו

(טו-טז) וכאשר נעשה זה אמרה איזבל אל אחאב קום רש את כרם נבות כי כבר מת, והוא ירד שמה לרשתו. והנה לא לקח אחאב את כרם נבות בחזקה ממשפטי המלוכה, לפי שמה שנאמר בפרשת המלך כבר נחלקו חז"ל במסכת סנהדרין (פ"ב כ' ע"ב), וזה דעת ר' יוסי שכל האמור בפרשת מלך המלך מותר בו, ורבי יהודה אומר לא נאמרה פרשה זו אלא כדי לאיימם ולהבהילם, ולדעת רבי יוסי לא היה המלך רשאי לקחת הכרמים והשדות כי אם פירותיהם למאכל עבדיו כשיצטרכו אליו בהיותם הולכים למלחמה, ולזה לא אמר בתיכם, כ"א השדות והכרמים שהיו להם פירות, ואני בפירושי לספר שמואל פרשה רביעית כתבתי שכפי פשט הכתובים ואמתתם האמת כר' יהודה, שלא נאמרה אותה פרשה כי אם לאיימ' ולהבהיל', לפי שהתורה לא זכרה דבר מזה במשפט המלך כשצות' על הקמתו, שהוא היה המקום הנאות והראוי אליו, אבל בהפך שאמרה

(דברים י"ז כ') לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל, והוא ממה שיורה שהמלך כפי הדין וכפי התורה לא היה רשאי באותם דברים שזכר הנביא שמואל, ואם המצוה ההיא לא באה בתורת משה לא היה אפשר שיצוה הנביא שמואל עליה? וכאמרם ז"ל (שבת פי"ב דף ק"ד ע"א) אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, אבל מאמר יתברך והגדת להם משפט המלך אשר ימלוך עליהם היה לפי שהם שאלו מלך לשפטם, לכן הודיעם ית' שהמלך אשר יקיימו עליהם לא יעשה משפט וצדקה, והמשפט שיעשה הלא הוא שיגזול בתיהם ושדותיהם וכל אשר להם בניהם ועבדיהם כפי מה שיעלה על רוחו ולא דבר אחר, ומפני זה לא לקח אחאב את כרם נבות לפי שלא היה רשאי לעשותו, והותרה השאל' השלישית:

פסוק יז

(יז-יח) וזכר הכתוב שבא' הנבוא' אל אליהו שירד לקראת אחאב מלך ישראל אשר בשמרון, רוצה לומר שהיה מושבו בשמרון, לא שתמיד לא יזוז משם אלא לפי שמשם היה מולך על ישראל ועשה את כל הרעות והחמסים האלה, (יט) ושיאמר אליו כה אמר השם הרצחת וגם ירשת, וה"א הרצחת היא אצלי ה"א השאלה, כאלו ישאלהו הרצחת אתה את נבות כאויב וירשת אותו כבן יכבד אב שיורש אותו להיותו בנו העובד אותו? והנה המאמר הזה דרך שאלה לראות תשובת אחאב אם יודה בהריגת נבות, ולזה נפסק הדבור הראשון ובאהו דבור אחר, ודברת אליו כה אמר ה' במקום אשר לקקו הכלבים וגומר, רוצה לומר ואחרי שיודה בפשע אשר עשה ושהוא היה בהריגתו שלא כדין אמור אליו שבעבור מה שלקקו הכלבים את דמו ילקקו דמך ג"כ, ולכן באו בזה שני דבורים, לפי שהראשון דרך שאלה, והשני הוא מה שישבהו אחרי תשובתו. והנה אליהו במצאו אותו אין ספק שדבר אליו מה שצוהו הש"י, ר"ל הרצחת וגם ירשת, (כ) ועל זה השיבו אחאב המצאתני אויבי, ר"ל המצאתני חייב והורג נפש בדבר הזה אויבי, כאלו אמר שלא היה הוא בהריגת נבות ולא ידע ממנו דבר כי אם איזבל, ולכן הוא להיותו אויבו היה חושד אותו במה שלא עשה, ולכן אמר אליהו מצאתי וידעתי האמת שהיא עשתה הדבר בעצתך ובדעתך. ואמרו יען התמכרך לעשות הרע בעיני השם, פירושו יען אשר התנכרת כדי לעשות הרע כי התמכרך מגזרת (מלכים ב' י"ב ו', ח') איש מאת מכרו, מאת מכירכם, והתמכרך ענינו עשית עצמך כאלו לא הכרת ולא ידעת דבר, יאמר שאחאב היה מכיר ויודע האמת שאיזבל הרגה את נבות בתחבולה, והיה אחאב מתנכר ועושה עצמו כאילו לא היה מכיר ולא היה יודע האמת מזה, וזהו התמכרך על דרך (בראשית מ"ב ו') ויתנכר אליהם, (כא) הנה בעבור זה לא ישאר לך משתין בקיר ועצור ועזוב, והלשונות

האלה כבר פירשתי אותם בקללת ירבעם (סי' י"ד י'), שפירוש משתין בקיר הם הבנים הזכרים שהם משתינים בקיר. ועצו' הוא היורש עצר המלכו', ועזוב הוא אשר אין לו עוצר ולא ממשלה:

פסוק כב

ואמר עוד שיעשה ביתו כבית ירבעם וכבית בעשא, בעבור הכעס אשר הכעיס את השם.

פסוק כג

ולפי שאיזבל היא היתה במעל הזה, אמר שהכלבים יאכלו את דמה בחלק יזרעאל, שהוא היה המקום שנהרג בו נבות, והנה לא אמר כזה לאחאב לפי שידע הנביא שהיא צותה להרוג את נבות בעצם וראשונה, אבל היתה הקללה אשר זכר לאחאב, (כה) לפי שלא היה ירבעם ולא בעשא כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני השם בפתוי והסתת אשתו, כי הוא הרע מהם והכעיס השם בלכתו אחרי הגלולים, לא כירבעם שהיה כוונתו לשמים עם היותו עושה העגלים, (כו) כי הנה אחאב היה כאמורי עצמו בענין הע"ז, וכל זה היה מאמר אליהו בקללתו. הנה התבאר מזה שכל מה שאמר השם יתברך לאליהו דבר לאחאב, ועוד הוסיף עליהם כפי ענין דבריו מה שראוי:

פסוק כז

וזכר הכתוב שאחאב התפעל מדברי אליהו ויקרע את בגדיו וישם שק על בשרו ויצום וישכב בשק וילך לאט, ר"ל שהיה הולך בתוך ביתו לאט אחת הנה ואחת הנה, כאדם המתאבל דואג וחושב מחשבות לדעת מה יעשה. וכבר אמרו חז"ל (ב"ר סוף פר' פ"ד צ"ד ע"ד), אמר ר' אבהו לפי שתפש אבינו יעקב את השק לפיכך לא זז מבניו ולא מבני בניו עד סוף כל הדורות, אחאב וישם שק במתניו, יהורם (מלכי' ב' ו') והנה השק על בשרו, מרדכי (אסתר ד' א') ולבש שק ואפר. העירו בזה שהיתה תשובתם וצעקתם של כל אלה שלמה כצעקת יעקב ושקם כשקו. ובפרקי רבי אליעזר (פר' מ"ג) אמרו, ששלח וקרא ליהושפט מלך יהודה והיה נותן לו מלקות ארבעים בכל יום שלש פעמים, ובצום ותענית ותחנונים ותפלה היה משכים ומעריב לפני המקום ונתרצה לו, להודיעך כח התשובה.

פסוק כח

(כח-כט) והשם יתברך יען לא יחפוץ במות המת כי אם בשובו מדרכיו וחיה, אמר לאליהו הראית כי נכנע אחאב מלפני, ר"ל שלא שב מפחד העונש כי אם מגדולת האדון ה' צבאות, לכן יאריך אליו אפו ולא יהיה הרעה הגזורה בימיו כי אם בימי בנו:

פרק כב

פסוק א
ומפני זה סבב השם יתברך שנחו שקטו המלחמות אשר היו מסודרות להעניש בהם, ויהי שלום בין ארם ובין ישראל שלש שנים, וזה מורה שלולי כי נכנע אחאב מפני השם היה מת על ידי יהוא בחלקת נבות היזרעאלי כדבר ה' ושם ילקקו הכלבים את דמו, אך מפני הכנעתו האריך השם יתברך הרעה הזאת עד ימי בנו, ובו נתקיים היעוד הרע כלו, ועם כל זה מפני ששלח את בן הדד בשלום, היתה נפשו תחת נפשו ונהרג ברמות גלעד כמו שיבא אחרי זה, ושם לקקו הכלבים את דמו שנשטף מן הרכב, וגם מפני הכנעתו האריך השם לו אותם שלש השנים הגזרה אשר נגזרה עליו על שלחו בן הדד שתהיה נפשו תחת נפשו, ומה שאמר לו ועמך תחת עמו, האריך השם יתברך עד עת חזאל כמו שיבא אחרי זה:

פסוק ב
ויהי בשנה השלישית וגומר. ספר הכתוב שאחרי השלש שנים שהאריך השם יתברך אפו לאחאב העיר את רוחו לתת גמולו בראשו, (ג) שיאמר לעבדיו הידעתם כי לנו רמות גלעד ואנו מחשים מקחת אותה מיד ארם? והיה זה לפי שלא נזכר אחאב לשאול אותה מבן הדד כאשר השיבו הערים אשר לקח אביו מארץ ישראל ונזכר עתה ממנה, ואמר זה לעבדיו כדי שיעזרוהו בקנינה. ואין ספק שבזה עבר על בריתו וחללו שכרת את בן הדד להיות עמו בשלום.

פסוק ד
וכן בקש מיהושפט מלך יהודה שילך עמו, לפי שהתחתן יהושפט עם אחאב כמו שיזכור אחרי זה, ושהשיבו יהושפט כמוני כמוך וגומר, ר"ל כמו שתלך אתה אלך גם אני ועמי ילך כמו שילך עמך וסוסי כסוסיך:

פסוק ה
אך להיות יהושפט תם וישר ירא אלקים לא הסכים לעשות דבר כי אם על פי ה', ולכן שאל דברי הנביאים, (ו) ואחאב להיותו עובד ע"ז שאל את נביאי השקר, ובעבור יהושפט היו אומרים שהיו מנבאים בשם ה', כדי שיאמין לדבריהם שהיו אומרים שיעלה ויצלח. האמנם יהושפט כבר הרגיש בדבריהם שלא היו נביאי ה', ואמרו חז"ל (סנהדרין פ"י פ"ט ע"א) שהרגיש זה בהם לפי שהיו כלם מדברים דבורים אחדים בלי חלוף, ויהושפט אמר מקובל אני מבית אבי אבא שסיגנון אחד עולה לכמה נביאים ואין שני נביאים מנבאים

בסגנון אחד, עובדי' אמר זדון לבך השיאך, וירמיה אמר (ירמיה' מ"ט ט"ז) תפלצתך השיא אותם זדון לבך, ואלו נביאי אחאב אומר' דבר אחד, נמצא שאין בהם ממש, (ז) ולכן שאל האין פה נביא לה' עוד, ר"ל מלבד אלה, כי מפני כבוד אחאב לא רצה לגנותם בשהיו נביאי הבעל, (ח) ואחאב השיבו שהיה שם עוד איש אחד ראוי לדרוש ממנו דבר השם, אבל היה שונא אותו לפי שהי' תמיד מתנבא אליו רעה, והנה אמר זה על מיכיהו, לפי שהוא התפלש באפר בין עיניו ויעדו רעה רבה על אשר חמל על בן הדד כמו שנזכר למעלה, ועם היות שגם כן יעדו שתי פעמים יעוד טוב ותשועה רבה במלחמות ארם, הנה אחאב לרשעתו זכר מה שיעדו לרעה ולא מה שיעדו לטוב'. ויהושפט השיבו אל יאמר המלך כן, לפי שאין בבחירת הנביא לנבאות רע או טוב, כי אם אשר ישים אלקים בפיו אותו ידבר ואין עליו אשם אם יאמר מה שיצוהו השם, כי כאשר ה' אלקים דבר מי לא ינבא? (ט-י) והנה אחאב שמע לדבריו ושלח בעד מיכיהו בהיות שני המלכים יושבים בשער שמרון בפתח העיר וכל הנביאים סביבם, ואמר בגורן אולי שמפני המלחמה היו עושים הגרנות סמוך לעיר ולכן היו יושבים שם בגורן וחז"ל (חולין ה' ע"א) אמרו כדמות עגולה כגורן, כמו שהיו יושבים הסנהדרין במושבם, והיו המלכים מלובשים בגדים, ר"ל בגדי מלכות.

פסוק יא

וצדקיהו בן כנענה שהיה אחד מנביאי השקר עשה לאמת נבואתו קרני ברזל, ואמר באלה תנגח את ארם, כי כן היה דרך הנביאים לעשות הסימנים והצורות שהיו רואים בכחם המדמה על ענין נבואתם, ועשה זה צדקיה לאמת שהראה לו השם בנבואה צורת הקרנים ההם להודיע שבהם ינגח את ארם. והנה בחר במשל הזה, לפי שאמר משה רבינו ע"ה בברכותיו על יוסף (דברים ל"ג י"ז) בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו בהם עמים ינגח יחדיו אפסי ארץ והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה, ולכן עשה הקרנות לפי שהיה אחאב משבטו של יוסף והיה מולך באפרים ומנשה:

פסוק טו

אמנם מיכיהו כששאלו המלך האלך אל רמות גלעד למלחמה אם אחדל? השיבו דרך היתול עלה והצלח ונתן ה' ביד המלך, ולכן לא אמר כה אמר ה' ולא כה הראני ה', לפי שלא אמר זה בשם האל יתברך כי אם מעצמו כדברי שאר הנביאים להיותו מהתל בהם. ומלך ישראל הכיר בדבריו שהיו דברי התול וצחוק, (טז) ולזה השיבו עד כמה פעמים אני משביעך שלא תדבר אלי רק אמת בשם ה', ואין פירושו שבמה שעבר השביעהו אל זה, אבל שעתה היה משביע אותו עד כמה פעמים שלא ידבר אליו כי אם האמת ממה

שראה ושיאמר אותו בשם ה' ולא מעצמו כמו שדבר באותו התול, (יז) ואז מפני השבועה הוכרח הנביא לפרסם נבואתו, ואמר ראיתי את כל ישראל נפוצים אל ההרים כצאן אשר אין להם רועה ויאמר ה' לא אדונים לאלה ישובו איש לביתו בשלום, ובזה גלה שימות אחאב במלחמה, באמרו כצאן אשר אין להם רועה, ולפי שלא יחשב שיהיה פתרונו שימות שר הצבא, כי הוא רועה המלחמה, לזה הוסיף לומר עוד בשם ה' לא אדונים לאלה, רצה לומר שמת אדונם ומלכם, ולא זכרו בשמו מפני כבוד המלכות, ושהעם ישוב לביתו בשלום כי לא יגיעם במלחמה הזק עצום, כי עם היות שהוא אמר על שליחות בן הדד ועמך תחת עמו, הודיעו כאן שלא יתקיים ייעוד העם במלחמה הזאת כי הם ישובו בשלום, והנה נתקיים במלחמות אשר עשה חזאל לישראל אחרי כן:

פסוק יח

והנה אחאב אמר אל יהושפט הוא אשר דברתי אליך שלא יתנבא האיש הזה אלי טוב כי אם רע, רצה לומר שמפני שנאתו אותו היה אומר זה ולא להיותו דבר השם, ואולי נתפתה אחאב בזה לפי שראה שמיכיהו יעדו רע על אשר שלח את בן הדד, ולפי שעדיין לא נתקיים יעודו אמר שהוא מעצמו לשנאתו אותו היה מיעדו רעות אשר לא דברם ה', ושכן יהיה בזה. ולפי שאחאב בזה דבריו, ואמר שמפני שנאה היו, כי לפי שאיזבל הרגה נביאי ה' היו שונאים הנביאי' כלם את אחאב ואת ביתו, לכן התעצם מיכיהו להרבות בנבואתו, (יט) ואמר לכן שמע דבר ה', רצה לומר אין זה מפאת שנאתי אותך כי דבר ה' הוא, ראיתי את ה' יושב על כסא וגומר, וענין זה המאמר הוא משל, כי לפי שהיה אחאב שם יושב על כסאו כמלך בגדוד, והנביאים עומדים עליו, ואלה אומרים עלה והצלח ומיכה אומר בהפך, אמר אליו מיכה מלכותא דשמיא כעין מלכותא דארעא, אל תחשוב שלהיותך מלובש בגדים יושב על כסא רם ונשא והנביאים האלה סביבך עומדים עליך אבהל ואשתומם, כי גבוה מעל גבוה שומר, ויש מלך אחר עליון למלכי ארץ הוא ישפוט עליך כרצונו וכפי מעשיך לא משנאתי, שאני ראיתי את ה' שהוא מלך מלכי המלכים יושב על כסא מלכותו וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו, ואמר במדרש (שיר רבה דף י' ע"ב) וכי יש שמאל למעלה? והא כתיב (שמות ט"ו ו') ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה'? אלא אלו מטין לכף חובה ואלו מטין לכף זכות, וכשם שהשואל שואל למטה כך השואל שואל למעלה, שנאמר (דניאל ד' י"ד) בגזרת עירין פתגמא ובמימר קדישין שאלתא. והכוונה שראה שהש"י היה עומד לדין על ענין אחאב וכל צבא השמים עומדים לפניו, מהם היו מלמדים זכות עליו ומהם היו מלמדים חובה עליו, הכל כפי מעשיו וכפי שעת מולדתו, (כ) ואחרי טענותיהם כלם אמר ה' מי יפתה את אחאב? רצה

לומר שמצא אותו חייב מיתה, ולכן בקש דרך להענישו בה ושיפול ברמות גלעד, כי לפי שהוא חמל על מלך ארם היה מהראוי שהוא ימיתהו ועל ידו יקבל ענשו, מקום הרשע שמה יהיה המשפט, והיה זה אומר בכה וזה אומר בכה, רצה לומר שגלוים היו לפניו יתברך דרכים רבים להענישו בהם ויהיו סבות לרעתו, (כא-כב) ושאמר הרוח אני אפתנו והייתי רוח שקר בפי כל נביאיו, ואין הענין הזה כפי פשוטו כי אם שהשם יתברך העיר את רוח וחפץ נביאיו שידברו אל אחאב הדברים ההם שהיו אומרים מענין הצלחתו, באופן שהמה יהיו סבה לשיפול ביד אויביו וימות במלחמה. ואין ספק שהנביאים ההם היו נבונים והיו קוסמים וראו הצלחת אחאב בשאר המלחמות שעשה עם מלך ארם וגזרו אומר שכן יהיה בפעם הזאת. ולפי שהשפע הנשפע בקסם הוא מצבא השמים, אמר שהיה ברשותו יתברך, ושהכזב והשקר שהיה בו מטבע המלאכה ההיא ופועליה יהיה כלי להעניש את אחאב בדבר ה', (כג) וזהו אמרו ועתה הנה נתן ה' רוח שקר בפי כל נביאיך אלה ויי' דבר עליך רעה, רוצה לומר שהעיר את רוחם לשיאמרו זה כדי שהוא יבטח בהם וילך ויכשל בפיהם, והיה כל זה לפי שהשם יתברך גזר עליו רעה שימות במלחמה. הנה אם כן הגזרה הנגזרה על אחאב היתה מאת השם, ושהוא יתברך העיר את רוח נביאיו להצליחו בדבריהם כדי שיבטח וילך שמה, זה היה ענין המראה שראה מיכיהו, ושאר הדברים הם מליצה ממנו והצעת דברים מענין הדרוש. וחז"ל אמרו בפרק חלק (דף פ"ט ע"א) א"ר יוחנן רוחו של נבות היזרעאלי פתהו, וכן הביאו הרמב"ם בסוף הלכות רוצח ושמירת נפש, וכבר זכרו עונותיו של אחאב לפני אלקי הרוחות וזכיותיו, ולא נמצא לו עון שחייבהו כליה אלא דמי נבות, שנאמר ויצא הרוח ויעמוד לפני ה', זה רוחו של נבות, רמזו בזה שעל אותו עון נחתם דינו, והותרה בזה השאלה הרביעית:

פסוק כד

(כד-כה) וזכר הכתוב שצדקיהו הכה את מיכיהו על הלחי וחרפו וגדפו, ושמיכיהו אמר לו הנך רואה ביום ההוא אשר תבא חדר בחדר להחבא, ר"ל שאז תתחבא בחדרי חדרים, לפי שיאמרו שאתה היית סבת מיתת אחאב במה שהבטחתו בשקר, (כז) ושמלך ישראל צוה לאסרו בבית הסוהר ושיתנו לו לאכול לחם צר ומים לחץ עד שובו בשלום, (כח) ושמיכיהו השיבו אם שוב תשוב בשלום לא דבר ה' בי, ואמר זה בקול רם שמעו עמים כלם, כדי שיהיו עדים בדבר.

פסוק כט

והנה אחאב לא חשש אל דברי הנביא מיכיהו, כי חשב שמשנאתו אותו היה אומר זה, ושככה אמר בשלחו בן הדד ולא נתקיימו דבריו, ולכן עלה למלחמה, אמנם יהושפט עם

היותו ירא את ה' הנה לא האמין בדברי הנביא ועבר על נבואתו ועלה למלחמה, לפי שראה בדבריו שלא יעד רעה כי אם אל אחאב לבדו, באמרו כצאן אשר אין להם רועה, ואמר וה' דבר עליך רעה, ואמר ישובו איש לביתו בשלום, ולפי שלא דבר אליו כלל ולא צוהו שלא יעלה למלחמה, גם שכבר אמר לאחאב כמוני כמוך כעמי כעמך ולכן הוצרך לעלות שמה, ולא עבר אם כן על דברי הנביא ומצותו, והותרה בזה השאלה החמשית:

פסוק ל

האמנם אחאב כבר חשש לדברי מיכיהו בצד מה, ולזה אמר אל יהושפט התחפש ובוא במלחמה ואתה לבש בגדיך, ופירשו המפרשים שהתחפש הוא מקור, ושענינו לי נאה להתחפ' ולבוא במלחמה מתנכר ובשנוי בגדים כדי שלא יכירו אותי ארם, אך אתה יהושפט לבד בגדיך בגדי מלכות, כי אין לך לירא אם יכירו אותך, ושהיה זה לפי שמיכיהו לא ביאר סכנת המלחמה כ"א באחאב לבדו, וגם לפי שידע אחאב שחיל ארם היו שונאים אותו ולא אל יהושפט, ועכ"ז לא הועילו תחבולותיו ועצת ה' לעולם תעמוד, כי הנה המושך בקשת לתומו הרג אותו אעפ"י שלא היה ניכר והוא לא כוון להרגו. ואני אחשוב שהתחפש אינו מלשון שינוי, כי אם מלשון חפוש, ושאמר אחאב אל יהושפט הניחני כי אני אתחפש ואבוא למלחמה ואעשה בה החפושים והחקירות הצריכים כדרך הלוחמים, ואתה לבוש בגדיך, כי אין צורך לך ללבוש כלי מלחמה, כי אני אלחם ואתה תנוח ותהיה שוקט ובוטח, וכן היה שמלך ישראל התחפש בלבשו שרין וכל כלי מלחמה ובא בה: והנה מלך ארם (לשנאתו אותו או מתעורר לזה כפי הרצון האלקי) צוה את שרי הרכב אשר לו לא תלחמו את קטן ואת גדול כי אם את מלך ישראל לבדו, ולא עשה זה לחמול על בני ישראל כי אם בעבור שלא ימלט מידם אחאב כאשר כל שרי הרכב לא יהיה מגמתם בדבר אחר כי אם לבקשו ולהרגו, ואחר שיהרגו אותו אז ילחמו עם עמו. ומה לנו לבקש בזה סבה אחרת כי אם הגזרה האלקית, ויי' צבאות יעץ ומי יפר? והוא הסב את לבו לעשות זה, והעד המורה על אמתת זה ושיד השם היה בו, (לב-לג) שהנה שרי רכב ארם ראו את יהושפט וחשבו שהוא מלך ישראל ובאו עליו ללחום ויזעק יהושפט, רוצה לומר זעק בעד אנשיו או שזעק אל ה' שיצילהו, כמו שאמרו חז"ל (עיין ילקוט) ואז ראו כי לא מלך ישראל הוא וישובו מאחריו, ואלה עם היות שראו שלא היה מלך ישרא' אין ספק שהכירו שהיה מלך יהודה כי הוא היה מלובש בגדי מלכות ועטר' זהב בראשו, ומי הוא זה ואי זהו מאנשי החיל שיראה במלחמה מגדוד האויבים מלך או שר גדול ולא יאסור אותו? והנה ההצלחה היותר נמרצת שיוכלו אנשי המלחמה להגיע

אליה הוא לתפוש אדם גדול, כ"ש שיפול בידם מלך אסור ברהטים, אבל מאת ה' היתה זאת שיהושפט ניצל לחסידותו וליושר לבבו בהיותו ניכר לפני האויבים:

פסוק לד

ואיש משך בקשת לתומו, רצה לומר בתמימותו שלא היה יודע ומכיר את אחאב, ושלא במתכוון הכהו בין הדבקים ובין השרין, כלומר בין קשקשי השרין שהם נקראים בין דבקי השרין כמו שת"י, את זה לעומת זה עשה אלקים זה ניצל וזה נהרג, וחז"ל (מ"ת מזמור ע"ח) אמרו שנעמן שר צבא מלך ארם היה האיש אשר משך בקשת, ודרשו (סנהדרין דף ל"ט ע"ב) לתמו, שתמו שני חזיונות של אליהו ושל מיכיהו, ששניהם נבאו על מיתת אחאב. והנה אחאב לא רצה לגלות לרכבו. רצה לומר משרת הרכב אשר לו שהכוהו בחץ, אבל צוהו שיצא מתוקף המלחמה לפי שהיה מרגיש בעצמו חולי, ולא אמר הכאה, ועשה זה כדי שלא תחלש המלחמה, (לה) וכן היה שעלתה עד למעלה המלחמה ביום ההוא ובני ישראל מנשרים קלו מאריות גברו, כי היה המלך אחאב מעמד במרכבה נכח ארם כל היום ההוא כדי שישראל לא יסורו מהמלחמה ויתחזקו להלחם בראותם אותו, ועם כל גבורתו היה מרוב שפיכת דמו של אחאב שנגר ממכתו כל כך וירד אל חיק הרכב אשר היה רוכב עליו, באופן שמת בערב, (לו) ולכן עברה הרנה, רצה לומר קול הכרוז במחנה שלא ילחמו עוד וישובו איש אל עירו ולביתו, וזה ממה שיורה שלא מתו באותה מלחמה רבים מישראל, אבל אולי היו הם המכים באויביהם, אחרי שהיה בידם לעלות מהמלחמה כרצונם ולא יבואם עליו רעה מהאויבים:

פסוק לז

(לז-לח) והודיענו הספור הזה שהביאו את המלך מת אל שמרון, ושמשרת הרכב שטף ורחץ הרכב שהיתה מלאה דמים על מי הברכה כדי שתתנקה הרכב, ונמשך מזה שנתערב דם אחאב במים ההם ושם לקקו הכלבים דמו בשתותם מאותם המים, ועוד היה לו מהבוז שהנשים הזונות שהיו רוחצות בברכה ההיא רחצו בדמו שנתערב במים ההם כדבר ה' אשר דבר, ר"ל שבזה נתקיים דבר ה' אשר דבר, והוא שיהיה נפש אחאב תחת נפש בן הדד. והתבאר מזה שאחאב לא עשה תשובה כי אם מענין נבות היזרעאלי שנהרג במצות איזבל וגם ידו היה באותו מעל, ועל העון ההוא האריך השם יתברך לו אפו עד ימי בנו, שאז נחרב ביתו ונהרגה אשתו ובניו וכל אשר לו ולקקו הכלבים את דם איזבל בעמק יזרעאל, אמנ' מה שיעדו הנביא מיכה היה על אשר שלח בן הדד מידו ונגזר עליו שיהיה נפשו תחת נפשו שנתקיים בזאת המלחמה במיתתו, ועמו תחת עמו שנתקיים אחרי כן במלחמות אשר עשה חזאל בישראל, והותרה בזה השאלה הששית:

פסוק לט

והנה זכר הכתוב שאחאב בנה ערים רבות ושבנה בית השן, והוא שן הפיל שהיה ערכו כזהב ועשה אחאב ממנו בית אחת, והבית ראוי שיובן עם חדריו וכל מחיצותיו, וכן נאמר בעמוס (עמוס ג' ט"ו) ואבדו בתי השן, שהיה זה באמת דבר גדול מאד. הנה התבאר מהספור הזה כלו שאחאב הרשיע לחטוא, ושכרת ברית לבן הדד לשלום ועבר עליו וחלל בריתו בעלותו להלחם בו, ואם כן חטא במה שהשלימו וחטא במה שהלך להלחם עליו, ולכן היה מענשו למות בלא עתו, וכמאמר המשורר (תלים נ"ה כ"א, כ"ד) שלח ידיו בשלומיו חלל בריתו, ואתה ה' אלקים תורידם לבאר שחת אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם ואני אבטח בך:

פסוק מא

הפרשה העשירית תספר מלכות יהושפט בן אסא מלך יהודה ומלכות אחזיהו בן אחאב מלך ישראל, ומה שקרהו בחליו עם אליהו הנביא, ואופן עליית אליהו בסערה השמימה, והנסים אשר עשה אלישע אחרי הפרדו מאליהו בירדן וביריחו ובביתאל. תחלת הפרשה ויהושפט בן אסא וגומר, עד ויהורם בן אחאב מלך על ישראל וגו', והנה שאלתי בפרשה הזאת שש השאלות:

השאלה הראשונה לאליהו נביא ה', אם היה שאחזיהו מלך ישראל שלח לקרוא לו ביד שר חמשים אחד ולא אמר לו השר כי אם איש האלקים המלך דבר רדה, למה המיתו ואת כל אנשיו באש מן השמים אשר הוריד עליהם? ושר חמשים אחר שבא עם אנשיו לקראו אחריו מה פשעו ומה חטאתו שהמיתו גם כן באמרו אם איש אלהים אני תרד אש מן השמים ותאכל אותך ואת חמישיך? השאלה השנית לאליהו גם כן, למה השתדל כל כך לעזוב את אלישע בגלגל או בביתאל או ביריחו ושלא ילך עמו לירדן, באופן שלא ישב אצלו בהלקחו מעמו? ואם היה שלמות אל אלישע בראותו לוקח מאתו? למה ימנע אליהו הטוב ההוא מבעליו? כל שכן בהיותו תלמידו ומשרתו ושיצק מים על ידיו ימים רבים, ולמה בקש שילך לגלגל ולביתאל וליריחה ללא צורך? השאלה השלישית באיזה אופן היו יודעים בני הנביאים שהיו בביתאל מה שאמרו אל אלישע היום ה' לקח אדונך מעל ראשיך? ואם השיגו זה בנבואה, איך גם כן השיגוהו בני הנביאים אשר ביריחה? ואיך הגיעה ההודעה הזאת לאנשים רבים כאלה מבלי צורך והכרח בהשגה נבואיית? ולא ראינו תועלת בהשגתם ההיא:

השאלה הרביעית לאליהו גם כן, במה שאמר לאלישע שאל מה אעשה לך בטרם אלקח מעמך, ולא מצינו שעשה עמו דבר, והנה אלישע בקש ממנו ויהי נא פי שנים ברוחך

אלי והוא השיבו הקשית לשאול, ויקשה איך שאל אלישע שיתן לו אליהו יותר ממה שהיה לו בהיות זה בלתי אפשר? ויקשה גם כן תשובתו אם תראה אותי לוקח מאתך יהיה לך כן, ובין שיראהו לוקח או שלא יראהו איך יוכל להשפיע עליו יותר ממה שהיה לו? כל שכן שכבר היה שם בעת הלקחו ומה לו לשום הדבר בתנאי מסופק אם היה ידוע שיראהו לוקח מאתו בהכרח? ובפירוש הפסוקים אעיר על כל זה יותר בשלמות:

השאלה החמשית אם היה שבני הנביאים אמרו אל אלישע פעמים היום ה' לוקח את אדונך מעל ראשך וראו אותו עולה בסערה השמימה שהיו עומדים מנגד, איך אם כן אחרי שלוקח אמרו אל אלישע ילכו נא ויבקשו את אדוניך פן נשאו רוח אלקים וישליכהו באחת ההרים או באחת הגיאות? והנה היה זה סותר למה שאמרו ראשונה מלקיחתו:

השאלה הששית שאלתי אל אלישע, למה המית הנערים הקטנים אשר בבואו ביתאל התקלסו בו? ומי האיש הירא ורך הלבב שיתן אל לבו דברי הילדים אשר אין בהם כל מום אף שיהיו דברי חרופין, כל שכן שאמרם עלה קרח עלה קרח, לא היה בזה מהקלון והחרפה כל כך שבעבור זה יקללם בשם ה' באופן שתצאנה שנים דובים מן היער וימיתום, והנביאים תמיד היו מן העלובים והיו מכים אותם על הלחי והיו שומעים חרפתם ואינם משיבים.

והנני מפרש דברי הפרשה באופן יותרו הספקות והשאלות האלה כלם:

ויהושפט בן אסא וגומר. ראוי שתדע שכמו שהיו מלכי בית דוד עקר ישראל ומלכותם, כך היה ספורם הוא הראשון והעצמי בספר הזה, ולכן יתחיל הכתוב תמיד בספור מלכי יהודה ויביא סמוך אליו ענין מלכי ישראל וקורותיהם כפי הסכמת הזמנים, ויוחסו ספורי מלכי ישראל לזמן מלכי יהודה, ומפני זה כאשר השלים הספור בעניני אסא מלך יהודה, זכר אחריהם עניני מלכי ישראל עד אחאב שהיה האחרון ממלכי ישראל שמלך בזמן אסא, והמשיך הספור כל עניני אחאב ואליהו שנבא בימיו ואחר שזכר מיתת אחאב חזר לספור מלכי יהודה שהם היו השרש והעיקר בספור, וזהו אמרו ויהושפט בן אסא מלך על יהוד', וספר ממנו דברי'.

פסוק מב

האחד שבא למלוכ' בהיותו בן ל"ה שנה ומלך חמש ועשרים שנה. ושני שהיה שם אמו עזובה בת שלחי, ויורה שהיתה שנואה מיהושפט ושהוא עזבה ושלחה מביתו ולא נטה אחריה ולכן נקראה כן.

פסוק מג
ושלישי שהלך יהושפט בדרכי אסא אביו לעשות הישר בעיני ה', (מד) עם היות שהבמות לא סרו כי היו העם מזבחים ומקטרים בבמות אבל לשם ה', כי הם היו חוטאים בהקריבם בבמה חוץ למקדש אבל לא בהקריבם לע"ז.

פסוק מה
ורביעי שהשלים יהושפט עם מלך ישראל, ואחרי זה יפרש שהתחתן עמו שלקח בתו של אחאב לבנו יהורם.

פסוק מז
חמישי שבער הקדש מן הארץ, והוא הקדש הנשים הזונות והאנשים המוכנים לזנות, או האדם המיוחד לעבודת האשרה שאסא לא ביערם בימיו.

פסוק מח
ששי שמלך אין באדום נצב מלך, וענין זה שדוד ע"ה בהלחמו באדום הסיר מהם המלכים לפי שהיו משועבדים אליו, והוא היה משים על אדום נצבים מתחת ידו, וכן היו עושים תמיד מלכי יהודה שבאו אחריו, והודיענו הכתוב כאן שעד מלך יהושפט לא היה מלך באדום אבל הנצב מתחת יד יהושפט היה במקום מלך, ולפי שבימי יהורם בן יהושפט מרדו האדומיים זכר זה בזה המקום, כאלו יאמר שעד סוף ימי יהושפט התמיד הכבוד הזה לא אחרי כן.

פסוק מט
שביעי שעשה יהושפט עשר אניות בעצמון גבר ללכת אופירה להביא זהב, כמו שהיה עושה המלך שלמה, ואמר אניות תרשיש, רוצה לומר אניות מהנהוגות בתרשיש. ר"ל בתבניתם, ונשברו ולא הביאו זהב, וכבר נזכר בדברי הימים (דברי הימים ב' כ' ל"ז) שאליעזר בן דודיהו ממרשה ניבא ואמר לו כי מפני שנתחבר בהם עם אחזיהו שהלכו עבדיו עם עבדיו והיו שניהם שותפים בסחורותם פרץ ה' מעשיו, ולזה לא הסכים יהושפט שילכו עבדי אחזיהו עם עבדיו פעם שני. שמינית שמת ונקבר עם אבותיו בעיר דוד אביו, וקראו אביו לפי שהלך בדרכיו. ובדברי הימים כתוב (דברי הימים ב' י"ז) שיהושפט בשנת שלש למלכו שלח שריו ועמהם הלויים בכל ערי יהודה ללמד את העם תורה והמצוה ושהיה עמהם ספר תורת ה' ויסובו בכל ערי יהודה וילמדו העם. וזכר שם גם כן מגדולתו ועשרו ושהיה פחדו על כל ממלכו' הארצו' אשר סביבות יהודה ולא נלחמו עם יהושפט, ומן הפלשתים היו מביאים לו מנחה וכסף משא, גם הערביאים מביאים לו צאן אלים שבעת אלפים ושבע מאות ותישים שבעת אלפים ושבע מאות מדי

שנה בשנה, (שם י"ט) ושמנה שופטים בארץ והזהירם מאד על דבר המשפט. וזכר שם ג"כ (שם כ') שבאו בני עמון ומואב על יהושפט למלחמה, וביראה ורעד קדש צום וקרא עצרה על כל יהודה והתפלל אל השם בבית המקדש כמ"ש שלמה בתפלתו. ושיחזיאל בן ברכיהו בן בניהו וגומר מן בני אסף היה עליו רוח ה' בתוך הקהל והבטיחם שיי' ילחם להם כי לא להם המלחמה, ושהודה יהושפט וכל יהודה אפים ארצה והלויים נצחו בקול גדול עד למעלה הודו לה' כי טוב, ושהשכימו בבקר ויצאו למדבר תקוע, ובצאתם עמד יהושפט ואמר שמעוני יהודה ויושבי ירושלם האמינו בייי' אלקיכם ותאמנו האמינו בנביאיו והצליחו, ואחשוב שאמר זה בעבור מה שראה שלא האמין אחאב בנבואת מיכה ולא הצליח במעשיו. וזכר שם עוד שהלויים התחילו להלל בשיר, והשם יתברך באותו עת שהתחילו הלויים להלל ברנה נתן מארבים על בני עמון ומואב מלכי צבאות ידודון ידודון וינגפו עמון ומואב להשמיד ולהחרים, וכאשר באו בני יהודה על המצפה ויפנו אל ההמון היו כלם פגרים מתים, ויבא יהושפט ועמו לשלול שלל ולבוז בז וישובו ירושלם בשמחה ובטוב לבב כי נלחם ה' על אויביהם. והנה לא ראה הנביא לספר התשועה הזאת כאן בספר מלכים, לפי שכפי מה שכוון בספוריו, הנה לא יגיד מהמלחמות רק מה שיצטרך להגיד מה שנעשה להעניש את הרשעים כמלחמת רמות גלעד, או לסבב דבר גזור מלפניו יתברך כמלחמות בן הדד, ואחרי אשר זכר שיהושפט היה ישר עם השם ואמר שעשה גבורות רבות לא ראה לזכור יותר ממעשיו, אמנם עזרא שכוון להגדיל עניני מלכי יהודה ספר כל זה בארוכה:

פסוק נב

אחזיהו בן אחאב וגומר. אחרי ספור מלכות יהושפט ושמלך יהורם בנו תחתיו על יהודה בירושלם, חזר הספור אל מלכי ישראל, והודיענו שאחרי מות אחאב מלך על ישראל אחזיהו בנו בשנת שבע עשרה ליהושפט מלך יהודה. והקשו המפרשים איך אמר שבשנת י"ז ליהושפט מלך אחזיהו? כי הנה יהושפט מלך בשנת ארבע לאחאב, ואחאב מלך עשרים ושתים שנה, הוצא מהם הארבע שנה ישארו י"ח, ואיך אמר י"ז? אלא שנת עשרים ושתים של אחאב לא שלמה לו ומנה אותה לבנו גם כן, וכן מה שאמר שמלך אחזיהו שנתים לא היו שתי שנים שלמות שהרי כתוב למטה כי יהורם בן אחאב מלך בשמנה עשרה ליהושפט, אלא לפי שלא שלמה לאחזיהו שנה שנייה מנה אותה לו ולאחיו, והסבה בכל זה היה שכל השנים שספר הכתוב שמלכו מלכי ישראל היו לקוחים משנות מלכי דוד, עד שמי שימלוך בסוף שנה אחת ממלכי בית דוד ובראש השנה הנמשכת לה יאמר שכבר מלך שנתים. והנכון הוא שנאמר שהרצון באמרו בשנת

ארבע לאחאב, שכבר עבר לו ארבע שנים כשמלך יהושפט, וכזה בשנת י"ז ליהושפט הרצון שעברו לו ממלכותו אותם השנים, ובדרך הזה תקיש בשאר השנים הנזכרים בכאן, כמו שזכר ה"ר לוי בן גרשם בפירושו:

פסוק נג

(נג-נד) וזכר הכתוב שאחזיהו בן אחאב קבץ והרכיב בעצמו חטאת אביו וחטאת איזבל אמו, וגם כן החזיק בחטאת ירבעם, בהיותו מחטיא את ישראל ועבד את הבעל והכעיס את השם יתברך בכל מיני ע"ז איש לא נעדר: